

UNGVÁRY KRISZTIÁN
BUDAPEST OSTROMA

UNGVÁRY KRISZTIÁN

BUDAPEST OSTROMA

CORVINA

© Ungváry Krisztián, 1998, 2005, 2013, 2016

Lektorálta: Ravasz István

A kötetben szereplő térképeket a szerző vázlatai alapján
a KART & TEXT Kft. készítette

A térképmelléklet
Mihályi Balázs munkája

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül
sem részben, sem egészben nem másolható,
sem elektronikus, sem mechanikai eljárással,
ideértve a fénymásolást,
számítógépes rögzítést,
vagy adatbankban való felhasználást is!

A belső címodallal szemben lévő **1. képen**
a romos Várnegyed látható az ostrom után,
az előtérben a csodával határos módon épen maradt
Hadik-szoborral

Hetedik, újonnan átdolgozott kiadás, 2013

Utánnyomás, 2016

Kiadja a Corvina Kiadó Kft.,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
e-mail: corvina@lira.hu
www.corvinakiado.hu

Felelős kiadó: Kúnos László, a Corvina igazgatója
Felelős szerkesztő: Aczél Ferenc
A hetedik kiadás szövegét gondozta: Szilágyi Zsuzsa
Műszaki vezető: Illyés Éva

ISBN 978 963 13 6115 5

Tartalom

Előszó ... 9

Előszó a 7. kiadáshoz ... 10

1. Bevezető ... 11

1.1. Általános helyzet a Kárpát-medencében 1944 őszén ... 11

1.2. „Közelednek!” avagy a Budapest elleni első szovjet offenzíva ... 12

1.2.1. Terv és előkészületek ... 12

1.2.2. Budapest frontvárossá válik ... 16

1.2.3. A 2. Ukrán Front további támadási kísérletei ... 21

1.3. A Budapest elleni második szovjet offenzíva – Ercsi és Hatvan ... 24

**1.4. A Budapest elleni hadművelet harmadik szakasza –
a főváros bekerítése ... 30**

1.4.1. A szovjet és német hadműveleti tervek és a front áttörése ... 30

1.4.2. A német és a magyar vezetés Budapest-dilemmája ... 34

1.4.3. Katonai események a pesti fronton 1944. november 6.
és december 24. között ... 36

2. A katlancsata kezdete ... 49

**2.1. Magyar „Drôle de Guerre” – Karácsony Budapesten 1944.
Az ostromgyűrű bezárása ... 49**

2.2. A budai ostromgyűrű bezárása ... 58

2.2.1. A bekerítés külső gyűrűje ... 58

2.2.2. A bekerítés belső gyűrűje ... 60

2.3. Ostromlók és ostromlottak ... 67

2.3.1. A gyűrűben rekedt német–magyar csapatok ... 67

2.3.2. A szovjet és román alakulatok ... 79

2.3.3. A német és magyar parancsnokságok ... 83

2.3.4. A szovjet tábornokok ... 92

2.3.5. Különleges alakulatok Budapest védelmében ... 95

3. Az ostrom 1944. december 26. és 1945. január 18. között ... 111

3.1. A pesti oldal harci eseményei 1944. december 24-től ... 111

3.1.1. Az Attila-vonal első és második védőövének áttörése ... 111

3.1.2. A parlamenterek ... 114

3.2. Pest ostromának első szakasza, 1944. december 30. és 1945. január 5. között . . .	120
3.3. Pest ostromának második szakasza, 1945. január 5. és január 18. között – harc a belső városrészekben . . .	129
3.4. Buda ostroma . . .	141
3.5. Harcok a Margitszigeten . . .	150
3.6. Buda ostroma 1945. január 20. és február 11. között . . .	151
4. Felmentési kísérletek . . .	175
4.1. A Konrad I. hadművelet . . .	176
4.2. A Konrad II. hadművelet . . .	178
4.3. A Konrad III. hadművelet . . .	183
5. A kitörés . . .	187
5.1. A kitörés előzményei . . .	187
5.2. Hadműveleti tervek, elképzelések . . .	189
5.3. A védelem helyzete a kitörés idején . . .	191
5.4. „A kétségbeesés első felvonása” (Helmuth Friedrich százados az első rohamról) . . .	192
5.5. A parancsnokságok útja az Ördög-árok csatornájában . . .	200
5.6. A kitörő csoportok további sorsa . . .	205
5.7. Az átjutás . . .	210
5.8. Események a Várban és a hadikórházakban . . .	214
5.9. A Dél Hadseregcsoporthoz való csatlakozás a kitörés után . . .	217
5.10. Hogyan látták szovjet oldalról a kitörést? . . .	219
5.11. Zárszó . . .	222
6. Az ostrom és a városlakók . . .	227
6.1. Budapest lakossága az ostrom alatt . . .	227
6.2. Zsidóüldözések az ostrom alatt . . .	246
6.3. Az ellenállás . . .	262
6.4. Magyar katonák a szovjet oldalon . . .	274
6.5. Amikor minden véget ért („Die Stunde Null”) . . .	277
6.6. Viselkedés a hadifoglyokkal . . .	283

6.7. A szovjet jogsértések . . .	289
6.7.1. Az intézményesen elkövetett jogtalanságok . . .	289
6.7.2. A fosztogatások és megerőszakolások . . .	296
6.8. A szovjet katonák mentalitása a kortársak visszaemlékezéseinek tükrében . . .	303
6.9. Az élet megindul . . .	308
7. Epilógus . . .	325
Budapest ostroma emlékezetének változásai a mai magyar emlékezetkultúrában . . .	331
Források . . .	337
1. Vonatkozó és felhasznált irodalom . . .	337
2. Levéltári anyagok . . .	343
Hadtörténelmi Levéltár Budapest . . .	343
Bundesarchiv–Militärarchiv Freiburg . . .	344
Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteménye . . .	345
3. Magángyűjtemények . . .	345
4. Interjúk, levelek . . .	346
Név- és tárgymutató . . .	350
Helymutató . . .	355
A fényképek jegyzéke . . .	361
A térképmellékletéről . . .	362

Térképjelek és rövidítések

	lövész, gyalogos, népi gránátos	páncélos, harckocsizó	lovas, huszár	gépesített, páncél- gránátos	hegyi	roham- tüzér
hadsereg	 3.	 2.				
hadtest	 7. (román)	 IV.	 1.	 2.gd.	 IX.	
hadosztály, csoport	 10.	 1.	 1.	 FHH	 1.	 Billnitze
dandár		 39.	 4.			
ezred	 1075.	 30.	 4.			
zászlóalj, osztály	 Europa					 1.
század	 Budapest rohamszázad					

A táblázat az ostrommal kapcsolatos alakulatok - térképeken szereplő - jelölései alapján készült.

A szovjet, a német alakulatokat a csapatjelzés csúcsán elhelyezett jelek (★ ✱) különböztetik meg a magyar alakulatoktól.

A szovjet parancsnokság alatt harcoló más nemzetiségű csapatok jelét (román) kiegészítés különbözteti meg.

BpK. Budapest karhatalmi zászlóalj
BpŐ. Budapest őrszászlóalj
Cső. Csendőrszászlóalj
E. Európa riadózászlóalj
Egy. Egyetemi rohamzászlóalj
eje. ejtőernyős

FHH. Feldherrnhalle
gd. gárda
löv. lövész
Pc. páncélosadosztály
Pz. német páncélosadosztály
Rő. rendőr

Előszó

Budapest ostroma a II. világháború egyik leghosszabb és legvéresebb városostroma volt. A főváros határában az első szovjet páncélos megjelenése és a budai Vár elfoglalása között 102 nap telt el. Ezzel szemben Berlin két hét, Bécs hat nap alatt elesett, Párizs és a többi európai főváros – Varsó kivételével – nem is vált hadszínterré. A legkitartóbb német helyőrségek is, mint a königsbergi (Kalinyingrád) vagy breslaui (Wrocław) 87, illetve 89 napig álltak ellen az ostromlóknak. Breslau elfoglalását a szovjetek nem is erőltették, a város csak május 6-án kapitulált. A budapesti harcok hevességével csak Leningrád (ma: Szentpétervár), Sztálingrád (ma: Volgográd) és Varsó ostroma vethető egybe.

Budapest hadászati jelentőségét jellemzi, hogy Európa legtöbbet támadott fővárosai közé tartozott: a történelem során 15 különböző hevességű ostrom színhelye volt,¹ de az 1944–45. évi ostrom pusztításaihoz egyik sem mérhető.

A varsói felkelés leverése a német csapatok 63 napját vette igénybe, Leningrád blokádja majdnem három évig tartott, itt azonban utcai harcra nem került sor. Sztálingrád négy hónapon át volt csatatér, de a civil lakosság nagy részét még a harcok kezdete előtt evakuálták. Ezzel szemben Budapesten 800 000 ember feje fölött folyt a véres küzdelem, melynek hevességére jellemző, hogy már a korabeli katonai iratok is Sztálingrádhoz hasonlították.

A budapesti ostrom eseményeiről alig maradt fenn német és magyar levéltári dokumentum. A korabeli katonai és nyilas iratok nagy része elégett vagy eltűnt. Csak a 10. gyaloghadosztály hadinaplója áll a kutatók rendelkezésére: ezt Benyovszky Győző, a hadosztály vezérkari főnöke az Orlay utca egyik házának udvarán ásatta el. E napló léte is több mint négy évtizeden át titok volt: csak 1986-ban került a Hadtörténeti Intézet és Múzeum levéltárába, ahol ma már mindenki hozzáférhet.

A történetekről azonban sokan készítettek feljegyzéseket. Az átélt borzalmaknak több százezer tanúja volt, mivel senkit sem evakuáltak. A lakosság vesztesége mintegy 35 000 halott, az ostrom minden második halottja (a szovjet áldozatokat nem számítva) civil volt. A szovjet hadsereg – 1918 és 1946 közötti nevén Vörös Hadsereg – közel 80 ezer fős vesztesége valamivel több volt, mint a német–magyar védők és a polgári lakosság áldozatainak száma együttesen.

Magyarországon 1975-ben először Tóth Sándor írt könyvet Budapest ostromáról. A korszak politikai viszonyai és a források szűkösége azonban nem tette lehetővé a szerzőnek, hogy az ostrom történetét minden részletében bemutathassa. A Bernben élő Gosztonyi Péter a napi politikától függetlenül már az 1960-as években elkezdte az ostrom történetének kutatását és értékes tanulmányokat is publikált erről. Neki köszönhető a parlamenterek halálának objektív bemutatása is.

Bár 1989 óta megszűnt a történettudományra nehezedő politikai kényszer, sokáig csak részfeldolgozások jelentek meg a főváros ostromáról. 1998 és 2000 között azonban egyszerre négy kötet is napvilágot látott: Gosztonyi Péter Budapest lángokban

cím alatt foglalta össze kutatásainak eddigi eredményeit, Gasparovich László A rettegés ötven napja címmel jelentetett meg 1999-ben népszerűsítő jellegű kötetet, jómagam pedig 1998-ban adtam ki a Corvina Kiadó gondozásában Budapest ostroma című munkámat. Ezt követte a Budapest Negyed különszámaként publikált Budapest ostromai című tanulmánykötet.

E könyv célja, hogy a rendelkezésre álló források és visszaemlékezések alapján rekonstruálja a II. világháború egyik legvéresebb városostromának eseményeit. A hézagosan fennmaradt hivatalos dokumentumok miatt a szerző fokozottabb mértékben volt ráutalva a résztvevők beszámolóira, emlékezéseire. Az ostrom poklát egyébként sem adják vissza hitelesen a hivatali helyiségekben vagy katonai harcálláspontokban írt jelentések – csak a közvetlenül érintettek beszámolóí képesek az apokalipszis leírására. Ez a munka jelentős részben az ő írásaikra támaszkodik.

Budapest ostroma egyaránt része a magyar, a német és az orosz történelemnek. Tragikus, nem egy esetben szégyenteljes eseményeihez fájdalmas emlékek fűződnek. Tárgyilagosnak és méltányosnak lenni még nagyobb történelmi távlatból se könnyen teljesíthető erkölcsi kötelesség. Erre gondolva köszönöm meg Czeglédi Andrásnak, Galántay Ervinnek, Kovács X. Ferencnek, Nádas Péternek, Pongrácz Györgynek, Ravasz Istvánnak, Sasvári Endrének, Szabó Péternek, Tóth Sándornak, Ungváry Rudolfnak, Vadász Sándornak, Válas Györgynek és Wácsek Frigyesnek, hogy a kéziratot szakmailag átnézték és továbbgondolásra ösztönző észrevételeiket megosztották velem.

A szerző

Előszó a 7. kiadáshoz

Amikor ennek a könyvnek első kiadása megjelent, nem gondoltam, hogy néhány éven belül hat magyar, négy német, két angol és két amerikai kiadás fogja követni. Álmaimban sem jutott volna eszembe, hogy orosz verzióját egy kiadó más szerző neve alatt jogtalanul is megjelenteti. Az 1998-as első megjelenés óta mind a mai napig töretlen érdeklődés mutatkozik Budapest ostromának története iránt, amit számos tévéműsor és az ostromról rendezett, Budapesten és Berlinben egyaránt bemutatott kiállításom, valamint számos általam vezetett „ostromtúra” is bizonyított.

Ez az érdeklődés nyilvánult meg abban, hogy a könyv megjelenése óta több mint egy évtizeden keresztül folyamatosan kaptam a világ minden tájáról leveleket, visszaemlékezéseket, amelyek sok értékes adalékot szolgáltatottak az ostrom történetéhez. Íróiknak rendkívül hálás vagyok, hiszen munkám erényeit elsősorban ezeknek a visszaemlékezéseknek köszönhetem!

Bár az eredeti kötet jelentős átdolgozáson ment keresztül, megérett az idő arra, hogy további bővítéscsere kerüljön sor. Az első kiadás terjedelméhez képest a 7. kiadás terjedelme több mint 15%-kal nőtt, számos fejezet fontos részletekkel gazdagodott. Sajnos az a gyanúm, ez lesz az utolsó olyan kiadás, amelyhez még jelentős mennyiségű releváns és kortárs emléket lehetett felhasználni. Ma már azok is több mint nyolcvan évesek, akik az ostrom évében középiskolások voltak. Azokat az információkat, amelyek az 5. kiadás óta kerültek beépítésre, abban az esetben, ha a forrás helyének megadását fontosnak tartottam, lapalji csillaggal jelöltem.

Szerencsére az utóbbi öt évben is számos, Budapest ostromát is érintő visszaemlékezés és monográfia látott napvilágot. Amennyire lehetséges volt, ezek információit beépítettem munkámba. Mivel Budapest ostromának emlékezete ma is politikai viták kereszttüzében áll, hasznosnak tartottam a kötet zárásaképp egy erről szóló fejezet beillesztését is.

1. Bevezető

1.1. Általános helyzet a Kárpát-medencében 1944 őszén

Románia 1944. augusztus 23-i átállásával teljesen felborult az addig szilárdnak hitt kelet-romániai német arcvonal. A Dél Hadseregcsoport hadosztályainak nagy része megsemmisült, a szovjet csapatok, jóformán ellenállás nélkül haladva át Románián, augusztus 25-én elérték Magyarország erdélyi határát. A nyár végi, szokatlan forróságban fürdő Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége tanácstalan passzivitással várta, hogy az ország rövid időn belül hadműveleti területté váljék. Miközben az észak-erdélyi megyékből megindult nyugat felé a menekültek áradata, a politikai elit legfelső szintjén, Horthy Miklós kormányzó közvetlen környezetében pedig hozzákezdtek a háborúból való – végül eredménytelen – kiugrás előkészítéséhez, működött a katonai gépezet. A sebtiben felállított 2. magyar hadseregnek sikerült stabilizálnia Torda térségében a frontot, a dél-alföldi szakaszon viszont kezdetben alig tartózkodtak német–magyar csapatok. A szeptember 19-én nagyrészt pótalakulatokból megalakított 3. magyar hadsereg ereje csak arra volt elegendő, hogy a Maros vonaláig visszavesse a szovjet oldalra átállt román egységeket. Október elejére a szovjet csapatok a Dél-Alföldön is felzárkóztak a magyar határra, és október 6-án megindították általános támadásukat. Céljuk a Kárpátokban tevékenykedő 4. Ukrán Fronttal együtt az Erdélyben harcoló magyar–német erők – mintegy 200 000 fő – bekerítése volt. Rövid időn belül az addig még légitámadásokat is alig látott Tiszántúlon végigsöpört a front, számos Erdélyből menekült civilt utolérve. Soha nem látott méretű hadseregek kezdik meg halált osztó mozgásukat Magyarország területén. Ezzel párhuzamosan egyre több olyan magyar katona akadt, akinek családja már olyan területen élt, melyet a szovjet csapatok foglaltak el. *„Mégis föl kell készülnünk, hogy máról holnapra ostromlott város leszünk”*,² fogalmazta meg a Budapesten élők előérzeteit naplójában a nyelvész, Kovalovszky Miklós.

	Hadosztályok száma	Harckocsik és rohamlövegek száma ⁴	Élelmezési létszám
A német Dél Hadseregcsoport crői	31	293	400 000
A 2. Ukrán Front crői	59	825	698 200

1. táblázat. Erőviszonyok Magyarországon 1944. október elején³

A Makó–Nagyvárad közötti 160 kilométeres arcvonalon két harckocsi- és két gépesített hadtest 627 harckocsija, valamint 22 lovas- és gyaloghadosztály indult meg zömmel északi irányban a kb. 70 harckocsival és 8 hadosztállyal rendelkező 3. magyar hadsereg ellen, és rövid idő alatt darabokra szaggatta a páncélelhárítással nem

rendelkező magyar alakulatok arcvonalát. A szovjet hadvezetés eredeti tervének megfelelően Debrecen irányában igyekezett előretörni. Közben a német hadvezetés is erőket összpontosított a térségbe, és az október 12-re tervezett „Cigánybáró” hadművelettel a 2. Ukrán Front Alföldre kijutott alakulatait akarta megsemmisíteni, hogy utána keletre és délre kanyarodva birtokba vegye a Kárpátok átjáróit és ott jól védhető arcvonalat alakíthasson ki.

A gyors szovjet előnyomulás és az alföldi német erőösszpontosítás következtében alakult ki a debreceni páncéloscsata, mely október 9. és 20. között mindkét fél erejét lekötötte.

	Hadosztályok/dandárok száma	Harcokcsik és rohamlővegek száma
Német–magyar erők	11	227
Plijev, Gorskov lovas-gépesített csoport, 53. hadsereg, 6. gárda-harcoksihadsereg erői	39	773

2. táblázat. Erőviszonyok Debrecen térségében 1944. október elején⁵

Bár a szovjet csapatok október 20-án elfoglalták Debrecent, céljukat, az Erdélyben, ill. a Kárpátokban állomásozó 8. német és az 1., valamint 2. magyar hadsereg bekerítését mégsem érték el. Iván Jefremovics Petrov vezérezredesnek a Kárpátokon át támadó 4. Ukrán Frontja (melynek északról kellett volna bezárni a bekerítés gyűrűjét) ráadásul alig haladt előre, és ezzel jelentős helyzeti előnyhöz juttatta a védekezőket. A Dél Hadseregcsoportnak sikerült kivonnia csapatait az átkarolásból. Az október 15-én végrehajtott kiugrási kísérlet kudarca után az addig a hátszágban lekötött német páncélosalakulatok tovább erősítették az arcvonalat. A németek október 20-ig csak 133 páncélost vesztek, a szovjetek ezzel szemben 500-at, azaz páncélosaik több mint 70%-át!⁶

Október végén a német páncéloshadosztályoknak Nyíregyháza térségében sikerült bekeríteni Plijev tábornok lovas-gépesített csoportját. A szovjet csapatok csak nagy veszteségek árán tudtak kitörni a gyűrűből.

A debreceni páncéloscsatának köszönhetően a német páncélos erők zöme október végére eltolódott a budapesti irányból. Baja és Szolnok között csak a 3. magyar hadsereg hét kivézett hadosztálya és a 24. német páncéloshadosztály mintegy 20 harcokcsija tartotta az arcvonalat a 46. hadsereggel szemben. Budapest a szovjet vonalaktól már csak kb. 100 kilométerre feküdt. Ennek ellenére a támadás nagyon kockázatos volt, mert a német fél könnyen átcsoportosíthatta páncélosait a budapesti irány védelmére, a szovjeteknek viszont nem állt rendelkezésre kellő számú harcokcsi a támadás sikereinek kifejlesztéséhez.

1.2. „Közelednek!” avagy a Budapest elleni első szovjet offenzíva

1.2.1. Terv és előkészületek

Miközben a szovjet kézbe került Tiszántúlon és a Duna–Tisza köze déli részén már a háború utáni Magyarország története kezdődött el, Budapesten és Magyarországnak nyugati részén a nyilas kormány rendezkedett be tiszavirág-életű terroruralmára. A magyar néppel tudatták, hogy harcolnia kell, mert a szovjet fronttal együtt az erő-

szak, a rablás és a szibériai deportáció nyomul előre. A főváros sorsát azonban a német katonapolitika határozta meg.

A lakosság egy részét, az üldözött zsidóságot a pusztai életben maradás foglalkoztatta, a közeledő szovjet csapatok a megmenekülésüket jelentették. A lakosság másik része balsejtelmek jegyében élt, aki tehetett, a tiltó rendelkezések ellenére élelmiszert raktározott el.

A felszínen azonban a hétköznapi, szinte békebeli élet zajlott, melyet csak időnként szakítottak meg az utcai járőkelők szeme láttára a gettóba vagy Németország irányába hajtott zsidók menetei. A pesti külvárosokba vezető utakon a szemerkélő őszi esőben menekültek szekérsorai tartottak nyugat felé. Nagyon kevesen megpróbálkoztak az ellenállás szervezésével.

A debreceni páncéloscsata lezárása után Sztálin azonnal kiadta a további előre nyomulási parancsot: a 2. Ukrán Front csapatainak feladata Budapest menetből való bevétele volt és az előretörés Bécs térségéig. Sztálin már 1944 őszén a szövetségesekkel küszöbönálló területi osztozkodásra gondolt, és minél előbb biztosítani kívánta elsőbbségét Közép-Európában. 1944. október 8–18. között Churchill Moszkvában tárgyalt, és többször is szóba hozta dédelgetett tervét, az angol–amerikai erők előre nyomulását a Kárpát-medencébe a ljubjanai résen keresztül. Ez rendkívül idegesítette és gyors cselekvésre ösztönözte Sztálint. Döntéséhez nagymértékben hozzájárultak Mehliusz vezérezredesnek, a 4. Ukrán Front parancsnoka politikai helyettesének októberi végi, illúziókat keltő jelentései: „A frontunkkal szembenálló 1. magyar hadsereg egységei a széthullás és demoralizálódás állapotában vannak. Csapataink naponta 1000–1500–2000, néha még több foglyot ejtenek... a katonák csapatokba verődve barangolnak az erdőkben, egy részük fegyverrel, más részük fegyver nélkül, sokan civil ruhába öltözve.”⁷ Sztálin e jelentések alapján megkérdezte a vezérkart, hogy van-e reális lehetőség Budapest elfoglalására. „Mit sem sejtve azt feleltük – olvasható Stye-menko vezérezredes memoárjában – hogy a Duna–Tisza közén, a 2. Ukrán Front bal szárnyán elfoglalt jól kiszélesített hídfőállásból lenne célszerű támadni. Hiszen nem kellett átkelni a folyón, és az ellenségnek kevesebb csapata volt itt, mint más irányokban.”⁸ Sztálin ennek alapján döntött: figyelmen kívül hagyva Antonov tábornoknak, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének tájékoztatóját, mely szerint Mehliusz jelentései nem fedik az általános helyzetet, és csak az 1. magyar hadseregre érvényesek,⁹ azonnal parancsot adott a támadásra. Érdemes idézni ezzel kapcsolatban Sztálinnak és a 2. Ukrán Front parancsnokának, Rogyion Malinovszkijnek október 28-án 22 órakor elhangzott telefonbeszélgetését:

Sz: Mielőbb, pontosabban a napokban el kell foglalni Magyarország fővárosát, Budapestet. Ez feltétlenül szükséges. Képes Ön erre?

M: Ez a feladat öt nap múlva teljesíthető, miután megérkezik a 46. hadsereghez a 4. gárda-gépesítetthadtest...

Sz: A főhadiszállás nem adhat Önnek öt napot. Értse meg, hogy politikai megfontolásokból¹⁰ a lehető leggyorsabban el kell foglalnunk Budapestet.

M: Tökéletesen megértem, hogy Budapest mielőbbi elfoglalása éppen politikai megfontolásokból sürgős. De meg kell várni a 4. gárda-gépesítetthadtest beérkezését. Csak ebben az esetben számíthatunk sikerre.

Sz: Nem egyezhetünk bele a támadás öt nappal való elhalasztásába. Haladéktalanul meg kell kezdenie a Budapest elleni támadást.

M: Ha Ön most öt napot ad nekem, akkor a következő napokban öt napon belül elfoglalom Budapestet. De ha nyomban támadásba megyek át, a 46. hadsereg – minthogy erői nem elégségesek – nem képes gyorsan kifejleszte-

ni a csapást, elkerülhetetlenül hosszas harcokba fog keveredni a magyar fővárosához vezető utakon. Vagyis képtelen lesz elfoglalni Budapestet.

Sz: Ön feleslegesen makacskodik. Nem érti meg a Budapest irányába haladéktalanul mérendő csapás politikai szükségességét.

M: Megértem Budapest elfoglalásának teljes politikai fontosságát, és ezért kérek öt napot.

Sz: Határozottan megparancsolom Önnek: holnap indítson támadást Budapest ellen!

A hallgatót nyomban le is tette, és a beszélgetés befejeződött.¹¹

Sztálin döntésének helyességéről megoszlik a szakirodalom véleménye.¹² A támadási parancs kiadásakor még csak menetben volt az erősítésként megígért 23. lövészhadtest. A 2. gárda-gépesített hadtest is csak másnap került Malinovszkijhoz, más páncélosalakulata a hadseregnek viszont nem volt (eredetileg a 4. Ukrán Frontnak is részt kellett volna vennie Budapest bekerítésében, de csapatai nem tudtak kijutni az Alföldre).

Ezzel szemben a német hadvezetés felismerte a Budapest elleni támadás veszélyét, és már október 26-án megkezdte csapatai átcsoportosítását.¹³ A 23. és 24. páncélosadosztályt már november 1-ig Kecskemét térségébe szállították, elkezdték a 13. páncélosadosztály, a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály és a 8. Florian Geyer SS-lovashadosztály kivonását is. Hans Friessner vezérezredesnek, a Dél Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokának terve az volt, hogy ezekkel az erőkkel megtisztítja a Duna–Tisza közét, és a Tisza vonalában tartós védelemre alkalmas védőállást épít ki. A katonai előkészületek mögött már október közepén fölsejlik a polgári lakosság tragédiája, a Duna–Tisza közén helyenként elrendelik a kiürítést. „*A néni sírva beszél Kecskemét kiürítéséről. Egy kis ruhát és élelmet tudtak magukkal hozni, három disznajuk volt kint a tanyán, de már nem volt idő kimenni értük. Koldussá tették az egész várost; s mi lesz, ha innen is tovább kell menni!*” – jegyzi fel Kispesten naplójában Kovalovszky Miklós.¹⁴

Malinovszkij marsall hadterve szerint az október 29-én 14.00-kor meginduló támadásnak már másnap el kellett érnie a Nagykovács–Lajosmizse–Izsák és a Duna, majd az Albertirsa–Örkény vonalat. A következő napon Szolnoktól délre a Tiszán keresztül a 7. gárdahadseregnek is meg kellett indítania támadását, és a 4. gárda-gépesített-, és a 23. lövészhadtesttel megerősödött 46. hadseregnek november 3-ig el kellett foglalnia Budapestet, és ki kellett jutnia az Isaszeg–Újpest–Budakeszi–Érd szakszig. Ezek a célok a történetek fényében irreálisak voltak. Az sem segített volna Malinovszkij helyzetén, ha Sztálin megadja neki a kért 5 napos átcsoportosítást – ezt az időt a németek ugyanúgy felhasználták volna páncélosadosztályaik átcsoportosítására és Budapest megerősítésére. A tervek mindenképpen eltűzöttak voltak, és nem annyira a szovjet hadvezetésen, mint a németek katonai gyengeségén múlt, hogy az előkészítetlen támadás nem járt a támadókra nézve súlyosabb katonai következményekkel.

A szovjet támadás október 29-én 14.00-kor, rövid tűzérségi előkészítés után indult, súllyal Kecskeméttől délre, ahol a 37. lövészhadtest és a 2. gépesített hadtest támadott. A páncélosok rohama elsöpörte a támpontszerűen védekező magyar állásokat, és kb. 25 kilométeres szélességben áttörte a frontot. A támadás éjszaka is folytatódott és beleütközött a 24. páncélosadosztály Kecskemétről déli irányban kibontakozó ellentámadásába. A szovjet alakulatok az arcvonal teljes hosszában átkarolták a még kitartó magyar és német alakulatokat, 30-án reggel betörték Kecskemétre és visszavetették a német páncélosadosztályt. Az előrenyomulás azonban lefékeződött, és a szí-

3. magyar hadsereg				
alakulat	ütközet- létszám ¹⁵	harckocsi és rohamlöveg	löveg	megjegyzés/ harcértékek ¹⁶
10. gyaloghadosztály	2 000	0	9	IV (beérkezőben a Kárpátokból)
7. rohamlővegosztály	0	9	0	II
23. tartalékhadosztály	3 600	0	26	harcértéke kevesebb, mint IV
1. huszárhadosztály	3 700	0	30	II
1. páncélosadosztály	700	20	7	III
5. és 8. póthadosztály	3 300	0	26	harcértéke kevesebb, mint IV
20. gyaloghadosztály	1 500	0	15	IV
23. páncélosadosztály (német)	1 000	50	30	II (beérkezik a Tiszán- túlról az 503. Tigris osztállyal együtt)
24. páncélosadosztály	1 600	18	45	II (a front mögött)
Összesen:	17 400	97	188	

3. táblázat. Magyar erők a Duna–Tisza között 1944. október 31-én¹⁷

2. Ukrán Front – 46. hadsereg				
alakulat	ütközet- létszám	páncélos	löveg	megjegyzés
2. gárda-gépesített- hadtest	kb. 12 000	248	kb. 60	teljesen feltöltött, friss alakulat
4. gárda-gépesített- hadtest	kb. 6 000	73	kb. 50	Belgrád felől beérkezik 11. 1-jén
10. lövészhadtest	kb. 8 000	0	kb. 90	
23. lövészhadtest	kb. 10 000	0	kb. 90	teljesen feltöltött, beérkezik 11. 1-jén Mezőhegyesről
31. gárda-lövész- hadtest	kb. 8 000	0	kb. 90	
37. lövészhadtest	kb. 8 000	0	kb. 90	
Összesen:	kb. 52 000	321	kb. 470	

4. táblázat. Szovjet erők a Duna–Tisza között 1944. október 31-én¹⁸

vósan ellenálló magyar–német csapatok, elsősorban a légvédelmi tüzérség csak Kecskemét körzetében 20 harckocsit lőtt ki. Október 30-án elkezdődött a 7. gárdahadsereg tisztai átkelése, mely csak lassan nyert tért. Október 31-én a szovjet csapatok elfoglalták Kecskemétet, másnap Malinovszkij marsall elrendelte a 4. gárda-gépesített-, valamint a 23. lövészhadtest bevetését, hogy még a német átcsoportosítások előtt november 3-ig elfoglalhassa Budapestet.¹⁹ Ennek érdekében az előbb említett csapatokat az arcvonal balszárnyán akarta bevetni, ahol csak gyenge magyar csapatok voltak.

A páncélosoknak és a gépkocsikon, szekereken szállított lövészeknek meglepetésszerűen át kellett volna kelni a Dunán és délről átkarolni Budapestet, miközben a 2. gárda-gépesítetthadtest keleti irányból rohanta volna le a fővárost. A terv gyakorlatilag azt feltételezte, hogy a magyar fővárosba egyszerűen be lehet sétálni, hiszen a szovjet csapatok zöme ekkor még 40–50 kilométerre volt Pest határától, és egyáltalán nem rendelkezett hídfőállásokkal a budai oldalon.

Csak feltételezhető, hogy az olyan képzett tábornok, mint Malinovszkij, tudhatta, hogy a parancsaiban megadott célok az adott körülmények között elérhetetlenek, de ellenvetése elutasítása után ezt a tudását kénytelen volt megtartani magának, és habozás nélkül végrehajtotta vezérének utasítását. A bekövetkező katonai események azonban arra is rávilágítanak, hogy a háborúnak ebben a Magyarországra nézve utolsó és legvégzetesebb szakaszában még milyen mértékű katonai erővel rendelkezett a magyar hadsereg (a németről nem is beszélve). Miközben az összeomlás tudata fokozatosan terjedt az országban, a fennálló kormányzat terrorja pedig csak növelte a vágyat, hogy mennél hamarabb, de érjenek már véget a megpróbáltatások, a hadseregben még sokáig hatni tudtak a szervezeten és nem utolsósorban lélektanilag „elraktározott” működési tartalékok. Budapest közelgő ostroma valójában ezért is – és nem csak a politikusok erkölcstelen döntései miatt – tartott olyan hosszú ideig és volt annyira véres. A főváros ostromának ebben a korai, bevezető szakaszában a Sztálin katonai hozzánemértése által kikényszerített gyors támadás többek között a Duna mellett harcoló magyar alakulatok, valamint a beérkező német erősítések miatt hiúsult meg. A Duna menetből való leküzdése pedig eleve szinte lehetetlen feladat elé állította volna a szovjet csapatokat, mivel ehhez eszközök sem álltak még rendelkezésükre.

1.2.2. Budapest frontvárossá válik

A magyar fővárost katonailag nem érte teljesen felkészületlenül a szovjet támadás. Friessner vezérezredes a német szárazföldi erők főparancsnokságának (Oberkommando des Heeres, a továbbiakban OKH) előrelátó parancsa értelmében már szeptember 21-én elkezdte hátsó védelmi vonalainak kiépítését Magyarország területén.²⁰ A német védelmi rendszer 3 fő megerősített vonalból, a Balaton–Velencei-tó–Budapest közt húzódó Margit-vonalból, a Budapestet keletről körülvevő Attila-vonalból, és az ehhez csatlakozó, Cserhát–Mátra–Zemplén-hegységre támaszkodó Karola-vonalból állt. A pesti hídfő védelmének kiépítése már 1944 nyarán ettől függetlenül a hadiakadémia 3. évfolyamának is feladata volt – a vezérkari vizsgára készülő századosok már ekkor kijelölték a hídfőt védő erődítések pontos helyét, 4 hadosztály részére a védőöveket, a tüzérségi állásokat (ehhez még az I. világháborúból megmaradt tervek is felhasználtak). Talán a sors iróniája, hogy a gyakorlat résztvevői néhány hónap múlva az általuk megtervezett vonalakat a gyakorlatban is kipróbálhatták.²¹ A magyar vezérkar már szeptember 11-én hozzalátott a pesti hídfő (az Attila-vonal) kialakításához.²² A védőállásokat négy, egyenként hat küzdő zászlóaljjal rendelkező hadosztálynak megfelelő kiterjedésben építették meg.²³ Az Attila-vonalban a szlovák műszaki hadosztály 3000 katonája,²⁴ a kivezényelt civil lakosság és munkaszolgálatos alakulatok építették a tábori erődítéseket. Még a szovjet csapatok megjelenése után is folyt az építkezés, november 11-én már 28 000 fő dolgozott a sáncokon.²⁵ Ennek ellenére a védővonal jelentős részét idő hiányában nem építették ki.

Az Attila-vonal három védőöve közül az első Alsógöd–Veresegyház–Máglód–Ecser–Dunaharaszti, a második Dunakeszi–Mogyoród–Isaszeg–Pécel–Pestszentimre–

Soroksár, a harmadik pedig a pesti kerületek szélén húzódott. Az erődítések harcokcsí-
árkókból, földbunkerekből és helyenként telepített drótkadályokból, aknamezőkből
álltak volna. Az Attila II. déli szakasza Maglódtól keletre egyáltalán nem épült meg.

A legfelsőbb magyar katonai vezetés már szeptember folyamán többször figyel-
meztetett arra, hogy Budapest napokon belül frontvárossá válhat, mivel a 3. magyar
hadsereg erői elégtelenek, és az első nagyobb támadás elsöpri őket. Vörös János vezér-
ezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke szeptember 25-én táviratban hívta fel erre az OKH
vezérkari főnökének, Guderian vezérezredesnek figyelmét. *„Amennyiben a 3. magyar
hadsereg nem kap sürgősen komolyabb erősítést, akkor ki van szolgáltatva a hamaros-
zan bekövetkező összeomlásnak. Ebben az esetben szabaddá válik az ellenség útja
az ország szíve, Budapest felé.”*²⁶

Október 9-én Vörös János már Budapest bejáratainak biztosítására utasította a lég-
védelmi tüzérség és a rendelkezésre álló műszaki alakulatok parancsnokait. Ugyan-
ekkor utasította az I. hadtestet, hogy az alárendelt rendőri, csendőri és légvédelmi
erőivel szállja meg támpontszerűen az Attila-vonalat, és kérte a Dél Hadseregcsoport
parancsnokságát, hogy ehhez német erőket is bocsásson rendelkezésre (az I. hadtest
budapesti székhellyel csak közigazgatási hatóságként működött, saját csapatai nem
voltak, ideiglenesen azonban a fővárosban tartózkodó összes magyar alakulatot alája
rendelték, függetlenül attól, hogy azok eredetileg hova tartoztak).

Ma már nehezen állapítható meg, hogy Vörös János a szovjet csapatok ellen vagy
a tervezett kiugrás biztosítására szervezte október elején Budapest védelmét. Feltehe-
tő, hogy mindkét szempont cselekvésre sarkallhatta.

Október 10-én a Honvéd Vezérkar hozzákezdett a Budapesten található védelmi
és karhatalmi erők közt a közelgő ostromnak megfelelő arány kialakításához is. Két
nap múlva a Kárpátokból Budapestre irányították a magyar VI. hadtest parancsnok-
ságát, valamint a 10. gyaloghadosztályt. A karhatalmi feladatokat az I. hadtestnek,
a védelmi feladatokat a VI. hadtestnek kellett volna ellátnia. Ugyanaznap Budapest-
re rendelték az 1. ejtőernyős csoportot, a honvédség egyik legmegbízhatóbb elitegysé-
gét, valamint utasították a 10. gyaloghadosztály három, ezredközvetlen páncéltörő
ágyús századát, hogy élszállítmányként azonnal induljanak Budapestre.²⁷

Ezek az intézkedések, különösen a 10. gyaloghadosztály kivonása Guderian vezér-
ezredes heves tiltakozását váltották ki, aki már október 12-én követelte a kivonás le-
állítását. Bár ennek pontos okát a korabeli dokumentumok nem említik, mégis felte-
hetően azért került erre sor, mert a német vezetés ekkor már ismerte a kiugrás ter-
vezett előkészületeit, és meg akarta előzni magyar egységek Budapestre vonulását.
A helyzet paradoxona, hogy miközben a szovjet csapatok már szinte közvetlenül Bu-
dapestet fenyegették, a német vezetésnek az állt érdekében, hogy minél kevesebb ma-
gyar katona tartózkodjon Budapesten.

Budapest felé közben jelentős német csapaterősítések haladtak. A németek a ki-
ugrás megakadályozása céljából az 503. nehéz páncélos (Tigris) osztályt, a 24. pán-
céloshadosztály részeit és több egyéb egységet is irányítottak ide. A magyar vezérkar
október 13-án adta ki az utasítást, hogy tekintet nélkül az eredeti úti célra, minden
mozgásban lévő magyar alakulatot azonnal Budapestre kell irányítani.²⁸ Budától nyu-
gatra szerveződött a magyarországi svábokból kényszersorozott, csak nevében ön-
kéntes 22. Mária Terézia SS-lovashadosztály is.

Néhány nap múlva, a kiugrási kísérlet kudarca után a német hadvezetés, tekintet-
tel a debreceni csatában kialakult válságos helyzetre, azonnal kivonta összes erőit
a fővárosból. Budapesten csak második vonalba tartozó alakulatok maradtak.

A védelemre a Dél Hadseregcsoport (Hceresgruppe Süd) naplója szerint október
25-én a következő erők álltak rendelkezésre:

– 22. SS-lovashadosztály: 13 000 fő + 2000 Hiwi,²⁹ fegyverzet 24 nehéz páncéltörő ágyú, 57 löveg, 486 géppuska, 11 386 egyéb fegyver, a kiképzés foka csekély, lezárva december 1-jéig (a legénység jelentős részét október elején hívták be!).

– VI. magyar hadtest: 1 hadosztály, 6 zászlóalj (feltehetően a 10. gyaloghadosztály).³⁰

– 2000 fő, 4 riadózászlóalj, 1500 puska, 150 géppisztoly, 55 golyószóró.

– 146 nehéz légvédelmi ágyú.

Mindenhhez még október 26-án az 1/I. ejtőernyős zászlóalj is csatlakozott, melynek egységeit Budáról autóbuszokon Soroksárra szállították, ahol az ejtőernyősök Dunaharaszti és Soroksár előtt a munkaszolgálatosok által kiépített harckocsiárok mentén védőállást foglaltak el, hogy lezárják a Kecskemét, illetve Solt felé vezető utat. Szintén erősítésként érkezett meg október vége–november eleje között a Hajmáskér-ről átcsoportosított, illetve eleve Budapesten állomásozó 1., 10., 13., 16., 24., 25. rohamtüzérsztály, valamint a 7. rohamtüzérsztály két ütege³¹ kb. 25 különböző páncélossal és 2000 fővel, valamint az 1. SS-rendőrezred. A rohamtüzéreket a kevésbé veszélyeztetett Rákoscaba–Ecsér–Pécel térségébe csoportosították, az SS-rendőrök Kispesten a tartalékokat alkották. Budapest karhatalmi erőit a 9/II. zászlóalj (Szálasi-testőrség), a „Budapest” őrzászlóalj, a 201–203. különleges műszaki zászlóalj, a várpalotai karpaszományos iskola hallgatói, valamint 3 csendőrzászlóalj képviselte. Szintén Budapestre vonult vissza a még feltöltés és átszervezés alatt álló 12. tartalékadosztály is. A fővárostól délre kb. 70 kilométerre húzódó arcvonalat az 1. páncélosadosztály, a 23. tartalékadosztály és a 8. póthadosztály, valamint az 1. huszárhadosztály leharcolt egységei tartották, közülük később csak a páncélosadosztály és néhány huszáralakulat szorult be a fővárosba.

Ezek az egységek kis létszámuk, többnyire gyenge kiképzettségük és hiányos fegyverzetük miatt nem képviseltek komoly erőt. Friessner tisztában volt azzal, hogy Budapest lesz a szovjet támadás következő célpontja, és már október 27-én levélben tárta fel a problémát Guderian előtt. Elégtelennek tartotta a rendelkezésre álló egységeket, és alakulatokat kért Budapest védelmére. Kérését a katasztrofálisnak ítélt helyzet miatt a következő hetekben többször meg kellett ismételnie, de Guderian nem tudott csapatokat adni.³³

November 2-án a szovjet gépesített csapatok elérték Dunaharaszti (Rákócziiget)–Alsónémedi–Ócsa–Üllő–Gomba körzetét, 15 kilométerre megközelítve Budapestet. A lakosok füléhez első alkalommal ért el a front hangja: *„A riadók rövid szüneteiben is folytonos ágyúzást hallottam. Betévedt ellenséges gépekre lőnek ilyen hevesen! Azután rájövök, hogy ezek nem légvédelmi ágyúk. Csak nem a harctér jött ilyen közel hozzánk? ... A rövid ebédszünet után nincs szirénázás, de a lövések zaja egyre fenyegetőbbé erősödik. Most már nyilvánvaló, hogy nem a légvédelmi ágyúk lőnek, hanem a földi tüzérség, vagy nagy páncélos ütközet folyik tőlünk délkeletre. ... bekerültünk a viharzónába. Meddig fog tartani, s kibírjuk-e?”*³⁴

Az első szovjet harckocsik megjelenésére az ejtőernyősök így emlékeztek vissza: *„November 2-án délután a páncélelhárító osztag irányából heves ágyútűz hangzott, majd rövidesen a műutat a rendezetlenül visszavonuló kecskeméti erők lövontatású oszlopai Soroksár és a védőállás között eltorlaszolták. A tengelytöréses kocsikat az árokba fordítottuk... Az utat felszabadítottuk. Rövidesen beérkezett néhány katona a páncéltörő állásból, jelentve, hogy az orosz harckocsik az állást lerohanták.”*³⁵

„Az élen haladó öt darab T–34-es hamarosan elérte a harckocsiárok hídját. Élénken emlékszem erre a jelenetre! Halálos csend volt, csak a szovjet harckocsik morgása és a hernyótalpak csikorgása hallatszott. Már erősen szürkült, de láttuk, hogy

a szovjet gyalogság a műút menti árokban lehajolva követi a harckocsikat. A parancs szerint csak a páncélosok kilövése után nyithattunk tüzet a gyalogságra. A harckocsik szakaszosan, egymást fedezve jöttek előre, de a híd előtt megtorpantak. Ebben a pillanatban megdőrdültek az útmenti akácokba beásott légvédelmi lövegek, a híd közelében elhelyezkedő páncéelhárítók is kilőtték páncélökleiket. Megszóltak a gyalogsági fegyverek, mire a harckocsikat kísérő gyalogság lefeküdt. A váratlan tűzcsapás következtében mind az öt tank mozgásképtelenné vált.”³⁶

Ezután kezdődött a 4. gárda-gépesítetthadtest főerőinek támadása. Az éj beálltával mind Soroksár, mind Dunaharaszti irányában kb. 20-20 harckocsi csapott össze a hevenyészett állásokban védekező ejtőernyősökkel. „A védőállásban órákon keresztül kaotikus harc folyt, számos harckocsi megsérült tányéraknától és páncéelhárító fegyverektől, de a sérült harckocsikat elvontatták. A soroksári védőálláson keresztül néhány harckocsi a védővonalba is betört, de az orosz gyalogság – rohamtávolságon – a balszárnyon elakadt, a harckocsik visszavonultak... A Dunaharasztnál indított támadás ugyancsak órákig tartó tűzharc után rohamtávolságon összeomlott, ott az arcvonaltartott, több szovjet harckocsi megsérült.”³⁷

A teherautókon és szekereken előrenyomuló szovjet erők lendülete azonban még november 3-án is tartott. A 4. gárda-gépesítetthadtest betört a 22. SS-lovashadosztály védelmébe és 4 kilométerre megközelítette Soroksárt. Tassonyi Edömér őrnagy ejtőernyős zászlóaljparancsnok személyes vezetésével az állásokat még aznap este visszafoglalták az ejtőernyősök: „Alles in Ordnung, danke schön, danke schön, Kameraden” hálálkodott nekik Keitel őrnagy, az SS-lovasok parancsnoka. „Furcsán esett ez a kitörés egy tipikus porosz tisztól, Keitel tábornagy fiától,” írta Tassonyi emlékirataiban.³⁸ A 2. gárda-gépesítetthadtest november 3-án elfoglalta Monort, Üllőt, Vecsést, Gyált, Pestszentimrét,³⁹ ahol a budapesti rendőrség harccsoportja próbált védekezni. Az 5. Ansaldó típusú, már az abesszin felkelőkkel szemben is elavult kisharckocsiból hármat azonnal kilőtték,⁴⁰ és az első szovjet páncélos még az Üllői útra is befutott, egyes egységek pedig a Ferihegyi repülőtérre hatoltak be. A 8. SS-lovashadosztály, a 66. páncélgránátos ezred és a 12. magyar gyaloghadosztály beérkező csapatai azonban még aznap visszafoglalták Vecsést és Monort. A községnek csak a délkeleti része maradt szovjet kézen. Vecséstől délkeletre viszont újabb német ellentámadás volt kibontakozóban, mely a fővárosig előretört szovjet csapatok hátát veszélyeztette, különösen hogy november 4-én német-magyar csapatok ideiglenesen Üllőt is visszafoglalták.

Pálosi József hadapród néhány nappal később Pestszentimre déli részén járt, és a következőket jegyezte fel: „az utca vége felé egy páncélosokból álló oszlopot pillantottunk meg, mely az utca vasút felé eső házsora mentén állt (...).

A sor elején két vagy három T-34-es állt, mögöttük Sztálin-harckocsi következett, megint két-három T-34-es, aztán a sort SU-76 páncélvadászok zárták. A páncélosok libasorban, szorosan felzárkózva, egymás mögött álltak a járda mellett, melyet csak imitt-amott egy-egy csenevész fa jelzett, mert vízesárok sem volt, az úttest és a járda egybe mosódott: száraz futóhomok. Tíz-tizenkét páncélos állt egymás mögött némán, kiégve. Valamennyinek a lövege Pest felé menetirányban állt. (...) Minden páncélos menetirány szerinti bal oldalán legalább két-három jellegzetes lukat találtunk a tornyokon, volt, amelyiknél többet is, sőt a teknőn is akadt néhány. Mindegyiket tehát páncélöklökkel lőtték ki, mindegyik ki is égett. Az egyik T-34-es tornya felfelé fordulva, tőle három-négy méterre a másik házsor felé eső oldalon feküdt: a lőszer robbanása levitte a tornyot. Az oszlopot alvás közben lepték meg, a páncélosok legénysége az éjszakát a meleg harcjárművekben tölthette? Fél méteresre zsugorodott, szénné égett testük a vezető és a lövész helyén feküdt, a másik kettőből, illetve háromból csak egyes darabokat lehetett felismerni, vagy még azt sem. (...) A halott oroszok némelyikének hiányzott valamelyik testrésze, például

a feje. Arca mindegyiknek már valamiféle egységesen világos kreol színűvé vált, ami azt jelezte hogy már néhány napja itt heverhettek.”*

Ekkor már a Cegléd térségében gyülekező német csoportosítás támadása is éreztette hatását.

Alakulat	Gyalogság ütkezet- létszám	Harcokosi és rohamlöveg	Löveg	Beérkezés helye és időpontja
1. páncélosadosztály	1 000	13	30	Pilis–Cegléd, november 1.
13. páncélosadosztály	1 100	9	14	Dunakeszi–Ócsa, november 1.
Feldhernhalle páncél- gránátos-hadosztály	900	21	15	Örkény
8. SS-lovashadosztály	3 060	10	37	Üllő, november 2.
22. SS-lovashadosztály	7 000	9	57	Dunaharaszti–Soroksár, november 1.
503. nehézpáncélos osztály	0	41	0	Örkény–Pilis–Üllő, november 3.
Összesen:	13 060	103	153	

5. táblázat. A Duna–Tisza közére átcsoportosított német alakulatok⁴¹

A szovjet páncélostámadás november 5-ére leállt. Friessner maradék páncélozott erőit a pesti védelmi gyűrűből november 6-án Üllő–Monor térségébe irányította át, mivel feltételezte, hogy a beérkezett gyalogság egyedül is képes lesz tartani a védvonalat. Így az előretört szovjetek hátában egyszerre 3 német páncélosadosztály jelenhetett meg, mely délnyugati irányú támadásával bekerítéssel fenyegette a 2. gárda-gépesített hadtest és a 23. lövész hadtest csapatait. Az így megtámadott csapatok képtelenek voltak fenntartani a főváros elleni nyomás hevésségét. A harcokosiak közül rengeteget kilőttek, a lövész csapatok nagy része lemaradt, és a nyomasztó lőszer- és üzemanyaghiány⁴² is éreztette hatását. Ennek következtében a 22. SS-lovashadosztály november 8-án ki tudta verni az Attila-vonalba beékelődött szovjet harcelőrsőket és visszafoglalta a Dunaharaszti és Gyál közötti Kazánkúti-hegy és Bíró-hegy nevű magaslatokat is. A páncélos erők kivonása után azonban nem következett be teljes harci szünet, mert a szovjet gyalogság század–zászlóalj erővel állandó rohamokat indított és többször betört a kiképzetlen kényszersorozottakból álló 22. SS-lovashadosztály védelmébe. Az ejtőernyősök segítségével azonban az összes ilyen betörést elrekeszték és felszámolták.

1.2.3. A 2. Ukrán Front további támadási kísérletei

Styemenko vezérezredesnek, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke első helyettesének emlékirataiból kiderül, a 46. hadsereg támadásának elakadása rendkívül kellemetlenül érintette a vezérkart. Sztálin támadási tervét senki sem merte elhalasztani vagy megváltoztatni. „A helyzetet mégis meg kellett menteni”, írta a gondokat jellemezve Styemenko.⁴³ Az egyedüli megoldás a támadás frontjának kiszélesítése volt, az arc-

* Pálosi József levele a szerző birtokában.

támadás helyett kétoldali átkarolással kellett megkísérelni Budapest elfoglalását: a 6. gárda-harcokoszahadsereg és a 7. gárdahadsereg Hatvan térségében áttöri a védelmet és Vácnál kijut a Dunához, közben a 46. hadsereg átkel a Soroksári-Duna ágon, majd a Csepel-sziget elfoglalása után az Öreg-Dunán is és Érd felől bekeríti a fővárost.

November 5-én a szovjet csapatok átcsoportosításai miatt beszüntették a Budapest elleni támadást. Ez egyben arra is utal, hogy a magyarországi szovjet stratégia irányítása megint maradéktalanul a katonai szakemberek kezébe került.

Közben az OKH november elejére három páncéloshadtestet vonultatott fel a budapesti irány lezárására. A III. páncéloshadtest Breith tábornok irányításával a főváros védelmét látta el, a IV. páncéloshadtest Jászberény, a LVII. páncéloshadtest pedig Cegléd–Szolnok térségében készült ellentámadásra. A Tiszán átkelő szovjet erők, a 2. Ukrán Front balszárnyát képező 7. gárdahadsereg, az 53., 27., 40. hadsereg, valamint a Plijev lovas-gépesített csoport északi irányban támadva szembekerültek a német páncélos erőkkel. A kibontakozó harcokban a német–magyar csapatoknak sikerült lefékezniük a szovjet előrenyomulást. A szovjet veszteségeket jellemzi az alábbi táblázat:

1944. október 29. és november 9. között	137
1944. október 31-én	25
1944. november 4-én	20
1944. november 11-én	54
1944. november 12-én	33

6. táblázat. Kilőtt szovjet harcokosik száma⁴⁴

Noha a szovjet csapatoknak mindenütt sikerült átkelniük a Tiszán, mégsem tudták megakadályozni, hogy a német hadvezetés maradék erőinek állandó átcsoportosításaival és sorozatos ellenlökésekkel stabilizálja a frontot és összefüggő arcvonalat alakítson ki. A szovjet veszteségek jelentősek voltak, de a hónap végére a német páncélosadosztályok is rendkívüli mértékben leharcolt állapotba kerültek: „egy-egy 100 méteres arcvonalszakaszra átlag 4-5 emberünk jutott ... a legjobb páncélosadosztályok nyolc, a többiek négy-öt páncélossal rendelkeztek”,⁴⁵ írták a visszaemlékező tábornokok. Budapesttől északkeletre a német csapatok a hónap közepére a Karolavonalba vonultak vissza, ezzel a front ezen a szakaszon is megmerevedett.

A szovjet legfelsőbb főparancsnokság élén Sztálin végre belátta, hogy a 2. Ukrán Front erői elégtelenek Budapest elfoglalásához, és ezért november 14-i direktívájával 200 harcokosit és 40 000 főt bocsátott Malinovszkij rendelkezésére a főparancsnoksági tartalékból és a Kárpátokban elakadt 4. Ukrán Front állományából.⁴⁶ A kapott harcokosikkal (melyek eleve többszörösen felülmúlták a szembenálló német harcokosik számát) Malinovszkij a 6. gárda-harcokoszahadsereget erősítette meg, hogy korábbi elképzelésének megfelelően a 7. gárdahadsereggel együtt Budapestet északról karolja át. A szovjet erők azonban most is csak igen lassan jutottak előre, és ebből az irányból nem tudták hadműveleti mélységben áttörni a védelmet.

Több sikerrel járt a várostól délre harcoló 46. hadsereg, melynek főerőivel november 21-én sikerült Taksony és Dömsöd között átkelnie a Csepel-szigetre. A szovjet 23. lövészhadtest egy zászlóalja már november 6-án megkísérelte Dömsödnél az átkelést, amit a 2/I. huszárosztálynak és a sebtiben átdobott debreceni 16-os rohamtüzéreknek sikerült felszámolnia, miután kilőtték a dömsödi templomtoronyban elbújt szovjet tüzér figyelőt: „A szovjet lövészzászlóalj beszorult a Holt-Duna sekélyebb partmenti vizébe, nyírfák, fűzek és egyéb vízínövényzet sűrűjében elrejtőzve. Akiknek nem ma-

radt idejük a rejtőzködésre, foglyaink lettek. Majdnem mind negyvenen felül lehettek, nagy bajuszokkal, igen jámbor tekintettel. A mi katonáink megkínálták őket rummal, s barátságosan veregették hátukat. (...) A barátságos viselkedés egyre több ruszkit csalt ki a Duna-ág rejtékhelyéből. Némelyike gallyakból rögtönzött keresztet tartott maga előtt. A mieink kerítették parasztszekereket, volt egy papírfehér arcú szovjet sebesült, talán őrmester.

Jól emlékszem kemény, szigorú tekintetére, mindenféle barátkozást visszautasító merev arcára, kintől összepréselt szájára. Az egészségügyi gyors segítséget elfogadta, de a felkínált rumot nem. Néma fejrázással visszautasította. A foglyok kértek bennünket, hogy ne adjuk át őket a németeknek. A magyar hadsereg azonban nem tartogatott foglyokat. (...)”⁴⁷

Az átkelési kísérleteket 14-én, 15-én, 16-án, 18-án csak nagy nehezen sikerült visszaverni, 19-én a szovjet csapatok végleg megvetették lábukat Ráckeven, és 21-én már hadosztálynyi erővel keltek át a szigetre. Gencsy Tibor, a 4. huszárezred rohamfél századának parancsnoka így emlékezett vissza a történetekre: „Az ellenséges áttörés a Kis-Duna felől másnap újra, kora hajnalban történt. Én tartalékként az egyik tököli iskolában voltam elhelyezve. Az ezredparancsnokság mögöttem aludta édes álmát. Az elől lévők, Mészáros őrnagy és a többi alakulat nem tanúsított ellenállást. Így az ellenséges csapatok, egységek fürtszerű sűrűségben közeledtek a vasútvonalhoz, ahol embereimmel a község végén állásba mentem. Büntetőalakulatok lehettek, 'rohamvízzel' erősen átitatva. Egy-egy lövedék így két-három testet üthetett át. Aztán néhány utántöltés, és szétszóródtak, és a falut kerülve igyekeztek a hátunkba.

Sok érdekes jelenetet figyeltem meg közvetlen közelből. Az óra, a csaszi fontosabb volt, mint az élet. A 'rekordot' különben egy elesett román tartotta. Tizennégy karórát számoltunk meg rajta! (...) Aztán kivonás a községből, majd német harcokcsi-támogatással ellentámadás másnap. Az ellenséges csapatok remekül beásva, most már tiszta fejjel, komolyan ellenálltak. Remekül álcázott gödreikben nyak- és fejlövésrel találtuk őket. Tökölt teljesen megtisztítani nem lehetett a gyöngye erőikkel.”⁴⁸

A Dél Hadseregcsoporthoz rendkívül aggasztotta a Budapestre délről irányuló fenyegetés, és ellenintézkedésként az I./II. ejtőernyőszázalóaljat, egy hadapródzásalóaljat és a Feldherrnhalle hadosztály harccsoportját irányította a szigetre, valamint az 1. és 9. tüzérsztyált és 2 önálló zászlóaljat is. Mindez azonban kevésnek bizonyult a 23. szovjet lövészhadtesttel szemben, mely november 25-re befejezte az átkelést, sőt csatlakoztak hozzá a 37. lövészhadtest csapatai is. A 4 hadosztálynyi erővel szemben a leharcolt német–magyar alakulatok csak Tököl és Szigetszentmiklós peremén tudtak megkapaszkodni. November 24-ig mindkét helység többször is gazdát cserélt, míg végül Lakihegy és a Királyerdő közt állt meg a front, nagyrészt annak köszönhetően, hogy ekkorra a tekintélyes erőt képviselő magyar tüzérség (103 cső) nemcsak Csepel felől, hanem Soroksárról és a Duna nyugati partjáról is tűz alá vehette a szovjet csapatokat, és támogatva a védőket a Folyamórség néhány monitorja is. A harcok azonban továbbra sem csitulak el: „Este felé az oroszok ún. büntető zászlóalja (politikaiak) támadták állásainkat. Irtózatot tűz fogadta őket, géppuskák, aknavetők, beásott páncélosok együttes tüze, sőt a Dunáról a monitorok is okádták rájuk a veszedelmet. (Az orosz tüzérség egyik monitorunkat súlyosan eltalálta, alighanem a Temes volt.) A támadás rövidesen óriási veszteséggel összeomlott. Haldoklók, sebesültek százával feküdtek állásaink előtt. Sűrűn hangzott a Bozse moj, a hangos, de egyre halkuló segélykiáltások. Sebesültvivőink ki akartak értük menni, de minden esetben géppuskatűz fogadta igyekezetüket. Ezeknek az embereknek meg kellett halniuk. Nem segíthettünk rajtuk, másnapra már elcsendesedtek”,⁴⁹ emlékezett vissza Salamon Aurél tartalékos huszár hadnagy.

A kialakult helyzetet – az alakulatok leharcoltságát – jellemzi, hogy a november 28–29. között erősítésként beérkező 1/II. ejtőernyős zászlóalj létszáma (1400 fő) nagyjából megfelelt a Csepel-szigeten harcoló huszárhadosztály teljes létszámának!

1.3. A Budapest elleni második szovjet offenzíva – Ercsi és Hatvan

Sztálin és a szovjet vezérkar is elégedetlen volt a főváros előterében harcoló 2. Ukrán Front sikertelensége miatt, különösen azért, mert az összes szovjet front közül Malinovszkijé volt az egyik legerősebb, mégis lassan haladt csak előre.⁵⁰ Északabbra, a 4. Ukrán Front csapatai még rosszabb helyzetben voltak, hiszen 1944 augusztusa óta alig 200 kilométert tettek meg, elakadtak a Csap–Nagymihály–Homonna–Kárpátok vonalon. A szovjet főhadiszállás a sikertelenség okainak kivizsgálására Tyimosenko marsall személyében megbízottat küldött ki az érintett frontokhoz. A tárgyalásokba a Szerbiában operáló 3. Ukrán Front vezetőjét, Tolbuhin marsallt is bevonták, holott eddig neki nem szántak szerepet a Budapest elleni tervekben. A 2. Ukrán Front kudarca és különböző politikai okok, melyek miatt a Balkánon való előrenyomulás nem volt kívánatos,⁵¹ Tolbuhin szerepét is felértékeltek, különösen, mert Sztálin mindig is szerette versenyeztetni beosztottjait.

Tyimosenko marsall november 24-én jelentésben tárta fel észrevételeit: „A 2. Ukrán Front az egyik legerősebb front. Komoly erőkkel rendelkezik az ellenálló ellenség szétverésére, de ennek ellenére az utóbbi időben nem ér el sikereket. A sikertelen tevékenység alapvető okai véleményem szerint a következők:

1. A főparancsnokság, viszonylagos túlerejére támaszkodva, az ellenséges csoportosításokat több irányban egyszerre igyekszik szétverni (Miskolc, Eger, Hatvan).

2. Az a törekvés, hogy az ellenséget valamennyi irányban szétverjék, az erők szétforgácsolásához vezet, és lehetetlenné teszi csapatainknak a szükséges fölény kivívását. Így például a front főcsoportosítása (27., 53. hadsereg, 7. gárdahadsereg), amelyhez 24 lövészadosztály, 3 gépesített és 1 harckocsihadtest, valamint 2 lovashadtest tartozik, a következőképpen oszlik el:

a) Miskolc irányában a 27. hadsereg 50 kilométeres arcvonalon, 8 lövészadosztállyal,

b) Eger irányában az 53. hadsereg 7 lövészadosztállyal, 45 kilométeres arcvonalon,

c) Hatvan irányában a 7. gárdahadsereg 9 lövészadosztállyal. Ugyanebben az irányban tevékenykedik 3 gépesített-, egy harckocsi- és 2 lovashadtest.

A lövész-magasabbegységek tehát az egyes hadseregek és irányok között arányosan vannak elosztva. Néma túlerő csak a 7. gárdahadseregnél mutatkozik, mivel sávjában tevékenykedik Plijev csoportja, s a 2. és a 4. gépesített hadtest. Plijev csoportja és a gépesített hadtestek azonban a hosszas harcok és a túlerő elleni küzdelem következtében fáradtak...

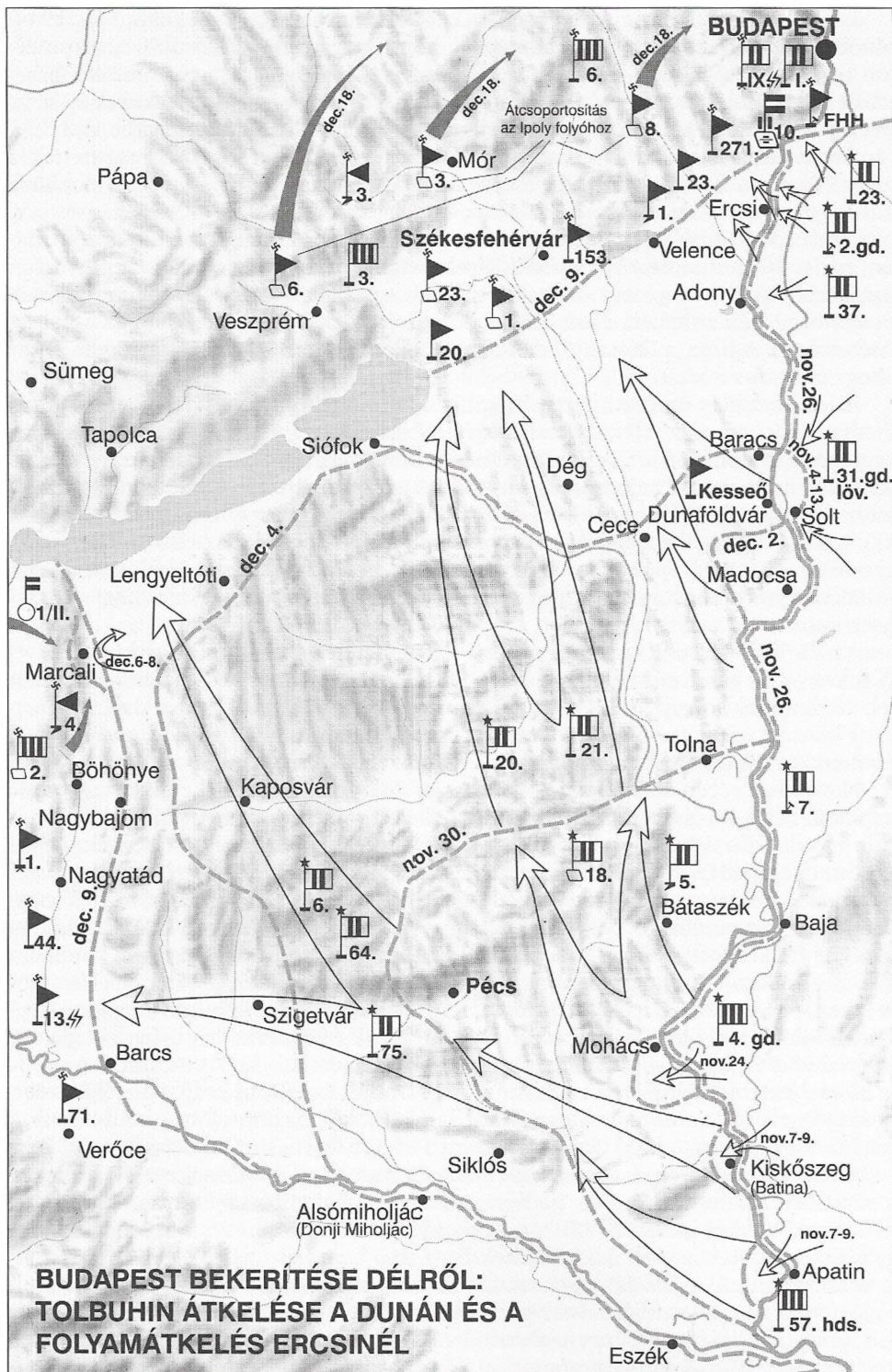
3. A magasabbegységek parancsnokait és törzseit némileg elkényeztették a romániai és erdélyi események, és ezért nem szervezik meg kellő gondossággal az egyes fegyvernemek közti együttműködést.

A fentiek miatt célszerűnek tartom, hogy a 2. Ukrán Front parancsnokától a következőket kívánjuk meg:

1. Vizsgálja felül korábbi elhatározását, és olyan csoportosításokat alakítson ki, amelyek két irányban abszolút túlerőben vannak az ellenséggel szemben. Ezek az irányok:

a) Hatvan–Balassagyarmat, mint alapvető irány és

b) Miskolc, mint kiegészítő irány...”⁵²

2. térkép

Ennek ellenére a deszantot és a két löveget sikerült partra tenniük. Visszafelé hajózva, a pontont újra találat érte, Szmirnov újabb sebet kapott. Ekkor már csupán két harcos maradt sértetlen. A súlyosan sebesült Szmirnov fekvé irányította bajtársait, de mire úszó járműve kikötött a folyó bal partján, már csak holttestét emelhették ki."⁵³ A szovjet deszantokat rendkívül erős tűz fogadta, és a csónakok 75%-a még a folyó közepén megsemmisült.⁵⁴ Az átkelő élszázadok közül több 100%-os veszteséget szenvedett, a 2. huszárezreddel szemben átkelő csoport életben lévő része még a folyó közepén visszafordult⁵⁵ (a Duna vize ekkor már jeges volt). Az elképesztő veszteségek ellenére december 5-én estig a szovjet csapatok 4 hídfőt alakítottak ki, melyeket azonban nagyrészt még aznap felszámoltak a német ellenlökések, csupán az Érd-Ófalu melletti hídfő helyzetét sikerült stabilizálni. December 6-án a szovjet csapatok újabb átkelése 7 új hídfőt alakított ki Ercsi mindkét oldalán, annak ellenére, hogy a rendkívül heves elhárítótűzben az elsőnek induló deszantszázad egyetlen tagja sem maradt életben. A partraszállók nagy részének még a folyóban ki kellett ugrania a szétlőtt csónakból, és a jeges vízben fegyvereivel úszva megközelíteni a túlsó partot.

A szovjet veszteségek még a szembenálló katonákat is elképesztették: *„Mikor dél előtt az északi körletbe mentem, páratlan látvány tárult elém: saját tüzérségünk szakadatlanul lőtte a Szinya tanyával szemben lévő orosz átkelési helyet. Ismételten német zuhanóbombázók is segítettek. Terstyánszki három aknavetője szintén lőtt ide. Mindennek dacára az orosz átkelés szakadatlanul tartott. Nemcsak rohamcsónakok, hanem egy gőzkomp is szállította a csapatokat. Az egyik német légibomba telibe talált az éppen zsúfolásig teli rakodótagot. Ez menten elsüllyedt. De rövidre rá a töltés mögül új tagot toltak ki, és az átkelés tovább folyt. A legszörnyűbb az volt, hogy az inenső parton a töltés még a németek kezén volt, és onnan géppuskával lőtték a partraszállókat, akiknek csak kis százaléka maradhatott életben, és ezek is több méter mély vízben, illetve sárban kerestek fedezéket az egyébként sűrűn benőtt ártérben.*

Mellettem egy huszár ezt látva odaszólt hozzám:

*– Alezredes úr kérem, ha ezek saját embereikkel így bánnak, mit csinálhatnak az ellenségükkel?"*⁵⁶ – írta Tomka Emil naplójába.

Az átkelő egységek veszteségeire jellemző, hogy a magyarországi hadműveletek szempontjából teljesen jelentéktelen Ercsi térségében lezajlott folyamatokért osztották ki a magyarországi harcok során adományozott „Szovjetunió Hőse” kitüntetések 42,7%-át!⁵⁷ Összesen 115 katona kapta meg a legmagasabb szovjet katonai kitüntetést (jelentős részben posztumusz), amelyből 1945-ig összesen alig 12 000 darabot adományoztak. Malinovszkij nyilván ezzel akarta elkendőzni azt a tényt, hogy katonáit értelmetlenül, feleslegesen áldozta föl. Hadterv szerint az átkelt csapatoknak a második nap végén már Budaörs–Bia, a harmadik nap végén pedig Pilisvörösvár–Szomor–Csákvár térségéig kellett eljutniuk. Ehhez napi 20–30 kilométeres előrenyomulás lett volna szükséges, amire gyalogos alakulatok csak akkor képesek, ha puskalövés nélkül vonulhatnak előre. Erre azonban semmi esély sem volt, mert a partváltás után még a Margit-vonalat is át kellett volna törni. Ennek menetből való bevétele pedig illúzió volt, mint azt az események meg is mutatták. Ezt nyilván Malinovszkij is pontosan tudta; feltehetően azért fogalmazott meg ilyen látványos célokat, hogy az átkelés értelmét alátámassza.

További félelmetes fintora a vállalkozásnak, hogy a 46. hadsereg túlpartra jutott katonáinak helyzete csak december 8-ára stabilizálódott, és éppen azért, hogy a vetélytárs Tolbuhin 3. Ukrán Frontjának egységei a Duna nyugati partján észak felé haladva szintén Ercsi alá érkeztek. A nyomasztó túlerő,⁵⁸ 6 lövészadosztály és a 2. gárda-gépesíthettest végül legyőzte a kivérzett 1. huszárhadosztály és a 271. népi gránátoshadosztály, valamint a 8. páncélosadosztály beérkező csapatait. A győzelem azonban

pirruszi volt, mert az átkelés helyétől 10–20 kilométerre nyugatra, a Margit-vonalon megállt a front, és Malinovszkijnek elakadt alakulatait át kellett adnia a 3. Ukrán Frontnak, mely ekkor már szintén felzárkózott a Margit-vonalra. A partraszállás északi szárnyán Baracska és Martonvásár között december 8-án bevetett 10. rohamtüzérosztály lendületes támadása majdnem a Dunáig vetette vissza a szovjet csapatokat. Itt történt meg az a szinte példátlan eset, hogy az 1. rohamtüzérosztály egyik ütege parancs nélkül, azzal az indokkal, hogy állomáshelyükön nincsenek eléggé kihasználva, önhatalmulag eltávozott és csatlakozott a támadáshoz. A csoport parancsnoka, Rátz Tibor rohamtüzér főhadnagy (a volt honvédelmi miniszter fia) később Budapesten esett el. A rohamtüzérek visszafordulva kiverték az időközben Baracska-ra benyomult szovjet éket is, Hanák Sándor százados, osztályparancsnok rohamlővegével taposta le a rá tüzelő páncéltörő ágyút. A támadás váratlan sikerrel járt, zsákmányoltak vagy megsemmisítettek 15 különféle löveget, és a szovjet csapatoknak kb. 250 fős veszteséget okoztak.⁵⁹ Ennek köszönhetően ezen az arcvonalon sokáig nem történt újabb szovjet támadás, a rohamtüzérek rámenősségét a német hadijelentések is megemlítették.

Lényegesen jobb eredménnyel járt Malinovszkij északi támadása, mivel a német hadvezetés Tolbuhin sikerei miatt kénytelen volt Hatvan térségéből kivonni az 1. és a 23. páncélos hadosztályt és átcsoportosítani a Dunántúlra. A Dél Hadseregcsoport védelme ezáltal éppen a kritikus szakaszon tovább gyengült. A két táblázat adataiból is kiolvasható, hogy a szovjet támadás az arcvonal viszonylag gyengébb szakaszát érintette.

December 5-én 10.15 perckor, háromnegyed órás rendkívül heves pergőtűz után 8 szovjet hadosztály rohanta meg Budapesttől északkeletre Acsa–Galgamácsa között

Alakulat	Gyalogság ütközet- létszáma	Nehéz páncéltörő ágyú	Páncélos	Löveg
76. gyaloghadosztály	1 000	9	7	32
2. páncélos hadosztály részei (m.)	800	2	16	24
18. SS-páncélgránátoshadosztály	1 000	8	5	42
4. SS-páncélgránátoshadosztály	900	9	13	32
13. páncélos hadosztály részei	700	1	6	36
46. gyaloghadosztály	900	15	5	62
357. gyaloghadosztály	800	8	5	42
Összesen:	6 100	52	57	270
Szembenálló szovjet erők	kb. 50 000	?	510	2 074

7. táblázat. Erőviszonyok Hatvan térségében⁶⁰

Élőerők és eszközök	Szovjet csapatok	Német–magyar csapatok	Arány
Személyi állomány	528 000	127 000	4 : 1
Lövegek	10 867	2 800	3 : 1
Aknavető (katyusák és ködvetők nélkül)	3 974	880	4.5 : 1
Harcokocsik és rohamlővegek	565	kb. 140	4 : 1

8. táblázat. A 2. Ukrán Front és a vele szembenálló német–magyar erők⁶¹

az arcvonalat. Két óra leforgása alatt Vác irányában 12 kilométer szélességben és 3–6 kilométer mélységben áttörték a Dél Hadseregcsoport védelmét, és az áttörés helyén már 13.30-kor bevetették a 6. gárda-harcokoszahadsereget is.

A német vezetés számára a helyzet tehát északon is válságosra fordult, mivel a hadseregcsoport semmilyen tartalékkal nem rendelkezett, és az is kérdéses volt, hogy sikerül-e egyáltalán megállítani Tolbuhin Dunántúlon előretörő csapatait.

Friessner vezérezredes Guderiantól azonnali erősítést kért. Az Ipoly völgyének lezárása kulcskérdés volt, mert a szovjet páncélosok ezen keresztül kijuthattak a Kisalföldre, és már nemcsak Budapestet, hanem Pozsonyt és Bécsét is fenyegethették. Azonnali segítségként az Oskar Dirlewanger SS-Brigadeführer által vezetett – börtönbüntetésre ítéltékből szervezett – SS-dandárt tudták csak az Ipoly-völgybe küldeni, valamint a 24. páncélosadosztály Egerbaktáról kivont részeit. Jellemző a német hadseregben uralkodó emberhiányra, hogy a háború végén már bűnözőket és kommunistákat is besoroztak. Az egységet meglátogató Friessner vezérezredes így emlékezett vissza: *„Dirlewanger törzsénél szokatlan látványban volt részem. A kalandorra emlékeztető, nem éppen rokonszenves külsejű dandárparancsnok harcálláspontján íróasztalnál üldögélt, vállán pedig egy igazi majom kuporgott. Mint mondták, a majom mindig vele volt, így Lengyelországban is. Mikor megtudtam, hogy a törzs éppen pakol, kiadtam a parancsot: maradjanak a helyükön. (...) Egy kommunistákból álló század, melynek a fronton kellett volna bizonyítania, éppen akkor szökött át az ellenséghez.”*⁶²

A német hadvezetésnek nem sikerült a Dunától északra megállítani a szovjet előrenyomulást. Budapest északkeleti része és Vác között hatalmas űr keletkezett, melynek betöltésére a Dél Hadseregcsoportnak nem voltak tartalékai. Átcsoportosításokra is csak igen korlátozott mértékben és csak Budapesten belül volt mód: december 6-án a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztályt, majd december 14-ig az I. önálló huszárosztályt, a hadtest karhatalmi zászlóaljat, a IV. utászszászlóaljat, valamint a I./II. ejtőernyős zászlóaljat tudták a legerősebbnek tartott csepeli frontról a veszélyeztetett váci térségbe csoportosítani, hogy legalább a pesti hídfő északi részét biztosítsák a szovjet lerohanás ellen.⁶³ Meg kell említeni azonban, hogy a Feldherrnhalle hadosztály annyira le volt már harcolva, hogy teljes gyalogsága sem érte el az I./II. ejtőernyőszászlóalj létszámának 30%-át, mely 1300 fővel az egész átcsoportosítás legerősebb alakulata volt! December 9-én elesett Balassagyarmat, és a 6. harcokoszahadsereg balszárnya Vácnál kijutott a Dunához. Ezzel északról is átkarolás fenyegette a fővárost. A Feldherrnhalle és a 13. páncélosadosztály harccsoportja a Galga völgyében sikertelenül próbálkozott ellenlökésekkel. A főváros észak felől napokig szinte védtelen volt, a Dunakeszi–Alag között sietve bedobott rendőr tanzászlóaljat szétverték a 30. lövészhadtest 60 harcokocsival (kb. egy harcokocsidandárral) támogatott csapatai, melyeket Malinovszkij Vácnál délre fordított. A szovjet csapatok először nem ismerték fel a szürkéssárga pokróccal és francia típusú rohamsisakkal felszerelt rendőröket, és hangosbeszélőn szólították fel őket, hogy azonosítsák magukat, majd heves tüzéségi és aknavetőtüzet irányítottak a rendőrök állásaira. Az ezt követő támadás során az egyik századparancsnok, Csűrös Tibor főhadnagy és sok rendőr elesett, maradékuk a Csömöri-patakhoz vonult vissza (24 óra leforgása alatt az alakulat 70%-os veszteséget szenvedett).⁶⁴

Az Attila-vonal északi részében az állásokat építő 2. KISKA-század⁶⁵ és a 153. utászszázad katonáin kívül szinte alig tartózkodott katonaság. Ezeket az erőket az állásokba betört szovjet csapatok órák alatt felmorzsozták.⁶⁶ Günther von Pape vezérőrnagy, a frissen idecsoportosított Feldherrnhalle hadosztály parancsnoka Újpesten, az Egyesült Izzóban tartott eligazítást, ahol az azonnali ellentámadás mellett döntött. Fót visszafoglalása a II. ejtőernyős zászlóalj feladata lett, balról Feldherrnhalle-egység-

gek, jobbról a magyar 10. gyaloghadosztály segítségével⁶⁷ (ez az erő mintegy 15 páncélosból, 200 német és 600 magyar katonából állt). A december 13-án beérkező ejtőernyősöknek már ellenséges tűzben kellett visszafoglalniuk kiindulási állásaikat is. Noha a Vörös Hadsereget felderítési adatok szerint 26 üteg és nagyszámú aknavető támogatta, a nap végére 10%-os véres veszteség árán sikerült visszafoglalni Fótot. A támadásban részt vett két leharcolt német zászlóalj (28, illetve 42 fő!), valamint egy német harckocsiszázad is. A szárnyak felzárkózása híján azonban a sikert nem lehetett kiaknázni, a rendkívül heves, páncélosokkal is támogatott szovjet rohamok miatt Fótot 14-én este ismét fel kellett adniuk, és a Mogyoródi-patak déli oldalán foglaltak új tüzelőállást. A közel 40%-os véres veszteség dacára az ejtőernyősök Günther von Pape vezérőrnagy kérésére fogolyejtő vállalkozást szerveztek, melynek során a szembenálló szovjet hadosztály vezérkari hadműveleti tisztjét is sikerült áthozniuk. Pape a zászlóalj érdemeinek elismeréséül 31 I. és II. osztályú vaskeresztet küldött az ejtőernyősöknek, valamint személyesen adta át a német hadosztály által lehallgatott, ejtőernyősökre vonatkozó szovjet távmondat szövegét: *„Sürgős erősítést kérek, mert feladatomat nem tudom így teljesíteni. Az ellenség szívós, mint a macska, és igen heves ellenállást fejt ki. Fót térségében harcolok.”*⁶⁸

Az ekkor már a Szent László hadosztályhoz tartozó ejtőernyősök teljesítményét mutatja, hogy a szovjet rádiópropagandistáknál is kivívták a jelvényükre utaló *„bárdos brigantik”* elnevezést.⁶⁹

1.4. A Budapest elleni hadművelet harmadik szakasza – a főváros bekerítése

1.4.1. A szovjet és német hadműveleti tervek és a front áttörése

A szovjet vezérkar december 12-én kiadott hadműveleti utasításában (Tyimosenko javaslatait követve) elrendelte az újabb, Budapest elfoglalását célzó támadás előkészítését. A konkrét terveket a frontok parancsnokainak kellett kidolgoznia: Tolbuhin december 15-én készült el ezzel, Malinovszkij csak két nappal később. Az eddigi sikertelen támadásokon okulva most már két front 4 hadseregének támadását tervezték. A hadműveleti terv szerint délről a 3. Ukrán Front két hadteste Székesfehérvár irányában támad, a 18. harckocsihadtest északi irányban nyomul előre a Dunáig, a 2. gárda-gépesített hadtest pedig keletre kanyarodva felzárkózik Budára. A Dunától északra a 2. Ukrán Front Esztergom irányában zárja le a bekerítés gyűrűjét. Az így bekerített főváros elfoglalása már a két hadseregcsoport közös feladata volt.⁷⁰ A 3. Ukrán Front balszárny-csapatainak a támadás 5–6. napján létre kellett hoznia a bekerítés külső gyűrűjét, a jobbszárnynak pedig a 8. vagy 9. napra el kellett foglalnia Budát, míg a 2. Ukrán Front feladata Pest elfoglalása volt. Az egyszerűbb vezetés érdekében Malinovszkij összes Dunántúlon tevékenykedő alakulatát már korábban Tolbuhin parancsnoksága alá helyezték.

A szovjet vezérkar jól választotta meg a támadás helyét. Budapesttől délnyugatra a Margit-vonalat csak harmadrendű, leharcolt alakulatok védték.

A szovjet támadási szándékot a német hadvezetés is időben felismerte. Az idegen keleti hadseregek osztálya (Abteilung Fremde Heere Ost) már aznap, december 12-én regisztrálta a szovjet támadás tervét, Fretter-Pico vezérezredes, a 6. német hadsereg parancsnoka két nap múlva figyelmeztette a hadseregcsoportot arra, hogy a Velencei-tó–Budapest közti 36 kilométeres szakaszt csupán 2250 német–magyar katona védi, és a vonal bármilyen nagyobb szovjet támadásra összeomlik.⁷²

Alakulat neve	Védett arcvonal- szakasz (km)	Ütközet- létszám
271. népi gránátoshadosztály (n.) és a 23. tartalékhadosztály (m.) részei	20	3 000
8. SS-rendőrezred (nem német nemzetiségűekből)	10	800
Kesseő-csoport és az 1. huszárhadosztály (m.) részei	30	800
153. tábori kiképzőhadosztály (n.)	20	kb. 1 500
1. páncélos-hadosztály (n.)	10	kb. 900
20. gyaloghadosztály (m.)	10	800
Összesen:	100	kb. 7 800

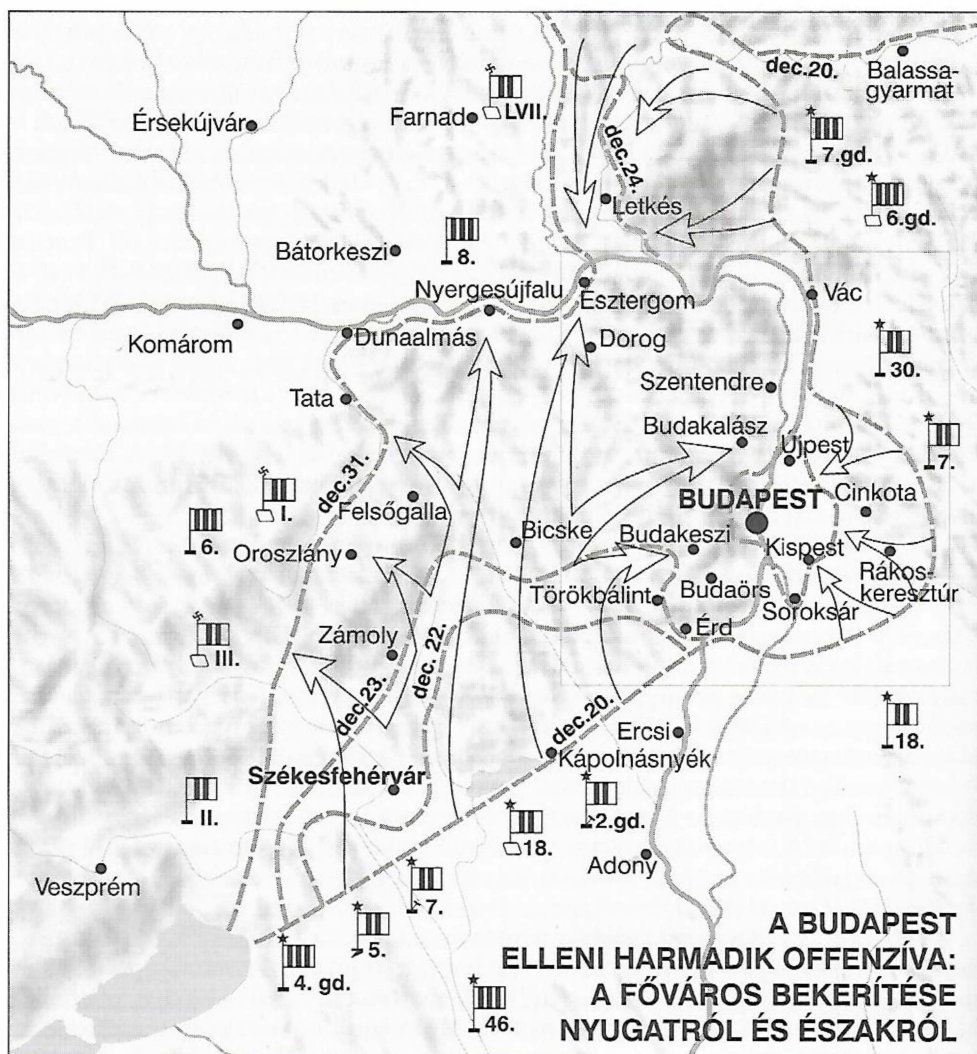
9. táblázat. Német–magyar alakulatok a Margit-vonalban⁷¹

A német hadvezetés már december első felében komoly erősítéseket küldött a Dunántúlra azzal a szándékkal, hogy visszafoglalja a Dunántúlon elvesztett területeket és a Duna mentén szilárd arcvonalat hozzon létre, mely ezáltal csekélyebb erővel is tartható (Guderian ezzel tulajdonképpen csapatokat akart spórolni, számára Magyarország mindig mellékhadszínként számított). Erre elvileg lettek volna esélyek, mivel a szovjet gyorscsapatok hatvani és dél-dunántúli előrenyomulása zsákszerű kitüremkedésként szinte provokálta az ellenakciókat. Három, egyenként 60 Panther („Párduc”) páncélosból álló páncélososztályt, a 4. lovasdandárt, valamint a 3., 6. és 8. páncélos-hadosztályt, összesen mintegy 400 harckocsit és 40 000 katonát is a Dunántúlra csoportosítottak, és a magyar Szent László hadosztályt is ebben a térségben tervezték bevetni. Bár több támadási lehetőség is felmerült, Hitler utasítása értelmében az OKH a Balaton–Velencei-tó közti „Spätelse” (kései szüret) fedőnevű hadművelet mellett döntött (a másik lehetőséget, a Pestről északkelet felé való támadást a pesti hídfő már ekkor is bizonytalannak tartott helyzete miatt elvetették). A támadást azonban üzemanyag- és lőszerhiány, valamint a kedvezőtlen időjárás miatt többször el kellett halasztani, először december 20-ra, majd 22-re.

A támadási esélyeket tovább rontották a 2. Ukrán Front Ipolyság térségében elért sikerei is, melyek arra kényszerítették Guderian vezérezredest, hogy a 8. páncélos-hadosztályt, majd a Szent László hadosztály beérkezett részeit és a támadó csoportosítás páncélgránátosait északra küldje. Sajátos, hogy éppen Guderian parancsára választották ketté ezeket a páncélos-hadosztályokat: páncélgránátosaikat mintegy „tűzoltóként” az Ipolyhoz vezényelték az ottani áttörés megakadályozására, páncélos részeit viszont továbbra is Székesfehérvár térségében állomásoztatták, hogy alkalmas időpontban mint „schnelle Eingreifgruppe” beavatkozhasanak a harcok menetébe. A lovasdandárnak szintén „tűzoltania” kellett a Balaton délnyugati csücskénél húzódó arcvonalon, úgyhogy a hónap közepére a támadó csoportosítás teljesen gyalogság nélkül maradt. A folyamatos szovjet offenzívák ismét megghiúsították az OKH támadási terveit, a beérkezett erők támadás helyett legfeljebb arra voltak jók, hogy a düledező arcvonal megtámogatásának látszatát keltsék.

Guderian intézkedését később a német katonai visszaemlékezők, de hadtörténészek is sokat bírálták. Intézkedése végzetesen hátrányos volt mind a páncélosok, mind a gyalogság számára, hiszen mindkét csoportnak kiszakítva eredeti kereteiből, idegen parancsnokság alatt kellett harcolnia, olyan körülmények között, melyek sem a páncélgránátosoknak, sem a páncélosoknak nem voltak kedvezőek. A páncélos-hadosztályok fő értéke ugyanis gyors mozgási képességükben és tűzerejükben rejlik.

Mindez csak akkor használható ki, ha a két fegyvernem – a páncélosok és a gyalogság – közösen oldják meg a harcfeladatot, hiszen az elfoglalt területek megtartására csak a gyalogság képes. Emellett a páncéloshadosztályok gyalogsága is motorizált, páncélozott járműveken szállítható, melyek igazán offenzív harcmodornál használhatók ki. Guderian intézkedése éppen ezektől az előnyöktől fosztotta meg a páncéloshadosztályokat. Tette csak azzal magyarázható, hogy megoldhatatlan feladatot kapott. A rendelkezésére álló elégtelen erővel egyszerre kellett tartania Budapestet, elhárítania a 2. és a 3. Ukrán Front Bécs felé irányuló áttörését, azaz tartania az Ipolyt és a Margit-vonalat. A feladat kilátástalansága az OKH előtt nyilvánvaló lehetett, hiszen a Dél Hadseregszámvevője pontosan megjósolták a közelgő szovjet támadást és annak következményeit. Guderian nyilván csak abban reménykedhetett, hogy csoda történik, időt nyerhet, és később maga is offenzívába mehet át.

3. térkép

A szovjet tábornokok azonban erre már nem hagytak időt. Kihasználva azt, hogy a T-34-es harckocsi terepjáró képessége sokkal jobb volt, mint a német páncélosoké, a rossz idő dacára december 20-án megindították csapataikat. A Dunától északra Malinovszkij támadása már az első napon sikeres volt. Kravcsenko vezérezredes 6. gárda-harckocsihadsege december 21-én bevette Lévát, sőt erői egy részével még ezen a napon a Garamon is át tudott kelni.

Tolbuhin marsall 3. Ukrán Frontjának támadása a Margit-vonal ellen december 20-án reggel 9 óra 20 perckor, 40 perces tűzérési előkészítés után indult. A főcsapás irányában élőerőben és tűzérésben 5-szörös, harckocsiban és rohamlövegekben pedig 3,5-szörös fölényben volt a védőkkel szemben.⁷³ A Fretter-Pico-seregcsoportot a támadás nem érte váratlanul, gyalogság híján azonban csak korlátozott lehetőségei voltak a felkészülésre. Kesseő László vezérőrnagy, a Velencei-tó-Baracska közti magyar erők parancsnoka szintén pontosan láthatta a helyzetet, mert december 19-én, mikor védelmi vonalát meghosszabbították, nem vállalta a további harcvezetés felelősségét, átadta a parancsnokságot és ismeretlen helyre távozott...

A főirány minden kilométerére 99–160 löveg és nehéz aknavető okádta a tüzet. Az első világháborút idéző pergőtűzbe az orosz tábornokok „*saját gyalogságukat is behajszolták, és így annyira felzárkóztak, hogy huszárjaink, kik az árokban fedezték magukat, azt vették észre, hogy az oroszok húzzák elő onnan őket. (...) Hogy a házból kilépjünk megkérdezni, mi van, már nem lehetett, mert egyik ház a másik után omlott össze, maga alá temetve a bentlévőket*”,⁷⁴ írták a 2/I. huszárosztály naplójába a kápolnasnyéki áttörésről, mely a szovjet támadás főirányában feküdt.

A szovjet gyalogság az első napon a tervekkel ellentétben „csak” 5–6 kilométeres beékelődéseket ért el, mert a német páncélosok szervezett ellenlökéseikkel fel tudták fogni a szovjet előrenyomulást, és 30 harckocsit kilőttek. A szovjet lövészhadtestek rohama azonban elmosta a gyalogsággal nem rendelkező német páncélosok védelmét, melyek képtelenek voltak lezárni az elfoglalt terepszakaszokat. December 21-én az áttörés felgyorsítása érdekében Tolbuhin marsall elrendelte a gyorscsapatok bevetését is. Másnapra a 2. gárda-gépesítetthadtest 82 és a 18. harckocsihadtest 228 páncélosával Érd és a Velencei-tó között mintegy 60 kilométeres szélességben és 30 kilométeres mélységben áttörte a frontot.⁷⁵ Szintén súlyos helyzet alakult ki Székesfehérvárnál, melyet a 4. gárdahadsereg 20., 31. gárda- valamint a 7. gépesített hadteste támadott (utóbbi állományába 107 harckocsi és rohamlöveg tartozott). A szovjet csapatok már aznap behatoltak a városba, ahol utcai harcok alakultak ki. A németek a szovjet egyenruhával és T-34-es páncélosokkal felszerelt és eredetileg a saját támadásra tartalékolta különleges kommandóalakulatukat is bevetették, de még ezzel is csak percekre tudták lefékezni a szovjet előrenyomulást.⁷⁶

Bár az áttörés üteme lassabb volt a tervezettnél, a Fretter-Pico-seregcsoport mégsem tudta tartalékok – gyalogság – híján ezt kihasználni, pusztán Székesfehérvár térségében sikerült úgy-ahogy lefékezni a szovjet áttörést. Tolbuhin marsall december 21. eseményeiből azt a következtetést vonta le, hogy elsősorban a jobbszárnyán érdemes erőltetni a támadást, és ezért utasította a 2. gárda-gépesítetthadtestet, hogy a helység-harcokat kerülve teljes sebességgel nyomuljon előre északi irányba, és foglalja el december 22. estig Etyek, Herceghalom vasútállomás és Bicske körzetét, a gyalogság pedig jusson ki Pusztazámor, Alcsút, Lovasberény vonaláig (azaz közelítse meg nyugat felől 10–15 kilométerre a főváros határát).

December 22-én a szovjet csapatok 10 kilométerre megközelítették Bicskét, mely a legfontosabb vasúti csomópont volt Budapest irányában, elfoglalták Vértesacsát és visszaverték a 8. páncélosadosztály kétségbeesett ellenlökéseit. Másnap Bicske is elcsett, és ezzel megnyílt az út Buda felé.

1.4.2. A német és a magyar vezetés Budapest-dilemmája

A katonai vezetéssel ellentétben a német és a magyar politikai vezetés nem készült fel arra, hogy Budapest frontvárossá válhat. „Budapest tartását csak abból a szempontból tartanám szükségesnek, ha erről a területről offenzív hadműveletek fognak kiindulni. Ha ezt nem akarják, akkor Budapest kiürítését feltétlenül végre kell hajtani, és a hadászatiilag még kínálkozó dunántúli hegyekbe kell visszavonulni”,⁷⁷ volt Szálasi koncepciója nem sokkal a hatalomátvétel után. Szálasi képzett vezérkari tisztként néha képes volt realisan látni a helyzetet, amit november eleji sajtófogadásán elhangzott megnyilatkozása is bizonyít: „... a németek Budapest védelmével időt akarnak nyerni”, válaszolta az egyik lap főszerkesztőjének.⁷⁸

November 2-án Szálasi a Budavári Palotában koronatanácsot hívott össze. Miután letette a nemzetvezetői esküt, hosszas előadást tartott a fejlődő és tervezett japán–magyar kapcsolatokról, majd anélkül hogy bármilyen megjegyzést tett volna a kialakult helyzetre, kíséretével együtt távozott. Ekkor már a Várban is lehetett hallani az ágyúdörgést.

Másnap Szálasi magához hívatta Friessner vezérezredest és kérte, hogy kijelentéseit továbbítsa a legfelsőbb német szerveknek: „Tekintettel arra a tényre, hogy a harc már Budapest elővárosaiban tombol, fontosnak tartja kijelenteni, hogy az események ezen fejlődése nem az ő hibája, hanem a múlt rendszer öröksége, melynek lelkiismeretlen bel- és külpolitikai működése bénítóan hatott az egész nemzetre és a honvédségre. Sajnálja, hogy a német vezetés ilyen későn avatkozott bele a magyar viszonyokba. Jelenleg kormánya csak negatívan működhet, amennyiben megakadályozza a nemzet összeomlását, a nemzetépítő munkára nincs lehetőség”, jegyezte fel Friessner. Szálasi, szemrehányásait folytatva felpanaszolta, hogy akár 300 000 főt is be tudna hívni, de ehhez a német félnek kellene biztosítania a fegyvereket.⁷⁹

Budapest védelméhez Szálasi nem ragaszkodott, nem elsősorban a várható pusztítások miatt, hanem mert az volt a véleménye, hogy a lakosság (szóhasználatában „Großstadt-Mob”, azaz nagyvárosi csőcselék) hátba támadhatja a védőket, leveréséhez viszont nem állnak rendelkezésére erők. A pesti oldal védelme ezenfelül értékes csapatokat von el, melyekre a Dunántúlon égető szükség volna.⁸⁰ Ehhez a véleményhez a Dél Hadseregcsoport is csatlakozott, és november 26-án megkérdezte az OKH-t, hogy mi a teendő a lakosság zavargása esetén.

A válasz az volt, hogy a „nagyvárosi csőcseléket” vagy idejében evakuálni kell, vagy erőszakkal féken tartani. Friessner nem tartotta jónak az ötletet, mert ehhez a feladathoz nem voltak csapatai, és SS-tábornok kinevezését kérte a bár formailag SS-rendfokozatú, de eredendően diplomata Winkelmann helyett, valamint sokat sejtetően „rohamutász zászlóaljokat, mint Varsónál”.⁸¹ Amennyiben a belső gyűrűt is áttörnék, Friessner a nyugati partra szándékozott visszavonulni, és ehhez kérte az OKH engedélyét is – amit azonban nem kapott meg. Az utcai harcokat mindenáron el akarta kerülni, ürügyként a lakosság kétes magatartására hivatkozott. Sokkal inkább érvelhetett volna harcászati okokkal, de ez esetben nem a lakosság, hanem csapatai lettek volna „felelősek” Budapest feladásáért, és ezt feltehetőleg nem merte vállalni.

A magyar hadvezetés Budapest védelmét szintén csak az Attila-vonal belső és külső védőövében tartotta lehetségesnek, az utcai harcot elutasította. Sőt, december elején utasítást adott ki a fővárost védő magyar hadosztályoknak, hogy a közüzemek dolgozóit (BESZKÁRT-villamosvezetők, tűzoltók stb.) szereljék le, mert Budapestet nyílt várossá fogják nyilvánítani.⁸²

Szálasi december folyamán még egyszer felvetette a kérdést, hogy tényleg szüksé-

2. kép. Hans Friessner vezérezredes német tisztekkel tárgyal a Vérmezőn

ges-e Budapest védelme, és felhívta a figyelmet arra, hogy a hidak szakszerűtlen robantása esetén a Kisalföldet árvíz fenyegeti. Választ természetesen nem kapott.

Budapest védelméhez egyedül Adolf Hitler ragaszkodott. November 23-án adta ki első utasítását, melyben elrendelte, hogy a fővárost háztól házig vívott harccal kell védeni, tekintet nélkül a lakosságra és az okozott károkra.⁸³ December 1-jén megérkezett Hitler 11. számú parancsa Budapest erőddé nyilvánításáról. Harcparancsnoknak Winkelman SS-Obergruppenführert és rendőrtábornokot nevezte ki, és alárendelte Karl Pfeffer-Wildenbruch IX. SS-hegyihadtestét. A csoportosítás csak *taktikailag* (kiemelve az eredetiben) volt alárendelve a térségben tevékenykedő német 6. hadsereg parancsnokságának, ami azt jelentette, hogy erőivel – egyeztetés után – önállóan intézkedhetett. Feladata a város tereinek, épületeinek védelemre való előkészítése, és esetleges betörések elhárítása volt. Készenlétben kellett tartania német és magyar csendőrséget és rendőrséget az esetleges zavargások megakadályozására, ki kellett építenie a híradórendszert. A parancs különleges egységek kiküldését is kilátásba helyezte.⁸⁴ Szálasi december 4-i látogatásán elfogadta a német diktátor döntését, bár Guderian itt még arról beszélt, hogy az ellenséget a városon kívül akarják tartani. Ez alkalommal közölték, hogy az esetleg feladott területeken a hidakat és közműveket rombolni fogják. Sovány vigasz volt az a megjegyzés, hogy a visszafoglaláskor az oroszok tennék meg ugyanezt.⁸⁵ Budapest nyílt várossá nyilvánítását a német diplomácia azzal utasította el, hogy Németországban is az utolsó tégláig védeni fognak minden helységet.⁸⁶ Veessenmayer nagykövet és különleges megbízott világosan megmondta, hogy *„nem törődünk vele, ha Budapest tízszer is elpusztul, ha ezzel Bécset védeni tudjuk”*.⁸⁷ Friessner több ízben is kérte az arcvonal visszavételét, ámde kérését a fenti okok miatt elutasították. Winkelman-nak is négy napon belül meg kellett válnia posztjától, nem azért, mert – mint egyes történészek állítják – Friessner vezér-

ezredes nem bízott katonai képességeiben, hanem mert Adolf Hitler számára Winkelmann túlságosan borúlátóan ítélte meg a főváros védelmének lehetőségeit, és a pesti hídfő feladását javasolta.⁸⁸

Budapest megtartásával kapcsolatban a Dél Hadseregcsoportnak nem voltak illúziói. Friessner vezérezredes már december 1-jén elrendelte az összes katonai és polgári hivatal kiürítését. *„A visszamaradó hivataloknak teljesen gépesítettnek kell lenniük. Az összes német női segédszemélyzetnek azonnal távoznia kell. (...) Felelőssé teszem a harcparancsnokot azért, hogy a városért folyó harc során ne fordulhassanak elő a német birodalom tekintélyének és a Wehrmachtnak ártó, rossz menekülési jelenségek.”*⁸⁹ December 12-én, amikor az ígért erősítések felhasználásáról készítettek tervek, felmerült a pesti hídfőből való támadás lehetősége is, amit azonban elvetettek, nem utolsósorban azért, mert a hadinapló bejegyzése szerint *„kérdéses, hogy Budapest keleti része a felvonulás idején még saját kézben van.”*⁹⁰ (Tehát már ekkor sem tartották reálisnak Budapest védelmét!) Fretter-Pico vezérezredes már december 6-án kérte, hogy engedélyezzék az Attila-vonal belső védőövére való visszavonulást, mert a szovjet csapatok áttörésétől tartott. Hitler azonban arra hivatkozva, hogy ebben az esetben a védelemnek nem lesz meg a hadműveleti mélysége, nem engedélyezte a visszavételt. A hatvani áttöréssel a helyzet csak súlyosbodott, mert a védőknek további 20 kilométeres arcvonalat kellett megszállniuk Budapest északi részén, amihez új csapatok nem álltak rendelkezésre. December 9-én a szovjet nehéztüzérség elkezdte Budapest északkeleti területének lövetését. Az agónia első jeleként még aznap riadószázadokat állítottak fel szakácsokból, írnokokból, szerelőkől (a Feldherrnhalle 7, a 13. páncélos hadosztály 4 századot tudott így „összekaparni”).

December elején a katonai elhárítás (az Abwehr), annak tudatában, hogy Budapest hamarosan szovjet kézre kerül, megkezdte budapesti ügynökhálózatának megszervezését. 19 robbanóanyag-raktárat telepítettek a fontosabb közlekedési csomópontok mellett, és pontos tervet készítettek a fontosabb műépítmények felrobbantására. Az „Árpád” és „Margit” fedőnévre hallgató robbantócsomagok kezelése a férfiakból és nőkből egyaránt beszervezett civilek feladata lett volna. A beszervezettek csak rezidenseiken keresztül tarthatták a kapcsolatot, egymást nem ismerték. A válalkozás azonban ismereteink szerint kudarcot vallott – egyetlen „sikeres” robbantásról sincs tudomásunk.⁹¹

1.4.3. Katonai események a pesti fronton 1944. november 6. és december 24. között

Jelentős szervezeti változások történtek Budapest védelmével kapcsolatban: Friessner vezérezredes október 30-án a Fretter-Pico-seregcsoportot bízta meg Gyöngyös és Mohács közt a védelem vezetésével. Budapest védelmét aznap a 6. hadseregtől átcsoportosított Breith tábornok vezette III. páncélos hadtest parancsnoksága vette át. Ez alá rendelték a városba visszavonuló magyar hadosztályokat is. Szintén ezen a napon alakult meg a magyar VI. hadtest törzséből⁹² és a Budapesten állomásozó német rendőri erőkből, riadóegységekből a Budapest-hadtestcsoport, Karl Pfeffer-Wildenbruch SS-Obergruppenführer és a rendőrség tábornokának (Obergruppenführer und General der Waffen-SS und der Polizei) vezénylete alatt. A fennmaradt megalakulási parancs nem tünteti fel a hadtestcsoport pontos feladatát. Pfeffer-Wildenbruch addig a magyarországi hátország fegyveres SS-erőinek parancsnoka volt.⁹³ Abból, hogy őrá bízták az irányítást, arra következtetünk, hogy a német vezetés kezdettől fogva tartott valamilyen a hátát veszélyeztető akciótól. Budapesttel kapcsolatosan a legelsőbb ille-

tékesség Winkelmannt tábornok kezében volt, aki az összes magyarországi német rendőri és SS-erőknek parancsolt. Ezek az intézkedések a magyar vezérkar heves tiltakozását váltották ki, mivel teljesen kikapcsolták a magyar parancsnokságokat az intézkedésekből, és az előzetes megállapodásokkal is ellentétben álltak.⁹⁴

Jellemző a német vezetésben kialakult kompetenciazavarra, hogy egy feladattal egyszerre három különböző szervet foglalkoztattak: a hadsereg (III. páncéloshadtest), a Waffen-SS Pfeffer-Wildenbruch személyében (Budapest-hadtestcsoport), az SS diplomáciai (rendőri) szárnya pedig Winkelmanntól keresztül mind Budapest védelméért volt felelős. A hatásköröket általában nem választották külön, kivéve Pfeffer-Wildenbrucht, aki kezdettől fogva az országos hatáskörrel rendelkező Winkelmanntól alárendeltje volt. December 5-én azonban Pfeffer-Wildenbruchra bízta a négy nappal előtte Winkelmanntól átadott posztot, december 12-én hadteste a Dél Hadseregcsoport integráns részeként átvette a harcvezetést is, megszüntetve ezzel az alárendeltségi kuszaságokat (addig a hadtest csak tartalékban szerepelt). Ettől függetlenül Winkelmannt továbbra is belefolyt Budapest ügyeibe, legutoljára december 22-én, amikor ismét a hídfő feladására próbálta rávenni a Dél Hadseregcsoportot, Hitler parancsa ellenében.

Ezt a hatáskörök terén kialakult kaoszt csak részben tulajdoníthatjuk egyes német-magyar szerveknek a felkelésektől való szinte hisztérikus és teljesen megalapozatlan rettegésének. Fő oka feltehetően a Harmadik Birodalom sajátos, polikráciát eredményező parancsnoklási viszonyaiban rejlett.⁹⁵

Minden eshetőségre számítva november 4-én a 153. tábori kiképzőhadosztály egységeit is Budára csoportosították. Ezeket az alakulatokat nem lehetett volna bevetni reguláris szovjet erők ellen, de arra alkalmasak voltak, hogy egy esetleges felkelést leverjenek. November 10-én Zágrábból Budapestre irányították a IX. SS-hegyihadtest parancsnokságát (a Budapest hadtestcsoport gyakorlatilag csak magyar vezető törzsekkel rendelkezett), hogy ezzel még inkább ki tudják kapcsolni a honvédségi szerveket a vezetésből.

Csipkés Ernő ezredesre, Budapest magyar városparancsnokára csupán a város katonai rendészeti és adminisztratív ügyei tartoztak, a magyar VI. hadtest is csak csapatai ellátásáért felelt, hadművelleti intézkedéseket önállóan nem adhatott ki. A VI. hadtestet azonban november 21-én feloszlatták, állománya az addig Hindy Iván altábornagy parancsnoksága alatt közigazgatási hatóságként működő I. hadtesthez került. November elején mind Buda, mind Pest élére külön erősítési és védelmi parancsnokot neveztek ki. A budai hegyekben ki is épült egy lövészárkokból és néhány beton figyelőből álló bunker – ezek maradványait a mai tájfutótérképek is jelölik – a komolyabb megerősítés azonban elmaradt, bár december 2-án a III. páncéloshadtestet ismét megbízták ezzel a feladattal.⁹⁶ November végére a budai védelmi parancsnokság egyébként is megszűnt, és a kiépített vonalakat sem szállta meg katonaság.

Ezzel párhuzamosan a Fretter-Pico seregcsoport folyamatosan csapatokat kért Budapest számára. A kapott német erősítésekből azonban csak a német 751. utászszázlój érkezett be december 15-én, a 239. (n.) rohamlövégdandárt november 20-án Vácra, majd 26-án Csepelre irányították, a 357. (n.) népi gránátoshadosztály harcsoportjának pedig Budapest északkeleti előterében kellett biztosítania a védelmet. A rohamlövégdandárt december közepén a Dunántúlra vezényelték, az utászszázlóját a magyar I./II. ejtőernyős zászlóaljjal együtt december 18-án kivonták a rendkívül veszélyessé vált Ipoly-betörés elhárítására, így a kiküldött erősítésekből semmi sem maradt a fővárosban.

A katasztrofális dunántúli helyzet miatt december 12-én kivonták Budapestről a III. páncéloshadtest parancsnokságát is (hadosztályai azonban a fővárosban marad-

tak), és a harcvezetéssel is az eddig csak a város belső rendjéért felelős IX. SS-hegyi-hadtest vezénylő tábornokát bízták meg.

Bár a szovjet gépesített hadtesteket november 5. után kivonták Budapest térségéből, a várost továbbra is állandóan támadták a páncélosokkal megerősített szovjet és román hadosztályok.

Hadosztályok száma	
Német és magyar	Szovjet és román
7	12
Élelmezési létszám	
kb. 60 000	kb. 110 000

10. táblázat. Erőviszonyok Budapest térségében
1944. november 5. és december 24. között

Novemberben különösen Vecsés, Maglód térsége volt kitéve heves támadásoknak, melyek aztán az Isaszeg–Gödöllő előtti erdős vonulatra is áttértek. December 9. után a hatvani szovjet áttöréssel párhuzamosan áthelyeződött a súlypont a város északkeleti részére, ahol a szovjet csapatok mély betöréseket értek el, és ezeket, ellenében az addigiakkal, gyakran nem lehetett megszüntetni.

Thuróczy György rohamtüzér hadnagy így emlékezett vissza az oroszok egyik novemberi támadására: „Sötét volt már, mikor átvettük a védővonalat. Egy gyufa lángja sem árulhatta el a váltás akcióját. Ahogy az egyes fedezékeket összekötő futóárokból tapogatózva haladtunk, egyszer csak különös, egyenetlen felszínű vastag textilszerű anyagon lépdeltünk. A hasadó hajnal derített fényt a futóárok különös szőnyegére: német katonák holttesteit bélelték ki, eléggé hosszan az árok alját. (...) A reggel 8 óra 45 perckor megindított, támadást előkészítő tűz teljes 1 órán keresztül, 9 óra 45 percig zuhogott ránk oly sűrűn, hogy moccanni nem tudtunk. Majd utána, a harckocsik dübörgő és a kísérő gyalogság hurrázó rohamával szemben semmiféle tűzérési zárótűz támogatást nem kaptunk, pusztán gyalogsági fegyvereinkre hagyatkozhattunk.

Dátum	Hely	A támadás eredménye	Megtámadott hadosztály (FHH=Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály)	Megjegyzés
nov. 9.	Soroksár-kelet	betörés	22. SS-lovashadosztály	sikeres ellentámadás
nov. 10.	Vecsés-kelet	betörés	22. SS-lovashadosztály	Vecsés részét elfoglalják
nov. 12.	Vecsés	0	22. SS- és 8. SS-lovashadoszt., FHH, 12. tartalékhadosztály	Vecsést visszafoglalják
nov. 13.	Tápióság Nagykátá	betörés 3 km	8. SS-lovashadosztály, 12. tartalékhadosztály	sikeres ellentámadás utcai harcok
nov. 15.	Maglód	betörés	8. SS-lovashadosztály	
nov. 17.	Vecsés nyugati része	0	22. SS-lovashadosztály	ezred erejű támadás, sikeres ellentámadás
nov. 18.	Vecsés-kelet	betörés 1 km	22. SS-lovashadosztály	sikeres ellentámadás

Dátum	Hely	A támadás eredménye	Megtámadott hadosztály (FHH=Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály)	Megjegyzés
ua.	Maglód-kelet	betörés 4 km	1. páncélos-hadosztály, 8. SS- lovashadosztály	2 ezred erejű támadás
nov. 19.	Gyáli-patak Vecsés Maglód-, Isaszeg-kelet	0 betörés betörés	22. SS-lovashadosztály 22. SS-lovashadosztály 1. páncélos-, 10. gyaloghado., 12. tartalékhadosztály	mindenütt sikeres ellentámadás
nov. 20.	Maglód-kelet	betörés	1. páncélos-hadosztály	sikeres ellentámadás
nov. 21.	Maglód	betörés	1. páncélos-hadosztály, 8. SS-lovashadosztály	ellentámadás sikertelen
nov. 23.	Maglód, Vecsés	0	22. SS-lovashadosztály, 1. páncélos-hadosztály	
nov. 30.	Kóka	betörés	12. tartalékhadosztály	
dec. 5.	Vácszentlászló	betörés 5 km	10. gyaloghadosztály	sikeres ellentámadás
dec. 6.	Dány	betörés	13. páncélos-hadosztály	
dec. 7.	Dunaharaszti Aszód	elfoglalják elfoglalják	22. SS-lovashadosztály FHH	
dec. 8.	Isaszeg Vác	0 elfoglalják	10. gyaloghadosztály, 12. tartalékhadosztály FHH	
dec. 9.	Gödöllő-kelet Isaszeg-délkelet	5 km betörés	10. gyaloghadosztály 12. tartalékhadosztály	
dec. 10.	Gödöllő-dél Érd	betörés 3 km elfoglalják	10. gyaloghadosztály	
dec. 11.	Gödöllő-dél Csomád–Alsógöd Érd	betörés 1 km betörés 5 km vissza- foglalják	10. gyaloghadosztály FHH	Gödöllő felét elfoglalják
dec. 12.	Kisalag Alag	betörés elfoglalják	FHH	Kisalag elesik
dec. 13.	Isaszeg-dél és észak	0	10. gyaloghadosztály	ellentámadás folya- matban Mogyoródon
dec. 13.	Gödöllő- délnyugat	0	12. tartalékhadosztály	utcai harc
dec. 14.	Mogyoród Fót Isaszeg	betörés 0	10. gyaloghadosztály FHH	Mogyoród elesik sikeres ellentámadás
dec. 15.	Isaszeg-dél, Kerepes-északk.	betörés	10. gyaloghadosztály 12. tartalékhadosztály	Gödöllő, Kistarcsa, Fót elesik
dec. 16.	Mogyoród-dél	betörés	10. gyaloghadosztály	sikeres ellentámadás
dec. 17.	Mogyoród-dél	betörés	10. gyaloghadosztály	sikeres ellentámadás

11. táblázat. Jelentősebb szovjet–román támadások Pest térségében november 5. és december 24. között

Jobbszárnyunkon az 1. üteg védőállása húzódott. Az 1. ütegtől jobbra egy öreg, nép-felkelő bakákból szervezett raj a szovjetek elszánt rohamától megrettenve, állásaik két végén – nem lévén fehér zászlójuk – gatyaszarakat lengettek a rohanva, csörtetve előrenyomuló ellenség felé. Az osztály védővonalában minden fegyver működött cső-izzásig. Amikor a rohamozó ruszlik az öreg bakák jelzéseit észrevették, azon nyom-ban harckocsikkal támogatott gyalogos éket fejlesztettek ki, s a kínálkozó résen át védővonalunk mögé kezdtek özönlenni. A 2. és a 3. üteg a bekerítéstől tartva hátrálni kezdett. (...)

Sötét éjszaka volt már, amikor testileg-lelkileg elcsigázva beértünk Pécelre. A legénység a szálláshelyére ment, és úgy ahogy volt, felöltözve lefeküdt aludni. Minket tiszteket viszont magához rendelt a kastélyba Billnitzer vezérőrnagy, a Budapest körül csoportosuló rohamtüzér egységekből szervezett harci csoport parancsnoka. Kozma György, az osztály megbízott parancsnoka jelentette a tűzbereki harcok kimenete-lét. A legénység kimerült, leharcolt. Pihenésre van szüksége. Billnitzer kijelentette: nem lehet az oroszoknak sétatut nyitni Budapestre. (...)

A javarészt már mély álomba zuhant legénységet riasztani kellett, s éjfél tájt indul-tunk vissza a nedves, hideg sötétségben frontot alakítani a ruszikkal szemben. (...) Az ellenség elhelyezkedéséről, tűzerejéről, létszámáról egyetlen ismeretünk volt: a tő-lünk néhány száz méterre megszólaló, majd sorozata után mély hallgatásba merült géppuska. (...) Holtfáradtan a puszta földre borultunk, s azonnal feneketlen mély álomba sülyedtünk. (...)

Gyors riasztás. Nemsokára itt a reggel teljes fénye. Be kell ásni magunkat. Sebe-sen nekifogtunk.”⁹⁷

A pesti hídfő védői november végén már egyáltalán nem rendelkeztek központi tartalékokkal. Az ellentámadásokhoz szükséges erőt csak rögtönözve sikerült össze-szedni. Az 1. páncélosadosztály összes tartaléka a Rapcsányi Kálmán által vezetett „Marika” szakasz kb. 40 katonája és 2-3 Nimród páncélvadásza, valamint a parancs-nokság 100 fős, teherautón szállított személyzete volt (írnokok, trén).⁹⁸

A harcok mindkét fél számára rendkívül veszteségteljesek voltak, a 12. tartalék-hadosztály, melyet Nagyváradnál szétvertek és alig szerveztek újjá, már november kö-zepén elvesztette 2100 fős gyalogságának 50%-át. A kb. 4000 fős gyalogsággal rendel-kező 10. gyaloghadosztály december első felében a veszteségteljes gödöllői harcok alatt annyira felőrlődött, hogy minden ezredből csak egy zászlóalj maradt. A német alaku-latok sem álltak sokkal jobban. Mindezen nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesz-szük, hogy a két magyar hadosztály a szovjet–román támadások főirányában feküdt.

A magyar csapatok harci szelleme is gondot okozott. A Dél Hadseregcsoporth nap-lója szerint a 12. tartalékadosztályból november 19-én 100 fő, a 12. és 10. hadosz-tályból november 22. és december 4. között 1200 fő állt át vagy szökött meg. Ezek nagy részét a pótlásként kiküldött kiképzetlen emberek, az alakulatuktól elszakadt és újra harcbavetett katonák alkották. Erről minden német jelentésben kiemelten szá-moltak be, és a helyzetet úgy állították be, hogy csak a német alakulatok harcolnak, elfeledkezve arról, hogy még így is a magyarok adták a hídfőben harcoló gyalogság jó 60%-át! Az ejtőernyősök, a 6., 8., 38. gyalogezredek, az 1. páncélosadosztály, a 10. felderítőosztály sikeres ellentámadásaiért német dicséretekben is részesültek. A szökések egyáltalán nem voltak jellemzőek azoknál az összeforrott alakulatoknál, ahol a legénység és tisztjei jól ismerték egymást. A 12. tartalékadosztály már a meg-szálló erőktől is megtépázott állapotban érkezett be, a debreceni csatában szinte tel-jesen szétverték, és november elején szervezték újjá. A 10. gyaloghadosztály október harmadik hetében kapott 2000 fős pótlást, melynek nagy része teljesen megbízhatat-lannak bizonyult.⁹⁹ Mindezen nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy

például egy 155 fős csoportnak mindössze 7 golyószóró, 1 géppuska, 1 nehézpuska volt a kézifegyvereken túlmenő összes fegyverzete – ilyen hiányos felszereléssel még egy harcolni akaró csapat is pillanatok alatt felmorzsolódott volna.¹⁰⁰ Érdekes módon a román csapatokkal szemben a magyar alakulatok komolyabban vették a harcot – hozzájuk még átállások is sokkal ritkábban fordultak elő.

November 8-tól Malinovszkij 7. gárdahadserege és a Plijev-csoport páncélosai Isaszeg és Hatvan irányában újtották fel támadásaikat. Ebben a térségben néhány magyar zászlóaljon kívül csak a már említett 13. páncélos, a 4. és 18. SS, valamint a 46. (n.) gyaloghadosztály védett mintegy 50 kilométeres terepszakaszon. A Vörös Hadsereg Aszód és Hatvan irányában végrehajtott állandó támadásai már az első napokban kritikus helyzetbe hozták a Dél Hadseregcsoport védelmi rendszerét. Az itt védekező 4. SS-páncélgránátoshadosztály és 18. SS-páncélgránátoshadosztály kényszersorozott katonái közül sokan megadták magukat vagy megszöktek. Hogy a német vezetés milyen improvizált kötelékekkel tartotta az arcvonalat, jól érzékelteti az alábbi jelentés: *„A 18. SS-páncélgránátoshadosztály riadózászlóaljakból összeállítva. Az alakulat népi németekből áll, akik Magyarországon laknak. Átmennek az ellenséghez, harcértékük akár egy magyar hadosztály. Létszám kb. 18 000 fő. 18 emberre egy puska jut.”*⁽¹⁾¹⁰¹

Ezek után nem lehetett csodálkozni, hogy a kiképzetlen, páncélelhárítással nem, és kézifegyverekkel is csak részben rendelkező SS-katonák között pánik tört ki, látva, hogy a T-34-esek hogyan tiporják le egymás után a gödrökbe bújó bajtársaikat.¹⁰² A hadseregcsoport vezetése mégis őket hibáztatta a történekeért: *„A 4. SS-hadosztály-nál tisztek lőtték agyon magukat, mert embereik elmenekültek. A 18. SS-páncélgránátoshadosztály kész ráfizetés volt”,* írta Friessner Guderiannek, ahelyett, hogy a kiképzést és felfegyverzést kérte volna számon.¹⁰³

A válságos helyzet miatt november első felében be kellett vetni a még átszervezés alatt álló, kb. 2000 fős gyalogsággal és 20 löveggel rendelkező 12. tartalékhadosztályt¹⁰⁴ Pécel-Isaszeg-Dány előterében, hogy legalább ideiglenesen zárja le északkeletről a budapesti irányt. Mivel ez nem bizonyult elegendőnek, november 13-án az I/I. ejtőernyős zászlóaljat is bevetették. Tassonyi Edömér zászlóaljarancsnoknak ekkor már nagy híre volt. Az egyik német hadosztály vezérkari tisztje Lajos Árpádnak, aki a zászlóaljarancsnok keresésére indult, azt mondta, hogy ilyen fenegyereket („Mordskerl”) még soha, sehol nem látott. Az ejtőernyősök a november 15-től beérkező erősítésekig 600 emberrel egyedül tartottak mintegy 5–6 kilométer hosszúságú védőszakaszt, a heves szovjet támadásokat a jól megszervezett tűzérési támogatásnak köszönhetően mindig visszaverték. A szovjet gyalogság rohama egy alkalommal a saját állásokig is eljutott – Tassonyi így jegyezte fel a történeteket: *„A német tűzérési figyelőhöz fordultam: „Azonnal megsemmisítő tüzet az 'A' vonatkozási pontra – De ez az ön saját állása! – Ne törődjön vele, azonnal! Stopperórámra néztem, 17 mp után 52 csőnek megsemmisítő tüze állásunkon és állásunk előtt feküdt, majd utána lelassult, majd néhány percig hátrahelyezték. Az orosz gyalogságot ez a tűz rohamtávolságon telibe találta. Az ejtőernyősök mondták nekem, amikor a támadás visszaverése után kimentem (helyesebben kiszökéltem), hogy tudták, hogy a második tűzcsoport saját, nem tudtak ellenállni, és amikor a tűz lelassult, néhány kikukucsált, és látta, hogy az orosz testek repülnek a levegőben és pánikszerűen próbálják beásni magukat! Csodálatosképpen századunk a gyilkos tűzben csak 7 halottat és néhány sebesültet veszített, ugyan pár katonát a föld betemetett, de sebesülés nélkül úszták meg a dolgot.”*¹⁰⁵

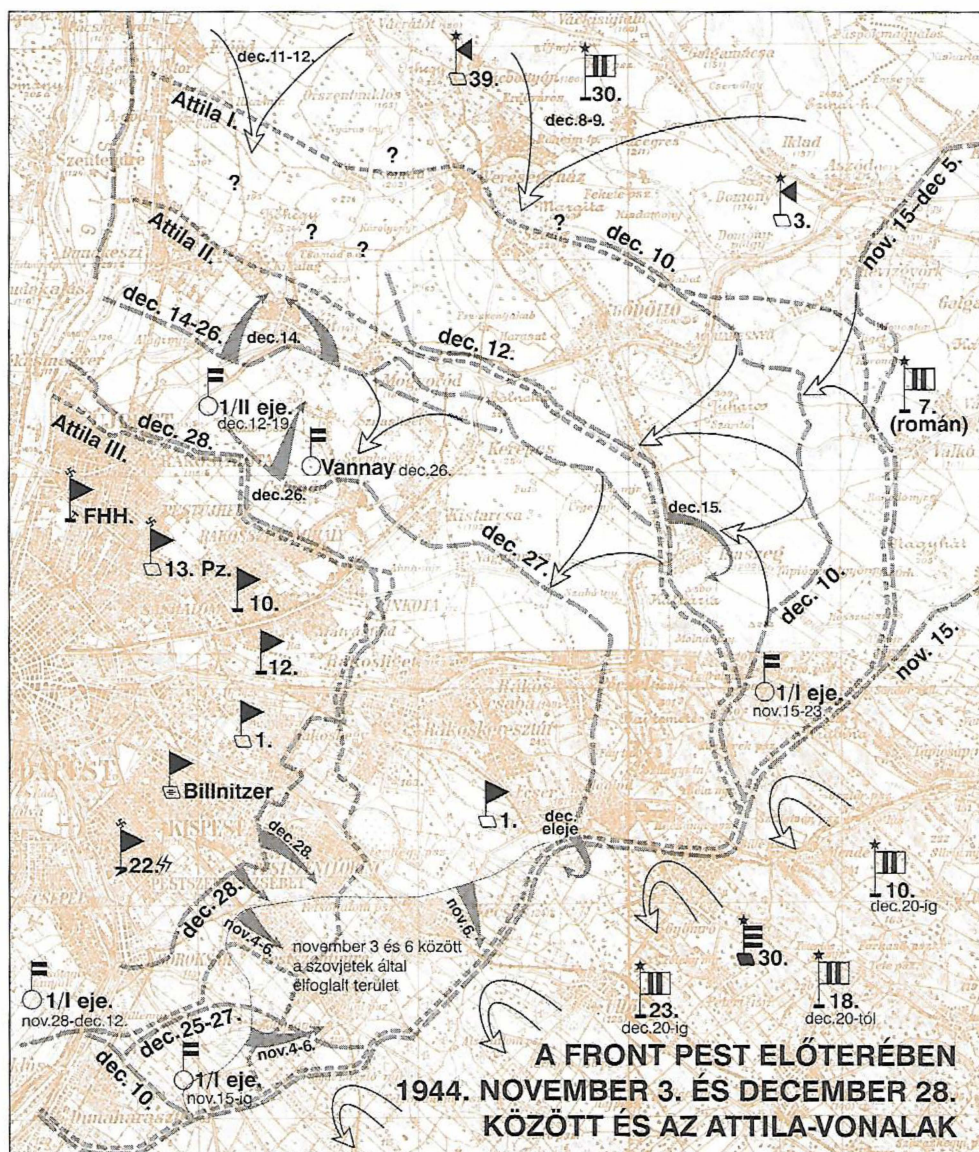
Tassonyi egyszerre kapta meg az I. és II. osztályú vaskeresztet, valamint a német Wehrmachtsbericht másolatát, mely kiemelte az ejtőernyősök és parancsnokuk rámenős szellemét. A november 22-ig tartó harc azonban az alakulatnak ismét 40%-os

véres veszteséget okozott.¹⁰⁶ A védekező egységek elnevezése nem állt semmilyen arányban tényleges erejükkel. November 23-án Lajtos Árpád vezérkari őrnagy, a Szent László hadosztály vezérkari főnöke hamis paranccsal „kilopta” az elszakított 1/I. ejtőernyős zászlóaljat Budapestről. A felelősségre vonás során azzal védekezett, hogy az ejtőernyősöket hamarosan egy egész hadosztállyal fogják pótolni. A felbőszített német vezérkari tiszt erre azt vágta oda, hogy adják vissza az ejtőernyősöket és tartsák meg a hadosztályt.¹⁰⁷ Azt a német felvetést, hogy a 12. tartalékhadosztályt vonják ki, és fegyverzetét egy (!) zászlóaljnak adják át, csak Lajtos huszárcsínyje miatt nem lehetett végrehajtani.

A 10. gyaloghadosztály Dunaföldvár és Solt térségéből autóbuszokon szállított zászlóaljait azonnal bevetették a Valkó és Dány között keletkezett hézag betömésére, melyet addig csak a 12. tartalékhadosztály zászlóaljai reteszeltek el.

A következő hetek eseményei jól nyomon követhetők a hadosztály megmaradt hadinaplója alapján. Az október végén kb. 15 000 fős élelmezési létszámú alakulat (Budapest védelmének legerősebb magyar egysége) három hónap alatt elvesztette harcok létszámának 99,9%-át. Kilenc, átlagosan 500 fős zászlóaljból február elejére csak egyetlen 18 fős csoport maradt.

A Valkó és Dány közti hézagot ellentámadással kellett volna megtisztítani és a községeket visszafoglalni (itt húzódott a pesti Attila-vonalat és a Bükk–Mátra előtti Karola-vonalat összekötő állás). A szomszédos 13. páncélosadosztály és a Feldherrnhalle páncélgránátoshadosztály gyalogság híján csak néhány páncélossal tudta támogatni a támadást, mely még a kitűzött cél előtt elakadt, bár Valkót magyar csapatok visszafoglalták. A szovjet csapatok november 18-án meginduló ellentámadása szétverte az egyik, pótalakulatokból és fegyencekből álló magyar zászlóaljat és visszavetette az Isaszegtől keletre húzódó dombokra. Egy rögtönzött század már ekkor elhagyta állásait és megadta magát. Az állandó támadások november 21-re megsemmisítették a nemrég részben köztörvényesekből újra felállított 8/I. zászlóaljat, mely már két napja nem kapott élelemellátást. A harcok szétszórta a 8. gyalogezred többi alakulatát is.¹⁰⁸ Valkó december elejéig többször is gazdát cserélt. A nagy veszteségek miatt a fokozatosan beérkező erősítéseket azonnal be kellett vetni, nem volt lehetőség tartalékok képzésére. Így az autóbuszokon szállított 18. gyalogezred, valamint a 12. tartalékhadosztálytól kapott 38. gyalogezred Valkó–Hévízgyörk között azonnal állásba került. A páncélosokkal is támogatott folyamatos támadások november 25-re annyira felőrölték a 10. gyaloghadosztály alakulatainak erejét, hogy például a 18. gyalogezred századai az előírt 250 fő helyett már csak 40–50 főből álltak. A pótlásként kiküldött leventék, tartalékosok nagy része az első adandó alkalommal eltűnt, 3 nap alatt 348 szökést jelentettek – ennek ellenére a magyar csapatok folyamatos ellentámadásokat hajtottak végre az arcvonal megszilárdítására. A szökések kétségbeejtették a korábban egyedülként Mária Terézia renddel – a legmagasabb hadikitüntetéssel – dekorált Oszlányi Kornél vezérőrnagy hadosztályparancsnokot, aki dührohamot kapott, tombolt, *„aztán elkiáltotta magát, (...) hogy ezzel nem teszi tönkre katonai karrierjét, ő ilyen bandát nem vállal”,*¹⁰⁹ és még aznap, november 26-án elegánsan beteget jelentett. A hadosztályparancsnok Kisfaludy József vezérőrnagy, majd december 15-től András Sándor repülő vezérkari ezredes lett. Az I. hadtestnél Kovács X. Ferenc vezérkari századost Hindy Iván valósággal rábeszélte arra, hogy lássa el ideiglenesen a hadtest hadműveleti osztályvezetői teendőket, mert az oda vezényeltek *„néhány napi szemlélődés után továbbvonultak nyugat felé”.*¹¹⁰ Hasonló volt az 1. páncélosadosztály helyzete is, egy napnál tovább senki sem vállalta a vezérkari főnöki tisztelet, végül Wáczek Frigyes vezérkari százados, a hadműveleti osztály vezetője volt az egyetlen, aki nem jelentett beteget, amikor a tisztség elfogadásával bízták meg.¹¹¹

4. térkép

November 15. és 24. között Isaszeg és Valkó előtt román csapatok váltották le a szembenálló szovjet csapatokat, de ez egyáltalán nem jelentette a támadások hevességének csökkenését – sőt a magyar csapatok védekezése egyre elkeseredettebbé vált. A kevésbé fenyegetett délkeleti szakaszon az 1. magyar páncéloshadosztály és az alá rendelt rohamtüzérsztályok erejéből még arra is futotta, hogy december elején Maglód és Vecsés közt ellentámadást szervezzenek, mely meglepően sikeres volt. 960 hadifoglyot és 72 golyószórót hoztak be a vállalkozó kedvű páncélosok, Wácsek Frigyes vezérkari százados megkapta a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét. December 5-én a szovjet és román erők általános támadásba mentek át és több helyen betörték a 10.

és 12. hadosztály vonalaiba. Csak a 10. hadosztály vonalára negyvenöt percen át több mint száz löveg ontotta a tüzét. A támadásra kiválasztott 2,5 kilométer hosszú sávban 7 román zászlóalj és lovasosztály rohamozta meg két magyar zászlóalj állásait.¹¹² A 8./II. zászlóalj egy nap alatt 50%-os veszteséget szenvedett, a 36./II. zászlóalj 5 fő kivételével elhagyta állásait és zömmel átment a támadókhoz.¹¹³ Bár több ellentámadással visszafoglalták az állásokat, mégis vissza kellett vonni a vonalakat, mert a keletebbre áttört szovjet páncélosok északra már Gödöllő magasságában jártak. A 10. felderítőosztály ezekben a napokban naponta (!) állománya 30–40%-át veszítette el halottak és sebesültek formájában, úgy, hogy december 12-én az egész osztály 12 huszárból (lovasszázad) és 9 gyalogosból (kerékpárosszázad) állt.¹¹⁴ December 9-én a német parancsnokság ígéretet tett a 10. hadosztály kivonására és pihentetésére, ami a Vác és Veresegyház közti szovjet áttörés miatt azonban nem valósulhatott meg. December 11-én már Gödöllő peremén folytak a harcok, a 18. gyalogezredet a támadás szétverte, a 10. gyaloghadosztály maradék alakulatait zászlóaljanként német zászlóaljakhoz osztották be. Ezzel az eredetileg kaposvári székhelyű seregtest mint szervezeti egység gyakorlatilag megszűnt létezni. Az ezredtörzseket feloszlatták, mindegyik ezred egy zászlóaljat alakított, de ezek a zászlóaljak sem érték el a szervezetszerű létszám 50%-át. A hadosztályparancsnokság a továbbiakban csupán az ellátási és adminisztrációs feladatokat látta el, ilyen szempontból alárendelték a szomszédos 4. huszárezredet, az I. önálló huszárosztályt és a hadtest karhatalmi zászlóaljat is.¹¹⁵ A 12. tartalékhadosztálynál még rosszabb volt a helyzet. December 8-án az állandó szovjet–román támadások hatására fel kellett adnia Tápiószentgyörgy, majd 12-én Isaszeg községe is, és csak az Isaszegtől nyugatra fekvő dombvonulaton tudott megkapaszkodni.¹¹⁶ Bár a német ellentámadás Isaszeget december 15-én ideiglenesen visszafoglalta,¹¹⁷ a hídfő legérzékenyebb pontja a 12. tartalékhadosztály frontja maradt, melynek zászlóaljai ekkor már csak alig 100–200 főből álltak.

Az erőviszonyokat jól érzékelteti, hogy a 7. román hadtest mintegy 18 000 katonájával szemben legfeljebb 6–8000 német–magyar katona tartotta a frontot, akik folyamatos ellentámadásaikkal nem hagyták lélegzethez jutni a támadó felet. Ezért tarthatott több mint egy hónapig, míg a román csapatok át tudták törni az Attila-vonal első és második védőövét – és ezt is csak azért tudták megtenni, mert a védőknek az északról áttört szovjet páncéloshadtestek miatt ki kellett üríteniük állásaikat. A korabeli román levéltári iratok „rendkívül elkeseredett és veszteségteljes harcként” jellemezték ezt az időszakot¹¹⁸ – a 7. román hadtest eredetileg 36 348 katonájából 1945. január közepére a halottak, sebesültek, eltűntek száma meghaladta a 20 000 főt,¹¹⁹ és a szovjet alakulatok is hasonló nagyságú veszteségeket szenvedhettek.

A kivérzett magyar alakulatok pótlását mind a német, mind a magyar hadvezetés szorgalmazta. Fegyverzet és kiképzés hiányában azonban még a prioritást élvező 10. gyaloghadosztály és 12. tartalékhadosztály feltöltésére is alig került sor. A rosszul kiképzett, idős póttartalékosokból álló pótlás általában már az első nap otthagyták az arcvonalat, ezért a magyar hadvezetés a Duna-kanyarban és a Szentendrei-szigeten összegyűjtött 2000 hungarista önkéntessel tervezte az alakulatok feltöltését, akikről több kitartást remélték. Ezen felül a 10. gyaloghadosztályhoz utalták a Vannay-zászlóaljat is (500 fő+230 kiképzetlen), és tervbe vették a Prónay-különítmény, valamint a Morlin-csoport bevetését is.

December 14. és 20. között az addigi állandó heves támadásokat viszonylagos nyugalom váltotta fel. December 20-án a Velencei-tónál meginduló offenzívával párhuzamosan a pesti hídfő ellen is elkezdődött az általános támadás. A némi pihenőhöz jutott német–magyar alakulatok december 25-ig az összes rohamot visszaverték, annak ellenére, hogy a szovjet hadvezetés a veszteségekkel nem törődve hajszolta

újabb és újabb támadásokba csapatait. Érzékletes képet fest dr. Németh János százados, a 8/III. zászlóalj parancsnokának jelentése a Csömör előtti harcokról: „A zászlóaljjal szemben erősen leharcolt ellenséges erők állnak csökkent harcértékkel. Sok orosz katona szökött át a zászlóaljhoz. Az átszököttektől vett értesülés szerint a tegnapi támadásnál az ellenséges zászlóaljból csak 32 fő maradt. Az ellenség élelmezése jó, a lőszerutánpótlás többször nehézségekbe ütközik.”

A támadók veszteségei hatalmasak voltak.

„A védővonal előtt jól kiépített kettős drótkadály. Előtte orosz katonák hullahalmaza képtelen pozíciókban. Ki tudja hányadik sikertelen támadó hullám áldozata? (...) Még ki sem szállok az oldalkocsiból, látom, hogy két „rotüs” (rohamtüzér) egy vergődő emberi roncsot húz ki a halottak közül. A kettős drótsövényt előzőleg átvághatták, s most a résen át cipelik a vonagló testet, majd leteszik a futóárok külső peremére. A fiatal, kopaszra nyírt mongolos pofacsontú katona fekszik a hátán. Most csak a szája mozog. Két lábszára, és két alsókarja hiányzik. A csonkulásokon vérrel és avarral kevert vastag földréteg. Közel hajolok hozzá. „Budapest... Budapest...” sutogja. Agonizál. (...) Ott kering bennem a gondolat: „Budapest... Budapest...” gazdag zsákmányok, gyönyörű nők városaként lebeghetett a szeme előtt. Akkor hirtelen, magamnak is váratlanul, előrántottam a pisztolyomat, csőre töltöttem, a haldokló halántékához tartottam, és lőttem.”¹²⁰

Bár Malinovszkij marsall december 20-án megparancsolta csapatainak, hogy három nap alatt (!) foglalják el Pestet és jussanak ki a Dunáig, a pesti hídfő elleni szovjet-román támadások december 24-ig nem jártak említésre méltó eredménnyel. A szovjet csapatok közül csak a budai oldalon tudta a Tolbuhinhoz tartozó 23. lövészhadtest december 23-án elfoglalni Érdet, de a további támadása elakadt a védők jól kiépített aknazárain.

Jegyzetek

¹ 1302-ben, 1303-ban és 1307-ben kisebb, eredménytelen támadások érték Budát, 1529-ben a törökök foglalták el a Nádasdy Tamás védte erősséget. 1530-ban és 1541-ben Roggendorf, még ugyanebben az évben Vels császári generális sikertelenül ostromolta Budát, ill. Pestet. 1542-ben Brandenburgi Joachim, 1598-ban Mátyás főherceg, 1600-ban és 1603-ban Rußwurm tábornok, 1684-ben Lotharingiai Károly 104 napon keresztül próbálta bevenni Budát (az utóbbi ostrom két nappal volt hosszabb, mint a II. világháború ostroma). Az 1686-os ostrom eredményeképp szabadult fel Buda és Pest a török hódoltság alól. Ezt jó másfél évszázad múlva az 1849. évi ostrom követte.

² Kovalovszky: Lidércnyomás, 83. o.

³ Ölvedi Ignác: A Budai Vár és a debreceni csata, 114., 121. o. A 2. Ukrán Front élelmezési létszámát lásd: Grif szekretnosztyi sznyát, 227. o.

⁴ A német harckocsik és rohamlövegek számánál mindig csak a bevezethetők számát adjuk meg, a rövidebb-hosszabb javítás alattiak száma, mely előbbinek akár 50-100%-a is lehetett, az adatokban nem szerepel. A szovjet adatoknál csak feltételezni tudjuk, hogy nem tartalmazzák a javítás alatt álló harckocsik számát.

⁵ Ölvedi Ignác: A budai Vár és a debreceni csata, 121–124. o.

⁶ A szovjet veszteségeket a következő művekben megjelent adatokból számoltam ki: Ölvedi, 196. o., Friessner: Árulások, vesztett csaták, 158. o.

⁷ Styemenko: V szerdce Jevropi. Znamja, 1972. 2., idézi Tóth Sándor: Budapest felszabadítása, 22. o.

⁸ Uo.

⁹ Bár 1944. október 15. után az 1. magyar hadsereg jelentős veszteségeket szenvedett és kb. 15 000 katonája elhagyta alakulatát, az események bebizonyították: nemhogy nem esett szét, hanem még arra is futotta erejéből, hogy ellentámadásokkal késleltesse Petrov vezérezerdes

4. Ukrán Frontjának előrenyomulását. Petrov csapatai még 1944 decemberében is a Kárpátok északkelti részén toporogtak, nem utolsósorban az 1. hadsereg ellenállása miatt.
- 10 Jellemző Zaharov vezérezredesnek, e beszélgetés idézőjének meglehetősen félrevezető kommentárja: „Ebben az időben volt megalakulóban a demokratikus kormány. A főváros német fasiszta iga alól való felszabadulása meggyorsította volna megalakulását, s előnyös hatással lett volna a burzsoá pártok és csoportok néhány ingadozó elemére.” (Zaharov, M. V.: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 216. o.) A valóságban Sztálin „politikai kérdésen” nem annyira a főváros elfoglalásának propagandisztikus jelentőségét, mint inkább a későbbi osztozkodást értette.
- 11 Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 217. o.
- 12 Még az elfogultabb szovjet művek is (Pl. Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása) helytelenítették Sztálin és a vezérkar döntését. M. Szabó Miklós viszont érthetőnek és jogosnak tartotta a döntést.
- 13 Dombrády Lóránd–Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség, 378–380. o.
- 14 Kovalovszky: Lidércnyomás, 79. o.
- 15 Ütközetlétszám alatt a német katonai terminológiának megfelelően az első vonalban bevethető gyalogos alakulatok létszámát értjük, tüzérség, trén, híradósok, utászok stb. nélkül. Az ütközetlétszám az alakulatok teljes létszámának általában 30–50%-a.
- 16 A német harcértékjelentések 4 kategóriát különböztettek meg: I = támadásra korlátozás nélkül alkalmas, II = támadásra korlátozottan alkalmas, III = védelemre korlátozás nélkül alkalmas, IV = védelemre korlátozottan alkalmas.
- 17 BA–MA KTB Hgr. Süd RH 19 V/54 1944. október 25-i állományjelentés.
- 18 Tóth: Budapest felszabadítása, 15–16. o. A „kb.” jelzésű adatok saját becsléseim.
- 19 Tóth: Budapest felszabadítása, 30. o.
- 20 Dombrády Lóránd–Tóth Sándor: 382. o.
- 21 Benyovszky Győző, Wácsek Frigyes, Irmay Ferenc, a magyar hadosztályok vezérkari főnökei a hadiakadémia hallgatói voltak.
- 22 Hadtörténeti Múzeum Kézirattára, Vidos Géza vezérőrnagy emlékirata, TGY 535–89.
- 23 Zákó: Őszi harcok, 44. o.
- 24 BA–MA KTB Hgr. Süd 19 V/51, 7097. sz. irat.
- 25 HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. november 14-i bejegyzés.
- 26 BA–MA KTB Hgr. Süd 19 V/51, 6660. sz. irat.
- 27 HL VKF 304/a. doboz, 1944. október 12-i intézkedések.
- 28 A huszárhadosztály Pestre rendelése, valamint a budapesti hidak felrobbantását tiltó parancs már kétségtelenül a kiugrás részét képezte.
- 29 A háború végén a nyomasztó emberhiány miatt a német alakulatok 10%-át már ún. „önkéntesek”-ből (németül Hilfswillige, rövidítése Hiwi) töltötték föl. Ezek olyan szovjet állampolgárok voltak, akiknek különböző okokból menekülniük kellett a Vörös Hadsereg elől (kollaborálás, nemzetiségi okok stb.), vagy olyan szovjet hadifoglyok, akik a túlélés reményében jelentkeztek a német hadseregbe. Általában a trénnél, tüzérségnél teljesítettek szolgálatot.
- 30 A 10. gyaloghadosztály alakulatait még október végén Kiskunhalas térségébe szállították.
- 31 Billnitzer Ernő altábornagy kézírata szerint a magyar Fővezérség már 1944. október 17-én kiadta az erre vonatkozó parancsot.
- 32 HL VKF 306/b. doboz, 1944. november 1. Budapest hadtestcsoport Pfeffer-Wildenbruch parancsa.
- 33 Friessner: Árulások, veszített csaták 166., 184. o.
- 34 Kovalovszky: Lidércnyomás, 82. o.
- 35 Huszár János: Honvéd ejtőernyősök Pápán, 125. o.
- 36 HL TGY Marosújvári Géza: Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei, 9–10. o.
- 37 Huszár: Honvéd ejtőernyősök Pápán, 126. o.
- 38 Martin-Ugron: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből I., 95. o.
- 39 HL KTB Hgr. Süd 896/b, Anlagen 1944. november 3., Kovalovszky: Lidércnyomás, 180–211. o.
- 40 Hadtudományi Tájékoztató 1994/10, 43. o.
- 41 BA–MA KTB Hgr. Süd RH 19 V/54, 1944. október 25. és november 3-i állományjelentések. Az 503. nehézpáncélos osztályra vonatkozó adat saját becslés.
- 42 Nemcsak szovjet forrásmunkák, hanem a Dél Hadseregcsoport által megfajított korabeli szovjet rádióadások is ezt igazolják. HL KTB Hgr. Süd. 896/b, 1944. november 5.
- 43 Tóth: Budapest felszabadítása, 41. o.
- 44 HL KTB Hgr. Süd 896/b, október 11.–november 25-i bejegyzések.

- ⁴⁵ Fricssner: Árulások, vesztett csaták, 184. o.
- ⁴⁶ Tóth: Budapest felszabadítása, 53. o.
- ⁴⁷ Thuróczy György: Kropotov nem tréfál, 69. o.
- ⁴⁸ Gencsy Tibor visszaemlékezése a szerző birtokában, 18. o.
- ⁴⁹ HL TGY, Salamon Aurél: Az elsüllyedt hadosztály, 54. o.
- ⁵⁰ Tóth: Budapest felszabadítása, 62. o.
- ⁵¹ 1944 októberében Sztálin és Churchill megállapodott a Balkán térségének felosztásáról. A részletekről lásd: Siegfried Kogelfranz: Jalta öröksége – az áldozatok és akik megúszták, 12–13. o.
- ⁵² Tóth: Budapest felszabadítása, 62–63. o.
- ⁵³ Hősök. A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944–1945, 280. o.
- ⁵⁴ Tóth: Budapest felszabadítása, 73. o.
- ⁵⁵ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 67. o.
- ⁵⁶ Tomka Emil: A szentesi M. Kir. Árpád fejedelem 2/I. huszárosztály harctéri naplója (a szerző birtokában).
- ⁵⁷ Hősök, 203–310. o. között sorolja fel azokat, akik ezért a hadműveletért kapták az érdemrendet. A Magyarország területén folyt harcokért összesen 382 fő kapta meg a „Szovjetunió Hőse” kitüntetést. Ha a 26 tábornokot és a 80 repülőtisztet leszámítjuk, akik általános, nem helyhez köthető érdemeikért kapták a kitüntetést, akkor a maradék 276 fő 42,7%-a, összesen 115 katonára viszonylag csekély jelentőségű Ercsi térségében lezajlott folyamatokért kapta az érdemrendet.
- ⁵⁸ Kb. 40 000 szovjet katonára állt szemben kb. 8000 magyar és német katonával. Az áttörési helyeken a túlerő természetesen még nagyobb volt.
- ⁵⁹ Hanák Sándor december 9-én kelt harctudósítása (a szerző birtokában), valamint Városi-interjú.
- ⁶⁰ A német hadosztályok állományjelentéseit a Dél Hadseregcsoport hadinaplójának mellékletei tartalmazzák (HL KTB Hgr. Süd 897/a, b)
- ⁶¹ Hazánk felszabadulása 1944–1945, 70. o. Minaszjan adatait csak a német páncélosok és lövegek számát illetően kellett korrigálnunk a Dél Hadseregcsoport hadinaplója alapján.
- ⁶² Fricssner: Árulások, vesztett csaták, 204–205. o.
- ⁶³ HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. december 14.
- ⁶⁴ Népbírói Közlöny, 1945.1. sz., Hadtudományi Tájékoztató, 191. o.
- ⁶⁵ Kisegítő Karhatalom, ismertetését lásd a 2.3.1. fejezetben.
- ⁶⁶ Gödry Ernő főhadnagy, a 153. u. szd. parancsnokának feljegyzése (a szerző birtokában).
- ⁶⁷ Martin-Ugron: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből I. rész. In: HK, 1995. szeptember, 102. o.
- ⁶⁸ Martin-Ugron: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből I., 104. o.
- ⁶⁹ Martin-Ugron: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből I. rész. In: HK, 1995. szeptember, 96. o.
- ⁷⁰ A 2. Ukrán Frontnak szükség esetén Esztergomnál átkeléssel is hátba kellett volna támadnia a Fretter-Pico-seregcsoportot, amennyiben a 3. Ukrán Front nem tudja létrehozni a bekerítés gyűrűjét.
- ⁷¹ HL KTB Hgr. Süd 897/a, Anlagen.
- ⁷² HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. december 14.
- ⁷³ Tóth Sándor adatai (Budapest felszabadítása, 131. o.) pontatlanok, mivel még nem ismerhette a német–magyar hadosztályok valós létszámviszonyait. A kérdéses időszakban az 1. huszárhadosztály legfeljebb 3000, a 271. népi gránátoshadosztály 6000, a Kesseő-csoport 2000, a 20. gyaloghadosztály 4000, a 23. tartalékhadosztály 2000, az 1., 3., 6., 23. páncélosadosztály páncélozott csoportja max. 12 000, a 153. tábori kiképzőhadosztály és egyéb alakulatok max. 7000 főt számláltak. Ezt az erőt (36 000 fő) 16 gyaloghadosztály, 4 gépesített vagy páncélos hadtest kb. 150 000 katonája támadta!
- ⁷⁴ Tomka Emil: A szentesi m. kir. Árpád fejedelem 2/I. huszár osztály harctéri naplója a szerző birtokában, 99. o.
- ⁷⁵ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 86. o.
- ⁷⁶ BA–MA RW 49/145, 1944. december 30-i jelentés.
- ⁷⁷ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Bp. 1974, 173. o.
- ⁷⁸ Fiala Ferenc: Így történt. London: Hídő könyvtár 1968., 88. o.
- ⁷⁹ HL KTB Hgr. Süd. 897/a, 1944. november 3.
- ⁸⁰ Így Szálasi 1944. november 23, HL KTB Hgr. Süd 897/a.

- ⁸¹ HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. november 26.
- ⁸² Wáczek-interjú (Wáczek Frigyes vezérkari százados az 1. páncélosadosztály vezérkari főnöke volt, amikor végrehajtatta ezt a parancsot).
- ⁸³ HL KTB Hgr. Süd 897/b, 1944. november 23.
- ⁸⁴ HL KTB Hgr. Süd 897/a Anlagen, 1944. december 1.
- ⁸⁵ Hitler hatvannyolc tárgyalása, 410–411. o.
- ⁸⁶ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 173. o.
- ⁸⁷ Uo.
- ⁸⁸ Lásd erre HL mikrofilm, 1071 sz. tekercs. Winkelmann feljegyzései.
- ⁸⁹ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien. Der Endkampf der 6. Panzerarmee 1945. Munin Verlag 1985., 493. o., valamint HL Hgr. Süd 897/a 1944. december 1., Anlagen.
- ⁹⁰ HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. december 12.
- ⁹¹ BA–MA RW 49/145, 1944. december 30-i jelentés.
- ⁹² A hadtest csapatai a Kárpátokban maradtak, és a 10. gyaloghadosztály kivételével később sem kerültek Budapestre.
- ⁹³ BA–MA N 370/1. Pfeiffer-Wildenbruch adatait a lexikonokban és egyéb publikációkban rendszerint tévesen adják meg: a valóságban nem rendelkezett a „von” nemesi előnévvel, és a később parancsnoksága alá tartozó IX. SS-hegyihadtest nem kapta meg a (horvát) előnevet. Személyi adatait lásd a 2.3.2. fejezetben.
- ⁹⁴ HL VKF 306/a, valamint Zákó: Őszi harcok, 101. o.
- ⁹⁵ A problémát részletesen tárgyalja pl. Martin Broszat–Norbert Frei: Das dritte Reich im Überblick. München: Piper Verlag, 1989.
- ⁹⁶ HL KTB Hgr. Süd 897/a, 1944. december 2-i bejegyzés.
- ⁹⁷ Thuróczy: Kropotov nem tréfál, 72–74. o.
- ⁹⁸ Wáczek-, Hermándy-, Séllei-interjúk.
- ⁹⁹ HL 10. gyaloghadosztály iratai, mellékletek, 1944. október 19., 276. sz.
- ¹⁰⁰ HL 10. hadosztály iratai, parancsvételi könyv, 1944. december 5. bejegyzés Angyal csoport (6/I, 6/II, 8/9 zlj, ill. szd.).
- ¹⁰¹ HL KTB Hgr. Süd 896/b, november 11-i jelentés.
- ¹⁰² A sikeres ellentámadás után megtalálták a magukat megadó SS-katonák brutálisan lemészárolt holttesteit. Az esetről jegyzőkönyv is készült, mely a Dél Hadseregcsoporthadnaplójának novemberi mellékletei közt található.
- ¹⁰³ BA–MA KTB Hgr. Süd RH 19 V/54, 59, 116. o.
- ¹⁰⁴ BA–MA RH 24-72/44, Stärkemeldung 12. Infanteriedivision 1944. október 25.
- ¹⁰⁵ HL TGY, Tassonyi: Zuhanóugrás. Kritika, 19. o.
- ¹⁰⁶ Martin Kornél–Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. In: HK 1995/3, 98. o.
- ¹⁰⁷ Martin–Ugron: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből, 98. o.
- ¹⁰⁸ HL 10. gyaloghadosztály hadnaplója, 1944. november 22-i bejegyzés.
- ¹⁰⁹ HL TGY, Bíró József: A Tatárhágótól Budapestig, 17. o.
- ¹¹⁰ Kovács X. Ferenc: Villanások, 21. o., kézirat a szerző birtokában.
- ¹¹¹ Wáczek-interjú.
- ¹¹² Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban. In: HK 1965/1, 47–48. o.
- ¹¹³ HL 10. gyaloghadosztály iratai, távmondati könyv 1944. december 6-i bejegyzés.
- ¹¹⁴ HL 10. gyaloghadosztály iratai, mellékletek 1944. december 12.
- ¹¹⁵ HL 10. gyaloghadosztály iratai, mellékletek 1944. december 15.
- ¹¹⁶ HL TGY, Péchy: Csapatistizt voltam a honvédségnél, 149–151. o.
- ¹¹⁷ HL TGY, Vajda Alajos, 101. o., Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban, 48. o.
- ¹¹⁸ Lásd erről Csima János már említett tanulmányát.
- ¹¹⁹ Hadtudományi Tájékoztató 1994/10, 114. o.
- ¹²⁰ Thuróczy: Kropotov nem tréfál, 103. o.

2. A katlancsata kezdete

2.1. Magyar „Drôle de Guerre” – Karácsony Budapesten 1944. Az ostromgyűrű bezárása

Kisvártatva hazajön Edó egy jókora formás karácsonyfával. Tíz pengőért kapta, még békeidőben sem volt olcsóbb. „Csak tessék elvinni – mondotta neki az asszony – mert már úgyis mindegy, Budakeszin vannak az oroszok.” Természetesen túlzásnak tartottuk, és nem vettük komolyan (...) A pesti rádióban karácsonyi énekeket közvetítettek orgonakísérettel.¹²¹

Budapest nyugati irányból való védelmére sem a német, sem a magyar parancsnokságok nem készültek föl. Nem létezett kiépített védővonal sem (eltekinthetve néhány futóárokra és bunkertől, melyek egyre elmosódottabb nyomai a János-hegy–Hármas-határ-hegy térségében ma is láthatóak), sőt még tervek sem készültek, ellentétben a pesti oldallal, melynek védelmét legalább elméletben pontosan megtervezték. Mindez elgondolkodtató annak fényében, hogy december közepén a Dél Hadseregcsoport már világosan felismerte a szovjet vezetés következő hadművelleti célját, Budapest bekerítését nyugatról. December 20-án a Velencei-tó térségében kifejlődő szovjet áttörés miatt a Dél Hadseregcsoport parancsnoksága kérte Guderian vezérezredest, a német hadsereg vezérkari főnökét, hogy engedélyezze a 8. SS-lovashadosztály kivonását. Guderian azonban arra hivatkozva, hogy ez gyengítené a város védelmét kelet felől, nem engedélyezte a műveletet. December 21-én a Dél Hadseregcsoport parancsnoksága a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály kivonásával próbálkozott, a vezérkar azonban továbbra sem adott engedélyt a budapesti erők gyengítésére. Közben a Velencei-tó és Martonvásár között keletkezett résen megindultak északi irányba a 3. Ukrán Front hadtestei, bevették Martonvásárt, szinte menetből elfoglalták Vált és Gyűrót, majd Alcsútot, illetve Pusztazámort, és 22-én estére már Bicskét, illetve Biát fenyegették.

Fricssner vezérezredest, a Dél Hadseregcsoport parancsnoka ismét kérte a 8. SS-lovashadosztály kivonását és a pesti hídfő szűkítését, de Guderian Hitlerre hivatkozva megtagadta a kivonást, sőt kifakadt, amikor Friessner erre közölte, hogy Budapestet napokon belül körülzárják: „Nem tudom megérteni, hogy ekkora páncélos haderő, amekkora sehol másutt a keleti arcvonalon nincs összegyűjtve, nem tudja feltartóztatni az ellenséget”,¹²² elfeledve, hogy a haderőnek nem volt gyalogsága, amellyel eredményesen felvehette volna a harcot.

Másnap, december 23-án a budapesti operában az „Aidá”-t adták: „A második felvonás előtt egy katonaruhás színész jelent meg a függöny előtt és a félig telt háznak tolmácsolta a front üdvözlését, meglepedését fejezte ki afölött, hogy a közönség mennyivel nyugodtabb és bizakodóbb, mint pár héttel ezelőtt, biztatott mindenkit,

hogy most már nyugodt lelkiismerettel megígérheti, hogy Budapest magyar marad és gyönyörű fővárosunknak nincs mitől félnie.”¹²³

A többi színházban is zavartalanul megtartották az előadásokat. A Pesti Színházban például Bulla Elmával a főszerepben Ibsen „Vadkacsá”-ja, a Nemzetiben „Annuska”, a Vígszínházban és az Új Magyar Színházban egy-egy könnyed magyar vígjáték („Portugália császára”, illetve „Utcai ismeretség”), az Operettben pedig a „Luxemburg grófja” volt műsoron. A fővárosba menekült kolozsvári, szabadkai és kassai együttesek fellépte még meg is növelte ezekben a hetekben a működő színházak számát. Artistaműsorral újra megnyílt a Kamara Varieté is. A 24 mozi tovább növelte a gond-űző műsorválasztékot.¹²⁴

Ezen a napon reggel a szovjet csapatok elfoglalták Székesfehérvárt és elérték a Bicske–Herceghalom–Bia vonalat. Ezzel elvágták a Budapest–Bécs közötti legfontosabb vasúti összeköttetést, ezután már csak a sokkal kisebb teljesítményű esztergomi vonalon volt szállítható utánpótlás. Délutánra Bián és Herceghalmon megszűnt a német ellenállás. Bicskét, az egyetlen komoly ellenállást tanúsító fontos csomópontot 23-án este egyszerűen kikerülték Govorunyenko vezérőrnagy 18. harcokcsihadtestének páncélosai, és másnap délután hátulról rohanták le a védőket, akik képtelenek voltak a szervezett ellenállásra (az előrenyomulás sebességét érzékelteti, hogy Bicske községhez csak 25-én reggel érkeztek meg a gyalogos szovjet katonák, akik aztán megszállták a települést). 23-án a késő esti órákban a 2. gárda-gépesítetthadtest alakulatai Herceghalom felől már a Budai hegység lábainál fekvő Páty községet fenyegették. A szovjet páncélos ékek napi 20–40 kilométeres sebességgel haladtak előre, az ellenálló gócek leküzdését általában a második lépcsőben érkező csapatoknak engedték át. Így történhetett, hogy 24-én reggel Páty felől a nyugat-budai hegység erdőségén átvezető műúton már Budakeszire érkeztek, Biától keletre pedig kikerülték az Érd–Törökbálint–Budaörs térségében még ellenállást tanúsító szórványos német–magyar egységeket. Érdet december 23-án, Érdligetet és Nagytétényt december 24-én foglalták el a szovjet csapatok.

A Dél Hadseregcsoport és Pfeffer-Wildenbruch még december 23-án is csak bátor-talan és teljesen elégtelen ellenlépésre szánta el magát. A hadseregcsoport hadinaplójának esti bejegyzése szerint „a *Feldherrnhalle* páncélgránátos-hadosztály páncélozott csoportjának mozgóharcával kell megakadályozni az északi és keleti irányú ellenséges előretörést.”¹²⁵ Tanulságos, hogy kivonjon a pillanatban sem merre rászánni magát a német hadvezetés arra, hogy kivonjon a pesti frontszakaszról egy teljes hadosztályt, inkább vállalta a főváros bekerítésének kockázatát. A *Feldherrnhalle* hadosztály páncélozott csoportjának bevetése ideiglenesen nem veszélyeztette Pest védelmét, hiszen a páncélozott járművek soha nem az első vonalban, hanem mindig mögötte vártak bevetésre, így kivonásukat a szovjet fél közvetlenül nem érzékelhette. Az így felszabaduló erő legfeljebb 12 „Hummel” 15-ös, 12 *Wespe* 10,5-ös önjáró löveget, kb. 10-15 harc-kocsit és 100 páncélgépkocsit¹²⁶ jelentett. Ezt kívánták bevetni a Budapesttől 20 kilométerre délnyugatra előrenyomuló 3 szovjet gyorshadtest ellen! A IX. SS-hegyihadtest-parancsnokság kérését, hogy a 8. SS-lovashadosztályt kellene kivonni a pesti hídfőből, Guderianon keresztül Adolf Hitler továbbra is elutasította. Ehelyett pótmegoldásként további csapattöredékeket (például a magyar 4. és 21. tüzérosztályt) irányították Bicskére, mintha azok képesek lettek volna páncélostámadás elhárítására.¹²⁷ A válságos helyzetről nemcsak a felsőbb vezetés, hanem a hadosztály-parancsnokságok is tudtak. A 10. gyaloghadosztály parancsnoksága december 23-án értesült a Velencei-tónál történt áttörésről, mely elérte Herceghalmot, Biát és Pátyot is. A hadosztály Budán állomásozó vonatalakulatai az I. hadtesttől azonnali parancsot kaptak a felderítés bevezetésére a Piliscsaba–Perbál–Zsámbék, valamint a Perbál–Budajenő menetvonalakon.¹²⁸

December 24-én 13.10-kor Grolman vezérőrnagy, Friessner vezérkari főnöke felhívta Guderiant és azonnali döntést sürgetett Budapest ügyében. „A fővárost még sohasem védték a nyugati oldalon. A magyarországi SS-rendőri erők parancsnokának, Winkelmann Obergruppenführernek az a véleménye, hogy a nemzetvezető biztosan jóváhagyná a döntést. Rendkívül sürgős dönteni legalább egy hadosztály kivonásáról és a budai oldalra való irányításáról.”¹²⁹ 45 perc múlva Guderian saját felelősségére engedélyezte a 8. SS-lovashadosztály kivonását. A német tábornoknak egyébként is súlyos gondok nyomták a vállát. Bár csak néhány napja indult, mégis már nyilvánvalóvá vált az ardenneki támadás elakadása. Az is sejthető volt, hogy a szovjet csapatok a Visztula melletti hídfőállásaikban Berlin irányában támadásra készülnek. Guderian ezért mindenáron félbe akarta szakítani a nyugati offenzívát, hogy az ezáltal felszabaduló erőket a keleti frontra – de nem a Kárpát-medencébe – szállíthassa. Guderian 1945. január 12-re tette a Berlin irányában várható szovjet támadást, és mint hamarosan bebizonyosodott, nem tévedett. Hitler azonban meg volt győződve Budapest elsőbbségéről: „Dzsingisz kán óta a legnagyobb blöff, ki találta ki ezt a hülyeséget”,¹³⁰ kiáltotta vezérkari főnökének, és a keleti front utolsó (mellesleg éppen a későbbi szovjet áttörés helyén állomásozó) tartalékát, a IV. SS-páncéloshadtestet Guderian tiltakozása ellenére Magyarországra rendelte.

Téves volna azonban azt gondolni, hogy Guderian intézkedése a realitások felismeréséből fakadt: a IV. SS-páncéloshadtest eredeti helyén sem tudta volna megakadályozni a sokszoros túlerővel rendelkező szovjet frontok áttörését. Guderian maga is illúziókban ringatta magát. Jó példa erre 1944. augusztusi utasítása is, melyben Karl May munkáinak tanulmányozását javasolta: „A helység harcok újra és újra bizonyítják a fantáziadús egyesharcos döntő értékét. Ő az, aki indián ravaszsággal és ügyességel minden helyzethez alkalmazkodik és sikeresen, ravaszul és szívósan harcol. Tapasztalt és kipróbált harcparancsnokok harctudósítása szerint a Karl May-könyvek olvasása értékesen egészítette ki a katonai szabályzatok tanulmányozását.

Kérem ezért, hogy támogassák a Karl May-könyvek forgalmazását a csapatnál és az ifjúságnál, és ezeket a tapasztalatokat használják fel a paramilitáris kiképzésnél és az ifjúság nevelésénél.” – írta a német vezérkar főnöke a kiképzésért felelős tábornoknak. Ötletét nehéz másképp értékelni, mint pótcselekvést.*

December 24-én 16.50-kor, amikor a szovjet páncélosok a Szépilona kocsiszínnél már csak 5 kilométerre voltak a Vártól, végre engedélyezte Adolf Hitler is a 8. SS-lovashadosztály kivonását. A Führer döntésének megfelelően azonban ez nem járhatott a pesti hídfő feladásával, annak ellenére, hogy mind Guderian, mind a Fretter-Pico utódjának kinevezett Hermann Balck páncélos tábornok Pest feladását tartotta volna a legmegfelelőbb lépésnek.¹³¹ Budapest ügye ugyanis számára is, akárcsak Sztálin számára „politikai kérdés, mely túlnő a közép-európai szempontokon”. Ezzel párhuzamosan Hitler intézkedett az SS-páncélosok mellett két gyaloghadosztály Magyarországra szállításáról, és megígérte Budapest felmentését.¹³²

A budapesti német és magyar katonai vezetés pontosan tudta, hogy hol járnak a szovjet csapatok.¹³³ Mégis ölte tett kézzel szemlélték az eseményeket, és semmit sem tettek annak érdekében, hogy a közelgő katasztrófát elhárítsák. Hindy Iván esetében ez érthető, mert ő nem is rendelkezett intézkedési joggal, minden irányítás Pfeffer-Wildenbruch kezében volt. Utóbbi viselkedését csak részben magyarázza a helyzet kilátástalansága – vagy Hitler Pestre vonatkozó parancsával kerül szembe, vagy kockáztatja Buda nyugati irányból való lerohanását és a bekerítést. A helyzetet csak önálló

* BA-MA RH 12-2/69, Guderians Brief von 28. 8. 1944.

kezdeményezéssel lehetett volna megoldani, de a Budapest élére kinevezett katonai vezetőből – akit a Dél Hadseregcsoporthoz tábornokai lenézően civilnek vagy politikai tábornoknak neveztek – épp az ehhez szükséges tulajdonságok hiányoztak.

Hitler csapatok híján csak személycserékhez folyamodhatott – dührohamában december 23-án leváltotta Friessner és Fretter-Pico vezérezredekkeit, a Dél Hadseregcsoporthoz és a 6. német hadsereg parancsnokait, őket téve felelőssé a front összeomlásáért, és helyükre Wöhler, valamint az előbb említett Balck tábornokot, a 8. német hadsereg, illetve a Franciaország délnyugati határait védő G hadseregcsoporthoz parancsnokait nevezte ki. A két tábornok feláldozása azonban semmit sem változtatott az eseményeken, hiszen ők mindent megtettek, amire emberileg módjuk volt – még az események menetét is előre megjósolták, reménykedve abban, hogy ez majd jobb belátásra és további erősítések küldésére készíteti a német diktátort. A sorozatos vereségek hatására Hitlernek bűnbakok kellettek. Friessner vezérezredest még arra sem méltatta, hogy közölje vele leváltásának okát.

Ezért nem igaz az a szakirodalomban elterjedt állítás, hogy a szovjet csapatok budai megjelenése úgy érte a német–magyar hadvezetést, akár derült égből a villámcsapás.¹³⁴ A vezérkarok néhány órás késéssel pontosan informálva voltak, a magyar csendőrség Buda környéki falvakban tartózkodó őrsi telefonon folyamatosan jelentették az aktuális helyzetet. Mikó Zoltán vezérkari százados, a Fővezérség különleges csoportjának vezetője, valamint a német hadosztályok törzsei december 23-án tudtak a készülődő bekerítésről.¹³⁵ Az állítás, mely szerint „*sem a MÁV, sem a csendőrsők parancsnokainak nem jutott eszükbe, hogy a Budapesti Erődöt a kifejlődő veszélyről értesíteni kellene*”,¹³⁶ nélkülöz minden alapot. Ellenkezőleg, nemcsak a MÁV és a csendőrség, hanem Pfeffer-Wildenbruch beosztottai is folyamatosan jelentettek, ezt bizonyította Balck tábornok vizsgálata is: „*Az üzemanyagraktár december 25-én ellenséges kézre került, annak ellenére, hogy a raktár parancsnoka december 24-én, valamint december 25-én kétszer is jelentette a hadtest üzemanyag-előadójának a raktár veszélyeztetettségét, és kérte az elszállítást vagy a tiltás feloldását, hogy felrobbanthassa a raktárt.*

Az élelmiszerraktár tekintélyes készletekkel szintén 25-én ellenséges kézre került. Ezzel együtt elveszett a fogatolt oszlopok jelentős része, mely éppen a raktárt akarta kiüríteni.”¹³⁷ Ennek köszönhetően a védősereg már az ostrom kezdetén elvesztette a harchoz szükséges eszközök jelentős részét, és néhány hét múlva állandósult az élelmiszerhiány.

Hindy Iván is pontosan tudhatta, mi vár a fővárosra, ezért még 24-én délelőtt ki-menekítette gépkocsiján sógorát, Róder Jenő vezérőrnagyot családjával együtt.¹³⁸

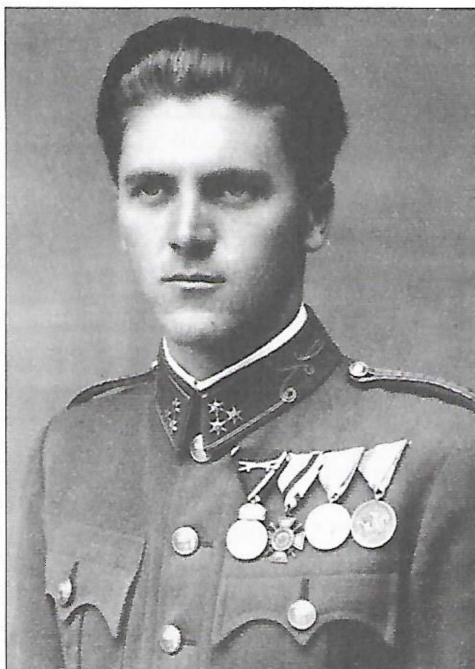
Arra, hogy a parancsnokságok pontosan képből voltak, bizonyíték a Budapest Őrzászlóalj egyik tisztjének korabeli naplója is, amely szerint már december 23-án este fél hatkor együtt tartási parancsot kaptak, másnap 11 óra körül pedig Veresváry alezredes alosztályparancsnoki értekezletet tartott a tisztikarnak és ismertette a kialakult helyzetet (vagyis a város közelgő bekerítését).*

Azt, hogy Pfeffer-Wildenbruch mindenről tudott, sőt még azt is tudta, mi fog később történni, az is bizonyítja, hogy már december 22-én kérte a légi úton való ellátás megszervezését, amikor még be sem kerítették Budapestet!¹³⁹ December 23-án a déli órákban Bíró hadnagy, a 10. hadosztály hadműveleti segédtsíjtje a sas-hegyi hadtest-parancsnokságon kapta a már említett felderítést elrendelő parancsot.¹⁴⁰ Benyovszky

* Török főhadnagy naplója a szerző magángyűjteményében. Török az őrzászlóalj századparancsnoka volt és 1945. február elején elesett. Naplóját özvegye, Szathmáry Kamillóné bocsátotta rendelkezésemre.

3. kép. Kovács X. Ferenc vezérkari százados, az I. hadtest hadművelési osztályvezetője

4. kép. Benyovszky Győző vezérkari (a képen gyalogsági) százados, a 10. gyaloghadosztály vezérkari főnöke

Győző vezérkari százados, vezérkari főnök 22 órakor személyesen kereste fel Pilis-szentivánon a vonatparancsnokságot és riasztotta az összes alakulatot.¹⁴¹ A kiküldött járőrök a Zsámbéki-medence falvaiból másnap délelőtt már jelentették szovjet erők felbukkanását.¹⁴² Az 1. páncélosadosztály Pasarétre települt anyagi osztálya szintén érzékelte, hogy valami nincs rendben, mert december 24-én a hadosztály anyagi vezérkari tisztje látta, hogy „német páncéltörő ágyúk, rohamlövegek rohannak a Hűvösvölgy felé. A Hűvösvölgy felől pedig a Széna tér felé német és magyar személygépkocsik, teherautók, motoros jelentőfutók száguldanak.”¹⁴³ Pfeffer-Wildenbruch ugyanis az összes német ellátóalakulatnak és a 13. páncélosadosztály nem kombattáns egységeinek is megparancsolta a város azonnali elhagyását. A budapesti hadseregközvetlen ellátóalakulatokat a magyar parancsnokság december 24-én délelőtt futárral riasztotta, hogy nyomban hagyják el a várost,¹⁴⁴ ami szintén azt bizonyítja, hogy a bekerítés nem érte váratlanul a vezérkart. A Budakeszire vezető út elágazása előtt, Budagyöngye magasságában már december 23-án két helyen is német páncéltörő ágyúkat helyeztek tüzelőállásba.¹⁴⁵ Az OKH saját szakállára Lübeckből Magyarországra rendelte a német tengerészet különleges bűvár-robbantó századát, hogy előkészítse a budapesti és esztergomi hidak felrobbantását – karácsony napján a Tegethoff főhadnagy vezette különítmény már Bécsben volt.¹⁴⁶ Ebből is nyilvánvaló, hogy még felső szinten is tudták, mi vár a fővárosra.

Sajátos és a helyzetre igencsak jellemző, hogy a német és magyar parancsnokság, Pfeffer-Wildenbruch és Hindy Iván vezérkara között semmilyen egyeztetés vagy megbeszélés sem történt a közelgő bekerítés elhárítása érdekében. Ez a nemtörődomség nem magyarázható azzal, hogy nem voltak bevethető tartalékcsoportok, sokkal inkább a hivatalnokszellem, az egymással szembeni bizalmatlanság,¹⁴⁷ illetve Hindy Iván ré-

széről az október után egyre elhatalmasodó fásultság voltak az okai. Hindy kezéből kezdettől fogva kivették a magyar csapatok irányítását, és tevékenységét csupán az adminisztrációra korlátozták. Pfeffer-Wildenbruch még a minimális tájékoztatást sem adta meg magyar társának, sőt, kifejezetten lekezelően bánt vele. Több jel arra mutat, hogy emiatt és más okokból a magyar tábornok passzívan szemlélte az eseményeket.¹⁴⁸

December 23-án éjjel a szovjet csapatok Nagytéténynél is átkeltek a Dunán, és ezzel keletről elkezdtek a budai oldal védelmének felgöngyölítését. Az erről szóló jelentést a német parancsnokság egykedvűen vette tudomásul.¹⁴⁹ Ugyancsak aznap este Budára irányították a FIIH (Feldherrnhalle hadosztály) páncéloscsoportját, mely másnap reggel Törökbálintig jutott el és a helységet visszafoglalta a szovjet csapatoktól. A páncélosok hiányát a tüzérezred Hummel önjáró lövegeivel pótolták, melyek azonban csak előlről rendelkeztek gyenge páncélzattal. A csoport másik része (2 zászlóalj és 1 tüzérosztály), melyhez a 13. páncéloshadosztály egyik zászlóalja is csatlakozott, északabbra támadva átjutott a szovjet vonalakon. Kivonták Csömör térségéből és a Húvösvölgybe irányították az erősen megfogyatkozott „Budapest” őrzászlóaljat is.

December 24-én a reggeli órákban Budakeszi csendőrorse telefonon jelentette a Notre Dame de Sion zárdában székelő magyar hadtestparancsnokságnak, hogy Budakeszi előtt megjelentek az első szovjet páncélosok.¹⁵⁰ Szögyény alezredes, a Buda-Dél légvédelmi csoport parancsnoka erről mit sem tudva kiküldte segédtsíztjét, Pintér hadnagyot Budakeszire, hogy ott gépágyúk számára záróállást szemrevételezzen. A késő délelőtti órákban a Szépjuhászné-nyeregig jutott: *„Ott váratlanul megállít egy főhadnagy. Kiszálllok, kérdi hova megyek. Mondom Budakeszire, állásokat szemrevételezni. Fél tizenegy körül lehetett. ‘Oda ugyan nem fogsz kimenni’ mondja, ‘mert ha nem tudnád, te most már az első vonalban vagy.’ Mondom: ‘Hogy-hogy?’. Nézz hátra, mondja, mögötted vannak a német SS-ek. (...) A főhadnagy elkérte két kézi-gránátomat, mondván, hogy pisztolya sincs.”*¹⁵¹

Pár perccel fél tizenegy után megjelentek az első szovjet harcosok a Szépjuhászné-nyereg előtt. A déli órákra megszűnt minden ellenállás, és az első szovjet páncélosok 1 órára a Budakeszi úton lefelé haladva lassan megközelítették a Hidegkúti (ma Húvösvölgyi) úti elágazást és kijutottak a Budakeszi út–Hidegkúti út torkolatához. A kocsisín alatti benzinkútból egy magyar katonai tartálykocsi éppen elkezdte a benzin leszívását. A mögötte állásba menő német katonák és az előretört, de gyalogság nélküli szovjet páncélos ék között heves tűzharc bontakozott ki. Közben a benzinkútból és a tartálykocsiból is folyni kezdett a benzin az úttestre.¹⁵²

Budakesziről megindult a szovjet gyalogság is. Egy részük a Budakeszi úton a páncélosokat próbálta követni, meglehetősen lemaradva tőlük, más részük Makkosmárián és a Budakeszi-erdőn át a Sváb-hegy irányába kerekedett föl. A késő délelőtti órákban gyalogsági támadás érte a Csillebércen elhelyezett 8 légvédelmi ágyús üteget is. Mivel az állásokból nem lehetett alacsony szögben lőni, a kezelők összetörték a závarzatokat és visszavonultak. Szemtanúk ötven évvel későbbi állítása szerint a Fogaskerekű Vasút Széchenyi-hegyi végállomásán várakozó, kora délutáni utasok közé váratlanul géppisztolyos szovjet előőrsök keveredtek, és az elhúlt civilekkel együtt fogadták a felérkező szerelvényt.

A vezetés tisztában volt azzal, hogy az orosz betörés bekövetkezik, a különféle helyeken szétszórt alakulatokat viszont nem tudták értesíteni, mire számítsanak – ez sokakra nézve végzetes következménnyel járt.

Szovjet jelentések szerint a János-hegy térségében a 6. gárda-gépesítettdandár, Zugligetnél a 37. gárda-harckocsidandár, a Lipótmezőnél pedig a 30. gárda-nehézharcocsiezred harcolt. Ez nem kis teljesítményt jelentett a harckocsizók részéről, mivel csak aznap 30-35 kilométert tettek meg.

Pintér hadnagy nagy kerülővel jutott csak vissza a Hidegkúti útra. A szépilonai patika előtti 88 mm-es légvédelmi ágyú éppen kilőtt egy szovjet harckocsit, mely a remíz kerítésénél égett. Feljebb a Budakeszi úton még 3-4 másik szovjet harckocsi lapult az út szélén. Néhány utcával feljebb, a Tárogató úton települt német elsősegélyhely környékén egyszerre szovjet tűzérési lövedékek csapódtak be. A gyanús lövöldözés miatt felhívták az előljáró Feldherrnhalle hadosztály parancsnokságát, de azt a választ kapták, hogy a helyzet változatlan, aggodalomra semmi ok. A beérkező magyar sebesültszállító állítását, mely szerint néhány kilométerrel nyugatabbra szovjet páncélosoktól kapott tüzet, senki sem akarta elhinni. A német főorvos mindenesetre még egyszer telefonált a hadosztályparancsnokságra, ahol „*beteges fantáziálásnak minősítették az esetet. Ebben a pillanatban egy lövedék csapódott be a ház előtt, betörte az összes ablakot, és megszakította a telefonösszeköttetést...*”¹⁵³

Kb. ugyanebben az időben hívta fel a Sion zárdában állomásozó hadtestparancsnokságot a 81-es villamos zugligeti végállomásáról egy beszédkész: „*Tudják-e, hogy itt vannak az oroszok? Itt vannak a villamosvégállomásnál, gúlába rakták a puskákat, élelmet osztanak ki. Mit csináljak?*” – kérdezte Kovács X. Ferenc vezérkari százados-tól, aki csak annyit válaszolt, hogy „*semmit, lehetőleg igyekezzen nem feltűnni, ne-hogy baja legyen. Mászt nem tudok csinálni, köszönöm a bejelentést.*”¹⁵⁴

Ezek után Kovács százados is telefonálni kezdett, hogy megtudakolja a pontos helyzetet. Többször előfordult, hogy már oroszul feleltek neki. „*A telefon után fölmentem Horváth Sándorhoz [a hadtest vezérkari főnöke, U. K.], jelentettem neki, ő is csodálkozott, de egyebet nem tudott csinálni. Lehet, hogy beszélt a Lindenausval, de nekem semmilyen utasítást sem adott, hogy közöljek a németekkel valamit.*”¹⁵⁵

Hasonló módon tudta meg a német vezérkar is, hogy itt vannak az oroszok – a szépilonai villamosremíz mellett posztoló rendőr telefonált a parancsnokságra, akit az első T-34-es alaposan megijesztett, amikor feléje kezdte forgatni lövegcsövét.¹⁵⁶

A német vezérkar még aznap délután elkezdte a 8. SS-lovashadosztály átcsoportosítását Budára, bár Hitler engedélye csak másnap érkezett meg. A tartalékból kivont elsőnek beérkező felderítő osztály a Hűvösvölgy-Rózsadomb térségében, a légvédelmi tűzérosztály a Mórícz Zsigmond (akkor Horthy Miklós) körtéren foglalt tüzelőállást. A tömegközlekedés és a karácsonyi bevásárlásra igyekvő emberek (!) miatt azonban nagyon nehézkes volt az átcsoportosítás.¹⁵⁷

Tumultuózus jelenetek játszódtak le a Széna téren is. Czeczidlowszky Béla tűzér hadnagy így emlékszik vissza: „*a lakosság igen nyugtalan volt, az Ostrom utcában nyilas párttagok szálltak be gépkocsiba, és tűntek el, rendőrtiszt hátán liszteszákkkal vonult. Akkor döbbsentem rá, hogy úristen, mi van itt... Tarnay Tasziló aknás üteg parancsnok már ekkor a téren állásban volt, és lőtte a Hűvösvölgyet. A 'Zöld hordó' vendéglő nyitva volt, ott még meg is ettem egy pörköltet.*”¹⁵⁸

Néhány magányos német SS-katonának a Rózsadomb, illetve a Sváb-hegy utcáit kellett szemmel tartania. A menekülteket és zsidókat rejtegető Zsindelyné Tüdös Klára így emlékezett egyikőjükre vissza: „*Gyerekkacagás és mézesillat járta át a házat, amikor bekérdzkedett a nappaliba egy nagyon szomorú, holtfáradt fiatal német katonára, akiről kiderült hogy meráni és 21 éves. Az Istenhegyi utat kellett szemmel tartania, amit a mi ablakunkból végig láthatott. A sok gyerek és karácsonyfa láttán még szomorúbb lett, s mikor én egy darab mézeskalácsot tettem eléje, keservesen zokogva borult rá. Megint csak a spájzban megtanakodtuk az urammal, hogy ha ez a szegény gyerek civil ruhát kér tőlünk, adunk neki. Nem került rá sor (...)*”*

* Tüdös Klára: Csizma az asztalon. Budapest, Harmat 1998, 43. o.

Délután 15–16 óra között a Szépilona kocsisín magasságában tűzharc alakult ki a beérkező szovjet gyalogság és az állásba vonuló németek között. A svábhegyi nyilas hungarista pártszolgálatos csoportot ekkor riadóztatták, parancsnokuk Ostián Antal, a nyilas filmhíradók bementője, a párt propagandaosztályának vezetője és Budapest sajtófelelőse volt. A csoport Ostián vezetésével talán menekülni akart a fővárosból, de a Fogaskerekű Vasút Széchenyi-hegyi végállomását megközelítve tűzharcba keveredett a szovjet csapatokkal, a harcban több pártszolgálatos és maga Ostián is elesett az Érdi úti iskolánál. A csoport maradéka a Mártonhegyi út kertjeiben foglalt tüzelőállást.¹⁵⁹

Este 17 óra után Kovarcz Emil totális mozgósítási miniszter utasítására az előre megbeszélt „hólabda”-módszerrel riadóztatták az I. Egyetemi rohamzászlóalj tagjait, akik otthon töltötték az ünnepeket. Minden érintettnek értesítenie kellett két másik egyetemistát, mindhárom század egy óra leforgása alatt együtt volt. Zsakó István nyilas ifjúsági vezető ugyan felajánlotta, hogy a nyilas szervezetekkel együtt az egyetemisták is elhagyhatják a fővárost, Elischer Gyula hadnagy, megbízott zászlóaljparancsnok az egyetemisták maradása mellett döntött.

Kamocsay Gyula egységének teherautói 20 órakor értek a Húvösvölgy felől Budagyöngyéhez: „Lefelé nézve látjuk, hogy arra lejjebb, ahol a Budakeszi út és a Hidegkúti út találkoznak, elindul valami folyó és az a folyó – lágol. Ott égett, szabályosan égett valami. Kékes lággal. (...) Nem baj, fiaim, elég nagy kocsijaink vannak, nyolc óra öt perc, irány a tűz – azzal beszállt az első kocsiba, és neki a tűznek. (...) Éppen benne voltunk a zúrzavarban, a tűz kellős közepén, mikor hirtelen elénk ugrik két német – Halt! – A sofőrök fékeznek, körülöttünk folyik, patakzik minden. Mondja az egyik német, hogy sok a sebesült, és már fogják is, és dobálják föl a mögöttünk álló leghátsó nyitott pótkocsira, melyen néhány hordó gázolajunk volt, a szerencsétlen félhullákat.

Ahogy ott állunk, két-három percet vesz igénybe ez a felrakodás, kicsit jobbra felnézek a Budakeszi útra, a kanyarnál három kilőtt orosz tankot veszek észre. (...) És ahogy kilőtték ezeket a tankokat, mintha az abból kifolyó olaj folyt volna lefelé az úton, és valamelyik becsapódó gránát meggyújtotta.”¹⁶⁰

A riadóztatott egyetemisták lezárták a Húvösvölgyet, és járőröket küldtek ki Szépilona–Budagyöngye térségébe. Az egyik járőr mindjárt az első órában két felfegyverzett, oroszul beszélő civil ruhás személyt fogott el.¹⁶¹ Budagyöngye mellett egy másik járőr az éjféli órákban kézigránáttal felrobbantott egy szovjet harckocsit. A Vérmezőn az esti órákban gyülekeztetett kb. 600 fős székelyudvarhelyi csendőrzászlóalj megszállta a Bolyai Akadémia, Új Szent János Kórház¹⁶² (ma János Kórház), Fogaskerekű Vasút vonalát, és bevezette a felderítést is. Németektől kapott feladata szerint ennek a 600 embernek innen még egészen Budaörs északi széléig kellett volna tartania a kb. 4-5 kilométeres arcvonalat, valamint részt venni a másnapra tervezett ellentámadásban. Zolnay László, a későbbi híres régész este 8-kor indult pasaréti rokonaihoz, útja során a teljes káosszal találkozott:

„Gyalog próbáltam nekivágni az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasornak. A járda és az úttest teljes szélességében hömpölygött a katonai alakulatok, járművek tömege, a menekülő, túlnyomóan gyalogos, batyuikkal megrakott budakeszi sváb parasztok hordáival [sic!] együtt. Szinte lehetetlen volt e mindent betöltő áradattal szemben rést találnom és előrehaladnom. A menekülő tömeg riadt ordításait a Szépilona irányából egyre erősödő fegyverropogás, időnkinti robbanások kíséromuzsikája tette hangulatosabbá. Megkíséreltem a Városmajor felé letérni és így előbbre jutni, de itt is hömpölyögtek befelé a menekülők légiói.

Erre az egyik mellékutcában – az Ezredes utcában – áttörtem magam, s kezemen pisztollyal előrehaladtam (...) Alighogy elértem a Marczibányi teret, reflektorfény

csapott szemembe: meg kellett állnom. Ekkor láttam, hogy a tér tele van várakozó katonai alakulatokkal.

Szerencsére egy magyar tiszt vont kérdőre: mondtam, hogy a Pasarétre mennék karácsonyra, de nem talállok utat.

Nem igazoltatott. De azt mondta, ha őneki nem kellene is utamat állnia, akkor is lehetetlennek tartja, hogy átjussak. Mert az oroszok már a Pasaréti téren vannak, s valamelyik harcoló fél biztosan lelő a sötétben.”¹⁶³

Egy másik szovjet csoport, mely gyalogosokból állt, a Svábhegyen keresztül közleltette meg a várost. Andrej Iljics Kozlov alhadnagy felderítőszakasza este hat órakor érte el különösebb harcérintkezés nélkül a Fogaskerekű svábhegyi végállomásának épületét, ahol karácsonyfát és egy vaskályhánál sült gesztenyét is árultak még. Miután a szovjet katonák is vásároltak egy-egy zacskónyi gesztenyét, megérkezett a menetrend szerinti járat. Kozlov nyolc emberével a középső kocsiba szállt fel. A szerelvény elindult, ám az egyik utasnak feltűnt az ismeretlen egyenruha, és megrántotta a vészféket. A szerelvény megállt, a szovjet katonák pedig elvették néhány utas karóráját és eltűntek az erdőben. Egyes források szerint a szovjet őrjárat egészen a János Kórházig jutott. A megállított szerelvény később újra elindult: az új beszállóknak a kalauz azt a hírt terjesztette, hogy a fogaskerekűt a szovjetek indították el a Széchenyi-hegyről. Ez a történet később futótűzszerűen terjedt el a civilek között.*

A Szépilonánál estig összesen hat szovjet harcckoci pusztult el. Szovjet források szerint egy kisebb felderítő csoport I. Sz. Igolkin százados parancsnoksága alatt éjszaka a sötétség leple alatt minden bizonnyal egy lövés nélkül egészen a Gellért-hegy lábáig jutott, ahol megfigyelték a hidakon keresztül Budára vonuló német erősítéseket.**

Ezalatt egyesek zavartalanul folytatták életüket. Paulics József karpaszományos így emlékezett vissza: „Dec. 24. karácsonyi ünnepség (...). Másnap ünnepi ebéd volt. Becsinált leves, borjúsült rizzsel, savanyúság, diós-mákos kifli, és borocska. Valahonét előkerítették a zenekar vonós tagjait, akik egész délután szórakoztatták a nagyérdemű közönséget. Annyira meg volt kicsinyje, nagyja elégedve ezzel a kellemes ünnepnappal, hogy másnapra a főnökök megígérték, hogy ugyanilyen ünnepséget rendeznek, ebéd, zene stb.-vel.”¹⁶⁴

A hadtestparancsnokság Sion zárdába települt törzse fél ötkor megtartotta az eredetileg éjjelre tervezett misét, majd Hindy és szűkebb törzse egyszerű vacsora után nyugovóra tért.¹⁶⁵

December 24-én a harctevékenység a pesti oldalon is megélénkül. A szovjet hadvezetés joggal számított arra, hogy a német fél igyekszik átcsoportosítani erőit, és ennek megakadályozására a pesti hídfő több pontján is erős támadásokat indított, melyek több helyen betörték az arcvonalba. Ugyanekkor kezdődött meg a város összes területének rendszeres lövetése is.

Gosztonyi hibáztatja a szovjet hadtestparancsnokot, aki pán célosaival Szépilona térségében megállt, holott szerinte ekkor lehetséges lett volna a budai oldal lerohanása.¹⁶⁶ A szovjet parancsnok azonban nem ok nélkül döntött a megállás mellett. December 24-én Budát még csak kb. 20 pán célos érte el, minimális kíséző gyalogság-

* A történetet kiszínezett formában Gasparovich írja le, egyébként igen megbízhatatlan könyvének 60–63. oldalán, forrásként Kozlovra hivatkozik, akivel mint nyugalmazott altábornaggal, Moszkvában beszélt. Mivel a Fogaskerekűn megérkező szovjetek történetét más visszaemlékezők is említik, ezért a történetet furcsasága ellenére elfogadhatjuk. A Fogaskerekűn a városba érkező szovjetekről Dalmy Tibor szerzőhöz írt levelében is említést tett.

** Számvéber Norbert: Pán céloshadviselés a budapesti csatában 1944. október 29–1945. február 13. Budapest: Püedlo, 2011. 283.o.

gal.¹⁶⁷ Pusztán páncélosokkal utcai harcba bocsátkozni nagyon veszélyes, mert a páncélos a szűk utcákban könnyen sebezhető. A szovjet fél még így is több páncélost veszített, anélkül, hogy beljebb nyomult volna, gyalogság hiányában viszont még az elfoglalt budai részek ellenőrzése is kérdéses volt. Nem véletlen, hogy még napokkal Budapest bekerítése után is voltak magyar szabadságos katonák, akik különösebb gond nélkül átjutottak az ostromgyűrűn.¹⁶⁸ A szovjet csapatok megállásának egyes források¹⁶⁹ szerint más oka is volt: mint a középkorban, úgy a II. világháborúban is gyakori volt a fosztogatás, és Budapest szovjet viszonyokhoz képest gazdag lakossága igen jelentős vonzerőt jelentett. A felkészítetlen szovjet katonák minden átmenet nélkül békés polgári lakosok közé csöppentek, akik tele voltak értéktárgyakkal (például órák), és nem tanúsíthattak ellenállást. A csekély előrevetett osztagnak azonban egyébként is meg kellett állnia, hogy bevárja a főerőket – a szovjet katonák nem azért álltak meg, mert fosztogattak (az első hullám katonáira ez egyébként sem volt jellemző), hanem azért fosztogattak, mert meg kellett állniuk.

A budapesti üldözött zsidók közül elsőként valószínűleg azok a gyerekek élték át a felszabadulás érzését, akiket szüleik egy Budakeszi úti gyerekotthonban tudtak elhelyezni a deportálás, illetve a gettóba költözés elől. A nyilasok 24-én reggel éppen behatoltak az otthonba, de a gyorsan erősödő ágyúdörgés hatására otthagyták a felsorakoztatott gyerekeket, akik a késő délelőtti órákban hallották elcsörömpölni a falu főutcáján az első szovjet páncélosokat.¹⁷⁰ Ha a katonai vezetést nem is, a nyilasokat mindenképp váratlanul érte a szovjet csapatok budai megjelenése – az ennek nyomán támadt fejtelenségnek sokan talán az életüket köszönhatték, mint például a pesti oldalon a Munkácsy Mihály utcai zsidó gyermekotthonok lakói. A nyilasok még reggel kiűrtették a gyermekotthonokat, és a gyerekeket gondozóikkal áterelték a budai Radetzky-laktanya (később Bem laktanya a Bem szobor mögött) udvarára, a felállított géppuskacső elé. A bekerítés kora délutáni órákban érkező hírére a tömeges gyermekgyilkosságot lefűjták, a több mint száz fős csoportot a VII. kerületi gettóba terelték.¹⁷¹

2.2. A budai ostromgyűrű bezárása

2.2.1. A bekerítés külső gyűrűje

A szovjet csapatok ütemesen nyomultak előre a budai hegyek nyugati lábánál észak felé is. Karácsony előnapján fagyos, tiszta időjárásban a 18. harcckocsihadtest és a 31. lövészhadtest csapatai szinte ellenállás nélkül haladtak át a Zsámbéki-medence falvain. A 32. gépesített dandár a kora délutáni órákban Páty felől elérte Perbált és Tököt, a 110. harcckocsidandár előrevetett zászlóalja 16 óra 30 perckor Tinnyét, a 181. harcckocsidandár pedig Szomor irányába átlépte Komárom-Esztergom megye határát. Tőle nyugatra a 170. harcckocsidandár tört előre Bajna felé. A kora esti órákban előőrsök jelentek meg Jászfaluban, az előrenyomuló szovjet páncélosok kilőtték az Esztergomból Budapestre tartó utolsó (menetrend szerinti) vonatot a piliscsévi megálló előtt.¹⁷² A vonat utasai a faluban kerestek menedéket. A késő esti órákban már szórványos tűz alatt állt a Bécsi országút Pilisvörösvár előtti szakasza is, melyet időnként kísérteties fénybe vontak a szovjet jelzőrakéták és Sztálin-gyertyák, megvilágítva az ürömi vám környékén még kifelé igyekvő, a Pilisvörösvár környékén meg visszafordulni kényszerült járművek és járműoszlopok kaotikus mozgását.¹⁷³ Csak a tökéletes helyismerettel rendelkezőknek adatott meg, hogy éljenek az egyetlen, még 26-a reggeléig nyitva maradó lehetőséggel, és áttérjenek a Pilisszentkeresztről a Pilis erdőségén, a Kéthűkkfa-nyergen keresztül, a Dobogókó alatt Esztergomba vezető útra.

1944. december 25-én reggel a nyugati irányban előretörő szovjet páncélos ékek elérték Tatabányát, Tarjánt, Szomort, Dágot, Csolnokot. Az északnak tartó egységek Jászfalunál átlépték a Budapest–Esztergom vasútvonalat és zömmel Dorog irányába tartottak. Jobbszárnyuk keletnek fordult, hogy a főváros teljes körülzárása érdekében birtokba vegye a Pilis és a Dunakanyar falvait.¹⁷⁴ Reggel hétkor rövid ellenállás után elfoglalták Piliscsabát, délelőtt járőrök szállták meg Piliscsévet. Piliscsaba felől a nap folyamán átküzdötték magukat a Pilisvörösvár előtti erdős magaslatokon, estére bejutottak Pilisszentivánra, néhány felderítő pedig éjszaka beszivárgott Pilisvörösvárra is. Ettől kezdve már csak órák kérdése volt, hogy a még nyitva levő Pomáz–Pilisszentkereszt–Esztergomi makadámutat elvágják. A Dorog délkeleti szélén elhelyezett német légvédelmi löveg és néhány magyar rohamlöveg az esti órákig feltartotta az Esztergom felé törő 170. harckocsidandárt, mely itt négy T–34-est veszített.¹⁷⁵ Nyugati irányban délben elfoglalták Sárisápót és Tokodot, este hat órakor Tátot. Fél nyolcra Dorog is szovjet kézre került, a pályaudvaron több száz megrakott tehervagon rekedt. December 26-án éjjel egy órakor elérték Esztergom-Tábort, és reggel már Esztergomot ostromolták. A 23. tartalékhadosztály városban állomásozó parancsnoksága tisztí-

Alakulat	Harckocsik száma	Gépesített gyalogság
32. gépesített dandár	0	kb. 3 000
110. harckocsidandár	33 T–34	0
170. harckocsidandár	29 T–34	0
181. harckocsidandár	47 T–34	0
rohamlövegezred	kb. 24 rohamlöveg	0
18. harckocsihadtest összesen:	kb. 133 ¹⁷⁶	kb. 3 000
4. gárdahadosztály	0	kb. 4 000
34. gárdahadosztály	0	kb. 4 000
80. gárdahadosztály	0	kb. 4 000
84. gárdahadosztály	0	kb. 4 000
31. gárda-lövészhadtest összesen	0	kb. 16 000
Összesen:	kb. 133	kb. 19 000

12. táblázat. Szovjet erők Budapesttől nyugatra 1944. december 24. és 25. között

Alakulat	Harckocsik száma	gyalogság
16. rohamlövegosztály (m.)	9 Hetzer ¹⁷⁷	0
20. rohamlövegosztály (m.)	20 Hetzer	0
271. népi gránátoshadosztály részei (n.)	0	1500
20. gyaloghadosztály (m.)	0	600
23. tartalékhadosztály (m.)	0	600
Pape-hadosztálycsoport (n.) felvonulóban	62 Pz. IV. és V. (Párduc)	1000
Összesen:	91	3200

13. táblázat. Német–magyar erők Budapesttől nyugatra 1944. december 24. és 25. között¹⁷⁸

gyűlésen elhatározta, hogy csapataikkal nem kelnek át a Dunán, hanem leteszik a fegyvert. A hadosztályparancsnok azonban mégsem tudta elszánni magát a parancs kiadására. Már a közelben folytak a harcok, amikor lelkileg összeomolva közölte vezérkari tisztjével, Safáry Endre vezérkari századossal, hogy képtelen végrehajtani a percekkel azelőtt általa is jóváhagyott megadási tervet, mert azt összeegyeztethetetlennek tartja a tiszti esküvel és a fegyverbarátsággal.¹⁷⁹ A harcoló alakulatokkal alig rendelkező hadosztály az utolsó pillanatban átkelt a Dunán.¹⁸⁰ A visszavonuló németek nem sokkal később, fél nyolckor felrobbantották az Esztergom–Párkány közti Mária Valéria hidat, néhány órán belül Esztergom teljesen szovjet kézbe került. Délben egy gyorsan mozgó egység eljutott Pilismarótra, két órákor pedig Dömösre, ahol leálltak, mivel a hajnalban visszavonuló német egység a Lepence-patakon átvezető hidat felrobbantotta, és emiatt gyalog kellett volna eljutni Visegrádra (a faluba december 28-án éjjel, Pilisszentlászló felől, az Apátkúti-völgyön át jutott el végül egy gyalogos kedvű előőr.) December 26-án bezárult a főváros körül a külső bekerítő gyűrű.

Nyugati irányban december 27-én délelőtt a 170. harckocsidandár a süttői vasútállomáson három tehervagon javításra váró német harckocsit és páncélos járművet zsákmányolt, és nyugat felé tovább bővítette a gyűrűt.¹⁸¹ A december 24. és 26. között beérkező Pape-hadosztálycsoport, mely három páncélos (Panther) osztály maradvékából, a Budapestről december 24-én és 25-én nyugatra vont három német zászlóalj és a 8. SS-lovashadosztály és a 13. páncéloshadosztály részére kiutalt, de át nem vett harckocsikból, valamint néhány riadóegységből állt, arra is csak ügyel-bajjal volt képes, hogy lezárja a Vértes átjáróit és biztosítsa Tata–Tatabánya térségét. Gyalogság hiányában szinte alig volt lehetőség ellentámadásokra, sőt a birtokolt terület megtartása is igen nehézé vált. A helyzeten csak a Komáromba december 28-tól beérkező német erősítések tudtak változtatni, melyeknek a város keleti erőterében sikerült fel fogniuk a szovjet támadást.

Az arcvonal megszilárdulását elősegítette, hogy a szovjet hadvezetés sem szándékozott tovább előrenyomulni a térségben, hanem feltételezve a németek felmentési kísérleteit, védelemre rendezkedett be a külső gyűrű vonalán, és csak Mór és a Balaton között folytatta támadásait.

2.2.2. A bekerítés belső gyűrűje

December 24-e folyamán a szovjet gépesített csapatok elsősorban Budakeszi felől hatoltak be Buda nyugati kerületeibe. Karácsony előnapja vasárnapra esett, a távoli ágyúdörgésbe burkolt vidék szinte kihalt volt (abban az időben amúgy sem létezett még a mai értelemben vett autóforgalom); a Budakeszi út, Zugliget és Kurucles kertés házainak lakói sokszor nem is észlelték, hogy egyik pillanatról a másikra gyökeresen megváltozott körülöttük a világ. Aki meg észrevette a kerítések mentén gyorsan továbbhaladó, vattázott ruházatú oroszokat, oldalukon a kerek dobtáras géppisztollyal, vagy felriadt a főúton végigcsörömpölő páncélosokra, olykor a telefonhoz szaladt (ez se volt akkoriban mindenkinek), és a döbbenettől vagy a félelemtől – de olyan is volt, hogy az örömtől – remegő hangon felhívta valamelyik ismerőst a város belsejében. A késő délután és az este folyamán így terjedt el a belső városrész civil lakossága között a híre annak, hogy az ostromban döntő változás következett be, és valószínűleg bekerítették a várost.

„Éjjel tizenkettőig szüntelenül szólnak az ágyúk – jegyzi fel krisztinavárosi lakásában a polgári radikális politikus Csécsy Imre –, időnként gépfegyvert is hallottunk. Ez a legszebb karácsonyi zene. Lehet, hogy már csakugyan felszabadulunk! Még nem

1944. december 24.	
Hajnal	szovjet páncélosok délről észak felé haladva Biatorbágy és Bicske között átlépik a Budapest–Bécs vasútvonalat
Reggel	szovjet páncélosok Budakeszi előtt
	német páncélosok visszafoglalják Törökbálintot
11 óra	a szovjet páncélosok áthaladva Budakeszin, elérik a Szépjuhászné-nyerget
Késő délelőtt	szovjet gyalogság bukkan föl Csillebércen
13 óra	Szépilonánál kilövik az első szovjet páncélost
14 óra	a zugligeti villamosvégállomásról az ügyeletes BESZKÁRT alkalmazott telefonon jelenti, hogy ott vannak az oroszok
14–16 óra	szovjet gyalogság a Széchenyi-hegyen, a Fogaskerekű Vasút végállomásánál és az alatta levő apácázárdában
15 óra	kialakuló tűzharc Szépilonánál
	szovjet harckocsidandárok elérik Tököt és Perbált
16 óra 30	szovjet harckocsidandárok Tinnyén
	szovjet harckocsik Jászfalun
20 óra	az I. egyetemi rohamzászlóalj állásba megy a Hűvösvölgy felől érkező oroszok feltartóztatására
	a székelvudvarhelyi csendőrzászlóalj felvonul a Bolyai Akadémiához és Törökvésze
	a Marczibányi téren német egységek vonulnak föl
Este	az utolsó autóbusz- és villamosjáratok
	szovjet páncélosok Piliscsénél kilövik az utolsó esztergomi vonatot
Késő este	a szovjet gyalogság eléri a Kamara-erdőt
1944. december 25.	
4 óra	szovjet páncélosok Szomoron
Hajnal	szovjet gyalogság a Hűvösvölgyi út–Nagykovácsi út elágazásánál
Reggel	a szovjet csapatok Pesthidegkúton és Nagykovácsiban, páncélos ékek elérik Dorogot és Csolnokot
7 óra	szovjet páncélosok Piliscsabán
Délelőtt	az I. egyetemi rohamzászlóalj járőrei biztosítják a Gábor Áron út és Pusztaszeri út vonalát, szovjet előőrsök Piliscsén
12 óra	szovjet páncélosok Tokodon és Sárísápon
13 óra	szovjet gyalogság a Kút völgyi út felső szakaszán (a Cinege út magasságában)
14 óra	a János-hegyre kitűzik a szovjet zászlót, aljában ég a Balázs-vendéglő
19 óra 30	a szovjet csapatok elfoglalják Dorogot
Este	az utolsó HÉV-járat Szentendrére
	szovjet csapatok Pilisvörösváron

1944. december 26.	
1 óra	szovjet páncélosok elérik Esztergom-Tábort
Hajnal	szovjet páncélosok Esztergom déli peremén
7 óra 30	a németek felrobbantják a párkányi Duna-hidat, Esztergom szovjet kézre kerül
Reggel	szovjet páncélosok Csobánkán
Délután	szovjet páncélosok Pomázon
12 óra	gépesített szovjet alakulat Pilismaróton
Fél egy	szovjet előőrsök Szentendrén
1944. december 27.	
Reggel	szovjet egységek Pilisszentkreszten, Pilisszentlászlón
	a szovjet páncélosok elérik Szentendrénél a Dunát

14. táblázat. A bekerítés eseményei 1944. december 24. és 27. között.

A nyilasok december 26. reggeléig védekeztek a villa kertjében, majd a villában, míg az összes pártszolgálatos el nem esett.¹⁸⁴

A felzárkózó szovjet lövészerők a nap folyamán délen Bia irányából elfoglalták Budaörsöt, és Törökbálint irányába támadtak. A Martonvásár és a Duna között harcoló egységek, immár megerősödve a Nagytétény és Százhalombatta közt partraszállt deszanttal, délről északnak haladva Budatétényt és Budafokot foglalták el és Kelenföldet fenyegették. Érd fölött szovjet adatok szerint a 206. honi légvédelmi tüzérsztály legénysége 16 légvédelmi ágyúval átállt a szovjet csapatokhoz, miután megtagadta a visszavonulási parancsot.¹⁸⁵

A német hadtestparancsnokság, elrugaskodva lehetőségeitől, ekkor még azt hitte, hogy alárendelt erőkkel áll csak szemben, és Törökbálint felől ellentámadással próbálta felfogni a szovjet csapatokat. A délről visszavonuló Küндiger-féle 271. népi gránátoshadosztály és a galántai csendőrzászlóalj maradványai azonban nem képviseltek komoly erőt. Horváth Dénes légvédelmi tüzér hadnagy már robbantásra is előkészítette betonba ágyazott lövegeit, amikor azt a parancsot kapta, hogy a Kamara-erdőben állomásozó üteggel támogassa a tervezett ellentámadást: „A német harcállásponton kapott tájékoztatás (...) szerint a tüzérségi állás területére 21 óra tájban német gyalogsági erők érkeznek be, melyek a tüzérségi állás gyalogsági védelmét látják majd el. A német harcállásponttól visszatérve az egyik üteggállást 6 löveggel tüzérségi állásba helyeztem ismét. Gerhard őrmester szakaszparancsnok (...) jelenti, hogy a műúton rendezetlen tömegben kb. 150–200 fő jön a tüzérségi állás irányába. Gerhardnak parancsot adtam, hogy ne tüzeljenek, mert német csapatok, akik az éjszakai ellentámadáshoz adják majd az üteg gyalogsági biztosítását. Mikor a tömeg eleje kb. 100 méterre volt a lövegállásoktól, a fellőtt rakéta fényében szovjet csapatokra ismertünk. Ugyanebben a pillanatban rendkívül heves gyalogsági és aknatüzet kaptunk, amit a meglepett legénység a rendelkezésére álló gyalogsági fegyverekkel azonnal viszonzott is. Az események alatt Törökbálint felől egy német gyalogos szakasz is beérkezik, de olyan leharcolt állapotban, hogy nem képes másra, csupán a kezelő legénység egy részének visszavonulását tűzoltalommal fedezni. Közben a tüzelőállásba betörő szovjet egységek a legénység egy részét fogságba ejtik.”¹⁸⁶

A 18. szovjet harcokcsihadtest észak felé haladt tovább, a 2. gárda-gépesített had-

test pedig, állományában mintegy 80 páncélossal, felzárkózott Buda északi és nyugati kerületeire, december 25-én a reggeli órákban elfoglalta Hidegkút, délre Nagykovácsi községeket. A kora délutáni órákban néhány katona kitűzte a János-hegyi kilátóra a vörös zászlót, a kilátó aljában a Pasarétről jól láthatóan égett a Balázs-vendéglő. Estére Budafok nagy része és Albertfalva vasútállomás is szovjet kézre került. Csupán a Budakeszi úton előretört páncéloscsoport nem kockáztatott december 25–26. között támadásokat, megelégedett a Budakeszi út–Hidegkúti út biztosításával. Szovjet gyalogosok viszont már 25-én benyomultak a János Kórház területére, és a kórház kápolnájából golyószóróval löni kezdték az Olasz fasor és Városmajor területét. Az Új Szent János kórháznak nem a teljes területe került szovjet kézre. A betegek és ápolóik a pincékbe menekültek és fejük fölött komoly ütközetek dúltak, amelynek nyomai részben még ma is láthatóak a kórház pavilonjainak téglafalain. A harcokban nemcsak német katonák vettek részt, hanem december 24–25. között a Budapest Őrzászlóalj 3. százada is, amely a kórház és a Belvedere-szanatórium (Budakeszi u. 10., az épületet azóta lebontották) térségében harcolt (a zászlóaljparancsnokságot ekkor az Olasz Fasor 57. sz. alatti házban helyezték el). Az oroszok december 25-én csak a kórház felső telephelyét érték el. 26-án délután 5 óra körül azonban a mai szemészeti és az orthopédiai pavilonig jutottak. A Szemészet tetején egy német csoport kézi-fegyverekkel komoly ellenállást fejtett ki, a harcokban ez az épület teljesen ki is égett. December 28-ára a kórházat teljesen elfoglalták. Fogadóépülete eredetileg emeletes volt, ma azonban csak földszintje látható, felső része január elején égett ki.*

Az utcákon aznap már nem jártak a villamosok. Egyes visszaemlékezők szerint kora reggel volt még egy vagy két vonal, amelyen megpróbáltak elindulni, de azonnal le is álltak, egyedül a szentendrei HÉV működött, és ugyancsak délelőtt még járt a Kossuth tér és a Batthyány tér között a dunai kishajójárat. Sűrűbbé váltak a belövések, de még működött a villany-, a víz- és a gázszolgáltatás, és éltek a telefonvonalak is. A sáros külső Üllői és Nagykőrösi úton a megerősített Attila-vonal első védőövéből kitelepített pestszentimrei lakosok menekültek a belső kerületek felé.

Az egyetemi rohamzászlóalj mellé sietve Budára átdobott 8. SS-lovashadosztály, a Csömöréről átirányított, illetve még Budán maradt Vannay-zászlóalj, a székelyudvarhelyi csendőrzászlóalj és az Ecser mellől kivont „Budapest” őrzászlóalj csak lepel-szerűen tudta biztosítani a budai kerületek védelmét. Ezekkel az erőikkel, valamint 7 rohamlöveggel és a városparancsnokság egy szakaszával Veresváry alezredes 25-én estig ellentámadással a Zugliget fölötti Hunyad-órom (maga Zugliget már szovjet kézen volt)–Pasaréti tér–Kapy utca–Törökvész út vége–Látó-hegy–Kecske-hegy vonalában hozott létre vékony arcvonalat. A Vannay-zászlóalj tagjai a Városmajort zárták le és kiűzték a János Kórházba befészkelődött szovjet erőket, míg az 1. rohamtüzérsztály néhány lövege a Hűvösvölgy irányában biztosított. Előretolt szovjet gyalogosok már 24-én megszállták a Svábhegyen lévő apácazárdát is (a mai Rendőrtiszti Főiskolát). A székelyudvarhelyi csendőrzászlóalj egységei ugyan eljutottak a Svábhegyig, de ott saját alakulatok helyett már a szovjetekre akadtak. Tűzharc alakult ki, a csendőrök komoly veszteségeket szenvedtek és mindenütt visszavonultak.¹⁸⁷ December 25-én este érkeztek be a német „Europa” riadózászlóalj első katonái a Rózsadombra, és a Bimbó út–Olasz fasor közt átvették az egyetemisták arcvonalát.

A környék lakossága addig mit sem sejtett, és egyszerre tanúja lehetett, hogyan alakulnak ki a frontvonalak a nagyvárosban: *„25-én délelőtt 3-4 csendőr rohant le a Bűrök utcában, azt kiabálták, hogy jönnek az oroszok, meneküljenek! Rá óra múlva*

* Dégi Tamás főmérnök szíves közlése (Sziklakórház)

5. kép. Az Új Szent János kórház első épülete 1944 előtt. Az ostrom alatt az épület kiégett, két szélének emeleteit teljesen szétlőtték.

megjelent egy szerelőruhás 40 éves ember, fáradtan, és ennivalót kért, mert elakadt a Mártonhegyi úton. Mesélte, hogy társa is a környéken bujkál. Fentről, a Fogaskerekű végállomásánál állomásozó Turán páncélosból jöhettek ide.

Ebéd után a Bűrök utcából trappoló hangot hallunk, mint amikor tömeg fut. Ki-néztem, hát a ház előtt megállt egy nagy csoport német katona, kilépett egy tiszt, és kérdezte, hol vannak az oroszok! Vízet kért, és azt mondta: Budapest be van kerítve. Majd futólépésben tovább indultak a Széchenyi (akkor Sváb-) hegy felé, amikor a 71. sz. ház elé értek, hirtelen lövöldözés kezdődött.”¹⁸⁸

Az egyetemisták járőrei december 25-ig szinte egyedül biztosították a János Kórház–Lipótmező–Gábor Áron út–Pusztaszeri út vonalát. Csak a véletlennek köszönhető, hogy a 21. tüzérsztály aknavető s ütegének parancsnoka, Tarnay Taszilo felismerte a szovjet csapatok támadási szándékát, és aknavetőivel ösztözüet zúdított a János Kórház felé támadó gyalogos lövészekre, akik 25-én nem is tudták ismét elfoglalni a kórház területét.

A Budai Várban elhelyezkedő német főparancsnokság aznap kevesebb mint 3 kilométerre volt az első vonaltól! Csak ezután irányították ide a már említett erősítéseket, hogy lezárják a legfontosabb utakat. A szovjet erők csak gyalogságból álltak, és visszahúzódtak az „arcvonalat” 4–5 óránként lejáró erősebb járőrök elől. Mivel mindkét fél a másikat tartotta erősebbnek, senki sem próbálkozott komolyabb előrenyomulással. Buda eddig megkímélt kerületeinek lakói minden jel szerint még nem akarták tudomásul venni, hogy mi történt: „az egyik ház lakói panaszt tettek Elischer Gyulánál, mert az egyik bevetésre induló raj az útszéli homokdombba a fegyverek kipróbálása céljából parancsra néhány lövést adott le. Mikor közölték a lakókkal, hogy a szovjet erők pár száz méterre vannak, elcsodálkoztak.”¹⁸⁹

A helyzet konszolidálatlanságára jellemző, hogy Pintér hadnagy december 25-én három katonával és egy golyószóróval Kútvölgy néptelen utcáin még eljutott szüleihez, akik félretették neki az elmaradt karácsonyi családi vacsorát. Szerencséjére a szovjet előőrsök a déli órákig csak a kb. 150 méterre lévő Cinege utcába jutottak el,

így a társaság még nyugodtan megebédelhetett. Ebéd után a család összecsomagolt, és a katonákkal együtt a biztonságosabbnak tartott belső kerületekbe indult.¹⁹⁰

A budapesti Gestapo részlegei, a hadosztályok szerelő-, hadtáp- és javítóegységei még 24-én este Esztergom irányába elhagyták a fővárost. Velük tartott több ezer nyilas párttag is családjukkal, valamint a nyilas ifjúsági szervezetek.¹⁹¹ Kovarcz Emil utasítására kivonták a 10. gyaloghadosztálynak már megígért hungarista újoncokat is. A hadosztályparancsnokság Kovarcz parancsát negligálva utasítást adott ki a 8. gyalogezred Budán állomásozó részeinek, hogy hozza vissza az újoncokat. A „Dobogókőn keresztül Esztergomig küldött motorkerékpáros 17 óra 40 perckor jelentette, hogy a műúton Budapestről Esztergom irányába igen erős forgalom van. 1500–2000 fő felfegyverzett hungarista újoncot látott menetben Esztergom felé.”¹⁹²

A bekerítés gyűrűjének lazaságát érzékelteti, hogy a december 25-én az esti órákban a Bolyai Akadémia területéről elinduló két Panther harckocsi, melyet frissen adtak át a magyar légénységnek azzal a feladattal, hogy hajtsanak végre erőszakos felderítést északnyugati irányban, Pilisszentkereszt felé szinte akadály nélkül jutott ki Budapestről, majd Esztergom előtt nyugatra fordulva másnap, december 26-án elérte Komáromnál a saját vonalat.¹⁹³ Szintén 25-én este, sötétedés után indult az utolsó HÉV szerelvény menekülőkkal Szentendrére. A kocsikat már nem világították ki.¹⁹⁴

December 25-éről 26-ára virradóra a szovjet egységek elfoglalták Pilisvörösvárt, a délelőtti órákban jóformán ellenállás nélkül jutottak el Csobánkára, Ürömpre, Pomázra és Budakalászra. A városból kimenekülő vonatalakulatok zöme Pomázon rekedt, nem tudott már kijutni a gyűrűből. A menekülők másik része előtt a szovjet csapatok még Esztergom előtt vágták el az utat, ezzel a gyűrű végleg bezárult. A Pilisszentkeresztől Esztergomig tartó erdei útszakasz mindkét sávját elakadt német–magyar járművek torlaszolták el, a menekülők töredéke tudott csak a szovjet páncélosokat kikerülve Esztergomig eljutni. Ugyanígy megsemmisült az a két, összesen 109 tonna rakományt szállító német lőszer- és üzemanyagoszlop, mely a Pilis-hegységen keresztül akarta elérni Budapestet. A nyilasok utolsó menekülő csoportja is december 26-án próbálta meg elhagyni a fővárost. Dobogókőnél már lehetetlen volt a továbbjutás, a pártszolgálatosok a turistaházban kerestek menedéket, majd a társaság szétszóródott, egyesek csodával határos módon december 28-án Komáromnál elérték a német vonalakat, mások visszaszivárogtak a fővárosba, sokan civil ruhát öltöttek.^{195–197} Feltehetően közülük kerültek ki azok, akik rablott kincseiket a Pilisszentlélektől északnyugatra található Kinizsi-forrásba rejtették. A háború után helybeliek akadtak az értéktárgyakra, a környékeliek még évekig „Arany-forrásnak” nevezték a helyet.¹⁹⁸ 26-án délelőtt egy a Szentendrei-szigetről visszavonuló magyar zászlóalj Izbég irányában megkísérelte az áttörést Esztergom felé, de a városkában maradt előljárók kérésére a megadás mellett döntöttek. Fél egy tájban a kálvária felől a plébánia előtt megjelent az első kozák felderítő.¹⁹⁹ Másnap a páncélosok is elérték a Dunát. A magyar főváros bekerítése befejeződött.

A Szentendrei-szigetet a német csapatok és a hozzájuk beosztott négy magyar utászszázad december 25-én és 26-án kezdte kiüríteni; a váci Duna-ágon átkelt 25. gárda-lövészadosztály először 25-én hajtott végre a szigeten felderítő vállalkozást, majd másnap nagyobb erőkkel is partot váltott. Kuzsabaj Szaszikov gárdaszakaszvezető kisebb összecsapás után egységével fogságba ejtette az egyik partvédő század zömét, és ezért megkapta a „Szovjetunió Hőse” kitüntetést. Tótfaluban „a plébános és a jegyző fogadja az oroszokat, senkit sem bántottak, elrendelték, hogy minden malom öröljön, s a nemzetőröket fehér karszalaggal járőrbe küldték.”²⁰⁰ A Tahiba vezető aláaknázott hidat a helybeli Boros Izabella próbálta megmenteni, aki átvágta a gyújtózsínörokat.²⁰¹ A tahi református egyházközség presbitere és lelkésze viszont korabeli

feljegyzéseiben a híd felrobbanásáról ír. Bár a szovjet csapatok azonnal fahíd építésébe kezdtek, azt a fagyos Duna 1945. február 24-én elsodorta és csak ezt követően épült meg ideiglenes átkelő. A Duna-kanyarban rekedt német–magyar katonák lefegyverzése december 30-ig elhúzódott, szovjet források szerint ebben a térségben december 24. és 30. között 5390 katona esett hadifogságba.²⁰² (Utoljára 1945. január 3-án Kis-oroszt szállták meg a Szentendrei-sziget északi csúcsán.)

2.3. Ostromlók és ostromlottak

2.3.1. A gyűrűben rekedt német–magyar csapatok

A történetírásban mind a mai napig nem zárult le a vita Budapest védőinek pontos létszámáról. A korabeli szovjet sajtótudósítások mintegy 70 000 katona fogságba eséséről írtak.²⁰³ A „Budapesti csoport” jelentése szerint az 1944. december 31-én kelt felderítési adatok szerint a pesti hídfőben 37 300 fős német–magyar csoportosítás harcolt (ez a szám is a mi adatainkat támasztja alá, mivel ekkor még mindig Pesten állomásozott a védők kb. 60%-a). Malinovszkij néhány hét múlva viszont 188 000 fős védőseregről írt jelentésében és a foglyok összlétszámát február közepén 138 000 főben adta meg, a későbbi szovjet és magyar művek is (Tóth Sándor kivételével) kötelességszerűen ezt a számot vették át.²⁰⁴ A német Dél Hadseregcsoport december 31-i jelentésében 50 000 magyar és 45 500 német katonáról ír, akik a gyűrűben rekedtek (ezt az adatot tartja helyesnek Tóth Sándor is).²⁰⁵ Gosztionyi Péter Pfeffer-Wildenbruch közlései alapján 33 000 német és 37 000 magyar katonát említ műveiben.²⁰⁶ Az I. hadtestparancsnokság többször próbálkozott alakulatainak számbavételével, de ezek a kísérletek a zilált viszonyok miatt nem sok eredményre vezettek. Még az egyik legilletékesebb, Horváth Sándor, az I. hadtest vezérkari főnöke is tanácsalanságáról vall: *„A 7 hetes ostrom ideje alatt képtelen voltam hitelt érdemlően felderíteni a hadrendben és hadrenden kívül szereplő alakulatok harci létszámát, fegyver és lőszer helyzetét. A hadtest anyagi osztályának akkori szervezője, Németh Dezső vezérkari százados is csak ismételt kísérletezés után is csak azt tudta megállapítani, hogy az élelmezési létszám 40 000 fő körül hullámozik.”*²⁰⁷

Az adatok ilyen mértékű változatosságát nem tulajdoníthatjuk kizárólag annak, hogy az ostromra vonatkozó iratok nagy része megsemmisült. Az sem magyarázat, hogy az I. hadtest eredetileg csak közigazgatási hatóság volt, csapatokkal egyáltalán nem rendelkezett, és a Budapestre kerülő alakulatok véletlenszerűen, a szovjet csapatok nyomására szorultak be a fővárosba. Az I. hadtest egyetlen komolyabb „saját” alakulata az objektumvédelemmel megbízott „Budapest” őrzészlőalj volt. Jellemző, hogy a hadtest saját katonaság híján a testnevelési főiskola menekült erdélyi lányhallgatóit is beállította hírszolgálatra.

A fővárosba szorult magyar csapatok jelentős része igyekezett kivonni magát a harcok és az ellenőrzés alól. A felvételezéskor gyakran szándékosan nagy, illetve a németeknek kis létszámokat jelentettek, eltitkolták valós létszám- és fegyverzetadataikat. Bizonyos mértékig ez indokolt is volt, mert a német parancsnokságok gyakran túlméretezett feladatokat róttak rájuk.

Az ostrom alatt kialakult helyzetre jellemző, hogy az I. hadtest parancsnoksága nem foglalkozott az adatok ellenőrzésével, számonkérésével, hanem egyszerűen tudomásul vette a jelentéseket.

Márpedig a jelentések adtak volna okot vizsgálatra. A 10. gyaloghadosztály és a 12. tartalékhadosztály teljes *harcos* létszáma 1945. január 14-én 300 fő volt.²⁰⁸ A két

hadosztály élelmezési létszámáról csak közvetve maradtak adatok, de azt tudjuk, hogy a 10. hadosztály legalább 3500 katonája tartózkodott ekkor még egyenruhában az ostromgyűrűben.²⁰⁹ Az, hogy a harcoló alakulatok az élelmezési létszám kb. 10%-át sem érték el, a hadtestparancsnokságon senkinek sem szűrt szemet. Normális esetben egy gyaloghadosztály élelmezési létszámának kb. 50–60%-a a harcos, azaz ütköztetlétszám.²¹⁰ Ütköztetlétszámba az összes kézfegyverrel harcoló, gyalogos alakulatot számítjuk, a tűzérő, trén, híradók, utászok, hadosztálytörzs nélkül. A harci események során nyilván az ütköztetlétszámot adó alakulatok, vagyis a gyalogzászlóaljak veszteségei lényegesen nagyobbak, mint a többi alakulaté. Ezért abban az esetben, ha rendszeres pótlás nem érkezik, a hadosztálynak le kellett volna építenie kiszolgáló alakulatait, ha azok létszáma a szükséges szintet meghaladja. A német egységeknél a nem harcos részek átfésülése („Auskämmung der Trosse”) rendszeres gyakorlat volt, sok esetben csak ezáltal tudták az egységek fenntartani ütközésségüket. Ilyen vagy hasonló intézkedésekkel a magyar alakulatok esetében az ostrom alatt alig találkozhatunk. A 10. gyaloghadosztálynál történt erőtlenség alapján január végén 200–300 fős létszámot tudtak így összekaparni, miközben a hadosztály létszámának zöme, legalább 3000 fő, nem vett részt a harcokban. Ezekben a jelenségekben nem csodálkozhatunk, hiszen ekkor már a magyar katonai vezetés is értelmetlennek tartotta a további harcot.

Az így kiszámított létszámok esetében figyelembe kell vennünk azt is, hogy a magyar katonaság hány százaléka vett egyáltalán ténylegesen részt Budapest védelmében?

Annál is inkább fel kell tennünk ezt a kérdést, mert a fővárosban rekedt magyar katonák jelentős része nem tartozott kombattáns alakulathoz, tehát rendeltetésénél fogva nem volt harcra bevethető. A honvédség fővárosi intézeteinél szolgálatot teljesítő katonák például nem voltak felfegyverezve, sőt kiképzésük hiányos foka sem engedte meg a harcszerű bevetést. A legjobb példa a papíron szereplő, de valójában harcértékkel nem rendelkező alakulatokra a Kisegítő Karhatalom (KISKA) története, melynek elődszervezete az 1944. szeptember 25-én Lakatos Géza vezérezredes, miniszterelnök rendeletével felállított Nemzetőrség volt. Azért állították föl, hogy a nem védköteleseket rendfenntartási és őrzési feladattal a hadviselés szolgálatába állítsák (hasonló szervezet volt Németországban a Volkssturm). A tagok katonai esküt tettek, szolgálatukat egyenruhában vagy polgári öltözékben, karszalagosan teljesítették. Az alakulatok megszervezése a helyi leventeparancsnokok és területi egységek, gyárak, intézmények feladata volt. A legénység önkéntesekből és behívottakból állt, zsoldot és ellátást kaptak, a lakosságtól begyűjtött fegyverekkel szerelték őket föl. A Nemzetőrséget a Szálasi-kormány 1944. december 3-án feloszlatta, mivel számos esetben üldözöttek, politikailag megbízhatatlanok, katonaszökevények, ellenálló csoportok épültek be az egységekbe. Helyette szervezték meg azonnali hatállyal a Kisegítő Karhatalmat (KISKA), mely gyakorlatilag átvette a Nemzetőrség állományát. A KISKA a honvédség integráns részét alkotta, szervezésére csak Budapesten került sor. Általában kerületenként állítottak föl egy-egy zászlóaljat. Ezenkívül az egyetemek és más szervezeti egységek is szerveztek zászlóaljat, illetve alakulatot. Ezekbe sok ellenálló és antifasiszta sejt is beépült, egyes esetben a parancsnoki helyeket foglalva el. Megbízhatatlanságuk miatt a KISKA-alakulatokat 1945. január 6-án feloszlatták.

A rendőrség harccsoportjai órák alatt szétszóródtak, komolyabb bevetésre már fegyverzetük elavultsága miatt is eleve alkalmatlanok voltak, annak ellenére, hogy zömük kitartott a védők oldalán. Bár a körülfáraskor 7000 fős élelmezési létszámot jelentettek, melyből a leginkább bevethető rendőr karhatalmi ezred létszáma 1630 főt tett ki, a valóságban a rendőrség harcértéke kiképzési és felszerelésbeli hiányosságai miatt minimális volt, a rendőr-harccsoportok általában első bevetésük után már felmorzsolódtak (a bevetettek 50%-a hősi halált halt vagy súlyosan megsebesült²¹¹).

A fenti hiányosságok miatt a rendőr-harcsoportok egyetlen önálló bevetése vagy ellenlökése sem vezetett eredményre (Fót, Városliget).

Ezeknek az eredetileg nem kombattáns alakulatoknak csak akkor lehetett harcértéket tulajdonítani, ha bevetés előtt nehézfegyverekkel is felfegyverezték és kiképezték volna. De még ebben az esetben is az így átképzettek nagy része meggyőződés híján az első adandó alkalommal beszüntette volna a harcot – mint ahogyan általában meg is történt.

Alakulat neve	Élelmezési létszám	Harcos létszám (csak gyalogosan bevethető részek) ²¹²	Lövegek száma	Harckocsik és rohamlövegek	Nehéz páncéltörő ágyúk
10. gyaloghadosztály ²¹³	7 500	1 000	17	0	10
12. tartalékhadosztály	4 000	1 259	26	0	12
1. páncélosadosztály ²¹⁴	5 000	500	3	7	3
I., II. egyetemi rohamzászlóalj	1 000	1 000	0	0	0
Vannay-riadózászlóalj ²¹⁵	1 000	800	0	0	1
1. huszárhadosztály részei ²¹⁶	1 000	615	8	0	4
6 rohamtüzérszázalék részei ²¹⁷	2 000	1 000	0	30–32	8
6 légvédelmi és fényszórós tüzérszázalék ²¹⁸	2 000	800	168	0	0
5 csendőrzászlóalj ²¹⁹	1 500	1 000	0	0	0
Műszaki- és utászalakulatok ²²⁰	7 000	2 000	0	0	0
Budapest őrzászlóalj	800	800	0	0	4
Budapest I.–II. rohamzászlóalj ²²¹	1 000	1 000	0	0	0
Budapesten szervezett harcsoportok ²²²	2 000	1 600	0	0	10
Budapest karhatalmi zászlóalj ²²³	500	500	0	0	0
Budapesten rekedt tüzérség (közvetlen alakulatok) ²²⁴	500	0	20–30	0	0
Budapesti rendőrség és harcsoportjai ²²⁵	7 000	2 000	0	0	0
Budapesti honvédségi intézetek és vonatalakulatok ²²⁶	3 000	0	0	0	0
Hungarista-harcsoportok ²²⁷	1 500	500	0	0	0
KISKA-alakulatok ²²⁸	7 000	0	0	0	0
Összesen:	55 100	16 374	250–260	37–39	55
KISKA-alakulatok és intézetek nélkül	45 100	16 374	250–260	37–39	55
Harcoló katonaság létszáma rendőrség nélkül	46 100	14 374	250–260	37–39	55

15. táblázat. A Budapestet védő magyar alakulatok

A 15. táblázatban felsoroljuk a Budapesten rekedt kombattáns és nem kombattáns (azaz harcoló vagy ellátó funkcióra szervezett) magyar alakulatokat, megadva azok december 24-én érvényes becsült élelmezési és harcos létszámát.

A harcokban a teljes élelmezési létszámnak csak kb. 30%-a vett részt, de jelentős volt a létszáma azoknak az egységeknek, melyek egyáltalán nem vettek részt a harcokban: ilyen volt a KISKA, a rendőrség, és a honvédségi intézetek 17 000 fős létszáma. A harcos vagy ütközetlétszámoknál figyelembe kell vennünk, hogy a számok pusztán elméletileg jelzik a harcba vethetők számát. Teljesen más kérdés, hogy az adott alakulat katonái milyen mértékben vettek részt ténylegesen a harcokban.

A Budapesten rekedt magyar alakulatok harcértékét nagyban befolyásolta, hogy kb. 50%-ukat nem gyalogos harcra képezték ki, és az összes magyar alakulat 16%-át az ostrom alatt szervezték csak meg. Ez az ostrom alatt felállított 16% adta a harcos vagy ütközetlétszám 30%-át.

Sok mindenre következtethetünk abból, hogy a „hadosztályok” harcos létszáma kisebb volt, mint egyes zászlóaljaké. Részben annak következtében, hogy a harci szellem ezekben az önálló zászlóaljokban lényegesen jobb volt, mint a sorgyalogságnál, és azért is, mert közvetlenül német alárendeltségben küzdöttek, embereikből nehezen tudtak volna bárkit is eltitkolni, és nem rendelkeztek nagy trénnel sem.

A Budapestre szorult rohamtüzérosztályok komoly erőt képviseltek, annak ellenére, hogy nagyrészt csak kézfegyverekkel és hiányosan voltak felszerelve, mivel harci szellemük nagyon jó volt. Érdekes módon ezekhez az alakulatokhoz még 1945. januárban is folyamatosan jelentkeztek önkéntesek, elsősorban levették, katonaiskolások, gimnazisták, vagy elszakadt katonák, mivel biztosított volt az ellátás, törődtek az emberekkel, és igazolás birtokában razziáktól sem kellett tartaniuk.²²⁹ Hanák százados a 10. rohamtüzérosztálynál más alakulatok elszakadt katonáiból már november folyamán „páncélgránátos” századot szervezett. Rátz Tibor főhadnagy 1/3-as rohamtüzér ütegparancsnok alakulatával december elején szabályosan megszökött Pestről, mert úgymond „kihasználatlannak” érezte lövegeit, és csatlakozott a 10. rohamtüzérosztály baracskai támadásához.²³⁰

A sorhadosztályok jelentős számban bújattak egyenruhás, de harcolni nem akaró honvédek. Jellemző példa erre az 1. páncélosadosztály, mely december elején 14 ezer élelmezési létszámot jelentett,²³¹ a németek számára nyilvántartott gyalogság összlétszáma viszont csak 2038 fő volt.²³² A gépkocsizó lövészzászlóaljak karácsonytól gyakorlatilag megszűntek létezni, a hadosztály csupán egy gyenge 100-200 fős zászlóaljat, tábori őrsöket, rohamutász szakaszt és a trénből szervezett partbiztosító őrséget tudott kiállítani. Jellemző a kialakult helyzetre, hogy a hadosztályparancsnokságon december végéig 80 személy ellen tettek feljelentést, akik elszöktek alakulatuktól, de ezek ellen semmilyen vizsgálat sem indult.²³³ Csipkés Ernő, a szigorúságáról elhíresült városparancsnok hetenként küldte ki a zászlóaljhoz a felülvizsgált betegeket, akiket hivatalos orvosi igazolással azonnal visszaküldtek a fővárosba.²³⁴ A 10. gyaloghadosztály 6. gyalogezredének parancsnoksága, valamint a pótkeretként nyilvántartott mintegy 600 felfegyverzett, aknavetőkkal, géppuskákkal is rendelkező katonája (a 6/I. és 6/II. zászlóaljak) december 24-től az ostrom végéig egyáltalán nem vett részt a harcokban,²³⁵ a 10. felderítőosztály a vezérkari főnök szerint már novemberbertől „dugi alakulatlak” számított, létezéséről a németeknek nem is jelentettek.²³⁶ Az alakulatok nagy része az ostrom alatt kettős könyvelést vezetett létszám- és fegyverzetadatairól.²³⁷ A 12. tartalékadosztály zászlóaljai december végén csak 30-40 főből álltak, „alkalmatlanság” miatt még november elején 3 ezredest és 5 alezredest kellett leszerelni, illetve hadbírói eljárás alá vonni.²³⁸ A KISKA-alakulatok jelentős része az ellenállást segítette, valójában tehát csak terhet jelentettek a német-magyar

parancsnokság számára, létszámukat igazából nemcsak le kellene vonni, hanem akár a támadó szovjet alakulatokhoz is hozzá lehetne számítani.

Rendkívül sajátos, hogy sem a magyar, sem a német vezetés semmit sem tett ennek a helyzetnek megváltoztatására. Sőt, szinte tudomásul vették a kialakult állapotokat, noha tudniuk kellett, hogy a valóságban a jelentések hamis adatokat tükröznek. „A németek meg voltak elégedve három harcoló zászlóaljunk alibi harcával, sőt még az engedély nélkül visszavonuló 18/I. zászlóaljparancsnokát is megvédték, mikor a karhatalmisták feljelentették”²³⁹, írta Bíró hadnagy, hadosztálysegédtiszt visszaemlékezésében. A katonai felsővezetés tagjainak jó része minden jel szerint egész idő alatt afféle hivatalnokként működött, és „szakmai” jellegű tevékenységének ürügyén elsősorban a veszteségek minimalizálására – egyszerűbb nyelven a túlélésre – törekedett.

Amennyiben levonjuk a védősereg létszámából azokat, akik csak a nyilvántartásban szerepeltek katonaként, akkor kb. 38 000 fős élelmezési létszámot kapunk, melyből 14 000 fő a harcos létszám. Figyelembe kell azonban venni, hogy ebből az élelmezési létszámból rendkívül hamar jelentős csoportok veszték el. Január első hete után megszűnt harcoló alakulatként létezni a 4. huszárezred, a csendőrzászlóalj jelentős része, a városligeti harcok után a rendőrség harccsoportja, Pest feladása után a műszaki alakulatok zöme. Bár a német csapatok is jelentős veszteségeket szenvedtek, a magyar alakulatok összehasonlíthatatlanul gyorsabban veszítették el fegyver- és emberállományukat. Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy Budapest magyar védőseregének értéke december végén nem volt több, mint másfél teljes létszámú gyaloghadosztály, melynek élelmezési létszáma az előírások szerint 30 000 fő, ütközetlétszáma 15 000 fő. A magyar csapatok ezek szerint harcérték tekintetében a védősereg kb. 30%-át adták. A tűzérési eszközök terén a magyarok aránya jelentősen kedvezőbb volt, mert a lövegek több mint 60%-a tartozott magyar alakulathoz. Más kérdés, hogy ezekből mennyi vett részt a harcokban, mert például a 4/2. tüzerűteg december 30. után egyetlen lövést sem adott le, holott volt lőszerük, 4 lövegük, tüzerfigyelőjük.²⁴⁰

Budapest magyar védőseregének létszámát a szakirodalom jelentősen túlbecsülte. A harci cselekményekben legfeljebb 38 000, többségében nem városi harcra kiképzett, rosszul felfegyverzett magyar katona vett részt, és ennek a létszámnak is csak kb. 30-40%-a volt kombattáns (azaz ténylegesen hadrafogható: ez adta a harcos létszámot). Bár az ostrom terhét nagyrészt a kb. 41 000 fős német kontingens viselte, a magyar csapatok is jelentős részt vállaltak a védelemből. Teljesítményük jelentőségét csak fokozza, hogy a kb. 79 000 fős összlétszámú védősereg mintegy kétszeres túlerővel szemben tartotta 52 napon keresztül Budapestet. Védő és támadó aránya tovább módosul a támadók javára, ha mindkét oldalon csak az ütközetlétszámot vennénk figyelembe – a tényleges arányok szempontjából viszont ezek a mérvado adatok. Számításaink szerint ebben az esetben kb. 35 000 fő állna szemben kb. 95 000 szovjet katonával.²⁴¹

Dátum	Élelmezési létszám (sebesültek nélkül)	Ütközetlétszám
1944. december 24.	79 000	kb. 35 000
1945. január 24.	kb. 40 000	kb. 15 000 ²⁴²
1945. február 11.	kb. 32 000 ²⁴³	kb. 11 000

16. táblázat. Budapest német–magyar védőseregének létszámváltozása

A német vezetés majdnem minden alkalmat megragadott arra, hogy a kudarcokért a magyar csapatokat hibáztassa, jelentéseikben állandóan visszatér a magyar ka-

tonaság rossz harci moráljára, az állandó szökésekre. Erre hivatkozva a német parancsnokságok úgy állították be a helyzetet, mintha Budapest védelme szinte kizárólag az ő vállukon nyugodna. Azt, hogy ezek a jelenségek kisebb mértékben német egységeknél is előfordultak, elhallgatták. Az ostromot túlélő magyar tisztek nem egy visszaemlékezésében olvasható ugyanakkor, hogy az átállások egy részét a totális német alárendeltségi viszony, az arrogáns magatartás és a magyar vezetés szinte teljes kikapcsolása is okozta. A magyar alakulatokat 1944. december végén néha már századokra, olykor szakaszokra tördelve német egységek közé osztották, parancsnokaikat kikapcsolták a vezetésből. Azonban olyan is előfordult, hogy a szétvert magyar egységek maradékai (elsősorban tisztek), sőt néha civilek német alakulathoz csapódtak és önként vállalták tovább a harcot.²⁴⁴

A szovjet jelentések, melyek magyar csapatok átállásáról számolnak be, gyakran hamis, torz képet nyújtanak a valós indítékokról és eseményekről: így például a 46. hadsereg politikai osztálya azt jelentette, hogy Csepel-szigeten „a nyíregyházi huszárok 4. századának parancsnoka, Kun Alfréd százados két tiszttel és 62 emberrel ment át a szovjet oldalra.”²⁴⁵ A valóságban a századot a szovjetek bekerítették, és Fallon Kund százados (Frédi, azaz Alfréd csupán beceneve volt) emiatt adta meg magát embereivel. Csupán ketten, Salamon Aurél hadnagy szakaszparancsnok és egy arany vitézségi érmes őrmester, akik lemaradtak, tudtak elfutni a szovjet katonák elől. Ebből viszont az következik, hogy a szovjet jelentésekből nem lehet automatikusan kihámozni az egyes átállások indokát, illetve valóságát – feltehetően politikai okokból is „önként átállókat” gyártottak azokból, akik a valóságban harc közben estek fogásba (sorsukon a meghatározás úgyszemint változtatott, egyformán kezelték a meggyőződésből és a kényszerből átállókat).

Hasonlóan megbízhatatlannak a szovjet jelentések akkor, ha az ellenfél crejéről van szó: a Pestért vívott harcokban a szovjet levéltári források a védők veszteségeit a következőképp adják meg: 35 840 halott, 291 harckocsi és rohamlőveg, 1419 lőveg, 222 páncélgépkocsi.²⁴⁶ Mi maradhatott akkor a budai oldalon? Valójában az egész gyűrűben nem volt ennyi hadianyag, és ha hozzátesszük, hogy a halottakon kívül Pesten a Vörös Hadsereg mintegy 25 ezer hadifoglyot is ejtett, akkor teljesen nyilvánvalóvá válik az állítás tarthatatlansága.

A német védősereg legnagyobb gondját a gyalogság hiánya jelentette. A Feldherrnhalle hadosztály négy páncélgránátos-zászlóaljából egy nem volt Budapesten, a másik három pedig összesen alig 500 főből állt. A 13. páncélosadosztály egyik páncélgránátos-zászlóalja szintén a gyűrűn kívül tartózkodott, a 22. SS-lovashadosztály zömével gyengén kiképzett kényszersorozottainak harcértéke pedig nem volt valami nagy (erre alább még kitérünk), egyedül a 8. SS-lovashadosztály lovasezredei képviseltek jelentősebb erőt. A hadosztályok további részei és a tízezres létszámot kitevő egyéb alakulatok kiképzésük és felszereltségük sajátosságai miatt csak korlátozott harcértéket képviseltek.

A német csapatok helyzete annyiból lényegesen kedvezőbb volt, hogy mind felszerelés, mind harci szellem terén felülmúlták magyar szövetségeseiket. Kivételt alkottak az olyan SS-egységek, melyekbe úgynevezett népi németeket soroztak, akik gyakran még németül sem tudtak, ezek között szökések is előfordultak. A 22. SS-lovashadosztály harci szelleme már november elején sem volt a legjobb, a Magyarországon sorozott és szervezett 1., 6. és 8. SS-rendőrezred katonái annyira megbízhatatlannak voltak, hogy például a solti hídfőben a 8. SS-rendőrezred mögé géppuskaállásokat telepítettek, melyekből azonnal tüzet nyitottak minden szökés gyanús mozdulatra (a budapesti hídfőben csak az 1. SS-rendőrezredet vetették be). Egyes szélsőséges esetekben az ostrom utolsó napjaiban előfordult, hogy a kényszersorozott legénység fel-

Alakulat neve	Élelmezési létszám 1944. december 24-én	Lövegek	Harckocsik és rohamlövegek/ lövész- páncélosok	Nehéz páncéltörő ágyúk
8. SS-lovashadosztály „Florian Geyer” ²⁴⁸	kb. 8 000	kb. 30	29/3	17
22. SS-lovashadosztály „Mária Terézia” ²⁴⁹	11 345	37	17/3	14
Feldherrnhalle páncél- gránátos-hadosztály ²⁵⁰	7 255	38	24/154	9
13. páncélos-hadosztály ²⁵¹	4 983	35	22/84	8
271. népi gránátos- hadosztály részei ²⁵²	kb. 1 000	kb. 6	0	kb. 4
1. SS-rendőrezred	kb. 700	0	0	?
I./40. nehéz légvédelmi tüzérsztály	kb. 500	12	0	0
12. SS-rendőr páncélgépkocsi-század	kb. 100	0	0	0
Különböző harccsoportok	kb. 1 500	0	0	kb.10
12. légvédelmi tüzer rohamezred ²⁵³	kb. 1 000	kb. 48	0	0
573. nehéz légvédelmi tüzérsztály	kb. 200	12	0	0
Bataillon Europa	kb. 300	0	0	0
Bataillon z.b.V. 500. (különleges rendeltetésű – büntetőzászlóalj) ²⁵⁴	kb. 200	0	0	0
Budapestre szorult német nem kombattáns és egyéb alakulatok ²⁵⁵	kb. 2 500	0	0	0
IX. SS-hegyihadtest közvetlenjei ²⁵⁶	kb. 1 500	kb. 9	0	0
Budapesten rekedt betegek, sebesültek	kb. 1 500	0	0	0
Összesen:	kb. 42 600	kb. 234	92/244	kb. 62
Összesen, sebesültek nélkül	kb. 41 100	0	0	0
csak harcoló katonaság, magyar erőikkel mindösszesen²⁵⁷	kb. 79 200	kb. 489	129–131/244	kb. 117
Ebből magyar százalékban	46	53	30	47
Ebből német százalékban	54	47	70	53

17. táblázat. A Budapestet védő német alakulatok és arányuk a magyar csapatokhoz²⁵⁸

lázadt tisztjei ellen.²⁴⁷ A Déli pályaudvarnál pedig Bartha Károly gyalogos hadnagy agyonlőtte az embereit előrehajszoló SS-tisztet, tettét a magyarországi németekből álló legénység is megtapsolta.²⁵⁹

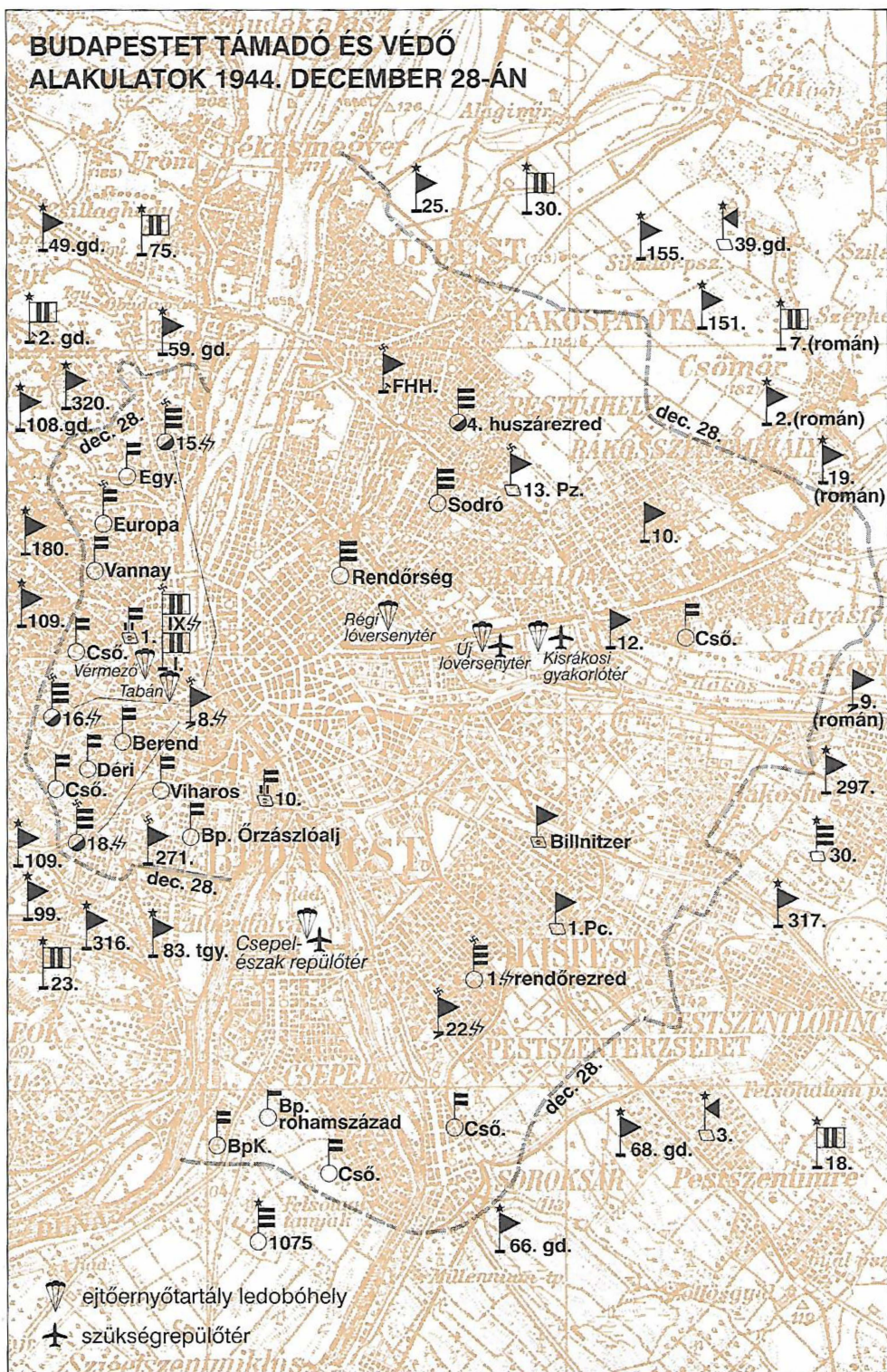
A német védőseregben szinte minden náció képviseltette magát: az SS-be kényszersorozott elzászi francia, magyar, szerb, román, szlovák, németül alig beszélő, a német népnyelvben „Beutegermanen”, azaz zsákmányolt németként nyilvántartottak, finn, flamand, svéd, spanyol önkéntesek, valamint a hadosztályok tréningjeinél szolgálatot teljesítő orosz, ukrán, tatár és egyéb nemzetiségű segédcsoportok szolgáltak a különböző alakulatoknál. A gyűrűbe szorult a „Galizien-2” SS-hadosztály egyik – nagyrészt lengyelekből felállított – tüzérosztálya is (lövegei nélkül): az ostrom után többen temettek német felségjelzéssel ellátott lengyel katonaruhás hullákat.²⁶⁰

A német védősereg harcértéke tehát vegyes képet mutatott: a kényszersorozottaké volt a legalacsonyabb (ezeket államközi egyezmény alapján az SS-alakulatokhoz sorozták be), az önkéntes vagy a német birodalomból származó katonák harcértéke viszont általában igen nagy volt. Különösen így volt ez olyan alakulatok esetében, melyek régi tradíciókkal rendelkeztek, mint például a 13. páncélos-hadosztály, melynek tagjai közül a háború alatt több mint 20 kapta meg a lovagkeresztet, sőt hárman a tölgyfalombot is. A 8. SS-lovashadosztály szintén régi kipróbált alakulatként számított, akárcsak a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály is, melyet eredetileg az SA tagjaiból állítottak fel. Az „alapítók” 1944-ben azonban már alig voltak életben, hiszen a hadosztály története folyamán háromszor szinte teljesen megsemmisült (először Sztálingrádban), és mindig új sorozottakkal töltötték fel. A 271. népi gránátoshadosztály 1944 októberében még szervezés alatt állt, amikor hirtelen átdobták Nyitra mellől a dunai folyamvédelemhez. Harcértéke a kiképzés alacsony foka miatt nem volt a legjobb.

A keleti fronton totális világnézetű harc („Weltanschauungskrieg”) folyt. Ennek a hadifoglyok sorsára, sőt a magukat megadni próbáló német katonákra is időnként végzetes következményei voltak. A németeket tehát nemcsak a köteleességteljesítés és a „hűség” ethosza, hanem a félelem is arra kényszerítette, hogy az utolsó ténnyig kitartsanak, és ezért még a gyenge harci morállal rendelkező német egységek is inkább a harcot választották a megadás helyett. Különösen az SS-katonák, valamint az orosz, ukrán segédszolgálatosok között volt gyakori jelenség az öngyilkosság, ha választani kellett a fogság és a halál között. Többen tanúi voltak annak, amikor ezek a katonák géppisztolytöltényeikből az utolsót külön félretették...²⁶¹

A német hadsereg intézményként az utolsó pillanatig működött. Szabó Gyula főorvos így emlékezett vissza az Országos Meteorológiai Intézetbe települt német hadbírókra: „A belső terme volt a mi óvóhelyünk. Itt is, csakúgy mint a Szász Károly utcában, átjártunk a 'vendégeken'. A két szoba közti ajtó általában csukva volt. Felső részükön – némi szellőzés céljából – lyukakat fúrtak. Ezeken gyakran kukucskáltunk s így megfigyelhettük egy-egy behozott, rendszerint egészen fiatal német katona stáriális tárgyalását, akiket azzal vádoltak, hogy át akartak szökni az oroszokhoz. A kihallgatás néhány percig tartott, majd elvezették őket a szomszédos kőfaragó műhely udvarára. Hallottuk – ugyancsak percek múlva – a géppisztolyok hangját, amivel a halálos ítéleteket végrehajtották. A 60 év körüli hadbíró ezredessel – aki a tárgyalásokat vezette, az ítéleteket hozta – gyakran beszélünk – művelt ember volt. Ezért volt számunkra érthetetlen, hogy a már teljesen reménytelen helyzetükben is képes volt szemrebbenés nélkül kivégeztetni fiatal honfitársait. Egy alkalommal az udvaron a kókerítés mellett – ahol a férfiak gyakran végezték folyó ügyeiket – állt ő is ilyen funkcióval, mikor bevágott feje fölött egy akna. Mi néhányan az óvóhely ajtajánál álltunk, azt hittük hogy megsebesült az ezredes. De azt láttuk, hogy nyugodtan befejezi a dolgát, begombolja a sliccét, leporolja a válláról a ráhullott malterdarabokat és rágyújt egy cigarettára, mintha mi sem történt volna. Kérdeztük: meg sem ijedt? Nem, de sajnálja, hogy nem a fejére esett az akna. Megindokolta: 'A háborút elvesztettük, berlini lakásom, benne feleségem és lányom elpusztult. Két fiam volt, mindketten

BUDAPESTET TÁMADÓ ÉS VÉDŐ ALAKULATOK 1944. DECEMBER 28-ÁN

6. térkép

*elestek az orosz fronton. Már nincs értelme az életemnek. Ekkor megkérdeztük, hogy ezek után miért hoz naponta halálos ítéleteket! Mert még katona vagyok, ez a dolgom' – mondta. ”**

A főváros német és magyar parancsnokainak a csapatok ellátása is jelentős gondot okozott. A város csak papíron volt erőd, az előírások szerinti, több hónapra elegendő élelmiszerkészlet betárolása meg sem kezdődött. A meglevő készletek jelentős részét Buda külső kerületeibe telepítették, és ott december 24. és 26. között a szovjet csapatok zsákmányává vált. Németh Dezső százados, az I. hadtest szállásmestere szándékosan olyan helyekre telepítette át karácsony után a magyar raktárakat, ahol azok hamar szovjet kézre kerültek. A gyűrü bezárulásakor német adatok szerint 450 tonna lőszer, 120 köbméter üzemanyag és 300 000 fejadag élelmiszer volt a raktárakban²⁶² – ez a mennyiség kb. 5 csatanapra volt elegendő.

Kellő tartalékok híján a város lakosságának ellátására a német–magyar vezetés még gondolni sem tudott. A körülxzáras után napi 80 tonnában állapították meg a katonaság számára minimálisan szükséges utánpótlás mennyiségét. Ebből 20 tonnát, elegendő repülőtéri kapacitás híján eleve ejtőernyős tartályokkal juttattak volna el, a maradékot Ju–52-es teherszállítók, illetve vitorlázó repülőgépek rakták volna le. Budapesten 2 szükségesszállóhelyet és 4 ledobóhelyet jelöltek ki: a Lóversenyteret és a Csepel–Észak sportrepülőtérét, valamint a mai Népstadiont, a kistrákosi gyakorlóteret (ma József Attila lakótelep), a Tabánt és a Vérmezőt. Utóbbira futárgépek is le tudtak szállni. A főváros nagyobb teljesítményű repülőterei már a bekerítés első napjaiban elvesztek, a budaörsi december 25-én, a ferihegyi december 27-én, a mátyásföldi 30-án került szovjet kézre.

Mivel a legtöbb borzalom a Vérmezőn létesült szükségrepülőtérhez köthető, ezért érdemes részletesen ismertetni azokat a körülményeket, amelyek az itt landoló vitorlázó repülősök sorsát meghatározták.

A Vérmező északi szélén, a későbbi (1991-ben a Szoborparkba szállított) Kun Béla-szobor helyén 1944-ben létesített szabadtéri harceszköz-kiállítás működött: az itt álló harcjárművek, elsősorban páncélosok és lövegek mind a keleti frontról származtak. 1944 nyarán munkaszolgálatosokkal a Krisztina körúttal párhuzamosan a Vérmező szélén hosszú légvédelmi óvóárkot ásattak. A cikcakk vonalban elkészült árok „cikk” oldala mindig nyitott volt és falépcsőkön lehetett lemenni, a „cakk” oldalon viszont hullámbádog tető és azon fél méteres földréteg védett kisebb becsapódások ellen (ezeket a bádoglemezeket a harcok során, amikor az árok első vonallá vált, részben leszedték). 1944. szilveszter reggelén a környék lakóit kiterelték sáncásásra, és a Vérmező északi csücskénél 5 méter mély és 5 méter széles harcokosiárkot ásattak. Később az itt kiállított Renault harcokosi alá is ástak egy páncélöklö-kilövőállást. Sebes Emil, aki ezt az időszakot 12 éves fiúként az Attila u. 117. számú házban élte át, ebben az állásban talált egy halott SS-tisztet félmeztelenül, de bekötözve, – mellette feküdt a véres zubbonya, és egy kilőtt meg egy éles páncélöklö. „A zubbonyt és egy távcsövet hazavittem, – a zubbony kívül terepszínű anyag volt, de belül szörme (a háta fekete perzsa volt, ebből Anyám egy kézmelegítőt(muffot) varrt magának, – a kapucnija párdúcyszörme volt, – ebből én kaptam egy „usanká”-t, – az eleje vörösrókaprém volt, ebből gallér lett a Keresztmami kabátjára, – mikor hazavittem, óriási riadalmat okoztam, mert mikor kifejtettük a szörmet, sűrű fürtökben hemzsegték benne a tetvek. A tetvtelenítést úgy oldottuk meg, hogy a szörmet elástuk, és egy csücskét kint hagytuk a földből. Azon keresztül még egy hét múlva is masíroztak ki a tetvek.)”

* Szabó Lajos levele a szerző birtokában.

6. kép. A Vérmező az 1930-as években, amikor még lovaspólo versenyeket is tartottak itt.

Sebes Emil mint leventeszolgálatos december 29-én maga is részt vett a gépek fogadásában:

„Miután a vitorlázó repülőgép földet ért, lángok törtek elő orrából, azt hittük, ki-gyulladt. Később konstatáltuk, hogy 4 db 150 mm-es rakétát lőtt ki előre. Ez a gép rö-vid megállását biztosította. Ezzel egyidejűleg a függőleges vezérsík alól kiengedett egy fékernyőt. A gépnek kereke, futóműve nem volt, ezt a felszálláskor induló reptéren leoldotta. (...) nekünk leventéknek az volt a feladatunk, hogy a sok-sok alumínium akkumulátoros lámpát kirakjuk a vitorlázó gépből, és még sötétedés előtt az Attila utcán és a Krisztina körúton 50 méterenként telepítsük a lámpákat. Ezek este fehé-ren villogtak. Az iskola előtti tankcsapda szélére zölden villogókat raktunk. A Korlát lépcső vonalában a Vérmezőn keresztül vezetett egy gyalogátjáró a Déli Pályaudvar-hoz. Itt sorban piros jelzőfények lettek lerakva. Nemsokára érkezett hozzánk egy besorozott BESZKÁRT busz, amely 40 fős budaörsi népi Hitlerjugend csapatot (sváb gyerekeket) hozott egy birodalmi vezetővel, aki a mi részünkre tolmácsolt a később-biekben. Irigyeltük tetőtől talpig fekete egyenruhájukat, törüket, pokróccal, csajká-val, kulacscsal felmálházott hátizsákjukat. Fejükön kisméretű rohamsisak volt. Mi csak levente sapkában voltunk. Ők az iskola óvóhelyén lettek elszállásolva.

A szerelők összegyűjtötték mindnyájunkat, és ismertették az éjszakai munkát, amely abból állt, hogy a beérkező vitorlázó gépekről le kellett szedni a szárnyakat, hogy a leszállómezőből elkerüljenek. A törzseket és a szárnyakat a fák alá kellett he-lyezni, hogy a később érkező gépeknek helyet biztosítsanak. Mindenki kapott egy ké-ken világító zseblámpát, egyesek kalapácsot és csípőfogót, és a szerelők megmutatták, hogy hogyan kell leszerelni a szárnyakat (erre 10 percet adtak), és elfutni vele egy-egy csapatnak. A mi feladatunk Sanyival az volt, hogy a farok fékernyőt egy karabinerrel

kiakasszuk és elvigyük a leszálló mezőből. (...) A másik két csoport a szárnyakat szerelte le. A magasabb növésűek tartották, míg egy-egy gyerek a szárnydúc alsó-felső bekötő csapjait szedte ki a nála lévő szerszámokkal. A szárny és a törzs összekötő csapszegeit 2-2 gyerek ütötte ki. Mindegyiknek volt egy világító segítsége. Ha jól emlékszem, 2-3-szor szedették és rakatták velünk össze az első gépet gyakorlásként. A felnőtt szerelőknél volt egy hosszú nyelvű csípőfogó, ők vágták el a csűrő-mozgató drótköteleket, mert ehhez elég nagy erő kellett. (...) Miután mindenki kész volt saját munkájával, a szerelő köröző mozdulatokat csinált a lámpájával. Erre a jelre gyorsan odatolatott egy lánc talpas motorkerékpár, és a törzset a Vérmező szélén húzódó, fasorral szegélyezett lovaglóútra vontatta. (...) Éjjel körül bekapcsoltuk a reptérvilágítást, megérkezett egy Opel gyártmányú Blitz rádiós autó, amelyben csinos lányok voltak. Mondták a vezetőknek, hogy mindenki jöjjön fel az Attila utcába, hagyja ott a Vérmezőt, mert nemsokára érkeznek az első gépek.

Tőlük tudtuk meg azt is, hogy Budapest határában a JU-52-es gépek már elengedték a vontatmányaikat és a vitorlázó gépek kettesével fognak érkezni 20 percenként, és akkor kezdődhet a munka. Mindenki kapott egy termosz kakaót és egy tábla csokit. Nemsokára nagy sistergéssel, lámpák nélkül megérkezett az első két gép és a kiállított tankok fölött a sötétségből lesiklottak a Vérmezőre. Nagy puffanás, majd lányok – a gépek megálltak. Mi leszaladtunk és a tanultak szerint végeztük feladatunkat. A később érkezettek között volt olyan gép, amely kisodródott a Krisztina körút fölé és a villamosvezetéseket letépve ért földet. A 4. vagy 5. párként beérkezett gépet nem tudták időben elvontatni, így a már földön lévőbe szállt bele a következő, ezután a szerelők folyamatosan lőtték a piros rakétákat a leszálló gépek elé, de hiába. Reggel megnéztük a roncsokat: volt, amelyikben benne volt a halott pilótagyerek. (...) A szabadtéri zsákmánykiállításán volt egy légvédelmi löveg, amelynek csöve függőlegesre volt feltekerve. Az egyik leszálló gép a jobb szárnyával elkapta, a szárny leszakadt, a baleset az ágyút a tankcsapdába lökte. Ennek a gépnek a pilótája sem volt 15 évnél idősebb, holttestét a barátaim szedték ki a gépből.” Nem sokkal később a szovjetek megkezdték a Vérmező rendszeres aknázását is: ettől kezdve a vitorlázógépek rendezett fogadása a résztvevők számára életveszélyes vesszőfutássá vált. Sebes Emil visszaemlékezésében erre is utalt: „Amikor feljöhettünk a pincéből, láttuk, hogy sok ejtőernyő piroslik a havon érintetlen tartályokkal, mert a front miatt egyik fél sem mert kimenni értük. Bízunk benne, hogy megint élelmiszert találunk, de csak lőszerutánpótlás volt bennük. Viszont levágtuk az ejtőernyőt – „jó lesz az még valamire” – felkiáltással. Jó is lett, mert Édesanyám női zsákruhákat varrt belőle, melyeket vidéken élelmiszerre tudtunk cserélni.

Borzasztó élményem egy hóba fagyott ejtőernyőről: ketten-hárman ráncigálva hazahúztuk. Nagy sikongatás lett a vége, mert valamelyikünk észrevette hogy egy női láb van térdtől az ernyőbe fagyva. A szerencsétlen valószínűleg a tartályért ment, amikor találat érte.”*

Az első légi szállítmány 1944. december 29-én érkezett. Aznap a 4. német légiflotán belül felállították a budapesti légi ellátó csoportot, mely 1945. február 16-tól egy másik „erőd”, Breslau légi ellátásáról gondoskodott. Parancsnoka Gerhard Conrad altábornagy volt, állományaiba mintegy 200 különböző repülőgép tartozott. Az ostrom során napi átlagban 61 bevetést hajtottak végre, melyből azonban csak 49 járt eredménnyel. A Lóversenytér kieséséig még úgy-ahogy kielégítően működött a légi ellá-

* Sebes Emil A Vérmezei srácok című kézírata a szerző birtokában.

tás, január elején voltak napok, amikor 93 gép is le tudott szállni. A legnagyobb veszteséget a vitorlázó repülősök szenvedték, a bevetett 73 DFS-230-as gépből 32 el sem jutott Budapestre, maradékuk is összetört (a gépeket eleve törő-leszállásra tervezték) vagy rossz helyen szállt le. Pilótáik az NSFK (Nemzetiszocialista Légiszövetség) 16–18 éves önkéntesei voltak, nagy részük romantikus elhatározásból vállalta a feladatot, nem sejtve, mi vár rájuk...²⁶³

A szükséges napi 80-100 tonnából átlag 47 tonnát tudtak eljuttatni a védőkhöz, az utánpótlás 86%-a lőszer volt. Ennek ellenére a német nehéztüzérség már az ostrom első hetében kiesett. Lótáp hiányában a trén és a csapatok mintegy 25 000 lóva is csak az élelmiszerkészleteket gyarapította. A németek – a városparancsnokság és környezetének ellátására – a Vár déli tövében, a Buzogány torony alatt még januárban is gondosan őriztek egy tucatnyi sertést. *„Életem legveszélyesebb és egyben legsikeresebb vállalkozása volt, amikor egyik éjszaka az éhes katonáimnak jobb ellátására néhány legényemmel disznót loptunk a németek kondájából,”* emlékezett vissza a 12. magyar tartalékhadosztály egyik, Budára szorult főtörzsőrmestere.²⁶⁴ Január végére az összes központi készlet teljesen kimerült, ettől fogva csak állati takarmány (sárgarépa) és lóhús állt rendelkezésre. Azonban ezek is csak szűkösen voltak elérhetőek, úgyhogy a katonaság nagy része az ostrom utolsó heteiben éhezett.

Összesen 1975 tonna ellátmányt sikerült bejuttatni a fővárosba, ebből 417 tonnát magyar repülősök által. A ledobótartályok közül a lőszeresek ernyője piros, az élelmiszereseké fehér színű volt. Bár különösen az ostrom utolsó szakaszában több ezer ejtőtartály esett le Budapestre, tartalmukat csak ritkán tudták címzettjeik felhasználni. A tartályok jelentős részét a légáramlat szovjet területre sodorta. Mivel a ledobást sötétben hajtották végre, ezért csak másnap lehetett megkezdeni a keresést. A tartályok nagy részét – amennyiben élelmiszert tartalmaztak – a lakosság használta fel, annak ellenére, hogy ezért elvileg halálbüntetés járt. Benzinhiány és az állandó tüzési tűz miatt lehetetlen volt a ténylegesen begyűjtött készletek kiosztása, ezen az sem segített volna, ha az összes utánpótlás a védők kezére jut. Többször sajátos rakományt is tartalmaztak a ledobótartályok: vaskereszteket, kis halálfejes sárga zászlócskákat, melyek a fel nem robbant lövedékek jelzésére szolgáltak (volna), ezek csak a szovjet hadizsákmányt gyarapították. Pfeffer-Wildenbruch frissen adományozott lovagkeresztjét háromszor kellett ledobni, mire eljutott az érintetthez.

2.3.2. A szovjet és román alakulatok

A Budapestet ostromló szovjet és román csapatok szintén vegyes képet mutattak. A szovjet források kutathatatlansága miatt csak hézagos információkkal rendelkezünk, de néhány érdekes jelenségről így is vannak adataink. A szovjet felső vezetés mindig a főirányban támadó hadosztályait erősítette meg, a többi alakulat csak ritkán számíthatott feltöltésre. Az erősítés is különböző értékű volt: a harcokcsi-, lovas- és gárdahadosztályokat jól kiképzett és kiváló harci morállal rendelkező újoncokkal töltötték föl, a többi alakulatba gyerekeket, öregeket is válogatás nélkül besoroztak. A felszabadított szovjet területek férfi lakosságát is azonnal behívták, és a németek által felállított romániai hadifogolytáborokból tömegesen kiszabaduló katonákat is rögtön, szinte pihentetés nélkül bevetették. Így fordulhatott elő, hogy az 1. (magyar) páncélos hadosztály által 1944. november-decemberében elfogott 960 szovjet katonából csak 160 esett először fogságba, a maradékból 400-an egyszer, 400-an már kétszer szabadultak ki hadifogolytáborokból.²⁶⁵ A német elhárítás adatai szerint a hadsercsoporttal szemben felvonult erők közül 15 hadosztályt 40–70%-ban a visszafoglalt terü-

letekről töltöttek fel.²⁶⁶ A „zapadnyiki” (nyugati) névvel csúfolt moldáviaiak, „banderovci”-nak (benderistának)²⁶⁷ nevezett ukránok harci kedve minimális volt. Egyes alakulatoknál támadás előtt a felsorakozott legénységből léptettek ki és lőttek gyáva-ság vádjával agyon embereket. A legkisebb vétségekért is 10 év kényszerszolgálatában eltöltendő büntetést szabtak ki, amit azonban 3 büntetőszázadban eltöltött hó-nappal kellett megváltani. Az arányból sejthető, hogy milyenek voltak ezekben az ala-kulatokban a túlélési esélyek – az innen megszököttek jó része csak azt adta meg a német kihallgató tiszteknek eltávoztása okaként, hogy „szeretne élni...”²⁶⁸ A szov-jet vezetés kíméletlenségére jellemző, hogy a 214. gárdalovasezredet teljes állomá-nyával büntetőalakulatok közé sorozták, parancsnokát pedig lefokozták, mert az ala-kulat a debreceni páncélos csatában elvesztette zászlaját.²⁶⁹ A Sas-hegyen harcoló orosz kapitány a csodálkozó civileknek elmondta, hogy tőlük a saját parancsnokaik „meg akarnak szabadulni”, amikor azok meglepődtek, hogy még a csontlövéses sebe-sülteket is két nap után visszaküldték az első vonalba.²⁷⁰

A harci morál növelésére a szovjet vezetés a katonái között a támadások előtt gyak-ran nagy mennyiségű szesz-t osztatott ki, és a támadó hullám mögött záróvonalat állított fel, hogy megakadályozza a hátraszivárgást. Többször megtörtént, hogy siker-telen támadás esetén a visszaözlő saját gyalogosokra irányították a nehézfegyverek tüztét. „Az egyik sikeres ellentámadás során 70 orosz jött át hozzánk. Elmondták, ha hátrálnak, nem tartanak ki, lelövik őket. Ezért jobban féltek hátramenni, mint előre.” emlékezett ezekre a jelenségekre Bíró hadnagy, a 10. gyaloghadosztály segédtisztje.²⁷¹

A szovjet hadosztályok erejének csökkenését mutatja az alábbi táblázat is:

Dátum	Hadosztálylétszám és a létszámokhoz tartozó hadosztályok száma							
Hadosztálylétszám	3500	4000	4500	5000	5500	6000	6500	7000
November 15.	1	2	15	12	5	5	2	1
November 20.	–	9	20	6	5	4	–	1
November 25.	4	12	14	6	5	2	–	1

18. táblázat. A 2. Ukrán front hadosztályainak élőereje²⁷²

November 1. és 25. között a 2. Ukrán Front hadosztályainak átlagos létszáma 5500 főről 4500-ra apadt – tehát összesen több mint 40 000 fő hiányzott. Mindez még súlyosabb csökkenés, ha figyelembe vesszük, hogy ez alatt az idő alatt szintén kb. 40 000 fő pótlás is kikerkezett a csapatokhoz, ennek figyelembevételével a hadosz-tályok vesztesége összesen már 80 000 fő! A veszteségeket tehát a pótlások sem tud-ták ellensúlyozni.

Budapest ostromában számos szovjet és román alakulat részt vett – a vezetés az újabb és újabb offenzívák miatt állandóan átcsoportosította ütőképes alakulatait. A magyar főváros ostromába bekapcsolódott seregtesteket foglalja össze a 19. táblá-zat (az alárendelési viszonyokat zárójellel jelöltük, lőv. ho. = lövészadosztály).

A szovjet hadosztályok létszáma eleve kisebb volt a hasonló német és magyar ala-kulatok létszámánál, mivel az ellátóalakulatok nagy része a Vörös Hadseregben nem volt hadosztálykövetlen. A szovjet gyaloghadosztályban 151-en szolgáltak a hadtáp-nál (az ellátóalakulatok hivatalos megnevezése) és 109-en az egészségügyi alakulatok-nál, ezzel szemben a német hadosztálynál ugyanez a szám 1113, illetve 628 fő volt. A német hadosztály harcos létszáma 7706 fő volt, szemben a szovjet hadosztály 7509 fős harcos létszámával,²⁷⁵ az 1944-es szervezésű német hadosztály összlétszá-

Pesten és Csepel-szigeten	
1944. november 3-tól november 5-ig	2., 4. gárda-gépesítetthadtest
1944. november 3-tól december közepéig	10. gárda-lövészhadtest: (49., 86, 109. gárda-löv. ho.), 23. lövészhadtest: (99., 316., valamint a 68. gárda-löv. ho., mely december 20-án a 18. lövészhadtest állományába kerül)
1944. november 3-tól december 1-ig	37. lövészhadtest: (320. löv. ho, 59., 108. gárda-löv. ho)
1944. november 15-től 1945. január 16-ig	7. román hadtest: (2., 19. gyaloghadosztály, 9. lovashadosztály), 66. gárda-löv. ho.
1944. november 15-től 1945. január 18-ig	36. gárda-löv. ho.
1944. december 12-től	30. lövészhadtest: (25., 36. gárda-löv. ho., 151. 155. löv. ho.)
1944. december közepétől ²⁷³	18. önálló lövészhadtest (297., 317. löv. ho.)
1945. január 3-tól 1945. január 18-ig	337. löv. ho.
Budán	
1944. december 24-től	75. lövészhadtest: (59. löv.-, 108. gárda-, 320. löv. ho.), 83. tengrészgyalogos dandár)
1944. december 24-től 1945. január 3-ig	2. gárda-gépesítetthadtest, 49. gárda-löv. ho., 10. gárda-lövészhadtest: (180., 109. gárda-löv. ho.) 23. lövészhadtest: (99., 316. löv. ho.)
1945. január 3-tól 1945. január 21-ig	37. lövészhadtest: (a 10. gárda-lövészhadtest csapataiból), 99, 316. löv. ho. a 23. lövészhadtest törzse nélkül
1945. január 21-től	18. önálló lövészhadtest: (66. gárda-löv. ho., 297., 317. löv. ho.)

19. táblázat. Pest és Buda ostromában részt vevő szovjet alakulatok (tüzérség és közvetlenek nélkül)²⁷⁴

ma viszont 12 500 fő volt, a magyar hadosztályé 20 000, de a szovjet hadosztályé csak 9380. A különbség azonban csak látszólagos: a szovjet hadosztály összlétszáma azért ilyen csekély, mert ellentétben a németekkel és magyarokkal, sok nem harcoló alakulatot nem hadosztályközvetlenként szerveztek, a magyar hadosztályok létszáma pedig azért olyan nagy, mert a sorozatvető fegyverek hiányát a puskával ellátott gyalogság szaporításával próbálták pótolni.

A 3. Ukrán Front három hadteste (pesti oldal)	66 900
46. hadsereg két hadteste és a 2. gárda-gépesítetthadtest (budai oldal)	70 000
Egyéb alakulatok (2 harckocsi-, 1 tengerészgyalogos dandár, 2 áttörő tűzérhadosztály, csatarepülők stb.)	40 000
Összesen:	kb. 176 000

20. táblázat. A Budapestet ostromló szovjet alakulatok élelmezési létszáma 1945. január 1-jén²⁷⁶

A táblázat adatait annak fényében kell értékelnünk, hogy a szovjetek, ellentétben a németekkel, tönkrement harci technikai eszközeiket gyakran meg tudták javítani, sebesülteiket is sokkal kedvezőbb körülmények között ápolhatták, és lőszer is bőségesen a rendelkezésükre állt. A védők 45 könnyű és 15 nehéz ütegével szemben ugyan „csak” 70 könnyű, 32 nehéz és 10 önjáró üteg állt, azonban ezek az ütegek mind bevethető állapotban voltak, ellentétben a védőkével, melyek 30%-a az ostrom első napjaiban már kiesett. Január 3-án további erősítésként a 36. gárda-lövészhadosztály és egy másik szovjet magasabbegység (feltehetően a 337. lövészhadosztály)²⁷⁷ is a pesti csoporthoz csatlakozott. Mivel a Vörös Hadseregben az ellátóalakulatok nagy része hadsereg- vagy éppen frontközvetlen volt, csak akkor hasonlíthatjuk össze támadók és védők létszámát, ha hasonló bázisra számított adatokat veszünk alapul. Ha a két fél harcos alakulatait vetjük össze (sebesültek nélkül), akkor hozzávetőlegesen a következő arányokhoz jutunk:

	Német–magyar védősereg létszáma (sebesültek nélkül)		Szovjet–román erők létszáma		Arányok	
	élmezési létszám	ütközet- létszám	élmezési létszám	ütközet- létszám	élmezési létszám	ütközet- létszám
1944. december 24.	79 000	35 000	176 000	100 000	1 : 2,2	1 : 2,9
1945. január 3.	70 000	30 000	145 000	80 000	1 : 2,1	1 : 2,6
1945. január 20.	45 000	16 000	80 000 ²⁷⁸	40 000	1 : 1,8	1 : 2,5
1945. február 11.	32 000	11 000	75 000	36 000	1 : 2,3	1 : 3,2

21. táblázat. Védők és támadók létszámának összehasonlítása²⁷⁹

Tekintettel arra, hogy a városharcban a védő számtalan előnnyel rendelkezik, a szovjet túlerő csak viszonylagosnak mondható. Csak azért bizonyult elegendőnek a támadók kb. kétszeres túlereje, mert a védők létszámukhoz mérten aránytalanul kevés lőszerezellek rendelkeztek, nehézfegyvereiket nem tudták kihasználni, és alakulataik jelentős része kivonta magát a harcból. Más körülmények között legalább háromszoros túlerő kellett volna ahhoz, hogy az ostromot biztonságosan végre lehessen hajtani. A védők hallatlan előnye, hogy koncentrikus mozgási lehetőségük miatt viszonylag gyorsan tudnak átcsoportosítani és helyi túlerőt képezni – ez a Duna két oldalán támadó szovjet hadosztályoknak szinte lehetetlen volt.

A szovjet tüzérség óriási fölényét mutatja az 1945. január 31-i állományjelentés is. Ekkor csak a budai oldalon 114 45 mm-es és 20 db 57 mm-es páncéltörő ágyúval, 305 db 76 mm-es tarackkal, 160 122 mm-es tarackkal, 116 152 mm-es tarackkal, 69 203 mm-es tarackkal, 520 aknavetővel és 24 sorozatvetővel rendelkeztek. Ez legalább nyolcszor annyi volt, mint a védők tüzérségi ereje, nem beszélve arról, hogy korlátlanul állt rendelkezésre a lövegekhez lőszer.*

A szovjet és a román alakulatoknál is előfordultak szökések, átállások, még Buda ostroma alatt is sor került ilyenekre, bár összehasonlíthatatlanul ritkábban, mint a magyar katonaság között.²⁸⁰ A román katonaság motiváltsága nem volt túl magas, a tatár, észt, lett, litván, ukrán és kaukázusi katonák jelentős része szintén nem lelkesedett a háborúért. A román csapatok felszereltségét és harci szellemét a szovjet

* Számvéber, páncéloshadviselés, 298. o.

hadvezetés nem tartotta túl nagyra. Ezért a 7. román hadtest megerősítésére is jelentős számú szovjet katonaságot, elsősorban páncélosokat rendelték.

A Vörös Hadsereg ellátását nagyrészt a megszállt területekre alapozta. Az utánpótlás lisztre, cukorra, dohányra és hadianyagra korlátozódott. Minden egyebet helyszíni rekvirálással szereztek be, amire egyébként is fel voltak jogosítva a szovjet parancsnokságok.²⁸¹ Néha fizettek az így lefoglalt áruért, néha nem, de a fizetés is szimbolikus volt – a Vörös Hadsereg által nyomtatott pénzek mögött ugyanis semmilyen fedezet nem állt, és többek között ennek következtében élhette át 1946-ban Magyarország a világtörténelem egyik legnagyobb inflációját.

2.3.3. A német és magyar parancsnokságok

Mivel a szovjet tüzérség december 25-én már aknavetővel is lőni kezdte a sas-hegyi Notre Dame de Sion zárdában székelő hadtestparancsnokság épületét, Hindy Iván vezérkarával a Várba, a Sándor palotába települt át (a hadtestparancsnokság osztályainak nagy része viszont a városban szétszórva helyezkedett el). Hindy szállásától nem messze, a Werbőczy utcában rendezkedett be a német hadtestparancsnokság. Január elején mindkét parancsnokság a Várhegy alatt átvezető Alagútból nyíló kormányóvóhelyre²⁸² költözött. Az óvóhely kétszintes volt, külön szellőztető berendezéssel és agregátorral, mely az ostrom idején egyszer sem mondta fel a szolgálatot. Alsó szintjét a magyar, felső szintjét a német hadtestparancsnokság foglalta el. Pfeffer-Wildenbruch itt is megtartotta hivatalnoki szokásait: előszobák, titkárnők, félfogadási idő az ostrom egész ideje alatt változatlanul létezett.²⁸³

A parancsnokságok közti együttműködés, mint ahogyan már a bekerítés kapcsán utaltunk rá, nem volt súrlódásmentes. A német vezetés általában semmibe vette a magyarok kéréseit, a német katonaság gyakran nem volt tekintettel a lakosság és a főváros érdekeire. Körültekintés nélkül robbantottak, rekviráltak, parancsoltak, gyakran értelmetlenül. A magyar hadtestparancsnokság súlytalanságát bizonyítja, hogy az Alagútban történt kényszerű összeköltözésig csak két, századosi rangú német tiszt adott tájékoztatást, sem Pfeffer-Wildenbruch, sem vezérkari főnöke, Usdau Lindenau alezredes nem tartotta szükségesnek a személyes kapcsolatot. A magyar és a német parancsnokság kölcsönösen nem tájékoztatta egymást a kifelé küldött jelentésekről, amelyekben gyakran a másik felet hibáztatták.

A feszültségek azonban a német parancsnokságon belül is jelentősek voltak. Pfeffer-Wildenbruch, aki az ostrom alatt egyszer sem hagyta el parancsnoki bunkerjét, nem bízott saját tisztjeiben sem, és folyamatosan ellenőrizte őket: Schmidhuber tábornok súlyos dorgálásban részesült, mert december 30-án egy szociális szempontok alapján kiválasztott tisztet a hadosztály hadinaplóival és irataival kirepített a gyűrűből, és ezzel is „csökkentette a harcolók létszámát”.²⁸⁴ Pfeffer-Wildenbruch folyamatos szemrehányásokat tett a hadosztály élelmezési és harcos létszáma között tátongó jelentős különbség miatt, és nem volt hajlandó elfogadni az indított vizsgálat eredményeit, annak ellenére, hogy a hadosztály részletes kimutatást készített az összes alakulatáról. További feszültséget okozott az a döntés, melynek értelmében a 13. páncélos-hadosztályt „Feldherrnhalle 2” névre akarták átkeresztelni. Mivel a Feldherrnhalle eredetileg SA-hadosztály volt, a hagyományokban gazdag 13. páncéloshadosztály tisztikara nem lelkesedett az új névért – az SA és a hadsereg sohasem szívelte egymást.

„Pfeffer-Wildenbruch különösen nemes egyéniség. De mégsem csapatparancsnok, és az mégis nővum, hogy egy vezénylő tábornok 8 hétig egyáltalán nem jön ki az Alagútból. Ez átragadt vezérkari tisztjeire is, akik csak a lovagkereszt adományozása

7. kép. Karl Pfeffer-Wildenbruch, a IX. SS-hegyi-hadtest parancsnoka

8. kép. Usdau Lindenau vezérkari alezredes (a képen százados), a IX. SS-hegyihadtest vezérkari főnöke

után végeztek pro forma csapatlátogatást. Különösen éles kritika érte a vezérkari főnököt, Lindenau őrnagyot [Lindenaut később – a pontos időpont nem ismert – alezredessé léptették elő, U. K.]. Nem a kellő komolysággal foglalkozott a dolgokkal. A helyzet átlátásának teljes hiánya miatt mindenki mindig nyugodt és bizakodó maradt, ami másrésről pozitívumokkal is járt. Egyébként a vezérkarnak feltehetően azért nem jutott ki egyetlen tagja sem a gyűrűből, mert a kitörést csak rossz viccnek tekintették...”, számolt be Mitzlaff vezérkari őrnagy, a 8. SS-lovashadosztály vezérkari főnöke a kitörés után felvett jegyzőkönyv tanulsága szerint benyomásairól.²⁸⁵

Származás és életút szempontjából az alakulatok parancsnokai vegyes képet mutattak. Karl Pfeffer-Wildenbruch 1888-ban született, orvos fiaként. Az első világháborúban hadnagyként szolgált, utána az újonnan alapított biztonsági rendőrség keretébe lépett, és 1928–1930 között Chilében tevékenykedett az ottani csendőrség kiképzőjeként. 1939–1940 közt az SS-rendőrhadosztály parancsnoka volt, majd a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSSH), illetve az SS-birodalmi vezető (Himmler) törzsében szolgált, a gyarmati rendőrség osztályának vezetőjeként. 1943. augusztus 27-én, amikor a gyarmati rendőrség ügye már „ad acta” került, a VI. (lett) SS-hadtest parancsnokának nevezték ki: 1944. június 11-ig ezt az alakulatot vezette a Heeresgruppe Nord viszonylag nyugodtnak számító arcvonalán. Budapestre 1944 szeptemberében került, hogy részt vegyen a Horthy-féle kiugrás megakadályozásában, illetve irányítsa az új fegyveres SS-alakulatok szervezését. A kiugrási kísérlet gyors kudarca és a németek számára kedvező belpolitikai fejlemények nem juttatták volna szerephez, ha a szovjet csapatok nem érnek két hét múlva a főváros elé. Mivel Pfeffer-Wildenbruch tapasztalt rendőrtisztnek számított, ezért SS-Obergruppenführeri rangban (ez a tábor-

noknak felel meg) őt nevezték ki a Budapest-hadtestcsoport parancsnokául, remélve, hogy képes lesz mindenféle zendülést, kiugrást megakadályozni. 1932-ben belépett az NSDAP-be, de ezután évekig elfelejtette fizetni a tagdíjat. Mint pedáns hivatalnok, rendkívül ragaszkodott a szabályok betartásához, 1940-ben például 10 napi elzárásra ítélte egy katonát, aki valamelyik üres lakásból elvitt fél kiló kávé. Személyét alárendeltjei igen vegyesen ítélték meg: „minden segítőkész ötletre csak piszkos és arrogáns válaszokat kaptunk. Pfeffer-Wildenbruch még jelentéseiben is állandóan hazudott. Így például a Keleti pályaudvar is két nappal később esett el, mint ahogyan azt jelentették. Az összes jelentés olyan túlzásokat tartalmazott, hogy még segédtsíztje is feicsóválva mondta, ilyen dolgokat nem merne jelenteni”, emlékezett vissza keserűen a súlyosan sebesült Helmut Wolff alezredes.²⁸⁶ Hasonlóan lesújtó véleménye volt róla Balck tábornoknak is: „Budapesten egy civil, legjobb esetben politikai tábornok vezett (...) Ő és vezérkari főnöke nem birkózott meg a helyzettel. Néhány nap után ez volt a benyomásunk. Az érintett személyek kicserélése nem volt lehetséges.”²⁸⁷ Bár Balck minden SS-tábornokkal szemben előítéletekkel viseltetett (később a „tavaszi ébredés” hadművelet során emiatt heves összeveszésekre is sor került), kritikáját mégsem tarthatjuk alaptalannak. Pfeffer-Wildenbruch az utolsók között, 1955-ben szabadult a szovjet hadifogságból, Nyugat-Németországban halt meg 1971-ben, miután házában elesett, és koponyatörést szenvedett.

Vezérkari főnöke, Usdau Lindenau vezérkari alezredes a maga 30 évével²⁸⁸ a német hadsereg egyik legfiatalabb, kiválóan minősített törzstisztje volt. 1944. december 19-én éjjel a menetrend szerinti Bécs–Budapest vonattal érkezett a magyar fővárosba, az utazás alatt, mint emlékirataiban megjegyezte, jól megvacsorázott. Lindenau nem tartozott az SS-hez, mégis őt vezényelték az SS-hegyihadtest vezérkari főnökéül. Ez megfelelt az általános gyakorlatnak – az SS nem rendelkezett vezérkari iskolákkal, ezért az összes magasabb fegyveres SS-parancsnoksághoz, de még a hadosztályokhoz is a Wehrmachttól vezényeltek vezérkari tiszteket.²⁸⁹ Lindenau jelentéseiben sokáig igyekezett a valóságosnál kedvezőbb képet festeni az ostromlottak állapotáról. „A leg-súlyosabb terhelés és emberfeletti teljesítmények ellenére a csapat hangulata biza-kodó” – írta például január 10-én. Jellemző, hogy az eredeti dokumentumon a „biza-kodó” szó kétkel alá van húzva és a következő megjegyzéssel ellátva a lap szélén: „Waren Sie... draußen?” (volt ön... kinn?).*

A 8. SS-lovashadosztály parancsnoka Joachim Rumohr SS-Brigadeführer (vezérőrnagy) volt. 1910-ben született Hamburgban, gazdálkodó családban. 1930-ban belépett az NSDAP-ba és nemsokára az SS-be is. A II. világháború kezdetétől fogva csapatparancsnoki beosztásokat töltött be, gazdag haditapasztalatokkal rendelkezett. Rumohr a kitörés során megsebesült és ezután öngyilkos lett.

A 22. SS-lovashadosztály parancsnoka August Zehender SS-Brigadeführer volt, aki 1903-ban született Württembergben. 1918-ban, 16 éves korában belépett a hadseregbe, és 1933-ig szolgált mint őrmester. Miután kitüntetéssel elbocsátották, belépett az NSDAP-ba, 1935-ben már századosi rendfokozatot szerzett. A II. világháború során zászlóalj- és ezredparancsnoki beosztásokban teljesített szolgálatot 1944 novemberéig. Nem tartozott a nácizmustól némi távolságot tartó tisztek közé, erre utal, hogy Budapesten Adolf Eichmann legjobb barátja és rendszeres lovaglópартnere is volt. Zehender, látva a kitörés kudarcát, öngyilkos lett.

A 13. páncélosadosztály parancsnoka Gerhard Schmidhuber vezérőrnagy 1894-ben Poroszországban született. 1914-ben tartalékos tisztként avatták, 1920-ban le-

* HL 13. páncélosadosztály iratai, 1945. január 10-i jelentés.

szerelt, majd 1934-ben reaktiváltatta magát. Zászlóalj- és ezredparancsnokként Franciaországban és a Szovjetunióban szerzett gazdag hadi tapasztalatokat, kitűnően dekorált tiszt volt. Körütekintő magatartására jellemző, hogy az ostrom folyamán többször is kérte a magyar hatóságokat a gödöllői királyi kastély felbecsülhetetlen értékű berendezésének elszállítására, végül a kiürítés előtt saját hatáskörben helyezte biztonságba a kastély értékeit, miután a magyar hatóságok a fülük botját sem mozgatták. Érdekesség, hogy az ostrom alatt az nyomasztotta, hogy Gödöllőről ő is elvitt egy perzsaszőnyeget – 100 pengőt adott Benyovszky vezérkari századosnak azzal, hogy segítsen ki vele egy szegény embert, mert neki emiatt lelkiismeret-furdalása van.²⁹⁰ Schmidhuber farkasvakságban szenvedett (nem látott sötétben, ill. szürkületben), ezért alig volt esélye az éjjeli kitörés túlélésére. Ennek ellenére megkönnyebbülten fogadta a kitörést elrendelő parancsot. A kitörés első hullámaival indult, a Széna téren látták utoljára, feltehetően itt vagy a Retek utcában halálos lövést kapott.

A Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály parancsnoka Günther von Pape vezérőrnagy, 1907-ben született Düsseldorfban. Hivatásos katonatisztként a II. világháborúban század-, zászlóalj- és ezredparancsnoki beosztásokban szolgált, majd a háború után a Bundeswehrben katonai kerületi parancsnok lett. Kiváló katonai tehetsége jeléül 1943 szeptemberében megkapta a tölgyfalombot a vaskereszt lovagkeresztjéhez. Mivel Pape vezérőrnagyot 1944. december 23-án a Feldherrnhalle páncéloshadtest megszervezése céljából elvezényelték, a parancsnokságot Helmut Wolff alezredes, a páncélgránátos-ezred parancsnoka vette át. Wolff a kitörés során kijutott, 1989-ben halt meg Németországban, a Bundeswehr nyugdíjas ezredesként.

Kündiger alezredes, a 271. népi gránátoshadosztály megbízott parancsnoka őrmesteri rangból küzdötte fel magát a törzstiszti posztra. Alezredesként megkapta lovagkeresztjéhez a tölgyfalombokat is (a hadosztálynak csak egy része szorult be a fővárosba: a bekerítést elkerült alakulatokból az eredetileg is hadosztályparancsnok Martin Bieber vezérőrnagy vezetésével ismét felállították a hadosztályt).

A német tisztek között különleges múltra tekintett vissza Kurt Kaul, aki 1920-tól már fontos résztvevője volt különféle német szélsőjobb mozgalmaknak. A rendőrségben az altábornagyi rangig jutott, és az 1938-as német „Kristályészaka” során maga is parancsot adott zsinagógák felgyújtására. 1943-ban – feltehetően intrikák miatt – leváltották és tartalékos őrnagyként a Waffen-SS kötelékébe helyezték át. Budapest ostroma során a 22./II. tüzérosztály parancsnokaként esett el 1944. december 25-én.

A magyar és a német katonai vezetők közt több figyelemre méltó különbséget is találhatunk. Magyar katonatiszt 40 évesen legfeljebb az alezredesi rangot érhetette el, Billnitzer Ernő 55 éves volt, mire tábornok lett. Ezzel szemben a német hadseregben 30 éves alezredesek, 40 éves tábornokok is irányítottak csapatokat.

Budapestre nem csak harcoló alakulatok szorultak. Otto Winkelmann felsőbb SS és rendőri vezető (Höhere SS- und Polizeiführer, HSSPF) ugyan 1944. december 4-én távozott, de az alája rendelt SS, Waffen-SS, Sicherheitspolizei (biztonsági rendőrség, megfelel a belső elhárításnak), SD (Sicherheitsdienst, azaz az SS hírszerzése), valamint az Einsatzgruppe G és az Ordnungspolizei (rendfenntartó rendőrség, karhatalmi feladatokkal) erői a városban maradtak (nem beszélve számos kisebb jelentőségű SS-parancsnokságról). Az Einsatzgruppe G külön figyelmet érdemel, mivel ez a kb. 2–300 fős csoport volt felelős Magyarország politikai átállításáért, és ennek része volt az a kis stáb is, amelyet Adolf Eichmann vezetett. Az Einsatzgruppe G összesen nyolc területi Einsatzkommandóból és Eichmann 60–80 fős különleges csoportjából állt. A budapesti Einsatzkommando vezetője 1944 augusztusától Reiner Gottstein Sturm-bannführer (1945. januárjától Obersturmbannführer) volt. Az egység budapesti tevékenysége máig feltáratlan. Gottsteinről csak annyi ismert, hogy „sok dezertőr és

9. kép. Tisztek és ludovikások díszvacsorája a harmincas években. Az első sorban balról a harmadik Hindy Iván (a képen alezredes)

szabotőr elfogásáért és ártalmatlanná tételéért” a Katonai Érdemkereszt Lovagkeresztjét kapta, és 1945 elején részt vett a gettó elleni pogrom tervezésében és a kitörés során, 1945. február 13-án Tök térségében elesett. Míg Gottstein és stábjja, valamint Konrad Hitschler rendőr tábornok, az Ordnungspolizei budapesti vezetője végig Budapesten maradt, Eichmann-nak és szűkebb törzsének 1944. december 24-én sikerült kimenekülnie a városból. Az Ordnungspolizei szerepe a holokausztban nem jelentéktelen, mivel részben egységei biztosították a deportáló vonatok őrségét, és az Ordnungspolizei egységei vettek részt az 1944 október 15. utáni nagy budapesti zsidó-razzában is.

Hindy Iván vezérezredes 1890-ben született Budapesten. 1909-ben évfolyamának másodikjaként avatták zászlóssá. Részt vett az I. világháborúban, főhadnagyként megkapta a III. osztályú Vaskoronarendet – ez rangjához képest nagyon magas kitüntetésnek számított. A háború után 1928-ig kémelhárító tisztként dolgozott, majd a Ludovika Akadémián a német nyelv tanára volt. 1932-ben jogi végbizonyítványt szerzett, 1940-ben a Honvédség Főparancsnokának fegyelmi és becsületügyi előadó-jának, majd az osztály vezetőjének nevezték ki. 1942-ben vezérőrnagyi rangot kapott, és az I. hadtest közigazgatási ügyekkel megbízott tábornoka lett. Minősítési lapján csak dicsérő szavakat találhatunk. Már 1924-ben „...nagyon határozott, kifejezett, nyílt jellem. Vidám kedélyű, élénk vérmérsékletű. Kiváló szellemi képességű, nagy katonai tehetségű, igen jó és gyors felfogással. Nagyon kötelességtudó és igen szorgalmas (...). Ütközetben vitéz, nyugodt és körültekintő parancsnoknak mutatkozott, aki személyes bátorsága által az alárendeltjei mintaképe volt. (...) A hírszerzőszolgálatban fáradhatatlan és buzgó ténykedése folytán igen jó eredményt ért el. Magatartása: mint előjáró szigorú, következetes és igazságos. Alárendeltjeire nagyon jó hatással van, róluk gondoskodó. Mint alárendelt engedelmes, fegyelmezett.”²⁹¹ A minősítési lapra írtak nem formális szövegek voltak – minden tisztet minden évben előjáróinak közösen újra kellett minősíteni, sok példa van rá, hogy ezek a szövegek nemcsak dicsérő jelző-

ket tartalmaztak. Hindy 1940-ben is hasonlóan pozitív minősítést kapott: „... kiforrott nézetekkel és felfogással rendelkező, magas fokú felelősségérzettől áthatott, lelkiismeretes és öntevékeny tiszt, aki a becsületügyek mikénti elintézésére vonatkozó utasításokat és rendelkezéseket tökéletesen uralja, azokban tárgyilagos és igazságos ítéletekre képes.”²⁹²

Kiváló minősítése ellenére sem került 1928 után fontos beosztásba. Ennek okát feltehetően törzstiszti vizsgájának gyengébb eredményében kell keresnünk. 1936-ra mindenesetre kiköszörülte a csorbát, mert ekkor már „kiváló” törzstisztnak minősítették. 1934-ben minősítési lapja szerint „önhibáján kívül” (a valós okokat nem ismerjük) 2550 pengő adóssága keletkezett, melyet fizetéséből négy éven át törlesztett.

Fontos szerepe volt az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet megghiúsításában – öntevékenyen ő tartóztatta le saját parancsnokát, Aggteleky altábornagyot, miután az ragaszkodott a németekkel szembeni fellépéshez, már a kiugrási parancs kiadása előtt is (utóbbi észlelte, hogy német csapatok szállják meg a Sas-hegyet és a Citadellát, és parancsot adott elűzésükre). A letartóztatásra feltehetően Horváth Sándor, Aggteleky nyilas vezérkari főnöke beszélhette rá Hindyt, akire mint rangidősre feltétlenül szükség volt. Aggteleky visszaemlékezése szerint Horváth Sándor alezredes október 15-én reggel 11 órakor a parancskiadás alkalmával ellenezte a németekkel szembeni fellépést. Ő azonban nem adott helyt az ellenkezésnek és a szolgálati szabályzat szerint ragaszkodott a parancs végrehajtásához. Horváth Sándor ezt tudomásul véve távozott, majd fél óra múlva Hindy Iván és két tiszt nyitotta rá az ajtót. Hindy volt a szószóló: „Felszólítom az altábornagy urat, hogy az I. hadtesttel együtt álljon át a Hungarista Párt mellé. (...) Nem, nem és nem! Erre Hindy: 'Altábornagy úr! Adja át nekem a parancsnokságot!' Ugyanakkor Czech százados odaugrott az asztalom mögé és kirántotta a falból a telefon zsinórját. És ő vagy egy másik lekapta a fogasról a derékszíjamat.”²⁹³ Nem sokkal ezután Hindy tisztgyűlést tartott a hadtest 60 fős törzsének: „Itt árulás készül a német baktársak ellen! Aggteleky szembeszegülhetett volna az árulókkal, de nem tette. Sőt! Az árulók mellé állt! A Kormányzó úr sajnos zsidóbérencek, defetisták klikkjének befolyása alatt áll és nem hajlandó szakítani ezzel a bűnös klikkel! A rádióproklamáció árulás! Lehetséges, hogy erről a Kormányzó úr nem is tud, különben ő maga olvasta volna fel és nem egy közönséges rádióbemondó. Az árulás megakadályozása érdekében kénytelen voltam átvenni a parancsnokságot. Elvárom, hogy a törzs tisztikara ebben támogasson.”²⁹⁴ Másnap már hivatalosan is Hindy volt a hadtestparancsnok, 15 nap múlva pedig altábornagyi rangot kapott.

Az október 15-i magatartása több ismerősében megdöbbenést keltett – Hindy Ivánt mindenki szerény, csöndes, makulátlan úriembernek ismerte, nem értették, miért állt be a nyilasokhoz. Még Macartney professzor, a Magyarország második világháborús szerepéről szóló egyik legjelentősebb monográfia szerzője is Hindy Ivánnak ajánlotta könyvét.

1944. november 29-én a nyilas vezetés „Budapest székesfőváros területén magyar vonatkozásban teljhatalommal” ruházta fel – a különböző felkoncoltatási rendeleteken ezért szerepel Hindy neve. Ehhez képest Hindy is bűjtatott zsidókat – személyesen ment el Varga László ügyvédhez, hogy védelmet nyújtó iratokat vásároljon nekik. Dr. Keresztes Sándor (50 évvel később a KDNP tiszteletbeli elnöke), aki akkor a Belügyminisztériumban dolgozott, térítésmentesen be is szerezte az iratokat. Cserébe Hindy december végén Vargának és egy társának mentesítő igazolásokat állított ki, noha tudhatta, hogy mindketten katonaszökevények.²⁹⁵

Hindy Iván a korabeli hivatásos tisztikar jellegzetes képviselője volt. Az 1919-es kommün, majd a 25 éves antikommunista nevelés határozta meg döntéseit: „A kom-

munizmus az én szememben és elképzelésemben csak a rablást, a gyilkosságot, és mindenekelőtt a teljes vallástalanságot és ezen túlmenően az erkölcsi fertőt jelentette”,²⁹⁶ vallotta népbíróági tárgyalásán, melynek során október 15-i magatartása miatt halálra ítélték, majd ki is végezték. Szemléletének korlátaitól még akkor sem tudott szabadulni, amikor már maga is kiábrándult a németekből és belátta, hogy az áldozatvállalás és a főváros pusztulása értelmetlen – a bolsevizmustól való rettegés és saját tehetetlenségének érzése lehetetlenné tette a volt szövetségessel való szembefordulását. Hindy nem volt fanatikus nyilas, jelenségeiből jól nyomon követhetjük, ahogy egyre inkább elszakadt a németektől és belátta a harc értelmetlenségét – január közepén a hivatalos jelentésekben már befejezett tényként említette Budapest pusztulását, február elején pedig már csak „mesének” nevezte a felmentési ígéretek (melyeket Adolf Hitler rádión keresztül még ekkor is fenntartott). Az utolsó időszakban még a szovjet katonaságot is pozitívabban mutatta be jelenségeiben, mint a németeket. Ennek ellenére nem volt képes arra, hogy önállóan, a parancsnoklási viszonyokat felrúgva cselekedjék.

Hindy elfogatásától fogva tudta, hogy mi vár rá, és kertelés nélkül megmondta barátainak, hogy biztos a halálos ítéletben: „A titkosrendőrségen mindent úgy mondtam el, ahogy volt. Szinte diktáltam nekik a vallomásomat. Meg is lepődtek. Semmit sem tagadtam, semmit sem módosítottam a valóságon. Ami őket érdekelt, az rövid időszak: 1944. október 15-től 1945. február végéig. Négy hónap. Vallatóim pontosan tudták, hogy 1944. október 15-ig egyetlen folt sem található az életemen. Mindig a szélsőségek ellen voltam, erre te is emlékezhetsz. Október 15. után is az embertelenségekben nemhogy nem vettem részt, de ahol tudtam,²⁹⁷ megakadályoztam. Vállaltam Budapest védelmének parancsnokságát. Mint katona. Kész. Az én ügyemben nem kell tanú. Sem ellenem, sem mellettem. Amit mondani fogok, az az igazság. Halálra fognak ítélni és kivégeznek.”²⁹⁸

A kérdésre, hogy miért vállalta Budapest védelmének parancsnokságát, ismerőseinek így felelt:

„Érdekes, hogy ez a kérdés ritkán hangzott el. Tudod, sok időt töltöttem a honvédelmi minisztériumban, íróasztal mellett: unalmas, ostoba becsületügyeket intézve. Mindig vágytam a harctérre, de kérésemet sorozatosan visszautasították. A vágyam azonban megmaradt, hogy egyszer csapatparancsnok legyek, a részemre elérhető legmagasabb katonai ranggal. Nekem ezt a lehetőséget október 15-e hozta. Altábornagy lettem, és Budapest védője. Beosztásomat mint katona vállaltam, távol a politikától, a rendszertől. Álmomat elértem, és most életemmel fizetek.”²⁹⁹

10. kép. Kálándy Imre altábornagy (a képen vezérőrnagy), a főváros harcfejelem-biztosító törzsének parancsnoka

Hindy saját magának sem tudta bevallani október 15-i magatartásának valós okait, hiába csalódott a németekben. Valószínűtlen, hogy az élete során soha nem karrieristaként viselkedő katona karriervágyból árulta volna el kormányzóját és parancsnokait – jellemző, hogy erről az árulásról semmit sem mondott ismerőseinek vagy zárvatársának. Tetteit feltehetően a németekkel szembeni elvakultság és a szovjet rendszer mélységes elutasítása motiválta. Meg kell állapítanunk, hogy ezzel egyáltalán nem volt egyedül: nagyon sok tiszt, aki egyáltalán nem volt nyilas vagy különösebben németbarát, cselekedett hasonlóképpen. Még a teljesen kormányzóhű Földes Gyula, a testőrség századosa is meghasonlott önmagával, amikor a németekkel szembeni fellépésre kapott parancsot,³⁰⁰ a 2. „Árpád vezér” huszárezredben pedig hallva a kormányzói szöveget, a tiszthelyettesek (mind alföldi földművelő családból származott, egyikük sem politizált) küldöttséget menesztettek tisztjeikhez és kérték, hogy fegyverletétel esetén engedjék el őket a fegyveres SS-be és tartsanak velük.³⁰¹

Hindy Iván a jobboldali magyar katonatiszt kudarcot vallott alakja volt. Hiába utasította el magánemberként a vérfürdőket és a kilengéseket, ténylegesen mégis felelős a Budapesten történt atrocitásokért – parancsnokként nevét adta hozzájuk, holott le kellett volna mondania, ha látja a bűnöket és nem tehet ellene semmit. Magatartása, mint azt számos antibolszevista létre mégis ellenállóvá vált katonatiszt példája bizonyítja, nem volt szükségszerű.

A főváros harcfejelem-biztosító törzsének parancsnoka az ostrom idején már 69 éves (!) Kalándy Imre altábornagy, a magyar bokszzövetség elnöke volt, aki már az I. világháborúban is nagy hírnévre tett szert, mint roham század-, illetve zászlóaljparancsnok – mint ilyen a legjobban dekorált tisztek közé tartozott. A várpalotai rohamtanfolyamok szervezőjeként a 20-as években ragadt rá a „rohampápa” jelző. Hallva a főváros bekerítését, önként jelentkezett Hindy Ivánnál és kérte beosztását harcos alakulathoz, mondván, hogy még egészséges. A parancsnokok közül azon kevesek közé tartozott, akik rendszeresen kijártak az első vonalba: *„Elszakíthatatlan volt, mint katona. Naponta kilótték alóla az autót, hol az elejét, akkor ő hátul ült, hol a hátulját, akkor mindig a sofőr mellett ült. Arca, keze tele volt sebekkel. Ha autó nem volt, biciklivel járt, ha az sem volt, akkor gyalog.”*³⁰² Kalándy a kitöréskor hadifogságba esett, és a fogolymenetek során vérhasból legyengülve pusztult el. Sebesülése után Szőke Andor vezérőrnagy vette át posztját, de február elején a Déli pályaudvar környéki harcokban ő is súlyosan megsebesült.

Billnitzer Ernő vezérőrnagy, a rohamtüzérség parancsnoka 1889-ben Fiumében született. 1942–1943 telén a Donnál mint hadtest tüzérparancsnok teljesített szolgálatot. 1944 szeptemberében bízták meg a rohamtüzérség szervezésével és vezetésével. Ez a világháború legfiatalabb fegyverneme volt – a rohamlővegek először 1940-ben jelentek meg a csatatereken. Magyarország is gyártott saját fejlesztésű „Zrínyi” mintájú rohamlővegeket, a magyar nehézfegyverek közül talán ez vált be a legjobban. Mivel a rohamlőveggyártás csak kis kapacitással rendelkezett, ezért a rohamtüzérség zömét gyalogosan vetették be Budapest védelmében.

Billnitzer részt vett a kitörésben, a tábornoki korból csak ő jutott ki a fővárosból, Perbáltól nem messze esett fogságba. 1948-ban szabadult a hadifogságból, egy hónapra rá letartóztatták és koncepciós perben 3, majd 8 évi börtönre ítélték, családját kitelepítették. 1956 márciusában szabadult. Mivel teljes vagyon- és nyugdíjvesztésre ítélték, fizikai munkát vállalt, majd a Péterfy Sándor utcai Kórház portásaként tengette életét. Az állambiztonság még börtönévei alatt beszervezte ügynöknek. Billnitzer eleinte csak olyan feladatokat vállalt el, amelyek az általa is megvetett nyilas és szélsőjobboldali emigrációra vonatkoztak. Egy idő után azonban minden jel szerint lelkileg is tartótisztje oldalára állt, felettesei is kiemelték, mennyire segítőkész a hálózati mun-

kában. Ettől azonban sokáig nem fordult jobbra a sorsa, éveken keresztül embertelen körülmények között lakott családjával. 1957-től az állambiztonság „tálalta” személyét a nyugati katonai emigráció vezetője, Zákó András vezérőrnagy felé. Ebből hosszas operatív játszma alakult ki, amitől azt várták, hogy bizonyítékokat lehet majd szerezni Zákó és az általa vezetett Magyar Harcosok Bajtársi Közössége kémtevékenységére. 1962. július 27-én Billnitzer ezt a játszmát feletteseire utasítására megszakította, és két nappal később a Népszabadságban Szabó László, a Kádár-rendszer hírhedt belügyi újságírója cikket közölt a nyugati „fasiszta” emigráció aknamunkájáról. Billnitzer munkájának köszönhetően egyszobás lakáshoz és szerény nyugdíjhoz juthatott, 1976-ban halt meg Budapesten.*

A 10. gyaloghadosztály parancsnoka először Oszlányi Kornél vezérőrnagy, majd 1944. november 26-tól András Sándor repülő vezérkari ezredes volt. Utóbbit 1918-ban avatták hadnaggyá a gyalogságnál. A háború után a trianoni békefeltételek miatt a csak titokban szervezhető légierőnél szolgált, Olaszországban képezték ki, megfigyelőként részt vett a spanyol polgárháborúban is. 1942 novemberében a légierő vezérkari főnöke lett, ahonnan német követelésre váltották le; kárpótlásul a Hadiakadémia parancsnoki tisztségét kapta. A Hadiakadémia 1944 novemberében feloszlott, András Sándor átvette a 10. hadosztály gyalogsági parancsnokságát, majd Oszlányi távo-zása után az egész alakulatot.

Miután 1945. január 15-én átment a szovjetekhez, ismét fontos szerepet kapott: az új honvédség vezérkari főnökévé nevezték ki, de még abban az évben lemondott, miután a kommunista sajtó támadássorozatot indított ellene, mert kritizálni merte a Katonapolitikai Osztály vallatási módszereit. *„1946. december 19-én egy volt katonatársammal a Fideliót néztük az Operában. Még a börtönjelenet hatása alatt álltam, amikor órák múlva magam is börtönben voltam”,* írta az ezután történekről. Halálos ítéletét kegyelemből életfogytiglanra változtatták. Majdnem 10 év múlva, 1956. október 31-én szabadult a váci börtönből, ahová a koncepciós „Magyar Közösség”-ügy kapcsán jutott. A forradalom leverése után Kanadába menekült, 1978-ban visszaköltözött Kismartonba (ma Eisenstadt, Ausztria). Itt hunyt el 1985-ben, 87 éves korában.

A 12. tartalékhadosztály parancsnoka Baumann István vezérőrnagy nem sok szerepet játszott az ostromban, hasonlóan az 1. páncélosadosztály parancsnokához, Vértessy János ezredeshez, mivel alakulataikkal csak a németek rendelkeztek – mindkét hadosztály már eleve megviselt állapotban érkezett a pesti hídfőbe, ezért a magyar vezetőknek még annyi beleszólást sem engedtek, mint a 10. hadosztály esetében. Az 1884-ben született Baumann István az I. világháború idején 1916-ban a Bruszilov-offenzíva során hadifogságba esett és csak 1920-ban szabadult. 1931-től 1935-ig a vezérkar „vörösvédelmi”, azaz kommunistaelhárító osztályát vezette. Még a harmincas években valamelyik beosztottja egy gyakorlat alkalmával nevét a házban található „harapós kutya” tábla alá írta, ettől fogva ez a név rajta is ragadt.³⁰³ 1942 és 1944 között mint alezredes, majd ezredes az ukrainai megszálló erőknél volt harccsoport-, illetve ezredparancsnok. A 12. tartalékhadosztály parancsnokságát 1944. október 15-én, a Szálasi-puccs napján vette át. A sokat betegeskedő Baumann nem nagyon járt ki hadosztályához, a kiőrrésben sem vett részt. 1946-ban a Szovjetunió kikérte, megszálló tevékenysége miatt háborús bűnösként 20 évre ítélték. 1966-ban halt meg.

Veresváry László alezredes, a „Budapest” őrzőszázalaj parancsnoka a magyar védősereg szigorúságáról hírhedt tisztje volt. 1944 márciusától teljesített frontszolgálatot, október 17-én bízták meg az őrzőszázalaj parancsnokságával. Szemtanúk szerint

* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, T 2/2-4, O-1501/1-2. dossziék.

a lágymányosi vasúti töltésen a golyózáporban lovaglópálcával sétált és igazgatta katonáit.³⁰⁴ Később, a zászlóalj felmorzsolódása után a Vár közvetlen védelmével megbízott harccsoport parancsnokaként tett szert közutálatra. Veresváry a legaljasabb tisztek közé tartozott. Egységénél elrettentő céllal rendszeresen végeztek ki munkaszolgálatosokat vagy katonákat. Őrzászlóaljának egyik századát a Margit körút köztorvényes bűnözőiből állították fel, volt akinek fehérmű nem is jutott és a kincstári posztóruhát puszta testére kellett felvennie. Veresváry saját tisztjei közül is halálra ítélt vélt gyávaságért egy zászlóst, majd kegyelemből addig presszionálta az illetőt az öngyilkosságra, amíg az főbe nem lőtte magát. Katonáit állandóan pofozta, szidta és öt perc cigarettapihenőt sem engedélyezett nekik. Január elején „vitészségéért” megkapta a Magyar Érdemrend Középkeresztjét. A járványoktól gyötört legénységnek kötelező tisztesiskolát tartott, mert azt akarta, hogy az egész zászlóalj (már aki életben marad) rangban előléphessen, amikor megérkezik a felmentő sereg.* Egy csendőrtiszt így emlékezett vissza: *„Még Veresváry alezredestől, a Vár rémétől is védve voltunk. Naponta kétszer is járt nálunk a pincében, előtte már jeleztek az örök, hogy vigyázat, Veresváry jön! Azzal hengegett mindig, hogy három zászlóalj névsora ott van már a táskájában, mint hősi halott. Piszok egy megjelenése volt, köpcös, arrogáns, gúnyos pofával végigment: ‘Hát az urak mit csinálnak!’ – jegyezte meg kihívóan. Voltak ugyanis akik az egész ostrom alatt kártyáztak. Amibe lehetett, belekötött, elvette a kártyát, ‘Uraim, ez mi!’ felkiáltással. Annyira bögyében volt már a társaságnak, hogy egy csoport elhatározta, hogy a legközelebbi jövetelekor elteszi láb alól.”*³⁰⁵ Erre azonban a kitörés miatt már nem került sor. Veresváry a Szentháromság téren tartott eligazítást a kitörő magyar csoportoknak, és maga is részt vett a felszíni kitörésben. Szemtanúk szerint 1945. február 15–17. között Piliscsabától délnyugatra, szovjet katonáktól kapta a halálos lövést.³⁰⁶

2.3.4. A szovjet tábornokok

A szovjet tábornokokról keveset tudunk. Ennek egyik oka az oroszországi levéltárak kutathatatlansága, főleg pedig az, hogy a Szovjetunióban publikált visszaemlékezések nélkülözik az emberi vonásokat bemutató, személyes részleteket. Ismereteink csak a Budapestet ostromló két ukrán front marsalljáról vannak.

Rogyion Jakovlevics Malinovszkij 1898-ban született Odesszában. Az első világháborúban 1914-től részt vett, 1916-ban a franciaországi orosz expedíciós hadtest katonájaként harcolt. 1919-ben tért haza és azonnal belépett a Vörös Hadseregbe. Egy év múlva parancsnoki iskolára vezényelték az addig csak tiszthelyettesi rendfokozattal rendelkező Malinovszkijt. Tíz év múlva a Frunze vezérkari akadémiát is elvégezte. Karrierje ettől fogva rohamosan haladt előre: már hadtest vezérkari főnök volt, amikor 1936-ban katonai tanácsadóként Spanyolországba küldték, ezt a feladatát Molinero ezredes néven egészen 1939-ig látta el. Ebben az időszakban volt egy ideig főtől-más mellett Anton Brosch néven Steinmetz Miklós, aki Budapest ostromakor parlamenterként vesztette életét. Nemsokára vezérőrnagy, 1941 márciusában a Romániával szemben felvonult 48. lövészhadtest parancsnokának nevezték ki. Mi sem bizonyítja véleményünk szerint jobban a katonai elithez való tartozását, mint az a tény, hogy az ide felvonultatott hadsereg különböző alakulataihoz a legjobb képességű, ígéretes tisztek kerültek, mint például M. I. Zaharov és A. Pokriskin, akik később szin-

* Török László főhadnagy naplója a szerző birtokában.

tén a Szovjetunió marsalljai, vagy I. J. Petrov, P. N. Lascsenko és I. G. Pavlovskij, akik hadseregtábornokok lettek. A 9. hadsereg, melyhez Malinovskij hadteste is tartozott, 1941. június 13-án támadásra készen vonult fel a román határra és az összes közül a legerősebb volt (szovjet hadrend szerint 3341 páncélos tartozott volna 7 hadtestéhez, majdnem annyi, mint az összes német gyártmányú ellenséges páncélos³⁰⁷) – talán ennek is volt tudható, hogy ezen a fronton a német–román csapatok eleinte alig nyertek tért.

Malinovskij hamarosan a 6. hadsereg parancsnoka lett, majd rövid időn belül egymás után 7 különböző beosztást töltött be. Így vett részt a 2. gárdahadsereg parancsnokaként a sztálingrádi csatában. 1942-ben hadseregtábornokká, 1944-ben marsallá nevezték ki, ugyanabban az évben májusban lett a 2. Ukrán Front parancsnoka. Malinovskij nevéhez fűződik Odessza felszabadítása és a iasi–kisinyovi hadművelet, mely szinte teljesen megsemmisítette Friessner vezérezredes Dél-Ukrajna Hadseregcsoportját. Németország kapitulációja után Malinovskij a bajkálontúli front parancsnokaként a japán Kvantung hadsereg elleni főcsapást vezette. 1955-ig a Távol-Keleti Csapatok főparancsnoka, majd a XX. kongresszus után a honvédelmi miniszter első helyettese lett. Mivel Malinovskij Hruscsov hívei közé tartozott, ezért a keményvonalas Molotov-szárny háttérbe szorítása után megkapta a hadügyminiszteri posztot, melyet

11. kép. Malinovskij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka eligazítást tart Pestszentlőrincen, mögötte jobbra Afonyin vezérőrnagy, a „Budapest csoport” parancsnoka

12. kép. Tolbuhin marsall, a 3. Ukrán Front parancsnoka, tisztjei körében

1967-ben bekövetkezett haláláig viselt, tekintet nélkül arra, hogy maga Hruscsov már 1964-ben megbukott. Kétszer kapta meg a Szovjetunió Hőse kitüntetését.

Társa és riválisa, Fjodor Ivanovics Tolbuhin marsall 1894-ben született a mai Jaroszláv terület Andronyiki nevű falujában. Az I. világháborúban először zászlósként, végül törzskapitányként vett részt. Katonáiról messzemenően gondoskodó, ügyes-bajos dolgaikkal törődő tisztként vált ismertté. Az 1917-es forradalom után szervezési feladatokat látott el, 1919-ben vezérkari tisztként harctéri beosztást kapott az északi, nyugati, majd a karéliei fronton. Személyes bátorságáért megkapta a Vörös Zászló érdemrendet. A polgárháború után elvégezte a Frunze vezérkari akadémiát, és különböző vezérkari beosztásokban dolgozott – ebben a minőségében az egyik legjobb minősítésű tiszt volt.

1941-ben a Kaukázusontúli Front, majd a Kaukázusi Front, 1942-ben a Krími Front vezérkari főnöke volt. A Krím kiürítése után az 57. hadsereg parancsnokává nevezték ki, csapataival kezdettől fogva részt vett a sztálingrádi csatában, a bekerítés külső arcvonalaán döntő szerepe volt a német felmentő támadások elhárításában. Ezután több front parancsnokaként tevékenykedett, a 3. Ukrán Front vezetését 1944 májusában vette át. Higgadt, nyugodt természete, jó kapcsolatteremtő képessége miatt kiváló hadvezérnek tartották – leginkább talán az 1945. januári válságos dunántúli helyzet megoldásával tett erről tanúságot: Sztálin engedélyének ellenére sem ürítette ki a harmadik német felmentési kísérlet után súlyos helyzetbe került Dél-Dunántúlt (ezzel a döntésével saját életét is kockára tette, hiszen kudarc esetén Sztálin nem kegyelmezett). Paksi harcálláspontját akkor sem hagyta el, amikor azt 1 kilométerre megközelítették a német páncélosok.

1945. március 16-tól Malinovszkijjal együtt részt vett a bécsi támadó hadműveletben. A háború után a Magyarországon székelő Déli Hadseregcsoport parancsnoká-

vá nevezték ki, majd 1947-től 1949-ben bekövetkezett haláláig a Kaukázusontúli katonai körzet élén állt.³⁰⁸

1945 után az Olasz fasort Malinovszkij fasorrá, a Vámház körutat Tolbuhin körúttá keresztelték át. A sors fintora, hogy 1955-ben a desztalinizáció jegyében minden olyan utcanevet megszüntettek, amelynek viselője még életben volt. Bár Tolbuhin már 1949-ben meghalt, mégis az akkor még élő Malinovszkij maradt utca nélkül. Halála után csak Salgótarjánban neveztek el róla utcát (az Acélgyári kerület főutcája viselte nevét), feltehetően azért, mert a fővárosban már minden jobb utca „betelt”. Külön érdekesség, hogy Salgótarját sem Malinovszkij, hanem az 1. román hadsereg csapatai foglalták el 1944 karácsonyán.

2.3.5. Különleges alakulatok Budapest védelmében

Budapest magyar védőseregében több, a szó szoros értelmében „különleges” egység is szolgált. A Prónay-különítmény és a Vannay-riadózászlóalj, valamint a különféle nyilas csoportok mind hadrenden kívül felállított, ad hoc alakulatok voltak. Ezen túl azonban már csak az volt közös bennük, hogy – különböző okokból – mindegyik a védősereg oldalán harcolt.

Budapest frontvárossá válásával többen szervezni kezdtek különféle szabadcsapatokat. A legelső ilyen kezdeményezés az ekkor már 70 éves Prónay Pál alezredestől származott. Prónay először 1919-ben, majd az 1921-es lajtabánsági vállalkozás alkalmával szervezett különítményt. 1944. október 15. után Kovarcz Emilhez, a totális mozgósítási miniszterhez fordult [aki korábban az 1919-es fehérterrorista Ostenburg-különítmény tisztjeként ismerőse is volt], hogy újabb különítményéhez felszerelést kérjen.

Már korábban is számtalanszor kísérletezett különítmény megalakításával. Attól fogva, hogy 1921-ben meg kellett válnia volt vadászászlóaljától, buzgott benne a tettvágy. Háború és érvényesülés híján sokáig csak a különböző nyilvános helyeken okozott botrányok, zavaros lovagias ügyek és évtizedekig húzódó perek töltötték ki Prónay életét. Mi sem jellemző jobban „queruláns” magatartására, mint hogy egyik peresével, Ranzenberger Viktor testőrőrnaggyal a nyílt utcán is összeverekedett.

Egyes adatok szerint már a német megszállást követően szervezkedni kezdett, de törekvése különítmény felállítására akkor még nem járt sikerrel. A nyilas puccs után még élő bajtársaival úgy érezte, hogy eljött a nagy pillanat. Személyesen is kiállt az Apponyi téren regrutálni. Több objektív akadály miatt mégsem lett szinte semmi a tervezett különítményből:

„Szembeötlő volt a fegyelem hiánya. Az öreg köré tömörült bajtársak már erősen benne voltak az életük középkorában, nem nagyon konyítottak a modern harcászat-hoz, viszont mindenbe beleszóltak”, tapasztalta Bondor Vilmos főhadnagy.³⁰⁹ Mikó Zoltán vezérkari százados, a különleges egységek szervezésével megbízott tiszt szándékosan nem juttatott fegyvereket Prónaynak. A szervezést tovább hátráltatta, hogy az „öreg” képtelen volt a toborzás és a rendszeres kiképzés megszervezésére, ezért aztán még saját embereinek nagy része is elpártolt tőle. Vannay László volt századparancsnoka heteken belül összeveszett vele és saját különítményt kezdett szervezni, a belépett egyetemisták pedig mind átléptek az egyetemi rohamzászlóaljba. A vérmes Prónay emiatt majdnem tettelegességre vetemedett, először Elischer Gyulát, az egyetemi zászlóalj megbízott parancsnokát inzultálta, majd Vannayt vádolta meg, hogy ellopja embereit. A jelen lévő tisztjeinek kellett lefognia lovaglövesszejét...

Ezek után csak a különböző parancsnokságokon való kilincseléssel tudta levezet-

13. kép. Korabeli plakát

ni energiáit. Széles karimájú búrkalapban, szögekkel kivert övvel a derekán, és állandóan csizmában, hatalmas pisztolytáskával, valamint lovaglókorbáccsal közlekedett.³¹⁰ Segítséget sehol sem kapott, bár Hindyt is felkereste:

„Közölte velem, hogy neki a kormánytól engedélye van egy különítmény felállítására, és ennek részére tőlem fegyverzetet kér. Közöltem Prónayval, hogy nekem a kormányzati engedélyről tudomásom nincs, és furcsának tartom, ha a kormánytól van engedélye, akkor felszerelést tőlem kér, holott a kormánynak tudnia kell, hogy nekem fölösleges fegyverem, sem ruházatom sincs. Érdeklődésemre jelentette Prónay, hogy kb. 1500 embert tud fegyverbe állítani. Én eleve averzióval viseltettem minden ilyen toborzott különítménnyel szemben, így tehát Prónayt is a korát tekintetbe vevő tapintattal elutasítottam. A hadtest hadbiztosától érdeklődtem aziránt, hogy tud-e Prónay különítményéről, mert valakinek csak kell őket élelmezni. Itt azt a választ kaptam, hogy Prónayék 1500 emberre vételeznek fel. (...) Rövid időn belül megtudtam, hogy csak 100–120 főt tudnak felmutatni, de ezek sincsenek felfegyverezve. Emlekszem, hogy a jelentés szerint pl. a géppisztolyok száma 10-en alul volt.”³¹¹

Prónay az ostrom alatt letargiába zuhant, néha felkereste a hadtestparancsnokságot. Különítményét hivatalosan január 7-én beolvasztották a Fegyveres Nemzetbiztonságban.³¹² A kitörésnél látták utoljára, egyesek szerint a Kútölgyben esett el.

Több sikerrel járt századparancsnoka és volt különítményes társa, Vannay László. Prónayhoz hasonlóan ő sem volt ismeretlen a bíróságok előtt – 1932. július 22-én a hadbíróóság lefokozásra és hat hónap államfogságra ítélte jobboldali puccs szervezése miatt. Előzőleg a Vázsonyi Vilmos elleni provokációjával keltett feltűnést: az ismert polgári demokrata politikust a nyílt utcán inzultálta, megpróbálta felpofozni – az utóbbi csak a véletlen miatt hiúsult meg. A magát „a nemzet hadnagyaként” aposztrofáló tiszt a húszas években a trianoni békefeltételek megkerülése érdekében alakított paramilitáris alakulatokkal foglalkozott, 1938-ban részt vett a Felvidékre átdobott Rongyos Gárda létrehozásában, majd a kárpátaljai vállalkozásokban sikerrel alkalmazta a gerilla harcmódot. Rohamzászlóalj felállításán már 1943 óta gondolkodott. Az ötletet Nyisztor Zoltán utász alezredestől kapta, akit Voronyezs ostroma alatt a német rohamutászcsapatokhoz osztottak be megfigyelőként. Nyisztor tapasztalatairól jelentést írt a magyar vezérkar főnökének, Szombathelyi vezérezredesnek, és javasolta hasonló magyar alakulatok felállítását – Magyarországon alig van természetes akadály, és ezért a várható harcok nagy része települések körvédelméből fog állni, akár a lakosság feje fölött. Szombathelyi nem válaszolt, és Nyisztor továbbadta az ötletet Vannay Lászlónak.

Vannay jelen volt a nyilas rendszer születésénél, az elsők közé tartozott, aki üdvözölte Szálasi a puccs után a Várban. Október 20-án már engedélyt is szerzett Kovarcz Emiltől az önálló rohamzászlóalj felállítására.

Alakulatát a közművek, a tűzoltóság jobboldali tagjaira, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségre és fiatal leventékre, katonaiskolásokra, 15–18 éves gyerekekre építette. A postán, a vízműveknél és hasonló állásokban dolgozó önkéntesek ismeretei a városharcban pótolhatatlannak bizonyultak, különösen akkor, amikor a harcok már az alagutakban, szennyvízlefolyókban is folytak. Vannay honosította meg a „bácsi rendszert” is: a 18 évnél fiatalabbakat egy-egy 35–45 éves öregebb mellé osztotta be, aki felelős volt a gyerekek kiképzéséért. (Feltehetően a mai fejlődő világ kiszolgáltatott tizenéveseinek hadrafoghatóságát előzte meg ezzel a szervezési módszerrel, mint ahogy az később Kambodzsában vagy Kongóban történt.) Két „bácsi-kölyök” pár alkototta a legkisebb taktikai egységet, négy pár egy rajt, tizenhat egy szakaszt. A kiképzés december 1-jén indult az újlaki téglagyárban. Vannay a 22. SS-lovashadosztálytól szerzett kiképzőket és fegyvereket, és ennek köszönhetően nem volt hiány felszerelésben. A kiképzés keménységére jellemző, hogy azokon sebesülések is történtek, drótakadálykúszásnál többeknek átlótték a fenekét, volt aki a tetőre mászáskor esett le a zuhogó esőben.³¹³

Az élelmézést sajátos módon oldotta meg: először a Szentkirályi utcai raktárat foglalta le, ahol a gettóba küldöttektől elkobzott élelmiszerek (macesz) mellett jelentős kóser pálinka és libamájkészletek is voltak (az akció miatt a kerületi nyilas vezetés azonnal tiltakozott Vannaynál). Mivel ez kevésnek bizonyult, védőőrizetbe vette a Tímár utcai pékséget is, amelynek ettől fogva éjjel-nappal sütnie kellett a különítmény számára. Hasonló sorsra jutott a Bécsi úti cukrászda, valamint az újlaki tég-

14. kép. Vannay László

lagyár mellett települt 23. honvéd élelmszerüzem – emiatt Vannay Csipkés ezredessel, Budapest városparancsnokával is súlyosan összeveszett. A zászlóalj igazolványait és a különféle hamis felvételző papírokat a Vadász utcai Kánitz nyomda „védőőrizetbe vett” nyomdászai készítették. Vannay ugyan meggyőződéses nyilas és vad antiszemita volt, ez mégsem akadályozta meg abban, hogy a szintén „védőőrizetbe vett” zsidó Róth bácsit és nejét bízta meg az igazolványokhoz szükséges pecsétek elkészítésével, illetve a konyha vezetésével – ők is végig ugyanazt az ellátást kapták, mint a többiek, és nem esett bántódásuk. Ezzel szemben a Toldy Gimnázium pincéjében, illetve a Duna-parton az alakulat néhány tagja 46 embert végzett ki, akiket előzőleg a Margit körútról hoztak át.³¹⁴

A Vannay-zászlóalj volt az egyetlen alakulat, mely saját, kb. tízfős elhárító részleggel rendelkezett – ez az egység a Donáti utca 6-ban működött és ők végezték ki az elfogott katonaszökevényeket, valamint a civil ruhában elfogott szovjet katonákat (erre az akkor érvényes rendeletek szerint formailag jogosultak voltak). Az elhárító részleg vezetője, Gyulay-Molnár Ferenc százados a szovjet rádióadásokat hallgatta le, Szeke-res százados hangszóróval két ruszin katona segítségével ellenpropagandát folytatótt, Kovách Endre főhadnagy pedig a regrutálásokat intézte. Ezen kívül azonban számos olyan tiszt keveredett az alakulathoz, akiket sem a defenzív részlegnél, sem a harcoló századoknál nem tartottak nyilván: a népbíróági perek főszereplői döntően ezek voltak.

A kóser élelmezésnek köszönhetően az alakulat komoly tekintélyre tett szert, hiszen itt mindenki lényegesen jobb ellátásban részesült, mint a magára hagyott magyar alakulatoknál. A létszám december közepén már meghaladta a hatszáz főt, ezért december 22-én hivatalosan „m. kir. Vannay-riadózászlóaljnak” nevezték el az egységet.

Maga Vannay sokáig rangjelzés nélküli egyenruhában járt, követve Adolf Hitlert és Szálasi Ferencet, akik szintén nem viseltek zubbonyukon rangjelzéseket. Emiatt többen panaszt is tettek, Vannay azonban nem volt hajlandó rendes katonai ruhát ölteni addig, míg nem rehabilitálják 1932-es ítéletét. A helyzetet végül Szálasi oldotta meg, aki karácsony után hivatalosan is őrnagyi rangot adományozott Vannaynak.

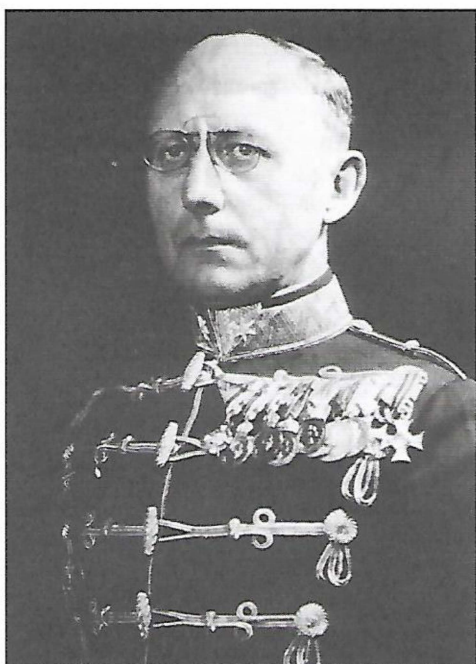
A zászlóaljat december 22-én eskették fel, ekkor már 638 tagja volt az alakulatnak, úgy-ahogy kiképezve. Az első bevetésre december 24-én került sor – a zászlóalj nagy része eleve Budára települt és lezárta a János kórház térségében a Hűvösvölgyet.

Jellemző a kaotikus helyzetre, hogy december 25-én, amikor talán a legnagyobb szükség lett volna a budai front megszilárdítására, a zászlóalj négy századából hármat a pesti oldalra, Csömör térségébe irányítottak, hogy részt vegyen a 10. gyaloghadosztály ellentámadásában (többek szerint a kivonásra Váriházy Oszkár alezredesnek, aki ekkor 10. hadosztály pótkeretének parancsnoka volt, iniciatívájából került sor, aki ezzel is gyengíteni akarta a budai oldal védelmét).³¹⁵ Az ennek során történetekről ellentmondásos források állnak rendelkezésünkre, csak abban lehetünk biztosak, hogy Vannay és a 10. gyaloghadosztály parancsnoksága teljesen összeveszett. A honvédtisztek gyávasággal és megfutamodással vádolták (a harcokban könnyen megsebesült) Vannayt, míg ő a 10. hadosztályt tette felelőssé az ellentámadás kudarca és az egyik század megsemmisülése miatt. A december 26-án indított ellentámadás elérte ugyan az eredeti állásokat, de a 12. tartalékhadosztály frontján betört szovjet páncélosok miatt a visszafoglalt területeket fel kellett adniuk, és eközben a vannaysták sok halottat és sebesültet vesztek. Vannay ezek után kivonta embereit, mivel úgy tapasztalta, hogy számára nem megfelelően alakulnak az események, és tájékoztatás nélkül Budára távozott.

A Vannay-riadózászlóalj tagjai a későbbiek folyamán komoly veszteségeket szenvedtek a rendkívül heves budai harcokban – ez az alakulat védte az ostromgyűrű ta-

15. kép. Galántay Ervin, a Vannay-zászlóalj
14 éves önkéntes hírvívő-futárja, mint kőszegi
katonaiskolás 1943 júliusában

16. kép. Billnitzer Ernő altábornagy (a képen
őrnagy), a rohamtüzérség főparancsnoka

lán legexponáltabb szakaszát. A veszteségek pótlására Vannay razziákat tartott a pincékben, és akit harcképesnek talált, annak puskát nyomott a kezébe és különösebb kiképzés nélkül a frontra küldte. Hogy a szökéseket megakadályozza, a zászlóalj frontján rádióon kihirdette a szovjeteknek, hogy „Itt a Vannay-zászlóalj véd, és nincs pardon”³¹⁶, azaz, hogy hadifoglyokat nem ejtenek. Ennek köszönhetően a szovjetek sem kegyelmeztek senkinek a Vannay-zászlóalj elfogott tagjai közül, akár önkéntesek voltak, akár nem.

December végén a Vannay-zászlóaljba sorozták be a szalézi internátus gimnazista diákjait is, akik a Toldy Gimnázium mellett laktak. A civil ruhás, kiképzetlen férfiak nagy része bevetése első napjaiban elesett, különösen sokan veszítették életüket január végén a Széll Kálmán téren. A Vannay-zászlóaljba sorozott Szuly Gyula megörököltette a regrutálások körülményeit:

„Másnap, január 14-én, még mielőtt szemrevételezhettük a vízholdás terepén sorsunk esélyeit, Kántor házparancsnok harsány hangon 'kérte' az összes férfiakat az udvarra. Valaki hiányzott. ... A rendőr, aki Kántor mellett állt, úgy tett, mintha nagyon érdekelné ez: – Mi van itt? Valaki eltűnt? A házparancsnok felelős! Hány férfi lakik itten 18 és 60 év között?

– Egy idegen hiányzik. Hozom!

– Legyen itt minél előbb – mondta a rendőr és komoran nézett maga elé. – A tisztelendő úr egyébként mindjárt jön.

A tisztelendő úr? A lakók összenéztek.

– Miért jön a tisztelendő úr? – kérdeztem.

– Ne kérdezzen annyit.

A rendőr arrébb ment, aztán egészen közel jött:

– Nem akarok itt olyan jeleneteket, mint tegnap volt egy házban. Az ország totális harcbevónása! Ezt mindenkinek meg kell érteni.

– Mi volt tegnap egy házban?

– Semmi... csak az asszonyok. Egyes nők csináltak magyarokhoz nem méltó, hisztérikus jeleneteket. Ellenőrzésről van szó.

– Milyen ellenőrzés?

– Tudva van, mindaz a férfi, aki egyáltalán e házban lehet még, valószínűleg mentes a katonai szolgálat alól. Másképp nem lenne itt. Hiszen ki volt téve a fegyverbe szólító parancs plakátokon! De odafönn a Vannay-zászlóaljban a Toldy-reálban ellenőrizni kívánják az iratokat. Előfordulhat, hogy még olyasvalaki van itt, akinek harcolnia kellene.

...

Zordon arcú tiszt ül egy íróasztalnál, világos, nyári társasági egyenruha zubbonyában, főhadnagyi rendfokozattal. Mellette, körben még néhányan őgyelegnek, van köztük egyenruha nélküli is.

– Első küzdő század – pattogja a tiszt, felírva egy cédulára valakinek a beosztását.

– Hová menjek! – kérdezi a riadt télikabátos, akinek iratai, úgy látszik, nem voltak elég meggyőzőek a katonai felmentéshez.

– Majd felmennek az Ilona utcai gimnáziumba, ott van az első küzdő század elhelyezési körlete és ott majd beöltöznek egyenruhába. Nincs rendfokozata!

– Nincs – felelte a riadt polgár. – Én sose voltam katona. Kimaradt évfolyam vagyok.

– Hát most végre nem marad ki! Itt a beosztása. Viselje egészséggel. A harcban majd bebizonyítja, hogy maga is szereti a hazáját!

A falak megreszkettek, erős aknázás folyt. De a tiszt megszólalt:

– Mi az, már berezeltünk? Ez kilövés volt, nem belövés, ha nem tudnák. A mi boforcunk lő a Hunfalvy utcából. Úgy fél tőle az ellenség, akár a tűztől. Mikor ez megszólal, arra már nemigen adnak választ... Majd megszokják ezt a muzsikát a végső győzelemig!”³¹⁷

Vannay alakulatából a kitöréskor már csak 100–120 fő volt életben, ezek közül is sokan sebesültek. A kitörési kísérletkor visszafoglalták a Postapalotát. Vannay a Kút-völgyben esett el.³¹⁸ Az alakulat számos tagja került később népbíróság elé. Különleges eset volt Deutsch György (később Láng Györgyként világhírű gasztronómus és étteremtulajdonos), aki szökött munkaszolgálatos létére belépett a Hungarista Légióba, majd a Vannay-riadózászlóaljba. Pest eleste előtt nem sokkal lelépett, de elfogták és „orvosi vizsgálattal” megállapították, hogy zsidó, mire ő azzal védekezett, hogy csak erdélyi szombatós. Ennek ellenére több társával kivégzésre a Duna-partra kísérték, de neki onnan is sikerült megszöknie.³¹⁹ Kálváriája azonban nem ért véget. A háború után beiratkozott Szegeden az egyetemre, ahol azonban feljelentették, hogy nyilas pártszolgálatos volt. A politikai rendőrség letartóztatta, több fogát kiverték, és csak nagy nehezen tudta bebizonyítani, hogy pártegyenruháját csak álcázásnak használta.

A nyilaskeresztes párt által szervezett hungarista-harccsoportok vegyes képet mutattak. Bár a párt több riadószászadot is szervezett, ezeknek csak a főellenállási vonal mögött, biztosításként kellett járőrözniük. Egy részüket pánclöklöklökkel is felszerelték.

A pártszolgálatosok zöme inkább a védtelenekkel szembeni kegyetlenkedést választotta: a 2500 nyilas aktivistából 6 harccsoport keretében csak kb. 700 került harc-érintkezésbe az oroszokkal – ezek is általában azért, mert az első vonalat áttörték és a nyakukon voltak az oroszok. Kevesen ugyan, de voltak olyanok, akik nemcsak eszményeik szintjén rendelték alá magukat a nyilas ideológiának, hanem vállalva az oroszok elleni harcot, a bőrüket is vásárra vitték:

„A főhadnagy úr, dr. Kollarits Béla civilben jogtanácsos volt a csepeli német repülőgépgyárban. Katonailag tulajdonképpen senki, soha magyar hadseregben nem szolgált. A spanyol polgárháborúban vett részt egy német repülőalakulattal. Mikor Szálasi átvette a hatalmat, jelentkezett, és akkor kapott mindjárt főhadnagyi rangot. Propagandistának osztották be, járta hangszórós gépkocsival a harcteret és buzdította a harcosokat. Egyik útjáról hazatérve a családjához észlelte, hogy az oroszok elérték már a légymányosi vasúti töltést. Ő meg akarta a házát védeni, bement a Ludovikára, kiválasztott 25 csellengő katonát – de volt akin kalauz egyenruha volt – és azokkal bekapcsolódott a töltés védelmébe”, emlékezett vissza parancsnokára a segédtiszt, Szalay István zászlós.³²⁰

Az egyetemi rohamzászlóalj születésének körülményei gyökeresen mások voltak. Bár itt is éltek még az 1919-ből származó hagyományok (a proletárdiktatúra ellen a Műegyetem már akkor is szervezett önkéntes alakulatot), a szervezés fő oka a németországi kitelepítés elodázása volt. 1944. október 15. után az érvényben lévő rendeletek alapján minden férfinak, így az egyetemi hallgatóknak is a Fegyveres Nemzettségbe kellett jelentkezniük. A rendelet értelmében, gyakran annak kijátszására, sorra szerveződtek a különféle alakulatok, mint például a KISKA- vagy a Táncsics-zászlóalj. Ez újabb lökést adott az egyetemi zászlóalj szervezésének is: október 5-én Elischer Gyula tartalékos hadnagy, volt műegyetemi hallgató, hivatalos engedélyt kapott a Hadügyminisztériumtól a zászlóalj megalakítására, és ezzel elérte, hogy az egyetemistákat nem pártalakulatként, hanem a honvédséghez tartozó személyekként kezeljék.³²¹ Az egyetemisták nagy része korábban egyébként is a Levente, illetve a Nemzetőrség tagja volt. Október végén hivatalosan is felvették a hadrendbe „M. Kir. I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj” néven az akkor már 500 fős alakulatot. Rendfokozattal összesen 12-en rendelkeztek a zászlóaljnál, két tartalékos hadnagy és két tartalékos

17. kép. Magyar levente pánccélrémrel

zászlós képviselte a tisztikart. A kitelepítések miatt más egyetemi hallgatók is jelentkeztek, így csakhamar megkezdődött a II. egyetemi rohamzászlóalj szervezése is.³²²

„Magam és még páran hinni akartunk egy angolszász előretörés lehetőségében, mint valami csodában. Szembenézni a valósággal túl borzasztó volt. (...) Nem tudtam magam azonosítani a nyilasokkal, de még kevésbé tudtam elfogadni egy sztálinista kommunista megszállást. (...) 1941-ben a legelső között voltam, kik átlépték az orosz határt. Mint felderítő tiszt, szemtanúja voltam néhány borzalmas atrocitásnak, amit a visszavonuló csapatok, vagy inkább a politikai egységek követtek el. Minden, amit a sztálinista kommunizmusból láttam, iszonyattal töltött el. Orsós Ferenc professzor, a katyni nemzetközi bizottság tagja apám kollégája volt, és tőle hallottam első kézből, hogy mi történt a lengyel tisztikarral. (...) Reméltem, hogy sikerülni fog egységünket együtt tartani a háború végéig. Ha kiképzés céljából Németországba kerülne, én úgy gondoltam, hogy egy ütőképes egység előbb vagy utóbb átverekedhetné magát az angolszász vonalakig.”³²³

A zászlóalj szervezőinek zöme ugyan meggyőződéses antikommunista volt, mégis távol állt tőlük a politikai szélsőségesség. Elischer például azért magyarosította Thurzóbányaira nevét, mert 1942-ben németországi útján maga is tapasztalta a zsidókkal való bánásmódot.

A szervezés során néhány zsidó származású és egy Gestapo által körözött szociáldemokrata ifjúsági vezető is a zászlóaljnál talált menedéket. December 5-én Sipeki Balás Lajos III. éves gépészmérnök-hallgató, hadiműszaki törzskari százados vette át a parancsnokságot, a II. zászlóalj élére pedig Csiky Lajos őrnagyot nevezték ki. Öt nap múlva beöltöztették az első 200 egyetemistát: mindenki báránybőr bekecsket, utászcizmát és utászhajtókás zubbonyt kapott. Fegyverzet eleinte elég szűkösen állt rendelkezésre, de a találékony egyetemisták különböző csatornákon elég jól felszerelték magukat. Megkapták a Budai Lövölde távcsöves puskáit is – műegyetemi hallgatóknak nem kellett sokat oktatni a fegyverek kezelését.

A frontot járt Sipeki százados ragaszkodott ahhoz, hogy alakulatát csak a kiképzés teljes lezárása után lehessen bevetni, ezért többször heves vitába került Kovarcz Emillel, illetve más nyilas vezetőkkal, akik az azonnali bevetést követelték. Sipeki minden ilyen követelést, de minden egyéni egyetemista akciót is megakadályozott, mert tudta, hogy csak értelmetlen mészárláshoz vezet.³²⁴ Ezzel szemben az egyetemisták többségének fogalma sem volt arról, hogy mit jelent a háború, zömük még katonára sem volt, ezért sokan romantikus elképzelésekkel várták a tűzkeresztséget.

December 24-én Kovarcz, majd Zsakó István nyilas ifjúsági vezető riadóztatta a zászlóaljat, és a szovjet áttörésre hivatkozva kérte, hogy az egyetemisták is hagyják el a többi nyilas ifjúsági szervezettel együtt a fővárost. A zászlóalj parancsnoksága nehéz döntés elé került. Elvileg karácsony után az érsekújvári kiképzőtáborba kellett volna vonulniuk az egyetemistáknak, több érv azonban a maradás mellett szólt:

„Kimenni Budapestről a nyilas ifjúsággal – pártszervezetekkel, esetleg a Gestapo és hasonló szervezetekkel, egyszer és mindenkor kompromittálta volna a zászlóalj minden tagját. Ezt semmi esetre sem akartam. Harc vagy fogságba esés esetén – az ő sorsuk, az ő ítéletük – a mi sorsunk, a mi ítéletünk lett volna. Az első zászlóaljat ameddig és amennyire csak lehet, gondoltam, a harcoktól távol kell tartani. Hátha lesz még alkalom kimenni a gyűrűből, az eredeti elgondolások kivitelezésére. Ha elkerülhetetlen, úgy jobb harcolva elesni, mint fogságba esni, vagy hagyni, hogy lemészároljanak egy széttüzlött alakulatban.

Én hittem, hogy minden nap, amivel a kommunistákat fel lehet tartani, segíteni fog a magyar ügynek és Európának”, vallotta Elischer Gyula, amikor a maradás mellett döntött.³²⁵

Nem valószínű, hogy Elischer és a hozzá hasonló, magukat politikailag nem szélsőségesnek tekintők figyelmét elkerülte volna, hogy miközben kitartanak, meghoszszabbodik a budapesti lakosok, különösen pedig az üldözött zsidók szenvedése, és romhalmazzá válik a város. Döntésüket ennek ellenére abban a hitben tették, hogy erkölcsileg és emberileg még mindig ez a kisebbik rossz a választható lehetőségek közül – kockára téve ezzel saját életüket is. A kommunista uralommal szembeni (nem megalapozatlan) érzelmeik minden bizonnyal erősebbek voltak annál, semmint hogy képesek lettek volna a kilátástalan helyzetben olyan választásra, melyet erkölcsileg inkább igazolhatott volna az utókor.

A különleges alakulatok közé tartozott még a Morlin Imre tűzér századosról elnevezett Morlin-csoport. „Mo atya” (ahogyan a hadapródok nevezték a később papi hivatást vállaló vezetőjüket) csoportja a tűzér hadapródiskola Budapesten rekedt 14–18 éves tagjaiból alakult meg, akikhez más hadapródokat, katonaiskolásokat, ludovikásokat, alakulatukat veszített katonákat is hozzácsaptak. A csoport összlétszáma kb. 120 fő volt, eredetileg a 10. gyaloghadosztály alárendeltségébe tartozott, és feladata a beszívárgott szovjet páncélosok elpusztítása lett volna – ehhez az alakulatot páncélöklökkel, két 7,5 cm páncéltörő ágyúval és jelentős mennyiségű kézfegyverrel szerelték fel. Átállás, szökés alig fordult elő, a katonaiskolai nevelésnek megfelelően a még 18. életévüket be sem töltött gyerekek az utolsó töltényig harcoltak, sokan haltak hősi halált. A csoport Morlin Imre január 15-i fogságba esése után szétszakadt, egy része a Budapest őrzészlóaljhoz került, többen Budán, a lágymányosi vasúti töltés védelmében estek el.

Jegyzetek

¹²¹ Péchy Blanka: Este a Dunánál, 34. o.

¹²² Magyarország felszabadítása, 212. o.

¹²³ Faragó Ödönné, 1. o. (kézirat a szerző birtokában).

¹²⁴ Magyar Játékszín. Szerk. Borbély Andor. XVIII. évf. 22. sz., 1944. december 21-től 27-ig.

¹²⁵ HL KTB Hgr. Süd, 897/b, Tagesmeldungen, 1944. december 23.

¹²⁶ Erhard Geiß levelében megerősítette, hogy a csoporthoz a gyalogezredek páncélgépkocsi-zászlóalját is hozzácsapták.

¹²⁷ Czezdilowszky-interjú: „December 22-én éjjel irányítottak át minket. A Rákóczi úton vonultunk keresztül, karácsonyi hangulatban. Az úton megtapsolták az alakulatot, a civilek nem fogták fel, mi történik itt... Budaörsön éjszakáztunk. Reggel felderítővel indultam el, de mindjárt vissza is jöttünk, mert már a Törökugratónál voltak az oroszok. A szállásadók már este is erről pusmogtak.”

¹²⁸ HL 10. gyaloghadosztály naplója, 74. o.

¹²⁹ Idézi: Magyarország felszabadítása, 248. o.

¹³⁰ Guderian: Erinnerungen eines Soldaten, 347. o.

¹³¹ A kivonással kapcsolatos huzavonát lásd Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd, kivonatolisan közli Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS. Balck valójában a főváros védelmét is feleslegesen tartotta, hiszen az onnan kivont erők már önmagukban elegendőek lettek volna a dunántúli front stabilizálásához, és ezzel meg lehetett volna úszni a IV. SS-páncéloshadtest magyarországi bevetését.

¹³² Így Guderian magyarázata Hitler döntésének okairól. Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 330. o.

¹³³ Kovács-interjú. A német és magyar parancsnokságok a Dél Hadseregcsoporthoz összes rájuk vonatkozó jelentését megkapták.

¹³⁴ Ezt elsősorban Gosztónyi Péter terjesztette el, Pfeiffer-Wildenbruch kéziratára és a vele készült interjúra alapozva. Ha azonban elolvassuk a Dél Hadseregcsoporthoz 1944. december 22-i

és 23-i jelentéseit, melyeknek Budapest térségére vonatkozó részéről Pfeffer-Wildenbruchnak is tudnia kellett, mivel az ő jelentésein alapultak, akkor nyilvánvalóvá válik az állítás tarthatatlansága. Hindy Iván és Pfeffer-Wildenbruch december 23-án tudták, hogy a szovjet csapatok már csak 20–40 kilométerre vannak Budapest határától, és arról is információkkal rendelkezettek, hogy a Budát délnyugati oldalról védő 271. népi gránátoshadosztály roncsai nem rendelkeznek komoly harcértékkel.

- ¹³⁵ Schweitzer, E.: Der Kessel von Budapest, 1. o. (kézirat a szerző birtokában), Bondor Vilmos: A Mikó rejtély, 63. o. Schweitzer a 13. páncélosadosztály hadinaplóját vezette és december 23-án már folyamatosan kapta a jelentéseket a bekerítésről.
- ¹³⁶ Így például Gosztynyi: Harc Budapestért 2. rész. In: Magyarok Világlapja, 1994. október.
- ¹³⁷ HL KTB Hgr. Süd 898/b, 1945. február 8. Az említett raktárak mind Buda külső kerületeiben helyezkedtek el, pontos helyük nem ismert.
- ¹³⁸ Hadtudományi tájékoztató 1994/10. sz., 181. o.
- ¹³⁹ HL KTB Hgr. Süd 898/b, 1945. február 8.
- ¹⁴⁰ HL TGY, Bíró: A Tatárhágótól Budapestig, 48. o.
- ¹⁴¹ HL 10. gyalghadosztály iratai, hadinapló, december 23-i bejegyzés.
- ¹⁴² HL 10. gyalghadosztály iratai, távmondati könyv, december 24-i bejegyzés.
- ¹⁴³ HL TGY, Vajda Alajos, 1. páncélosadosztály hadbiztos őrnagyának visszaemlékezése, 104. o.
- ¹⁴⁴ Kamocsay-interjú. Kamocsay a hadseregközvetlen könnyű szállító vonatostálánál szolgált.
- ¹⁴⁵ Pálfalvi Nándor: Esküszöm, hogy hű leszek. Bp.: Hálózati 1990., 73. o.
- ¹⁴⁶ HL KTB Hgr. Süd 897/b, 1944. december 24.
- ¹⁴⁷ Gosztynyi: Budapest ostroma. In: Magyar Nemzet 1984. december 6. Idézi Lindenau alezredes a két vezérkar viszonyáról.
- ¹⁴⁸ Hindy jelentéseinek figyelmes elolvasása, valamint a környezetéből származó visszaemlékezések (Paulics, Borbás) és interjúk (Kovács) megerősítik ezt a benyomásunkat: „Arról, hogy a Buda környéki községeket lerohanták, kaptunk értesítést. Mi nem intézkedtünk semmit, a németeknek pedig sokat javasolni nem lehetett, úgyis azt mondták volna, hogy akkor vonjunk ki magyar alakulatokat, küldjük őket oda. Másrészt voltak olyan büszkék, hogy nem fogadtak el semmilyen javaslatot sem. Nem volt rá 'szükségük',” mondta Kovács X. Ferenc vezérkari százados a bekerítésről és a két vezérkar egymáshoz való viszonyáról.
- ¹⁴⁹ Pintér-interjú.
- ¹⁵⁰ HL TGY, Darnói Pál levele.
- ¹⁵¹ Pintér-interjú.
- ¹⁵² Hingyi-interjú.
- ¹⁵³ BA–MA Hübner, 2. o.
- ¹⁵⁴ Kovács-interjú.
- ¹⁵⁵ Kovács-interjú.
- ¹⁵⁶ Gosztynyi: A magyar honvédség a második világháborúban, 230. o.
- ¹⁵⁷ Portugall, 2. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ¹⁵⁸ Czechidlowszky-interjú.
- ¹⁵⁹ Hingyi: Nyilas hungarista pártszolgálatosok bevetései Budapesten, 2. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ¹⁶⁰ Kamocsay-interjú.
- ¹⁶¹ HL TGY, Elischer: Visszaemlékezés a m. kir. I. honvéd egyetemi rohamzászlóalj megalakulásának napjaira 1944-ben, 13. o.
- ¹⁶² Az Új Szent János Kórház megfelel a mai János Kórháznak: a régi János Kórház a mai Széna-tér keleti oldalán épült, az ostrom alatt megsemmisült.
- ¹⁶³ Zolnai László: Hírünk és hamvunk. Bp.: Magvető 1986., 411–412. o.
- ¹⁶⁴ HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 32. o.
- ¹⁶⁵ Kovács X. Ferenc-interjú.
- ¹⁶⁶ Gosztynyi: A magyar honvédség a második világháborúban, 230. o.
- ¹⁶⁷ BA–MA RH 2/1950.
- ¹⁶⁸ Ifj. Csipkés-interjú. Így például még december 30-án is jelentkezett a városparancsnokságon egy honvéd, aki Csipkés ezredes hitetlenkedésre és kiabálása ellenére állította, hogy ő gyalog az erdőkön át gond nélkül bejutott a városba.

- ¹⁶⁹ Így pl. Michael Klein-interjú: „Szépilonánál a szovjetek az utcán talált civilek jegygyűrűit és óráit gyűjtötték be karácsony napján, nem törődve harci feladataikkal.”
- ¹⁷⁰ Neuburg Pál-interjú.
- ¹⁷¹ Válas György levele a szerző birtokában.
- ¹⁷² Flekács Vendel: Csévi napok, 1. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ¹⁷³ Kamocsay-interjú.
- ¹⁷⁴ A Pest megyei falvak elfoglalásának adataira vonatkozóan lásd Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Az adatokat helybeli lakosokkal végzett interjúk alapján pontosította és az Esztergom megyére vonatkozókkal kiegészítette Dobay Pál.
- ¹⁷⁵ Csiffáry Nándor: Dorogi füzetek 5. sz., 18. o.
- ¹⁷⁶ Nagy Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez. In: HK 1983/3, 429. o. A „kb.” jelzésű adatok saját becsléseim.
- ¹⁷⁷ Thuróczy György: Kropotov nem tréfál, 121–123. o. Meg kell jegyeznünk, hogy a rohamlővegeket csak december 23-án adták át a magyaroknak, akiknek egy napjuk volt arra, hogy a magyar honvédségben addig nem rendszeresített Hetzerrel megismerkedjenek. A Hetzerek nagy részét december 26-án üzemanyagihiány miatt fel kellett robbantani.
- ¹⁷⁸ Veress D. Csaba adata, mely szerint a 2. páncélosadosztály egységei védtek volna a várost, légből kapott.
- ¹⁷⁹ Ez a magatartás jól érzékelteti a hivatásos tisztek közt uralkodó hangulatot, és megmagyarázza a magyar csapatok ostrom alatti viselkedését is. Bár ekkor már a hivatásos tisztek nagy része is látta a háború kilátástalanságát, és általában csapataikat igyekeztek kivonni a harcokból, mégsem szánták rá magukat a szövetségesekkel való szembefordulásra vagy a fegyverletételre.
- ¹⁸⁰ Safáry-interjú.
- ¹⁸¹ Nagy Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadításának történetéhez, 431. o.
- ¹⁸² OSZK, Csécsy: Napló, 1944. december 24.
- ¹⁸³ Varga József: Átélt események..., 1. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ¹⁸⁴ Hingyi: Nyilas hungarista pártszolgálatosok, 3. o. (kézirat a szerző birtokában)
- ¹⁸⁵ Csebotarjov: A béke katonái, 121–123. o.
- ¹⁸⁶ HL TGY, Horváth Dénes: A 201/1. légvédelmi ágyús üteg, 1–2. o.
- ¹⁸⁷ Pálfalvy Nándor: Esküszöm, hogy hű leszek. Bp. Hálózati 1990., 75. o., Magyarország a második világháborúban. Lexikon, 69. o.
- ¹⁸⁸ Sasvári Endre-interjú.
- ¹⁸⁹ HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 18. o.
- ¹⁹⁰ Pintér-interjú.
- ¹⁹¹ HL TGY, Elischer Gyula, 13. o. Zsakó István nyilas ifjúsági vezető az egyetemi zászlóaljnak is felkínálta az evakuálás lehetőségét, de Elischer nem akart közös vállalkozást a nyilasokkal és ezért egységével Budapesten maradt.
- ¹⁹² HL 10. gyaloghadosztály naplója, 77. o.
- ¹⁹³ Hingyi-interjú.
- ¹⁹⁴ Varga József levele 1994. január 23.
- ^{195–197} Sólyom József–Szabó László: A zuglói nyilasper, 54. o.
- ¹⁹⁸ Dobay Pál-interjú
- ¹⁹⁹ Katona Gyuláné Szentendrey Katalin: A Szentendrei katolikus egyház és plébánia története, 1996., 47. o.
- ²⁰⁰ Márai Sándor: Napló 1945–57, 285. o.
- ²⁰¹ Pest Megyei Hírlap, 1973. június 24.
- ²⁰² Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 229. o. Ezt a számot eltűzöttnek tartjuk. A Duna-kanyarba csak jelentéktelen erők szorulhattak, elsősorban a partvédő zászlóaljak, melyek azonban max. 1000–2000 főt tettek ki.
- ²⁰³ Ezt a számot úgy kaphatjuk meg, ha a Szabadság c. lapban 1944. december 24. és február 16. között megjelent adatokat összeadjuk.
- ²⁰⁴ Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 262. o.
- ²⁰⁵ HL KTB Hgr. Süd 897/b, 1944. december 31-i jelentés.
- ²⁰⁶ Így pl. Gosztonyi: Légívesztély Budapest, 157. o.

- ²⁰⁷ Horváth Sándor levele Gosztonyi Péterhez, 1961. november 8. HL-TGY 3070, Darnóy-gyűjtemény.
- ²⁰⁸ HL A 13. páncélosadosztály iratai, január 14-i jelentés.
- ²⁰⁹ HL TGY, Bíró József: Budapest védői, valamint a 10. hadosztály iratai, melyekből kiderül, hogy január 28. és február 1. között a Rózsadombon mintegy 1000 ember maradt le, esett fogságba. Ha számításba vesszük, hogy február 11-én ismét több ezren estek fogságba, akkor nyilvánvaló, hogy a fenti szám nem megalapozatlan.
- ²¹⁰ Művünkben az ütközetlétszám német értelmezését használjuk, mely megfelel a „Kampf-stärke” fogalmának. A korabeli magyar terminológia szerint az ütközetlétszámba más alakulatok is beletartoztak.
- ²¹¹ Magyarország a második világháborúban. Lexikon, 383. o., Rendőr rohamzászlóalj.
- ²¹² Adataim forrásai a 10. hadosztály hadinaplója, a Hadtörténelmi Levéltár tanulmánygyűjteménye és a Fővezérség meghatalmazott tábornokának anyaga. Az eddigi forrásközlések számos alakulatot nem, illetve tévesen, hiányosan sorolnak fel.
- ²¹³ HL 10. hadosztály iratai. A távmondati könyv december 16-i bejegyzése szerint a hadosztály élelmezési létszáma 7990 fő volt.
- ²¹⁴ A tűzérség zöme a gyűrűn kívül rekedt, a Szent László hadosztály alárendeltségében harcolt.
- ²¹⁵ A harcos létszám nem tartalmazza a tűzérség és a nehézfegyverzet kezelői állományát, valamint az ellátóalakulatokat.
- ²¹⁶ A 4. huszárezred, 2. páncéltörő ágyússzázad, I. Bem József lovas tűzérosztály, I. önálló huszárosztály, 4. gépkocsizó utászszázad.
- ²¹⁷ Az 1., 7., 10. rohamtűzérosztály, valamint a 13., 16., 25. rohamtűzérosztály töredékei.
- ²¹⁸ A 201., 206., 208., 217., I. légvédelmi tűzérosztály, 201. légvédelmi fényszóróosztály.
- ²¹⁹ A „galántai”, „zilahi”, „székelyudvarhelyi”, „besztercei”, „pécsi” csendőrzászlóaljak. Létszámuk 150–700 fő között ingadozott, ezért átlag 300 fővel számoltunk.
- ²²⁰ VIII., IX. utászszászlóalj, IV. utászszászlóalj részei, VI/2. öreg (sic!) utász, VII/2., IX/1., 110., 112., 153. önálló kerékpáros, illetve a VII., VIII. tábori pót utászszázad, 101., 102. rohamcsónak század, 72. nagyfeszültségű villamosakadály csoport: 101., 106. villamosakadály századok, 132., 138., 401., 404. hadihídoszlopok, I/1.2. és III/1–2. honi építőszázadok, 201., 202., 203. különleges műszaki zászlóalj, 102. fogatolt vegyiharczászlóalj. 101. helyrcálítózászlóalj, 101., 102., 104. vasútépítőzászlóalj, 107., 110., 111. vasútépítőszázad, 101., 109. üzemszázad, 104. vasútépítő szeroszlop, I/1–2., III/1–2. honi építőszázad, 101. fővezérség-közvetlen villamos üzemszakasz. Összesen 11 zászlóalj és 25 század.
- ²²¹ Kerületenként egy zászlóalj, valamint az ELTE KISKA-zászlóalja és a Tánácsics (korabeli fedőnévén I. hungarista egyetemi felderítő zászlóalj), összesen 16 zászlóalj.
- ²²² 1944 novemberében alakultak, parancsnokaik Kubinyi Ferenc és v. Hellebronth Gusztáv (Hingyi-interjú, Hellebronth-interjú).
- ²²³ Berend, Korányi, Déri, Morlin, Viharos harccsoportok. Az első hármat nagyrészt a lövegét vesztett légvédelmi tűzerekből, a Morlin-csoportot a nagyváradi hadapródiskola növendékeiből állították fel.
- ²²⁴ A hadtest karhatalmi zászlóaljat hadapródokból szervezték.
- ²²⁵ A 9., 21. tábori, 106. nehéz tűzérosztály, 20/4. aknavetőütege, 4/2. tűzérütege.
- ²²⁶ Karhatalmi ezred, kerékpáros zászlóalj, két légoltalmi század, tanzászlóalj, páncélkocsi osztag, valamint az önálló harccsoportba nem szervezett rendőri állomány.
- ²²⁷ A IV. gépkocsizó vonatosztály (feltehetőleg más egységek is a gyűrűbe szorultak, ezeknek megnevezését azonban nem ismerjük).
- ²²⁸ Központi hungarista harccsoport (Prónay Pál), Észak-pesti hungarista harccsoport (Evetni István), Sváb-hegyi csoport (Ostián Antal), Óbudai csoport, Belvárosi hungarista harccsoport (dr. Kollarits Béla), Zugló-Kőbányai harccsoport, Csepeli hungarista harccsoport (parancsnokaik ismeretlenek).
- ²²⁹ Városey 21. o. (kézirat a szerző birtokában), Lénárt-, Csány-interjúk.
- ²³⁰ Városey-interjú.
- ²³¹ Wáczeck-interjú.
- ²³² BA–MA KTB Hgr. Süd 897/b, 1944. december 16-i jelentés.
- ²³³ Wáczeck-interjú.

- ²³⁴ Teszáry-interjú.
- ²³⁵ Léтай-interjú
- ²³⁶ Benyovszky-interjú.
- ²³⁷ Czeccidlowszky-interjú, Bíró visszaemlékezései.
- ²³⁸ HL VKF 306/b. doboz, 1944. november 2.
- ²³⁹ HL TGY, Bíró: Budapest védői, 23. o.
- ²⁴⁰ Czeccidlowszky-interjú.
- ²⁴¹ Budapestet összesen 15 szovjet és 3 román hadosztály, valamint 2 tüzérhadosztály és egy tengereszgyalogos dandár támadta. A hadosztályok feltöltöttségi állapota legalább 60-70%-os volt, így hadosztályonként 6000 fős élelmezési és 4000 fős harcoslétszámmal számolhatunk. Ezeken az alakulatokon kívül azonban még jelentős számú egyéb hadtest és hadsereggközvetlen egység vett részt Budapest ostromában, így az ostromlók összlétszáma kb. 150 ezer főre tehető.
- ²⁴² HL 13. német páncélosadosztály iratai, január 24-i jelentés.
- ²⁴³ Pfeffer-Wildenbruch a kitörés előtt 43 900 katonát jelentett, ebből azonban 11 600 volt a sebesült.
- ²⁴⁴ Így pl. Szentendrei László hadnagy, aki a 10. hadosztálytól a Feldherrnhalle hadosztályhoz került (Szentendrei-interjú). Erich Kern: Die Letzte Schlacht Ungarn c. könyvében is említ önkéntes civileket.
- ²⁴⁵ Szovjet levéltári adatok alapján. Lásd: Fegyverrel a fasizmus ellen, 180. o.
- ²⁴⁶ A szovjet levéltári forrást idézi pl. Zaharov: Délkelet és Közép-Európa felszabadítása, 259. o.
- ²⁴⁷ Balck, Hermann: Ordnung im Chaos, 611. o., valamint Balck hagyaték BA-MA N 647/v. 13, 5. o.
- ²⁴⁸ BA-MA RH 10/105.
- ²⁴⁹ BA-MA RH 10/328. A létszámból levontuk az utászászlóalj kb. 800 katonáját, akik december 24. után a gyűrűn kívülre kerültek.
- ²⁵⁰ BA-MA RH 10/206. Egy zászlóalj, két páncélosszázad, 3 tüzérvég nélkül, melyek a gyűrűn kívül rekedtek.
- ²⁵¹ A 13. páncélosadosztálynak csak kb. 60%-a harcolt Budapesten, egy páncélososztálya, páncélvadászosztálya, légvédelmi tüzérosztálya, a 93. páncélgránátos-ezred II. zászlóalja a gyűrűn kívül rekedt, vagy nem is tartózkodott Magyarországon. BA-MA RH 10/151.
- ²⁵² A 977., 978. gránátoszcredek maradványai, 2 tüzérvég, egy SS-rendőrszázad.
- ²⁵³ Hozzá tartozott a 147., 632., I/40., II/241. tüzérosztály is (BA-MA RH 10/139).
- ²⁵⁴ Ez az alakulat büntetőzászlóalként működött. Az ide beosztottak mind a német véderő tagjai voltak, bizonyos szolgálati idő után visszakérülhettek alakulatukhoz, ha nem követtek el kihágást.
- ²⁵⁵ 26. tábori csendőr osztág, 9. páncélvadászosztály, 3. SS-tüzérezred, 4. SS-rendőrezred, 109. SS-híradóosztály részei.
- ²⁵⁶ A 959/I. tüzérvég, 504. ködvető osztály, I., II/127. hadsereggközvetlen utászdandár, I/771. utászszázad, 59. hidászszászlóalj részei. BA-MA RH 11 III/40 K3 és HL KTB Hgr. Süd 897/b január 1. állományjelentés.
- ²⁵⁷ Ezt a számot igazolja az átváltt Vörös Gyula vezérkari alezredes vallomása is, idézi: Luknyicij: Magyar Napló, 100. o.
- ²⁵⁸ Az állományjelentések csak a 8. és 22. SS-lovashadosztály, a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály és a 13. páncélosadosztály esetében maradtak fenn. Ezek adataiból levontuk a december 24. után a fővárosban kívül rekedtek létszámát (lásd BA-MA RH 10/139). A feltüntetett nehézfegyverzetnek csak kb. 60-70%-a volt bevethető állapotban. A többi alakulatról lásd KTB Hgr. Süd 897/b állományjelentések, valamint HL a IX. SS-hegyihadtest jelentései. Gosztónyi adata, mely a 6. SS-rendőrezredet is feltünteti, téves – az ezred soha sem volt Budapesten.
- ²⁵⁹ Bartha István-interjú
- ²⁶⁰ Sasvári-interjú. A „Galizien” SS-hadosztály 201. nehéz tüzérosztályáról lehetett szó.
- ²⁶¹ Így pl. HL TGY, Salamon Aurél: Budán történt, 95. o. Öngyilkosságot elkövető katonákról a kitörés túlélői számolnak be a leggyakrabban (a forrásokat lásd a Kitörés fejezetnél).
- ²⁶² HL KTB Hgr. Süd 897/b. 1945. február 8. Balck tábornok jelentése.
- ²⁶³ Kovács X. Ferenc: Villanások, 12, 36. o. (kézirata a szerző birtokában).
- ²⁶⁴ Ungváry Gerő-interjú.

- ²⁶⁵ Wácsek-interjú.
- ²⁶⁶ BA–MA RH 2/2468, 1944. novemberi jelentés.
- ²⁶⁷ A szovjet propaganda tévesen használta az elnevezést: a valóságban Sztjepan Bandera tábornok 1944-ig német fogságban volt, és az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) katonái 1943-ig a németek ellen is harcoltak, 1944. elejétől fogva azonban elsősorban a Vörös Hadsereggel szálltak szembe, és hallgatólagos fegyverszünetet kötöttek az ukrán területeken állomásozó német és magyar parancsnokságokkal.
- ²⁶⁸ BA–MA RH 2/2458.
- ²⁶⁹ BA–MA RH 2/1996, 1945. január 18-i jelentés.
- ²⁷⁰ Benefi-interjú.
- ²⁷¹ HL TGY, Bíró: A Tatárhágótól Budapestig, 28. o.
- ²⁷² Tóth: Budapest felszabadítása, 62. o.
- ²⁷³ A 18. önálló lövész- és a 30. lövészhadtest a legfelsőbb parancsnokság november 14-i direktívája alapján került a Kárpátokban állomásozó 4. Ukrán Front állományából a Budapestet ostromló 2. Ukrán Fronthoz. Az átcsoportosítás csak december közepére fejeződött be, a 30. lövészhadtest pedig csak a hatvani áttörést követően zárkózott fel Budapest északkeleti védőövére.
- ²⁷⁴ Tóth: Budapest felszabadítása 128., 247. o. és BA-MA KTB Hgr. Süd RH V/58-62 és Lagekarten. Táblázatunk a szovjet források kutathatatlansága, illetve az eddig megjelent irodalom elmentmondásai miatt nem teljes.
- ²⁷⁵ BA–MA RH 2/1330.
- ²⁷⁶ A 2. gépesített hadtestet csak január 3-án vonták ki. A felmentési kísérletek elhárítására ideiglenesen kivonták a 10. gárda-lövészhadtest 49. és 109. lövészhadosztályát, valamint a 86. gárda-lövészhadosztályt is. Gosztynyi alaptalanul 300 000 főre teszi a Budapestet ostromló erők létszámát (A magyar honvédség, 232. o.) A már ismertetett alakulatokon kívül végig részt vett az ostromban és ezért a „budapesti” előnévvel tüntették ki a budapesti csoport, illetve a 46. hadsereg közvetlen alárendeltségébe tartozó 21. légideszant tüzérezredet, a 123. ágyús tüzérdandárt, a 202. önálló könnyű tüzérdandárt, a 110. gárda önálló páncéltörő tüzérhadosztályt, a 28. aknavetődandárt, a 9. és 60. légvédelmi tüzérhadosztályt, a 11., 12., 14. műszaki dandárt, a 12., 16. önálló híradós ezredet, a 336. határőrezredet, valamint a 3. csatarepülő hadtest három hadosztályát és 13 ezredét, és ezenkívül számos önálló zászlóaljat és századot.
- ²⁷⁷ A hadosztály pontos hadrendi számát Tóth Sándor kutatásai sem tudták felderíteni. Zaharov idézett könyve a Budapestet ostromló alakulatok jegyzékében (Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 473. o.) említi a 337. lövészhadosztályt, de nem adja meg alárendeltségi viszonyait. Ezért feltételezzük, hogy ez a hadosztály lehetett a másik megerősítő egység.
- ²⁷⁸ A 7. román hadtestet, a 30. lövészhadtestet és a 68. lövészhadosztályt január 18-án kivonták az ostromló csapatok közül.
- ²⁷⁹ Az adatok az előbbieken ismertetett forrásokon alapulnak, a szovjet ütközetlétszámok saját becsléseim.
- ²⁸⁰ Ilyen esetekről számol be pl. Klein 44. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ²⁸¹ BA–MA RH 2/2458.
- ²⁸² Gosztynyi tévesen „Horthy-óvóhely”-ként említi, a valóságban a kormányzói óvóhely a Várpalota alatt helyezkedett el. Az Alagútban épített óvóhelyet később Rákosi Mátyás atombiztos óvóhelynek építtette ki saját részére. Egy másik óvóhely az akkori külügyminisztérium alatt épült, mely ma a Dísz tér egyetlen be nem épített romos telke, jelenleg egy óvoda használatában.
- ²⁸³ Wolff alezredes beszámolója az ostromról BA–MA N 647/13.
- ²⁸⁴ BA–MA Schweitzer, 5. o.
- ²⁸⁵ BA–MA N 647/13.
- ²⁸⁶ BA–MA N 647/13.
- ²⁸⁷ Balck: Ordnung im Chaos, 611., 661. o.
- ²⁸⁸ Gosztynyi 1984. december 6-án megjelent Magyar Nemzet-beli cikkében 30 évesnek, de a későbbi publikációiban (pl. Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből, 27. o.) 27 évesnek mondja Lindenaut.

- ²⁸⁹ Gosztonyi megjegyzése, mely szerint ez „novum” lett volna a háború folyamán, téves (Magyarország 1944. Fejzetek az ellenállás történetéből, 27. o.). A IX. SS-hegyihadtest hadműveleti osztályvezetője és vezérkari tisztjei, valamint a 8. és 22. SS-lovashadosztály vezérkari főnökei, Charpentier, Schaper, Mitzlaff és Meinke vezérkari őrnagyok szintén nem SS-tisztek voltak, a Wehrmachttól vezényelték őket.
- ²⁹⁰ Benyovszky-interjú.
- ²⁹¹ HL Hindy Iván minősítési lapja.
- ²⁹² Uo.
- ²⁹³ Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén, 344. o.
- ²⁹⁴ Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén, 345. o.
- ²⁹⁵ Varga László: Kérem a vádlott felmentését, 218–219. o.
- ²⁹⁶ HL mikrofilm 1068, vizsgálati dosszié Hindy Iván ügyében.
- ²⁹⁷ Hindy bizonyára embermentőként élte át saját szerepét – a valóságban sokkal többet tehetett volna a főváros lakóiért, ha el tudta volna határozni magát az aktív cselekvésre és a németekkel való szembefordulásra.
- ²⁹⁸ Varga László: Kérem a vádlott felmentését, 221. o.
- ²⁹⁹ Varga László: Kérem a vádlott felmentését, 221–222. o.
- ³⁰⁰ A szituáció jobb megértéséhez idézzük Bangha Ernőt, a testőrség parancsnokának segéd-tisztjét: „Az én javaslatom és felelősségvállalásom alapján került a testőrséghez. Jelleme és katonai erényei alapján, amelyeknek harctéri szolgálata alatt fényes bizonyítékát adta, aggály nélkül vállalhattam felelősséget érte. Rendfokozatában ennek a háborúnak a legmagasabb kitüntetései felruházott tisztje volt. (...) Indokolt volt, hogy aggódó érdeklődéssel vártam jelentését. Válasza készületlenül ért és először megzavart. Értetlenül áll az események fordulata előtt. Nem érti, miként fajulhattak odáig a dolgok, hogy a szövetségesünk ellen kelljen harcolnunk. Attól tart, nem lesz képes helytállni azokkal szemben, akiknek kitüntetését jelenleg is hordja. Ismételen és visszatérően hajtogatta: – Nem értem, nem értem! Attól tartok, nem becstelen dolog, amit kívánnak tőlem. Nem tudom ezt csinálni. – Velem együtt a többiek is döbbszent csendben hallgatták kitörését. Össze kellett szedni magamat és válaszolnom kellett. Hivatkoztam arra, hogy az én javaslatomra került a testőrséghez, és felelősséggel tartozom magatartásáért. Világosan kell látnia, hogy mi a kötelessége. A magyar érdekeket semmibe vevő, becstelen eszközöket alkalmazó náci németek támadnak meg minket, és mi ez ellen a támadás ellen legfelsőbb parancsra védekezünk. Lelepleződtek sorozatos hazug ígéreteikkel és szöszegéseikkel. Miféle erkölcsi szabály kötelezheti a magyarságot, hogy feláldozza magát idegen érdekek, becstelen célok szolgálatában? Azért támadnak ránk, hogy a kormányzót félreállítva a saját gauleiterüket ültessék helyére, aki gátlástalanul kiszolgáltatja nekik a magyar népet és összes javaikat. – Az okozza a lelkiismereti válságodat, hogy részt veszel ennek megakadályozásában? – kérdeztem. Nem tudtam tovább folytatni, nem is volt szükség rá. Képtelen volt tovább fékezni magát, kitört belőle az addig nehezen visszafojtott zokogás. Átrohant a másik szobába, az ágyra vetette magát, s egész testében rázkódott. Percek teltek el, amíg legyűrve megrendülését, úrrá lett érzelmein. Felállt és felém fordulva jelentette, hogy teljesíti a parancsokat, úgy, ahogyan elvárják tőle.” Bangha Ernő: A magyar királyi testőrség 1920–1944, 141. o. Földes százados később öngyilkos lett.
- ³⁰¹ Hindy Iván indíttatása, leszámítva, hogy nem volt testőr és ezért nem is volt napi kapcsolatban a kormányzóval, ettől nem sokban különbözhetett. Az eltérő környezet és előítéletei mégis más útra vitték.
- ³⁰² Tomka Emil, 49. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ³⁰³ HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 40. o. Kalándy altábornagy január 17-én súlyosan megsebesült.
- ³⁰⁴ Benyovszky-interjú.
- ³⁰⁵ Bódy-interjú.
- ³⁰⁶ Lám-interjú.
- ³⁰⁷ Hingyi-interjú.
- ³⁰⁸ Suworow, Viktor: Der Eisbrecher, 176. o.
- ³⁰⁹ Szovjetszkaja Vojennaja Enciklopedija (Vojenizdat, Moszkva, 5. kötet: 1978, 8. kötet: 1980.) Malinovszkij: 5. kötet, 100–101.o., Tolbuhin: 8. kötet, 63. o.

- ³⁰⁹ Bondor Vilmos: A Mikó-rejtély, 38. o.
- ³¹⁰ Galántay-interjú.
- ³¹¹ HL mikrofilm 1068 vizsgálati dosszié Hindy Iván ügyében.
- ³¹² Összetartás, 1945. január 7.
- ³¹³ Galántay Ervin levele a szerzőhöz, 1994. szeptember 21.
- ³¹⁴ Így élt és ölt a Vannay-zászlóalj. In: Kossuth Népe, 1945. június 14.
- ³¹⁵ Galántay Ervin levele a szerzőhöz, 1997. augusztus 17.
- ³¹⁶ Galántay-interjú.
- ³¹⁷ OSZK, Szuly Gyula: Háttér a Vár. Életrajzi töredék.
- ³¹⁸ Galántay-interjú.
- ³¹⁹ Népbíróági Közlöny 5. sz. 1946. február 2. Deutsch Györgyöt a népbíróság felmentette.
- ³²⁰ HL TGY, Szalay István visszaemlékezése, 57–58. o.
- ³²¹ HL TGY, Elischer: Visszaemlékezés, 3. o.
- ³²² HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 9–11. o.
- ³²³ HL TGY, Elischer: Visszaemlékezés, 3–4., 24. o.
- ³²⁴ Sipeki Balás Lajos: 1945. január 1-i Mikó–Bondor akció története, 1. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ³²⁵ HL TGY, Elischer: Visszaemlékezés, 13. o.

3. Az ostrom 1944. december 26. és 1945. január 18. között

3.1. A pesti oldal harci eseményei 1944. december 24-től

3.1.1. Az Attila-vonal első és második védőövének áttörése

Malinovszkij marsall Pesttel szemben felvonult három lövészhadtestének szintén fontos szerepe volt a tervezett hadműveletben. Csapatainak december 23-ig kellett volna elfoglalni a főváros keleti részét. Erőik azonban elégtelenek voltak erre a feladatra, ezért december 24-ig a pesti oldalon az Ecser és Vecsés közötti szakasz kivételével, ahol betörték az 1. páncélosadosztály állásaiba,³²⁶ nem is indítottak nagyobb támadó akciót. Kivétel csak a védelem északkeleti, Csömör és Fót közötti része volt, ahol a 10. hadosztály vonalát folyamatosan heves támadások érték. A szovjet és román csapatok ekkor már majdnem mindenütt beékelődtek az Attila-vonal első vagy második védőövébe (a vonalat lásd az 1.2.2. fejezetben), különösen a hídfő középső és északkeleti részén, ahol a 7. román hadtest támadott. Az Attila-vonal első védőövéből karácsonyra már csak a Vecsés és Pécel közötti szakaszt nem foglalták el a szovjet csapatok. Csak a pesti külvárosok peremén húzódó harmadik védőöv volt még mindenütt német–magyar egységek kezén.

December 25-én a pesti hídfő teljes hosszában elkezdődött a szovjet támadás. Betörték délen, az Arany-hegy térségében az 1. páncélosadosztály frontján is, de ezeket a sikeres magyar ellentámadás felszámolta, sőt hadifoglyokat is ejtett. Mogyoródtól délre német egységek úgy vonultak vissza, hogy nem várták meg a leváltást, és ezáltal 500 méteres szélességben szovjet csapatok szivárogtak be. Dr. Németh János százados 8 fővel és 2 német rohamlöveggel az est folyamán a szakaszt visszafoglalta, de a 18/1. zászlóalj két százada fogságba esett.³²⁷

A védők helyi sikerei ellenére a támadók ezen a napon már a Soroksár és Maglód közötti szakasz kivételével mindenütt bejutottak az Attila-vonal második védőövébe. Mind az első, mind a második vonal jórészt beépítetlen területen, a városszéli falvak között húzódott. A 8. SS-lovashadosztályt december 24-én Budára irányították, ezért elkerülhetetlenné vált a védelmi vonalak visszavétele a szűkebb, jobban védhető második, illetve a külvárosok peremén húzódó harmadik védőövre: a régi védővonalban helyenként 100 méterre jutott egy gyalogos. Az állandó támadások miatt a visszavonulást csak szoros harcérintkezés közben, jelentős veszteségekkel lehetett végrehajtani. A kivonás miatt hatalmas rések keletkeztek, a 22. SS-lovashadosztály és a 13. páncélosadosztály Kerepesi út–Üllői út között csatlakozó szárnyai állandóan elvesztették az érintkezést. A szovjet csapatok frontális támadása tartalékok kivonását is lehetlenné tette – a két hadosztály csatlakozási pontja állandóan akut probléma maradt.³²⁸

December 26-án az északkeleti fronton a Fót és Pécel között védő 4. huszárezred, 10. gyalghadosztály és 12. tartalékadosztály vonalaiba több helyen 300–600 méter mélységben betörték a szovjetek és románok páncélosokkal támogatott támadásai.

A T-34-esek lerohanták a gyengén megszállt védőárkokat, és azokon túlhaladva hátulról vették tűz alá az állásokat. A 8/III. zászlóalj nagy részét az északkeleti front középső részénél, Csömör előtt bekerítették és felmorzsolták, bár a zászlóalj a 12 támadó páncélosból kézfegyverekkel hármat kilőtt. A Csömörtől északra védő 4. huszárezred vonalaira szintén 10–15 szovjet páncélos zúdult, a huszárok kettőt ki tudtak lőni páncélökleikkel, a többi betört a vonalakba. A közeli présházban állomásozó ezredparancsnokság csak azért került el a hadifogságot, mert Kammerer Ernő hadnagy az ablakon kiugorva, az utánanyújtott harmadik páncélöklével kilőtte a ház irányában támadó harcocsit, miután az előző két lövése célt tévesztett.³²⁹ Szintén aznap esett el a Csömörtől északkeletre megerősített magaslat is. Hogy milyen áldozatokba kerülhetett mindez a szovjet hadvezetésnek, csak áttételesen érzékelhető a valós állapotokat a száraz szöveggel elkendőző beszámolókból: „Miután a megerősített magaslatot korábban több kísérletre sem sikerült elfoglalni, Merkviladze szakaszvezető engedélyt kért, hogy egy rajnyi katonával próbát tegyen. Az engedélyt követően a köd leple alatt 20–30 méterre megközelítették a magaslaton kiépített ellenséges állásokat, majd tűzérségi tüzet kértek. (...) A birtokba vett magaslaton a saját alegység beérkezéséig mintegy 5 órán át sikerrel tartották magukat, és ezalatt az ellenség két rohamát hiúsították meg.”³³⁰ Merkviladze szakaszvezető a magaslat elfoglalásáért megkapta a Szovjetunió Hőse érdemrendet.

A Vannay-riadózászlóalj 26-án este indított ellentámadása eleinte sikerrel járt, és visszafoglalta a 8/III. zászlóalj csömöri állásait. A jobb szomszéd 12. tartalékhadosztálynál betört szovjet–román csapatok azonban bekerítéssel fenyegették az előretörteket, akik – miután egyik századukat felmorzsolták és parancsnokuk is megsebesült – visszavonultak.³³¹ A németek támogatásul csak 3 lövészpáncélost küldtek, melyek alkalmatlanok voltak a tankokkal szembeni harcra. A helyzet válságosra fordult, mert a vonalban jelentős hézag keletkezett. Lezárására nem voltak már erők.

A pesti front északkeleti részén, Fót és Csömör közt húzódott az egyik legfontosabb támadási irány: itt mélyen a beépített területek közé sík, beépítetlen térség nyúlt be, mely rendkívül alkalmas volt arra, hogy a páncélosok támadása kibontakozzék. Északról Rákospalota, délről Rákosszentmihály között ez a beépítetlen, szántókkal és legelőkkel tarkított terep Pestújhelyig húzódott, és a védők nem is tudták sokáig tartani magukat ezen a szakaszon. Ez a magyarázata annak, hogy a front január elejére már Zuglónál járt és január közepére már elszakadással fenyegette az Angyalföldet védő német egységeket, melyekre nem hárult nagy nyomás északról, ezért csak lassabban vonultak vissza. Az egyre mélyebb beékelődés következtében keletkezett a későbbi kritikus helyzet január 14. és 16. között a Szent István körút magasságában (Illés Béla „Vígszínházi csatája” őrzi az emlékét), ahol biztosítani kellett, hogy az angyalföldi német egységek a Berlini (ma Nyugati) tér és a Duna-parti Pozsonyi út között visszavonulhassanak.

A szovjet csapatok már a sztálingrádi csatában is hasonlóképp jártak el, igyekeztek több kisebb katlanra szakítani a védőket, akik elszigetelten sokkal hamarabb morzsolódtak fel.

Az 1. magyar páncélosadosztály részeit a déli arcvonalról a Lakihegy–Királyerdő közötti Csepel-szigeti frontra csoportosították át, hogy az ottani védőszakaszt és a szükségrepülőteret biztosítsák (a csepeli repülőteret sikerült a leghamarabban üzembe helyezni a körülzárás után).

A szovjet erők december 27-én a 12. tartalékhadosztály frontján betörték a harmadik védőövbe is – Rákoskeresztúr és Újmajor szovjet–román kézre került. Aznap Vecsést is elfoglalták a 18. lövészhadtest csapatai és több mély betörést értek el a délkeleti fronton is, egészen Pestszentlőrinc és Rákoscsaba térségéig. Budafok felől kisebb szovjet deszant a Vasmű magasságában a Csepel-szigetre is megpróbált átkelni, a magyar légvédelmi tűzérség azonban közelharcban visszaverte a támadókat.

A Dél Hadseregcsoporthoz és a budapesti helyőrség parancsnokai egyetértettek abban, hogy Budapesten lehetetlen a teljes hídfőállás megtartása. A visszavonulástól joggal remélhették a helyzet stabilizálását, mivel a rövidebb, koncentrikus vonalon kisebb erővel is tartani lehetett az állásokat. Legcélszerűbbnek a pesti hídfő teljes feladását tartották (volna), hogy így a budai oldalon jobban kiépíthessék a védelmet, illetve felkészülhessenek a kitörésre. Grolman altábornagy, a hadseregcsoporthoz vezérkari főnöke és Balck tábornok csak abban nem értett egyet, hogy mikor és hogyan kezdjék meg a visszavonulást a belső gyűrűre. A Dél Hadseregcsoporthoz a gyors, Balck tábornok és vezérkari tisztjei a lassúbb visszavonulás tervét részesítették előnyben.

Bár Hitler december 24-i parancsa még a pesti hídfő szűkítését sem engedte meg, nem is beszélve a teljes feladásról és a kitörésről, a IX. SS-hegyihadtest mégis szervezni kezdte a kitörést. Hozzá kell tennünk, hogy más választása nem is lehetett – Hitler ama parancsából, hogy a felmentésig Budát és Pestet egyidejűleg, mindenáron tartani kell, egyszerre csak egy volt megvalósítható. December 26-án Budapest és a hadseregcsoporthoz főhadiszállása között még működtek a föld alatti telefonkábelek. Aznap a déli órákban a budapesti rádióban bejelentették (feltehetően Pfeffer-Wildenbruch utasítására), hogy a védősereg kitör.³³² Pfeffer-Wildenbruch saját emlékei szerint 27-én döntötte el, hogy a parancs ellenére cselekszik. Másnap, december 28-án azonban – ugyancsak Pfeffer-Wildenbruch emlékei szerint – megérkezett Hitler újabb parancsa, mely kategorikusan megtiltotta a kitörést.³³³

Feltehetjük a kérdést, miért kezdte meg egyáltalán a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága a kitörési előkészületeket, amikor Hitler már november 23-án, majd december 1-jén és december 24-én (16.50-kor Guderian, majd később Fegelein SS-Brigadeführer által az éjjeli órákban kétszer is) elrendelte Budapest háztól házig való védelmét, és kategorikusan kizárta a főváros feladásának lehetőségét. A „Führer” parancsaival való szembehelyezkedésnek egy valószínű magyarázata van: a IX. SS-hegyihadtest vezetése abban reménykedett, hogy Hitler, látva a drámaian romló helyzetet, utólag, vagy az utolsó percben mégis engedélyt ad a kitörésre. Hiszen ugyanez következett be december 24-én a 8. SS-lovashadosztály kivonásánál is – Hitler engedélye még nem érkezett meg, amikor a kivonás már elkezdődött. Ez a vezetés szempontjából lehetetlen helyzet – a parancsnokoknak állandóan felül kellett bírálniuk a kapott utasításokat – annak következtében alakult ki, hogy Hitler semmit sem akart a katonákra bízni, és zászlóaljakig bezárólag magának tartotta fenn a rendelkezés jogát. Intézkedései a messzi Berlinből ennek következtében rendszeresen elkéstek, és ennek tudatában próbált néhány önállóbb tábornok előre intézkedni, reménykedve abban, hogy utólag mégis beérkezik az áhított parancs. A többszöri kategorikus tiltás, valamint a megígért felmentésben való hit miatt a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága a döntő pillanatban mégsem mert szembehelyezkedni a Führer parancsával.

A magyar parancsnokságnak a döntésekbe semmi beleszólása nem volt. Az I. hadtestparancsnokság jelentéseiből kiderül, hogy Hindy Iván és vezérkara már december 26-án szorgalmazta a kitörést, ámde ezirányú kérdéseire Pfeffer-Wildenbruch csak annyit válaszolt, hogy *„egyelőre nem foglalkozik a kitörés gondolatával”*.³³⁴ A két parancsnokság közt kialakult viszonyra jellemző, hogy a német tábornok még azt sem tartotta szükségesnek, hogy magyar társának megindokolja döntését.

December 28-án tovább tartott a szovjet–román csapatok heves támadása. A Pécel és Ferihegy közt védekező 1. és 13. rohamtüzérsztály nem tudta lezárni a 8. SS-lovashadosztály kivonása után keletkezett rést és felmorzsolódott. A 16. és 24. rohamtüzérsztályok részei viszont továbbra is kitartottak, sikerrel verték szét a Rákosskeresztúr és Újmajor területére benyomult szovjet–román csapatokat.

Közben a szovjet csapatok a város északkeleti szélén kiszélesítették a Szilas-patak

mentén húzódó frontvonalukat: a védekezésben két magyar zászlóalj szinte teljesen elvérzett. A Rákosszentmihály térségében folyó harcokban a németek 5 ellentámadást kíséreltek meg, melyek a kemény szovjet ellenállás miatt mind megghiúsultak. Nyikolaj Hodenko alhadnagy egymaga 3 páncélost lőtt ki, ezért és az árpádföldi harcokért megkapta a Szovjetunió Hőse érdemrendet.³³⁵ Az I. hadtest karhatalmi zászlóalja szintén felmorzsolódott: a veszteségek pótlására bevetett 300-400 honvéd átment a szovjet csapatokhoz, a zászlóaljparancsnok megbetegedett, az egység december 30-án már csak 7 tisztből és 40 honvédből állt. Román hadosztályok elfoglalták Pécelt, Kistarcsát és elérték Cinkota szegélyét. Itt rendkívül heves harcok alakultak ki, a 2. és 19. román hadosztály háromszor indult rohamra ezért a területért és az ettől délre fekvő erdőért. Cinkota végleges elfoglalása csak a december 29-ről 30-ra virradó éjszakán sikerült, de a 2. román gyaloghadosztályt annyira megviselték a harcok, hogy azonnal ki kellett vonni az arcvonalból.³³⁶

Dél-Pesten szovjet kézbe került Gyál és Maglód, a harcok Pestszentimre szélső kertes utcáiban folytak. Aznap felrobbantották a déli összekötő vasúti hidat, mivel a szovjet csapatok a budai oldalon már a hídfőig jutottak.

Szovjet oldalról hangszórókon közölték, hogy másnap parlamenterek érkezése várható. Röpcédulákon is felszólították a védőket a megadásra.

3.1.2. A parlamenterek

Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka minél előbb birtokba akarta venni Budapestet, hogy Pozsony és Bécs irányában törhessen előre. Az ostrom időráblónak ígérkezett. Hogy a helység harc rendkívüli áldozatokkal jár, azt mind Malinovszkij, mind Tolbuhin tapasztalatból tudhatta, mivel hadseregearcparancsnokként részt vettek a sztálingrádi csatában. Milliós lakosságú európai nagyvárost azonban még nem ostromolt a Vörös Hadsereg. Gosztonyi azt írja, hogy egy orosz hadtörténész szerint problémát jelentett az is, hogy „a házak többsége főleg kőből épült”.³³⁷ Budapest 15 szovjet és 3 román hadosztályt kötött le.

1944. december 29-én Sztálin hozzájárulásával a szovjet hadvezetőség megadásra szólította föl a német–magyar helyőrséget. Az ultimátum számos nagyvonalú kedvezményt helyezett kilátásba: a magyaroknak azonnali szabadon bocsátást, a németeknek a háború befejezése utáni azonnali hazamenetelt ígért. Mindenki megtarthatta volna egyenruháját, kitüntetéseit, a tisztek oldalfegyverüket is. Mindenkinék megígérték az élelmszerellátást, a sebesülteknek, betegeknek az azonnali orvosi ellátást.

A feltételeket átadó két szovjet százados küldetése sikertelenül végződött. A szovjet hadvezetés, rájuk hivatkozva később évtizedeken át a magyar hadtörténészek, a németeket vádolták a parlamenterek meggyilkolásával.³³⁸

Feltűnő, hogy a háború után a német hadvezetésnek felrótt háborús bűnök között nem szerepelt parlamenterek meggyilkolása, ilyen vagy ehhez hasonló eset az egész háború alatt amúgy sem fordult elő. Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornokot, a budapesti védősereg parancsnokát – akit háborús bűnösnek állítottak Moszkvában bíróság elé – még a kihallgatások során sem faggatták a parlamenterek halála miatt. A bírósági tárgyalásokon a kérdés fel sem merült. Ugyancsak nem szerepelt a vád az 1946-ban halálra ítélt magyar városparancsnok, Hindy Iván népbírói tárgyalásán sem. Pfeffer-Wildenbruchnak határozott parancsa volt Budapest tartására, és ennek birtokában el kellett utasítania az ultimátumot.

A parlamenterek ügyét a szovjet igazságszolgáltatás azonban mégis kihasználta – hasonlóan a Katyín-ügyben lefolytatott kirakatperhez, melynek során több német tisz-

18. kép. A Steinmetz Miklósként lefényképezett Kim Jenő filmgyári felvételvezető

tet ítélték ártatlanul halálra, és végeztek ki. Budapest esetében is kreáltak bűnbakot. Erich Klein százados, a Feldherrnhalle hadosztály I. tüzérsztyálynak parancsnoka alá tartozott a Budaörsi út térségének tüzérsége. 1948-ban, a hadifogságban perbe fogták az Osztapenko-üggyel kapcsolatban. A vele szemben alkalmazott fizikai kényszer ellenére sem ismerte el a vádat, a tárgyalás során mégis halálra, illetve az azt helyettesítő 25 év börtönre ítélték, és szinte utolsóként csak 1953-ban szabadult meg a szovjet fogságból.³³⁹ Klein századost az orosz katonai ügyészség 1993-ban rehabilitálta, ami utólag is bizonyítja a vádak légből kapottságát.

Az ultimátumot Budán Ilja Afanaszjevics Osztapenkónak, Pesten Steinmetz Miklós századosnak kellett volna átadnia.

A „hivatalos” parlamenterek – Steinmetz Miklós

A magyar származású, a Szovjetunióban nevelkedett és a spanyol polgárháború idején Malinovszkij tolmácsaként, majd felderítőként tevékenykedő Steinmetz el sem érte a német vonalakat. Litteráti-Loótz Gyula, a 12. tartalékhadosztály páncceltörőosztyálynak³⁴⁰ parancsnoka így emlékezett vissza: „Kora délelőtt az egyik lövegvezetőm jelentette, hogy Vecsés irányából orosz dzsip közeledik, fehér zászlóval. Kiszaladtam az Üllői út szélén elrejtett ágyúimhoz, és magam is meggyőződtem a jelentés valóságáról. Tőlünk az oroszok irányában körülbelül 150–200 méterre az Üllői út macskakövein, saktáblaszerűen tányéraknak voltak lefektetve, szemmel jól láthatóan. Az előző napi gyors visszavonulás következtében a németeknek nem volt idejük a tányéraknak az úttest burkolata alá rejtetni, ami a kövek miatt amúgy is körülményes és hosszadalmas művelet lett volna. Az aknákkal csak azt akarták elérni, hogy ha az oroszok páncc-

19. kép. Erich Klein százados, a Feldherrnhalle hadosztály „Hummel” tüzérsztyályának parancsnoka, 1944 tavaszán

losokkal támadnak, az aknamező előtt kénytelenek legyenek megállni, és így, legálább rövid időre biztos célt szolgáltak volna. Legnagyobb meglepetésünkre a dzsip, amelyben megállapításom szerint csak két ember ült – a sofőr mellett ülő személy kezében egy botra felerősített fehér kendő lebegett – csupán lelassított az aknák előtt, majd lépésben megpróbált az aknasorok között áthajtani. Ez nem is látszott reménytelen kísérletnek. Ugyanis az aknák páncélosok ellen voltak telepítve, ezek nyomsávja majdnem kétszer olyan széles, mint egy dzsipé. Viszont az aknák rendszertelen fekvése arra kényszerítette a gépkocsivezetőt, hogy szalomszerűen hajtva próbáljon az aknazár túloldalára jutni. Mondhatom, rendkívül izgalmas látvány volt, és feszülten figyeztük, sikerül-e a hajmeresztő kísérlet. Néma csend uralkodott, egyik oldalról sem esett lövés. Minden a pillanat tört része alatt történt. Irtózatos dörrenés, fehérés szürke füst, a kocsi eleje a levegőbe emelkedett és groteszk látványt nyújtott, ahogy a botra erősített fehér zászló nagy ívben repült a levegőben. Amikor a füst eloszlott, a szétroncsolt kocsi ott állt az aknazár

közepén. A két orosz egymásra borulva, mozdulatlanul ült a dzsipen. A tányérakna a kocsi bal oldalán robbant, a sofőr feltehetően a bal első kerékkel hajtott rá... Este lövegeimmel hátrarendeltek, és tudomásom szerint még aznap éjjel a németek is visszavonultak.”³⁴¹

Az esetről hónapokkal később filmfelvétel és festmény is készült. A filmfelvétel alkalmával Kim Jenő filmgyári felvételevezetőt öltöztették be Steinmetz századosként³⁴² (tévesen) legénységi pufajkába és különböző roncsdarabokat halmoztak egybe. Steinmetz elindulása előtt teljesen új köpenyt kapott, melyet a helyszínen egy magyar tiszti köpenyből alakítottak át³⁴³ – feltehetőleg azért, mert szovjet köpeny nem volt rak-táron.

Litteráti-Loótz visszaemlékezése azonban komoly problémákat vet fel annak, aki a helyszínen is rekonstruálni szeretné a történeteket. Litteráti-Loótz harcálláspontjáról ugyanis sem ma, sem 1945-ben nem volt látható az eset, mivel közte és a szovjet első vonal közt mintegy 5 méteres a szintkülönbség, mely a kilátást teljesen eltakarja, ráadásul, ellentétben a Gosztynyi Péter által közölt térképpel, az út nem egyenes, hanem mintegy 5 fokos szögben észak felé elhajlik, ami tovább korlátozza a kilátást. Litteráti-Loótz leírása ezen felül is több pontatlanságot tartalmaz és egyáltalán nem egyezik a Gosztynyi-féle térképpel: rosszul adja meg a Hoffher-Schranz-Clayton-Sutthleworth gyár távolságát („nem messze”, miközben 2 kilométerre volt tőle), állítása szerint 150-200 méterre volt a parlamber halálától, miközben a térkép alapján a távolság 400 méter, nem említi, hogy a parlamber halála után tűzharc alakult ki, sőt állítása szerint aznap semmi érdekes nem történt („csendes nap, ronda idő” volt),

macskakövesnek tudja az Üllői út ezen szakaszát, holott még a környéken sem volt ilyen útborítás.³⁴⁴ Érthetetlen módon a szomszédos téglagyár területére állította be két páncéltörő ágyúját, holott ott páncélostámadás a gödrök miatt nem volt lehetséges, de a löveget sem lehetett rendesen használni. Tehát Litteráti-Loótz vagy rosszul adta meg harcálláspontjának helyét, vagy a parlamenterek halálára emlékezett pontatlanul, de az is lehet, hogy leírása tartalmilag nem fedi a valóságot. Nézzük végig a lehetőségeket.

1. Litteráti-Loótz rosszul adta meg harcálláspontjának helyét.

Mivel állítása szerint szabad szemmel is láthatóak voltak az útra lerakott aknáknak, és a kocsiban ülő alakokat is meg tudta különböztetni, nem lehetett távolabb az eseményektől, mint 150-200 méter. Ebben az esetben viszont csak a Vasvári Pál utca magasságából figyelhette az eseményeket. Azonban még innen is mintegy 2,5 méteres szintkülönbség takarta el a közeledő szovjet dzsipet, ami csak 20-30 méterrel az aknazár megközelítése előtt vált volna egyáltalán láthatóvá. Mivel az utcában akkor is csak földszintes házak voltak, ezért képtelenség lett volna lényegesen korábban felfedezni a parlamentereket, még akkor is, ha azok egy magas botra tűzték fel fehér zászlójukat. Litteráti-Loótznak az eset megfigyelésére legfeljebb 10 másodperc állt rendelkezésre, ezzel ellentétben viszont leírása szerint módja volt pontosan megfigyelnie a kocsi közeledését, a benne ülőket és az aknáknak kerülgetését is, ami legalább 20-30 másodpercet és sokkal közelebbi távolságot feltételez. Ennyi idő alatt viszont még a lassan haladó dzsip is legalább 100-200 métert tud megtenni.

A parlamenterek halálának helye nagy biztossággal megállapítható. Tóth Sándor még a hatvanas években felkereste a helyet szovjet veteránokkal, akik megmutatták a színhelyt; a földrajzi viszonyok is egyértelművé teszik, hogy a német aknazár az Üllői út és az akkor Gömbös Gyula (ma Haladás, illetve Petőfi út) kereszteződésén lehetett. Ez ugyanis a környék legmagasabb pontja, innen az út mindkét irányba lejt. A harckocsiaknak ettől nem telepíthették keletebbre, mert akkor a szovjetek az emelkedő árnyékában észrevétlenül megközelíthették és eltávolíthatták volna azokat; ráadásul az itt lelassító páncélosokra nem is lehetett volna tüzelni a német-magyar páncéltörő fegyverekből, mivel őket is takarta volna a domb. Nyugatabbra viszont nemigen lett volna célszerű az aknásítás, mert a legközelebbi kereszteződés már túlságosan is nyugatra esik.

2. Litteráti-Loótz leírása nem a valós körülményeket ismerteti.

Mivel a terepadottságok miatt a parlamenterek észrevétele és halála között csak rendkívül rövid idő telhetett el, a látási viszonyok kedvezőtlenek voltak (gyengén havazott, köd volt és kb. -4 fokos hőmérséklet uralkodott), könnyen elképzelhető, hogy valamelyik lövegvezető idegességében megpillantva a közelgő járművet azonnal lőtt.

Az igazságot feltehetően már sohasem fogjuk megtudni. Tény azonban, hogy Steinmetz holttestében az újraeltemetések elvégzett boncolás két kézfegyverből származó lövedéket is talált. Ezek azonban biztosan nem Litteráti-Loótz csoportjától származtak – a páncéltörő ágyúkat mindig az első vonal mögött állítják fel. Lehetséges, hogy az első vonalban – mely a Gömbös Gyula úton, az aknazár mellett húzódott – a katonák látták a parlamentereket, és a páncéltörő ágyú lövése után maguk is tüzelni kezdtek, mert az ágyúlövésből azt hitték, hogy erre utasítás van. Az is lehet, hogy el sem süttették a páncéltörő ágyút – a lőszerezéssel való takarékoskodás nem indokolja, hogy dzsipsre is ágyúval tüzeljenek.

A szovjet parlamenterek meggyilkolása valószínűleg nem parancs, hanem a körülmények szerencsétlen összjátékának következménye volt.

Osztapenko két társával gyalog kelt át a senki földjén a Budaörsi út mellett. A Budán elinduló csoportnak először szerencséje volt. Bár elindulásuk után nyomban tüzet kaptak, senki sem sebesült meg, mert csak a lábuk elé lőttek. Nemi tanakodás után újra megpróbálkoztak az átjutással, és lövés nélkül eljutottak a német vonalakig. Sahvorosztov őrnagy, a 318. hadosztály felderítőfőnöke, aki a parlamenterek átjutását figyelte, még ez előtt megkapta a telefonértesítést Steinmetz és társának haláláról. Mégsem állította le a parlamenterek útját.

Orlov főhadnagy, aki túlélte a küldetést, részletesen beszámolt az eseményekről: bekötötték szemüket, majd gépkocsival a 8. SS-lovashadosztály Gellért-hegyi parancsnokságára hajtottak. Ott udvarias bemutatkozás után Osztapenko a rangidős német tisztnek átadta az ultimátumot, aki azonnal kapcsolatba lépett Pfeffer-Wildenbruchal. Majdnem egy óra telt el, ezalatt a németül jól tudó Osztapenko és a parancsnokság néhány tisztje társalgással töltötték az időt. Pfeffer-Wildenbruch negatív válasza után a parlamenterek csalódottan indultak útjukra: *„Amikor Osztapenko a borítékot visszatette térképtáskájába, az alezredes egy-egy pohár szódavízzel kínált meg bennünket. Mi örömmel elfogadtuk és jólesően öblítettük le kiszáradt torkunkat. Szemünköt bekötötték és karon fogva kivezettek bennünket az épülethől. Ismét gépkocsiba ültettek, és útra keltünk.”*³⁴⁵

A parlamenterek hamarosan elérték az első vonalat, ahol Josef Bader SS-Scharführer, a 8. SS-lovashadosztály tiszthelyettese fogadta őket. *„Parancsnokom utasított, hogy kísérjem vissza a hadiköveteket a senki földjére, oda, ahol fogadtam őket. Gyalog mentünk. Minél jobban közeledtünk azonban első vonalainkhoz, annál hevesebb lett az orosz aknatűz, amely néhány órával korábban, a követelek érkezésekor teljesen elhallgatott. Most megint elkezdtek első állásainkat verni. Azt javasoltam az orosz századosnak (aki hibátlanul beszélt németül), ne menjünk tovább, húzódjunk egy fedezékbe, és várjuk ki, amíg az aknatűz elhallgat. Azt is mondtam neki: nem értem, miért lövik az emberei ilyen hevesen állásainkat, hiszen tudniuk kell, hogy hadiköveteik még nem tértek vissza! A százados azonban kijelentette: neki parancsa van, hogy minden körülmények között a leggyorsabban visszatérjen az övéihez. Erre a csoportnak 'Állj' vezényeltem, levettem a szemükről a kötést és közöltem velük: én nem vagyok öngyilkosjelölt! Nem megyek tovább! Hagytam, menjenek át a senki földjén. Meg kell jegyezni, hogy a mi részünkről senki nem lőtt. Teljes volt a tűzszünet, csak az ellenséges gránátok becsapódásai hallatszottak. A kis csoport megindult. Egy kisebb téren vágtak keresztül. Amikor körülbelül 50 m-t haladtak előre, oldalról egy gránát csapódott be. Én azonnal lehasáltam. Mire felnéztem, csak azt láttam, hogy két katona menetel tovább. A harmadik személy mozdulatlanul feküdt az út burkolatán.”*³⁴⁶

Orlov főhadnagy is hasonlóan emlékezik: *„Amikor kivezettek a peremvonalra, levették szemünkről a kendőt, és elindultunk a mieinkhez. Sokkal gyorsabban jöttünk vissza, mint amikor odafelé mentünk. Körbelül félúton lehettünk, amikor Osztapenko százados felém fordult, és azt mondotta: 'Úgy látszik, sikerült. Most is ránk mosolygott a szerencse.' Alighogy kimondta e szavakat, három hatalmas robbanás hallatszott. Körülöttünk repeszek és golyók süvítettek. Osztapenko százados a németek felé fordult és lezuhant az útra.”*³⁴⁷

A heves aknatűzben a német tüzérség egyik figyelője és több német katona is megsebesült.³⁴⁸

Az aknatűz forrása minden bizonnyal valamelyik tájékozatlan szovjet üteg lehetett. Azonban az sem zárható ki, hogy magyar részről érkeztek a halált hozó lövedékek: Gosztonyi Péter 1968-ban kapott is az ostrom egyik magyar túlélőjétől egy erre

utaló levelet.³⁴⁹ Más források is szólnak ezen lehetőség mellett.³⁵⁰ Szovjet adatok szerint Osztapenko hátába a lapocka és a medencecsont között 2 repesz és 4 golyó fúródott. Ha igaz a boncolás eredménye, akkor az is a magyarok beavatkozását erősíti, mert a golyók nem jöhettek szovjet oldalról. Az mindenestre kizárható, hogy a parlamenterek halálát a német fél szándékossága okozta.

A harmadik parlament

A szovjetek részéről egy harmadik parlament is elindult, aki el is érte a német vonalakat. A 30. lövészhadtesttől lovon, fehér zászlóval érkező szovjet tisztet a 13. páncélos-hadosztály parancsnokságára kísérték, ahol Schmidhuber vezérőrnagy, hadosztályparancsnok, valamint vezérkari főnöke és a hadinaplót vezető tiszt fogadta. A parlament (a fennmaradt beszámoló szerint enyhén ittas állapotban volt) a 30. lövészhadtest nevében 3 napi fegyverszünetet ajánlott fel a kapituláció megszervezése érdekében.

Schmidhuber tábornok azonnal felhívta Pfeffer-Wildenbruchot és „arra kívánta rávenni, hogy legalább látszólag fogadják el a feltételeket, mert ezzel is 3 nap időt lehet nyerni, és ezzel meg lehetne oldani az átcsoportosítás miatt keletkezett nehézségeket. Az erődparancsnok ezt az ötletet mint olyat, mely szóba sem jöhet, fölényesen visszautasította. A szovjet tiszt hadifogságba került.”³⁵¹

A vizsgálat

A parlamenterek halálát 1944. december 31-én a moszkvai rádió részletesen ismertette. A rádióadást a német elhárítás is lehallgatta, és ennek nyomán a német haderő főparancsnoksága (Oberkommando der Wehrmacht) vizsgálatot indított (a nemzetközi jogsértésekkel a főparancsnokságon belül külön osztály foglalkozott, melynek a háború során mind a szembenálló hadseregek, mind az azok által a németeknek felrótt háborús bűnök ügyében hivatalból is eljárást kellett indítania). A vizsgálat mind a mai napig ismeretlen tényeket állapított meg:

A Balck-seregcsoport Pfeffer-Wildenbruch megkérdezése után a következő táviratot küldte Berlinbe: „nem két szovjet tisztit parlamentert, hanem 4 német hadifoglyot küldtek parlamenterként. Ezeket, miután Budapest parancsnoka [tehát Pfeffer-Wildenbruch] először agyonlövésétüket parancsolta meg, a 6. hadseregparancsnokságon keresztül a bécsi titkos tábori rendőrségnek adták át. Utóbbi jelentése szerint a 4 hadifoglyot a bécsi felsőbb SS- és rendőri vezetőkön keresztül kihallgatás céljából azonnal a Führer főhadiszállására szállították. (...) A szovjetek által 1944. december 31-én erősen kihangsúlyozott, két szovjet parlamentert állítólagos budapesti meggyilkolásáról szóló rádióadással kapcsolatban a következő állapítható meg:

1. A szovjet oldalról bejelentett parlamenterek elküldése a városban nem történt meg.

2. Ebben az esetben is az ismert szovjet áljelentésről van szó, mely mint propagandazugság a szovjetek európai kultúrközpontokat pusztító dühét és rombolási szándékát kívánja képmutató módon legitimálni (...)”³⁵²

Pfeffer-Wildenbruch tehát letagadta Osztapenko küldetését, amiről pedig saját bevallása szerint is tudott. Jelentésében becsapta felettes parancsnokságait. Ha a szovjet vezetés nem csinált volna botrányt az Osztapenko–Steinmetz-ügyből, akkor a négy szerencsétlen német hadifoglyot is agyonlövete volna. Budapest parancsnoka a szovjet parlamenterek megjelenésének teljes tagadásával csak a totális háború pszichózisának fokozását segítette elő, mely mindenkinek lehetetlenné tette a kapitulációt.

A négy német hadifoglyóról azonban sehol máshol nincs szó. Különös, hogy Pfeffer-Wildenbruch maga sem említi később, amikor Gosztonyi az esetről kikérdezte.

Azt kizárhatjuk, hogy a német propagandaszervezet félrevezető szándékkal közölt hazugságáról van szó – egy amerikai történész feldolgozta az említett osztály iratanyagát, és egyetlen propagandajelentést sem talált, ami érthető, hiszen az itt készült akták csak belső használatra íródtak.³⁵³ A négy német hadifogoly-parlamenterről a szovjet szervek is mélyen hallgattak, mert tisztában voltak vele, hogy az utóbbiak parlamenterként való felhasználása ellentétes a nemzetközi hadijoggal. A nemzetközi hadijog ugyanis nem engedi meg hadifoglyok parlamenterként való alkalmazását, ha azok nem önként vállalkoznak a feladatra. A Vörös Hadsereg egyébként gyakran használt hadifoglyokat az ellenség morális megtörésére. Budapesten elsősorban magyarokat küldtek át a másik oldalra.

Még különösebb, hogy Pfeffer-Wildenbruch még az ostrom alatt, január 20-án parancsot adott az I. hadtest vezérkari főnökének, hogy a parlamenterekre vonatkozó összes iratot, jelentést, parancsot be kell szolgáltatni parancsnokságának. Hogy ezzel mi volt a célja, nem tudni, Hindy Iván sem talált rá magyarázatot népbíróvási valóságában.³⁵⁴

Könnyen lehet tehát, hogy valamiben mindegyik fél hazudott, de mindegyik másban. Litteráti-Loótz a saját, illetve egységének felelősségét igyekezett eltussolni, Osztapenko esetében a szovjet hadvezetés talán tudhatott valamit arról, hogy saját egységeik is aknáztak az adott időpontban, és a négy német parlamentert ügyét sem állt érdekükben feszíteni. Pfeffer-Wildenbruch pedig úgy akarta Osztapenko küldetésének letagadásával beállítani a parlamenterek ügyét, mintha csak a hadijognak ellentmondó négy német parlamentert küldték volna (tehát hivatalnok módján próbált propagandához anyagot szolgáltatni).

A német hadvezetés, feltehetően annak tudatában, hogy a parlamenterek ügye csak háborús propaganda, Keitel tábornagy aláírásával a következő táviratot küldte ki az összes keleti fronton harcoló hadsereg és erőd parancsnokának: „*A szovjetek ismételtelen, így legutóbb Budapestenél, hadiköveteket küldenek csapatainkhoz, akik a nemzetközi szokások és a hadijog figyelembevételével, szovjet-országi propagandaszokások szerint a német parancsnokságokat és köteleket fegyverletételre szólítják fel. (...) A német főellenállási vonalak előtt nem szovjet parlamenterek, hanem parlamenterek kényszerített német katonák jelentek meg, akiknek át kellett volna adniuk a megadási felhívást. Természetesen azonnal jelentkeztek a német csapatoknál és kijelentették, hogy azért vállalták a küldetést, hogy megszabaduljanak a hadifogságtól.*”³⁵⁵

Az esetből Pfeffer-Wildenbruch hazug jelentése alapján a német hadvezetés azt a következtetést vonta le, hogy a szovjet parlamenterek csak propagandacélokból jelennek meg, és az összes „erőd” (Budapest, Königsberg, Glogau, Küstrin, Breslau, Posen), valamint hadseregcsoporthoz parancsnokának 1945. január 17-én kiküldött parancsában megtiltotta „*miután Szovjet-Oroszország saját magát már régebben a nemzetközi jogban lefektetett szokásokból eredő kötelezettségekből egyszer és mindenkorra kizárta*”,³⁵⁶ hogy szovjet parlamentereket fogadjon.

3.2. Pest ostromának első szakasza, 1944. december 30. és 1945. január 5. között

Az ultimátum előző napi elutasítása után a szovjet offenzíva nem várattott sokáig magára. Közel ezer ágyúcsőből zúdult órákig tartó pergőtűz a fővárosra, a házak fölött szünet nélkül zúgtak a bombázó repülőgépek és szórták halált hozó terhüket. A csak első világháborús méretekhez hasonlítható pergőtűz 3 napon át 7–10 órán keresztül tartott, ha meg elhallgatott, az állandó légitámadás következtében volt életveszélyes nap-

pal az utcán tartózkodni. Közel egymilliónyian kezdték meg életüket a zsúfolt pincék mélyén, kezdődött el sok helyütt a tetvesedés, vagy pusztultak bele abba, hogy telitalálatot kapott valamelyik óvóhely. Egyre több katonaszökevény vagy hamis papírokkal rejtőző zsidónak számító magyar húzta meg magát a zsúfolt föld alatti világban. Az ő kiszolgáltatottságuk, akárcsak a VII. kerületi gettóban és a külföldi követségek védelme alá tartozó „védett” házakban élőké volt a legnagyobb. Az utcákra csak végszükség esetén merészkedett polgári személy, a házak falához tapadva sietett ismeretlen célja felé (sokszor vödörrel vízéért, mióta a pincékben sem folyt már semmi sem a csapokból); nagy ritkán a nyilas hatóságok által nyitva tartásra kényszerített valamelyik pékség közelében lehetett több embert látni, mindig készen arra, hogy a legközelebbi szovjet „rata” mélyrepülésekor beugorjanak valamelyik kapualjba vagy kirakatba. A belső városrészekben a járdákat néhány napon belül a becsapódások légnyomásától betört ablaküvegek cserepei borították, a kihalt, de katonai járművekkel és szekerekkel telezsúfolt utcákon valószínűtlen összevisszaságban leszakadt villamos felsővezetékek, kidőlt lámpaoszlopok és rendeltetésüket veszített tárgyak hevertek, olykor egy-egy bepíszkolódott ruházatú hullával tarkítva. A légnyomástól sokaknak szakadt vagy hiányos, poros volt a ruházata. A nyak, a felső mell meztelen volt (a dögcédulák begyűjtése után akarattal nem gombolták vissza, más ne keressen feleslegesen), a zsebek kifordítva (a személyi papírokat, értéktárgyakat is begyűjtötték), szemük nyitva (senki sem törődött az ostrom alatt a felső szemhéjak lesimításával, szemeiket lezárni). Arcuk, kezük viaszsárga, a fül- és orrnyílások környéke gyakran véres, alattuk sötét vérfoltok, sokaknak a testen nagy, repesz szakította seb körül átvérzett rongyos ruházat, sokszor hiányzó végtagok vagy végtag részek. Feltűnően sokan feküdtek természetellenes testtartásban, kifacsarva, a törzsükhöz képest lehetetlen szögben álló végtagokkal – ez annak jele volt, hogy a hullát hatalmas erővel repítette el a légnyomás. Helyenként házak égtek, háztetők füstöltek, a levegőt a találatok környékén hosszú ideig kékessárga lőporfüst őszte meg. És gyűlni kezdett a szemét: a városi szolgáltatások megszűnésének egyik jeleként a kisebb tereken, olykor valamelyik ház sarkán kezdték lerakni a hulladékok, mely idővel egyre kiterjedtebb, egy méter magas kupacmezőket alkotott.

A támadás sikere érdekében a szovjet csapatokat rendkívül megerősítették nehézfegyverekkel és csata-, valamint bombázórepülőgépekkel. Egy teljes légihadtest, valamint két áttörő tüzérhadosztály és néhány egyéb alakulat, összesen 15 tüzér-, illetve aknavető dandár vagy ezred támogatta a gyalogság harcát.³⁵⁷ A szovjet áttörő tüzérhadosztályok három, egyenként 36 löveges tüzérdandárból álltak, az egyik ágyús (76 mm), a másik tarackos (122 mm), a harmadik pedig nehéz tarackos (152 mm) osztály volt. Ezt egészítette ki még egy nehéz aknavető osztály is. A lövészhadtestek támogatására rendelték alkalmanként egy-egy szervezetszerű harckocsikötéléket a Budapesti Csoportot megerősítő harckocsizó erőkből (ezek feltehetően a 23. szovjet harckocsihadtest 39. harckocsidandárához és néhány egyéb harckocsi- és rohamlövegezzredhez tartoztak. Budapest mai területén összesen kb. 200 szovjet harckocsit lőttek ki a védők, ebből következtetünk arra, hogy a várost nem csak egy harckocsidandár támadta).³⁵⁸ Számvéber Norbert kutatásai szerint 1944. december 24. és 1945. február 11. között 93 szovjet harckocsi semmisült meg (ebből 49 darab január 3-ig). A forrásokból azonosítható fegyverrel megsemmisített járművek 30%-át magyar katonák lőtték ki.* A német–magyar védelem ezzel szemben még a meglévő nehézfegyverekhez sem tudta biztosítani a lőszert, a tüzéség ezért csak korlátozott számú lövést adhatott le naponként. A nehéz aknavetőkhöz december végétől teljesen kifogyott a lőszer.

* Számvéber, Páncéloshadviselés, 303. o.

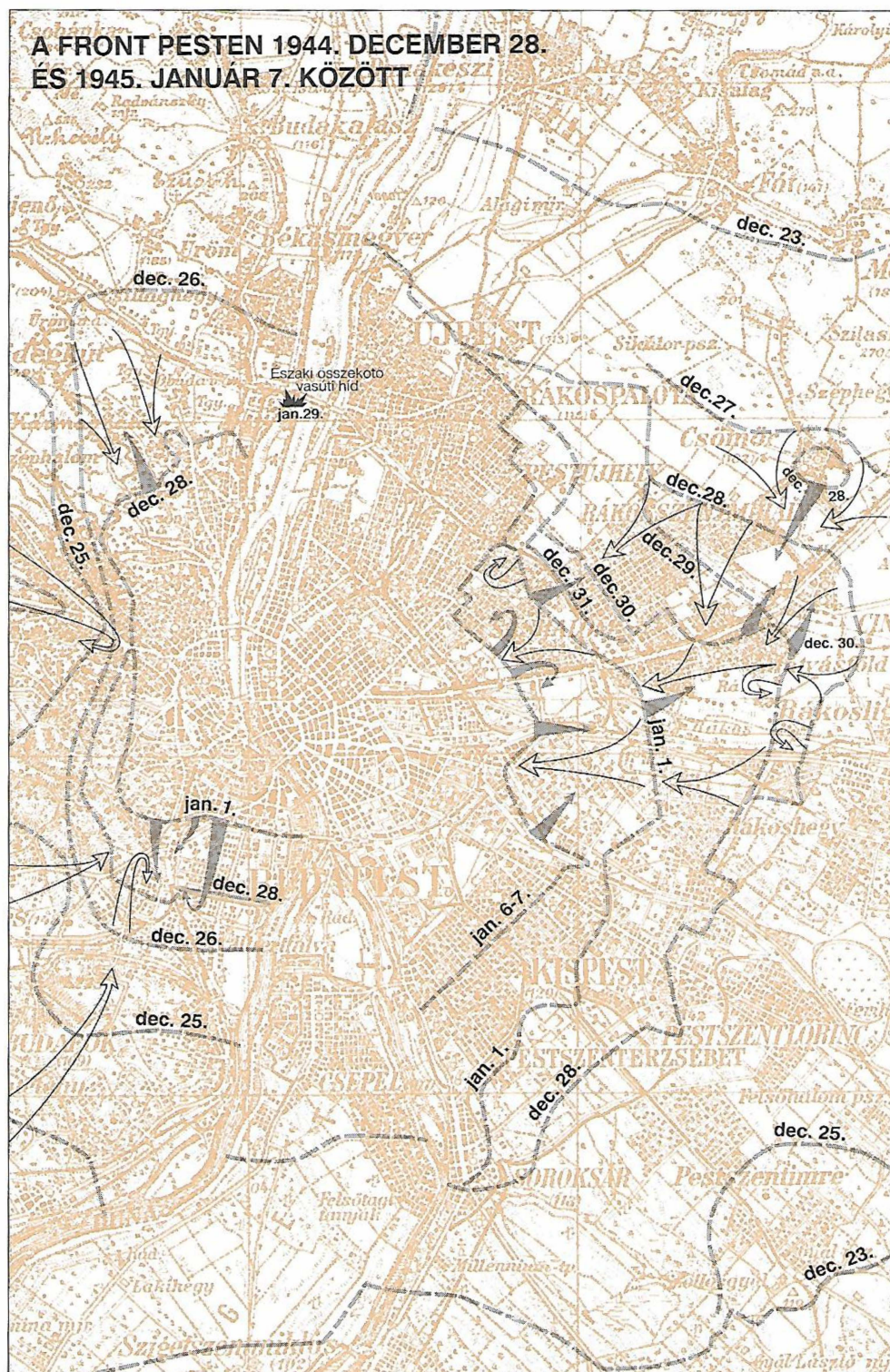
20. kép. Szovjet tábori tüzérség lövi a védőket Pest külterületén

A front december 30-án reggel Rákospalota–Rákosszentmihály–Mátyásföld–Új Köztetető–Pestszentlőrinc–Pestszentimre–Soroksár keleti szegélyén húzódott. Pest keleti és déli szélén ezen a napon a szovjet támadás jelentős tért nyert. A 12. tartalék-hadosztály frontját újra meg újra lerohanták a szovjetek és Mátyásföld nyugati széléig jutottak. A már csak három küzdő zászlóaljból álló 10. gyaloghadosztálynál válságos helyzet alakult ki. A Csömör belterületén bekerített 8./III. zászlóaljnak utcai harcban kellett kitörnie, közben létszámának nagy részét elvesztette. A Szilas-patak menti földeken keresztül Pestújhely irányába harckocsikkal támogatott szovjet gyalogság indult rohamra. A 18./I. zászlóalj Rákosszentmihály kertes házainak szélén foglalt el új védőállásokat, december 30-án estére azonban a rákosszentmihályi templom körül jóformán a teljes magyar zászlóalj felmorzsolódott, miközben az itt harcoló szovjet egységek is súlyos veszteséget szenvedtek. A német–magyar csapatok ellenlökései bekerítették a templomig előrenyomult szovjet csoportot, a katonák csak úgy tudtak kitörni, hogy saját magukra kérték tüzérségük tűzét és azt a harc menetéhez igazodva folyamatosan helyesbítették. Nyikolajcsuk százados a kitörés megszervezéséért a Szovjetunió Hőse érdemrend kitüntetésben részesült.³⁵⁹ A 13. páncélos-hadosztály ellentámadásokat is indított. Miután az első elakadt, Ekesparre alezredes, vezérkari főnök vezetésével az ismét támadásba lendülő csapatoknak sikerült elfoglalniuk Rákosszentmihály nyugati részét. A támadás azonban itt megint kifulladt, miután a németek jelentős veszteséget szenvedtek: 4-5 páncélos és 9 páncélozott szállítójármű kiesett.³⁶⁰

December 31-én Mátyásföld nyugati részét és a repülőteret német és magyar csapatok együttes ellentámadása egy napra visszafoglalta.

Szovjet kézbe került Árpádföld és Cinkota. Dél-Pesten a 22. SS-lovashadosztály kiürítette Pestszentimrét, a külső Üllői úton néhány száz méteres tért nyertek az oro-

A FRONT PESTEN 1944. DECEMBER 28. ÉS 1945. JANUÁR 7. KÖZÖTT

7. térkép

szok. A 24. rohamtüzérezsztály arcvonalán Rákoskeresztúrtól északra elért betörést Bakó Barnabás őrnagy, osztályparancsnok vezetésével a rohamtüzérek felszámolták, és a szovjeteknek nagy veszteségeket okoztak. Egy orosz őrnagy elfogatása előtt öngyilkos lett.³⁶¹

1945. január 1-jén folytatódott a Pestújhely irányában karácsony után kibontakozott szovjet támadás. Rákospalota és Pestszentlőrinc között elsősorban a 10. és 12. hadosztály vonalát támadták, és január 1-jére sikerült egyes helyeken átjutniuk a Körvasút töltésén, sőt egyes páncélosaik a Gvadányi útnál elérték a Rákos-patakot is. Pest akkori közigazgatási határain belül az első házat Adavkin gárdaőrmeister rohamcsoportja foglalta el Sashalomtól nyugatra.³⁶² Ezen a napon indult meg a támadás az Új Köztemetőn keresztül, ahol J. M. Afonyin vezérőrnagynak, a 18. önálló lövészhadtest parancsnokának utasítására bevetették az addig második lépcsőben álló 297. lövészadosztályt is. Péchy György százados, a 38/III. zászlóalj parancsnoka így emlékezett vissza: „Hajnalban az Új Köztemető Ferihegy felé néző keleti szegélyén húzódott az arcvonal. Az üteg a ravatalozóban foglalt el harcálláspontot. Kaptam még 30 hungarista újoncot.

8 órakor váratlanul olyan erős tűzérsegi és aknavetőtűz kezdődött, amilyenel még magyarországi harcokban nem találkoztam. Remegett a föld a temető területén. Az emberek az elfoglalt állásokból hátraszökeltek, és a Kozma utca árkában kerestek fedezéket. A ravatalozóból mi is odafutottunk, és ott fedeztük magunkat. Megkezdődött az orosz gyalogsági támadás. Az út árkából valamennyien tüzeltünk a felénk szökeő ellenségre. Mintha rajparancsnok lettem volna, vezettem a közelemben lévő emberek tűzét. Ezt tette Kajdy és Joó őrnagy is. Erős, célzott tűzünk eredményes volt, sikerült a támadást megállítanunk. (...) Jóformán semmi nehézfegyverünk nem volt. (...)

A kora délutáni órákban egy szovjet harckocsi jelent meg, és a téglagyár gazdasági udvarának kőfalán rést ütött. A téглаégető kemence túlsó oldalán elrejtőzött német Tigris³⁶³ páncélsóból egy altiszt kúszott a téglafalhoz: amikor megállapította a szovjet tank helyét, a Tigris lövegét integetéssel kezdte a célra irányítani. Egy lövéssel kilőtték az orosz harckocsit. A sötétedéskor behúzódtunk a körkemencébe, ahová a munkások a gyár melletti családi házakból költöztek.

Éjjel körül váratlanul támadt az ellenség. A körkemencét övező folyosón foglaltunk tüzelőállást. Az oroszok magyar foglyokat hajtottak maguk előtt, akik kiabáltak, hogy 'magyarok vagyunk'. Visszakiáltottunk, hogy 'feküdj' vezényszóra vágódjanak hasra. A folyamatos géppisztolysorozatainkra az oroszok meghátráltak. A foglyok közül néhányan megszabadultak. Utána kézigránátdobásokkal végrehajtott ellentámadással sikerült a gyár területét megtisztítani. (...) Másnap megmaradt 15 (!) emberemmel a téglaszáritó színeken és a porcelángyár csarnokain keresztül vonultunk vissza a Dreher-sörgyár és a Jászberényi út felé".³⁶⁴

Január 2-án és 3-án Pestújhely irányában tovább folyt a harckocsikkal támogatott szovjet támadás: több helyen betörték a Rákos-patak előző nap elért vonalába, annak ellenére, hogy az első hullámban támadó 6 páncélsóból a 10. gyalghadosztály katonái 5-öt kilőttek. A szovjet-román gyalogság azonban a vonalak mögé szivárgott, és onnan folyamatosan tűz alatt tartotta az első állásokat, úgy, hogy a 6/III. zászlóaljnak utcai harcokban kellett visszavonulnia. A heves támadások január 3-ára felmorzsolták a 12. tartalékhadosztály nagy részét – a küzdő legénység zászlóaljanként 10–25 főre csökkent, csak aznap 307 fő esett román hadifogságba.³⁶⁵ A folytonosan megismételt német-magyar ellentámadások nem tudták a Rákos-patak túloldalára visszaszorítani a szovjeteket, akik folyamatosan tágitották az áttörés helyét – a siker érdekében megparancsolták a már kivérzett és ezért két nappal korábban kivont 2. román gyalghadosztály újbóli bevetését is.³⁶⁶

Ezen a napon Lazjko vezérőrnagy, a jobbszárnyon harcoló 30. lövészhadtest parancsnoka ütközetbe vetette az időközben alárendeltségébe utalt 36. lövészadosztályt, és csapataival Pestújhely irányában most már sikerült szinte mindenütt átkelnie a Rákos-patakon és a Körvasúton. Egységei ettől délre másnap a külső Jászberényi úton 2 kilométerre megközelítették az Éles sarkot és az Örs vezér teret. A 18. lövészhadtest a Lóversenytér irányában mélyen betört a védelembe, közvetlenül fenyegetve az ott kialakított szükségrepülőteret, mely már csak 500 méterre volt az első vonaltól. A repülőter január 2-ának estéjétől kezdve a szovjet aknavetők hatósugarába került, ezért csak néhány pilóta merete még megkockáztatni a felszállást. Ettől fogva csak a Csepel-sziget északi csücskén berendezett szükségrepülőterre szállhattak le repülők. A 13. páncélosadosztály által Rákosfalva–Alsórákos irányában indított ellentámadás sikertelenül végződött, a vasúti töltésig eljutott harckocsikat a szovjetek kilőtték, és a rendkívül heves aknatűzben a gyalogság nem tudta követni a páncélosokat.

Ezekben a napokban zajlott le az ostrom egyik legnyaktetőbb vállalkozása. Az észak-dunántúli front ekkor Komárom magasságában húzódott dél felé. Egy 40 tonnás motoros hajó, fedélzetén orosz SS-önkéntesekkel, Győrből elindulva, 140 kilométeres dunai ámokfutásban a folyami aknazárát áttörve január 2-án éjszaka lőszerből álló rakományával 28 kilométerre a Belvárostól zátonyra futott. A Duna-kanyar parti községeit szórványos szovjet erők szállták csak meg, ezzel magyarázható, hogy a vállalkozás nem ért azonnal véresen véget, hanem napokig folytatódhatott. Az orosz SS-legénység egy magyar rohamcsónakcsoporthoz segítségével, feltehetően az ártéri erdők takarásában haladva a városba juttatta a szállítmány egy részét. Az SS-Jagdverband Donau egységei további szállítmányokat is be akartak juttatni a fővárosba: miután ez meghiúsult, legalább a zátonyra futott hajót akarták megmenteni. A fennmaradt források szerint el is küldtek egy vontatóhajót az elakadt motoros uszályhoz.³⁶⁷

A szovjet hadtestparancsnokságok az utcai harc igényeinek megfelelően több különleges intézkedést hoztak. A katlancsaták tapasztalatai azt mutatták, hogy a legcélszerűbb az ellenséges csoportosítást több kisebb részre feldarabolni, s a kis csoportokat egyenként felszámolni, mint ahogyan ez Sztálingrád esetében is történt. Az ottani tapasztalatok alapján³⁶⁸ minden hadosztály speciális rohamcsoportokat szervezett az ellenálló objektumok leküzdésére. A rohamcsoportba 15–50 lövész és néhány műszaki katona tartozott, fegyverzetüket a géppisztoly mellett 1-2 könnyű géppuska, 1 páncéltörő ágyú, 1 lángszóró és 1-2 közvetlen irányzású löveg egészítette ki.³⁶⁹

A lövészadosztályok a főirányban általában 400–800 méter széles sávban támadtak, a sávhatárt egy-egy párhuzamos utca határozta meg. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a támadó csoport legalább háromszoros túlerőben volt a védekezőkkel szemben. A parancsnokságoknak közvetlenül az egységeik mögé kellett települni, mert a híradó-összeköttetés az állandóan változó helyzetben igen nehézkes volt. Külön csoportokat kellett létrehozni a szárnyak lezárására, mivel az utcai harcokban a hirtelen előretörő alegységek gyakran elszakadtak egymástól. Minden ezredparancsnokság mellé géppisztolyos századot, felderítő szakaszt és műszaki csoportot osztottak be, hogy ezzel a gyorsan mozgatható tartalékkal avatkozzanak be válságos helyzetek esetén. A tüzéség figyelőinek közvetlenül az első vonalba kellett települnie, mivel a házak közt 100 méterről már szinte semmit sem lehetett látni az épületek és a becsapódások okozta hatalmas porfellegek miatt.³⁷⁰

A hadműveleteket sokáig hátrányosan befolyásolta, hogy a támadó hadtestek nem hangolták össze tevékenységüket. Míg a 30. és a 7. román hadtest a 7. gárdahadsereg-től kapta a parancsokat, a délen támadó 18. önálló lövészhadtest közvetlenül Malinovszkij alárendeltségében harcolt. A szovjet vezérkar javaslatára Malinovszkij január 11-én a 18. önálló lövészhadtest törzsének parancsnoksága alatt „Budapesti Cso-

port" néven egyesítette a támadó erőket. A vezetéssel Ivan Mihajlovics Afonyin altábornagyot, a lövészhadtest addigi parancsnokát bízták meg.

A német hadtestparancsnokságnak csak nagyon korlátozott lehetőségei voltak arra, hogy befolyásolja a harcok menetét. Január első heteiben még működtek a telefonok, amit a felderítés jól ki is használt. A parancsnokságokra beosztott magyarországi németek sorra hívták fel a szovjet kézre került kerületek, utcák, házak lakóit, és gyakran értékes adatokat szereztek.³⁷¹ Január közepe után a híradóeszközök nagy része megsemmisült, ezután csak küldöncökkel lehetett fenntartani az érintkezést a fronton harcolókkal. Az átláthatatlan háztengerben a szovjet előretörésekről csak késve szerezhettek tudomást. Az irányítás ezért egyre inkább a harccsoportok kezébe került: szűkös tartalékaikkal gyakran ellenlökésekkel foglalták vissza a fontosabb házakat, utcarészeket. A szökések megelőzése végett a magyar katonákat századonként, sőt néha szakaszonként osztották be a német egységekhez. A német parancsnokság műszaki záruk telepítésével és záróvonalak létesítésével szilárdította a védelmet. A kulcsfontosságú csomópontokat, utcákat és tereket elektromos akadállyal vagy aknazárral vagy tankcsapdákkal és torlaszokkal zárták le, például a Nagykörutat teljes hosszában és a Kiskörút csomópontjait. A harcoló csapatok mögött második vonalban a rendőrség, csendőrség egységei vagy más gyengébb harcértékű alakulatok, mint például a II. egyetemi rohamzászlóalj akadályozták meg az átszivárgó szovjet csapatok tevékenységét. Erre annál is inkább szükség volt, mert a sűrűn beépített házak közt nem igen létezett már első vonal, és az átjutott szovjet katonák rendszeresen zavart keltek a hátsó területeken.

Budapest közigazgatási határain belül összesen hat védőállást építettek ki. Az első a déli külvárosok határán húzódott a Rákos vasútállomásig, onnan pedig a Rákospatak vonalát követve egészen a Dunáig tartott. A második védőállást a Könyves Kálmán–Hungária–Róbert Károly körút mentén építették ki. Ennek reteszállása volt a harmadik védővonal, mely a Józsefvárosi pályaudvarnál vált el az előbbitől, onnan a vasútvonalat, majd a mai Dózsa György és a Dráva utca vonalát követve zárta le a hídfő északi részét. A negyedik védőállás a Haller utca–Orczy tér–Fiumei út–Rottenbiller utca–Szinyei Merse utca–Ferdinánd híd–Csanády utca mentén épült ki, míg az ötödik védőállás a Nagykörút, a hatodik a Kiskörút vonalát követte. Ezek a védőállások azonban csak hevenyészett, ideiglenes erősítésekből álltak, esetenként egészítette ki őket aknazár vagy elektromos akadály.

A német, magyar és a szovjet napi jelentések egyformán pontatlan képet adtak a front mozgásáról. A helyzet óráról órára változott a nagyváros háztengerében, ezért a főellenállási vonal menetét is csak körülbelül határozhatták meg (főellenállási vonalnak a gyalogság nehézfegyvereinek, tűzrendszerének és tűzfészekének összefüggő vonalát nevezték). A főellenállási vonal előtt minden esetben harcelőőrök, járőrök biztosították a terepet – a fővárosban ezek különleges szerephez jutottak, adott esetben önállóan tartottak vagy foglaltak el házakat, létesítményeket. Ezért a frontvonalról készült térképek csak hozzávetőlegesnek tekinthetők.

Január elején a budai oldalon kialakult viszonylagos nyugalmi helyzetet kihasználva a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága Pestre irányította Kündiger alezredes 271. népi gránátoshadosztályának maradványait. A harcvezetéssel a 13. páncélos-hadosztály parancsnokát, Schmidhuber vezérőrnagyot bízták meg, és neki rendelték alá az összes Pesten tartózkodó alakulatot. A magyar gyalogezredek már január elején is csak 150–200 fős [!] élelmezési létszámot jelentettek (melyre átlag 5 golyószóró, 1 géppuska és 4–5 aknavető jutott), és ez csak tovább csökkent: január 7-én a 13. német páncélos-hadosztály harcos létszáma 887 fő, a 10. és 12. hadosztály teljes harcos létszáma 507 fő, a Kündiger-csoporté január 14-én 225 fő, a Feldherrnhalle hadosz-

tályé az alárendelt magyar alakulatokkal együtt 865 fő volt!³⁷² Ha a 22. SS-lovashadosztály harccsoportját kb. 800 fővel, és az egyéb közvetlenül irányított elsővonalbeli alakulatokat 400 fővel számoljuk, akkor összesen 3684 fős harcos létszámot kapunk (emellett nyilván több ezren tartoztak a műszaki, a tűzér- és más nem elsővonalbeli alakulatokhoz, és a magyar gyalogos katonák közül is sokan kivonták magukat az ellenőrzés alól). A teljes védősereg harcos létszáma tehát nagyjából akkora volt, mint egyetlen teljesen feltöltött szovjet hadosztály harcos létszáma!

Mivel Pfeffer-Wildenbruch nem bízott meg teljesen Schmidhuberben, ezért Helmut Dörner SS-Oberführert (ezredest) vezényelte „politikai tisztként” a hadosztály-törzshöz. Dörner azonban harccsoportparancsnokként katonai feladatokat is kapott és átvette a 13. páncélosadosztály maradványaiból alakított harccsoport vezetését is. A tényleges parancsnoklási viszonyokat azonban nem ez határozta meg: bár formailag Schmidhuber alárendeltje volt, mégis parancsot adhatott neki arra, hogy a harci eseményekre való tekintettel áthelyezett harcálláspontját január 10. körül helyezze vissza Pestre.³⁷³

3.3. Pest ostromának második szakasza, 1945. január 5. és január 18. között – harc a belső városrészekben

A pesti hídfő körül az ostromgyűrű lényegesen összeszűkült, elvesztette eredeti félkörös formáját, mert a december utolsó napjaiban az északkeleti frontszakaszon, Fót és Csömör között elindított szovjet páncélos támadás következtében mély betörés keletkezett, mely január 5-én elérte Zuglót. Északon még tartották Újpestet, Rákospalotát és Pestújhely nyugati szegélyét, a zuglói benyomódástól délre még német–magyar kezben volt a Lóversenytér, az Éles sarok környéke és Kőbánya, Kispest, Pestszenterzsébet nagy része, a Duna mellett pedig, messze délre nyúlva, minden pillanatban körülrárással fenyegetve, Soroksár. A Soroksári-Duna túloldalán, a Csepel-szigeti Királyerdő és Lakihegy magasságában húzódott a főellenállási vonal. Mindez nemcsak a katonai helyzetet befolyásolta: a polgári lakosság élelembeszerzési lehetőségei gyakorlatilag az egész városban megszűntek, mert a szovjet aknavető a után minden emberre azonnal tüzet nyitottak, mint a csatarepülő a budapesti ostrom teljes időszaka alatt. *„A Budapestért folyó harc súlypontja áttevődött a keleti hídfőre. A küzdelem nem csökkenő hevességgel tovább folyik, különösen az ellenséges tűzéség és aknavető tevékenysége élénk. Mindkét oldalon nagy veszteségek. A rendkívül feszült saját lőszerhelyzet és az erős ellenséges támadások ellenére területvesztésünk kicsi... Az ellátási helyzet nagyon feszült, csak egy napi tűzéségi lőszer áll rendelkezésre. Egyes lőszerfajták elfogytak...”*³⁷⁴ jelentette a IX. SS-hegyihadtest. Zugló területén egész nap utcai harcok dúltak, az itt védekező Mátyás István rohamtűzér főhadnagy 120 fős harccsoportja sikertelen ellentámadásai következtében elvesztette létszámának 70%-át.³⁷⁵

A pesti front déli részén a 22. SS-lovashadosztály a tőle északkeletre kialakult válságos helyzet miatt a hatodikára virradó reggel feladta Soroksárt, az üldöző szovjet rohamcsoportok a Gubacsi útig törtek előre. Ettől északra azonban, Pestszenterzsébet és Kispest összefüggően beépített területén, a szovjet előrenyomulás a háztól házig tartó harcokban egy időre elakadt. Kispesttől északkeletre, Kőbánya külső szélén szinte megszűnt az összefüggő arcvonal, mert a 10. gyalghadosztály zuglói védőszakaszáig tartó 5 kilométert csak néhány száz katona tartotta. Kőbánya keleti része szovjet kézre került, mielőtt a 22. SS-lovashadosztály csapatai átvették volna a kerület védelmét.

A nap folyamán szovjet csapatok elfoglalták Kőbánya északi részét is, és ettől

21. kép. Teleki Pál utca (korábban Bálvány utca), ma Október 6. utca, 1945. január 5. Az utcákon a magyar tűzérség lovas szekerei állnak

22. kép. Szovjet nehézűzérűég lővi Budapest belvárosát

északra Rákosfalva területét. Ezzel északról és délről is közvetlen tűz alá tudták venni a Lóversenypályát, az egyetlen komoly kapacitású szükségrepülőtér.

Január 6-án a német–magyar csapatoknak fel kellett adniuk Kóbánya közepső és Zugló keleti részét. Egyes szovjet rohamcsoportok Pestújhely és Zugló felől megközelítették a Rákosrendező pályaudvart, az előretörést a pályaudvar északkeleti szélén csak a 93. német gránátosezred tudta estére elreteszelni. A Zugló nyugati peremén védekező 6/III. zászlóalj súlyos veszteségek árán tartani tudta az állásokat, melyeket szinte nappali fénnel világított meg az Egressy út mellett égő fatelep hatalmas lángja. A pestszenterzsébeti frontszakaszon, a 12. tartalékhadosztály vonalán, mely betöréseket érték el a szovjet csapatok, és elfoglalták az Üllői út melletti Hofherr-Schranz gépgyárat, az utolsó olyan üzemet, mely harckocsi-alkatrészeket tudott gyártani, és a páncélosok szerelőüzemeként működött.

A Csepel-sziget északi részén kialakított repülőtér január 6-án a szovjet tüzérség hatókörébe került és másnapra használhatatlanná vált.

A német parancsnokság a Lóversenytér, illetve az itt kialakított szükségrepülőtér visszaszerzéséért elkeseredett ellentámadásokat indított. Schöning őrnagy, a 66. páncélgránátos-ezred parancsnoka a létrejött szovjet átkarolás miatt értelmetlennek és esélytelennek tartotta a támadást, mivel nem látott esélyt arra, hogy a Lóversenypályától jobbra és balra elhelyezkedő épületeket is el lehet majd foglalni. Emiatt még a reggel folyamán heves veszekedés tört ki közte és Schmidhuber között, aki ragaszkodott a felülről kapott parancs teljesítéséhez. Az akcióhoz szükséges gyalogságot csak úgy lehetett összeszedni, hogy a II/66. gránátoszászlóaljat rendes leváltás nélkül kivonták a védvonalból, abban reménykedve, hogy a szovjetek nem veszik észre hiányukat. Hanák Sándor alakulatának 10 rohamlövege és a kb. 200 fős német–magyar harccsoport a mai MTK-pálya fakerítése mögött vonult fel. A parancsnok a fakerítés résein át szemlélte az eseményeket: *„Mire elfoglaltuk a helyünket, mondták, hogy énekelve jönnek a ruszlik. És valóban, énekelve, karon fogva jöttek, a nyílt pályán. Ők akartak támadni, feltehetően alkoholos állapotban voltak! A lövegeknek erre tűzparancsot adtam, letapostuk a kerítést, repeszgránáttal, géppuskával löttük a tömeget, amely berohant a nézőtérre. Borzasztó mészárszék volt ott, a rohamlövegek végiglőtték a padsorokat. A németek kb. 800 halottról adtak ki jelentést.”*³⁷⁶ A további előrenyomulás azonban gyalogság hiánya miatt elmaradt, a Lóversenytér nem sikerült visszafoglalni. A veszteségek azonban a támadók részéről is nagyok voltak: *„A támadás egy szűk órán belül összeomlott az orkánszerű szovjet tüzérségi tűzben. A 13. felderítőosztály alig jutott előre, II/66. ugyan a nagyon rámenősen támadó magyar rohamlövegekkel eléri a lóversenypálya túloldalát, de ez nem tartható. Este foghíjas védelmi front keresztül a Lóversenypályán, támpontok a tribün és az istállók.”* – emlékezett vissza ugyanarra Schöning alezredes.

Január 7-én Zuglóban a szovjet–román csapatok helyenként átlépték a Róna utca vonalát. Tőle délre, Kóbányán, a 22. SS-lovashadosztály és Billnitzer Ernő vezérőrnagy magyar rohamtüzérei kilenc alkalommal indítottak eredménytelen ellentámadásokat, de estére végleg feladták ezt a városrészt. A harcok Kóbánya-alsó vasútállomásnál, a MÁV-lakótelepen és a Vaspálya utca és a vele párhuzamos vasúti töltés mentén folytak. A 22. SS-lovashadosztály a kóbányai harcokban nagyrészt felmorzsolódott. Pest déli részén Kispeszt–Pestszenterzsébet térségben a szovjet gárda-lövészadosztályok elérték a Vak Bottyán út–Hunyadi út–Nagy Sándor utca vonalát. A IX. SS-hegyihadtest jelentése szerint: *„Kispeszt térségében elkeseredett utcai harcok tombolnak. A támpontszerű első vonal a trén és a törzsek rigorózus leépítése ellenére napról napra vékonyabb. Az ellátási helyzet a megfelelő lőszerrel való légi ellátás kiesése miatt rendkívül kritikus. (...) Összeszteség 1944. december 24.–1945. január 6. között 5621 fő.”*³⁷⁷

Január 8-án a szovjet csapatok csak kisebb sikereket értek el, elsősorban a 22. SS-lovashadosztály arcvonalán, ahol sikerült elfoglalniuk Kispestet. A Józsefvárosi pályaudvar mellett, a Népligettől északra épült MÁV-lakótelepet az 1. rohamtüzérezsztály 3 rohamlövegével támogatott német gyalogság visszafoglalta.³⁷⁸ A 66. gránátoszezred egyik őrzetője ezen a szakaszon órákon keresztül egyedül tartott egy fontos épületet, állandó ide-oda rohangálással és tüzeléssel úgy téve, mintha minden ablak mögött német katonák lapulnának. Bátorságáért később a lovagkeresztel tüntették ki. Szovjet csapatok törtek át a vasúti töltésen és bejutottak a Népligetbe. Az északkeleti fronton Pestújhelytől nyugatra, a Rákosrendező pályaudvarnál keletkeztek nagyobb betörések. A 7. román hadtest csapatai a Báróczy utca felől rohamozták meg az Egressy úti posta-járműtelepet és estére közelharcban elfoglalták a posta épületét.

A zuglói támadások irányából egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Malinovszkij elsődleges célja a hídfő északi és déli szárnyának levágása. A szovjet csapatokat január 8-án már csak 4 kilométer választotta el a Dunától, miközben a hídfő észak-déli kiterjedése még mindig 15 kilométer volt. A zuglói beekelődés elleni ellentámadásokról fennmaradt adatok arra utalnak, hogy a német hadvezetés tisztában volt a helyzet veszélyességével. Az észak-pesti hungarista-harccsoport, valamint a MÁV hungarista-harccsoportja a Feldherrnhalle egységeivel az aznap indított ellentámadással a Czobor utcáig, egyes ékeik a Csömöri útig jutottak, a területnyereség nagy részét azonban még a nap folyamán fel kellett adniuk. A Czobor utcában az éppen berendezkedő szovjet zászlóaljparancsnokság is fogságba esett.³⁷⁹

Január 9-én a 30. szovjet hadtest hatalmas túlerővel indította meg általános támadását a Rákosrendező pályaudvar elfoglalására. Bár a Csömöri út felől a pályaudvarra merőlegesen vezető mellékutcákban kibontakozó támadás a reggeli órákban elakadt, lángszórók és harckocsik bevetésével később mégis meghátrálásra kényszerítette a védőket. *„Az ellenséges nyomás a délutáni órákban mindinkább fokozódott, és láthatóvá vált, hogy az ellenség a Rákospalotán és Újpesten lévő alakulatok elvágására törekszik, miáltal a pesti hídfőt ketté akarja vágni. Ezért nyomását Rákosrendező pályaudvar irányában újabb erők, harckocsik, lángszórós harckocsik, lángszórók bevetésével egyre fokozta, és sikerült neki a pályaudvart elérni. Egyes ellenséges járőrök a délután folyamán a Városligetbe is beszivárogtak.”*³⁸⁰ A fenyegető bekerítés elkerülése érdekében Schmidhuber tábornok azonnal elrendelte Újpest kiürítését azzal a szándékkal, hogy a vonalat a vasúti körgyűrű északi vonaláig vegyék vissza. Az Angyalföld (akkori nevén Magdolnaváros) vasútállomást a visszavonulás érdekében ideiglenesen vissza kellett foglalni az előretört szovjet csapatoktól. Estére a szovjet harckocsik már a rendező pályaudvaron szanaszét veszteglő tehervagonok közt álltak.

Zuglóban az utolsó házakat is elfoglalták az oroszok. A front ezen a szakaszon a Mexikói úti vasúti töltésre helyeződött át. Ettől délre a 7. román hadtest a Lóversenyter elfoglalása után a Kerepesi úton átlépte a Hungária körutat.

Dél-Pesten a front a Határ út mentén stabilizálódott. A Népligetben a nap folyamán kaotikus harc tombolt, német gyalogság magyar rohamlövegek segítségével visszafoglalta a park északnyugati részét. Megkezdtek a Csepel-sziget kiürítését is, mivel az ottani állások a pesti és budai szovjet előretörés következtében tarthatatlanná váltak. A nagy veszteségek miatt a 93. gránátoszezred maradványait a 66. gránátoszezredbe osztották be.

A IX. SS-hegyihadtest kétségbeesett jelentésekkel bombázta a Dél Hadseregcsoporth parancsnokságát: *„Géppuska, gránátvető és tábori ágyúkhöz való lőszer a légi szállítás elmaradása esetén 1.9-ig, egyéb lőszer 1.12-ig, lőtáp és üzemanyag 1.10-ig, élelem 1.11-ig elegendő. Budapesten 3880 sebesült, ebből 1400 fekvő. A helyzet gyors megoldást követel.”*³⁸¹ Elképzelhető, milyen volt a lakosság helyzete, különösen azokban

a körzetekben, ahol a front viszonylag lassan haladt tovább: „... váratlanul hatalmas reccsenés, üvegcserepek vágódnak szét a szobában. Hasra vetem magam a fal mellett. Első mozdulatom, lekapom a forrásban lévő ételt, s a rádióasztal alá dugom, hogy törmelék ne hulljon bele. Hirtelen még két becsapódás rázza meg a házat. Önkéntelenül várom, hogy rám omlik a mennyezet, de csak azt érzem, hogy hideg levegő dől be a betört ablakon. A félhomályban nem látom, mi történt. Mikor nem következik be több robbanás, lefutok a pincébe, hátha ott esett valami baj. A sötét lépcsőn emberek tolonganak felfelé... A romok alól két nőt húztak ki súlyos sebesülten.”³⁸²

1945. január 10-én a Feldherrnhalle egységei az éjszaka folyamán kiűrtették Újpestet, de nem sikerült megkapaszkodniuk a körvasút északi töltésén kialakított védőállásban. Az üldözésbe átment szovjet csapatok északról átlépték az Angyalföld vasútállomás körüli védvonalat, és elérték a Rákos-patak Lehel utca és Váci út közötti szakaszát. Teljes egészében elfoglalták a Rákosrendező pályaudvart. A németek a pályaudvartól nyugatra, a Tatai utca és Szent László út mentén állították meg őket.

Szovjet és román egységek a Mexikói útnál átlépték a Hungária körutat, behatoltak a Városligetbe, az Iparcsarnok termeiben közelharc tombolt. A budapesti rendőr rohamzászlóalj 2. százada és egy kisebb csendőrcsoport, mintegy 300 fő visszavetette a Városligetbe hatolt egységeket, és annak északkeleti szélén vonult állásba. A csoport bekapcsolódott a 13. páncéloshadosztály ellentámadásába, ami az Amerikai út–Köröng utca térségéig jutott előre, ahol a rendőrök egyik Ansaldo típusú kisharckocsiját kilőtték – ez a harcjármű már az abesszin háborúban is elavultnak számított, páncélzatát a közletről leadott kézifegyver-lövedékek is veszélyeztették –, és a támadó rendőrök 50%-a elesett.³⁸³ A szovjet csapatok hadosztálynyi erővel végrehajtott erős ellenlökése a csoportot az Aréna (ma Dózsa György) útig szorította vissza, ahol a Kubinyi Tibor vezette Budapest-rohamszázad váltotta fel a kivértett rendőröket. A rohamszázad még aznap ellentámadást indított és 2 német harckocsi segítségével a Városliget kb. 50%-át visszafoglalta.³⁸⁴ A küzdelem hevességét jellemzi, hogy a városligeti harcokért két szovjet katona is megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Szovjetunió Hőse érdemrendet.³⁸⁵ A Népliget birtokáért szintén súlyos harcok folytak. Dél-Pesten a Soroksári út mentén, az Illatos úton és Epreserdőn keresztül a Ferencvárosi pályaudvar felé törtek előre a gárda-lövészadosztályok. A Csepel-sziget kiűrtése befejeződött.

Január 11-én a belső kerületekben megkezdődött a küzdelem a főváros csatornáiban is. Szovjet felderítők préselték keresztül magukat a szűk járatokon és bukkantak föl az éjszakai sötétségben a front mögötti romok között. A földalatti vasút városligeti vonalát elaknásították és egyes szakaszokon befalazták. Észak-Pesten a szovjet 25. gárda-lövészadosztály betört a Rákos-patak angyalföldi vonalába. A németek a kihalt Teve utcán, Röppentyű utcán és a külső Lehel utcán gyárról gyárra vonultak vissza a Róbert Károly körút felé. A szovjet katonák ezen a szakaszon viszonylag lassan követték őket, széles senkiföldje húzódott a két harcoló fél között.

Napokig tartó harcok bontakoztak ki a Városligetben, az Angolparkban (később Hungária park, a mai Vidámpark) és a Széchenyi fürdőnél. Az Állatkert a végőráit élte, az állatok nagy része elpusztult, a Vidámparkban a 7. rohamtűzerosztály elvesztette utolsó rohamlövégét is.³⁸⁶ Szovjet kézbe került a Józsefvárosi pályaudvar. A mai Asztalos Sándor utca és a Ruggyantaárugyár környékén a román csapatok csak nagyon lassan jutottak előre. Szovjet műszakiak rést robbantottak a Kerepesi temető falán. A nap folyamán közelharcban elfoglalták a temetőt, a 13. német páncéloshadosztály visszavonult a Fiumei útra. Gyalogság híján rendőröket osztottak be az ellentámadó Zrínyi-rohamlövegekhez, akiknek sikerült az Orczy tér nyugati részét visszafoglalni.³⁸⁷ A 10. gyaloghadosztály csapatai szintén sikeres ellenlökést hajtottak végre Törökőrr térségében, és visszafoglalták az előző nap elvesztett vonalakat.³⁸⁸

Aznap visszaérkezett a felmentő seregekhez a Leányfalunál megfeneklett motoros uszály után küldött vontatóhajó legénysége. Miután Nagymarosnál szétlőtték hajójukat, kiúsztak a Duna visegrádi partjára és átvágták magukat a Pilis-hegységben húzó-dó szovjet vonalakon.³⁸⁹

Másnap, január 12-én a messze északra nyúló angyalföldi fronton a Feldherrnhalle katonái a Dagály utca–Frangepán utca–Jász utca–Szabolcs utca–Aréna út vonalára vonultak vissza. A Városliget nagy része már orosz kézre került, a szovjet csapatok a Rottenbiller utcában voltak. Közben a 10. magyar gyaloghadosztály még tartotta állásait a jóval kijebb fekvő Hungária körút és Stefánia út kereszteződésében, miáltal a Városligetnél és a Kerepesi temető Fiumei úti szélén már mélyen a hátukban voltak a szovjetek. A fenyegető bekerítés elhárítására a 13. páncélosadosztály és a Morlin-csoport részei ellentámadást indítottak a Kerepesi temetőben, de ez a temető felének visszafoglalása után elakadt. Nagyobb sikerrel járt a Küндiger-harcscsoport és az 1. páncélosadosztály harcscsoportjának az Üllői úton meginduló ellentámadása, mely az Orczy tértől egészen a Népliget délnyugati csücskéig jutott, és visszafoglalta a Tisztviselőtelep nagy részét.³⁹⁰ A déli órákban német lángszórós harckocsik felgyújtották a Teleki tér bódéit, magyar katonák pedig megszállták a téren épített két barikádot. Szovjet csapatok a Salgótarjáni útról hamarosan tűz alá vették a teret, az egyik ház kigyulladt, a barikádok mögé beláttak, az állásokat fel kellett adni. A hamarosan megindított ellentámadás is sikertelen volt, és ezzel a pesti front délkeleti részén jelentős hézag keletkezett.³⁹¹ A 7. román hadtest csak ekkorra tudta elfoglalni a Kerepesi út–Hungária körút–Pongrácz út által határolt Ferenc József lovassági laktanya épületeit (ma a Rendőri Ezred van a helyén), annak ellenére, hogy a front már három

23. kép. Anton Gaál (22. SS-tüzérezred) elhagyott lövege

24. kép. Szovjet utászok és aknakereső kutyák a Belvárosban

napja ettől nyugatra húzódott. Minden szobáért külön harcot kellett vívni, a küzdelem hevességére jellemző, hogy az egyik rohamozó román századnak az összes tisztje és altisztje elesett a három nap során.³⁹² A Leányfalunál megfeneklett motoros uszály lőszerrakományához a védők harmadszorra is sikerrel küldtek ki motoroscsónakokat, melyek színültig rakodva tértek vissza. Ennek ellenére sem sikerült azonban mindent elszállítani. A későbbiek során a lakosság is felfedezte a kincseket érő rakományt. A part és a hajótest közé fektetett pallókon napokig hordták a bátrabbak talicskával a zsákmányt, többek közt a „Wiener Molkerei” (bécsi tejüzem) feliratú sajtlistet.

Január 13. „A Budapestért folyó harc elérte csúcspontját. Szakadatlanul megismétlődő támadások érik a keleti hídfőt, megerősítve tüzérséggel, harci repülőgépekkel és páncélosokkal. (...) A légierők támadó hullámai a Duna-hidak ellen nappal megbénítanak minden közlekedést. A keleti hídfő elvesztésével január 15-től kell számolni”,³⁹³ jelentette a IX. SS-hegyihadtest a hadseregcsoporthoz. A XIII. kerületben a Feldherrnhalle katonái a Dagály utca, Lehel utca, Szabolcs utca mentén tartották fel a szovjet előretörést. Afonyin altábornagy, a Budapestet ostromló szovjet csapatok parancsnoka főerőit a VI. és a VII. kerületben, a Nyugati pályaudvar és az Erzsébet körút irányába küldte támadásba. A front estére már a Bajza utca–Felsőerdősor–Rottenbiller utca–Damjanich utca mentén húzódott; a Városligetben csak a Stefánia úttól délre eső szegély nem volt szovjet kézben. A hídfő déli részén is az Orczy térig szorították vissza a német–magyar csapatokat, és ismét elfoglalták a Ludovika Akadémia épületegyüttesét. Ettől északra mélyen betörték a Belváros felé, páncélosaik elfoglalták a Horváth Mihály teret. Szabotázs miatt – valaki kiszedte a páncéltörő ágyúik ütőszegit – a Morlin-csoport ellentámadása megghiúsult.³⁹⁴

A 10. magyar gyaloghadosztálynak a Hungária körúton védekező egységei a bekerítés előtt a nap folyamán a Keleti pályaudvarig vonultak vissza. Hanák Sándor rohamtüzérei sorozatos ellentámadásokkal lassították a szovjet és román előrehaladást. A Ferencvárosi pályaudvart elfoglalták az oroszok. A rohamozók a pincékből ki-parancsolt civileket hajtottak maguk előtt és kényszerítették az átállási felhívások hirdetésére.³⁹⁵ A Podmaniczky utca és a Rákóczi út közötti frontszakaszon egyes házak ezekben a napokban ötször is gazdát cseréltek.³⁹⁶

A hajnali órákban fél ötkor a Klotild utcai iskola találatot kapott, és a magasföldszinten lévő lőszerraktár felrobbant, maga alá temetve az oda beszállásolt honvédkórház kb. 300 sebesültjét és személyzetét.³⁹⁷

Január 14-én változatlan hevességgel folytak a harcok. *„Az egész nap az ellenség légi terrorbombázásának jegyében telt el. Az ellenséges repülőgépek kötelékben bombáztak, és a vadászgépek fedélzeti fegyvereik tüzevel árasztották el az utcákat. Súlyos veszteségeket és nagy tüzeket okoztak.”*³⁹⁸ *„A tűzérési lőszer kifogyott, gyalogsági lőszer igen kevés, csak lövési tilalommal osztható be, üzemanyag kifogyott, az ellátási helyzet igen kritikus, a sebesültek helyzete katasztrofális. (...)”*³⁹⁹ jelentették a magyar és német hadtestparancsnokságok.

Angyalföldön a Feldherrnhalle katonái gyors ütemben vonultak vissza a Róbert Károly körúttól a Csanády utca és a Ferdinánd híd felé, mert az előretörő szovjet csapatok elvágással fenyegették őket. Az első szovjet és román katonák a VI. és a VII. kerületben elérték a Vörösmarty utca–Rózsa utca–Izabella utca–Rottenbiller utca–Bethlen utca vonalát és elfoglalták a Keleti pályaudvart. A 10. gyaloghadosztály maradványai megkezdték az áttelepülést Budára. A hídfő déli részén, a Ferencvárosi pályaudvar romjai mögött kitartó 1. gépkocsizó lövészezred zömét a páncélosokkal is megerősített szovjet csoport támadása bekerítette. Mivel a szovjet csapatok ekkor már közvetlenül fenyegették a Belvárost, Billnitzer vezérőrnagy parancsot kapott arra, hogy a megmaradt rohamtüzérsztyályokból, 2 utászszázlőaljból, rendőrökből és a rohamcsónak-alakulatok személyzetéből összeállított csoporttal zárja le esetleges megrohanás ellen a Nagykörutát, melyet előzőleg elaknásítottak, és a kivezető utcákon barikádokat emeltek.⁴⁰⁰

Január 15-én a szovjetek elfoglalták a Nyugati pályaudvart. Délen a Kálvin tér keleti háztömbjeihez jutottak el, és a csatornán egyes egységeik a Nemzeti Múzeumba is beszivárogtak. Az 10. rohamtüzérsztyálynak az Astoriánál állomásozó 7-8 rohamlövege felvonult a múzeummal szemben és több lövést adott le az épületre, mire a szovjetek visszavonultak. A 22. SS-lovashadosztály maradványai a Lónyay és a Mátyás utca mentén védekeztek. A Rákóczi úton a szovjet csapatok a pincékből ki-parancsolt civileket hajtották maguk előtt és kényszerítették megadási felszólítások kiabálására.⁴⁰¹

A Tavaszmező utcában, a Rigó utca–József utca sarkán emelt barikád előtt a szovjetek lerohanták a Morlin-csoport parancsnokságát. Az állásokat tartó katonák, akik a közeledőket németeknek vélték,⁴⁰² a barikádon csak közelharcra tudták megakadályozni a további előrenyomulást. Mivel a szovjet csapatok ekkor már kijutottak a körútra, a Morlin-csoport maradéka csak 2 rekesz kézigránát és egy Zrínyi rohamlöveg segítségével tudott kitörni a bekerítésből.⁴⁰³ A IX. SS-hegyihadtest jelentése szerint a csata *„nem csökkenő hevességgel tombol tovább a szétlőtt, szétbombázott, égő pesti városközpontban. Állandóan támadva az ellenség előrejutott a Kálvin téri keleti háztömbökig.”*⁴⁰⁴ A Rákóczi úti arcvonalon a német és magyar egységek a bekerítés előtt az éjszaka folyamán a Nagykörútig vonultak vissza. A németek felrobbantották a Horthy Miklós (ma Petőfi) hidat. A II. egyetemi rohamzászlóalj a heves harcokban felmorzsolódott, maradványait a 12. tartalékhadosztályba olvasztották be. A József

körúton a Morlin-csoport maradéka és a beérkező rohamtüzérek feltartóztatták a szovjet támadást.⁴⁰⁵

Az esti órákban András Sándor ezredes, a 10. gyaloghadosztály parancsnoka és Botond Béla őrnagy vezérkari főnök tisztí gyűlést tartott a Dorottya és a Wurm utca sarkán épült Magyar Általános Hitelbank pincéjében, majd utána szűkebb körben bejelentették [sic!], hogy a németek elveszítették a háborút. Felvették a kapcsolatot a túloldallal, részükről befejezték a harcot, majd mindketten a hadosztályparancsnok Rákóczi út 21. sz. alatti lakására távoztak: „*Van még valami a reprezentációs ládában! – Egy kevés szesz, élelem, cigaretta, és szivar. – Oszd szét a legénység között. Nem kell hazakísérni. Isten veled. Ne szólj senkinek. – Kezet fog és eltávozik a Hitelbank pincéjéből. Meglepett, hogy megtisztelt titkával,*”⁴⁰⁶ – emlékezett vissza András Sándor utolsó szavaira Bíró József tartalékos hadnagy, a hadműveleti osztály segéd-tisztje. Benyovszky vezérkari százados, akinek rokonai Budán maradtak, nem vállalta az átállást, viszont alibiből jelentette a parancsnok és vezérkari főnök „eltűnését” a hadtestparancsnokságnak, akik szintén nem foglalkoztak komolyabban az üggyel. Feltűnő, hogy a két tiszt meg sem próbálta átvinni alakulatának valamelyik egységét – talán azért, mert azok annyira össze voltak keveredve a németekkel, hogy lehetetlen lett volna a csoportos átállás. Maga a hadosztályparancsnokság amúgy is elszakadt már csapataitól, parancsadásban, irányításban alig vett részt.

„*Amikor elhagytam a bank pincéjét és kértem a Vigadó előtti térre – nérói látvány fogadott: a Duna-parti szállodák égtek. Kedvenc helyem, a Hungária szálló is lángokban állt. A sötét budai oldal kísérteties háttérrel nyújtott a lángoknak. (...) Első kihallgatásomra egy Népszínház utcai óvóhelyen került sor. Egy ezredes kérdezett ki. Kihallgatás közben hátul összefogott kezemről valaki le akarta csatolni a karórát. A tolmácshoz fordultam, kérdezze meg az ezredest, hogy az órát ‘emlékül’ átadhatom-e az illetőnek. Az ezredes rákiabált őrzőmre. Az óra tulajdonomban maradt. Miközben továbbí sorsomra vártam, egy ór köpenyem zsebébe nyúlt. Kezét megfogtam és azt észleltem, kekszet tett a zsebembe”, írta András Sándor erről az időről.*⁴⁰⁷

Január 16-án északon és keleten a Rákóczi útig a Nagykörút, onnan a Sándor utca, Nemzeti Múzeum, Kálvin tér, Vámház körút vonalán folyt a küzdelem. „*Az Erzsébet körútra betört ellenséget súlyos harcokban megállítottuk. A Berli[ni] [mai Nyugati] tértől keletre és a Duna északi szakaszán betört ellenség ellen heves harcok folynak.*”⁴⁰⁸

A nap folyamán a 13. páncélosadosztály egy harccsoportját a szovjetek bekerítik a Kálvin tér környékén. A felmentésükre indított akciók sikertelenek maradnak.

Éjszaka levegőbe repült a Ferenc József híd (ma Szabadság híd) – a német jelentések szerint bombatelitalálatot kapott,⁴⁰⁹ a magyar jelentések szerint felrobbantották.⁴¹⁰ Feltehetően mindkét eset egyszerre következett be, mivel a szovjet nehéztüzérség és légierő legalább annyira érdekelt volt a hidak elpusztításában, mint a németek azok megtartásában, amíg német–magyar csapatok harcoltak Pesten. Ezért a szovjetek az utolsó pillanatig mindent megtettek, hogy idő előtt lerombolják a hidakat. A Baross utcánál és az Erzsébet körút mentén a szovjet csapatok mélyen betörték a körúton belüli városrészbe, ami a hídfő déli részének kettévágásával fenyegetett. Ennek elhárítására a védők több ellentámadással próbálták visszaszerezni az eredeti állásokat, de ez csak az Erzsébet körút térségében vezetett eredményre. Heves harcok folytak a Nagyvásárcsarnok birtokáért. A hadseregcsoport már ekkor is felhívta a IX. SS-hegyihadtest figyelmét arra, hogy a keleti parton való harcvezetést az határozza meg, hogy „*a csapatokat ne vágják el egymástól*”, ami burkolt formában a kiürítés engedélyezését jelentette. A parancsnokságok áttelepítése már az előző nap megkezdődött.

Mivel Pest elfoglalása csak napok kérdése volt, Malinovszkij marsall kivonta és a felvidéki frontra küldte a Nagykörútig jutott 7. román hadtestet; nehogy osztoznia kelljen

a románokkal a győzelemben. Hivatkozhatott arra: a román vezérkar szeptember óta folyamatosan kérte, hogy alakulatai egységes román parancsnokság alatt harcoljanak.

A román hadtest októbertől januárig 23 000 főt, állományának több mint 60%-át vesztette el halottakban, sebesültekben és eltűntekben. Nicolae Sova tábornok – aki átlátta az indoklás álságosságát – ingerülten tiltakozott hadteste kivonása ellen. Malinovszkijnak egy román tábornok azonban nem mondhatott ellent: végül Sova fogcsikorgatva engedelmeskedett – február 7-én „engedetlenségre” hivatkozva mégis leváltották, majd a kommunista hatalomátvétel után koncepciós perben tíz év szibériai kényszermunkára ítélték.⁴¹¹

Január 17-én megindult a végső roham a pesti oldalon. Pfeffer-Wildenbruch 19.25-kor megkapta az engedélyt a főváros keleti felének kiürítésére.⁴¹² Most már azért folyt a küzdelem, hogy a német–magyar egységek a megmaradt két hídon átjuthassanak Budára. A németek csodával határos módon még a nap folyamán át tudtak kelni megmaradt páncélos járműveikkel a szétbombázott hidakon. A közeledő szovjet csapatok miatt az Erzsébet hidat a nap folyamán felrobbantották. A magyar katonák közül nagyon sokan maradtak szándékosan vissza, egyes alakulatoknál leszívták a benzint a megmaradt járművekből, hogy így szabotálják el az áttelepülést.⁴¹³ A magyar hadtestparancsnokság Kovács X. Ferenc vezérkari és Kerekes László csendőr századosokat küldte az égő pesti belvárosba ellenőrizni az áttelepülési parancs végrehajtását: *„Éjjel még a Szent István körútig gyalogoltam és járogattam végig a különböző pincéket, melyekben magyar alakulatokat sejtettünk (FM, Reáltanoda utca, Czukor utcai iskola stb.). Általában mindenhol az oroszokat várták, nem nagyon akartak Budára jönni. Az egyik pincében egy repülőtiszt szemtelenül, vigyorgó pófával felelt vissza, hogy neki véget ért a háború. Nem tudtunk vele mit csinálni”*⁴¹⁴ – jellemezte Kovács százados a pesti hídfő utolsó óráiban uralkodó hangulatot.

Január 17-ének éjszakáján több ezer ember tolongott átkelésre várva a pergőtűz alatt álló megmaradt két Duna-hídnál (az Erzsébet és a Lánchíd ekkor még nem robbant fel). Az 1. páncéloshadosztály szállásmestere, azaz anyagi vezérkari főnöke, Vajda Alajos alezredes is közéjük tartozott: *„Durva káromkodások magyarul és németül. Teljes fejetlenség. Ez fokozódik, amikor egy szűk utcában égő palota előtt kellett elhaladni. Már nem is tudjuk, hol járunk, az oszlop sodor magával, abból kitörni nem lehet, de nem is tanácsos, mert nem lehet az áradatba besorolni. Az égő épületek ontják a forráságot, azokról lehulló ablakkeretek, különböző égő fa épületalkatrészek hullanak a gépjárművek közé. A gépjárművek közt több gyalogos egység is halad. Motoros német tábori csendőrök igyekeznek valamilyen rendet teremteni, de nem sok sikerrel. Tíz-húsz méterenként megállás, újabb torlódás. Most már meredek röppályájú mozsár- és aknavető lövedékek is itt-ott becsapódnak. A szörnyű detonációba géppisztolysorozatok is vegyülnek. Ki tudja, kiket és miért lőnek agyon? Közben természetesen sokakat találhat vagy repeszdarab ér. A sebesültek jajgatnak, némelyik üvölt fájdalomában. Csodával határos módon valahogyan mégis kijutunk a Lánchíd pesti bejárata előtti térre. Ott valóságos tűzijáték fogad. Szinte nappali világosság az éjszakában. (...) Óriási lyukak tátonganak a hídon, melyen keresztül a vizet látni. Az egyik ilyen lyukban egy beesett, de valahogy fennakadt német katonai személygépkocsi hátsó része mered az ég felé. Az eleje mélyen a lyukban, utasai biztosan elpusztultak. Másik helyen aknától telitalált tehergépkocsi égett. Alig lehetett kikerülni. Mindenfelé hullák hevertek szanaszét, volt amelyen már sok-sok gépkocsi keresztülment.”*⁴¹⁵ Az áttelepülésre vállalkozók komoly veszteségeket szenvedtek: *„Mint az egérfogóba szorult egerekkel, úgy játszottak velünk a gépek. Képzeltetted, a híd előtt olyan torlódás volt, hogy kocsi kocsi hátán, és akkor kezdődött a cirkusz. A hatalmas bérpaloták fáklyaként égtek, az utcán roncsok, hullák és leomlott falak. Alig lehetett*

25. kép. Kigyulladt üzletek a Nagykörúton 1945 januárjában

26. kép. Nicolae Sova altábornagy, a 7. román hadtest parancsnoka (balra a plakátok előtt) és katonái Budapest belső területén

járni”,⁴¹⁶ írta akkor el nem küldött levelében feleségének Benyovszky vezérkari százados. A szűk és kanyargós belvárosi utcák között nem volt már meghatározható frontvonal: közelharc folyt a kiürítés fedezéséért. Lőszerhiány miatt a védők az álcázás nélkül felvonuló szovjet lövegeket nem tudták megsemmisíteni. A hidak állandó akna- és bombazáporban álltak, keresztül-kasul lyuggatták őket a találatok. Az átkelés egész éjszaka tartott és súlyos véráldozatokkal járt. Az éjjeli órákban Szergej Naumovics Szirotjuk százados zászlóaljával elfoglalta a Parlamentet, melynek pincéiben több száz, nagyrészt magyar sebesült feküdt.

A kiürítés egészen hajnalig tartott: *„A gyalogosok a még épen maradt Duna-hidakon hagyták el Pestet. Sietve, mit sem törődve a hidakra irányuló nehéz tűzzel, futva mentették életüket. A parancs, mely a hidak közvetlen felrobbantásáról intézkedett, nagy nyugalanságot váltott ki közöttük. Hitschler tábornok rendőrcsoportjának létszáma pár óra alatt 200–300 főre olvadt. A katonák pokoli tűzben közelítették meg a hídfőket, és már a hidak előtt nagy veszteségeket szenvedtek. A hidak folyamatos erős tüzelés alatt álltak. Ennek ellenére az emberek meggondolás nélkül törték magukat előre, át a hídon Pestről Budára. Kocsik tömkelege, parasztszekerek ponyvával letakarva, ijedt lovak, polgári menekülők, jajgató asszonyok, síró anyák gyerekeikkel és sok, igen sok sebesült igyekezett Buda felé.”*⁴¹⁷ Szemtanúk szerint a hidakon reggel 7 órakor, robbantásuk pillanatában még voltak menekülők: *„A hídrobbantás miatti kiürítés természetesen a civilek közt is nagy nyugalanságot okozott, úgyhogy sokan velünk együtt menekültek Budára. A kialakult fejtelenségben elkerülhetetlen volt, hogy a robbantáskor még voltak a hídon emberek (katonák és civilek is). De nem a robbantás követelte a legnagyobb áldozatot, hanem az ezt megelőző nehéztüzérségi bombázás.”*⁴¹⁸

Voltak, akik megpróbáltak szembeszállni az értelmetlen pusztítással. A magyar katonai ellenállás egyik tagja, Gidófalvy Lajos tartalékos főhadnagy talán azért tűnt el nyomtalanul, mert megkísérelte, hogy az Erzsébet hidat megmentse. Lehetséges, hogy éppen akkor robbant föl a híd, amikor kis csoportjával a pillérekre kapaszkodott, hogy eljussanak a gyújtózsínórokig.

Pest a budai oldalról apokaliptikus látványt nyújtott: *„Egyetlen lángtengert láttam a Margit híd pesti hídfőjénél. A Szent István körút vonalát a Nyugati pályaudvar vörösen izzó vasszerkezete zárta le. Úgy látszott, mintha minden élet kihalt volna odaát, és csak a tűz tombolása uralkodik már a romok felett. Nem mertem ott lakó szereteimre gondolni”*,⁴¹⁹ jegyezte fel Vass Dénes, az egyetemi rohamzászlóalj önkéntese.

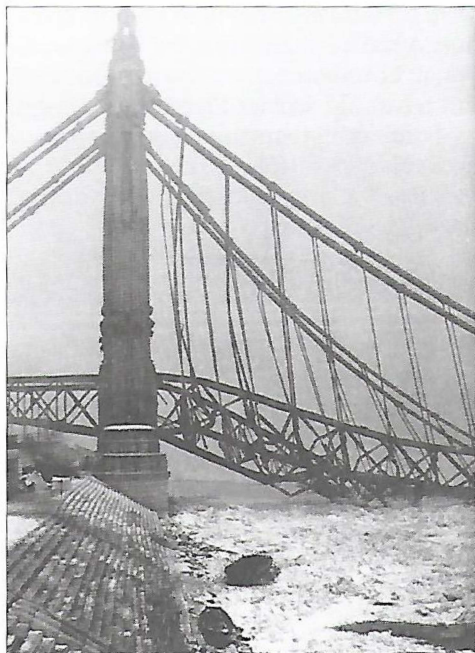
A hidak robbantása után még további 2 napig tartott, amíg a szovjet csapatok felszámolták az utolsó pesti magyar és német ellenálló csoportokat is, elsősorban a mai Jászai Mari tér–Nyugati pályaudvar térségében.⁴²⁰

3.4. Buda ostroma

A Farkasréti temető és az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor között december 24-e és 26-a között fokozatosan alakult ki a frontvonal. A Farkasréti temetőtől északra, a Kútvolgy és a Fogaskerekű Vasút felső szakaszának térségét 25-én és 26-án szinte harc nélkül szállta meg az óvatosan előrehaladó szovjet gyalogság; az ellenállás csak a Farkasréti temető–Orbánhegy–Istenhegy–Szépilegy vonalán erősödött meg annyira, hogy többé-kevésbé összefüggő arcvonal alakulhatott ki a támpontszerű – egymástól kisebb-nagyobb távolságban megszállt épületekre támaszkodó – védekezés nyomán. A hegyi szakaszokon aztán heteken át nem történt nagyobb harci esemény. A Pasaréten december 25-én jelentek meg az első oroszok; a Hűvösvölgyi út alsó ré-

27. kép. Egy német lőszereskosci felrobbanása a Perc közben

28. kép. Az Erzsébet híd

szeről és Szépilonáról 25-én és 26-án, állandó harcérintkezésben, lassan vonultak vissza a János Kórház irányába a sebtiben odavetett egységek. Egy szovjet lövészegységnek azonban már 25-én reggel sikerült a Virányos út felől befészkelődnie a János Kórház legszélső nyugati épületeinek egyikébe, s őket már nem lehetett kiverni.

Mivel a szovjetek még nem tudtak jelentősebb gyalogságot felvonultatni, mindkét fél csak tapogatózó akciókat kezdeményezett. A Margit-vonal december 20-i áttörése után Budára csak német csapattörödékek vonultak vissza, melyek még arra sem voltak képesek, hogy nyugat felé lefelszerű védőállást foglaljanak el. A 271. népi gránátoshadosztály maradványai zömmel Kelenföldön, illetve kisebb csoportjuk a Hármashatár-hegyen kapaszkodtak meg. A főváros nyugat felőli védelmének gerincét a Pestről átdobott 8. SS-lovashadosztály alkotta, melynek védőkörlete a Duna északi részétől a Rózsadombon keresztül egészen a déli összekötő vasúti hídig húzódott. Századai közé osztották be az egyetemi rohamzászlóaljat, a Vannay-riadózászlóaljat, a német „Európa” riadózászlóaljat, és még néhány kisebb magyar csendőregységet.

Kelenföld és a Fehérvári út között 1945. január elejéig a Kündiger-csoport (271. népi gránátoshadosztály részei), majd utána a galántai csendőraszólalaj és a belvárosi hungarista-harccsoport,⁴²¹ a Fehérvári út és a Duna között a Húvösvölgyből kivont „Budapest” őrzészlóalj tartotta az állásokat. A szovjet alakulatok nyomása Buda déli részén volt a legnagyobb, ahol a lövészhadtestek hamar felzárkóztak a város kerületeire. Helyzetüket jelentősen megkönnyítette, hogy a német–magyar védelem Dunára támaszkodó szárnya és az előrenyomuló szovjet csapatok közt csak jelentéktelen számú katonaság tartózkodott. December 25–28. közt elfoglalták Albertfalva térségét is, sőt 26-án a szovjetek 500 fővel a Kelenföldi pályaudvarra is bejutottak.⁴²² Még aznap a Kelenföldi pályaudvar térségéből a németek 9 páncélossal ellentámadást indítottak – a harcok a Kelenföldi úttal párhuzamosan a vasútvonal mentén törték

előre – a síneken hosszú sorban álltak a hadianyaggal megrakott német és magyar vonatok. A 316. szovjet lövészadosztály csapatai azonban visszavetették a támadókat, a hátráló német páncélosok számos hadianyaggal megrakott vasúti kocsit eltaláltak. A hatalmas robbanások romba döntötték a szomszédos házakat is, és sok ember halálát okozták.⁴²³

A fenyegető nyomás miatt az I. hadtestparancsnokság a „Budapest” őrzászlóalj és a Morlin-csoport alakulataival, valamint az 1. rohamtüzérsztály Rátz Tibor vezette 1. ütegeinek Zrínyi rohamlövegeivel december 27-én visszafoglalta a Kelenföldi pályaudvart, majd 29-én déli irányban ismételt ellentámadással 1,5 kilométert nyomult előre és behatolt a dél-budai gyártelepekre is. Egyes rohamlövegek egészen az Andor utca vonalában húzódó vágányig jutottak.⁴²⁴ A jobb szomszédban elhelyezkedő német csapatok lemaradása miatt a szovjet csapatok az ellentámadók oldalába kerültek, és ezért a nap végére a csoport a kiindulási helyzetbe vonult vissza. December 29-én a légymányosi vasúti töltés–Sas-hegy–Farkasréti temető vonalában állt meg a szovjet előnyomulás.

December 30-án a Budapest Őrzászlóalj és német csapatok felújították támadásukat az Andor utca mellett található Meinel-gyár irányába. A budafoki úti aluljárónál azonban a szovjetek két német harcokocsit kilőttek, és a támadás a vasúti töltéstől délre összeomlott, annak ellenére, hogy az Őrzászlóalj tisztjei géppisztollyal igyekeztek visszatartani a hátraözönlő legénységet.

A szovjetek december 28-án foglalták el a János Kórházat, és ezzel nyugati irányból két kilométerre megközelítették a Dunát. A Vár Alagútjából nyíló német–magyar főhadiszállástól sem választotta el őket több, mint két kilométer. A budai oldal védelmének legérzékenyebb pontjává a Városmajor térsége vált, hiszen a szovjetek ebben a 200–300 méteres sávban egy teljes hadosztállyal támadtak, és erősebb támadással kettévághatták a budai katlant, illetve közvetlenül bejuthattak a Vár térségéhez. Mivel a budai oldal elvesztése az egész védelem összeroppanását jelentette volna – a pesti oldal Budáról teljesen belátható volt, és budai hídfőállás hiányában remény sem lehetett a felmentésre –, a német parancsnokság különleges figyelmet fordított a Városmajor megerősítésére. A Vannay-riadózászlóalj 3 lépcsőben építette ki állásait: a Fogaskerekű Vasút töltésén 4 német villámgéppuska, futóárkok és előtte aknazár és drótakadály képezte az első vonalat, a Fogaskerekű átjárójába egy teherautót állítottak be, lehetetlenné téve ezzel az átjutást.

A géppuskafészek közvetlenül a töltés aljában a belső oldalon épültek ki, tetejüket a házak ablakairól leszakított redőnyökkel, kövekkel fedték be. A Városmajor épületeit aláaknázták: a védők feltételezték, hogy áttörés esetén a szovjetek ezekben az épületekben fognak menedéket keresni a töltés aljából visszafelé tüzelő géppuskafészek tüze elől. Hátérbb, már a mai körszálló magasságában szintén kiépült néhány kisebb védőállás. A Városmajor utcai iskolát külön páncélrémmel felszerelt század tartotta megszállva, a Trombitás utca és az Érmelléki utca torkolatában pedig magyar légvédelmi löveget állítottak be páncélelhárításra. A löveget az operaház színházi kellekesei által perzsaszőnyegekkel készített álcázófüggöny takarta, riasztás esetén ezt kötéllel a közeli épületekből pillanat alatt el lehetett húzni. Minden állás előtt előre-tolt őrszemek biztosítottak, akik a közművek alagútjaiban kiépített telefonkábeleken tartották egymással és a parancsnoksággal az összeköttetést. A nehézfegyverek kezelői a szomszédos pincékben tartózkodtak és csak telefonos riasztás esetén foglalták el helyüket: az állandó aknazár miatt nem is lehetett volna huzamosabb ideig a szabadban tartózkodni. Az Olasz fasor és a Retek utca házainak lakásai közül többet tűzfészeknek rendeztek be. Ezekben lőszert halmoztak fel, és a géppuskákat néhány sorozat után újabb tüzelőállásba vitték, így még a rendkívül precízen tüzelő

szovjet nehézpuskával sem lehetett őket kilőni. Az előretolt állásokba minden emberhez egy-egy kutyát is beosztottak a megfagyás ellen és őrnök.

A második vonal a Városmajorban, a Temes utca vonalában fekvő 3 légvédelmi bunker magasságában húzódott (a bunkerek bejáratát a háború után földdel tömték be, de ma is megvannak), a harmadik vonalat pedig a Szamos utca képezte. Csak kb. 450 fő állt a védelem rendelkezésére. Vannay zászlóaljparancsnoksága először a Csaba utcába települt, a katonák pihenőhelye a városmajori templomban volt. Nehézgyevertként 2 db 40 mm-es magyar géppágyú, 6 db 81 mm-es aknavető és két nehéz páncéltörő ágyú tartozott az alakulathoz (az egyik a Trombitás utca előtt állomásozott a mai Aranyfácán vendéglő helyén, skandináv SS-katonák kezelték, a másik a Maros utcában hamarosan megrongálódott). Nagy előnyt jelentett a zászlóalj közműveknél dolgozó tagjainak helyismerete, ezek segítségével sikerült a kábelek számára épített alagutakat is bekapcsolni a védelembe, és lehetővé vált a zavartalan összeköttetés a Városmajortól északra állomásozó „Európa” riadózászlóaljjal (melyet a bekerítés után állítottak fel a németek a gyűrűben rekedt, alakulatukat veszített katonákból). A rohamzászlóaljat támogatta a Széll Kálmán térre települt magyar tüzérsztály három lövege, valamint a városmajori templom előtt Vannayhoz küldött 2 „Szálasi” röppentyű, mely azonban lőszere kifogyásával újév első napjaira eltűnt.

Jellemző a helyzet változékonyságára, hogy december 28-án a Vannay-zászlóalj néhány vállalkozó kedvű katonája az éjszaka átkúszott a János Kórház területére, hogy elfogják az egyik pavilon tornyából hangszóró szovjet és magyar frontpropagandistákat, akik a zászlóalj egyik tisztjének elfogott feleségét kényszerítették átállási felhívások beolvasására. A főbejárat melletti kerítésen észrevétlenül átjutottak és hamar meg is találták a kérdéses pavilont, melynek tornyára volt erősítve a hangszóró, a bemondók a pincében tartózkodtak. A szovjetekkel a helyszínen végeztek, a fizikai bántalmazás nyomait is viselő magyar katonákat magukkal vitték és átadták a Margit körúti hadbírósnak, ahol minden bizonnyal kivégezték őket, mert katonaszökevényeknek minősültek.

A 180. szovjet lövészadosztály január 1-jén megkísérelte rohammal elfoglalni a Városmajort. Heves tüzéségi és aknavető előkészítés után a Kútvolgyi útról érkező 6-8 szovjet páncélos és a rohamozó gyalogság lerohanta a vannaysták géppuskafészkeket. A védők páncélokkel három T-34-est semmisítettek meg, az elsőt a Kútvolgyi lejtőn, a másik kettőt pedig a Remíz és a mai gimnázium épülete mellett, utóbbiak roncsai alá géppuska-tűzelőállásokat építettek. Két sérült harcokci vissza tudott vonulni a Mackensen (ma Pasaréti) útra. Vannay még aznap ellentámadást indított, és a zászlóalj visszafoglalta a Fogaskerekű töltését, melyet a szovjetek egészen január 19-ig nem tudtak elfoglalni. A kilőtt harcokcsikat a magyar katonák beépítették a védelembe: a harcokcsik alá lövészgödröket ásva páncélozott, és szinte kilóhetetlen géppuskafészkeket telepítettek. A harccselekmények elcsöndesedtek, csupán a János Kórházba befészkelte szovjet mesterlövészek okoztak veszteségeket, akik miatt csak éjjel lehetett leváltani az első vonalban küzdőket.

December 28-ára a Bécsi úton az ürömi vasútállomás felől behatoló oroszokat a Remete-hegy keleti oldalán a Perényi út és az óbudai régi temető között is megállították. Budakalászt és Békásmegyert 26-án viszonylag nagyobb összecsapások nélkül szállták meg a Pomáz felől érkező szovjet lövészegységek. 27-én elérték a németek által harc nélkül kiürített Csillaghegyet, a Római fürdőt, 28-án pedig átlépték az óbudai vasúti töltést Aquincumnál. A védők megerősödő ellenállása nyomán a Filatori gátnál a Máriakő kápolna magasságában alakult ki a főellenállási vonal. A Filatori gáttól az óbudai régi temető-Perényi út és Remetehegyi út sarka-Remete-hegy között folytatódott a front.

A Rózsadombon történtek, az itt bevetett egyetemi rohamzászlóalj tagjai által készített feljegyzéseknek köszönhetően, viszonylag pontosan rekonstruálhatóak. Az egyetemisták december 24. és 28. között 4-5 órás turnusokban járőrözéssel zárták le Törökvész utcáit a Látó-hegy és a Bolyai Műszaki Akadémia között. Századparancsnokságaik először a Keleti Károly utcában, a Lorántffy Gimnáziumban és a Mandula utcában települtek, és az egyetemi rádiós klub készülékeivel tartották egymással az összeköttetést. Mivel a Svábhegy felől minden teljesen belátható volt, a közlekedés életveszélyessé vált, a 2. századparancsnokság ezért nemsokára a Vérhalom utca-Szemlőhegyi út sarkára költözött. A szovjetek nem lehettek tisztában azzal, hogy milyen alárendelt és kiképzetlen erők állnak velük szemben, mert december 28-ig kerültek a tűzharcot, a járőrök elől rendre kitértek, így az egyetemisták december 26. és 28. között sikeres ellentámadásokat hajthattak végre a Vadaspark, Kecse-hegy és Oroszlán-szikla felé, visszafoglalták a Hármashatár-hegyre vezető út és a Szépvölgyi út elágazásánál lévő Fenyőgyöngye felett elhelyezkedő Reinisch-villát. 38 egyetemistának azonban az életével kellett fizetnie a tűzkeresztségért.⁴²⁵ December 28-án Elischer Gyula, a zászlóalj megszervezője és ideiglenes parancsnoka azt az utasítást kapta, hogy egyik századával váltsa le a Látó-hegy lábának nyugati oldalán harcoló német alakulatot. Elischer, abban reménykedve, hogy az eddigiekhez hasonlóan a szovjeteket most is vissza tudja nyomni 20 fős, önkéntesekből álló csoportjával, és nem kell kockáztatnia a kiképzetlen egyetemistákat, személyesen indult útnak: *„Mire pár órás gyaloglás után a jelzett hely közelébe értünk, ebédidő volt, és bementünk az egyik házba. Mindenki a pincében volt. Kaptunk egy remek lencselevest. Mikor bemutatkoztam, a háziasszony mondta, hogy ismeri Anyámat.*

*A leváltandó német egység parancsnoka egy fiatal Waffen-SS tiszt volt. Hosszú nyitott köpeny volt rajta, lovagkereszt és géppisztoly a nyakában. Megmutatta nekem az állásokat, aztán bementünk egy szép modern kétemeletes házba, mely egyedül állt a nagy kertben a meredek domboldalon. (...) A német tiszt nagy fekete koncertzongora tetején kiterítette a térképeket és mutatta a helyzetet. Pár szót váltottunk németül. Mondta, hogy középiskolai tanár. Szép németet beszélt s nagyon szimpatikus volt”.*⁴²⁶

A Látó-hegy lábának házai közt fekvő fejlődéses német hulla figyelmeztetett a szovjet mesterlövészekre, akik ekkorra már befészkeltek magukat a Hármashatár-heggyel szembeni magaslatokra. *„Távcsöves puskás mesterlövészeink egy ház padlásán helyezkedtek el, a többiek egy kb. 150-200 méter hosszú szakaszon foglalták el a hevenyészetten kiépített állásokat. Kiszáratva a balszárny aknatüzet kapott, és utána vagy két tucat orosz rohant az állások felé, de saját géppuskánk hatásosan vette tűz alá őket. Csak páran tudtak visszafutni. A géppuskát megpróbálták kilőni, de már állást változtatott. A harc kissé elcsendesedett, csak egyes lövések dörrentek, az oroszok visszavonultak.”*⁴²⁷ Néhány perc múlva Elischer is találatot kapott, robbanógolyó roncsolta szét a vállát, és egy másik lövedék a gerince mellett csapódott be. Kórházba szállítása után Sipeki Balás Lajos hadiműszaki törzskari százados vette át a parancsnokságot, melyet formálisan már 1944. december 5-től gyakorolt.

Az egyetemisták közül sokan még ekkor sem vették komolyan a helyzetet. Szamódy Olaf tartalékos repülő hadnagy, gépészhallgató saját szakállára december 28-án kitörési akciót szervezett a 2. század embereiből. Zárt oszlopban a Szemlőhegyi útról a Remete-hegy nyugati lábánál, Fenyőgyöngyénél lévő Erdei Lak vendéglő felé vonultak, hogy elérjék a Hármashatár-hegy-Kecse-hegy közti kitörési pontot. A budai magaslatok gerincét már elfoglaló szovjet tüzérség oldalba kapta az elővigyázatlanul menetelőket és jelentős veszteséget okozott. Az Erdei Lak vendéglőhöz már nem sokan értek el, Szamódy és 6-8 egyetemista megsebesült.

A vendéglőbe szorult egyetemistákat és néhány német katonát január elején bekerítették a szovjetek. A vendéglő védői rádiójukon ekkor már felvették a kapcsolatot a Pilis-hegységben közeledő felmentő Wiking páncélosokkal, akik január 6. és 8. között még kb. 40 kilométerre voltak. A vendéglő segélyhelyét később a 8. SS-lovashadosztály parancsnoka, Joachim Rumohr vezérőrnagy is felkereste, és elmondta az egyetemistáknak, hogy a harcálláspontot feltétlenül tartani kell, mert ez a védelem legészaknyugatibb kiszögellése, és itt fogják felvenni a kapcsolatot a felmentő seregekkel.⁴²⁸ A vendéglő mellett ötvenfős német egység egy lövészpáncélossal és légvédelmi géppágyúval felszerelve támogatta az egyetemisták védelmét, ezek állandó mozgásban voltak, ezért a szovjetek sokáig nem kezdeményeztek, mert azt hitték, hogy sokkal nagyobb tüzerővel állnak szemben.

A lágymányosi vasúti töltésen december 31-én hatoltak át a szovjet csapatok, de a „Budapest” őrzászlóalj ellentámadása a töltést teljes hosszában visszafoglalta. Mivel az őrzászlóalj jelentős veszteségeket szenvedett, leváltották, és a lágymányosi töltés vonalában a Viharos őrnagy vezette harccsoport két százada, a 2.3.4. fejezetben említett dr. Kollarits Béla 40 fős hungarista-harccsoportja, valamint a Déri páncéelhárító csoport foglalt állást (később a Pestről átvont Feldherrnhalle hadosztály páncélgránátosai is ide kerültek). Ehhez a Horthy Miklós (később Bartók Béla) úttól nyugatra német egységek csatlakoztak. A vasúti töltésbe vájt drótkadállyal megerősített 8 géppuskafészek bevezetetlennek bizonyult: az állások előtt és mögött elterülő 50–200 méter széles, teljesen sík terepen az esetleg betörő szovjet ékeket könnyedén fel lehetett számolni a vasúti töltés mögötti házakba telepített géppuskákkal, páncélosok pedig nem tudtak átjutni a töltésen. Ennek következtében ezen a szakaszon a védőállás február 10-ig nem is változott, annak ellenére, hogy a szovjet 83. tengerészgyalogos-dandár sportolókiből összeállított rohamzászlóaljai több ízben is támadásokat indítottak a „Dambá”-nak nevezett töltés ellen: *„A harcok ezen a részen sokáig elhúzódtak, nem tudunk előbbre törni és a ‘damba’ kifejezés minden egyes nappal vésztlőslőbbá vált számunkra. A szürke, löportól kormos, lövedékektől felszántott havon, romos utcákon keresztül cipeltük hátra sebesültjeinket, és az ilyenkor elhangzott ‘Honnan!’ kérdésre a soha nem szűnő fegyverropogásban csak annyit mondtunk: ‘A dambától’. Ez a szó akkor mindnyájunk számára fenyegetően, komoran csengett. (...) A dandár már régen az első vonalba irányította a távírázókat, a fogatosokat, az egészségügyieket és a szakácsokat is.”*⁴²⁹ Egyes századokból az ostrom végére már csak heten maradtak életben, a rettegett „dambát”, azaz a töltést, csak február 11-én sikerült teljesen elfoglalni, amikor Viharos őrnagy kitűzte a fehér zászlót.⁴³⁰

A harcok leginkább a Sas-hegy és a Rózsadomb birtokáért folytak. Január 3-án a védelem legészaknyugatibb támpontja, a Mátyás-hegy hétszer cserélt gazdát. A délről viszonylag meredek oldalú hegy tartása rendkívül fontos volt, mivel a felmentő csapatok felé a magaslat elvesztése után csak nagy veszteségek árán lehetett kitörést szervezni. A szovjetek január 3. és 7. között végrehajtott rohamai nem vezettek sikerre, a magaslat a védők birtokában maradt. Január 3-án reggel a felmentési kísérletek elhárítására Tolbuhinnak egyébként is ki kellett vonni az ostromgyűrűből a 2. gárda-gépesíthettestet és a 86. gárda-lövészadosztályt, majd a 49. gárda-lövészadosztályt is; a helyzet komolyságát érzékelteti, hogy 40 perccel később a 46. hadsereget már a támadások beszüntetésére és az esetleges kitörési kísérletek elhárítására utasította. A hadsereg azonban ennek ellenére század-zászlóalj erővel folytatta támadásait a budai oldalon.

A Sas-hegy elvesztése esetén tarthatatlanná vált volna az amúgy is rendkívül szűk budai katlan, mivel a hegyről a szovjetek mind a Citadella és Várhegy közé települt tüzérséget, mind pedig a Vérmezőn berendezett szükségrepülőteret ki tudták volna kapcsolni. Buda déli részének uralgó magaslatáról figyelő segítségével minden moz-

gást tüzéségi tűz alá lehetett venni. Német részről kezdettől fogva tisztában voltak ezzel, ezért mélységben tagolva építették ki a védelmet. A kb. 300-600 fős Berend-csoport magyar katonái a Sas-hegy közvetlen környékének utcáit szállták meg, parancsnokságuk a Notre Dame de Sion zárdába, a hadtestparancsnokság volt épületébe, illetve a Magyar Szeizmológiai Intézet bombabiztos helyiségeibe települt. A harcsoportot egy csendőrsztag egészítette ki, viszonylag nagy teljesítményű rádióadójukon folyamatos kapcsolatban voltak a parancsnoksággal, majd a felmentő seregekkel is.⁴³¹ A hegytől délre és nyugatra, a Károly király (ma Petőfi) laktanya előtt, illetve a Farkasréti temetőben a 8. SS-lovashadosztály századai voltak az első vonalban, közvetlenül mögéjük települt az alakulat légvédelmi tüzérosztályának ütege, valamint a Farkasréti temető mögött egy magyar légvédelmi üteg is.⁴³² Néhány magyar rohamlöveg és Hetzer páncélvadász is támogatta a védelmet.

A hegycsúcstól délnyugatra január 12-én egy szovjet zászlóalj mélyen betört, melyet csak másnap sikerült felszámolni. Január 15-én a Sas-hegy előterében a szovjet csapatoknak ismét sikerült visszanyomni az arcvonalat. *„Az előző napokhoz hasonlóan az ellenség koncentráltan és folyamatosan támadja a déli hidakat és a nyugati hídfőt, a Sas-hegyet, beleértve a különböző kaliberű nehéz fegyvereket. Délelőtt az ellenség rohammal bevette a hegytetőt, de ellenlökéssel visszaszerezték a védők, amelynek során egy ezredzászlót zsákmányoltak.”*⁴³³

A védelem érzékeny pontja a Sas-hegytől közvetlenül délkeletre és délnyugatra fekvő, villákkal ritkásan beépített terület volt. A szovjetek rendkívül heves támadásokat intéztek a Sas-hegy és a lágmányosi vasúti töltés közti szakasz ellen (a Daróczi- és Bocskai út irányában), mivel ezen a terepen viszonylag könnyen lehetett támadni, míg a szárnyak szilárdan tartották magukat. A Farkasréti temetőbe a szovjet csapatok január 13-án indított, rohamlövegekkel is támogatott támadása mintegy 100-200 métert jutott előre a sírok között, majd teljesen elakadt a harmadik vonalban bevett rendőr- és hungarista-harcsoport állásai előtt, melyek szilárdan tartották a temető északkeleti csücskét. Január 20-án a védők sikeres vállalkozást hajtottak végre, majd 25-én az SS-katonák ellentámadása a temető nagy részét visszafoglalta.⁴³⁴ Ez a terület, mint előreugró bástya mind a Sas-hegy, mind az Orbán-hegy irányába támadó szovjeteket veszélyeztette. Az SS-katonák a temető kriptáiban rendezték be állásaikat, a koporsókat kidobták, és a szomszédos házakból hozott paplanokkal, ajtókkal és ágyneműkkel bélelték ki a sírokat, melyekben sokuk sorsa aztán véglegesen megpecsételődött. A temetőben kb. egy század, mintegy 80 fő, valamint szakasznyi csendőr és vannaysta volt állásban, akik majdnem 1 kilométer hosszú védőszakaszt tartottak. A mintegy 2-3 kilométeres sávban támadó szovjet lövészadosztályokkal szemben csak azért volt lehetséges az ellenállás, mert a védőkre viszonylag nagy mennyiségű nehéz kézfegyver, elsősorban villámgéppuska jutott, gyakran minden rajra (5-7 fő) egy. A jól szervezett tűzősszpontosításnak és az áttekinthetetlen arcvonalnak köszönhetően a szovjetek január harmadik hetéig alig 100 métert nyomultak előre a Bűrök utca–Mártonhegyi út közt. Kis létszámuk miatt a védők nem is tudtak összefüggő vonalat alkotni, ezért ott, ahol páncélosok nem tudtak támadni, a különleges terepadottságok által meghatározott, a hagyományostól teljesen eltérő taktikához kellett folyamodniuk. Ezt a taktikát „sakktábla”-taktikának nevezték el, lényege az volt, hogy a védelem egyes villákra támaszkodva, nagy távközzel, de mélységben tagolva épült ki, és a támpontok közt nem volt semmi. A ritkásan megszállt első vonal mögött jól felfegyverzett rohamcsoportok álltak készenlétben a betörések elhárítására. Minden éjjel mélységi harcfelderítéssel, rajtaütésszerű támadással, az utcák eltorlaszolásával zaklatták a benyomult szovjeteket, akik ettől igen elővigyázatosakká váltak, mert a háztengerben pillanatok alatt két tűz közé kerülhettek.⁴³⁵

A budai hegyoldalak ekkor még csak ritkásan voltak beépítve, az egyes villák közt gyakran 50 méternyi távolság is volt. Erősebb szovjet támadás esetén a közvetlenül érintett támpontok védői visszavonultak, és a támadók így mély, ámde vékony beékelődéseket értek el. Az ortodox felfogású hagyományos hadművészetben eretnekének számító harcéljárás Budapesten ott is bevált, ahol gyengén kiképzett és felfegyverzett, de jó helyismerettel rendelkező, ötletgazdag katonák alkalmazták. A beékelődő szovjet támadókat ugyanis a villákból meglepetésszerűen megjelenő védők tűz alá vették, mesterlövészeik elvágták utánpótlásukat és gyakran az egész támadó éket fogásba ejtették. A harcéljárás alapvető feltétele volt, hogy a védőknek önállóan és találgatva kellett megoldani feladataikat: csak jó harci morállal rendelkező csapatok tudták alkalmazni, mint az egyetemisták, a Vannay-riadózáslőőlj önkéntesei, a rohamtüzérek és egyes német alakulatok.⁴³⁶

Lőszerellátás szempontjából a legrosszabbul az egyetemi rohamzáslőőlj állt: századai egyenként 200-300 méter hosszú szakaszokat tartottak az alábbi eszközökkel: 8 Bergmann géppisztoly, 50 Mauser puska, 5 golyószóró, két pisztoly, egy 50 mm-es gránátvető. Mindehhez 7-10 napra a következő mennyiségű lőszert utalták ki: 20 tár géppisztolylőszer, puskánként 100 lövés, golyószórónként 10 tár, 10 aknagránát és 775 db kézigránát (ez a mennyiség 1-2 komolyabb csatanapra volt elég). A századoknak más nehéz- és gyalogsági fegyvere nem volt.⁴³⁷ Ilyen ellátottság és felszereltség mellett igen előnytelen pozícióból kellett vállalniuk a harcot, hiszen a szovjet harcosok csaknem mindegyike rendelkezett géppisztollyal, harcukat számos nehézfegyver támogatta, lőszerellátási gondok alig fordultak elő, amit a szovjet lőszeresládák felirata jellemez: „a lőszerrel ne takarékoskodj”. A fegyverzet és lőszerjavadalmazás a német alakulatoknál már az ostrom kezdetekor lényegesen jobb volt és később is ez maradt meghatározó: a nagy vérveszteség és a front folyamatos rövidülése miatt a még harcolókra mindig több és több fegyver jutott, mivel a halottak fegyverei gyakran nem semmisültek meg. A szovjetek lassú előrenyomulásának okát a védők fokozódó ellenállása mellett abban is kereshetjük, hogy a városharc számukra szokatlan körülményei közt szintén nagy veszteségeket szenvedtek, és gyalogságuk január közepére kivérzett.

A budai harcok sajátosságaira jellemző, hogy még hetekkel később is, amikor a főellenállási vonal az Alkotás utcán húzódott, vállalkozó kedvű magyar harccsoportok akciókat hajtottak végre a Ráth György utcában vagy a Városmajor nyugati szélén lévő iskolánál. Mindez csak azért volt lehetséges, mert a házakat gyakran véletlenszerűen szállták meg a szovjetek, nem létezett összefüggő vonal. Ekkor már nemcsak a német-magyar, hanem a szovjet alakulatok létszáma is nagyon lecsökkent. Ehhez járult, hogy a védők jól ki tudták használni a közművek adta lehetőségeket, a Vannay-riadózáslőőlj például az Ördög-árkon keresztül sikeresen robbantotta fel a szovjetek egyik lőszerraktárát.⁴³⁸ Az áttekinthetetlen terep és a polgári lakosság közegében folyó harc természetesen a partizántaktikának is kedvezett, ezért mindkét fél civil ruhás csoportokat dobott át a másik oldalára.⁴³⁹

A német felmentési kísérletek és az ezzel járó szovjet átcsoportosítások miatt január 3-ától érezhetően csökkent a budai arcvonalon a védőkre nehezedő nyomás, majdnem két hétig relatív harci szünet következett. A védők január 10-én szervezni kezdték a kitörést: a tervek szerint a Bécsi út–Kiscelli út találkozásánál kellett volna áttörni a szovjet arcvonalat és elérni a Szentendrénél sejtett saját erőket. Azonban Gille SS-Obergruppenführer IV. SS-páncéloshadtestének Pomáz előtti elakadása miatt napokon belül fel kellett adni ezeket a terveket.

Január 16-án a szovjetek betörték a Sas-hegyen és az Orbán-hegytől délre, de az aznap indított ellentámadás a Sas-hegyen visszafoglalta az eredeti vonalat. Az Orbán-hegytől délre indított ellenlökés viszont a szovjetek erős tüze miatt akadt el. „Az egész

nap folyamán erőteljes ellenséges csatarepülő tevékenység, bombákkal, fedélzeti fegyverek tüzevel a főellenállási vonalra és a városra, különösen a Vár területére, melyet a saját vadászvédelem csak időlegesen tudott zavarni. Egész háztömbök – különösen hatósági objektumok – állnak lángokban. A városi közlekedés nappal lehetetlen."⁴⁴⁰

Január 17. és 19. között a szovjetek több zászlóalj erejű támadást kíséreltek meg, súlyponttal a Sas-hegytől nyugatra a Farkasréti temetőben, melyeket azonban visszavertek. A Fogaskerekű Vasút végállomás fölött heves tüzérségi előkészítés után 5 T-34-es harckocsi és zászlóaljnyi gyalogság törte át az első vonalat, és a Vannay-riadózászlóalj 1. századát a Városmajor nyugati széléig, a Temes utcáig nyomta vissza. 3 T-34-es kilóttak, egyet a keresztes kegyhelynél, kettőt az egykori cselédközvetítő területén (ennek helyén ma a Városmajori Gimnázium épülete áll). A Márton-hegyi út irányában a Böszörményi úti csendőrlaktanyából Billnitzer vezérőrnagy harccsoportja kísérelt meg eredménytelen ellentámadást. A szovjetek szintén eredménytelenül rohamozták a déli körvasút töltését.

A Pestről január 16. és 18. között átvont német–magyar csapatok átmenetileg enyhítették a budai oldalon kialakult feszültséget. A IX. SS-hegyihadtest január 17-én értesült a másnap induló német felmentési kísérletről, és ezt elősegítendő újabb kitörési akciót kezdett szervezni. A tervek szerint első lépcsőben Hanák Sándor magyar rohamlővegei és Schöning őrnagy (január 21-től alezredes) parancsnoksága alatt a német hadosztályok megmaradt páncélozott járművei nyitottak volna utat a Budaörsi repülőtér felé. Mivel a jeges Dunán nem kellett tartani nagyobb arányú szovjet támadástól, ezért a dunai oldalon csak az 1. páncélos hadosztályból képzett tábori őrsők biztosítottak. A biztonságos közlekedés érdekében a budai oldalon több helyen álcázó gyékény-, illetve nádfüggöny épült ki az utak takarására.⁴⁴¹

3.5. Harcok a Margitszigeten

Szovjet csapatok északról már január elején megkísérelték a sziget elfoglalását, de a védők géppuskatüze elsüllyesztette a gumicsónakokat.⁴⁴² Január 19-én hajnalban a szovjet csapatok partra szálltak a Margitsziget északi csücskén, és befészkeltek magukat az akkor még félkész Árpád híd betonépítményei közé. Pfeffer-Wildenbruch Karl Weller SS-Sturmabführer zászlóalját, a II. egyetemi rohamzászlóalj alig százfős maradékát, valamint a 12. tartalékhadosztály 36 főből és 4 lövegből álló nehéz páncéltörő századát irányította a szigetre. A 75 mm-es páncéltörő ágyúk sem tudták azonban kifűstölteni a vastag betonépítmények mögé befészkelődött szovjet lövéseket, de az alkalmatlan terep nekik is lehetetlenné tette a további előrenyomulást. Január 20-án a Duna befagyott és a 21-re virradó éjszaka *„a védelem szempontjából sorsdöntő esemény történik. A sziget Pest felőli oldalán a klubházakban elhelyezett német őrség elalszik, és a Duna jegén szakasznyi szovjet gyalogságnak sikerül a szigeten partra szállni. Az egyik klubházban és a középkori romoknál befészkelik magukat.*"⁴⁴³ Hajnalra a szovjetek már két hídfőt hoztak létre a sziget nyugati partján az Elektromos Művek magasságában.⁴⁴⁴

A sok fa és bokor miatt a németek ellentámadásai rendre kudarcba fulladtak, a támogatásra rendelt két rohamlőveg is elakadt a nagy hóban. A 21-éről 22-ére virradó éjszaka folyamán az aknavetőkkal, nehézpuskákkal felszerelt szovjetek már zászlóalj erővel váltottak partot. Január 23-án a reggeli órákban heves aknavető és tüzérségi előkészítés után a szovjetek a Palatinus fürdő magasságában kettévágták a szigetet, és ezzel az északon védekező német csoportot bekerítették. Csak a sötétségnek volt köszönhető, hogy a bekerítésből ki lehetett törni.

Látva a súlyos helyzetet, Litteráti-Loótz főhadnagy a német zászlóaljparancsnoktól kölcsönként páncélos felderítőkocsi segítségével öntevékeny akciót szervezett: *„Négy önként jelentkező katonámmal összekapaszkodva helyet foglaltunk a páncéljárműben, négy láda (12 db) repeszgránáton ülve egy löveget a járműre kapcsolunk. Déli 12 órakor teljes sebességgel a szigeten végigvezető úton átrobognak a teljesen meglepett orosz vonalon, és a víztorony mögött nagy kanyarral a középkori kápolnához hajtottunk. Miközben négy katonám a löveget lekapcsolta és zárt talpszárakkal az egykori szabadtéri színpad területén álló szovjet aknavetőket és azok legénységét szétlőtte, én géppisztollyal biztosítottam, Hahn őrmester pedig járművével megfordult. Az egész nem tartott tovább, mint 2-3 perc, a 12 gránátot eltűzeltük, és mire az oroszok magukhoz tértek, már fel is kapcsolunk, és ugyanazon az úton, amelyen jöttünk, visszaszánguldottunk a saját vonalunk mögé. Útközben jobbra-balra kézigránátokat szórtunk, úgyhogy az útmentén lévő szovjet nehézpuskák nem tudták a tüzet megnyitni. És mert minden olyan simán ment, és ettől vérszemet kaptunk, 15 óra-kor a vállalkozást megismételtük. Ez alkalommal ágyú nélkül, nem öten, hanem hatan, géppisztolyokkal és kézigránátokkal felszerelve a tető nélküli kocsi-ból állan-dóan tüzelve a Nagyszálló előtti térre hajtottunk, az ottlévő oroszokat lelőve, megál-lás nélkül megfordultunk és visszahúztunk. Veszteségünk nem volt, ”⁴⁴⁵ írta Litteráti-Loótz főhadnagy, a csoport parancsnoka.*

A sziget keleti oldalának klubházaiban védekező kifáradt német védők azonban képtelenek voltak visszaverni a sorozatos támadásokat. A tűzértség és az aknavetők hihetetlen tűzősszpontosítása lehetetlenné tett minden mozgást, a sziget el nem fog-lalt részére óránként 6000 (!) lövedék csapódott be. Ezek közül több a Csepelen gyár-tott és a szovjetek által is felhasznált 15 centiméteres tűzértségi gránát volt. A lőszert Pestről elhurcolt polgároknak (nőknek-férfiaknak vegyesen) kellett a Duna jegén ke-resztül az első vonalba hordaniuk, a védekező német–magyar katonák szeme láttára.

Az egyetemisták január 25-ig tartották a Palatinus fürdő épületeit, majd visszavo-nultak. Január 28-án már a Kaszinó épületénél és a lovaspólópálya szélénél folyt a harc, délután az utolsó klubház is elesett. A hídfőállás annyira összeszűkült, hogy a szovjeteket gyakran saját aknavetőik tüze érte. A tarthatatlan helyzetre való tekin-tettel a német parancsnokság engedélyezte a sziget kiürítését. Elsőnek Litteráti-Loótz főhadnagy hagyta el a szigetet: *„A telihold miatt a vontatókat és lövegeket fehér lepe-dőkkel borítjuk be, és 20 órakor megkezdjük a visszavonulást. Csak lépésben tudunk haladni, és a teljesen szétbombázott hídburkolat miatt több mint 3 órát vesz igénybe, amíg a 4 jármű 3 löveggel, de veszteség nélkül Budán partot ér.”*⁴⁴⁶

A németek megkísérelték felrobbantani a még épen maradt hídcsonkot. Technikai okok miatt azonban a robbantás csődöt mondott, ezért egy hadnagy vezette hídász raj mászott vissza a hídra. Amikor az összekötő részekhez értek, a híd váratlanul levegő-be repült. A rajból csak egy ukrán önkéntes maradt életben, aki visszaúszott a jeges Dunán át a budai partra.⁴⁴⁷

3.6. Buda ostroma 1945. január 20. és február 11. között

Pest elfoglalása után a budai oldalon egyhetes harci szünet következett. A front a Flórián tér–Mátyás-hegy–Városmajor–Orbán-hegy–Farkasréti temető–Sas-hegy–lágymá-nyosi vasúti töltés vonalában húzódott. Január 20. után a német felmentési kísérletek is éreztették hatásukat, de ez csak a déli védőkörletben vezetett ahhoz, hogy néhány napig szinte megszűnt az egyébként mindennapos aknázás. A védőknek ezen a szaka-szon még arra is futotta erejéből, hogy egyes helyeken arcvonalkiigazító és tisztogató

29. kép. Wilhelm Schöning alumíniumkanálból készített Tölgyfalombja és Lovagkeresztje

vállalkozásokat hajtsanak végre. Horváth Dénes csoportja például 20-án felszámolta a Tétényi úti iskolába befészkelődött szovjet mesterlövészeket.⁴⁴⁸ Január 21-én a IX. SS-hegyihadtest-parancsnokság a pesti oldalról átvont Dörner-harcsoportot (13. páncéloshadosztály), a védők egyetlen tartalékalakulatát a budai front délnyugati részére összpontosította. Az újabb felmentő ékek ekkor már mintegy 35 kilométerre megközelítették Budát. A hadtestparancsnokság terve az volt, hogy amint a szükséges előkészületek megtörténnek és az engedély megérkezik, a Dél-Budára összehívott erőkkel visszafoglalja a Budaörsi repülőtérrel [ennek a vállalkozásnak az „Operation Glücksspiel” (szerencsejáték hadművelet) nevet adták], ahonnan kialakítható a légihíd az utánpótlás biztosítására és a sebesültek ellátására. Első lépcsőben az 1. rohamtüzérszázalék 3 rohamlóvege törte volna át az arcvonalat, őket követették volna az aknaszedő utászok, majd a Pestről átvont és eddig tartalékban tartott erők.⁴⁴⁹ A helyzetet jellemzi, hogy a védősereg teljes tartaléka kb. 800 gyalogosból,

20-25 páncélosból, mintegy 30 lövészpáncélosból és kb. 12 lövegéből állt.⁴⁵⁰ Mivel a szovjet felső vezetés a kérdéses időszakban számolt a felmentő kísérletekkel, ezért az 1. gárda-gépesített hadtestet Budától délnyugatra vonultatta fel és a 4. gárdahadsereg parancsnoksága alá helyezte.

A budai főellenállási vonal január 20-án északon az akkor még csak az Óbudaiszigetig megépült mai Árpád híd óbudai hídfőjétől Kiscell magasságában vezetett a Mátyás-hegyen és Csatárkán a Bimbó út felső szakaszáig. Onnan a Pasarétre néző északkeleti lejtőkön a BBTE (ma Vasas) sportpályáig hosszú ideig változatlan volt az arcvonal.

Vannay vezetésével január 19-én a városmajori templomban haditanácsot tartottak a térségben védekező német–magyar harcsoportok. A kísértetiesen sötét templom ekkor már tele volt kimerült, összeborulva egymást melegítő horkoló katonákkal és sebesültekkel, a vasbeton falak viszonylagos biztonságot nyújtottak az aknaszilánkok és egyéb lövedékek ellen. A megbeszélés témája az szovjetek városmajori betörésének felszámolása volt. Vannay a sekrestyében ismertette haditervét: hét különböző harcsoport másnap reggel 6 órakor induló támadásával akarták visszafoglalni a Városmajor és az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor elveszett házait. A szovjet betörés rendkívül aggasztotta a védőket, mert amennyiben a szovjetek kijutnak a Széll Kálmán térre, akkor a budai védőgyűrű kettévágása fenyegetett. A haditanács végén Vannay a templom szószékéről buzdító szónoklatot tartott az összegyűlteknél. Galántay naplójában még aznap megörökítette a szószékről elhangzottakat: „Ez a harc rövid lesz és véres. (...) Nincs időnk foglyokat ejteni, azokat őrizni és visszakísérni. Ha egy orosz meg akarja adni magát, lőjete a térdébe, akkor biztosak lehettek abban, hogy nem ragadnak újból fegyvert, hogy hátba lőjenek benneteket. És ne felejtétek

el, hogyan kegyetlenkedtek ők sebesült bajtársaitokkal. Emlékezzetek meggyalázott hűgaitokra és anyáitokra. NINCS KEGYELEM (...) Talán a halál lesz a menyasszonyotok. Úgy menjetek ebbe a harcba, akár egy vérnászba!”

Éjfél után minden harcos egy üveg unikumot kapott. Mindegyik üveghez egy gye-
rekharisnyába kötött pezsgősdugó is tartozott. Ezt a harcosok részéről először nagy
röhögés fogadta. A magyarázat azonban nem volt vidám: „Tegyük fel, hogy egy ro-
hamoszlop hatvan emberből áll, és pár percen belül ezek közül tízen sebesülnek meg.
Ha ezek fájdalomtól üvöltenek, más harcosok megállnak és megpróbálják visszahur-
colni őket. Ez húsz további ember kiesését jelentené és a támadás elakad. Ezért kap-
tátok a dugókat. Ha egy sebesült bajtárs üvölt, fogjátok be az orrát, mire kénytelen
a száját kinyitni. A zokniiban lévő pezsgősdugóval felpöckölitek az állkapcsát és uni-
kumot öntötök bele – de óvatosan, hogy meg ne fulladjon – utána rohanjatok to-
vább.” A támadás egy órával korábban indult. Német utászok szűk sávban felszedték
a Térképészeti Intézet vonalában telepített aknazárat, és a megtisztított terület szé-
lén fantomalakként, fehér köpenyben, rohamsisakjuk hátuljára illesztett zseblámpá-
val kúsztak a szovjet állások felé. A támadást egy harckocsialvázra szerelt négycsövű
légvédelmi gépágyú tüze indította el, amely foszforos jelzőlövedékekkel árasztotta el
az Olasz faszor házait és a faszoron előreszángulzott egészen a mai Körszálló magasságá-
ig. Ugyanekkor egy rohamcsoport az Olasz faszor háztetőin keresztül nyomult előre és
a már oroszok által megszállt 45. sz. ház kéményeibe kézigránátkötegeket hajigált.
A két Zrínyi rohamlöveg repeszgránátokat lőtt ki a Remíz épületére és a javítómű-
helyre, amelyben nagyobb mennyiségű üzemanyagot is tároltak. „Lángok csapnak
az égbe. Az épülethől jól hallani az égő Ivánok jajgatását. Ebben a pillanatban saját
tüzérségünk is felugrat. (...) Átrohanunk az akadályon nyitott folyosón és üvöltök.
‘HURRÁ!’ Előttem lángol az első remízépület. (...) A mellettem rohanó Négus sze-
méhez kap, visít, és felbukik. Átvillan agyamon az utasítás. ‘Gyorsan fogd be az orrát,
peckeld fel a száját, Unikum!’ Hátrafordítom. ‘Úristen, nincs is arca!’. (...) Az oro-
szok tömegével menekülnek a faszor irányába, némelyiknek lángol a ruhája. Még
mindig van köztük, aki csajkát visz a kezében. Most zúdulnak gránátjaink a nyakuk-
ba. Zsebemben keresem a tojásgránátomat. A vastag kesztyűm át nem tudom jól
megfogni, leejtem a hóba. ‘Vedd a másikat, gyutacsot ki, hajítsd!’ Már repül. ‘Ki ez itt
előttem? Csak nem Kerekes! Úr Isten! Lyukak nyílnak fehér hóleple hátán, összefoly-
nak egy nagy vörös folttá. Elbukik, átlépek rajta. (...) Egy Maxim géppuska tüzet nyit
rá, tépi a köpenyem. ‘Fedezétkbe azonnal és hasra, te hülye!’ De közvetlen előttem
egy fehér köpenyes alak emelkedik, rám céloz automata puskájával, két dörrenés,
ütés a nyakamon, üvöltök. ‘Segítség, Hilfe!’ Ahogy összeesek, az orosz mögött gránát
robban, lassan csavarodva hátrafelé esik. Szemem elé mintha szürke függőnyt húztak
volna, és azt mondom magamnak: ‘Ezt most megkaptad. Így van ez, tízennégy éves
vagy, még szűz és már halott’.*

A támadás sikerrel járt, de ezért nagy árat kellett fizetni. A Vannay-zászlóalj 68, az
egyetemistákkal megerősített Európa-zászlóalj 67 halottat veszített el kevesebb, mint
két óra leforgása alatt, a túlélők majdnem mindegyike megsebesült. Galántay szeren-
csésnek mondhatta magát, mert másodszori sebesülése – nyaklövés – sem ért élet-
fontosságú szervet.⁴⁵¹

A János Kórház előtt a Fogaskerekű Vasút töltésétől az Isten-hegyen, Orbán-hegyen
és Márton-hegyen át egészen a Farkasréti temetőig ugyancsak változatlan volt a szét-
szórt, kertes házakba befészkelte szembenálló erők helyzete. A Farkasréti temetőtől

* Galántay Ervin eredeti naplója alapján készített visszaemlékezése a szerző birtokában.

a Sas-hegy–Károly király (ma Petőfi) laktanya–Bocskai út–lágymányosi vasúti töltés mentén vezetett tovább a főellenállási vonal a felrobbantott déli összekötő vasúti hídig. Csak a Kis-Sváb-hegy kopasz teteje alakult át senkiföldjévé: itt a földrajzi adottságok miatt mintegy 400 méter választotta el a szovjet és a német–magyar csapatokat. A Sas-hegy és a Farkasréti temető közt a Hermánd utca volt az első német vonal.

Ezen a napon Wilhelm Schöning tartalékos őrnagyot, a 13. páncélosadosztály páncélozott csoportja parancsnokát a Tölgyfalombbal tüntették ki. Mivel maga a ki-tüntetés nem állt rendelkezésre, ezért katonái egy alumíniumkanálból készítették el számára a Tölgyfalombot.

Január 22-én a szovjet csapatok a budai front északnyugati és középső részén elkezdtek a kiépített úttorlaszok eltávolítását, jelül annak, hogy már nem tartanak a felmentési kísérletekre válaszoló kitörési akciótól. Ezzel párhuzamosan, megerősödve a Pestről átvont alakulatokkal,⁴⁵² felújították támadásaikat a hídfő teljes vonalán. A szovjet főparancsnokság igen elégedetlen volt a 46. hadsereg eredményeivel, hiszen a támadó hadtestek Buda összesen 722 háztömbjéből 20 nap alatt csak 114-et tudtak elfoglalni.⁴⁵³

Óbudán és a Ferenc-hegyen megélénkült a front. Szakadatlan akna- és ágyútűz zúdult a Rózsadombra, a Csátárka utcán a Látó-hegyről induló szovjet csapatok 100 méteres betörést értek el. Itt halt hősi halált Alekszej Iszajev szakaszvezető, aki egy emeletes házért folytatott harcban a támadást feltartó géppuska tüzelőnyílása elé vetette magát.⁴⁵⁴ A villák között, a szabadabb, belátható térségben a roham azonban hamar kifulladt, a gyakori köd mindkét félnek lehetővé tette az erősebb helyi támadásokat és ellentámadásokat. „A betört ellenség különösen súlyos harcban ellenlökéssel megsemmisítve, vagy a betörés elreteszelve. A harcok részben még tartanak. A saját és az ellenséges veszteség nagy,”⁴⁵⁵ írta erről a német IX. hegyihadtest jelentése.

A heves harcokban Afonyin altábornagy, a „Budapest csoport” parancsnoka is megsebesült (18 repeszdarab fúródott testébe), helyét az 53. hadsereg parancsnoka, I. M. Managorov altábornagy vette át.

A Dunát szinte az egész szakaszon jég borította. Éjjel a pesti oldalról két német katona 5 napos rejtőzködés után a Lánchíd mentén átvergődött Budára. Ezt látva a budai oldalon partvédelemre kirendelt 1. páncélosadosztály alakulatai közül is többen választották ugyanazt az életveszélyes utat a másik irányba, elsősorban a sütőoszlopból feltöltött erdélyi román és cigány nemzetiségű katonák.⁴⁵⁶

A Margit körút és a Mechwart tér sarkán álló hétemeletes Regent-ház, melynek udvarán nagy mennyiségű lőszert tároltak a németek, este nyolc óra körül a levegőbe repült. A bombabiztosnak tartott óvóhelyen 300 ember holtteste maradt hónapokig a romhalmaz alatt.

Január 23-án „20 kétségbeesett század-zászlóalj erejű támadással kísérelte

30. kép. Managorov altábornagy (a képen vezérezredes), az 53. hadsereg, majd a „Budapest csoport” parancsnoka

meg az ellenség feltörni a védelmet a front északnyugati és északi részén, amelyhez a tüzérség, a gránátvetők, a páncélelhárító ágyúk, valamint a harci repülőgépek nyújtottak támogatást. A betöréseket két eset kivételével rendkívül heves harcban megszüntettük, és szilárdan kezünkben maradt az első vonal”⁴⁵⁷ – tudósított a IX. SS-hegyihadtest napijelentése. Mindez azonban nem fedhette el azt a tényt, hogy a védősereg ereje rohamosan csökkent, a hatalmas veszteségeket nem lehetett pótolni.

Január 24-én az előző nap betöréseinek nagy részét az éjszaka folyamán sikerült elrekeszteni. „A mai napon mégis hallatlan szívóssággal folytatódtak a század-zászlóalj erejű ellenséges támadások északon és nyugaton. Minden talpalatnyi földért küzdelem folyik. Ez idő szerint a Vérhalomnál és a Kis-Sváb-hegyen folyó harcok, ahova az ellenség be akar törni. A 13. páncélosadosztály harccsoportját (...) a Sas-hegy és a Duna közti déli szakaszon vetették be. A 8. SS-lovasadosztályt szabad erővel meg kell erősíteni, különben nem lehet az arcvonalat tartani.”⁴⁵⁸ A 12. tartalékhadosztály vezérkari főnöke jelentette a felsőbb parancsnokságnak, hogy szovjet támadási előkészületeket figyelt meg a Széna tér irányában.

Január 25-én az éjjeli órákban az oroszok rohamot indítottak a Vannay-zászlóalj városmajori állásai ellen, sikerült átjutniuk a Fogaskerekű Vasút töltésén és elfoglalni a Városmajor nyugati részét. A rohamzászlóalj és a 6/III. zászlóalj katonái a Csaba utca-Bíró utca-Szamos utca vonalában állították meg az előrenyomulást. A Kis-Sváb-hegyen védekező csoportot is heves támadások érték. A súlyos helyzet miatt a hátsó vonalakat biztosító magyar hadosztályok háromóránkénti váltásban bevezették a járőrözést.

Szintén feszült helyzet alakult ki a déli védőkörletben, ahol a szovjet csapatok elfoglalták a Bocskai út–Daróczi út sarkán a lágymányosi vasúti töltés mellett épült katonai ruhagyár nagy részét, de az emeleten német–magyar csapatok rekedtek. Az 1. rohamtüzérsztály és a német gyalogság egész nap veszteségteljes harcot vívott a ruhagyárért és az odaszorultak kiszabadításáért.⁴⁵⁹ Szovjet lángszórósok behatoltak a Hermánd utca déli oldalán épült házakba is, és ezzel megkezdték a Sas-hegy bekerítését.⁴⁶⁰

Január 26-án az előző napokban a Látó-hegy irányából elindult szovjet támadás a Törökvész út mentén egyre inkább tért nyert. Az itt védekező magyar és német egységek ekkor már szinte teljesen kiégtek, felmorzsolódtak. A védelem hirtelen, átmenet nélkül omlott össze, és ez csak azért nem vezetett teljes katasztrófához, mert az előrenyomuló oroszok is súlyos veszteségeket szenvedtek.

A hajnali órákban szovjet egységek a Vérhalomig jutottak, az egyetemi rohamzászlóalj ekkorra már 70%-os veszteséget szenvedett. Az est folyamán a harcok kiterjedtek a Rókus-hegyre, az Alsó Törökvész útra és a Rézmál területére is.

A rohamzászlóaljnak az Áldás utcai elemi iskolába települt parancsnokságán egy

31. kép. A Várpalota kupolatornya az ostrom után

felrobbanó benzineshordó súlyosan megsebesítette Sipeki Balás Lajos századost, a parancsnokságot először Mikulich Tibor százados,⁴⁶¹ majd a Fegyveres Nemzetiszolgálat-tól vezényelt Nagy Zsombor csendőr százados vette át. A rohamzászlóalj és a német alakulatok teljes megsemmisülését elkerülendő, az I. hadtestparancsnokság még aznap kiadta a parancsot az egyetemisták leváltására – ezt azonban a feszült helyzetben csak a német alakulatokkal közösen lehetett volna végrehajtani, akik még nem kaptak visszavonulási parancsot. Az egyetemisták zöme ekkor már nem volt harcképes állapotban: az életbenmaradottak nagy része infernális körülmények közt, sebesülteként hevert valamelyik sürgősségi kórházban. A sebesültek egy részének már csak a parancsnokság épületének folyosója jutott: „Az esti jelentéssel botorkáltam az Áldás utcai romok között a parancsnoki szoba felé. A részben megtisztított folyosón csak alig fél méter széles közlekedő sáv volt szabad. Kétoldalt civil és katonai sebesültek feküdtek a puszta földön. Valaki megfogta a köpenyem szárnyát. Gyönyörű arcú, szőke 18–20 év körüli fiatal lány volt. Könyörögve súgta: ‘Vegye ki a pisztolyát és lőjön agyon’. Döb-benten néztem végig rajta... mindkét lába hiányzott,”⁴⁶² emlékezett vissza Vass Dénes a rózsadombi front összeomlása előtti órákra.

Szovjet rohamcsoportok ismét elfoglalták a Városmajor nagy részét és a Csaba utcáig nyomták vissza a védekező magyar és német csapatokat. Az óráról órára súlyosbodó helyzet miatt a leváltásra küldött Szabados-csoportot is be kellett vetni a leharcolt, de végig kitartó egyetemisták mellett. Ez a csoport a 10. gyaloghadosztály már funkciójukat veszített alakulatainak kb. 300 emberéből állt.⁴⁶³ Felállítása valójában csak azt a célt szolgálta, hogy legitimálja a hadosztályparancsnokság létezését, és elterelje a figyelmet a hadosztály félig-meddig titkosan létező alakulatairól, melyek létszáma január végén is legalább 1500–2500 fő volt, és közülük egyetlen egy sem került még bevetésre.⁴⁶⁴

32. kép. Kilátás a Horváth-kertből az Alagút utca felé január végén. A kép alsó részén a német–magyar csapatok országos járművei láthatók.

A Törökvész és Vérhalom felől előretörő szovjet lövészegységek ezen a napon érték el a Fillér utca és Hankóczy Jenő utca elágazását.

Tovább folyt a szovjet előretörés Buda északi részén a Szemlő-hegy, a Szépvölgyi úti Holzspach téglagyár és a Vérhalom tér felé. Az éjszakai órákban a szovjetek a Kis-Sváb-hegytől délre is támadtak, a gyalogság mellett 20 páncélost is bevetve.

A Vérmezőn a Deutsche Jugend Nagy-budapesti szervezetének 13–16 éves gyerekeit, akik a vitorlázó repülőgépeknek zseblámpákkal mutatták a leszállópálya helyét, a szovjet csapatok az ide torkolló utcákból kézfegyverekkel tűz alá vették, és ezzel az utolsó lehetőség is megszűnt a védők szervezett ellátására. Bár vitorlázórepülők továbbra is leszálltak, életben maradásra csak akkor volt esélyük, ha a Vérmező déli vagy középső részén kiugorhattak gépükből – ezt a részt ekkor még nem sikerült belőnie a Csaba utcáig előrenyomuló szovjeteknek.

A Daróczi úti ruhagyárból a németek az 1. és 10. rohamtüzérsztály támogatásával kiverték a szovjet rohamcsoportot: „Odamentünk két lángszórós gépágyúval és 4-5 rohamlöveggel. Láttam, ahogy a politrukok géppisztollyal zavarták előre a katonáikat. A kerítés sarkán ugráltak ki a ruszok. A lángszórós háromszor végignyalta, majd belelövettem egy repeszgránátot. A füst eloszlása után láttam, hogy tovább ugrálnak ki a lyukon. Nyilván hátulról is ösztökölték őket mozgásra”⁴⁶⁵ – mondta ezekről a harcokról Hanák Sándor rohamtüzér százados. A támadás végül rész sikerrel járt, mert kihozták ugyan a bennrekedteket, de a ruhagyár hamarosan ismét szovjet kézbe került.

Aznap a szovjet gyalogság a Dunán át támadást kísérelt meg az Erzsébet híd budai hídfőjétől délre is, de az a védők tüzeiben összeomlott.⁴⁶⁶

Aznap este Pfeffer-Wildenbruch haditanácsot hívott össze: a budai védőkhöz is eljutott a harmadik felmentési kísérlet összeomlásának híre. Schmidhuber vezérőrnagy és néhány más tiszt előterjesztette a kitörés kidolgozott javaslatát, amit a vezénylő tábornok elutasít, mondván, „várjuk meg a Führer parancsát”. „A megbeszélés után a helyiséget elhagyva néhány parancsnok nyíltan beszél Hitler makacosságáról. Már az SS-nél is kezdik kétségbe vonni vezetői képességeit. Az egyik SS-tábornok dühösen, hatalmas csattogó léptekkel hagyja el a termet, és hangosan mondja, hogy mindenki hallhassa: ‘most már minden világos, az embereinket Budapesten kell eltüzelnünk’”. *

Január 27. Miután Gille SS-Obergruppenführer felmentő támadása végleg kudarcot vallott, Hitler személyesen küldött rádiótáviratot, hogy Budapestet a felmentési kísérletek sikeréig tartani kell.⁴⁶⁷ Maga a Dél Hadseregcsoport esélytelennek ítélte az esetleges kitörést, és már ekkor leírta Budapestet.⁴⁶⁸

A szovjetek lerohanták az Orbán-hegyen húzódó védőállásokat. Felfedezték a Kis-Sváb-hegy északnyugati oldalából nyíló földalatti járatokat, és ezeken keresztül sikerült meglepetésszerűen elfoglalniuk a hegyet. Ezzel a védelemben elrekeszhetetlen rés nyílt, megszűnt az előrenyomulás utolsó akadálya, és a nap folyamán a „Kis-Sváb-hegytől délre 150 méterre megközelítették a Vérmezőt. A helyzet itt a legkomolyabb formát vette fel. A IX. SS-hegyihadtest nem lesz abban a helyzetben, hogy feltartsa a Vérmezőn keresztül a Dunáig tartó ellenséges támadást. Hogy a védősereg felszabdálását megakadályozzuk, elkerülhetetlen az északi arcvonal visszavétele egy jelentősen lerövidített vonalra. Páncélozott részek bevetése a házak és utcák közt csak részben lehetséges. Sofőrök és páncélgránátosok gyalog harcolnak. Saját veszteségek a legsúlyosabbak. Sebesültek száma felülmúlja a harcosok számát. A Vérmező, mint a vitorlázórepülőgépek utolsó leszállási lehetőségének kiesése miatt az ellátási helyzet rémületes. A sebesültek sorsa megrendítő.”⁴⁶⁹ Az aznap elfoglalt Kis-Sváb-hegy irányából a szov-

* Helmut Friedrich: Wanderer zwischen Krieg und Frieden, 96–97. o.

jetek felgöngyölítették a Városmajor utcában és a Városmajorban még kitartó védőket, akiknek a Déli pályaudvar–Kékgolyó utca térségéig kellett visszavonulniuk.

Folytatódtak a harcok a Daróczi u. 5. szám alatti honvéd ruharaktár területén is. Egy magyar rohamlöveg áttörte a ruharaktár kerítését és lőni kezdte az épületet. A támadáshoz egy lángszórós német lövészpáncélos is csatlakozott. A nap végére a szovjet gyalogság feladta az épületet.*

Buda északi részén a Feldherrnhalle és a 13. német páncélos hadosztály alakulatai a beosztott magyar harccsoportokkal visszavonultak az Újlaki templomhoz. A szovjetek nyugati irányból nagyobb ellenállás nélkül nyomulhattak előre, és elérték a Marczibányi tér nyugati szegélyét.

Másnap, január 28-án a németek folytatták utóvédharcaikat a Zsigmond térnél és a Rózsadomb alján. A 10. magyar gyaloghadosztály eddig „dekkoló” egységei és a Szabados-csoport elkezdtek visszavonulást a Margit körút felé. Szovjet csapatok a Kis-Sváb-hegy felől elérték a Kékgolyó utcát. Este 23 órakor a 12. tartalékhadosztály parancsnokságának vezetésével sikertelen ellentámadás indult a szovjetek visszavetésére.

Aznap délután egy szovjet rohamcsoport elfoglalta a Vérmező északi szélén az első házat a Bors (ma Hajnóczy) utca és Vérmező sarkán, és tűz alá vette a szükségrepülőteret, valamint az Attila út házaiban kialakított támpontokat. Joachim Boosfeld 4. SS-lovasszázadának katonái számos ellenlökést indítottak, de mind kudarcot valósítottak.

Január 29-én a Kis-Sváb-hegy és a Városmajor visszafoglalására a 10. hadosztály, valamint a Billnitzer-csoport két oldalról újabb ellentámadást indított. A Szabados-csoport erősítésként kapott valamelyik parancsnokságtól 200 középiskolás diákot, akiknek csak két nappal előbb osztották ki a fegyvereket, valamint 50 BESZKÁRT-kalauzt Vannaytól és a Prónay-különítmény napokban felfedezett, eddig bujkáló 30-40 emberét. A Kékgolyó utcából, illetve az Istenhegyi út felől indul és a német 13. páncélos hadosztály rohamlövegei által is támogatott akció a kis-Sváb-hegyi (ma Goldmark Károly) útig jutott, de ott elakadt, mert a kiképzetlen magyarok közt óriási volt a veszteség, és kifogyott a támadás kezdetén fejenként kiosztott 45 db (!) puskatöltény, valamint a nehézfegyverek lőszer-javadalmazása is.⁴⁷⁰ Kezdeti sikerek után szintén így járt a Böszörményi úti csendőrlaktanyából összekapart alakulatokkal (elsősorban lovas-tűzérekkel) megerősített, ugyanarra támadó csendőrzászlóalj is.⁴⁷¹ Nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjetek ketté akarják vágni a hídfőt, valamint bekeríteni a Mátyás-hegyen még mindig harcoló magyar–német alakulatokat. *„A hídfőállás feldarabolását megakadályozandó, a hadtest január 29/30. éjszakáján a Várhegyhez közeli új főellenállási vonalba vonult. Ez az utolsó állás. Utána már csak Alcazar-harc.”*⁴⁷² (...) Az ellátási helyzet megrendítő. Ha a IV. SS-páncélos hadtest nem érkezik meg a legrövidebb időn belül, akkor késő. Es geht ums Letzte”⁴⁷³ – táviratozta a IX. SS-hegyi hadtest parancsnoksága kétségbeesetten. Az agónia jeleként a 10. hadosztálynál a tűzér mérőszázad, a vonat-karhatalmi szakasz, a híradó-karhatalmi szakasz és az utász-karhatalmi szakasz felhasználásával harccsoportot alakítottak Köllő őrnagy parancsnoksága alatt. Az így nyert alig 200 fő „alibi harca” arra volt hivatott, hogy a papíron már nem, de a valóságban még létező, bujkáló csapattöredékeket fedezze. A késő esti órákban az I. hadtest parancsnoksága német engedély után elrendelte a Margit körútra való visszavonulást. A Margitsziget déli részéről a hajnali órákban szintén visszavonultak a német és a magyar védők. Mivel fennállt annak a veszélye, hogy a védelmet a szovjet csapatok feldarabolják, Pfeffer-Wildenbruch Schmidhuber tábornokot,

* Számvéber, Páncélos hadviselés, 298. o.

33. kép. A Vérmező német vitorlázórepülőgép-roncsokkal

34. kép. A Margit körút az Országúti Ferencesek templománál

a 13. páncélosadosztály parancsnokát bízta meg a déli szakasz feletti parancsnoksággal, és a megmaradt alakulatokat a Gellért-hegy lábához rendelte. Schmidhuber ekkor már nemcsak illúzióit veszítette el a védelemmel kapcsolatban, hanem a parancsmegtagadás gondolatáig is eljutott. Abból kiindulva, hogy hamarosan úgyis elvágják a IX. SS-hegyihadtesttől, saját szakállára elkezdte szervezni a kitörést, noha tisztában volt már azzal, hogy az átjutás esélyei a minimumra csökkentek. Az önálló cselekvést azonban keresztülhúzták a hadtestparancsnokság másnap este beérkező parancsa, mely az azonnali északra való áttelepülést rendelte el.⁴⁷⁴

Magyar csendőrök felgyújtották a Bors utca–Vérmező sarkán lévő házat és kifüstölték az előző nap oda behatolt szovjet egységeket.⁴⁷⁵

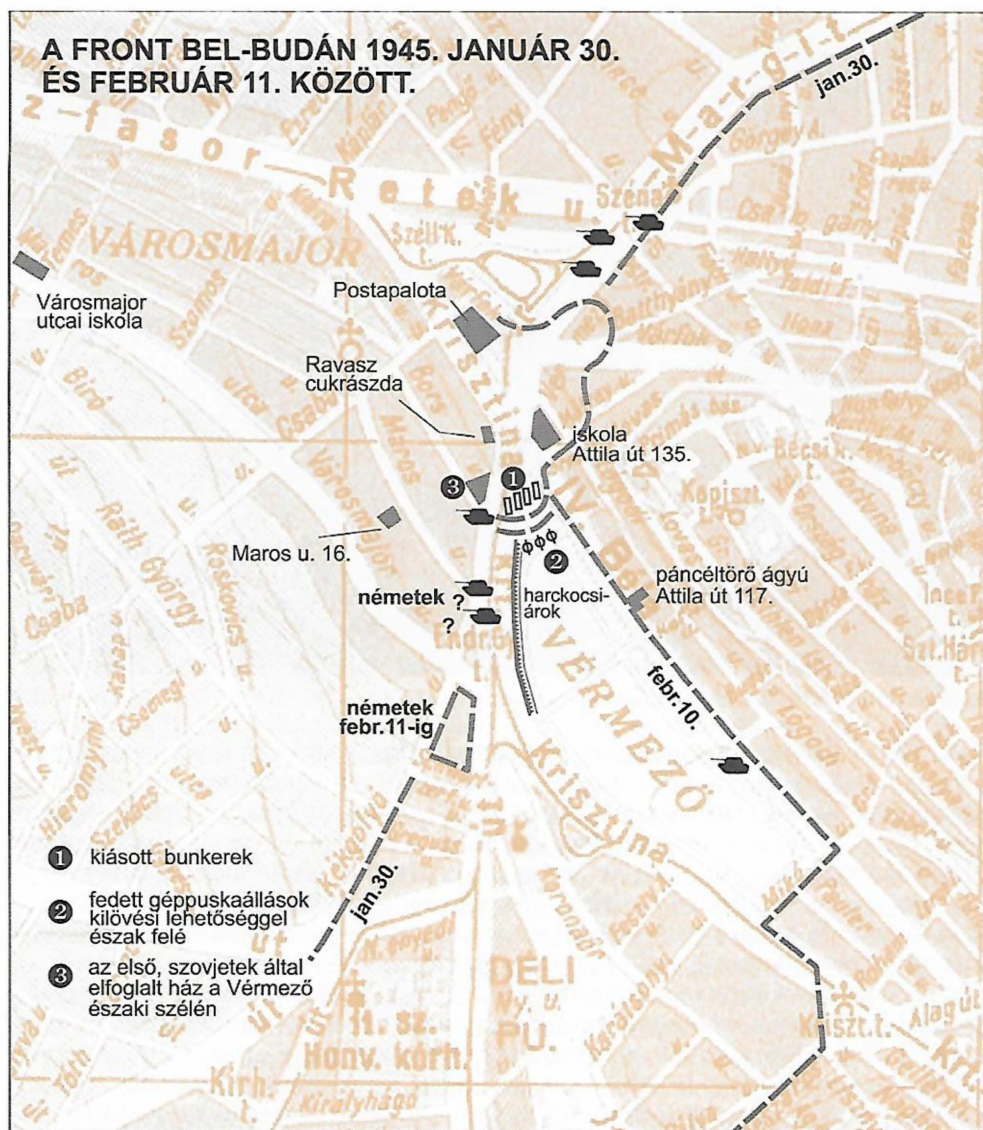
A Németvölgyi úton a magyar csendőrség és honvédség néhány egysége, elsősorban a székelyudvarhelyi csendőrzászlóalj 50 katonája megadta magát. A 10. magyar gyaloghadosztály maradéka áttelepült a Fő utcába, ezzel szemben vonatalakulatainak és hivatalainak nagy része, mintegy 900 fő a Rózsadombon maradt, és inkább a hadifogságot választotta. Ugyanígy hadizsákmánnyá váltak a szállítóeszközök és járható utak híján az elszállíthatatlan élelmiszer- és egyéb készletek is. A front a Margit híd és a Széll Kálmán tér között a Margit körúton stabilizálódott, miután a Billnitzer-csoport, a visszavonuló csapattöredékek és magyar műszaki alakulatok lezárták a Margit körutat. *„Megkezdődött a harc a Várhegyért. (...) Főellenállási vonal a Várhegy háztengerében illúzió. Sokkal nagyobb erőbevetés szükséges, mint eddig a fronton. (...) Egész nap szünet nélküli legsúlyosabb légítámadások a Várhegyre és a küzdő csapatokra. A csapatok katasztrofális ellátási helyzetére már elégszer utaltunk. A legszűkebb területre összeprésselt 300 000 fős magyar lakosság helyzete szörnyű. Nincs sértetlen épület. Elképesztő veszteségek az ellenséges behatás miatt. Éhínség és járványveszély.”*⁴⁷⁶ – táviratozta Pfeffer-Wildenbruch.

A szovjet csapatok, kihasználva a harcokcsírok takarását és a Vérmező északi szélén felállított harckocsironcsokat, 14 óra körül meglepetésszerűen elfoglalták a mai Kosztolányi Dezső Általános Iskola és Gimnázium épületét (Attila út 135.), valamint még egy támpontot, melyeket a Vár közvetlen védelmére elkülönített „Budapest” őrzászlóalj tartott. Ennek ellenére továbbra is leszálltak a Vérmezőn vitorlázógépek, mivel a szovjetek csak a leszállóhely északi részét tudták gyalogsági fegyverekkel végigpásztázni. Német–magyar csapatok még makacsul tartották magukat a Vérmező északi szélének többi házában, ezáltal a Vár felé tovább támadó szovjetek gyakorlatilag két tűz közé kerültek, ezért nem tudták teljesen megakadályozni a vitorlázógépek leszállását és a ledobott tartályok begyűjtését. Az Attila utca–Körmöczi utca sarkán lévő támpont aznap négyszer cserélt gazdát, de végül szovjet kézben maradt. Ezzel a Vár védelmén újabb rés keletkezett.

Aznap este még 4 gép érkezett a Vérmezőre. Leszállásukat a Bugát lépcső házai közt, illetve az azzal szemben elhelyezett, még a pesti oldalról áthozott színházi fényezőrok segítették. A háború előtt lovaspólópályának használt, csak fűvel ültetett rét északi része ekkor már tele volt összetört és találatot kapott vitorlázógépekkel.

Este az NSDAP hatalomátvétele és Hitler kancellárrá választása 12. évi jubileumának alkalmából rádiószózatot sugároztak a védőknek.⁴⁷⁷

Január 31-én északon alábbhagytak a harcok, a Margit körúton az ostrom végéig megmerevedett a front, miután a szovjetek rajtaütöttek az Átrium moziba befészkelődött egyetemistákon. 10-12 önkéntes megpróbálta kivenni a benyomult szovjet katonákat – a sötétbe borult nézőtér kézigránátsata színterévé vált, a veszteségek miatt azonban a mozit is fel kellett adni. A Margit híd budai hídfőjénél álló sarokházat (ebben volt a Gül Baba söröző) a német csapatok erődként építették ki, és a lakásokba homokzsákokat, géppuskákat hordtak fel. A Sas-hegy térségében a Berend-csoport

11. térkép

és a 201/1. légvédelmi gépágyús üteg visszaverte a Wolff Károly utca (mai Hegyalja út) és Miasszonyunk utca (mai Meredek utca) térségébe beszivárgott szovjet erőket.⁴⁷⁸

A Várnegyedben a Mátray utca 9. számú házáért is megindult a harc. Szovjet rohamcsapatok kibővítették a Logodi utca–Várfok utca közti betörésüket, elfoglalták a 75. és a 77. számú házakat, a lövöldözés a pincékben a tehetetlen civilek között zajlott. A nap második felében egy német lángszórós egység a Mátray utca korábban elesett házait visszafoglalta, az öldöklés közben menekülő polgári lakosok teljes vagyonukat elvesztették. „A katonai egészségügyi anyagokat tartalmazó ládák, amelyek a pince nyílászárói előtt álltak, meggyulladtak, a bennük lévő anyagok (éter, jód és egyéb) gőzöket bocsátottak ki. Hogy menekülni tudjunk, át kellett ugrálnunk az égő anyago-

35. kép. A Postapalota kiégett délkeleti szárnya.

kon. Mozgásképtelen nagyanyámat nem tudtuk kihozni, később egy harisnyadarab-
ból agnoszkáltuk. A kert felé jöttünk ki a vészkijáraton. A németek kézigránátokat
dobtak közénk, mert oroszoknak vélték, szemből az oroszok lőttek, mert németeknek
gondoltak.” – emlékezett vissza Mandics Endre, aki 12 évesen élte át a borzalmakat.
Ebben az időszakban nemcsak itt, hanem az Attila utcai iskola melletti házakban is
kusza viszonyok uralkodtak: a lakók csak úgy hagyhatták el pincéjüket, hogy han-
gosan német és magyar nyelven jeleztek az őrségnek – mivel orosz felderítő járőrök
már rendszeresen megjelentek a földszinti és emeleti lakásokban is.

A Logodi és a Várfoke utca szovjetek által elfoglalt házainak lakóit a vöröskatonák
azonnal beállították teherhordó feladatokra, nem törődve a nemzetközi egyezmé-
nyekkel. Hozzá kell tennünk, a kiosztott feladat itt majdnem egyenlő volt az öngyil-
kossággal, mivel teljesen belátható terepen kellett a civileknek mozogniuk, ráadásul
úgy, hogy gyakorlatilag bármelyik irányból számíthattak német és magyar tűzrajta-
ütésre, mivel ekkor még a Vérmező északi szélének házai közül csak néhányat foglal-
tak el a szovjet csapatok. Szentesi Tibor erre így emlékezett vissza: „Egy orosz össze-
gyűjtött néhány lakót és zsákkal, vödörrel elindultak élelemért. Azon az úton men-
tünk, amelyek az oroszok bejöttek: a padláson átmentünk a szomszéd házba, az ele-
mi iskolán, a Krisztina körúton, a Willinger átjáróházon keresztül kijutottunk a Bors
utcába. Itt állt egy gulyáságyú, megtöltöttük a vödörket gulyáslevesel, a zsákokba
barna, hasáb alakú orosz kenyereket raktak és így felpakolva tettük meg az utat visz-
szafelé. Az út mellett itt-ott halottak feküdtek, a postapalota hatalmas ablakai mint a
pokol kapui világítottak, a fa alkatrészek lángoltak. A németek visszavonuláskor fel-
gyújtották a Vérmező út 14. számú sarokházat, a mi házunkat azért nem, mert elkés-
tek. A szomszéd házból gyújtólövedékekkel felgyújtották a háztetőt, az egész padlástér
beszakadt és a 3. emeleti lakások kiégtek. (...) A Körömczi lépcső saroképületében
német géppuskások voltak, amikor meglátták a mozgolódást, odatűzeltek, ezért ezzel

felhagytunk. A ház előtt a Vérmező úton lőszeres ládákat kellett rakni, a Bors utcai sarokházban szintén ellenséges tüzelőállás volt, azok is el kezdtek tüzelni.” A Várfoke utca 16. számú ház lakóinak jelentős része ennek során elpusztult, a ház és környéke tele volt magyar és szovjet halottakkal. Január 31-én a ház légóparancsnoka érintkezésbe lépett a szomszéd pincében védekező németekkel és tájékoztatta őket, hogy a szovjet csapatok visszavonultak. Épp idejében, mert a németek már az óvóhely felrobbantására készültek.”*

Pesten közben egész nap látni lehetett, amint a szovjet nehéz- és vadászbombázók szünet nélküli mélyrepülésben támadták a Várat. A még megmaradt épületek egymás után omlottak össze. A katonaság és az utcákra hajtott lakosok barikádokat építettek a Várhegyre vezető utcákon. „A Vár és Krisztina romokban. Vadászvédelem nulla. Légvédelmi tüérszázlőalj gyalog-harcban. Az ellenség nyomása igen erős és nyommasztó. A csapatok fáradtak és kimerültek. Az élelmezés gyenge. Lövegállomány: 22 ágyú és 29 gépágyú. Egészségesek vagyunk. Kozma”⁴⁷⁹ – jelentette a magyar légvédelem parancsnoka.

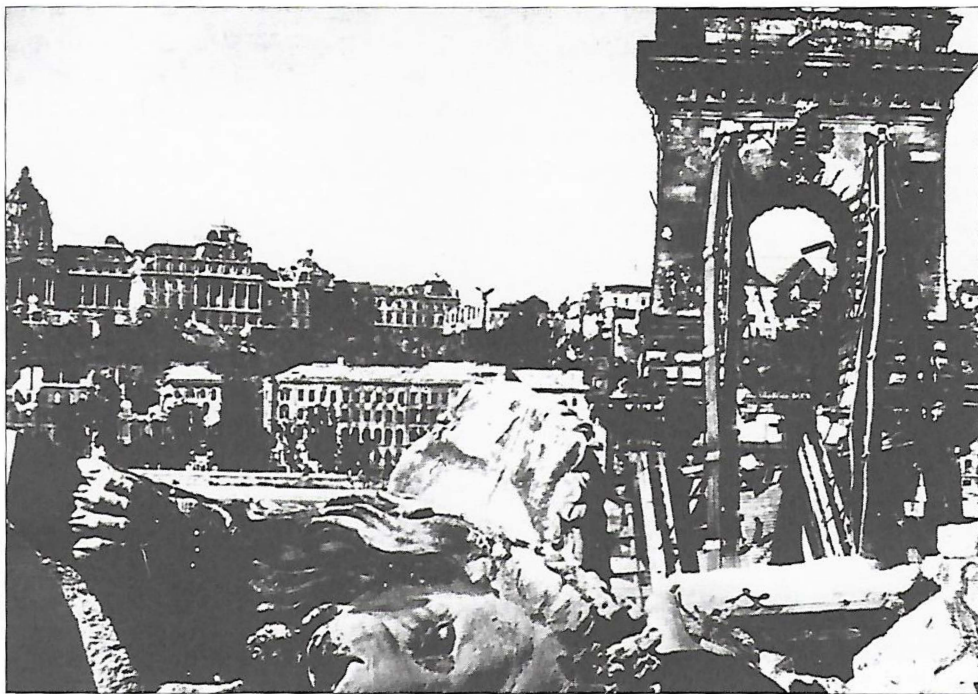
Február 1-jén a német–magyar főellenállási vonal a Margit híd budai hídfőjétől a Margit körúton a Széll Kálmán térig, onnan a Vérmező északi sarkán a Krisztina körút rövid szakaszán a Kékgolyó utca torkolatáig húzódott, ahonnan már közvetlenül a Déli pályaudvart is fenyegették a támadók. A Széll Kálmán tér és a Déli pályaudvar között ekkor meglehetősen kusza viszonyok uralkodtak: a Postapalota és a Krisztina körút déli háztömbjei német kézben voltak, de a Bors (ma Hajnóczi) utcánál kijutott oroszok már a Vérmező északi szélén álló két házba is befészkeltek magukat. Még zűrzavarosabb volt a helyzet a Kékgolyó utca és a Sas-hegy között: itt a főellenállási vonal még erősebben kiöblösödött nyugat felé, a németek tartották magukat a Farkasréti temetőben, az Orbán-hegy keleti lábánál fekvő utcákban (elsősorban a Mártonhegyi úton) és az Istenhegyi úton a Nárcisz utcáig, de a szovjet csapatok mindenütt fenyegették a Németvölgyi- és a vele párhuzamos Böszörményi utat, és már elérték a Farkasréti temető főbejáratával szemben a Hegyalja utat is. Csak a Sas-hegytől a Daróczi–Bocskai–Karolina–Hamzsabégi útig létezett összefüggő ellenállási vonal.

Ezen a napon az orosz támadások súlypontja a délnyugat-budai frontszakaszra helyeződött át. Heves harcok folytak a Budaörsi úton a Bocskai út magasságában, ahol a szovjetek páncélosok támogatásával betörték a német állásokba és délről a Sas-hegyet fenyegették. Két, a Duna jegén támadó szovjet felderítő járőrt visszavertek a védők. „Elviselhetetlen az ellátás helyzete. Étlap a következő 5 napra fejenként és naponta: 5 gramm zsír, 1 szelet kenyér, és lóhús. (...) A csapat eltetvesedése egyre nagyobb mérvű, leginkább a szűk barlangokban összezsúfolt sebesülteknél. Már 6 kiütéses tifuszos.”⁴⁸⁰

A védők egy összeszedett alakulata Orbán-hegyről a Kis-Sváb-hegy felé indított támadást, hogy megszüntesse a Vérmező fenyegetettségét, de az akció fél órán belül véresen összeomlott. A vonalat csak az Istenhegyi út–Királyhágó tér vonalában lehetett stabilizálni.

Február 2-án az Istenhegyi út alsó szakaszán és a Mártonhegyi úton a németek nagy veszteségeket szenvedve, háztól házig folytatott utcai harcokban majdnem egy kilométert vonultak vissza, a védelem itt szinte teljesen összeomlott. Csak a lepelszerű védővonal és a halogató harc tudta lefékezni az előrenyomulás iramát. A Vérmező és a IV. Béla király út (mai Attila út) sarkán az általános iskola épületét a magyar 110. önálló utászsorozat, valamint a Budapest őrszázlőalj és az egyetemi rohamzászlőalj maradványai katonái visszafoglalták. Heves harcok dúltak a Festetics-palota mellett

* Szentesi Tibor: A budai Vár ostroma. In: Budai Polgár, 2005. február 11., 6–7. o.

36. kép. Buda látképe 1945 februárjában

a Krisztina körút középső részén épült, az ostrom után lebontott német Birodalmi iskola épületének birtoklásáért. „A Kis-Sváb-hegy és a Farkasréti temető közt a szovjetek kisebb betörést értek el, a helyzet a nap végéig tisztázatlan maradt. A Sas-hegyen támadó ellenséges csoport a német állásokba betört. A magyar részről megindított el-lentámadás a régi vonalat visszaállította.”⁴⁸¹

Egy elszánt csoport, élén Benkő László utász hadnaggyal a Széll Kálmán téren keresztül átlöpözött az arcvonalon, és megsemmisítette a Városmajor utcai iskolában települt szovjet zászlóaljparancsnokságot.⁴⁸²

Február 3-án Angelo Rotta pápai nuncius, a budapesti diplomáciai kar nevében felkereste az Alagútból nyíló bunkerében Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornokot, hogy kérje a legfelső német hadvezetést, legyen már végre tekintettel a lakosság szenvedéseire és pusztulására. Mivel a német tábornok is tisztában volt azzal, hogy a vég már csak napok kérdése, ezért értesítette a nuncius közbenjárásáról a Wehrmacht német-országi főhadiszállását, és érdeklődött, hogy „továbbra is tervezik-e Budapest felmentését?”⁴⁸³ – remélve, hogy megkapja a kitörési engedélyt. A válasz: „A Führer parancsa megváltoztathatatlan: Budapestet a végsőkig tartani kell!”⁴⁸⁴

Heves harcok folytak a Sas-hegy birtoklásáért, a Hegytető utcában a Huszti-villa előtt tombolt a háztól házig tartó harc. Az Orbán-hegyről támadó szovjet csapatok a Németvölgyi útig jutottak.

Aznap este az Alagútban Hindy Iván tisztí gyűlést tartott, melyen azonban csak néhány éppen elérhető magasabb parancsnok vett részt. Mindenki sejtette, hogy az összeomlás csak órák kérdése. Németh Dezső és Wácsek Frigyes vezérkari századosok a reménytelen helyzettel és a polgári lakosság sanyarú körülményeivel érvelve megpróbálták rábeszélni társaikat az egyoldalú kapitulációra. Hindy tehetetlenül széttárta kezét és arra hivatkozott, hogy a németek nélkül semmit sem tehet, még pa-

rancsait sem tudja eljuttatni az alakulatokhoz, Pfeffer-Wildenbruch pedig nem venné tudomásul az egyoldalú megadást.⁴⁸⁵

Február 4-én a szovjetek az Orbán-hegyről támadva áttörték a védelmet, elérték a Németvölgyi utat és a Nagyenyed és Kékgolyó utcákról a Déli pályaudvar irányában támadtak tovább. A Sas-hegy bekerítése ezzel megkezdődött.

A katonák ellátása katasztrofális: egy szelet kenyér, valami kevés lóhús. A kórházakban a halottakról vették le a kötszert, hogy az új sebesülteket elláthassák. *„Éhségtől gyötört katonai hozzátartozók és egyéb polgári személyek minden szemérmét és szégyenkezést félretéve keresik fel a parancsnokságokat és honvéd alakulatok konyháit, és itt kéregetnek”*⁴⁸⁶ – jegyezte fel a magyar I. hadtest jelentése. Pfeffer-Wildenbruch rádión jelentette parancsnokainak, hogy nem tudja teljesíteni a kitartási parancsot, mert a védelem bármikor összeomolhat, és engedélyt kért „bármely taktikai lépés megtételére”. Továbbra sem kapta meg, hiába került ki a „kitörés” megemlítését.

Délelőtt a szovjetek megrohanták a Vannay-zászlóalj Retek utcában tartott állásait. Néhány nappal korábban egy vállalkozás során egy vannaysta a Térképészeti Intézetben elfogott egy szovjet őrnagyot, akit a zászlóalj elhárítói a Postapalotában hallgattak ki. Az elhárító részleg megtevesztésül elhitette az őrnaggal, hogy a zászlóalj át akar állni. Megállapodtak abban, hogy az átállási szándékot azzal jelzik, hogy a Retek utca–Dékán utca torkolatában álló Bergepanzer végigmegy a Retek utcában és visszakanyarodik a Krisztina körútra, jelezve ezzel, hogy a zászlóalj felszedte a harcokocsiaknak. A megállapodás után az őrnagyot szabadon engedték.

4-én reggel, nem sokkal azután, hogy a Bergepanzer kikanyarodott a Szilágyi Erzsébet fasorra és visszafordult, megindult a szovjet támadás. Ezt a vannaysták azonban felkészülve várták. A Fény utca déli oldalán lévő házakban vakítógránátokkal, mágneses harcokocsiakkal és páncélöklökkel felszerelt katonák rejtőztek – az északi oldal házaiban azért nem tartózkodott senki, hogy így elkerüljék, hogy egymást löjjék. Amint a szovjet harcokocsioszlop az utcába ért, kitört a pokol: a harcokocsikon szállított deszantosokra rettenetes kézfegyvertűz zúdult. Az első harcokocsi mindezzel mit sem törődve teljes sebességgel nekirohant a Fény utcai kereszteződés mögötti kockakőbarikádnak, amely mögött a löveg nélküli Bergepanzer rejtőzött és ezeket maga előtt tolva kijutott a Széll Kálmán térre, ahol az ott állásban lévő magyar tüzérség kilőtte. A következő, egy ISZ–2-es szovjet harcokocsi letaposta a tüzéreket, de hamarosan szintén találatot kapott és felrobbant. Két szovjet páncélos a Retek utca helyett a Hankóczy Jenő utca felé próbálkozott, de egyet itt is kilőttek a 6/III. zászlóalj katonái. A szovjet támadás gyalogság hiányában összeomlott.*

Másnap, február 5-én hajnalban szálltak le a Vérmezőre az utolsó vitorlázórepülőik. Kettő a Kőműves lépcsőnél ért földet, három a Vérmező déli részén tört össze, az ötödik a Szarvas vendéglő romjain landolt, a hatodik pedig az Attila út 37. ház padlásterébe csapódott (a ferdén kiálló géptörzs képe azóta az ostrom egyik legtöbbet publikált fotója lett). Paradox módon február 5. bizonyult a német–magyar légierő legsikeresebb napjának: a vitorlázórepülőeknek és az utánpótlási tartályoknak köszönhetően 97 tonna lőszer, 10 tonna üzemanyag, 28 tonna élelmiszer és négy motorolajos-, illetve alkatrészraktárért célba.⁴⁸⁷

Szovjet páncéltörők kilőtték a Királyhágó téren állomásozó két-két német harcokocsi és páncéltörő ágyút, és elfoglalták a tértől délre, északra és nyugatra lévő házakat. Az esti órákban, miután a 16. SS-lovasezred feladta a Németvölgyi utat és a Farkasréti temető sarkán lévő támpontját, szovjet csapatok a Németvölgyi úti temető és a Sas-

* Galántay Ervin visszaemlékezése alapján.

hegy között elérték a Gömbös Gyula (ma Alkotás) út és Hegyalja út kereszteződését, és ezzel lényegében bekerítették a Sas-hegyet. Megkezdődött a Farkasréti temetőben rekedt német egység felszámolása, a Kis-Gellért-hegy és a Déli pályaudvar ostroma. A Karolina úton ellentámadó magyar önkéntesek nagy veszteségeket szenvedtek. A Böszörményi úti csendőrlaktanya elveszett, a Budaörsi úton szintén kisebb betörést értek el a szovjetek.

Mivel szovjet csapatok a Vérmező északi sarkánál már korábban kijutottak a Krisztina körútra, a Széll Kálmán teret pedig már korábban tűz alatt tartották, ezért lehetetlenné vált a Postapalota további tartása. Az épületet az aluljáró Vérmező felőli oldalán található óvóhelykijáraton keresztül ki kellett üríteni, ennek során veszteségek is keletkeztek.⁴⁸⁸

Egy szovjet lángszórós rohamcsoport a Krisztina körút felől tört be az épületbe, amelynek nyugati oldalát már napok óta folyamatos tűz alatt tartották. Az udvarban felhalmozott szén a lángolajtól meggyulladt, és az épület déli oldala teljesen ki is égett. Bár a szovjetek az épület két alsó emeletét elfoglalták, néhány, a Vannay-zászlóaljhoz tartozó védő azonban a felsőbb emeletekre menekült, és ott hóval hűtötték magukat, az udvarra pedig gránátokat hajigáltak. A szovjet rohamcsoport az épület teljes átfésülésére nem volt képes, így egy szakasznyi magyar katona a kitörésig az épületben maradt.

Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok ismét engedélyt kért a kitörésre, azzal érvelve, hogy további kitartás esetén a védősereg napokon belül megsemmisül, ezért a védősereg csak akkor tud további szovjet erőket lekötni, ha kitör. Bátorságából még most is csak annyira futotta, hogy egy zsarolásízű mondattal indokolta kérelmét: csak akkor tarthatóak meg a katonák, ha másnapig beérkezik a jóváhagyás. A kitörést Hitler továbbra sem engedélyezte: tisztában volt azzal, hogy a kitörés esetleges haszna – a legjobb esetben néhány ezer fegyvertelen és azonnali kórházi kezelésre szoruló ember élete – számára kevesebbet ér, mint az ostrom néhány napos elhúzása.⁴⁸⁹ A német vezér és a felső katonai vezetés január végétől eleve „leírta” Budapestet, ezért csak azt nézték: mi a legnagyobb haszon, ami az eleve pusztulásra ítélt védőkből kihozható.

Február 6-án a leghvesesebb harcok a Déli pályaudvar környékén és a Hegyalja úton folytak, ahol a szovjet parancsnokság lángszórókkal felszerelt tiszt harccsoportjait is bevetették. Aznap esett fogságba a németvölgyi nyilas harccsoport mintegy 20 tagja, akiket a szovjetek a Németvölgyi temető mellett lőttek agyon.⁴⁹⁰ A 8. SS-lovashadosztály délkeletről és északnyugatról a Sas-hegy felé indított ellentámadása kezdeti sikerek után elakadt a szovjetek heves elhárító tüzeiben. A Kis-Sváb-hegyről támadó ellenség elfoglalta a 11. sz. honvédkórházat (ez a mai Királyhágó utcai honvédkórház mellett, a későbbi lakótelep helyén állt). A Németvölgyi temetőt nyugati és déli irányból támadó szovjetek a német védőket kivetették állásaikból. *„Az ellenség további feltartása a hihetetlen veszteségek mellett és az áttekinthetetlen városi terepen tapasztalt anyagi túlerővel szemben nem lesz lehetséges, mert a kis utcák lezárásához egész zászlóaljakra volna szükség. A kiépített védőállásokat már mind lerohanták, kivéve az építés alatt lévő tűzérési védőállást [a Döbrentei téren – U. K]”,*⁴⁹¹ jelentette a IX. SS-hegyihadtest kétségbeesetten a Balck-seregcsoportnak. A Sas-hegyen a Berend-csoport, miután a további harcot értelmetlennek tartotta és élélme, lőszere kifogyott, beszüntette a harcot, az itt küzdő német egységek azonban inkább a Vár felé való kitörést választották. A heves harcokra jellemző, hogy egy 38 fős szakaszból a megadásakor már csak heten voltak életben.⁴⁹² Szovjet tüzekek a Sas-hegyről még aznap lőni kezdték a Gellért-hegy és a Várhegy közötti védelmi összeköttetést biztosító ütegállásokat.

Február 7. A páncélosokkal támogatott szovjet csapatok betörték a Déli pályaudvar északi és nyugati részébe. Ettől délre elérték a Gömbös Gyula (ma Alkotás) utat, ahol

heves harcok bontakoztak ki, egyes házak többször is gazdát cseréltek. A Márvány utcában harcoló 32 fős magyar önkéntes szakaszból a nap végére már csak ketten voltak sértetlenek, a többiek meghaltak vagy megsebesültek. A Villányi út (akkor Szent Imre herceg út)–Bocskai út térségében keletkezett betörések nagy részét a védőknek sikerült elrekeszteni. A Sas-hegyről egy század erejű német csoport visszaküzdötte magát a védőkhez. A Postapalota épületéből egy magyar önkéntesekből és szovjetekből álló csoport támadást kísérelt meg a Kékgolyó utca irányába, de a heves német elhárítótűzben az akció összeomlott.⁴⁹³ Szovjet alakulatok megsemmisítették a Farkasréti temetőben működő utolsó német géppuskafészeket is.⁴⁹⁴

Az éjszaka folyamán a németek megkísérelték visszafoglalni a Déli pályaudvart, de csak a nyugati részében jártak sikerrel. A Krisztina körút és Városmajor utca sarkán álló házban viszont tovább tudta tartani magát az ott védekező német csoport, mely a még működőképes páncélosával végiglőtte a Krisztina körutát, és ezzel lehetetlenné tette szovjet erőknél a Postapalotából a Vár felé való támadást.⁴⁹⁵ Az északi frontszakaszon a lángszórókkal támogatott szovjet páncélostámadás betörése körül egész nap heves harcok dúltak, de a szovjeteknek végül nem sikerült áttörniük a Margit körüti állásokat.

Február 8. A Németvölgyi temető irányából támadó szovjet egységek elérték a déli vasútvonallal párhuzamos Avar utcát. A Sas-hegy irányából a szovjet támadás a Kis-Gellért-hegyig jutott előre. A 102. fogatolt vegyiharcászlóalj kis csoportja Major Norbert zászlós vezetésével az éj folyamán sikeres vállalkozást hajtott végre a Vérmező nyugati oldalán, a Krisztina körút és Városmajor utca sarokházába besorozult német szakasz kiszabadítására. Átrohanva a Vérmezőn, betörték a házba, melynek

37. kép. A főhadiszállásnak használt Alagút a Krisztina körút felől 1945. február 7-én. Az előtérben egy német hírvívó éppen motorra száll

felső emeletét a védekező németek még tartották, majd a még járni képes, kiszabadított katonákkal visszarohtak az Attila útra. Egy magyar harccsoport a nap folyamán ismét betört a Postapalotába, és elfoglalta az épület jelentős részét. Ezen a napon érkezett utoljára négy tonna légi utánpótlás ejtőernyőkön.

A végkifejlet csalhatatlan jeleként elkezdődött a kitüntetések osztogatása. A súlyos helyzet miatt a IX. SS-hegyihadtest-parancsnokság az arcvonalat visszavette a Vérmező keleti szegélyére, és feladta a Déli pályaudvar jelentős részét. A Vár pincéiben elhelyezett „hadikórház” névre hallgató földi poklok, melyek már rég nem rendelkeztek sem kötszerrel, sem elegendő gyógyszerrel, ezen a napon teljesen megteltek, annak ellenére, hogy a halálozások miatt rendkívül nagy volt a fluktuáció. A védők a sebesültek elszállítását sem tudták megoldani. Hitlertől ezen a napon már a hadseregcsoporthoz parancsnoka kérte a kitérés engedélyezését, mindhiába. A német parancsnokság ezért hozzálátott maradék csapatrészeinek gyülekeztetéséhez a Vár területén.

Lehoczky Lajos ezredes, a 10. gyaloghadosztály utolsó parancsnoka e napon írta be a katonai-irodai stílustól még ezekben a pillanatokban sem szabadulni képes, utolsó bejegyzését a hadosztály hadinaplójába: „*a hadtestparancsnok úrnak és a német 13. páncélosadosztály parancsnokának (Schmidhuber vezérőrnagy) az alábbiakat jelentettem szóbelileg:*

A fegyverbecsület nevében kérem a harc beszüntetését egységesen a német hadtestparancsnok úrral egyetértőleg intézkedni, ha az élelmezés vagy a lőszer kifogy, az emberek élelmezése oly hiányos (lőhús, kenyérhiány), hogy harcértéke oly fokban csökken, hogy az ellenséghez való átállással, szökéssel vagy ebből kifolyó rablással kell számolni és az sincs kizárva, hogy a legénység előjárói ellen fordulhat. A dicsőséges honvéd védősereg 10. hadosztálya így önmagát becsuteleníti meg (...) A polgári lakosság szenvedése és nélkülözése még a védőknel is nagyobb és ettől a pillanattól kezdve a történelmi felelősség a magyar hadtestparancsnokot, Hindy vezérezeredes urat fogja terheli. Kérem a többi magyar seregetest parancsnokának meghallgatását is.

Más kiutat a végleges, de egyúttal végzetes felbomlásból nem látok, mint egy oly általános parancs kiadását, hogy a harc beszüntetését egységesen rendelik el...”⁴⁹⁶

Ezután elbúcsúzott tisztársaitól: „*ha van valami, szóljatok, mondta rezignáltan, és az Alagútba vonult.*”⁴⁹⁷

Február 9. Az oroszok pergőtűzet zúdítottak a Kis-Gellért-hegy német állásaira. A frissen bevetett szovjet 25. gárda-lövészadosztály és több átvált magyar önkéntes század a Sas-hegy irányából páncélosok támogatásával a Budaörsi útról és a Szent Imre herceg útján (mai Villányi úton) keresztül a Citadella felé tört előre. A kis-Gellért-hegyi német ütegállásokban közelharc folyt, a védők megmaradt lövegeinek 50%-a ezen a napon pusztult el.

Egy kisebb szovjet rohamcsoporthoz a Krisztina körúton át ismét elfoglalta az Attila úton az általános iskolát és ezzel részt vett a Várhegy védelmi rendszerén, egy másik lángszórós raj pedig a Gránit lépcső és Attila út sarkán lévő házba fészkelte be magát. Az egyetemisták kilesték az utóbbiakat, és páncéloköllel kilőtték a csoportot.⁴⁹⁸ Az általános iskolából 20 átvált magyar önkéntes kísérelte meg a továbbhaladást a szomszédos épületbe. Parancsnokuk így emlékezett vissza:

„Következő cél az első emelet elfoglalása volt. Elindultam a lépcsőn fölfelé (...) A lépcsőház kanyarjához értünk, mikor az emeletről kézigránátok tömegét dobták közénk. Leadtunk egy sorozatot, de már repített is bennünket a légnyomás, kit hová, végig a lépcsőn. Számos sebesülés történt, ki és hogyan, azt lemérni nem lehetett, mert a németek ellentámadásba kezdtek (...) Omlott a fal, szakadt a mennyezet, csupa jajgatás, sebesült, halott. Aki tudott, fedezékbe húzódott volna, de nemigen

volt hová. Lőttünk – lőttek. Nemsokára, nem tudom, mennyi idő telhetett el, nem maradt ép egyikünk sem. (...) Végignézve társaimon, fejek beszakadva, csupa vér mindenki. Nem volt mit tenni – hisz ép ember nem volt – parancsot adtam a visszavonulásra. A nehezebb sebesülteket a könnyebbek vitték. Vissza le a létrán, vagy az emeletmagasságból ugrálva le az udvarra, sebesülteket cipelve vonultunk vissza az udvaron át a kiindulási helyre. A németek ezalatt minden oldalról lőttek bennünket. Hárman értük el az iskolát, a többiek odavesztek, nem tudtak leérni.”⁴⁹⁹

Estére elesett a Kis-Gellért-hegy. A Déli pályaudvar teljes egészében a szovjet csapatok kezébe került. Szovjet katonák és átállt magyar önkéntesek szobáról szobára harcolták végig magukat az Avar utcán. Itt 40-50 önkéntes esett el, de nem sikerült áttörni a Nap-hegyre. Az arcvonala estére a Karácsonyi (ma Kuny Domokos) utca–Győző utca–Mészáros utca felső szakasza–Hegyalja út–Harkály utca–Alsóhegy utca mentén húzódott. A lágymányosi vasúti töltés és a Villányi út között kaotikus állapotok uralkodtak. Néhány egység még a Bajmóczy utcában rekedt, mások a Karolina út és a Bocskai út mentén védekeztek a Lenke (később Kosztolányi Dezső) tér felé törő szovjet egységekkel szemben.

Február 10-én szovjet páncélos ékek a Kis-Gellért-hegyről eljutottak a Döbrentei tér elé, és a Citadella, a Lágymányosi városrész és a Vár közötti összeköttetést fenyegették. Egy lefokozott tisztekből összeállított szovjet zászlóalj részei igen bátor harcok árán az Erzsébet hídnál egészen a Dunáig jutottak. A zászlóaljat a német tartalékok néhány Hummel önjáró löveg bevetésével megsemmisítették. A Citadellában a német helyőrség állandó tűz alatt állt. Különösen heves harcok bontakoztak ki a Kelenhegyi út felső szakaszán, a mai Búsuló Juhász vendéglőnél, ahol sok, gyalogos rohamban a Citadellát védő németek ellen bevetett magyar önkéntes is hősi halált halt. Szovjet lángszórósok átjutottak a Vérmezőn, és a Logodi utca déli részén az egyik házba fészkeltek be magukat. Heves tűzharc során az egyetemi rohamzászlóalj öt tagja visszafoglalta az épületet.⁵⁰⁰ Noel Péter harccsoportja az Attila úti iskolát támadta meg: „Hajnali sötétben fejlődünk fel támadásra, és az épület egyik ablak nélküli falának berobbantásával megleptük az oroszokat, a házat 10 perc alatt visszafoglaltuk veszteség nélkül.”⁵⁰¹

Az éjjeli órákban a szovjet csapatok megrohamozták a lágymányosi védőszakaszt. Két magyar önkéntes század is ebben az irányban nyomult előre. „Itt is, ott is felbukott egy-egy találatot kapott emberünk. Én cipeltem a piros ejtőernyőselymet is, mert amikor magyar katona csatlakozott hozzánk, az ernyő anyagából hasítottunk neki szalagot a sapkájára. Benzin, lőporfüst szaga volt a vékony hónak, amely a földet takarta. A kilőtt tankok mellett összeégett emberek holtteste hevertek. A szovjet katonák aknázással puhították előttünk a terepet”,⁵⁰² mondta ezekről a harcokról Szekecs János, az egyik önkéntes század katonája. „Éjjel és reggel különösen a Lenke (mai Kosztolányi Dezső) tér környékén tombolt az óriási harc. Kilőtt, kiégett harckocsik, teherautók, holttestek mindenütt. Az ütegünk teljesen szét lett szórva. (...) Nem messze tőlünk, a Horthy Miklós (mai Bartók Béla) úton egy visszavonuló német katonai teherautó telitalálatot kapott és kiégett. Körülötte és rajta német katonák holtteste részben vagy teljesen eléve”,⁵⁰³ emlékezett vissza a másik oldalon harcoló Sulyánszky Jenő 15 éves hadapród. Kora reggelre az első szovjet előőrsök már a Horthy Miklós út elején jártak, és megközelítették a Gellért Szállót. A Horthy Miklós út 16-ba települt 10. gyaloghadosztály parancsnoksága ekkorra összegyűjtötte a fegyvereket, és a magyar katonák egymás után bújtak elő a pincékből, hogy megadhatták magukat. Hamarosan óriási tömeg gyűlt össze az utcán, majd mindenki szinte ösztönösen elindult Budafok felé, hogy végre fogságba eshessen. A Hamzsabégi úti vasúti töltésig szinte alig láttak orosz katonát.

A délelőtti órákban a lágymányosi vasúti töltés mentén még mindig védekező csoport Viharos őrnagy parancsára kitűzte a fehér zászlót. A Gellért-hegytől délre már csak helyenként volt tapasztalható szórványos ellenállás, a németek nagy része a Várba vonult vissza. A déli órákban már szinte teljesen elhallgattak a XI. kerületben a fegyverek, egy szovjet dzsip óvatlanul befutott a Horthy Miklós (később Móríc Zsigmond) körtérre, ahol valaki még magánháborút folytatva páncélökölrel kilőtte a gépkocsit. Hasonlóképpen járt a kora reggeli órákban a Gellért Szálló elé befutó első szovjet teherautó is – a németek legelső reakciója a támadás volt, amikor meglátták a szovjet járművet.

Aznap hajnalban érkezett a szállóba Kozma József ezredes, a magyar légvédelmi tüzérség parancsnoka. Sok társához hasonlóan értelmetlennek látta a további harcot, és nem akart részt venni a kitörésben sem.⁵⁰⁴ Szándékáról tájékoztatta a szállóba települt 201. légvédelmi tüzérsztály tisztikarát, akik csatlakoztak hozzá, lefegyverezték a németek nagy részét, és délre kitűzték a Gellért Szálló épületére a fehér zászlót. Ekkorra a XI. kerületben mindenütt megszűnt már az ellenállás. Még ekkor is működött a Gellért Szálló és néhány magyar harccsoport közt a telefonösszeköttetés: az egységek a szállodában települt parancsnokságtól kaptak engedélyt a kapitulációra. Az ide szorult németek közül nem mindenki adta meg magát, ezek közelharcban pusztultak el a föld alatti folyosókon előrenyomuló magyar és szovjet csapatokkal szembeni harc során. A szállót csak estére sikerült Kozma József katonái segítségével a Gellért-hegy felől érkező szovjet csapatoknak megtisztítaniuk, akik 19 órakor a Sziklakápolnában berendezett szükségkórházat is elfoglalták.⁵⁰⁵

Jegyzetek

³²⁶ Baló-interjú.

³²⁷ HL 10. gyaloghadosztály iratai, távmondati könyv december 25-i bejegyzés.

³²⁸ Ernst Schweitzer jelentése 1945. február 26., 2. o. (másolat a szerző birtokában).

³²⁹ HL TGY, Salamon Aurél: Az elsüllyedt hadosztály, 65. o.

³³⁰ Hősök, 337. o.

³³¹ A támadás lefolyásáról több változat is forgalomban van: A 10. gyaloghadosztály hadinaplója szerint a zászlóaljnál pánik tört ki, miután elfoglalta az eredeti állásokat, a Vannay-riadó-zászlóalj túlélői (pl. Galántay Ervin) szerint viszont nem pánik, hanem a hátulról feltűnő szovjetek miatt kellett visszavonulniuk.

³³² Bayer, Hanns: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 332. o.

³³³ Gosztonyi: A magyar honvédség a második világháborúban, 230. o.

³³⁴ HL VKF 306/b. doboz, helyzetjelentés 1944. december 30.

³³⁵ Hősök, 336. o.

³³⁶ Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban. In: HK 1965/3, 50. o.

³³⁷ Gosztonyi: Budapest ostroma. In: Magyar Nemzet, 1984. december 6. (a hadtörténész nevét Gosztonyi sajnos nem adta meg).

³³⁸ Így pl. Csebotarjov, Nyecseporuk, Tóth Sándor, Máté György, György István, Szabó Balázs. Borus József volt az egyetlen, aki 1974-ben a Népszabadság december 29-i számában meg merte írni a kérdésben különvéleményét.

³³⁹ Erich Klein dátum nélküli levele Pongrácz György birtokában „Beitrag für das Soldaten-Jahrbuch, 1994, Schild Verlag, München”. Az utolsó német hadifoglyok, köztük Pfeffer-Wildenbruch, valamint Adolf Hitler inasa és mások 1955-ben, Konrad Adenauer kancellár moszkvai látogatása után szabadultak.

³⁴⁰ Az ezredközvetlen páncéltörő ágyússzázadok összevonásából szervezett páncéltörőosztály kialakítása a hadosztályoknak csak egy részében történt meg 1944 novembere után.

³⁴¹ Idézi Gosztonyi: Háború van, háború, 137. o.

- ³⁴² Tóth Sándor szíves közlése, aki személyesen is találkozott az illetővel.
- ³⁴³ Tóth Sándor szíves közlése.
- ³⁴⁴ Baki József pestszentlőrinci helytörténész hívta fel figyelmem Litteráti-Loótz ellentmondásaira, melyeket a helyszínen magam is ellenőriztem. Segítségét hálásan köszönöm!
- ³⁴⁵ Csebotarjov: A parlamentter halála. In: HK, 1967/4, 724. o.
- ³⁴⁶ Gosztonyi: Háború, 147. o.
- ³⁴⁷ Csebotarjov: A parlamentter halála, 725. o. Ő is úgy írja le a történeteket, hogy az aknatűz mellett kézifegyverekkel is lőtték a parlamenttereket.
- ³⁴⁸ Erich Klein: Beitrag für das Soldatenjahrbuch, 1994. Kézirat Pongrácz György birtokában, Gosztonyi: Háború, 145. o.
- ³⁴⁹ Gosztonyi: Háború, 142. o.
- ³⁵⁰ Így pl. Monspart Gábor huszár ezredes még közvetlenül a háború után hallotta ezt a verziót a fővárosba szorult bajtársaitól.
- ³⁵¹ BA–MA Schweitzer, 3. o. Schweitzer még az ötvenes években írta le emlékeit és az idézett jelenetet 1996-ban levelében ismét megerősítette.
- ³⁵² BA–MA, RW 4/900.
- ³⁵³ Lásd Maurice de Zayas: Die Wehrmacht-Untersuchungsstelle. Deutsche Ermittlungen über alliierte Kriegsrechtverletzungen im zweiten Weltkrieg. Ullstein Verlag 1987.
- ³⁵⁴ HL mikrofilm 1068. tekercs, Hindy Iván népbíróági pere.
- ³⁵⁵ BA–MA RW 4/900.
- ³⁵⁶ Uo. Ezt a parancsot Pfeffer-Wildenbruch is megkapta, majd visszavonatta. Tóth Sándor tévesen a parlamentterek halála előtti dátumra teszi a parancs kiadását (Tóth S.: Steinmetz Miklós, 256. o.).
- ³⁵⁷ Az 5. gárda áttörő tüzérhadosztály (a 17. ágyús-, 18. tarackos-, 95. nehézüzér-, 27. aknavetődandár), a 16. áttörő tüzérhadosztály (52., 109. tarackos-, 61. ágyús-, 90. nehéztarackos, 114. aknavetődandár), a 22. önálló páncéltörő tüzérdandár, a 41. gárda-ágyústüzérdandár, a 152. hadseregközvetlen ágyús tüzérdandár, a 48., 66., 80. gárda-aknavetőezred, az 5. légvédelmi tüzérhadosztály. Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 472–473. o.
- ³⁵⁸ Hingyi-interjú. Zaharov idézett könyvének 472–474. oldala szerint a 3. és 39. harckocsidandár, valamint a 30. önálló nehézharckocsi-ezred is részt vett az ostromban.
- ³⁵⁹ Hősök, 341. o.
- ³⁶⁰ Ernst Schweitzer 1945. február 26-i jelentése, 1. o. (másolat a szerző birtokában).
- ³⁶¹ HL VKF 306. doboz, Budapesti helyzetjelentések gyűjtője, december 31-i jelentés.
- ³⁶² Tanulmányok Rákospalota–Pestújhely történetéből. Szerk.: Czoma László. Bp. Főv. XXII. ker. Tanács VB. 1988., 337. o.
- ³⁶³ Tigris páncélosok nem voltak Budapesten. A visszaemlékezők feltehetően a Párduc (Pz V.) páncélost nézték Tigrisnek.
- ³⁶⁴ HL TGY, Péchy György: Csapatistt voltam a honvédségnél, 161. o.
- ³⁶⁵ Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban, 54. o.
- ³⁶⁶ Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban, 54. o.
- ³⁶⁷ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 56. o., HL KTB Hgr. Süd 897/b január 2–4.
- ³⁶⁸ Malinovszkij és Tolbuhin, valamint a 2. és 3. Ukrán Front parancsnokainak nagy része részt vett a sztálingrádi csatában és ottani tapasztalataikat Budapesten is kamatoztatta.
- ³⁶⁹ Tóth Sándor: Budapest felszabadítása 227–228. o.
- ³⁷⁰ Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 264–265. o., Tóth: Budapest felszabadítása, 227–228. o.
- ³⁷¹ Entzmann-interjú.
- ³⁷² HL 13. páncélosadosztály iratai, 1944. január 7., 14. állományjelentés.
- ³⁷³ BA–MA Schweitzer, 5. o.
- ³⁷⁴ KTB Hgr. Süd, 1945. január 5-i jelentés.
- ³⁷⁵ Vályi Lajos levele a szerzőhöz, 5. o., Mányoky-interjú.
- ³⁷⁶ Hanák-interjú.
- ³⁷⁷ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 44. o.
- ³⁷⁸ Városy, 22. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ³⁷⁹ Hingyi: Magyar önkéntes alakulatok Budapest védelmében, 43. o.
- ³⁸⁰ HL 10. gyaloghadosztály hadinaplója, 93. o.
- ³⁸¹ HL KTB Hgr. Süd 897/b, 1945. január 9-i bejegyzés.

- 382 Kovalovszky: Lidércnyomás, 291. o.
- 383 Hadtudományi tájékoztató 1994/10, 192. o.
- 384 Hadtudományi tájékoztató 1994/10, 192. o.
- 385 Hősök, 348., 350. o.
- 386 Hadtudományi tájékoztató 1994/10, 76. o.
- 387 Városy Péter visszaemlékezése, 24. o. [kézirat a szerző birtokában].
- 388 HL 10. gyaloghadosztály iratai, parancsvételi könyv, január 11-i bejegyzés.
- 389 HL KTB Hgr. Süd 897/b Anlagen 1945. január 11-i jelentés.
- 390 HL TGY, Vajda Alajos: Az 1. páncélosadosztály története, 112. o.
- 391 Baló Zoltán-interjú.
- 392 Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban, 59–60. o.
- 393 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 13-i jelentés.
- 394 HL TGY, Mucsy Iván: Békéstől Békésig, 18. o.
- 395 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 61. o., KTB Hgr. Süd, 1945. január 13-i jelentés.
- 396 Kutscher-interjú.
- 397 Kamocsay-interjú és HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 38. o.
- 398 HL VKF 306/b. doboz, január 14-i jelentés.
- 399 HL KTB Hgr Süd, 897/b, január 14.
- 400 Billnitzer Ernő emlékirata VII/22. o. (ezúton is köszönöm Tóth Sándornak a kézirat átengedését).
- 401 HL VKF 306/b. doboz, január 15-i jelentés.
- 402 HL TGY, Mucsy Iván: Békéstől Békésig, 19. o.
- 403 Bódy-interjú.
- 404 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 15-i jelentés.
- 405 HL TGY, Mucsy Iván: Békéstől Békésig, 19. o.
- 406 HL TGY, Bíró: A Tatárhágótól Budapestig, 28. o.
- 407 Gosztonyi Péter: Politikusok, katonák, események. 30. o.
- 408 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 16-i jelentés.
- 409 Uo.
- 410 HL VKF 306/b. doboz, 1945. január 16-i jelentés.
- 411 Gosztonyi: Vihar Kelet-Európa felett, 189. o.
- 412 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 63. o.
- 413 Kamocsay-interjú.
- 414 Kovács-interjú.
- 415 HL TGY, Vajda Alajos: Az 1. páncélosadosztály, 118. o.
- 416 Benyovszky vezérkari százados naplója a szerző birtokában.
- 417 Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 347. o.
- 418 Wohltmann-interjú.
- 419 HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 39. o.
- 420 HL TGY, Gödry Ernő főhadnagy, a 153. kerékpáros utászszázad volt parancsnokának feljegyzése.
- 421 Hingyi: Nyilas hungarista pártszolgálatosok (kézirat a szerző birtokában), 1. o.
- 422 HL 10. hadosztály iratai távmondati könyv, december 26-i bejegyzés.
- 423 Tétény-Promontor. Budapest XXII. kerületének története, 361–362. o.
- 424 Városy, 22. o. (kézirat a szerző birtokában).
- 425 Hadtudományi tájékoztató 1994/10, 189. o.
- 426 HL TGY, Elischer: Visszaemlékezés, 16. o.
- 427 HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 20. o.
- 428 HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 22–23. o.
- 429 Mihail Asik: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosairól. In: HK 1981/2, 261. o.
- 430 Vasváry-interjú.
- 431 Major-interjú.
- 432 HL TGY, Horváth Dénes: A 201/1. légvédelmi ágyús üteg, 2. o.
- 433 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 15-i jelentés.
- 434 Sasvári-interjú.
- 435 A sakktábla-taktikáról lásd Galántay Ervin: Boy Soldier, és előadásait a sandhoursti, valamint a budapesti katonai akadémián (kézirat a szerző birtokában).
- 436 Galántay: The defense of Budapest 1944–1945, valamint Galántay-, Vass-, Sasvári-interjúkat.

- 437 HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 30. o.
- 438 Hingyi-, Galántay-interjú.
- 439 Hingyi-, Kokovai-interjú.
- 440 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 16-i jelentés.
- 441 Sulyánszky, 17. o. (kézirat a szerző birtokában).
- 442 Galántay-interjú.
- 443 Gosztonyi-gyűjtemény: Litteráti-Loótz Gyula levele Gosztonyi Péterhez 1973. Ezúton is megköszönöm Gosztonyi Péternek a segítségét.
- 444 HL 10. hadosztály hadinaplója, 1945. január 21-i bejegyzés.
- 445 Gosztonyi-gyűjtemény: Litteráti-Loótz Gyula levele. A német parancsnok öröme olyan határtalan volt, hogy mindegyik résztvevő megkapta a II. o. vaskeresztet, Litterátit pedig jelenlétében terjesztették fel a vaskereszt lovagkeresztjére.
- 446 Uo.
- 447 Uo.
- 448 HL TGY, Horváth Dénes: A 201/1. légvédelmi ágyús üteg, 3. o.
- 449 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 21., valamint Városhy Péter naplója (a szerző birtokában), 25. o.
- 450 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 21-i jelentés.
- 451 Galántay Ervin levele a szerzőhöz, 1997. augusztus 17.
- 452 A 30. lövészhadtest és a 68. gárda-lövészadosztály a felmentési kísérletek ellen lett bevetve, a január 18-án Pesten harcoló összes egyéb alakulatot Budára csoportosították.
- 453 Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 260. o.
- 454 Hősök, 355. o.
- 455 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 22-i jelentés.
- 456 Dema Andor feljegyzése, 2. o. (a szerző birtokában).
- 457 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 23-i jelentés.
- 458 HL 13. páncélosadosztály iratai, január 24-i jelentés.
- 459 Hanák-, Városhy-interjúk.
- 460 Benefi-interjú.
- 461 HL TGY, Kokovay, 8. o. Mikulich volt az a százados, aki a Tartsay-Kiss János-féle szervezkedést lebuktatta és tagjait akasztófára juttatta. Nagy Jenő szervezte be az ellenállásba, ahol zsidókat mentett, de a Számonkérő Szervezet (feltehetően Topa János besúgása alapján) kihallgatta Mikulichot, aki mindent bevallott. Mikulichról lásd: Markó György: A jelszó mozijegy. In: Új Tükör, 1988. október 30.
- 462 HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 39. o.
- 463 HL 10. gyalghadosztály iratai, hadinapló, január 21-i bejegyzés.
- 464 Bíró-interjú.
- 465 Hanák-interjú.
- 466 HL VKF 306/b. doboz, 1944. január 26-i jelentés.
- 467 Schweitzer jelentése, 4. o. (másolat a szerző birtokában).
- 468 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 90. o.
- 469 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 89. o.
- 470 Galántay Ervin levele a szerzőhöz, 1995. március 20.
- 471 Billnitzer altábornagy naplója, VII/22. o. (kézirat a szerző birtokában).
- 472 A spanyol polgárháborúban a francoista csapatok majdnem egy éven át védelmezték a még a középkorban épített Alcazar erődjét, amíg meg nem érkezett a felmentés.
- 473 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 99–100. o.
- 474 BA–MA Msg, Schweitzer, 8. o.
- 475 Galántay-interjú.
- 476 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 100. o.
- 477 BA–MA Msg, Schweitzer, 9. o.
- 478 HL TGY, Horváth Dénes, 3. o.
- 479 HL VKF 306/b. doboz, január 31-i jelentés.
- 480 Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 102. o.
- 481 HL VKF 306/b. doboz, február 2-i jelentés.
- 482 Major Norbert: A 102. fogatolt vegyiharcászlóalj Buda várának védelmében, 2. o. (kézirat a szerző birtokában).

- ⁴⁸³ BA–MA KTB Hgr. Süd, 1945. február 4-i jelentés.
⁴⁸⁴ Uo.
⁴⁸⁵ Wáczek-interjú.
⁴⁸⁶ BA–MA KTB Hgr. Süd, 1945. február 3-i jelentés.
⁴⁸⁷ Magyarország a második világháborúban (lexikon) Hingyi László: Budapest légi ellátása, 56. o.
⁴⁸⁸ Major Norbert, 3. o. (kézirat a szerző birtokában).
⁴⁸⁹ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 107. o.
⁴⁹⁰ Lukács Gyula: A pokol stációi, 175. o. (kézirat a szerző birtokában).
⁴⁹¹ HL VKF 306/b. doboz, február 6-i jelentés.
⁴⁹² Joó Oszkár levele a szerzőhöz.
⁴⁹³ Sárközi Sándor: Budán harcoltak, 112. o.
⁴⁹⁴ Sasvári-interjú.
⁴⁹⁵ Keller-interjú.
⁴⁹⁶ HL 10. hadosztály hadinaplója, 1945. február 8-i bejegyzés.
⁴⁹⁷ Benyovszky-interjú.
⁴⁹⁸ HL TGY, Kokovay, 10. o.
⁴⁹⁹ Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred, 40–41. o.
⁵⁰⁰ HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 47. o.
⁵⁰¹ Noel Péter: Az Egyetemi Rohamzászlóalj kitörési kísérlete. In: Bajtársi Levél, 1977. április 30. Calgary, XXX. évf. 1. sz.
⁵⁰² Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred, 43–44. o.
⁵⁰³ Sulyánszky Jenő, 29. o. (kézirat a szerző birtokában).
⁵⁰⁴ Fegyverrel a hazáért, 124. o.
⁵⁰⁵ P. Bolyos Rezső Ákos: Pálosok Magyarországon a XX. század első felében, 67. o. (ezúton is köszönöm Dobay Pál segítségét, aki lehetővé tette gyűjteménye felhasználását), Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Bp.: Zrínyi, 1985., 23. o.

4. Felmentési kísérletek

Budapest bekerítése után három nagy – „Konrad” fedőnevű – támadás bontakozott ki a főváros felmentésére és a Margit-vonal keleti szakaszának visszaszerzésére. Ennek érdekében a német hadvezetés minden mozgósítható tartalékát Magyarországra szállította, 1945 februárjában már a keleti fronton bevetett német páncéloshadosztályok majdnem fele (!) Magyarországon tevékenykedett. A felmentő kísérletekre a közhiedelemmel szemben nem azért került sor, hogy a védősereg az így képződő résen elmenekülhessen (bár a védők ebben az illúzióban ringatták magukat), hanem azért, hogy további erők juthassanak be Budapestre.⁵⁰⁶ Mivel egyik keleti hadszíntérre sem dobtak át a németek annyi erősítést, mint Magyarországra, Hitler számára létkérdéssé vált, hogy valamilyen eredményt fel tudjon mutatni legalább ott, ahol a legtöbb páncéloshadosztálya tevékenykedett. A Harmadik Birodalomnak ebben az időben már csak a zalai olajmezők szolgáltattak üzemanyagot, ez a tény, valamint a bécsi irány védelmének fontossága jelentősen felértékelte a magyar hadszínteret. Jellemző, hogy a vezéri főhadiszálláson (Führerhauptquartier) tartott mindennapos helyzetmegbeszélések 1944 őszétől 1945 áprilisáig a magyar hadszíntérrel kezdődtek, pedig az első szovjet páncélos már csak 60 kilométerre állt Berlintől. Gerhard Boldt, az egyik ordonánctiszt 1945 februárjában egyszer fordítva készítette ki a térképeket, a magyar hadszíntér maradt utolsónak: *„Guderian vezérezredes elkezdte fejtegetéseit a magyar hadszíntérről. Az első mondat közepén megállt és dühösen rámpillantott. Hitler hallgatva, letről nézett rám, definiálhatatlan kifejezéssel, és unott mozdulattal dőlt vissza székére. Valami összefüggéstelen és meggondolatlant motyogtam magam előtt, és úgy éreztem, mintha a földbe süllyednék. Mindenki szemrehányóan tekintett rám, mint egy köztörvényes bűnözőre.”*⁵⁰⁷

Hitler kezdettől fogva mereven ragaszkodott Budapest tartásához, ezért minden kitörési kísérletet megtiltott, és már 1944. december 24-én, az ostromgyűrű bezárulása előtt Magyarországra rendelte a IV. SS-páncéloshadtestet, valamint a 96. és 711. gyaloghadosztályokat, összesen kb. 200 páncélost és 60 000 katonát. A parancsnoksággal Herbert Otto Gille SS-Obergruppenführert bízta meg, aki a Cserkasszi körül kialakult katlan feltöréséért korábban megkapta tölgyfalombos lovagkeresztjéhez a kardokat is. *„A Führer Önt jelölte ki hadtestével együtt, hogy vezesse a felmentő csapást Budapestre, mivel Ön már többször volt bekerítve, ezért a körülrárt alakulatok sorsáért a legnagyobb megértéssel viseltetik, és az Ön hadteste a legjobban bevált a keleti fronton”,* táviratozta Gillének Heinrich Himmler.⁵⁰⁸ Aznap felkereste Hitlert Guderian vezérezredes, hogy lebeszélje az ardenneki offenzíva folytatásáról, de a Führer hajthatatlan maradt, továbbra is két vasat akart tartani a tűzben. A felmentési kísérletek árát azonban hamar meg kellett fizetnie: a Varsó alól a Dunántúlra vezényelt IV. SS-páncéloshadtest helyén nem maradtak tartalékok, és két hét múlva, 1945. január 12-én elsöpörte a Visztulánál álló frontot a szovjet támadás – csak az Oderánál sikerült megállítani Zsukov és Konyev marsall páncélosait.

A Dél Hadseregcsoport és Guderian vezéreztetés között kezdettől fogva vita alakult ki az átcsoportosított alakulatok helyes bevetéséről. Hitleren kívül mindenki csak abban egyezett meg, hogy Budapestet minél hamarabb fel kellene adni és engedélyezni kell a kitörést. Ezzel a kéréssel majdnem mindennap megkeresték Hitlert, aki azonban még Pest feladásába sem egyezett bele.

Súlyos dilemmát okozott, hogy az északi („Konrad”) és déli („Paula”) fedőnevű megoldás közül melyiket válasszák. A déli, Székesfehérvár térségében induló támadás esetén a nagyobb távolság miatt 900 köbméterrel több üzemanyagra lett volna szükség, és a felvonulás is 5 nappal tovább tartott volna. Az északi megoldáshoz ugyan kevesebb üzemanyag kellett, az átcsoportosítás is gyorsabban végrehajtható, és a távolság is kisebb volt, viszont sokkal nagyobb kockázatot jelentettek a terepadottságok. A támadás sikerének első feltétele a meglepetésszerűség volt, és ez további érvet szolgáltatott a gyorsabban lebonyolítható északi megoldáshoz. Bár Guderian a déli megoldást részesítette előnyben, megbízottját, Wenck tábornokot az Eszterháza tartott konferencián meggyőzték a hadseregcsoport érvei: Budapest aggasztó helyzete miatt a német hadvezetés végül is az északi megoldás mellett döntött. December 28-tól folyamatosan érkeztek az átcsoportosított alakulatok. Abban reménykedve, hogy a szovjet csapatok nem építettek még ki erős védőállásokat, a német parancsnokság már azelőtt kiadta támadási parancsát, mielőtt csapatai teljes létszámban beérkeztek volna. A támadás kezdetén az 5. SS-páncéloshadosztály („Wiking”) 32%-a, a 3. SS-páncéloshadosztály („Totenkopf”) 66%-a, a 96. gyaloghadosztály 43%-a érkezett csak be, a 711. gyaloghadosztályból még semmi. Az alakulatok csak 1945. január 8-ra tudták teljesen befejezni átcsoportosításukat. Január 7-én Guderian is Tatára érkezett, hogy személyesen ellenőrizze a hadműveletek vezetését. Beregfy Károly vezéreztetés, a Szálasi-kormány honvédelmi minisztere szintén hozzá akart járulni a sikerhez, és felajánlotta magyar csapatok részvételét. A számbajövő erők (1. huszárhadosztály, 2. páncéloshadosztály, 23. tartalékhadosztály) azonban olyan szármalasan leharcolt állapotban voltak, hogy gondolni sem lehetett bevetésükre. Kovács Gyula altábornagy, a magyar honvédség szemlélője ennek ellenére ekkor fontosnak tartotta volna a bevonulási díszmenet megbeszélését Balck tábornokkal, de csalódottan kellett távoznia – a német tábornok nem ért rá a kérdéssel foglalkozni.

4.1. A Konrad I. hadművelet

A Komárom térségében csak felerészben beérkezett és kirakott IV. SS-páncéloshadtest január 1-jén este Tata–Almásfüzitő térségében lendült meglepetésszerű támadásba, a 96. német gyaloghadosztály pedig északról rohamcsónakokon átkelt a Dunán, és a szovjet csapatok hátában két hídfőt létesített. Ebben a hadműveletben vetették be először a magyar Ney SS-harccsoport⁵⁰⁹ (később dandár) két zászlóalját, az egyiket a Wiking, a másik a Totenkopf SS-páncéloshadosztályhoz osztották be páncélgránátosként. A támadó csapatok elfoglalták a Gerecsét, de Bicske és Zsámbék térségében a szovjet csapatok január 6-ára megállították az előrenyomulást. A támadást két tényező is hátrányosan befolyásolta:

A terep nagyon kedvezőtlen volt páncélosok számára. A Gerecse és a Pilis útjain a szovjet csapatok könnyűszerrel alakítottak ki páncéltörő ágyúikkal reteszállásokat, ezek leküzdése igen hosszadalmas volt. Az áttörés sikere esetén a Duna mentén kialakuló hosszú és vékony zsákokat a szovjetek könnyedén levághatták. A rossz terepadottságok miatt nem sikerült a támadást áttöréssé fejleszteni, a szovjet csapatok sikerrel lassították a német páncélosok rohamát, és ezzel biztosították tartalékaiknak a manőverezési szabadságot.

	Harcokcsik és rohamlővegek	Megjegyzés
Dél Hadseregcsoport	494	javítás alatt további 554
2. és 3. Ukrán Front⁵¹²	1016	a javítás alatt állók száma ismeretlen
1. gárda-gépesítetthadtest	246	beérkezik 1944. december 18-tól a 4. Ukrán Front állományából, január 31-re 62 harcokcsija és rohamlővege maradt
2. gárda-gépesítetthadtest	54	
4. gárda-gépesítetthadtest	kb. 60	1945. január 7-től a 6. harcokcsi-hadsereg alárendeltségében
5. lovashadtest	kb. 50 ⁵¹³	1945. január 28-án 37 harcokcsit és rohamlőveget jelentett
7. gépesített hadtest	101	1945. január 10-én a hadtest német adatok szerint 57 harcokcsit veszített, január 27-én még 40 harcokcsija volt ⁵¹⁴
6. gárda-harcokcsihadsereg (5. gárda-harcokcsihadtest, 9. gárda-gépesítetthadtest), 27. önálló harcokcsidandár	kb. 162 ⁵¹⁵	1945. január 13-ra csak 72 harcokcsija és rohamlővege maradt ⁵¹⁶
18. harcokcsihadtest	kb. 150	1944. december 25-én a hadtest állományába 165 harcokcsi és rohamlőveg tartozott
23. harcokcsihadtest	193	a hadtestet január második felében vetették csak be, január 24-én 152 harcokcsit jelentett ⁵¹⁷
Frontközvetlen rohamlővegezek	kb. 50	feltehetően 8 rohamlővegezek* tartozott a két ukrán front állományába, hadrendi számuk nem ismert

22. táblázat. A Dél Hadseregcsoport és a vele szembenálló szovjet harcokcsik és rohamlővegek a Kárpát-medencében 1945. január 1-jén.

Tolbuhin és Malinovszkij már 1944. december 26. és 31. között előrelátóan tartalékba helyezte az addig főszerepet játszó alakulatait: ezáltal egy páncélos-, négy gépesített és három lovashadtest állt a frontparancsnokok rendelkezésére, hogy elhárítsák a német felmentési kísérleteket⁵¹⁰ (ez az erő önmagában is legalább 500-600 harcokcsit képviselt).⁵¹¹ A német hadvezetés erőinek túlbecsülése miatt azonban Tolbuhin hadtestei jelentős részét tartalékolta, és csak később, amikor a helyzet már válságosra fordult, vetette be. Ezzel szétaprózta a rendelkezésére álló erőket, melyek emiatt nagy veszteségeket szenvedtek – cserébe viszont végig Tolbuhin kezében maradt a manőverezés lehetősége, ellentétben a tartalékokkal nem rendelkező német féllel. A szovjetek máshonnan, így a Balaton déli részéről is átdobtak csapatokat: a 19. lövészhadosztály, 190 kilométert megtéve, másfél nap után már Adony térségében összpontosult.

* 30. önálló nehézharokcsi-ezred, 78. gárda-harcokcsiáttörőezred, 1202., 1453. rohamlővegezek, 366 nehézrohamlőveg-ezred, 373. önálló gárda-rohamlővegosztály, 382. gárda-rohamlővegosztály.

Január 2-án a 18. harcokoshiadtest, 3-án három további gyorsan mozgó seregtest⁵¹⁸ is bekapcsolódott a harcokba. Bicske térségében, mely a német támadás fő célja volt, a Viking hadosztályal szemben aznap már 1 nehézharckocsi-ezred, 4 rohamlövegezred, 3 lövészadosztály, 1 gépesített dandár és 6 műszaki zászlóalj fejlődött fel⁵¹⁹ és akadályozta meg a további előrejutást. Ez legalább 2-3-szoros túlerő még akkor is, ha a szovjet alakulatok feltöltöttségét alacsonynak vesszük. Ugyanez játszódott le az előrenyomulás szélességében is – egy nap múlva Adony térségéből az 1. gárdagépesítetthadtest is beérkezett. A főirányban így nem kevesebb, mint öt gépesített, illetve harcokosi- és lovashadtest vonult fel, megakadályozva a főváros további megközelítését. A túlerő kritikus helyzetbe hozta a német csapatokat, melyeknek már az elért terepszakaszok megtartása is gondot okozott. Csak az északi támadó csoport számolhatott be sikerekről: január 6-án sikerült elfoglalnia Esztergomot, 8-án Pilisszentléleket. A támadó csoportosítás jelentékeny veszteséget szenvedett, január 1. és 7. között mintegy 3500 katona esett el, sebesült meg, tűnt el (a IV. SS-páncélosadtest állományának közel 10%-a!), és 39 páncélos és rohamlőveg is kiesett.

Tolbuhin marsall mindazonáltal súlyosnak ítélte a helyzetet és felkészült a fővárosból való kitörés elhárítására is. Utasította a felmentőkkel szemben tevékenykedő hadtesteket, hogy hátsó irányban is építsék ki a védelmet és létesítsenek páncélelhárító lövegekkel megerősített záróvonalakat. Ezzel párhuzamosan január 3-án éjszaka megparancsolta a Buda elleni rohamok leállítását, és ezzel további erőket szabadított fel a védelemre.⁵²⁰ Ennek következtében január 6-ára már 7 hadosztálynyi erő fejlődött fel az esetleges kitörés elhárítására Zsámbék és Tinnye között, nagyjából annyi, mint a teljes budapesti védősereg.

Kitörés esetén a védőknek először a város ostromgyűrűjét kellett volna feltörniük, és csak utána, hosszabb menet után ütközhettek volna meg ezzel a második csoportosítással, melynek létszáma legalább akkora volt, mint a kitörésre számbajövő erő. Ilyen körülmények közt meglehetősen kétséges lett volna a *szervezett* kitörés sikere, kivéve azt az esetet, ha a kitörés nem északnyugati, hanem északi irányba indul, és a felmentők nem állítják le a későbbiek folyamán a Pilis-hegységben támadásaikat.

Guderian annyira nem volt tisztában a valós helyzettel, hogy az elakadt offenzívába Budapest védőseregét is be akarta vonni, azzal a feladattal, hogy *a hídfő tartása mellett* északnyugati irányú támadással segítse a felmentő seregek hadműveleteit.⁵²¹ A hadseregcsoport már jóval realitásabban ítélte meg a helyzetet, és javasolta, hogy a védősereg másnapra adja fel a keleti hídfőt, majd január 9-én törjön ki északnyugati irányban, és sikertelenség esetén harccsoportokra szétoszolva vágja át magát az ostromgyűrűn. Ezt a megoldást azonban Hitler vetette el.

4.2. A Konrad II. hadművelet

A támadás lelassulása miatt a német vezetés kénytelen volt visszanyúlni a déli megoldáshoz. Reménykedve abban, hogy a IV. SS-páncélosadtest elakadása nem végleges, új erőkkel (Breith-csoport) akarták Mór és Székesfehérvár közt áttörni a frontot.

A Dél Hadseregcsoport vezérkara abban reménykedett, hogy ezzel a csapással nemcsak a Margit-vonalat foglalhatja vissza, hanem a IV. SS-páncélosadtesttel közösen a Vértes nyugati lejtőin védekező szovjet erőket is bekerítheti. Tolbuhin előtt nem maradt rejtve a német felvonulás, így módja volt megerősíteni a főirányban védekező 20. gárda-lövészadtestet. A védelmet rendkívüli mértékben segítette az a tény is, hogy a német támadás előtti napon, január 6-án Malinovszkij két hadserege is általános támadásba ment át a Dunától északra, a Garam mentén. Hadtörténeti

érdekesség, hogy csak a Duna választott el két, egymás ellen operáló páncélos-kötéléket, melyek kölcsönösen ellentétes irányban nyomultak előre, a sakkban ismert „rosáláshoz” hasonlóan. Január 8-án a szovjet páncélosok már 1 kilométerre megközelítették Komáromot, és ezzel újabb nagyszabású átkaroló hadművelet rajzolódott ki a 2. és 3. Ukrán Front között. A Dél Hadseregcsoporthoz január 6-án felmerült, hogy a Dunától délre leállítják vagy gyengébb erővel folytatják a támadást, de végül inkább a kockázattal mellett döntöttek: feltételezték, hogy a frissen beérkező 20. páncéloshadosztály segítségével tartani tudják az arcvonalat.

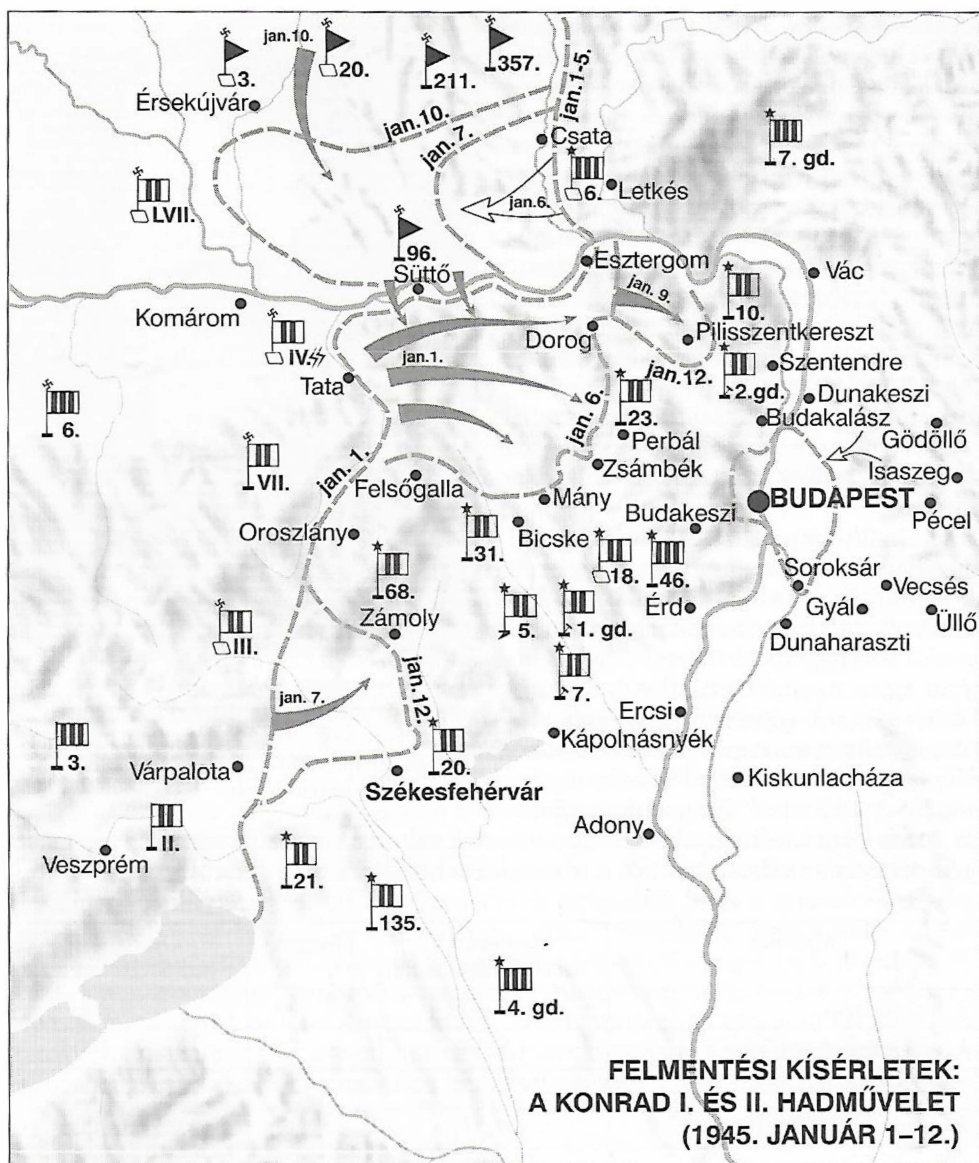
A Breith-csoport támadása (a Konrad II. vállalkozás déli hadművelete) január 9-ére kifulladás. A szovjet ellenállás annyira erős volt, hogy a németeknek már a támadás első napján 12 rohamot kellett intézni egyes megerősített állások ellen.⁵²³ Január 9-én a 7. gépesített hadtest ellenlélekést indított a fenyegető áttörés megakadályozására, de 80 páncélosából még aznap 57-et kilőttek.⁵²⁴ Zámoly szántóföldjei 3 csatnap eredményeként roncsstemetővé váltak. A kölcsönösen nagy veszteség miatt a támadás elakadt, de a németek beékelődését nem sikerült megszüntetni.

38. kép. Jermolajev alhadnagy, aki a Zámoly környéki harcok alatti hőstettéért posztumusz megkapta a „Szovjetunió Hőse” címet, miután sebesülten páncéltörő gránátjával egy német harckocsi alá vetette magát

Alakulat	Harckocsik és rohamlővegek	Lővegek	Gyalogság (ütközetlétszám)
4. lovasdandár	kb. 43	28	1 800
1. páncélosadosztály	kb. 19	36	1 100
3. páncélosadosztály	5	28	900
23. páncélosadosztály	kb. 24	24	1 900
503. nehéz Tigris osztály	kb. 25	0	0
Német csapatok összesen:	137	116	5 700
20. gárda-lövészhadtest + 6 tüzérezred	0	kb. 140	kb. 6 000
7. gépesített hadtest	kb. 70	80	kb. 2 000
93. lövészadosztály	0	kb. 20	kb. 1 500
63. lovashadosztály	0	kb. 20	kb. 1 000
Szovjet csapatok összesen:	kb. 70	kb. 260	kb. 10 500

23. táblázat. Erőviszonyok a Konrad II. támadás idején a déli szakaszon (1945. január 7–11.)⁵²²

12. térkép

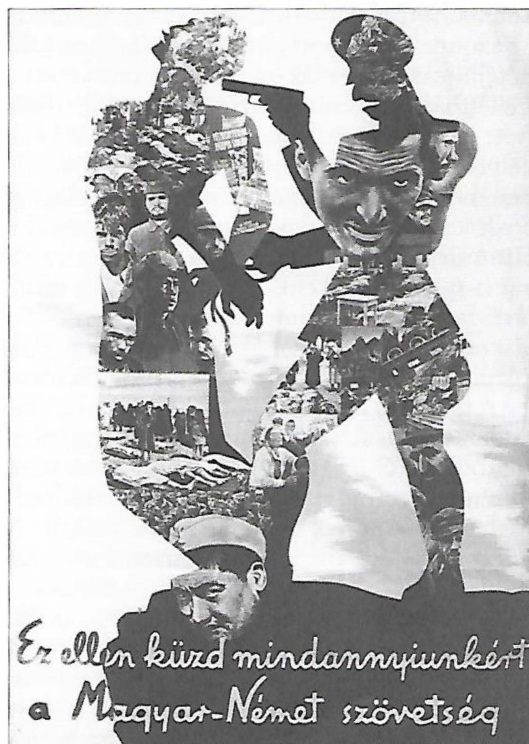
Gille páncéloshadtestének a sikertelen bicskei áttörés után január 15-éig a Balaton északkeleti térségébe kellett csoportosulnia. Mivel a hadseregcsoport vezetése és maga Gille is reménykedett abban, hogy nagy átcsoportosítás nélkül sikerülhet a felmentés, ezért továbbra is északon, Esztergom térségében szándékozott áttörni a szovjet védelmet. Budapestről egyre vésztjóslóbb jelentések érkeztek, és ez még inkább felértékelte az északi megoldást. A Vértesen való áttörés sikertelensége után a IV. SS-páncéloshadtest a Konrad II. hadművelet északi támadásával a Pilisen keresztül próbálta meg felmenteni Budapestet.

Január 9-én Esztergomból megindult az újabb támadás. 200 tonna ellátmányt von-

tak ide össze, hogy siker esetén azonnal a fővárosba szállítsák. Balck tábornok „Huszárvágta” fedőnéven kiegészítő csapásként Philipp őrnagy megerősített zászlóaljának parancsot adott a Dömös és Szentendre közötti szovjet partmenti záruk áttörésére és Szentendre elfoglalására, hogy az összeköttetés felvétele után kimenthesse a védőket (tehát a valóságban már ekkor sem tartották teljesíthetőnek Hitler parancsát, mely a főváros további tartását rendelte el). Gille és „*Philipp teljesíthetetlennek tartják a feladatot. Valószínűtlen, hogy az oroszok átengedik sétautakra a partmenti utat*”, írta erről a Wiking hadosztály vezérkari tisztje.⁵²⁵ Érthetetlen, hogy a Duna túlsó partjáról tökéletesen belőhető Esztergom–Szentendre közötti úton hogyan képzelte el Balck a védősereg kivonását. A németek szerencséje, hogy ez a kérdés a gyakorlatban nem merült fel, mert a Duna mentén előrenyomuló csoport hamar elakadt, de a délkeletre támadó 711. gyaloghadosztálynak sikerült elfoglalnia Dobogóköt. A résbe másnap (Hitler tiltása miatt egynapos késéssel) bevetették a Wiking hadosztály páncéloscsoportját is. „*Az ellenfél gyenge, teljesen meglepett. Nehéz hegyi terep. Elő-alpesi karakter. Éjjél körül első sikerjelentések, a hadifoglyok nagyrészt a budapesti bekerítő hadosztályok tréningjéhez tartoznak. Páncéltörő és gránátvetőtűz. Saját veszteségek nincsenek. Westland jól halad előre*” – jegyezte fel az előbb említett vezérkari tiszt.⁵²⁶ Január 11-re a Westland SS-páncélgránátosezred átküzdötte magát a Pilis-nyergen és benyomult Pilisszentkeresztre, 21 kilométerre megközelítve Budapestet. „*A tűz és a füst ellenére az emberek már felismerték a körülzárt város templomtornyait*”, írta a Wiking hadosztály történetírója.⁵²⁷ Elsőnek az előző napokban kétszer is megsebesült Franz Hack SS-Obersturmbannführer tört be lövészpáncéljával a szovjetek által erősen védett községbe. Bátorságáért és a község elfoglalásáért Hack megkapta a Lovagkeresztet. A faluban még két héttel korábban számos német jármű és sok sebesült rekedt, melyek ismét német kézre jutottak. A hadseregcsoport ismét a kitörés engedélyezését kérte, mivel abban reménykedett, hogy sikerül elfoglalnia a pomázi repülőteret, és ennek birtokában mód lett volna a járóképtelen sebesültek elszállítására és a kitört ékek ellátására.

A Wiking hadosztály előrevetett osztagai már a Pomázra vezető műút csobánkai útelágazásáig jutottak, amikor január 12-én az esti órákban megérkezett a visszavonulási parancs. Ekkor már csak kb. 17 kilométer választotta el őket Budapesttől. Páncélos átkaroló ellentámadástól a völgyek miatt nem kellett tartani. Gille számára vállalható volt az a kockázat, hogy a Pilisben előrenyomuló erők hátában Dorognál jelentős szovjet erők állnak. Amennyiben az ellentámadás csak a védősereg kimentését, és nem Budapest felmentését tűzte volna ki célul, akkor nem kellett volna tartani attól, hogy a

39. kép. Nyilas plakát

szovjet csapatok levágják a Pilisben keletkezett zsákokat. Gondot „csupán” az ellentámadási feladattal Budapesttől 15 kilométerre, Szentendre és Pilisvörösvár között csoportosuló 5. lovashadtest jelenthetett, mely bizonyára lefékezte volna a további előrenyomulást. A védősereg koordinált kitörése viszont ebben az esetben is sikerhez vezethetett volna, hiszen a csekély távolság és a rossz terepadottságok jelentősen behatárolták a szovjet védekezés mozgásterét.

A szovjetek maguk is reménykedtek a védők kitörésében. Malinovszkij ekkor már elég ideges lehetett az ostrom elhúzódása miatt. Annak örült volna a legjobban, ha a német védősereg minél hamarabb elhagyja a fővárost, ezért saját részéről mindent megtett azért, hogy a várt német kitörés sikeres lehessen: egy kilométer szélességben átjárót nyitott a budai gyűrű arcvonalan.⁵²⁸ A szovjet tábornoknak elsősorban Budapest elfoglalása volt fontos, minden egyéb csak másodrendűnek számított – az elhúzódo harcokkal Sztálin haragját kockáztathatta, ezért lemondott volna a védők megsemmisítéséről. Sajátos véletlen, hogy a sikeres kitörést valójában éppen Pfeffer-Wildenbruch parancsai tették lehetetlenné.

Hitler és Guderian már kezdettől fogva nem adott esélyt a Konrad II. hadműveletnek, és a Székesfehérvár térségéből induló támadást részesítette előnyben. Már január 10-én jelezték a hadseregcsoportnak, hogy amennyiben nem történik órákon belül radikális változás, akkor átcsoportosítják Gille katonáit. Wenck tábornok a hadseregcsoport kérésére 11-én két órán keresztül próbálta meggyőzni Hitlert arról, hogy adja meg a kitörési engedélyt. „Az egyetlen, amit elért, a lovagkereszt volt Pfeffer-Wildenbruch számára,”⁵²⁹ mintha ez valamit is javított volna a védősereg helyzetén. A vezérkar kérdésesnek tartotta, hogy a jelentős idővesztéssel járó hadművelet végén lesz-e még egyáltalán kiket felmenteni, a Führer mégis mereven ragaszkodott eredeti tervéhez. Minden kitörési kísérlet szigorú megtiltása után, január 11-én még ki sem bontakozott a Pilisben frissen bevetett erők támadása, amikor megérkezett parancsa az azonnali átcsoportosításról. Gille és az OKH között megkezdődött a 24 óráig tartó kötélhúzás a támadás továbbvitele érdekében. Még aznap 20.20-kor megérkezett az ismételt azonnali átcsoportosítást elrendelő parancs. Gille 3 óra múlva a teljesítés helyett azt táviratozta vissza, hogy a támadás sikerrel halad előre, és a legnagyobb akadályt a nehéz terep jelenti. Táviratát felettesei kommentár nélkül adták tovább Hitlernek, nem volt meg bennük a bátorság, hogy csatlakozzanak Gille akciójához. Félórás eredménytelen gyözködés után Hitler ismét kiadta az átcsoportosítási parancsot. Gille Himmleren keresztül próbálta elérni a parancs módosítását, de eredménytelenül. Mivel csapatai Pilisszentkereszt után nem tudtak látványos eredményeket felmutatni, elvesztette utolsó aduit is. Január 12-én este 20 órakor ki kellett adnia a parancsot a visszavonulásra. 14-én este az oroszok megint birtokba vették a Duna-kanyar falvai közül a legtöbbet szenvedett Pilisszentkeresztet és a Dobogókő térségét is.

A támadás leállítására körül komoly vita alakult ki a háború utáni memoár- és szakirodalomban. A harcok részeseinek egybehangzó véleménye szerint a biztos siker gyümölcseitől fosztotta meg őket a visszarendelő parancs. Ezzel szemben több hadtörténész szerint Hitler helyesen cselekedett, mert a szovjet csapatok Bicske felől levághatták volna az előrenyomulás zsákját. A vitát Hitler céljainak merőben eltérő interpretálása okozza. Gille és tisztjei meg voltak győződve arról, hogy a felmentő kísérletek célja a védők kimentése. A támadás csak arra volt alkalmas, hogy a védőknek folyosót nyisson (amiben kivételesen a szovjet fél is segített volna), de arra már nem, hogy az összeköttetést huzamosabb időn keresztül fenn is tartsa. Ezzel szemben Hitler és a helyzetet nem kellő mélységben ismerő tábornokai abban reménykedtek, hogy ezekkel a korlátozott erőkkel képesek lesznek visszaállítani a karácsony előtti helyzetet. Budapest feladása számukra szóba sem jöhetett. A Harmadik Birodalom

vezetési struktúrája 1944–1945-ben már egyre kevésbé tartalmazott olyan elemeket, melyek konfrontálhatták volna Hitlert a realitásokkal, és ennek folyományaként képtelenebbnél képtelenebb hadműveleti célok születtek. A feladatok és célok teljes koordinálatlansága tükröződik a magyarországi harcokban, hiszen 1945. januártól márciusig folyamatosan újabb és újabb páncéloshadosztályok kapcsolódtak be a támadásokba, miközben a hadműveleti cél változatlan maradt. Ha ezeket az erőket egyszerre vetették volna be, akkor a támadások sikerének esélye nagyobb lett volna.

Az idő egyértelműen a szovjeteknek dolgozott, hiszen páncélosaik január 8-án a Kisalföld kapuja előtt álltak, és már Pozsonyt és Bécsét fenyegették. A Dél Hadseregcsoport ezért a legszívesebben már ekkor abbahagyta volna a felmentési kísérleteket, és erőit a Dunától északra csoportosította volna át. Ebben az esetben viszont engedélyezni kellett volna a kitörést, hiszen annak elmaradása a védők sorsára hagyását, pusztulását jelentette volna. A kilátástalan küzdelmet viszont aligha vállalták volna sokáig a védők. Hitler mégis a „va banque” megoldást választotta, és abban reménykedett, hogy a Duna északi partján indított szovjet támadás majd csak kifulladásig tart. A történetek sajátos módon őt igazolták: a 20. páncéloshadosztály sebtében átcsoportosított harckocsijai megállították a szovjet támadást, sőt mintegy 50 kilométerrel vissza is vetették a 6. gárda-harckocsihadcsapatát. Sokkal súlyosabban érintette a németeket a lengyelországi helyzet. A szovjet hadosztályok több hadseregcsoporttal január 12-én Krakkótól északra is támadásba lendültek, és több száz kilométeres arcvonalon áttörték a frontot. Páncéloshadcsapatok és Berlin közt semmilyen komolyabb erő nem állt rendelkezésre, Hitler mégis makacsul ragaszkodott a felmentési kísérletek folytatásához, annak ellenére, hogy a vezérkar a támadás abbahagyását és az azonnali átcsoportosítást javasolta, mint a katasztrófa elkerülésének egyetlen lehetőségét.

4.3. A Konrad III. hadművelet

Az átcsoportosítási parancs értelmében a IV. SS-páncéloshadtest alakulatait január 17-ig a legnagyobb titokban a Balaton és Székesfehérvár közé csoportosították át és másnap harcra vetették. A II. világháború különlegessége, hogy ebben a hadműveletben alkalmaztak először olyan páncélosokat, melyek infratávcsövekkel voltak felszerelve, így éjjel is tudtak tájékozódni.

Harckocsik és rohamlővegek		
	január 18.	január 27.
szovjet ⁵³⁰	kb. 250	343
német ⁵³¹	kb. 376	108

24. táblázat. Erőviszonyok a Konrad III. hadművelet idején (1945. január 19–27.)

„A 4. gárdahadsereg törzsének felderítő osztálya nem állt a helyzet magaslatán,”⁵³² írták szovjet szerzők annak kifejezésére, hogy a német támadás teljesen meglepte tábornokaikat. Gille páncélosai elsöpörték a 7. gépesített hadtest aznapi ellentámadását, a 133. lövész- és a 18. harckocsihadtestet pedig teljesen elvágták hátsó vonalaiktól. Csak a német gyalogság hiánya miatt sikerült a bekerített szovjet alakulatoknak kitörniük a gyűrűből. Január 19-re a német páncélosok néhány menekülő egység szétszórása után Dunapentele térségében érték a Dunát, kettészakítva ezzel a du-

dapesttől. Tolbuhin csapatai azonban szilárd védelmet építettek ki a Váli-víz mentén, melynek jeges meredélyein alig tudtak átkapaszkodni a német harckocsik. A támadás január 26-ig kb. 25 kilométerre⁵³⁴ közelítette meg a budapesti ostromgyűrűt.

Sztálin a háború végén már nem szívesen bocsátkozott kalandokba. Tudhatta, hogy csak néhány hónap kérdése, és csapatai az angolszászokkal állnak majd szemben. A szovjet diktátor a háború elején rugalmatlan kitartást elrendelő parancsaival milliókat küldött hadifogságba vagy a pusztulásba, most viszont a súlyos helyzet miatt felvetette a Dél-Dunántúl teljes kiürítésének lehetőségét is, és szabad kezét adott Tolbuhinnak.⁵³⁵ A kiürítés két hadsereg teljes fegyverzetének, harceszközeinek és hadianyagának elvesztésével járt volna, mert az idő rövideje miatt csak az élőerő kivonása jöhetett volna szóba. A szovjet vezetés idegességére jellemző, hogy már január 21-én felrobbantották a Dunapentele és Dunaföldvár magasságában épített pontonhídjaikat, megszüntetve ezzel a még harcoló részek utánpótlását is.⁵³⁶ Tolbuhin marsall inkább a kockázatosabb és egyúttal bátrabb megoldást választotta: elvállalta a hídfő megtartását, mert úgy értékelte, hogy reménytelen volna egy újabb zökkenőmentes dunai átkelésben bízva feladni az elfoglalt területeket. Rendezni tudta erőit, és január 27-én ellentámadásba kezdett. A Dunáig zsákszerűen kitört német ék igen sebezhető volt, hiszen a Velencei-tó és Simontornya térségéből a szovjet hadosztályok bármikor elvághatták hátsó vonalaitól. Ezt a kedvező lehetőséget felismerve Tolbuhin északról és délről is támadást készített elő. Alárendeltségébe került a kitörés megakadályozására Dél-Buda közelébe csoportosított 104. lövész- és 23. harckocsihadtest,⁵³⁷ valamint a Dél-Dunántúlra erősítésként küldött 30. lövészhadtest is. Bár a német védelem az első napon 122 páncélost lőtt ki – ebből kb. 100 a 23. harckocsihadtest állományába tartozott –, Székesfehérvár kivételével mégis fel kellett adni az elfoglalt területeket. A harcok hevességére jellemző, hogy csak Vereb község határában 70 kilótt harckocsi és 35 szétlőtt löveg maradt a harcok mementójaként. A folyamatosan ellentámadásokba lendülő szovjet egységek Székesfehérvár északi részébe is betörték, és február elejére a németeknek fel kellett adniuk az elfoglalt területek nagy részét. Hitler a felmentési kísérletek kudarcát látva, január 28-án elhatározta, hogy Magyarországra csoportosítja utolsó tartalékát, az ardenneki offenzíva óta feltöltésen lévő 6. páncélos-hadsereget. A „Tavaszi Ébredés” hadművelet megindulásának idejében azonban nem volt már kit felmenteni – Buda február 13-ára teljesen szovjet kézre került.

Budapest védőserege így is sokkal tovább tartotta magát, mint ahogyan azt a német vezérkar tábornokai remélték: Balck január második felében már a kitörésre sem tartotta képesnek a védőket.

Jegyzetek

⁵⁰⁶ Ernst Philipp levele Gosztznyi Péterhez, 1985. július 23.

⁵⁰⁷ Gerhard Boldt: Die letzten zehn Tage in der Reichskanzlei, 28. o.

⁵⁰⁸ Magyarország felszabadítása, 224. o.

⁵⁰⁹ Ney Károly huszár főhadnagy, SS-Obersturmbannführer a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség tagjaiból szervezte harccsoportját, mely a háború végére már 5000 főre nőtt. Szálasi Ferenc lefokozta és kicsapta a honvédségből, mert nem teljesítette parancsait. Ney Károly a háború után a CIA ügynökeként vezette a titkos ausztriai fegyverraktárak és szabotázs csoportok szervezését.

⁵¹⁰ 1., 2., 4., 9. gárda-, 7. gépesített hadtest, 5., 18., 23. harckocsihadtest, 4., 6. gárda-, 5. lovas-hadtest.

⁵¹¹ Tóth Sándor munkáiban a szovjet harckocsik számát csupán 150-200 darabra tette.

⁵¹² M. Svirin, O. Baronov, M. Kolomic, D. Nedogorov: Tankovie Szrazsennyja. Boj u Oзера Balaton. Janvar-Mart 1945. g. EksPrint NV 1999, S. 77.

- ⁵¹³ Minden lovashadtest állományába szervezetszerűen három harcokcsi- és egy önjáró tüzérezred tartozott, teljes feltöltöttség esetén ezredenként 21 db harcjárművel.
- ⁵¹⁴ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása 131., 170. o.
- ⁵¹⁵ Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből, 80. o.
- ⁵¹⁶ Minaszjan: Oszvobozsgyenyije, 357. o.
- ⁵¹⁷ Minaszjan: Oszvobozsgyenyije, 363. o.
- ⁵¹⁸ A 7. gépesített, az 5. gárda-lovas-, a 2. gárda-gépesítethadtestek.
- ⁵¹⁹ Tóth: Budapest felszabadítása, 157. o.
- ⁵²⁰ Tóth: Budapest felszabadítása, 156. o. A 49. és a 109. gárda-lövészadosztályokról és a 2. gárda-gépesítethadtest részéről van szó.
- ⁵²¹ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 45. o.
- ⁵²² BA–MA KTB Hgr. Süd RH 19 V/59 1945. január 6-i jelentés. A szovjet erőkre vonatkozó adatok saját becsléseim.
- ⁵²³ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 129. o.
- ⁵²⁴ HL KTB Hgr.Süd 898/b, 1945. január 9-i jelentés.
- ⁵²⁵ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 53. o.
- ⁵²⁶ Uo.
- ⁵²⁷ Strassner, Peter: Europäische Freiwillige, 329. o.
- ⁵²⁸ Dr. Tóth Sándor szíves közlése (Krupicz Ferenc, a 37. lövészhadtest tolmácsának beszámolója alapján).
- ⁵²⁹ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 55. o.
- ⁵³⁰ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 169–173. o. adatai alapján.
- ⁵³¹ BA–MA KTB Hgr. Süd RH 19 V/59 állományjelentések.
- ⁵³² Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 245. o.
- ⁵³³ Magyarország felszabadítása, 242. o.
- ⁵³⁴ A szakirodalomban tévesen 18 kilométer terjedt el. A kajászószentpéteri hídfőt, mely a legészakkeletibb elfoglalt község volt, azonban még légvonalban is mintegy 25 kilométer választja el a Sas-hegytől, az akkor legközelebb fekvő tartott ponttól.
- ⁵³⁵ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 169. o.
- ⁵³⁶ Ilja Markin: Na beregah Dunaja, Moszkva, 1953. Idézi Gosztonyi: Légiveszély Budapest, 55. o.
- ⁵³⁷ Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása, 169. o.

5. A kitörés

5.1. A kitörés előzményei

„Az, hogy élek, minden este vad álmokat okoz nekem.”

(Helmut Wolff alezredes, egy azok közül, akiknek sikerült)

A német védősereg már többször tervezte a szovjet ostromgyűrű áttörését és a város feladását. Erre január elején, illetve a későbbi német felmentő vállalkozásokkal párhuzamosan lett is volna lehetősége. Hitler azonban nem engedélyezte a kitörést. Karl Pfeffer-Wildenbruch végig ennek megfelelően tevékenykedett. Csak az utolsó pillanatban szánta el magát a kitörésre, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Buda maradék részei is (a Vár és a Nap-hegy) a szovjet csapatok kezére kerülnek. Önállótlan magatartását jól példázzák a hadseregcsoportokhoz küldött könyörgő táviratai. A kitörés szó helyett mindig csak cselekvési szabadságról mert beszélni, reménykedve, hogy Hitler majd ebben a formában elfogadja a számára elfogadhatatlant: azt, hogy az egyes emberek élete fontosabb, mint politikai céljai. Pfeffer-Wildenbruch magatartása korántsem volt szükségszerű. Sok német, de magyar és román parancsnok is akadt, aki inkább vállalta a kitörést és ezzel együtt a parancsmegtagadást, de nem hajszolta a halálba embereit. Paul Hausser SS-tábornok például kereken megtagadta Harkov védelmét, Szügyi Zoltán vezérőrnagy, a Szent László hadosztály parancsnoka inkább hadbírósaági eljárást kezdeményezett maga ellen, de megtagadta kivérezett hadosztályának bevetését, Antonescu pedig még Hitlerrel szemben is botrányt mert csapni, amikor nem kapott engedélyt csapatai visszavonására. Mindegyikük retorzió nélkül megúsza a felépést. Pfeffer-Wildenbruch ráadásul még kedvezőbb helyzetben is volt, hiszen saját személyét kivonhatta volna a vélt megtorlás alól, amennyiben visszamarad és hadifogságba esik. December vége és január közepe között minden reménye meglehetett arra, hogy a kitörés sikerrel jár, de mi sem állt akaratától távolabb, mint hogy személyes érdekein felülemelkedve, kockázatot is vállaljon alárendeltjeiért.

Egyfajta felfogás szerint a katonaság feladata az utolsó töltényig való kitartás, nem pedig a katonák túlélésének biztosítása. Iskolapéldája ennek a sokat emlegetett francia császári gárda, mely Waterloonál sem adta meg magát (ahogyan haladt előre a háború, úgy vált egyre inkább általánossá ez a német haderőben is). A parancsmegtagadás másik lehetősége, a kollektív kapituláció ezért már nem annyira a vezetői alkat, mint inkább szellemiség kérdése. Ehhez vagy politikailag kellett volna szembehelyezkedni a rendszerrel, vagy az európai humanista, zsidó-keresztény gyökerű hagyomány szellemében kellett volna irgalmat érezni a lakosság és a katonák iránt, illetve a helyzetnek kellett volna olyannyira kilátástalannak lennie, hogy a további ellenállás csak lemeszárlással legyen egyenlő, amellyel szemben már védekezni sem lehet. Az első két változathoz minden jel szerint teljesen hiányoztak a budapesti német katonai vezetésen belül a megfelelő szellemiségű emberek. Maradt a harmadik változat, azaz annak

a beismerése, hogy a további ellenállás már semmilyen érdemleges eredménnyel nem jár. Ha valaki ezt választja, formálisan teljesen fedezi magát katonailag. Budapest katonai parancsnoka nem ezt tette. Inkább a halálba küldte az embereit.

Annak is oka van, hogy ehhez ugyanezek az emberek „partnereknek” bizonyultak. A háború folyamán nem volt példa arra, hogy német védősereg letegye a fegyvert a Vörös Hadsereg előtt, ha választhatott a megadás és a kitörés között.⁵³⁸ Ennek első sorban pszichológiai okai voltak: a katonák nem merték vállalni a megadás ódiumát, mindenki rettegett a szovjetektől és Szibériától. A keleti fronton totális világnézeti harc („Weltanschauungskrieg”) folyt. Ennek a hadifoglyok sorsára, sőt a magukat megadni próbáló német katonákra is végzetes következményei voltak. A németeket tehát nemcsak a köteleességteljesítés és a „hűség” ethosza, hanem a félelem is arra kényszerítette, hogy az utolsó tültnégyig kitartsanak.

A Citadella utolsó óráira például így emlékszik vissza egy szemtanú:

„Február 10-e volt, és köd ült a hegyen. Vékony hóréteg is képződött, borzongtam a hidegben. A németek akár egy nagygyakorlaton – úgy intézkedtek. Szolgálati jegyeket írtak, a Citadella helyiségeiben futárok és parancsok oszlatták el az álmosodást. Német tisztí csoportok rendezett egyenruhában néhány német gyalogos egységet irányítottak. Rendelkeztek a golyószórók kilövési irányairól, mutatták az ellenséges vonalakat, és tűzparancsokat osztogattak. A legénység a hóban feküdt és tüzelt, a tisztek mellettük álltak, és nem törődtek az akkor már igazán füttyülő lövedékekkel. Szinte álomszerűnek tűnt ez nekem, és amikor egy álló tiszt összeesett, egy másik állt helyére, és tudomásul sem vette látszólag, hogy itt a vég. Lényegében keresték a halált, mert tudták, hogy **más megoldás nincs** számukra.” [Kiemelés tőlem, U. K.]⁵³⁹

Pfeffer-Wildenbruch ekkor szánja el magát a cselekvésre. Miután a további ellenállás kilátástalanná vált, elhatározza a kitörést. Mivel Hitler minden ilyesmit megtiltott, ezért csak az utolsó pillanatban, február 11-én 17.50-kor jelenti rádióján a következőket:

„1. Élelmszerűnk felhasználtuk, az utolsó tültnégy a csőre töltve. Budapest védői választhatunk a kapituláció vagy a harc nélküli lemeszárlás között. Az utolsó harcképes német részekkel, honvédekkel és nyilaskeresztesekkel együtt offenzív módon új harci és ellátási bázist keresek.

2. Február 11-én a sötétedés beálltával kitörök. Kérek felvételt Szomor-Mária-halom térségében.

3. Fényjelzés: kétszer zöld = saját csapat.

4. Erők: németek 23 900, ebből 9600 sebesült; magyarok 20 000, ebből 2000 sebesült; civilek 80–100 000.”⁵⁴⁰

Alig hangzottak el az éterben e szavak, a személyzet máris hozzálátott a rádióberendezések megsemmisítéséhez. Az akció visszafordíthatatlanná vált.

A nehézfegyverzet maradéka ekkorra már elveszett (a Gellért-hegy és Várhegy közti tűzérés), vagy közelharcban volt lekötve. Az eredetileg kb. 120 páncélosból és több mint 450 lövegéből 1945. február 11-én már csak 12 Panther, 6 rohamlöveg, 9 Hetzer, valamint 10–15 azonosíthatatlan harckocsi és meghatározhatatlan számú páncélgépkocsi és talán 50–60 különféle ürméretű löveg volt bevethető állapotban, melyek nagy részét a kitörés előtti órákban felrobbantották.⁵⁴¹ Elsősorban azért, mert a Feldherrnhalle keretébe tartozó járművek a Nap-hegyen állomásoztak, és nem lehetett őket feltűnés nélkül átcsoportosítani a kitörés tervezett helyszínére. Néhány harckocsit és páncélozott csapatszállítót, melyek a Vár északi részén állomásoztak, a parancs ellenére megkíméltek, hogy a kitörésben felhasználhassák őket (legfeljebb 8–10 járműről lehetett szó).

5.2. Hadműveleti tervek, elképzelések

Pfeffer-Wildenbruch február 11-én délelőtt haditanácsot hívott össze, melyen komoly vita után eldöntötték, hogy a kitörést a nehézfegyverzet hátrahagyásával hajtják végre, az erdőkön keresztül, kisebb csoportokban.

A páncélosok alkalmazása több okból is nagy nehézségekbe ütközött. Az útviszonyok nem voltak olyanok, hogy eljuthattak volna velük a tervezett kitörési helyekre, és a titoktartást is megnehezítette volna a páncélosok napközben tapasztalható, meghatározott irányú mozgása. A legnagyobb nehézséget azonban az okozta, hogy a Széll Kálmán és a Széna térnél szinte az összes utca közepén mély harckocsiárok éktelenkedtek, és nemhogy páncélosoknak, de még a gyalogságnak is nehézséget okozott az átjutás. A rohamcsoportok ezért létrákat is vittek magukkal.

Az áttörést este 8 óra a Széll Kálmán térnél tervezték, illetve több kisebb harccsoporttal a Margit körút teljes hosszában a mai Bem moziig. A jobbszárnyon a 13. páncélosadosztályt, a balszárnyon a 8. Florian Geyer SS-lovashadosztályt sorolták be az első lépcsőbe. A második lépcsőben a 22. Mária Terézia SS-lovashadosztály, a Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály következett a magyar alakulatokkal. A harmadik lépcsőt a járóképes sebesültek és a trén alkotta volna. Az első hullám csapataihoz beosztottak 8-12 különböző járművet (páncélosokat és páncélkocsikat), valamint 10 Volkswagen „Schwimmwagent” (kételtű terepjárót) és három motorkerékpárt, az irányítással megbízott tábori csendőrök számára. A kitörők első hulláma clvileg 30 fős csoportokból állt volna, ezekhez egy-egy magyar katonát osztottak be, aki jó helyismeretekkel rendelkezett (a németek már egy hónappal korábban keresték azokat a magyar légvédelmi tüzéreket, akik korábban a budai erdőkben szolgáltak). Első támadási célként a Hidegkúti (ma Hűvösvölgyi) út–Budakeszi úti elágazást határozták meg, majd gyülekező a Remete-hegyen, illetve a Tinnyétől keletre található erdőben. Reggelre a cél Tinnye elérése, majd koncentrált támadás Tinnyére és attól délre. Úgy tervezték, hogy a saját vonalakat másnap dél körül érik el, még a saját csapatokkal való érintkezés felvételének a jelszavát is megtervezték: Hitler–Hindenburg. A haditervet a legnagyobb titokban akarták tartani, a hadosztályparancsnokok csak du. 2-kor, az ezredparancsnokok 4-kor, a csapatok pedig csak este 6-kor tudhatták meg. Ekkor először meg kell semmisíteni a még használható járműveket és katonai berendezéseket. A magyar egységek – parancsnokaikkal együtt – szintén csak utoljára, este 6-kor értesülhettek a tervről, mivel a német vezetés a megbízhatatlannak tartott magyarok árulásától tartott (kivéve Hindyt, aki már 4-kor értesült). A hadosztályparancsnokok már 10-én este megkapták a hírt a másnapi kitörés tényéről, azzal, hogy a részleteket később közlik velük, de addig mindent titokban kell tartaniuk.

A titoktartás sikertelenségére jellemző, hogy több visszaemlékező (köztük magyarok is) már 11-én reggel, sőt volt, aki már 10-én este sejtette, mikor kezdődik az akció.⁵⁴² Nem csoda, hiszen az egész hetek óta a levegőben lógott, és a németek ismeretében valószínűtlen volt a harc nélküli megadás. Azt pedig, hogy a csata az utolsó felvonásához érkezett, már csak abból is sejteni lehetett, hogy február 6-a és 10-e között elkezdtek osztani a kitüntetések: az arra érdemesnek talált főhadnagys és őrnagys a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét, a hadnagys a Signum Laudist, az alvezredek és vezredek a tisztikeresztet, legénységi állományúak pedig vitézségi érmet kaptak tömegesen. A tisztikar fontosabb tagjait „búcsúzóul” soron kívül előléptették, Hindy vezérezredek, Billnitzer altábornagyi rangot kapott.

Magáról a kitörésről a legvadabb elképzelések terjedtek el a katonák között. Sokan azt hitték, hogy rövid gyaloglás után már el is érik a saját vonalat. Egyesek tudni vél-

ték, hogy 15–20 kilométert kell gyalogolni, a szovjetek csak hadtápegységeket állítanak szembe, és a felmentő sereg már Pilisszentkeresztnél várja a kitörőket.

„A felmentő egységek Budakeszin vannak. Gyerekjáték lesz a kitörés. Elöl mennek majd a Tigrisek, utána a gépesített SS-alakulatok, azután a nyilas egységek, majd a Wehrmacht és a magyar csapatok. A Dunántúlon kipihenjük magunkat, megkapjuk az új csodafegyvereket, garantálom, hogy 3 hét múlva egy orosz katona sem lesz az országban”, mondta egy nyilas tiszt a parancs kihirdetésekor.⁵⁴³

Mások ehhez hozzátették, hogy az áttörés tervezett helyén románok védenek, akik rögtön el fognak futni. Az illúziók alól még magas rangú tisztek sem tudták kivonni magukat. Február 11-én este 6 után Schmidhuber tábornok, a 13. páncéloshadosztály parancsnoka *„atyai hangulaton sugároz meghitt baráti körében”,* és kijelenti:

*„Hát csak nem hagyjuk itt elfogni magunkat! Holnapután már együtt leszünk a mieinkkel, egy üveg borocska mellett üldögélve.”*⁵⁴⁴

Hasonló meggondolásból civilek serege is készült a kitörésre, sok esetben gyerek-kocsival, bútorokkal felmálházva.

A józan szemlélő számára azonban sejthető volt, hogy a vállalkozást nem koronázhatja teljes siker. Talán nem véletlen, hogy Pfeffer-Wildenbruch és Dörner SS-Oberführer 500 SS-rendőr kíséretében külön utat választott: az Ördög-árok csatornáján keresztül akarták kikerülni az akció legkritikusabb részét, a szovjet vonalak áttörését, hogy csak a Bolyai Akadémiánál érjenek napvilágra. Német utasításra a magyar hadtestparancsnokság közvetlenül a IX. SS-hegyihadtest mögé sorolt be.

A szovjet fél minden bizonnyal sejtette, hogy kitörés készül. Erre minden alapja megvolt, hiszen a német csapatok, ha csak lehetett, mindig megpróbálkoztak ezzel. Három védőövet alakítottak ki ezért: az első a Széll Kálmán tér, a második a János Kórház magasságában volt, a harmadik a János-hegy lejtőin húzódott. A kitörés kezdetekor az első öv feladásával számoltak, és előkészítették a visszavonulást a Bimbó út–Törökvész út–János-hegy délkeleti lejtő–Virányos–Kis-Sváb-hegy vonalra, hogy az így képződő zsákban fogják fel a kitörők rohamát.⁵⁴⁵ A Széll Kálmán téren és az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasorban a 180. lövészhadosztály egységei rendezkedtek be védelemre, melyet a Bimbó úton és a János Kórháznál beásott T–34-esek is támogattak. Február 9–10. között a Széll Kálmán tér–Retek utca–Fillér utca térségéből kitelepítették a lakosságot,⁵⁴⁶ a hátrább található utcákban pedig megparancsolták, hogy az összes bejáratot, ablakot be kell zárni (ebben az időpontban Pfeffer-Wildenbruch még el sem szánta magát a kitörésre). Budapest és a front között további erők állomásoztak, így például a 2. gárda-gépesített- és az 5. lovashadtest. Dorog térségében is tartózkodott egy szovjet páncélos alakulat, amely kitörés esetén lezárhatta a Tinnye és Perbál közötti utat (így is történt).

Egyes információk arra utalnak, hogy a németek haditervét elárulták.⁵⁴⁷ Valószínűtlennek tartjuk, hogy a kitörés terve pontról pontra kitudódott volna: nincs rá egyetlen még csak némileg bizonyító forrás sem. Ellenkezőleg, a szovjetekhez beosztott magyar önkéntes századok már február 10-én parancsot kaptak a kitörés elhárítására, és felvonultak a Budakeszitől keletre fekvő erdők szélén, valamint a Városmajor térségében,⁵⁴⁸ akkor, amikor Pfeffer-Wildenbruch még össze sem hívta haditanácsát. Árulás nélkül, józan ésszel is ki lehetett következtetni a kitörés lehetséges irányait. Nyilvánvaló volt, hogy a németek a legrövidebb, erdős utat fogják választani, ahol nem kell nyílt terepen összemérni erejüket a fölényben lévő szovjet páncélosokkal.

A kitörés közvetlen katonai előkészítéséről csak nagyon kevés adattal rendelkezünk.

Egyesek szerint este 6-kor a Margit körúton és másutt is civilbe öltözött előkészítő csoportot dobtak át a németek, amelynek az lett volna a feladata, hogy hátulról

göngyöltse fel az arcvonalat. Ezt a módszert korábban az oroszok is alkalmazták a Déli pályaudvar elfoglalásakor.⁵⁴⁹

A magyar I. hadtestparancsnokságon szervezetszerűen is működött egy ún. diverzáns csoport, amely civil ruhában hajtotta végre akcióit.⁵⁵⁰ Valószínű, hogy ez a kitörés előkészítésében is részt vett.

Más források szerint a kitörést a németek szovjet egyenruhába öltözött csoportjának kommandóakciója vezette be. Mint „szovjet őrség” német foglyokat kísérve lefegyverezték a Széll Kálmán tér orosz őrségét.⁵⁵¹

Pfeffer-Wildenbruch és a többi túlélő tiszt nem emlékezett semmi ilyesmire. Tudomásuk szerint a Küндiger-harccsoportnak kellett megnyitnia a Széll Kálmán téren a frontot.

Az ostromról szóló művekben sztereotípiaként ismétlődik, hogy „az oroszok pontosan 20 órakor kezdték beborítani a Várat elképzelhetetlen méretű pergőtűzzel. Ugyanekkor a Várból kifelé tódult a tömeg...”⁵⁵² Mindezt elsősorban azért idézik, hogy bizonyítsák: a kitörés legapróbb részleteit is elárulták.

A valóság azonban nem ez volt. A tüzéségi tűz nem hirtelen kezdődött, hanem az este folyamán egyre fokozódott és 22–23 óra között érte el csúcspontját.⁵⁵³ Csak a Bécsi kapu teret érte meglepetésszerű pergőtűz – az ott gyülekező nyilasok, katonák, civilek nagy része ebben a pergőtűzben pusztult el.⁵⁵⁴ Bár a szovjetek sejtették a kitörés helyét, az időpontjában valószínűleg nem voltak teljesen biztosak. Már csak azért sem, mert Budapest ostroma alatt a német–magyar csapatok több mint 20 alkalommal kíséreltek meg ellenlökéseket, melyekről soha sem lehetett tudni, hogy nem a kitörést készítik-e elő.

5.3. A védelem helyzete a kitörés idején

A védelem helyzete – elsősorban déli szakasza – ekkorra már meglehetősen áttekinthetetlen volt.

A Gellért-hegyi Citadellát február 11-én a déli, kora délutáni órákban foglalták el a szovjet csapatok. A Kis-Gellért-hegy felől indított rohamban átállt magyar egység is részt vett, nagy veszteségeket szenvedve. A Gellért-hegy elvesztésével lényegében megszakadt az összeköttetés a Kelenföldön és a Gellért Szálló környékén elszállásolt magyar alakulatokkal, akik Pfeffer-Wildenbruch február 10-én este adott parancsa ellenére nem települtek át a Várnegyedbe, korábbi, Fő utcai szálláshelyükre.⁵⁵⁵

A németek a területet február 10-én este kiürítették; a visszaemlékezők szerint csak néhány német katona maradt vissza, abban a reményben, hogy a magyarokkal együtt veszélytelenebbül fogságba eshet.

A kitörés előtti órákban a front közelítőleg a Hegyalja út mentén vezetett föl a Nap-hegy és a Gellért-hegy közötti nyeregbe. A Gellért-hegy tövében a Rác fürdő feltehetően még német kézben lehetett, de a német főellenállási vonal, ha ilyesmiről a kitörés előtti órákban még egyáltalán beszélni lehetett, a Döbrentei tér Duna-parti házsorától vezetett rövid szakaszon az Attila utca, majd Czákó utca mentén a Nap-hegyre. Az üres tabáni lejtők akkor már a senki földjének számítottak. A Nap-hegy német kézben volt a Hegyalja úttól a Mészáros utca mentén, majdnem a Déli pályaudvarig, a főellenállási vonal a Vérmező Mikó utcai sarkáig tartott. A Krisztina körúton a Maros utca és a Bors (ma Hajnóczi) utca között még több házban német csapatok harcoltak, miközben a szovjet alakulatok másutt már kijutottak a Krisztina körülig és a Déli pályaudvarral szembeni Vérmezőig. A Széll Kálmán téri Postapalota felső szintjein egykori résztvevők szerint szintén német–magyar alakulatok voltak, de az alsó szinten már szovjet

40. kép. A Széll Kálmán tér a kitörés áldozataival

csapatok tartózkodtak. Ezek kifüstölésére február 10-én a 12. tartalékhadosztály harccsoportja és a Vannay-zászlóalj maradéka meglepetésszerű támadást indított a Széll Kálmán térre vezető villamosvonal árkában található és ma is látható légóbejáraton keresztül. A rohamcsoport behatolt a Postapalotába, de a szovjet csapatokat nem sikerült teljesen kiűzniük, ezért rájuk gyújtották az épületet. Ennek ellenére sem sikerült elfoglalni az épületet, ezért a védők a kitörés folyamán még egyszer felgyújtották. A Postapalota mindenesetre a kitörés után már teljesen kiégett állapotban volt.

A Fény és az Ignotus (akkor Klára) utcában még szintén tartotta magát egy-egy ellenálló csoport, amelynek még volt telefonösszeköttetése a Postapalotával!⁵⁵⁶

A további arcvonal a Margit körúton húzódott, egészen a Margit híd budai hídfőjéig. A kitörés előtt e térségben csak kisebb vállalkozások folytak – a Margit körúton eleve lehetetlen volt bármilyen mozgás. A Ganz gyár területén azonban még ekkor is a 4. páncélos utászzászlóalj harccsoportja tartott néhány épületet, és a Széna tér északnyugati oldala is a védők kezében volt. A Retek utca egyes házaiban még ekkor is a Vannay-zászlóalj katonái védekeztek. Más házakat azonban már a szovjet katonák tartottak megszállva és a Margit körútról tökéletesen belőtték a Széna teret.

5.4. „A kétségbeesés első felvonása”

(Helmut Friedrich százados az első rohamról)

Február 11-én este 8 órakor megindult az első rohamcsoportok támadása: *„Hirtelen minden oldalról bakák öntik el az utat észak felé. Ismét egy gránátvető rajtaütés. Mindenki fedezéket keres a házak bejárata alatt. Néhányan elvesztik egymást, a szűk*

utcákon egyre nagyobb a tülekedés. Mindenki előre igyekszik a sötétségben... Valahova előre, oda, ahol a Víziváros szűk utcái a Margit körútba ütköznek, ott kell lenni az első vonalnak. Ott, ahol valószínűleg minden ablakban egy orosz várakozik lövésere készen, ott, ahol a főút közlekedési csomóponttá szélesedik, pont ott kell végrehajtani a kétségbeesett tettet. A tér neve: Széna tér!...

Hogy a kitörésnek ennyire pocsék körülmények között kell történnie! A csapat-tiszt számára semmi sem nyomasztóbb, mint amikor végig kell néznie, miként alakul át a katonai vállalkozás – engedve az életösztön parancsának – kétségbeesett, állatias cselekvések láncolatává, ami ellen semmit nem lehet már tenni.

Vékony résen keresztül a házak fekete kontúrája között éles fény, mint valami nagyvárosi főutcán, ahol világítanak a reklámok és a kirakatok. Nem nehéz kitalálni, hogy a fények itt gránátoktól, nyomjelzős lövedékektől és a töménytelen világítórakétától származnak. Ott van tehát a front, a Széna tér! Ezen a szoroson mindenkinek át kell jutnia. Az emberek mellettünk jobbra és balra már megvesztek. Könyökükkel küzdik magukat előre, löknek és rúgnak, akár az állatok.”⁵⁵⁷

„Átrohanunk a nyílt téren. Csattanások és robbanások előttünk, mellettünk, mögöttünk. Géppuskák kelepelnek, géppisztolyok kattognak, lövések dörrennek, kézigránátok robbannak – tűz mindenütt. Gondolkodásra nincs idő. Előttem égő páncélos. Elöl orosz lövegnek kell lennie, amely mindig belelő a tömegbe. Telitalálat telitalálatot követ. Akit eltálatnak, fekvé marad. Akár a lemmingek, vakon előrehajtva hullanak a tengerbe, – ahogy itt is előrelökődösödik a tömeg, mely nemrég még fegyelmezett volt, s most a vesztébe rohan.”⁵⁵⁸

Az Ostrom utcában a Vannay-zászlóalj még életben levő tagjai gyülekeztek. Felszerelésük lepedőből varrt hóköpeny, kis zsákban csokoládé, pálinka, szalonna, sisak, kézigránátok, néhány – részben szovjet – géppisztoly, utóbbiak nagy előnye, hogy nem volt nehéz lőszert szerezni hozzá.

„Közülük hárman kifogástalanul beszéltek oroszul. 1 német Besszarábiából és 2 vannaysta – ezek közül az egyik 10 évig volt hadifogoly, a másik rutén fiú volt – lét-rákat vittek magukkal – ezt horizontálisan csúsztatva a páncélarokot áthidalták, és négykézláb át a sötétben az orosz őrkkel beszélve – átjutottak! – Jelentés vissza, induljon a 2. csoport. Közben azonban elszabadult a pokol: igen erős aknatűz, géppuska és egyéb kézfegyver, ennek ellenére a 2. csoport jórészt átjutott, és elérték a Posta épületét, ahol az emeleten kitartó vannaystákból többen lejutottak.”⁵⁵⁹

Többek szerint az oroszok eközben hangszórókból a „Hiába menekülsz, hiába futsz” című slágert játszottak hangszórókon, illetve „tudjuk, hogy ki fogtok törni, már várunk benneteket”, kiáltozták.⁵⁶⁰ A Batthyány, Mátray, Várfok és Ostrom utcákban óriási kavargás alakult ki ezalatt – az első hullámba kijelölt csapatok nagy része még be sem érkezett, de a későbbi indulásra beosztottak tízezres tömege már ott tolongott az utcákon, lehetetlenné téve a hátsóknak az előrejutást. A kitörés haditerve már az első percben felborult.⁵⁶¹

A Széll Kálmán téren szovjet világítórakéták árasztottak nappali fényt, a környező házakból géppuskatűz zúdult a kitörők első csoportjára:

„A Széna téren borzalmas tűzérési és aknatűzet kaptunk és további veszteségeink voltak... A kitörés elakadt. Ekkor maradék rohamzászlóaljunk lendült támadásra. A Széna tér jegén átkorcsolyázva a házak mellett találtunk védelmet, és megsemmisítettük a Törökbástya vendéglőben elhelyezett orosz aknászokat. A pillanatokig tartó zavarban más egységeknek is sikerült átjutni, és a kitörés az Új Szentjános Kórház felé tért nyert.”⁵⁶²

Vajda Alajos a Hattyú utcából közelítette meg a Széll Kálmán teret: „Ami onnan kinézve láttam, az minden képzetetet felülmúlt. A Széna tér, és a mai Moszkva tér majd-

nem teljesen világos volt a sok nyomjelző lövedéktől, világítórakétától, fényszóróktól. Vízszintes fénycsíkok tömegét vonták a nyomjelző lövedékek. Akna akna mellett robbant. Cseppet sem tűz, ha azt írom, hogy mindenfelé hullahegyek tornyosultak."⁵⁶³

A Városmajorban a park fái között szökellve, állandó tűzharcban lehetett csak előre jutni.⁵⁶⁴ Kündiger alezredes csoportjának támadása a kellő erő hiánya miatt kudarcba fulladt. A rövid időn belül megismételt újabb három roham szintén összeomlott a szovjet védők tüzeiben. Csak a Postapalota és a Városmajor felé indulók zöme tudott már az első hullámmal kijutni.

A néhány német (vagy magyar) páncélos feltehetőleg a Vérmezőről tört ki (egyes szemtanúk szerint 3 magyar páncélos indult el a kitörés kezdetekor). Egy másik csoport (2-3 páncélos és néhány páncélcocsi) a Városmajor utcában próbálta áttörni a szovjet állásokat. Ernst Keller harcokcsijának üzemanyagtartályába valaki előző nap cukrot szórt, így a jármű motorhiba miatt azonnal kiesett. Az elől haladó páncélcocsi éppen felkapaszkodott a Városmajor utca elején épített barikádra, amikor teli találatot kapott – a benne ülők azonnal meghaltak, és a kilőtt kocsi miatt lehetlenné vált a továbbhaladás.⁵⁶⁵ Katasztrófális veszteségeket okoztak a János Kórháznál beásott szovjet nehézfegyverek. Itt sokáig lehetetlen volt a továbbjutás, míg – szemtanúk szerint – egy csodával határos módon megmaradt harcokcsi meglepetésszerűen meg nem semmisítette őket.

A szovjet páncélosok közül, melyek a Városmajorban, a János Kórháznál és Budaörsön álltak fel, a magukkal hozott páncélokklöklökkel többet kilőtték a kitörőket. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a rohamozók csak 6-7 kiló felszerelést cipelhettek magukkal – néhány kézigránátot, puskát vagy géppisztolyt, legfeljebb 7 tárat, és néhányan páncélokklöt. Géppuskavívók már csak nagyon kevesen voltak, mivel a hevedereket két külön embernek kellett vinnie, és az egész szerkezet nehéz volt. Sok katonának a heves harcok miatt az első kilométer megtétele után minden lőszere kifogyott.

Wácsek vezérkari százados részletesen leírja a vele történeteket: Az 1. páncélos-hadosztály parancsnoksága a 30 fős, géppisztolyokkal felszerelt rohamutász szakasszal együtt először este nyolckor a Mechwart téren próbálkozott az áttöréssel, de az erős szovjet elhárító tűz miatt meg sem tudtak moccanni. Visszatértek a Batthyány utcába és a Széna téren vágtak keresztül a Retek utcán át, ahol két páncélos lángolt. Mivel tartottak attól, hogy esetleg a bennük levő lőszer felrobban, a sarki hentesboltba húzódtak. Itt Vértessy János ezredes, hadosztályparancsnok hasraesett és kitörte egyetlen megmaradt fogát: „*Ez nekem peches nap*”, sóhajtott föl, talán megsejtve a következő hadifogságát is, melyben 24 óra múlva agyonlövik. 30 éve ugyanezen a napon végzett az orosz vonalak mögött kényszerleszállást a Przemyslből hazainduló gépével, aminek következménye 3 éves hadifogság lett, ahonnan csak 1918 elején tudott megszökni.⁵⁶⁶

Kb. 22–23 óra között értek ki az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor elejére, ahol valóságos tömeg hullámozott a Széll Kálmán tér felől. Gyerekkocsit toló anyák, civilek is voltak köztük.

*„Hirtelen 3 szovjet páncélos gördült ki a Pasaréti útról, és kb. 400 méterről gránátokkal és nyomjelző lövedékekkel tűz alá vette a tömött sorokban haladókat. Elképzelhetetlen, ami ott volt. A gránátok 8-10 embert sodortak el mellettem. Amikor meg ki akart térni az ember, valamilyen alakra lépett, aki jajgatni kezdett. A tömeg a házakba húzódtok, majd mikor végre valakik kilőtték páncélokklöklökkel a harcokocsikat, hurrákiáltással ismét előtódult, úgy, mint amikor hurkatöltőből nyomják ki a húst. Nem sokára azonban megjelentek a következő harcokcsik, és a mészárlás kezdődött előlről. A még életben maradtak nagy része a Fillér utcába menekült, és ott tört tovább északnyugat felé.”*⁵⁶⁷

A kitörők első, több ezer fős hulláma – valószínűleg az élő erő nyomásának köszönhetően – átjutott a 180. szovjet lövészadosztály vonalán, átgázolva az elől menők-ből keletkezett hullahegyeken, és végigrohanva az Olasz fasoron egészen Budagyöngyig, a Budakeszi elágazásnál található patikáig jutott. Mindezt azonban hihetetlen áldozatok árán. A veszteség olyan elképesztő volt, hogy a második hullám beérkező katonái nem mertek megmozdulni, látva az első sorsát. A Várnegyed szűk utcáiban óriási torlódás alakult ki, mert a hátul levők, akik erről nem tudtak, igyekeztek a kitörési ponthoz jutni. Ez gyakran órákig tartott. A káoszt fokozta, hogy az első hullámba tartozó alakulatok zöme még el sem jutott időben a kitörés gyülekezőhelyeire, ezért az első rohamok a kellő erő hiányában szinte mind véresen összeomlottak.⁵⁶⁸

Az áttörés azonban nem jelentette az elfoglalt terület teljes megtisztítását. A házak emeletein továbbra is szovjet katonák maradtak, akik hol elbújtak, hol tüzet nyitottak a menekülőkre.

Az utcákban, kapualjakban összeszorult tömegre zuhogtak a különböző kaliberű lövedékek. A teljesen apatikussá vált katonák egy része már itt feladta a küzdelmet:

„Minden kapualjban és az utcán is sebesültek fekszenek. Itt nyögés, ott káromkodás, amott meg könyörgés: – Bajtárs, lőjj agyon, lőjj agyon, bajtárs. – És még könyörgőbben: – Hát senkinek sincs szíve! Itt van mellettem a pisztoly. Kérlek, lőjj agyon. Én nem tudom megtenni, mindkét kezem odavan,” emlékezett vissza a Széll Kálmán tér kapualjaiban lezajló jelenetekre egy volt egészségügyi tiszthelyettes,⁵⁶⁹ akire egy könnyebben sebesült csoportot bízta, hogy azokkal törjön át a harmadik hullámban, és akinek emberei elbújtak előle, csak ne kelljen továbbmennüik.

A második lépcső kb. 21–23 óra között ért az első vonalhoz. Ernst Schweitzer⁵⁷⁰ így emlékszik vissza:

„Az épület védett oldalához szorulunk és megállapítjuk, hogy előtte a területet mindkét oldalról orosz géppuska és páncéltörő ágyúk tüze uralja. Az út folytatását halottak és sebesültek szegélyezik. Lábaik előtt több mint egy tucat hullá hever, akiket akkor ért találat, amikor kilökték őket a mögöttük haladók az épület holteréből... egyszerre csak minket is belenyomnak hátulról a tűzvonalba. Nincs idő tétovázni: megragadom az 1. a kezét⁵⁷¹ és elkiáltom magam: Gyerünk! Az életünkért rohanunk. Át a téren. Csattognak a lövések, szerencsénk van. Néhány másodperc alatt magunk mögött hagyjuk a 300 méteres halálzónát. Szűk utcában találjuk magunkat, 4-5 emeletes házak vesznek körül. Felugat egy gépfegyver, lövések a házak felső emeletéről, lentől a mi katonáink lőnek felfelé, ki tudja hol van barát és ellenség.” (Helyszín a Széna tér és a Lövéház utca).

Schmidhuber tábornok, a 13. páncélosadosztály parancsnoka még a Retek utcában elesik, tetemét később sok társával együtt az Ostrom utcai harcokcsírokba hajítják,⁵⁷² Zehender, a 22. SS-lovashadosztály parancsnokának jobb lábát gránát szakítja le és öngyilkos lesz. Egy másik helyszínen is hasonló játszódik le: Rumohr SS-Brigadeführer, a 8. SS-lovashadosztály parancsnoka és három tisztje egy zugligeti házban a kilátástalanul való helyzetben végez magával. A Budáról kivezető utakat mindenütt kegyelemlövésért esdeklő sebesültek szegélyezték.

Az első vonalat a szovjet csapatok éjfél előtt kiüritik, illetve elbújnak a házak padlásán. Billnitzer altábornagy csak 23 óra körül ért a Széna térre:

„... szörnyű látvány fogadta csoportunkat. Amikor csoportot írok, akkor arra kell gondolni, hogy néhány emberről volt szó, akik hol csatlakoztak a csoporthoz, hol elszakadtak egymástól. A sötétségben és a távoli csatazaj miatt lényegében csak Bill apó [Billnitzer altábornagy, U. K.] és segédtisztje volt az, aki mindig velem voltak ebben az időszakban. Éjfél körül lehetett. A Széna tér közepén lángolva égett egy közepes harcokcsi, melynek német felségjelzését jól lehetett látni. Ez a lángoló harcokcsi

megvilágította az egész teret, és látni lehetett a harcok nyomait, mert innen az Olasz (Szilágyi Erzsébet) fasor felé indult el az első kitörési kísérlet. Láttunk mindenfelé fekvő hullákat és járművek roncsait. Átjutottunk az Olasz fasor felé vezető út elejére, ahol a házak földszintes ablakaiban főleg német sebesült katonák nyöszörögtek, és kértek cigarettát szenvedéseik enyhítésére. Tőlük tudtam meg, hogy a kitörésük nem sikerült, és hogy rengeteg halottat láttak. Ebben az időszakban viszonylagos csend volt. Hallani lehetett az égő járművek sercegő hangját, és a már mindenbe beletörődő sebesültek hangfoszlányait...”⁵⁷³

A Mechwart téren ekkor már szintén csend volt. A szovjetek itt sokáig visszaverték a németek áttörési kísérleteit. A Mechwart téren a Rózsadomb kávéházban pánccéltörő ágyút rejtettek el, mellyel folyamatosan lőtték a Margit körút házait. A lőszert a civil lakossággal hordatták, egészen kb. 23 óráig. Ekkor a németek már olyan közel kerültek a szovjet állásokhoz, hogy az orosz katonák elbújtak, hasonlóképp tettek a lőszerhordó lakosok is.⁵⁷⁴

A szovjet csapatok Budagyöngye, Virányos és a Törökvész út magasságában próbálták felfogni a kitörők rohamát. A német csapatok egy része (elsősorban a 22. SS-lovashadosztály) balra tért ki, elfoglalva a Kis-Sváb-hegyet, illetve a Normafa út, Mátyás király út, Béla király út, Költő utca körzetét, illetve az Istenhegyi út és a Lénárt utca közötti területet. Lent, a Hűvösvölgyi úton, Budagyöngyétől északnyugatra azonban már lehetetlen volt a továbbjutás.

„A sok sebesült és halott kiesése miatt, akik a járdán és az úttesten hevertek, nem lehetett a katonákat továbbmenésre bírni... egy udvarra menekülünk. A véletlennek köszönhetően néhány perc múlva a hadosztálytörzs több tisztje találkozik itt össze. A legtöbben a hideg miatt a pincébe ássák el magukat, és ott egy öreg anyókat kínoznak azzal, hogy mutassa meg a térképen, hogy hol vannak most, ... jómagam az erős

41. kép. Az új Szent János Kórház melletti taxiállomás kifosztott német hullákkal

fájdalmak miatt sebesülésemmel foglalkozom, míg nem Lehmann főhadnagy jön, akinek van még kötszercsomagja, és átkötözi sebemet. Erre a kötésre ráerőszakolom a bőrkésztyűt, és összezárom. Sebesült SS-tiszt érkezik tántorogva az udvarra: – Eltaláltak – mondja –, befejezem az egészet. – Kérdezem, hogy honnan jön. Azt válaszolja, hogy a bal oldalon, egy mellékutcán próbálkozott, de az oroszok mindent lezártak. Maradék 30 emberből többen elesetek és megsebesültek. Főbelövi magát.”⁵⁷⁵

Éjfél körül a Széll Kálmán tér viszonylag elcsendesedett...

„Néhány órával később, amikor mi Bill apóval újra leértünk a Széna térre, az újra kialakuló tömeg ösztönösen megint az Olasz fasor felé vette az útját, mert erre gondolták a megoldást. Kisebb-nagyobb csoportokhoz csatlakoztunk. Egységes irányítás nem volt. A mozgás nem volt egyöntetű, hanem a város felé is kígyóztak kisebb-nagyobb csoportok. Az éjjeli csöndben konokul, makacsul igyekeztek valamerre látszólag teljesen szervezetlenül. Mi Bill apóval és a segéd tiszttel, erre is tisztán emlékszem, elértük a Bimbó utat, és felfelé kígyóztunk a tömeggel. Amikor felértünk, akkor lehetett a völgyből harci zajt észlelni, sőt hernyótalpas járművek fékezése, csikorgása is hallatszott.”⁵⁷⁶

Néhány tiszt még ekkor is rendelkezett némi áttekintéssel a helyzet felett. Helmut Wolff, a Bundeswehr későbbi ezredese, akkor a Feldherrnhalle páncélgránátoshadosztály alezredese felismerte, hogy a mai Szilágyi Erzsébet fasor irányában nincsen lehetőség továbbjutásra. Parancsot adott a hadosztály megérintetlen zászlóaljának, hogy kísérelje meg a Vörösmarty és a Kékgolyó utcán keresztül az áttörést. Ez váratlan sikerrel járt. Szinte ellenállás nélkül átjutottak a feltehetően kiürített szovjet állásokon. Mire rájuk köszöntött a nappal, már a Budakeszi útelágazás feletti meredek magaslaton voltak. Itt a nap folyamán egy újabb, kb. 2000 fős csoport csatlakozott hozzájuk, így összlétszámuk megközelítette a 3200 főt.⁵⁷⁷

A kitörők a szovjet katonákat is sokkolták, különösen, amikor tapasztalniuk kellett, hogy a rohamozók veszteségeikkel nem törődve, örültek vetik magukat a kézi-fegyverek tüzebe. Ezért köztük is több helyen pánik tört ki, mely aztán egyre több hátrább lévő csapatrészt is átragadt. Minderről Lichtenberg Judit naplója számol be, akit az NKGB⁵⁷⁸ tartóztatott le, és február 11-én a késő esti órákban a Lipótmezőről a János Kórház felé szállított.

„A Kútvolgyi úton akkora hadi tömeg verődött össze az éjjel közepén, hogy hosszan rostokoltunk az egyik legszebb villa magas terméskő kerítése előtt. A látvány Metro Goldwyn Mayer tömegjeleneteivel vetekedett. Lovak nyihogva álltak hátsó lábukra, meghököltek a személyautók dudálásától. A hóban megakadt forgó kerekű autót egy mással kiabáló katonák mozgásba próbálták lendíteni. A nyüzsgő tömeg közepette lomha elefántokként teherautók terpeszkedtek. Kibogozhatatlan bolyban kavardott sok idegen férfi, állat és gép a keskeny hegyi úton. Izgalom, riadalom, hajszoltság jellemezte a képet, míg én csodálkozva figyeltem az egészet a magasból. (...) Tolatások, átcsoportosítások után felértünk a Béla király útjára, és... a Farkasrétre igyekeznénk! eljutottunk a Fogaskerekűt keresztező aluljáróhoz.

A lidércfény az ismeretlenek fegyveréből fel-fellobbant, de nem érdekelt, megszoktam, a jelenet tartozéka volt, mint a tarka-barka összeállítású és most tétlenül várakozó végeláthatatlan oszlop. Csak mintha most inkább hallottam, mint láttam volna puskalövéseket, míg egyszerre oly közlő, hogy tisztán kivehettem a szavakat „Hier, hier, herbei!” kiáltás hallatszott. Péter, ki eddig szorosan mellettem lépkedve csapkodta karját maga körül a hideg ellen, most anélkül, hogy akárcsak egy pillantást is vetett volna felém, lebukott, fedezéket keresett az egyik személyautó mögött.

Gyáva fráter, gondoltam, nevetséges. De a puskaropogás félreérthetetlenül gépfegyverek ösztüze lett, ropogására az eddig velünk együtt havat tipró muszkák mind

lebuktak az árokba, vagy a járművek közé és mögé. Fél perccel később nagy részük hátra-arcot csinálva iszkolni kezdett, és mivel beláttam, hogy ők jobban ismerik a háborús dörgést, mint én, elhatároztam, hogy én is meglépek. (...) Az őrmesterre bukkantam, aki 'Gyevocska pasli' karon fogva futott velem visszafelé. Mindég csak egy villányival retiráltunk, aztán megálltunk. Ilyenkor valami ellenőrző közegre bukkanhattunk, mert értettem, magyarázkodik, ki vagyok én, civil nő éjjel a csatában. Elfutott a pulykaméreg. 'Sztoj ruszki szoldat, kiáltottam, puff-puff hermánszki!' Kitűnően megértette, hogy harcvonalat, ellenállást követeltem. En a rab! 'Nye kommandant' válaszolta. Felháborodtam. 'Vi kommandant!' Fejét rázta, és erre én túlordítva a hangzavart: 'Vi nye kommandant, Já kommandant!' Át akartam venni a védelem megszervezését. Elvégre csupa fegyverviselő életerős katona között voltunk, akik a Volgától vagy a Dontól csak azért törtek előre, hogy a Béla király útján megfutamodjanak! Az őrmester azonban odébb rángatott, és azt válaszolta: 'Pánik!'

Pánik. Hát köszönöm szépen. Ennyit már én is láttam. Mellettem óbégatott egy kucsmás alak, akit golyó talált. Nyomultak utánunk a németek, lépésről lépésre. És az oszlop, káromkodva az akadályozó, rosszul forgó járművek miatt, pucolt, hátrált, ki ahogy bírt. Elszakadtam az őrmestertől, de hamarosan a szakács fogott kézen, és együtt futottunk, míg a hóbuckákban lefetyelő bakancstalpam megakadt és elestem. Egy közvetlenül mögöttem hajtó személykocsi jobb első kereke átgázolt bal térdemen. Sikoltásomra a tiszt kinyitotta az ajtaját, szóváltás következett a szakáccsal, és az a parancs szerint fekvé elrángigált a havon a legközelebbi útszéli fához. Annak nekidöntött, és az ismert 'pasli' kiáltással eltűnt a fejetlen tömegben (...)

Mikor a rövid Kuruclesi útról elértük a Budakeszi utat, hihetetlen látvány tárult elélem.

Hármas sorokban, mindég meg-megakadva, összeszorulva a havas utat szegélyező fáknál, szó szerint ló halálában iramodott, verekedett-tülekedett egymással egy méternyi előnyért a Budakeszi felé menekülő Vörös Hadsereg. Nyaktörő ki-ki magának megfutamodás volt ez, olyan pánik, mely csak egy rettegő, megvert hadseregben terjedhet szét.”⁵⁷⁹

Február 12-én reggel a visszaemlékezők szerint sűrű köd ereszkedett le a budai hegyek lábához. Ezt az időt használta ki több csoport, köztük civilek is, akik a Sváb-hegy (Szabadság-hegy), Remete-hegy, Hármashatár-hegy irányába igyekeztek. A Hármashatár-hegy irányába, illetve délebbre a Sváb-hegy és Budakeszi irányába több kisebb és nagyobb (2-3 ezres) csoport haladt. A kitörés eredményeként tehát reggelre kb. 16 ezren kijutottak a várost körülvevő hegyekbe.

A városban azonban több ezer német és magyar katona rekedt. Előbbiek között voltak néhányan, akik az első kitörési hullámot érő sokk miatt csak később indultak útnak. Február 13-án reggel például a Diósárok út lakói arra lettek figyelmesek, hogy egy magas, rövid szőke hajú elegáns civil ballonkabátban kérdezetgi őket németül (!) arról, hogy hogyan juthat el Budakeszire. Voltak, akiket az ostrom alatt szerzett ismerőseik bújtattak el. A legbizarrabb történet azé a házaspáré, akik 1945. február 11-ig zsidókat, ezt követően pedig magyar SS-katonákat bújtattak lakásukon. Ernst Keller és néhány társa az ostrom után néhány napon keresztül a Szilágyi Dezső tér házainak padlásán rejtőzött el. Miután úgy tűnt nekik, hogy tiszta a levegő, egyenként civilbe öltöztek, és elindultak. Keller egy kályhacsövet vett vállára és ezzel egészen a János kórházig jutott. Ott azonban olyan szovjet őráratba ütközött, amelynek volt magyar tolmácsa. Úgy tűnt, itt a vég: a civilbe öltözött német katona tudhatta, hogy partizánként a helyszínen agyon fogják löni. Falhoz is állították a Rhédey utca és az Olasz fásor sarkán, és felszólították, vegye le csizmáját. Eközben azonban kiesett a csizmaszárbába dugott karórája, amin a hóhérok veszekedni kezdtek. Keller, aki

a jelenetet évtizedekkel később is úgy mesélte el, hogy annak egyes mozzanatait le-
rajzolta e sorok írójának, ezt a pillanatot használta fel arra, hogy felkapva csizmáját
beugorjon egy épp akkor arra haladó fogoly menetoszlopba.*

5.5. A parancsnokságok útja az Ördög-árok csatornájában

A haditerv szerint a parancsnokságok, Dörner SS-Oberführer 500 fős rohamcsoport-
ja, valamint a Luftwaffe légvédelmi és hajózó katonái (a Budapesten rekedt vitorlázó-
repülő) és még néhány egység az Ördög-árkon keresztül jutott volna a szovjet csapa-
tok hátába.

Hindy február 11-én maga is beszélni akart Pfeffer-Wildenbruchkal, miután kon-
statálnia kellett, hogy az élelem már teljesen kifogyott. A német tábornok délután 3–4
között fogadta. Ekkor tudhatta csak meg a döntést a kitörésről – vallomásából kide-
rül, mennyire tartotta Pfeffer-Wildenbruch fontosnak a kollegiális viszonyt: *„Mielőtt
én még előadhattam volna, hogy mit akarok, azt mondta nekem, hogy ő is beszélni
óhajtott velem, mert itt van két drb. rendelkezése, amelyeket kér, hogy vegyem át.
E rendelkezés az volt, hogy aznap, tehát február 11-én este 7-kor a védősereg kitör. Én
erre azt mondtam neki, hogy furcsának találom, hogy ezt velem nem beszélte meg
előre, és tulajdonképpen hogyan jutott erre az elhatározásra? Azt mondtotta nekem,
hogy hadosztályaink úgyis az ő hadosztályai alá vannak rendelve, tehát azok ezeket
a parancsokat megkapták, viszont ő hadosztályparancsnokaival előző este megbe-
szélte a dolgot és minthogy az élelem teljesen kifogyott, csak erre az elhatározásra jut-
hatott. Én ismételtelen megjegyeztem, hogy elvártam volna, hogy erről legalábbis előt-
te értesít, ha már nem is beszél meg velem, mert így nekem a törzs előkészítésére
csak három óra időm maradt, és nem tudom garantálni, hogy ezt a parancsot minden
egyes szervem [sic!] idejében meg fogja kapni.”*⁵⁸⁰

Ezek után *„Hindy Iván összehívta a tiszteket az én irodámba és (...) azt mondta,
ő senkit nem kötelez a kitörésben való részvételre. Megmondta, hogy 23.00 órakor
kell majd indulniuk. A saját maga részéről csatlakozik a német kitörőkhöz, és ha
azok közül, akik szintén részt fognak venni a kitörésben, senkinek sincs ellene kifo-
gása vagy észrevétele, vele együtt részt vesz a kitörésben a felesége is (senkinek nem
volt észrevétele)”*⁵⁸¹ – emlékezett vissza Kovács X. Ferenc vezérkari százados.

Billnitzer altábornagy, akit szintén az Ördög-árokban haladó parancsnoksághoz
osztottak be, nem sokkal a kitörés kezdete előtt felkereste ismerős katonáit, és hall-
ván, hogy azok útja a Széll Kálmán téren át, a földfelszínen fog vezetni, panaszosan
sóhajtott: *„Jó nektek! Nekünk a csatornában kell menekülnünk...”*⁵⁸² Az indulás
előtt, hallva Hindy Iván eligazítását, inkább katonáival tartott.

Paulics József, az I. magyar hadtesthez beosztott karpaszományos honvéd így em-
lékszik vissza a kitörés előtt sokak közt terjengő hurroptimista hangulatra:

*„Maga a hadtestparancsnokság, a német és magyar vezérkar, az irodai beosztottak
a szennyvízcsatornán keresztül [a valóságban az Ördög-árok nem volt szennyvízcsa-
torna, csak az Ördög-árok vizét és az utcai esővizet vezette le, U. K.] fogunk a Bolyai
Akadémia mellett lévő feljáratnál a harcoló csapatok védelme alatt az előbb említett
útvonalon kimenekülni a már tovább tarthatatlan fellegrárból. Siker esetén Bu-
dávár hős védőinek biztosítjuk, a legkisebb katonától a legnagyobbig, az előléptetést
és a vele járó kitüntetéssel 3 hónapi szabadságot valahol a német tengerparton.”*⁵⁸³

* Ernst Keller-interjú

Sokan még ekkor sem akarták tudomásul venni a valóságot. Hindy, sejtve az akció végét, azonban letargikusan szemlélte az eseményeket.

„A kitöréskor találkoztam vele utoljára, este 3/4 nyolckor, amikor a csoportokat állították össze. Komikusan hatott, ahogy a nyilasok piros paplanokba csavarva másztak be egy magyar páncélosba. Hindy nézte őket szótlanul, majd megkérdeztem tőle: Helyes dolog ez? Nem válaszolt, búcsúzott mindenkitől. Isten veletek, katonaszerencsét kívánok”⁵⁸⁴ – emlékezett vissza ezekre a pillanatokra Borbás Károly, az I. hadtesthez beosztott tiszt.

A német és magyar parancsnokságok február 11-én kb. 23 órakor indultak el az Alagútban lévő főhadiszállástól. Elöl Dörner SS-Oberführer 500 fős rohamcsoportjának kellett biztosítania a menetet.

„A magyar hadtestparancsnokság közvetlenül Pfeiffer-Wildenbruch mögött haladt. Előttük a rohamcsoport páncéloklöket, aknavetőket, géppuskákat stb. nehézfegyverekkel vitt magával.”⁵⁸⁵

„Kaptam egy egész füstölt karajt, 2 kg cukrot, 2 kenyeret, rizst, téliszalámit, margarint, egy kulacs pálinkát. Sajnos csak elenyésző részét tudtam magammal vinni, mert még más pakolnivaló is volt... Az Alagút kijáratától mintegy 2-300 méterre lévő Krisztina körúton, azt hiszem a 97. számú háznál, ott volt a bejárat a szennyvízcsatornába. Akna, tűzérési tűz, világító rakéták mellett vonultunk ezen a rövid úton (...) Végre megérkeztünk a fentebb említett ház pincéjébe, egy kb. méteres átmérőjű enyhén lejtős, többméteres, hordó alakú nyíláson jutottunk le a csatornáig... Ez a csatorna... kb. 3×3 méter kör alakú folyosó volt. A fenekén kb. 40 centi mély árok-résszel. (...) Szerencsére gyertyánk volt egy pár, és azzal világítottunk a különben teljesen sötét alvilágban. Nem hiszem, hogy az Alpok hegymászói lassabban jártak volna, mint mi mentünk előre. (...) Időnként csigalépcsős vaslapokkal lezárt nyílások alatt mentünk el, ahol hallani lehetett a föld feletti elkeseredett harci zajt.”⁵⁸⁶

Mivel az alagút léte nem maradt titokban, különböző csoportok engedély nélkül is lemásztak, különösen a szervezett kitörési kísérlet összeomlása után.

„A nagy alagútban [a Várhegy alatti Alagútról van szó, U. K.], melyben a hadtest járművei álltak, kezdték belátni, hogy lehetetlen a menekülés. Egy részeg főorvos magához ragadta a kezdeményezést, és az állítólag Budakeszire [sic!] vezető föld alatti folyosón akart menekülni a maradék társasággal. Óriási ordítózással kezdték el keresni a kanálist. Többé nem láttam őket”⁵⁸⁷ – emlékezett vissza Hübner törzsorvos a parancsnokságok távozása után kialakult káoszra.

Az Ördög-árok csatornájában felduzzadt a víz a sok bepréslődött embertől, az út egyre nehezebbé vált.

„Többeknek nehéz lett a csomag, bornyúk és hátizsákok repültek a vízbe.”⁵⁸⁸

„A víz sodra minden elképzelhető anyagot hozott magával, volt ott mindenféle. Harci felszerelés, sisak, kulacs, kézigránát, páncéloklö, ami mind akadályozta a továbbjutásunkat. És többek között egy női hulla is. Nem tudom, hogy kerülhetett ide, de az úgynevezett jobb körökhöz tartozó egyén lehetett. Kb. 40 éves, szőke, molett, csikóbunda, selyemharisnya, világos, magas sarkú cipő volt rajta. Retiküljét görcsösen szorította a kezében.”⁵⁸⁹

Sokan megunták a hosszas botladozást, és hamarabb kimásztak a csatornából: Usdau Lindenau alezredes, a IX. SS-hegyihadtest vezérkari főnöke a mai Körszálló környékén kimászott, hamarosan megsebesült és fogságba esett. Szintén így tett Wolfgang Betzler főhadnagy, a IX. SS-hegyihadtest hadinaplóját vezető tisztje is: néhány emberrel együtt elérte a Labanc út házait, ahol az egyik pincében elégette a gondjaira bízott hadinaplót, mielőtt megadta volna magát.⁵⁹⁰

Már világosodott, amikor a németek az Ördög-árok kijáratához értek. Eleinte

42. kép. Pfeffer-Wildenbruch fogságban, mögötte Lindenau alezredest vezetik el a kihallgatásról

a kijáratnál az első fél órában nem alakult ki harc, több tucat német katona kimászott, és a Hűvösvölgyi u. 10/a-b-c házakban keresett menedéket. Kimerültségükre és kiéhezetségükre jellemző, hogy közülük többen rosszul lettek és elájultak évés közben. A lakók lebeszéltek a német katonákat a továbbmenésről, és az épületben otthagytott sebesült orosz tiszt hajlandó volt garanciát adni arra, hogy visszatérő bajtársai hadifogolyként fognak kezelni mindenkit. Ennek köszönhetően itt nem is történt komolyabb atrocitás.

A németek egy része a Hűvösvölgyi út alatt vezető főcsatornából a Budakeszi útra vezető szűkebb csatornában próbált továbbjutni. Ere igyekezett Pfeffer-Wildenbruch is, miután tapasztalhatta, hogy Dörner emberei nem tudnak az Ördög-árok Bolyai Akadémiánál nyíló kijáratától továbbjutni: „Az oroszok igen heves tűzértségi és aknavető tűzzel támogatott ellenlökést indítottak, aminek következtében a Dörner-csoport tagjai fokozatosan viaszszorultak az Ördög-árokba. A helyzet kritikussá vált. Mind erősebb lett a tűzértségi és aknavető tűz, ami behallatszott az Ördög-árok zárt részében tartózkodókhoz, hozzánk is. Ekkor Pfeffer-Wildenbruch parancsára a következő hangzott el: 'Sämtliche Führer-SS zum Obergruppenführer, nach vorne! Sofort! Durchsagen!'”⁵⁹¹ – mire a különféle beosztású SS-vezetők nyomultak előre a háttérből Pfeffer-Wildenbruchhoz.”⁵⁹²

Budapest német parancsnoka sem magyar társát, sem az őt követő SS-tiszteket nem várta be. Utóbbiak egyébként sem tudták követni őt: rövidesen viaszszorultak a Budakeszi út alatti csatornából, mert a sok emberi láb miatt felduzzadt a víz és lehetetlenné vált a továbbjutás. Csak a legelöl haladó Pfeffer-Wildenbruchnak sikerült pár száz métert haladva törzsével kijutnia a felszínre. A még környezetében tartózkodó 10-15 emberrel gyorsan bemenekült a Budakeszi út egyik villájába. Az oroszok a délelőtti órákban fedték fel őket:

„A házáért vívott csata során az ellenséghez küldtünk egy németül tudó magyar civilt azzal, hogy adják meg magukat. Az ultimátum alátámasztása végett a házzal szemben felállítottuk 45 milliméteres lövegünket, melyet M. U. Zagorjan főhadnagy irányított. A házból azt válaszolták, hogy az alábbi feltételek mellett megadják magukat:

a) biztosítsuk az életüket,

b) legalább őrnagy rangban lévő szovjet tiszt vegye át őket.

Az ugyanott tartózkodó Szkripkin őrnagy a hadosztály vegyi szolgálatának parancsnoka, egy papírdarabra tintába mártott ujjal [sic!] ráírta, hogy ő a Vörös Hadsereg őrnagya kész őket átvenni.”⁵⁹³

Valószínűleg hasonlóképp eshetett fogságba – már sebesülten – Dörner SS-Oberführer is.⁵⁹⁴

Az oroszok nem mindenütt tartották állandó megfigyelés alatt a csatornát. A Bolyai Akadémia közelében többen is kimászhattak. Boldizsár Iván házába egy ilyen, tízfős csoport jutott el, melyet egy egészségügyi hadnagy vezetett. Beszámolója szerint anyyira kimerültek voltak, hogy azonnal elterültek az ágyakon és a földön, és elaludtak.

Voltak, akik Budagyöngyénél másztak ki:

„Tiszta volt a levegő. Bár bizonyára mindenütt ellenség lapult, de valószínűleg mit sem sejtett. Tisztek, előre! – Senki sem mozdult. A néhány elszánt tiszt már úgyis az élen volt, a többiek pedig, akiknek szíve a gatyájába csúszott, a végén handukoltak...

Gymás után másztunk fel a vaslétrán, átbújtunk a szűk aknán, és az utca hótorlaszainál kerestünk fedezéket. Buda külterületén járhattunk. Keleten már derengett a hajnal.”⁵⁹⁵

Bár a kimászás is életveszélyes lehetett, sokkal nagyobb pánikot okoztak a néha feltűnő szembejövő fények, melyekről nem lehetett tudni, hogy saját katonák zseblámpáitól, vagy netán szovjet lángszórótól származnak.

„Az egyetlen lehetőség, hogy kikerüljünk ebből az egérfogóból, a lefolyórácsokon keresztüli kikúszás. Nem volt nehéz eltávolítani a rácsot, annál nehezebbnek bizonyult azonban kimászni. Az első útjut, a második is végre, de ekkor az oroszok úgy látszik, felfedezték lyukunkat. Amint a következő kidugta a fejét, élettelenül esett össze, eltálcázta egy orosz mesterlövész.

Mit tegyünk, miután felfedezték a menekülés útját? Továbbmentünk, hiszen minden rácsot nem tarthatnak az oroszok tűz alatt. Újabb kísérletre kellett vállalkoznunk, egyetlen gondolatunk volt: Ki a csatorna börtönéből! Óvatosan dugta ki barátom a fejét, centiméterről centiméterre. Egy orosz sem látható, lövés sem hallatszik. Gyorsan fellendült és lefeküdt az útestre. Felfedezték, és csak rám várnak, hogy fejem célba vegyék, mikor követem őt? Szívem majdnem kiugrott, amikor én is centiméterenként előreóvakodtam. Még mindig nyugodt volt minden. Egy lendülettel kint voltam, és máris a közeli villamosremízhez rohantunk [Szépilona kocsiszín, U. K.]...”⁵⁹⁶

Az utcákon járőröző szovjet páncélosok hamar felfedezték az ilyen csoportokat, és beszorították őket a környező házak valamelyikébe. A délelőtti órákban megkezdődött a felszámolásuk.

„Dél felé egy fehér zászlót lengető orosz parlamenter közeledett házunkhoz. A kapuban fogadtuk és parancsnokunk elé vezettük. Közölte velünk, hogy páncéltörő ágyúk és nehéz aknavetőők érkeztek, melyek most foglalnak tüzelőállást ellenünk. Ha megadjuk magunkat, nem lesz bántódásunk, ellenkező esetben azonban a ház fél óra múlva csak por és hamu, amennyiben nem rakjuk ki a fehér zászlót. Halál vagy fogság! Nehéz szívvel az utóbbit választottuk.”⁵⁹⁷

Sokan azonban nem így döntöttek, az öngyilkosságot választották, mint például a Diósárok utca 2. sz. ház kertjében 26 SS-katona.⁵⁹⁸ Ettől nem messze az Új Szent János kórház területén is hasonló események játszódtak le: a kórházban és közvetlen

környékén február 12. reggelétől közelharc folyt, az Urológia pavilonjába egy kitörő német csoport fészkelte be magát, és ez az épület február 13-ára teljesen ki is égett. A harcok után 23 szovjet katonát temettek el a kórház területén. A német áldozatokról pontos számok nem maradtak fenn, de a kórház lelkésze összesen 367 harcok alatt és után eltemetett személyt tartott nyilván. A kórházban csak civileket ápoltak, és különösebb atrocitásokra az ostrom során nem került sor (leszámítva esetenként, hogy néhány embernek a frontvonalba élelmet vagy lőszert kellett cipelnie). Bizonyos ellátást lehetővé tettek a kórház készletei is, és a pincékbe menekült betegek egy részét a szovjet csapatok is élelmezték. Ezért feltételezhető, hogy a halottak túlnyomó többsége a kitörés során elpusztultakból tevődött ki.* A kitörés résztvevői közül sokan már az elején teljes pánikba estek, az állandó sokkhatást nem tudták elviselni és olyankor is végeztek magukkal, amikor még nem voltak oroszok a közelben.

A magyarok közül szinte senki sem lett öngyilkos. Az Ördög-árok csatornájába leereszkedett 60 fős törzsből mintegy 40-en már az elején visszamentek a kiindulási épület pincéjébe. A felszínen haladó 4. huszárezred 3 fős összlétszámot kitevő állománya (2 alezredes, 1 őrnagy), akik felderítésre fegyver nélkül előrementek a Fogaskerekű Vasút mentén, az egyik villában adták meg magukat. A hasonló eseteket még sorolhatnánk.

Az Ördög-árkon keresztül tervezett kitörés teljes kudarcot vallott. Az erre indulókból, tudomásunk szerint, senki sem érte el a saját vonalakat, s kérdéses, hogy egyáltalán túljutott-e valaki Hidegkút magasságán.

„Óriási zűrzavar, ordítások, verekedések, kétségbeesett rémület ami jellemezte az ott uralkodó légkört. (...) A német hadtestparancsnok és tisztjei ekkor már nem voltak a csatornában. Ki tudja, hová lettek! Csak az a pár száz kétségbeesett német katonára és mi. A csigalépcsőn való feljutás egyenlő volt a halállal. A közel állók azt mondták, akik idáig fölmentek, a nyílás körül halomba löve fekszenek. (...) A feljárat aknától mintegy 20 méterre, szintén többre is volt egy oldalfolyosó (bekötőcsatorna): kb. egy és fél méter átmérőjű, szintén hordóalakú, kb. 20 cm magas, víz folyt ki belőle. (...) A német katonák megpróbálták a lehetetlent, hogy ezen a csatornán keresztül meneküljenek. Egymás után, mert csak egy ember fért be egyszerre, inkább térdre csúszva mint hajolva tűntek el. A csatorna nyílásából minden ember bemenetele után emelkedett a víz szintje. Mikor már vagy 100 ember bent volt a csatornában, majdnem félig megtelt vízzel, a sok térdre csúszó test megduzzasztotta, és zuhatagként ömlött ki a víz a csatornából. Mi hátrább húzódva figyeltük ezt a műveletet, de eszünkbe sem jutott ezen az úton keresni menekülésünket. Mikor már majdnem minden német bent volt a csatornában, borzalmas üvöltés közepette kezdtek visszafelé mászni a szűk csatornából, csurom vizesen. A menekülés és ordítózások oka az volt, hogy a csúszó katonák a csatorna egy távoli pontján fényt láttak velük szemben jönni, és arra következtettek, hogy lángszórós szovjet katonák jönnek velük szemben. A csatornából visszaözlő emberek, máig sem tudom elképzelni hogyan, pillanatok alatt eltűntek. (...) A sebesültek, ki ahogy tudott, menekült. Az egyik comblovással, a kezén mászott előre, mintha úszna a vízen, a másik fenéken csúszva próbálta menteni szerencsétlen életét, ki ahogy tudott.”⁵⁹⁹

Már délutánra járt az idő, mikor Hindy Iván és kísérete visszafordult, miután tapasztalhatta, hogy mind a Budakeszi út felőli szelvényből, mind az Ördög-árok kijáratára felől folyamatosan szorulnak vissza a német katonák. Látva a reménytelen helyzetet, Kovács X. Ferenc vezérkari százados ragadta magához a kezdeményezést: „Mö-

* Dégi Tamás szíves közlése a János Kórházban összegyűjtött eredeti források alapján.

göttünk a németek mindenféle fegyverrel felszerelt csoportja állt, az árok zárt szakaszának vége felől várható volt az oroszok betörése. A két tűz között mi lettünk volna a céltábla. Hindy vezérezredesnek és Horváth Sándor vezérkari ezredesnek előadtam ezt az aggályomat és javasoltam, hogy váljunk el Pfeffer-Wildenbruchéktól, induljunk el visszafelé és próbáljunk meg valahol a felszínre kijutni. A javaslatomat elfogadták, és a magyar csoport megindult visszafelé. (...) Térdig, csípőig járva a vízben dobáltuk szét a torlaszt képező eldobált tárgyakat. Hindy Iván felesége hosszú szoknyában követett minket, csináltuk neki az utat.”⁶⁰⁰

„Végre elérkeztünk ahhoz a helyhez, amit már megemlítettem, hogy vízesésszerűen volt a csatorna építve. De most a vízzel egy irányba mentünk. Le kellett jutnunk a mélyebben vajt csatornába. Igen ám, de az alsó csatorna tele volt vízzel. Körülbelül 1 1/2 méter mély volt, tehát derékig, hónaljig, ki milyen magas volt, ért neki a víz. A lassú vízmozgásból arra lehetett következtetni, hogy valahol el van zárva. Emlékeztünk, egy helyen volt egy nyitott zsilip, talán azt zárták le azzal a céllal, hogy mi belefulladásunk. Valamit tenni kell, mert ha ennek a borzalmas háborúnak a végét megértük, semmi esetre sem akartunk a vízbe fulladni, inkább az agyonlövés veszélyének tettük ki magunkat.

Két vezérkari százados vállalkozott rá [Kovács X. Ferenc és Kerekes László századosok, U. K.], hogy a zsilipet megnyitja, széjjel veri. A következő negyed vagy fél óra múlva, ki tudja már, mennyi kínos várakozás után, végre hallottuk, ahogy a zsilipeket verték széjjel. (...) A két százados visszajött, és Hindy feleségét ketten karjukra ültetve vitték előttünk a látszólagos szabadulás felé. Szegény öreg hölgy olyan bátran, hősiesen viselkedett, hogy sok férfi bátorsága eltörpült volna mellette, még egy jajszo sem hagyta el ajkát.”⁶⁰¹

Hindy törzse nem ment rögtön vissza, hanem úgy határozott, hogy megpróbálnak valahol a városon belül észrevétlenül kimászni és eltűnni. A Széll Kálmán téren volt egy kis házikó, mely egy kijáratot fedett. A csigalépcsőn felmenve (ekkor már délután öt óra lehetett) Kovács százados azonban már orosz beszédet hallott, így továbbmentek. Mivel sem az Ördög-árok torkolatánál, sem a Döbrentei téren a beomlott boltózatnál nem lehetett kijutni, a csapat végül szintén az eredeti kijáratot választotta.⁶⁰²

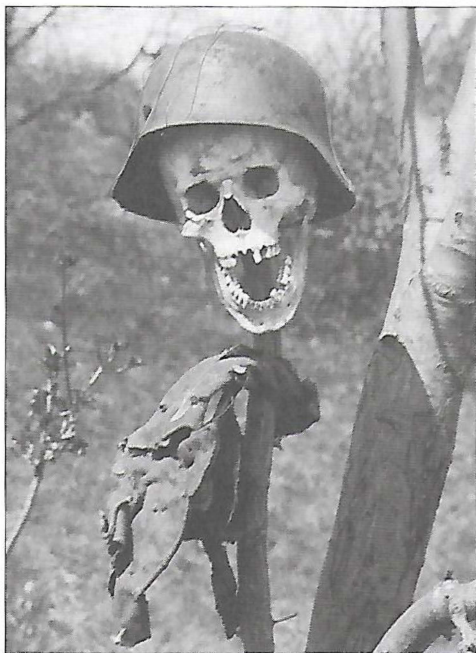
„Másfél órás út után megpillantottuk a ‘mennyei’ létrát. ... nem kellett sorost húzni, Kovács vezérkari százados az előbbi kettő közül most is vállalta, hogy ő fog kibújni elsőnek a csatornából. (...)

Szerencsésen fölértünk. A pincében a pinceajtó nyitva volt, a fölöttünk lévő helyiségben lódobogást és orosz beszédet hallottunk. Úgy látszik, ők is észrevettek bennünket, mert ketten lejöttek. Nagy meglepetésükre, hogy ennyi generált látnak egy csokorban [itt volt Hindy kivül Sédey Gyula rendőr vezérőrnagy, egy vezérkari ezredes és egy alezredes, három százados és két csendőr, U. K.], még fegyverüket sem használták.”⁶⁰³

5.6. A kitörő csoportok további sorsa

Egy szemtanú leírja, hogyan szerveződött meg a lakott területeken túljutott kitörők egyik, a Hármashatár-hegy felé tartó nagyobb csoportja:

„Bill apóval ketten a ház mögötti kertben elindultunk csak úgy ösztönösen a hegyek felé. A hó helyenként a 20 centiméteres vastagságot is elérte, és így a nyomok nagyon látszottak. Tiportam a havat, és Bill apó lassan utánam nyomult. Kerítések nem voltak, vagy szét voltak nyomva. Földúthoz kerültünk, mely felfelé vezetett. Akkor olvastam a durva fatáblán, hogy Törökvész út. Itt már erdős táj fogadott. Feljebb

43. kép. Ami a kitörés után maradt. Botos Lajos 1945 nyarán készített fotója egy zugligeti kiránduláson

ketten Bill apóval, és nyomunkban beláthatatlan kígyózással jöttek vegyesen a többiek. Ekkor már egy lovon ülő és vezetett beteget is láttam. Az egyik fiatal német őrnagy gipszpáncélban ült egy alacsony szőrös lovon, és a tiszti küldönc vezette a lovat. Asszonyok gyerekekkel siráncokztak, és tiporták a havat. A bugyrok, kendők a hóban vonszolódtak.”⁶⁰⁴

A zárt egységek már a városban reménytelenül felbomlottak. Azáltal, hogy az első vonalbeli szovjet egységek fokozatosan hátrább vonultak, több rés keletkezett, melyen nagyobb csoportok tudtak kicsúszni a bekerítésből. A cél természetesen az erdő volt, mert itt nem kellett tartani a szovjet páncélosoktól, akadálytalanabb lehetett az előrehaladás.

A kitörők több helyen érték el az erdős területet. Kokovay Gyula talán a legnépesebb csoportokkal a Sváb-hegy felé indult, érintve a Lichtenberg Judit által leírt pánik helyszínét is:

„Két óra körül kijutottunk a Béla király útjára. Itt sok elhagyott kocsit, autót, löveget és lovat láttunk, lőszerezni voltak megrakva a kocsik. Egy többféle teherautóból álló oszlop mellett sok civilt láttunk agyonlőve. Sokáig mentünk a Béla király útján, majd betérve egy keskeny meredek útra, mentünk tovább. Mikor világosodni kezdett, egy épületcsoporthoz jutottunk, ahol már sok német katona és a Winter-csoport maradványa, nyolc egyetemista pihent. Legalább hatszázan lehettünk ott.

Elkísértem a százados urat, amikor az rangidős parancsnokot keresett. Ez egy német őrnagy volt. Rövid megbeszélés után a német őrnagy és Nagy százados úr parancsnoksága alatt az egész csoport elindult a Kossuth-emlékmű irányába. Azt balról elhagyva egy meredek falú völgyön mentünk keresztül. A völgyet az oroszok a hegyoldalon lévő villákból tűz alatt tartották. Mi viszonzottuk a tüzelést.

Ekkor már a németek között is voltak sebesültek és halottak, mi magyarok sértet-

hatoltunk, és a fák közt megpihentünk. A meglepetés ekkor következett. Lassan szürkült, világosodott. A völgyekben felélénkült a csatazaj, és a köd is elterpeszkedett mindenfelé. Nyomunkban pedig, az általunk vágott havas csapáson végig nem látható kígyózással közeledtek az emberek. A tisztás, ahol mi álltunk, nemsokára megtelt követőkkel. (...) Civilek, katonák, gyerekek, asszonyok, SS-rohamosztárosok géppisztollyal, szakállasan körülvettek bennünket, és Bill apót kérdezték magyarul, németül, hogy most hová megyünk. Egészen szervezetlenül Bill apó vált a morajló tömeg központjává. A köd még sűrűbb lett, és Bill apó a géppisztolyos csoportot, mint élt, elindította tovább a hegy gerince felé. A szürkületben azután a következőkre emlékszem egészen pontosan: elől haladtak, tiporták a havat a géppisztolyos német SS-katonák. Talán heten voltak. Egykedvűen, szakállasan. Álmatlanul töltött éjszaka után gyűrötten törtettek a hóban és a bokrok között. Utána haladtunk mi

lenek maradtunk. Továbbhaladtunk a Disznófő vendéglő és a síugrósánc közelében. Ezalatt több kitörő csoport is csatlakozott hozzánk, melyekkel magasabb rangú tisztek is voltak. (...)

Mivel Budakeszin oroszok voltak, északi irányban, az erdős terepen mentünk tovább. Három óra felé a hosszú sor végéről adták előre, hogy orosz csapatok követnek, majd jobbról és balról is egyre szaporodó csoportok tűntek fel. Fokozott iramban haladtunk előre, majd egy erdős domb tetején minden oldalról erős tüzet kaptunk. A dombtetőn összeszorult tömeg közt Lénárd tüzér ezredes úrral, egy gyalogos századossal és Vajna Áron pártszolgálatossal találkoztunk össze.

Mi magyarok a Nagy százados úr és néhány rendezettebb német csoport vezetőjének megbeszélése után a németekkel északi irányba, ronda mély hóban megrohamoztuk az egyik orosz csoportot, akik nagy lövöldözés után elmenekültek, otthagynva egy aknavetőt. A sikeres áttörés után a dombtetőről az egész tömeg utánunk özönlött. A rohamozók közül senki sem sérült meg, azonban mialatt mi az erdőben harcoltunk, az oroszok az erdős dombtetőn összeszaladt tömeget aknavetőikkel, gyalogsági fegyverekkel erősen lőtték és közben két Stormovik repülő is végiggeppuskázta őket. Sok volt a halott és a sebesült. A sebesültek között volt egy német vezérőrnagy, Lénárd ezredes és az előbbieken említett gyalogos százados is. (...)

Sötétedés után hat óra körül pihenőt tartottunk, és közben akinek volt valami ennivalója, az megette. Ezután késő éjszakáig meneteltünk, közben a velünk hozott sebesülteket néhány kísérelvel egy falu határában elhagytuk. (Talán Páty!)

Éjjel felé egy irtás helyen farakások közt megpihentünk. Takarónk nem volt, így mi magyarok rőzsekévéken szorosan egymás mellé feküdve próbáltunk pihenni, de a föltámadt szél és havas eső miatt csak reszkettünk a hidegtől. Közel két óra múlva a havas esőtől átázott ruháink kezdtek megfagyni, így újra elindultunk.”⁶⁰⁵

Mások, kb. 2-3000 fő a Hármashatár-hegy, Solymár, Csobánka irányba tartottak. Bíró hadnagy, nemrég megszöke a hadifogságból, tanúja volt menekülésüknek:

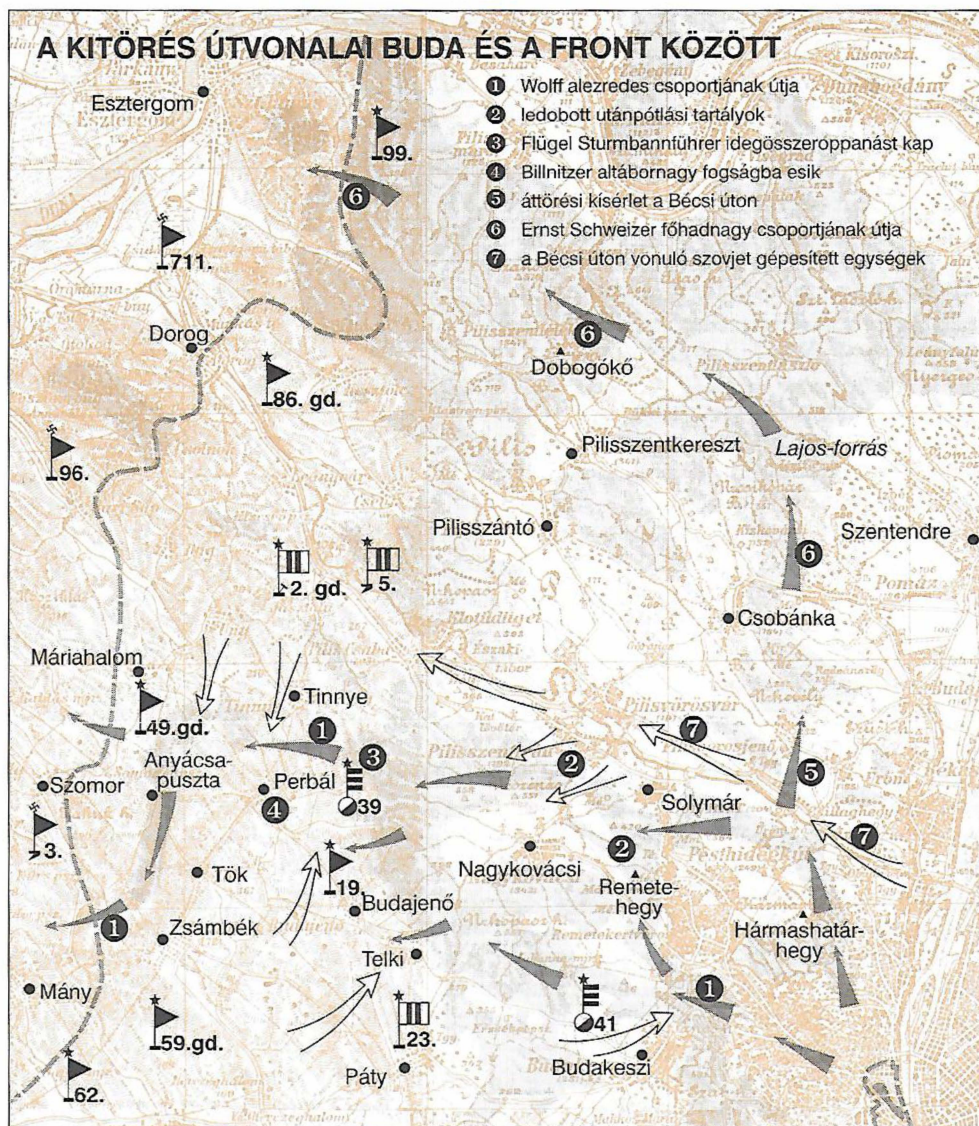
„... kora reggel átmertem a Testvér-hegyre, ahol sikerült megbújni. Onnan láttam február 12-én a Hármashatár-hegy oldalában lévő turistaúton a Csúcs-hegy, Solymár felé 2 órán át menekülő németeket, akik hordályakon még sebesülteket is vittek. Csak a hátvédjük lövöldözött hátrafelé, fától fáig futkosva.”⁶⁰⁶

A menekülő csoport észak, északnyugat felé próbált kitörni, a Bécsi úton azonban szovjet rohamlövegek és teherautók vonultak tömött oszlopban, és minden tarvágásnál keresztező tűzzel és támadásokkal zavarták a menekülőket, akiknek ekkor már alig volt lőszerük.⁶⁰⁷

A menekülők nagy része először a Nagykovácsi feletti erdőben vonult. Ernst Schweitzer így emlékszik vissza:

„Egy erdei úton bakák csapatai vonulnak északnyugat felé. Megismerjük őket, németek Budapestről. Számos magyar civil van közöttük. Hatalmas emberkígyó. Némelyik kísérlőnk bajtársait ismeri föl, és rábeszélésünk ellenére elhagyja rejtekhelyét. Éppen megegyeztünk abban, hogy a német vonalak elérése csak kis csoportokban lehetséges. A menetelő seregben a 13. páncélos hadosztályból is ott vannak 300-400-an.

Menetoszlopunkban olyan civilek is akadnak, aki egész vagyonukat a fejükön cipelelik. A menettel vonul egy sebesült katona, akinek a bokája fölött leszakadt a lába, kötés nélkül ül egy nyereg nélküli lovon. Az éjszakai órákban továbbvonulunk Pesthidegkúttól északra az északi hegyoldal erdei ösvényén. Orosz felderítőgépek köröznak felettünk. 2.30-kor jelennek meg az első bombázók, betakarnak minket. Halottak és sebesültek maradnak utánuk. Egy tisztáson orosz tábori őrs fedez fel bennünket. Szinte rendszeres időközönként kaszálják le a menetelőket karabélytűzzel, míg végül is egy hadnagy rá tud venni tíz katonát, hogy tűz alá vegyék az őrsöt, és így oldalfedezéket

15. térkép (A szürkével borított részek az erdős területet jelzik)

nyújtsanak. Négy órakor elérjük a Pesthidegkút–Solymári utat. Itt orosz páncélozott járművek vonultak föl. Az úton lehetetlen az áthaladás. Az úttól keletre elterülő magaslat óriási sereghez hasonlít. Az oroszok gránátvetőkkel vesznek minket tűz alá. Ismét újabb veszteségek. Hirtelen felbukkan két német repülőgép. Köröznek. Észre vesszük, hogy fel akarnak minket kutatni. Fényjeleket adunk. Erre élelmiszer csomagokat dobunk le. Csak kettő elérhető számunkra. Akik elsőként odarohannak, azonnal kifosztanak mindent. Tervszerű elosztás nem lehetséges. Korábbi egységem egyik katonája lopva odacsúsztat nekem némi levestűrtményt. A sűrítőmny teljesen élvezhetetlen.

(...) Nem maradhatott rejtve az oroszok előtt, hol bujkálunk. Hajnali szürkületben tűnnek el a tisztek a házban, a legénység és az altisztek a pajtában. Csak az ajtó

mögött belülről állítunk fel őrséget. Leveszem a csizmámat, megpróbálok egy keveset aludni. Két nap és két éjszaka túl sok alvás nélkül. Ideges párbeszéd riaszt föl. Nyugati irányból két férfi közeledik. Nem tudni, katonák vagy civilek. Felénk közelítenek. A magyar ezredes kijelenti: – Nyugodtan idáig engedni. Amikor kinyitják az ajtókat, puskatussal agyonütjük őket, hogy ne keletkezzék zaj. – Lövés dörren a szobában. Az oroszok 300-400 m-re lehetnek.”⁶⁰⁸

A szovjet csapatok rohamlővegekkel, aknavetőkkel vették tűz alá a feltehetően az ürömi téglagyár fölötti malomban letáborozó kitörőket, nagy részük már itt megsemmisült. Csak néhány kis csoport tudott elmenekülni északra, a Pilis-hegység felé.

A Hármashatár-hegy felől érkező kitörők másik csoportja, elsősorban SS-ek, a Pesthidegkút és Solymár között vezető úton nem észak felé, a Pilis irányába tértek ki, hanem – nagy veszteségeket szenvedve – Nagyszénás felé törtek át és Tinnye–Perbál közelében érték el a budai erdők nyugati szélét.

Pesthidegkutat már február 10-én kiűritették a szovjet csapatok. A környező hegyeken lesállításokat foglaltak el, és a Hidegkúti (ma Hűvösvölgyi) úton, a Csibor utca és a Völgy utca magasságában is szovjet lövészek helyezkedtek el.

Voltak néhányan, akiknek sikerült egyenesen nyugati irányba, Nagykovácsi felé átjutniuk. A faluba bevándorló német katonákat azonban az oroszok összűzte fogadta.⁶⁰⁹

Wolff alezredes csoportja Nagykovácsitól délre haladt az erdőben. A Vörös Pocsolyás-hátan még utánpótlási tartályokat is dobott le nekik a légierő, ezek roncsai sokáig ott rozsdásodtak az erdőben. Ez a csoport Budajenő és Telki körzetében érte el az erdőség nyugati szélét.

A menekülők az erdőben viszonylag zavartalanul haladhattak, ha az orosz csatárepülők támadásaitól eltekintünk. A gondot mindig az erdőből való kilépés okozta, mert a nyílt területen csak egyes embereknek volt esélye az átjutásra az utakon járőröző szovjet lovassággal és páncélosokkal szemben. A budai hegyek nyugati oldalain feltűnő csoportokat az oroszok gyakran aknavetőkkel lőtték és visszakergették az erdőbe.

Jelentős részek ezért déli irányba tértek ki, a későbbi Vadaspark és a Nagykopasz felé, mint például Billnitzer altábornagy és csapata.

A kitörők közül sokan a Fogaskerekű Vasút mentén próbálkoztak, például Litteráti-Loótz főhadnagy, és sok német. Egy részük feljutott a Sváb-hegyre, de ott a lesben álló oroszok a csoportot lemészárolták, csak a magyarokat hagyták életben.⁶¹⁰

Az itt próbálkozók, illetve a Kis-Sváb-hegy irányába indulók nagy része azonban nem tudott eljutni az erdőig. A Kis-Sváb-hegyet ugyan sikerült elfoglalniuk, de támadásuk megakadt a szovjet védelmen. Ebben a körzetben található a legtöbb tömegsír is, a Fogaskerekű mentén négy, az Orbán-hegy és a Kis-Sváb-hegy közt további kettőről van tudomásunk.

A kitörők többször összeütköztek az utakon haladó szovjet trénnel is. A Budakeszi úton még voltak néhányan, akik nem dobálták el fegyverüket:

„Egyszer csak a szakasz elején lövöldözés kezdődik, egy hadnagy és néhány géppuskás előremegy, miközben az egész csoport visszaözlök. Senki sem akar megsebesülni – csak fekve maradni! Még néhány bátor szívű fickó előremegy rakaszokkal, ahol köd nyeli el az embereket. Hallani a mi MG 42-esünket, közbe-közbe orosz géppuska vagdalását, de hamar elhallgat, kézigránátok tompa robbanása csendet teremt. Végre ismét előremehetünk. Néhány halott orosz hever és egy szűk tucat sebesült német is. Ezek mellett orosz panjefogatok, megrakva kenyérrel, melyre az egész csoport rárajzik.”⁶¹¹

A kiéhezett és félőrült menekülők között azonban már felbomlott mindenféle fegyelem:

„Kínlódva haladtunk tovább, mikor az előttünk lévőek által elfogott néhány szovjet

szállítószekérhez érkeztünk, amelyek kenyeret is szállítottak. Kisebb tömeg verekedett és marcangolta a kenyérszállítmányt. Irtózatossá volt látni, hogy ez a menekülő csoport ott egymást lötte pisztollyal. Tehetetlenül álltunk kissé távol ettől a helytől. A vadabbak kenyerekkel megrakodva csakhamar eltűntek. Halottak és sebesültek maradtak a némán álló lovak és szekerek mellett.”⁶¹²

Ekkor azonban már egyre kevesebben voltak, akik tudtak és akartak is harcolni:

„Harci szellemből nálunk nem lehet már sokat találni. A bakák minduntalan eldobálják a fegyverüket és történetalkáikat. Egyrészt, mert a cucc igen nehéz, de elsősorban azért, mert így nem kell ott lenni, amikor megint hallatszák: – Géppuskahordozók és fegyverviselők előre!”⁶¹³

Néha szerencsájuk volt a menekülőeknek:

„Az él az erdő közepén ráfutott egy útra, melyen éppen néhány orosz szekér haladt. Géhús kocsik, melyek az élelemraktár felé a gyűjtőtáborba néhány német hadifoglyot is vittek. Végül az orosz őrség elszökött, és bajtársaink kiszabadultak. Amit elmeséltek, ízelítőt adott abból, hogy mi fog történni, ha... Kifosztva, még a zsebkendőt és a kanalat sem hagyták meg nekik... tegnap este óta semmi élelem. A súlyosabb sebesülteket rögtön agyonlőtték.”⁶¹⁴

A küzdelmet azonban sokan feladták:

„... az előttünk haladó németek megtorpannak, így mi is megálltunk, és mivel nem tudtuk, hogy mi van, a százados úrral előrementünk.

Elöl a németek rangidőse, Flügel Obersturmbannführer, a havon feküdt és kiabált, hogy elege van ebből az örülethől, minden hiábavaló, nem megy tovább egy lépést sem stb. Az emberei csak álltak körülötte...”⁶¹⁵

Schweitzer főhadnagy csoportja Pilisvörösvártól északra táborozott le, amikor rájuk ütöttek az oroszok:

„Cigaretaszünet, cserélünk a hadnaggyal. Egyszer csak közvetlenül mellettünk az oroszok hangos „hurrá!” kiáltása harsan. Ránk lőnek. Mint felriasztott vadak rohannak meredeken felfelé északra. Kifogyunk a szuszából. Célzott lövésekkel újra és újra kilőnek egyeseket közülünk. Közvetlenül előttem szalad egy altiszt, fejlövéstől úgy dől el, mint egy fa. Nem bírom tovább. Megkapaszkodok egy alacsonyabb bokorban, hogy el ne csússzak. Átgondolom, ne fejezzem-e be végre a pisztolyommal az életet? Nem, ez még bármikor megeshet. Jogunk sincsen ahhoz, hogy ilyen módon döntsünk az életünkről. Ismét csak fel és előre, míg nem folyamatosan lövés alatt állva végre megmásszuk az 537 m magas Kevély-hegyet. Az északi oldalon hófúvás. A másik hegyoldalon vergődünk le, könyékig süllyedünk a mély hóban, és tisztában vagyunk azzal, hogy az oroszoknak csak követniük kell a nyomainkat, hogy elkapjanak. A hegy lábánál egy rengetegben keresünk menedéket. Tizenhárman maradtunk. Most veszem csak észre: térképemet még délelőtt a házban hagytam. Darab csokoládé, egy szem bonbon és egy kocka kenyér a mai napi adagunk. (...)”⁶¹⁶

A visszaemlékezők tanúsága szerint két-három nap után már mindenki szinte az őriület határán volt. A katonák házakat, konyhát, ételeket láttak maguk előtt a hómezőn, vagy azt képzelték, hogy a Déli pályaudvaron vannak. Többen beleóriáltak az állandó nélkülözésbe.⁶¹⁷

5.7. Az átjutás

A német vonalakat kb. 700 ember érte el, nagy részük Helmut Wolff csoportjába tartozott. Február 13-án a Nagykovácsi fölötti erdőben az erdővel borított rész nyugati pereméig, Budajenő magasságáig jutottak. Sötétedés után áttörték az előttük álló

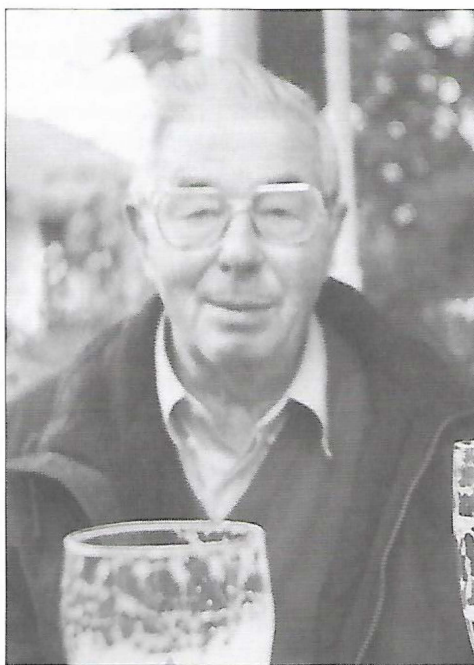
orosz vonalat, és folyamatos tűzharc közepette 14-én hajnalban elérték a 3. lovasdandár vonalát.⁶¹⁸

Az első áterkező csoportot Szilasi Szabó László tartalékos főhadnagy, civilben színész vezette. Ők 13-án éjjel már az Anyácsa-pusztai magaslatig jutottak, Szomor és Máriahalom között. A német vonalat a szomori katolikus templom temetőjének kápolnájánál lépték át, összesen 3 német és 1 magyar tiszt, valamint 23 katoná. A németek az átjutást elsősorban Szilasi helyismeretének köszönhették.⁶¹⁹

Boosfeld SS-Hauptsturmführer a Ganz Villamossági Művek Lövőház utcai gyárépületei között legényét kézen fogva, szökellve került ki az utcákon repkedő golyókat. Visszaemlékezése szerint egyes házakban még gyanútlanul mulatozó oroszok mellett lopakodtak, akik szemmel láthatóan semmit sem sejtettek a kitörésről. Hajnalra a Remete-hegyre jutottak, ahol a Remete Kőfülkénél és a hegycsúcson már tekintélyes számú ember gyűlt össze, elsősorban németek. Reggel nyugati irányba indultak tovább, néha orosz lövészek vették tűz alá őket. Még arra sem futotta energiájukból, hogy a légierő által ledobott utánpótlási csomagokat megkeressék. A csoport alig védekezett, csak menekült, orosz lövészek egymás után lőtték ki az embereket a sorból. Éjjel pihenőt tartottak egy ritkábban benőtt hegycsúcson, majd pirkadat előtt továbbindultak, és szinte hihetetlen módon zavartalanul eljutottak az első orosz vonalig, hajnalban pedig elérték a frontvonalat.

Az orosz állások magaslaton voltak, előttük kis patak folyt, melyen alig bírtak átjutni. Mintegy 100 ember volt ekkor még együtt.

„Az emelkedő mezőn, mely a német állásokig vezetett, jól láthatóan kis szürke pontok – német katonák – küszködték előre magukat. Német részről semmilyen tűztámogatást sem kaptunk, ellenben a szovjet oldalról mesterlövészek folyamatosan lőtték ki a menekülőket.”⁶²⁰

44–45. kép. „Kirándulás után ízlik a sör.” Adolf John azon kevesek egyike volt, akik átjutottak. Az első felvétel 1942-ben, a második 1995-ben készült

A 100 főből kb. 10-20 ember jutott át.

Pár órával később, a hajnali órákban ért át a kitörők legnagyobb, 3-400 fős csoportja, melyet Helmut Wolff, illetve a 66. páncélgránátos-ezred tölgyfalombbal kitüntetett parancsnoka, Wilhelm Schöning alezredes vezetett. Az emberek már korábban 15-25 fős csoportokra szakadoztak szét, mert így lehetett a legjobban megszervezni az előrehaladást. Otto Kutscher szakaszvezető az egyik ilyen csoporthoz tartozott:

„Hirtelen két világitórakéta szállt fel. Ezek csak a mieink lehetnek. Már el is értük az orosz lövészárkot, amikor ránk kiáltottak. Erre azonnal megnyitottuk a tüzet kézi-fegyvereinkből, és akinél még volt, az bevágta a lövészárkokba az utolsó kézigránátot. Amilyen gyorsan csak tudtunk, átugrottunk a lövészárkon, és akkor kezdtek el az oroszok is lőni ránk.

Egy kézigránát éppen köztem és Schöning közt landolt. Schöning megsebesült a jobb lábán, én egy nagyobb repeszt kaptam a bal combomba. Kúszva és bicegve jutottam még néhány métert tovább, mígnem két katona el nem kapott és a saját vonalakhoz nem vitt. A kötözőhelyen tört aztán ki rajtam a megváltott zokogása.”⁶²¹

Schöning így emlékezett vissza: *„Hirtelen azt éreztem, hogy leszakadnak a lábaim, a mellettem fekvő Seeger törzsorvos segíteni akart nekem. Fölém hajolt, de ebben a pillanathan maga is megsebesült. Már a kitörés kezdetén kapott egy láblövést, amely szabaddá tette az achilles-sarkát és most egy telitalálat felszakította teljes szélességben az ülepét. Mivel pisztolyomból már minden lőszert ellőttem, ráparancsoltam hadnagyomra hogy lőjjön agyon, mivel nem akartam fogságba esni. Ő maga a kezén volt sebesülve. Azt kiáltotta hozzám: ‘már csak 200 méter, alezredes úr. Ki kell bírunk!’ A havon keresztül felkúsztam egy lejtőn, mellettem a főorvos. (...) Harccsoportom két sebesült gránátosa a legsúlyosabb tűzben hónunk alá nyúlt, felkapott és a lábamon található sebeimmel két kilométert vonszoltam magam előre a német állásokig.**

Ugyanaznap reggel ért át Kokovay Gyula és néhány társa is. Csoportjukat a földön sítalpas oroszok, felülről meg csatarepülők támadták, többször kellett áttörniük magukat, mire Anyácsa-pusztá magasságáig jutottak:

„Már világosodott, és öt-hatszáz méter után puskatűz fogadott minket. Viszonozni akartam a tüzet, de a géppisztolyom bedöglött, mivel roham közben nem volt időm megnézni, mi baja, a szíjjal a hátamra dobtam, és futás közben a rohamkést elől a derékszíj csatja alá dugtam a kezem ügyébe.

Az oroszok az állásaik közelében kézigránátokat dobtak közénk, egy tojásgránát fejbe talált, elestem, de mivel észrevettem, hogy a gránát elém esett a hóba, fekve maradtam, amíg felrobbant, szemem-szám televágta hóval, a sapkám elrepült. Felvettem a sapkám és futottam a többiek után, akik épp elérték az oroszok fedezékét. Nyolc-tíz lépésre előttem egy fa mögül kilépve egy orosz a puskáját rám fogta, és tisztán hallottam, amint elcsettent, de nem sült el, erre a feje fölé kapta, hogy leüssön vele, de elkésett, mert az ütés előtt teljes erővel nekirohantam, és a rohamkést az oldalába ütöttem, összegörnyedve oldalt esett, és én utolértem a többieket, akik a fedezéken átjutva az erdő szélére értek. Erősen szétszóródva, szökellve indultunk a fasor irányába, reméltük, hogy arra vannak a mieink. A nagyon erős tűzben kb. fél kilométeres távon kúszva-szökellve elértem a fasort, és a mögöttem levő árokba bebukva fedezékbe jutottam.

(...) Továbbindulva Vajna ugrott ki először a mederből, de alig tíz lépés után már nem élt. Nyaktövön érte a lövedék. Tíz óra körül szállingóztak az átjutottak, összesen

* Schöning-hagyaték a szerző birtokában.

36 német és 9 magyar, de közülük csak mi hárman, Jász József, Hidvégi Béla és én voltunk sértetlenek. A többi hatot hordágyon vitték.”⁶²²

A kitörők zöme, 624 fő, február 16-ig átjutott. Ezután már csak igen kevesen érkezhettek, legfeljebb még 80-100 fő.⁶²³

Ernst Schweitzer február 20-án 3 emberével az utolsó átjutottak egyike lehetett. Útjuk a Nagy-Kevély, Dobogókő, Vaskapu, Esztergom vonalon vezetett. A kitörés negyedik napján, február 15-én a Lajos-forráshoz jutottak:

„Mivel kifáradtak és kiéhezettek vagyunk, ezért most már bármilyen ház megpillantása olyan vonzerővel bír, hogy először azt szeretnénk megállapítani: oroszok laknak-e ott? Óvatosan, párosával lépdelünk előre. Semmi sem rezdül. A háznál vagyunk. Tárva-nyitva áll! Bemegyünk. Elhagyatott ház, kifosztva minden helyiség, a konyhát is beleértve, ahol edények találhatóak nagy összevisszaságban. Balra a sarokban heverő, semmi ehetőt sem lehet találni. Csak aludni. Mialatt alváshoz készülődünk, egy öreg tizedes élelem után kutat a házban. Formátlan masszával tér vissza, mely egykori német komiszkenyérnek bizonyul. Legalább 7 hetes, teljesen megpenészedett, bűzlík. Kívágjuk a megrohadt részeket, s így egy tenyérszerű penészes morzsához jutunk, még érezni lehet rajta eredeti mivoltát. Ezt egyenlő részekre osztjuk.

(...) Már magasan jár a Nap, mikor bajtársaim felébresztenek. Megrémülök, azonnal el kell tűnnünk. Szörnyű. Ekkor lépések hallatszanak a házban. Földbe gyökerezve az ajtóra meredünk. Óvatosan benéz egy fej. Magyar civil. Jobban megijedt, mint mi. 'Hogyan kerültetek ide?' Mögötte még két fiatalember. Az egyik beszél németül. Könnyörögve kérnek minket, hogy azonnal tűnjünk el. Ha az oroszok – akik mindennap felbukkannak szénáért meg hasonlókért – megjönnek, akkor ők maguk is elvesztek, hiszen nem jelentettek minket. Őket magukat is kifosztották, nincsen cipőfűzőjük sem. Felkészülünk az indulásra, esdeklünk valami ennivalóért. (...) Továbbmenetre nincs értelmé gondolni. A hangulat olyan rohamosan romlik, hogy du. 3.30 h-kor elhatározzuk a házba való visszatérést. Az oroszok még nem mutatkoztak. Jöjjön, aminek jönnie kell. Amint visszajövünk, három magyar barátunk belesápad az ijedtségbe. Biztonságuk érdekében fegyvereinket és muníciónkat kérik. Oda is adjuk nekik annak fejében, hogy holnap virradat előtt visszakapjuk. Így legalább abban az esetben, ha jönnének az oroszok, azt tudják mondani, hogy lefegyvereztek és foglyul ejtettek minket. A krumplit – mely nagyban hozzájárult döntésünkhöz, hogy visszatérünk – meghámozzuk és megfőzzük. Megint lefekszem és azonnal elalszom. Amikor a krumpli elkészül, társaim megpróbálnak felkelteni, ami nem teljesen sikerül nekik. Félálomban eszem két kanál krumplit és visszazuhanok. Reggel hatkor talpon vagyunk. A magyarok újra egy harapás kenyérrel és teával vendégelnek meg minket. Ismét frissnek érzem magam.”

A csoport ezután a dobogókői turistaház érintésével Esztergom felé indult. Mivel a turistaházban szovjet őrség volt, ezért északi oldalról kellett Dobogókőt megkerülniük, ami a meredek hegyoldalon, a magas hóban egy teljes napot vett igénybe, holott a megtett út alig 4 kilométer volt. Február 20-án, hajnalban, emberfeletti erőfeszítések árán a holtfáradt és kiéhezett menekülők már csak pár kilométerre voltak Esztergomtól.

„Annyira fáj a lábam, hogy le kell vetnem a csizmamát. Nagy erőfeszítések árán ez sikerül is, de ahogy továbbmennénk, képtelen vagyok újra felhúzni. Nem tudok ráállni a lábamra. Kijelentem a bajtársaimnak, hogy menjenek tovább. Nappal el fogom magam vonszolni a következő kunyhóig, amire rátálállok, s mindent attól teszek függővé, hogy a mieinkhez vagy az oroszokhoz tartozik. Társaim elhatározzák, hogy velem maradnak. Nem akarnak tovább kínlódni. A hajnali fényben néhány száz méterre egy várost látunk meg. A térkép szerint Esztergom. Tíz nappal ezelőtt német kézen volt. Mind a négy végtagomra támaszkodva, térden-könyökön csúszom az első házak

felé. Egyikünk előremegy és nagy örömmel jelenti, hogy németek vannak beszállásolva az első házban. Sikerült!”⁶²⁴

De voltak, akik számára a kitörés csak hetek, hónapok múlva ért véget. Tavaszig, sőt nyárig bujkáltak még az erdőkben a fogságba eséstől rettegő német katonák. Sőt akad példa arra is, hogy a fővárosban sikerült ideig-óráig bujkálniuk. Néhány különösen elszánt német katona többnapos bujkálás után civilbe öltözve próbált kijutni Budáról: tanúk szerint volt, aki frissen borotválva, elegáns ballonkabátban kérdezte németül (!) a járókelőket, merre van az út Budakeszi felé. Fritz Vogel SS-Untersturmführert, aki az Egyetemi Rohamzászlóalj mellé volt beosztva, magyar egyetemista bajtársai rejtegették áprilisig. Vogel süketnémának tette magát, és Bécs eleste után hazaindult szülővárosába, ahonnan a vasfüggöny legördüléséig rendszeresen küldött leveleket és csomagokat megmentőinek.

A kitörés kulcsfontosságú tanúi közül többen magas kort éltek meg, sőt vannak, akik ma is élnek. Joachim Boosfeld, aki már január végén sarkán megsebesült, valamint a Dél-Tirolban született Hermann Maringgele február 21-én Berlinben a Vezéri Főhadiszálláson személyesen kapták meg Hitlertől a Vaskereszt Lovagkeresztjét és az arany közelharcjelvényt. Utóbbi adományozási feltételrendszere azt írta elő, hogy viselőjének legalább 50 olyan közelharc-napon kellett részt vennie, amelynek során az ellenfél szemfehére is látható volt – a túlélőművész Maringgele 87, Boosfeld 57 ilyen napot gyűjtött össze. Boosfeld 1956-tól a Bundeswehr tisztje lett és ezredesként szerelt le, 2015-ben hunyt el Németországban, Maringgele 2000-ben hunyt el. Sajátos módon a kitörést túlélő tisztek közül csak a fegyveres SS tagjai kaptak magasabb kitüntetéseket. Fenticken túl aznap a mindkét lábán súlyos fagyási sérülései miatt nem szállítható Harry Phoenix kapta meg a Vaskereszt Lovagkeresztjét. Külön említést érdemel a világháború során hétszer sebesült Friedrich Buck SS-Oberscharführer, aki a 8. SS lovashadosztály 5. (nehézfegyver) századában szolgált, és aki egyetlen német katonaként az ostrom alatt a Magyar Arany Vitézségi Érmét is megkapta (a Vaskereszt lovagkeresztjét már január 27-én adományozták neki). Buck a kitörés során fogságba esett, de sebesülése miatt egy éven belül hazaengedték, ő is 2015-ben hunyt el egy német nyugdíjasotthonban.

5.8. Események a Várban és a hadikórházakban

A Várban több okból is visszamaradtak katonák. Voltak alakulatok, amelyekhez nem ért el a kitörési parancs, ezért nem is tudtak a készülő hadműveletről. Sokan szándékosan maradtak vissza, mert értelmetlennek tartották a vállalkozást. Az élelmesebbek, látva a kitörés kudarcát, behúzódtak egy közeli pincébe és elkészítették a kitörés előtt kiosztott élelmiszert, hogy legalább tele hassal eshessenek hadifogságba. Az első csoportba nagyrészt, utóbbi csoportba szinte kivétel nélkül magyarok tartoztak. Létszámuk nem haladhatta meg az 5000 főt.

Rajtuk kívül visszamaradt a több ezer súlyos sebesült is, akik az Alagútban, a német katonai sziklakórházban (az ún. „Lazarettben”, melyet a polgári rendeltetésű Sziklakórházból választottak le), a Nemzeti Bank pincéjében és másutt voltak elhelyezve. „Sokan közülük sírtak, és rettegve gondoltak a másnapra.”⁶²⁵ – emlékszik vissza egy túlélő az Alagútban uralkodó hangulatra a kitörés kezdetekor. A vezető főorvos személyzetével együtt elmenekült, sorsára hagyva a rábizottakat. Hübner beosztott törzsorvos, látva a kitörési kísérlet kudarcát, visszafordult, hogy sebesültjeivel maradjon, akiket a többi orvos magára hagyott a Budavári Palota pincéiben levő köztözhelyen. Itt kb. 2000 sebesült maradt minden gondoskodás és felügyelet nélkül:

„A várban a tiszta őrület uralkodott. A bezártság hosszú hetei az őrülethez hozták közel az embereket. Nélkülözések, nyomor és a jövőért való aggodás olyan tettekre sarkallt, melyekért az egyes ember már nem vállalhatta a felelősséget. (...)

A sebesültek közben észrevették, hogy gondozóik eltűntek a terepről, és leírhatatlan pánikhangulatba kerültek. Az óriási föld alatti kórház minden sarkában csattogtak a pisztolylövések. Senki sem akart sebesült állapotban orosz fogságba kerülni.

Sikerült gyorsan néhány értelmes, könnyebben sebesült tisztet, egy törzsőrmentert, és egy 8 tiszthelyettesből álló csoportot összeszednem, és a legveszélyeztetettebb helyeken bevetnem. (...) A magyarok megelégedtek a fegyverek begyűjtésével és a legborzongatóbb jelszavak terjesztésével. Csak két orvos jelentkezett azonnal, akik végig jó kollégák és bajtársak maradtak. (...) A katonákat nem kellett volna az ostrom hosszú hetei alatt éhezni hagyni. A bakák minden tekintet nélkül rávetették magukat a raktárakra. A becsapás miatti dühük értelmetlen rombolásban jelentkezett. Egy fiatal altiszt rátalált az elsőköött Pfeffer-Wildenbruch tábornok bunkerére, és felvette annak otthagzott egyenruháját. Még mielőtt egy őrüngőt visszatarthattunk volna, le-puffantotta az állítólagos generálist.

... reggel nyolckor épp nekikészülődtem, hogy egy fiatal főhadnagynak, aki visszavánszorgott a kitörésből, amputáljam a kezét, amikor figyelőim jelentették, hogy az első oroszok itt vannak. De nem történt semmilyen incidens. Egyszerre csak egy géppisztolyos orosz állt a műtőben. Óriási nyugalom töltött el, melynek az előző izgalmak már előkészítették a helyét, nem vettem tudomást a látogatásról és tovább dolgoztam. (...)

Az operáció befejezése után nagyot húztunk az ampullából, Iván szintén így tett, majd felmentünk a vélt átadás végett. Átadva semmi sem lett, de helyette annál több leadva. Mikor már este lett és még mindig senki sem törődött velünk, elhatároztuk, hogy felvesszük a munkát. A vodka patakokban folyt...

Hirtelen teljesen elsötétült a kórház. Mikor aggregátunk után néztünk, már csak azt láthattuk, ahogyan egy dzsip elvonszolja. Állítólag zavarta az oroszokat a rádiózásban. De biztos kapni fogunk egy új, zavarmentes készüléket. Nem éltem meg, hogy másikat szállítottak volna.

Az aggregát elvételével a vízellátásnak is vége lett. A latrinák túlcsordultak, az ürülek a betegek szalmazsákjai közé folyt. (...)

A sebesültek ellátására gondolni sem lehetett. Ijesztő volt a halottak már-már áttekinthetetlen száma. A hullákat a legalsó katakombában és annak nem működő konyhájában polcolták fel, ahol kőkeményre fagytak. Köztük össze-vissza hevert elszórt gyógyszer, konzervek, felvágott festmények, értékes porcelán, alsónemű stb.”⁶²⁶

Az oroszok tervbe vették a kórház felszámolását, a hadifoglyok közül kiemelték az orvosokat, hogy segítsenek a sebesülteken. Konkoly-Thege Aladár orvos zászlós így emlékszik vissza az általa nem ismert Werner Hübner doktorral és a kórházával való találkozásra:

„A déli oldalon sötétben tátongó bejárat a vár alatti pincékbe vezetett, ahol német hadikórház volt. Sovány, fáradt kinézésű német orvos jön elő, két egészségügyi katonával. Embereivel csak a halottak elszállítását tudja végezni, más kezelés itt nincs. Három csoportra osztanak minket, hogy emeletenként vizsgáljuk át a kórházat, hány főre és milyen orvosi ellátásra van szükség.

A második mély-szintre kell mennem. Lassan jutunk előre, csak néhány mécses vagy gyertya pislog. A levegő sűrű, fojtó. Genny, vér, rothadás, ürülek, veríték, vizelet, dohányfüst, puskaporszag keveredik tömör búzzé. Ellepi a folyosót, émelyítő, kibírhatatlan. Zseblámpák fénye képeket szakít ki a homályból. A folyosó két oldalán hosszú sorokban fekszenek a sebesültek fapriccseken, köztük emeletesek is vannak, de sokaknak a pusztá beton jutott. Legtöbben egyenruhában, szíjakkal, lehet, hogy nem

üres az oldalfegyver tokja, kézigránát is akadhat a zsebekben. (...). Amint az orvosuk mondja, csak a halottakat szállítják el. Nyögések, sóhajok, alig érthető német panaszszavak, imádság, káromkodástöredékek.

Dante szépen faragott sorai sterilek ehhez a pokolhoz képest. A XII. ének vérpatkja elevenedik meg, melyben 'forrva nyög, ki erőszakkal bántja földi társát'. ... két vagy három fekvő arcvonásai kisimultak, némák, mozdulatlanok. (...) A várpince-kórház annyiban is hasonlított a költő-képzelte pokolra, mint annak körei, 'ronda bugyrai' fokozódtak. Legelső szinten egy terembe helyezték el a fejlődéseket, bénákat, vakokat. Magyarok is voltak köztük. Aki ide került, kapott néhány tablettát fájdalomcsillapítót búcsúzásul."⁶²⁷

A hadikórházban többször tűz ütött ki, melyet eleinte sikerült eloltani. A tüzeket valószínűleg a dohányzó sebesültek okozták. Több forrás szerint viszont néhány szovjet katona öntötte le az egyik kórterem betegeit benzinnel, majd felgyújtotta őket, és ez okozta a katasztrófát. Bizonyíthatóan az Alagútban és a mai Hadtörténeti Intézet alatti szükségkórházban fordult elő, hogy élő betegeket égettek el – ennek azonban nem mindenki esett áldozatul.⁶²⁸

„Február 18-án ismét égett a felső emelet. A tűz egy oldalépületből jött, melyben lőszerraktár volt, pont a mi kórházunk egyik folyosója alatt.

Éppen egy igen kényelmetlen szituációból tértem magamhoz. Egy fiatal magyar hasából távolítottunk el egy repeszt, amikor felszakították a műtő ajtaját, és két egy mást hevesen lövő, egészen vadul kinéző alak rontott be. Az egyik a műtőasztal lábához térdelt és onnan lőtte vetélytársát, míg a másik a beteg nyílt hasa felett visszatűzelt. Remegő tagokkal kerestünk fedezéket, míg a műtőasztalnál térdelő lövész fejlődéssel az asztal lábánál nem feküdt. Szó nélkül büszkélkedett a lövészkirály előttünk, és ránk hagyott egy ismeretlen hullát. Megérdemeltünk volna egy pálinkát, de nem volt időnk, mert az egész helyiség vakítóan égett már.

46. kép. A napokig égő királyi palota

A falfüggönyök, a faberakások és a sebesültek szalmazsákjai bő táplálékot szolgáltatottak a tűznek. A száguldó tűz félelmetes recsegésébe vegyült a töltények és a lőszer-raktár gránátjainak robbanása és a sebesültek kétségbeesett sikolya. Egy kb. 2 méter széles folyosó volt az egyetlen kijárat a felső katakombából. A sok sebesült mentésére gondolni sem lehetett. Kb. 100 embert tudtunk kihúzni a tűzből. De kint legtöbbjükre a fagyhalál várt, mivel a hóba kellett fektetni őket, más lehetőség nem volt.”⁶²⁹

„A kijáraton füst tör elő s robbanások hallatszanak. Néhány sebesült az udvaron vánszorog. Újak bújnak elő. Kínosan támolyognak, van, aki amputált lábcsonkját maga után húzva térdén, könyökén méterenként araszol. Egymást támogatják, akik képesek még erre. Igyekeznek kijutni az égő pokolból, mert ég a pince-kórház! A német orvos kétségbeesetten sír. – Kameraden... -- a bajtársak bent égnék és én nem tudok segíteni.”⁶³⁰

A tűzvésznek 800, mások szerint 300 áldozata volt. Néhányan azonban ezután is maradtak még a kazamatákban:

„Egy mellékhelyiségben, melyet a katakombától egy nehéz vasajtó zárt le, súlyosan sebesült német és magyar tiszteket helyeztünk el. Az ajtó teljesen be volt húzva, de mögüle kopogást hallottunk. Egyesült erővel felpattintottuk az ajtót. Az volt az érzésünk, mintha egy undorítóan bűzlő kemencébe kerültünk volna, melyben a tisztek tartózkodtak. Az emberek levetkőztek, és a forró falakat a vizelettartály tartalmával öntözték.”⁶³¹

A hadikórház sebesültjei közül a kevés túlélő 1945 nyarán térhetett haza.

5.9. A Dél Hadseregcsoporthoz reakciói a kitörés után

A Dél Hadseregcsoporthoz főparancsnokságán 19.45-kor vették Pfeffer-Wildenbruch táviratát, melyet csak 22.30-kor továbbítottak.⁶³² Érthetetlen, miért ilyen későn? Balck tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka azonnal az OKH-hoz (a német szárazföldi haderő parancsnokságához) fordult, hogy bejelentsen:

„Meg akarom próbálni, hogy elébe menjek a IX. SS-hegyihadtestnek Zsámbék vagy Pilisszentlélek térségében. Ez becsületbeli kötelességünk Budapest védőivel szemben. A lovashadtest⁶³³ és a mögötte álló páncélos alakulatok együttes lökésére gondolok, amennyiben ezek erre rendelkezésre állnak.”⁶³⁴

Ezt a vállalkozást azonban igencsak megkérdőjelezte a tény, hogy a szovjet 2. gárda-gépesítethadtest és az 5. lovashadtest éppen a kérdéses helyszínen gyülekezett. Az esetleges támadásra való felkészülés egyébként is legalább 1-2 napot vett volna igénybe, még akkor is, ha az OKH azonnal engedélyezi azt, és a felmentő támadásra egyébként sem állt rendelkezésre nagyobb, gyorsan mozgó alakulat. Wöhler tábornok, a Dél Hadseregcsoporthoz parancsnoka jobb híján – nyilván már napok vagy hetek óta előkészített és kinyomtatott – búcsútáviratot küldött a kitörteknek, melyet röplap formájában a főváros felett is leszórtak,⁶³⁵ Pfeffer-Wildenbruch pedig megkapta búcsúzóul lovagkeresztjéhez a tölgyfalombot is.

A Dél Hadseregcsoporthoz és a 6. hadsereg parancsnoksága idő, eszközök és felkészültség híján kénytelen volt tehetetlenül szemlélni a tőle nem messze lejátszódó tragédiát. A parancsnokságon uralkodó, eleinte optimista hangulat, és a kezdeti tervek hamar szertefoszlottak. Így festettek a Dél Hadseregcsoporthoz tévedésektől sem mentes napi jelentései a kitörés időszakából:

1945. február 12. hétfő.

Események:

... A tegnapi napon Budapest nyugati részéből kitört alakulatokról nem érkezett

közelebbi jelentés. A légi felderítés adatai szerint több harccsoportban kísérlik meg az átjutást a Pilis-hegységen keresztül északnyugati irányba. Egy, az ellentámadásra szánt csoportosítás Esztergom térségében gyülekezik...

Balck-seregcsoport:

Felderítői jelentések szerint – rádiókapcsolat jelenleg nincsen a hadtesttel – főiránynak a Pesthidegkút, Solymár, Pilisvörösvár, Pilisszántó, Pilisszentkereszt, Pilisszentlélek útvonal mutatkozik. Az él feltehetően elérte Pilisszentkeresztet. Erre való tekintettel megparancsolták két gránátosezred és egy rohamtüzérdandár gyülekeztesét Esztergom térségében. (...)

A hiányos légi jelentések arra engednek következtetni, hogy Budapest helyőrsége, ellentétben az eredeti elhatározással, északnyugat, tehát a Pilis-hegység felé próbál kitörni. 17.50-kor jelentik... hogy Pesthidegkút és Solymár térségében csapatokat észleltek... állítólag Szentendrétől délre és nyugatra, sőt Pilisszentkeresztől nyugatra is láttak csoportokat... Nemrég Pilisvörösvárnál és Pilisborosjenőnél is megfigyeltek német csoportokat. (...)

23.25-kor jelenti a Balck-seregcsoport vezérkari főnöke (...), hogy mivel úgy tűnik, hogy a Pilis-hegység lesz a kitörési irány, ezért ide helyezte (...) támadó csoportját, hogy kinyithassa a kaput a IX. SS-hadtest közeledése esetén. Előretolt ellátó csoport is készen áll a gondoskodásra és az orvosi ellátásra. A seregcsoport reméli, hogy ma éjjel beérkeznek az első kitörők. A 3. lovasdandár balszárnya és a 96. gyaloghadosztály jobbszárnya harci lármát és világítórakétákat jelent az első vonaluktól 5 km-re keletre.

1945. február 13. kedd.

Balck-seregcsoport:

... IX. SS-hegyihadtest. Szomor térségében (3. lovasdandár) 3 német és egy magyar tiszt, valamint 23 tiszthelyettes és legénység jutott át a főellenállási vonalon. A katonák nem alkottak zárt harccsoportot a kitörés kezdete óta, hanem több csoportból verődtek össze.

(...) A harminc ember Budapestről először a Budakeszi erdőn, majd a Perbál és Tinnye közti erdőn keresztül haladt. Ebben az erdőben még több saját csoport található. Az utakat erősen eltorlaszolták, házromok, személygépkocsik és lóhullák miatt részben járhatatlanok. (...) A kitörésnek három csoportban, északi, nyugati és déli irányba kellett volna megtörténnie. Találkozási pontnak Nagykovácsit tüzték ki. A kitörő csapatok már az elején igen erős záróvonalba ütköztek, komoly veszteségeket szenvedtek, és már ekkor összekavarodtak. A második, vonatsapatokból képzett záróvonalat már könnyebb volt áttörni.⁶³⁶

A Dél Hadseregcsoport hadinaplója nem említi, de tény, hogy a német csapatok még február 13-án visszafoglalták Mátyás községet, feltehetően a kitörők támogatása végett.⁶³⁷

1945. február 14. szerda.

Balck-seregcsoport:

... Szomor térségében a budapesti védősereg több kisebb csoportja küzdött át magát a saját vonalakhoz. A visszajutók beszámolóai alapján a fő lökés északnyugat-nyugati irányban történt. A kitörő harccsoportok egységes vezetése feltehetően nem valósult meg. Továbbra is csak kisebb csoportok és egyes emberek beérkezésével számolhatunk. (...) A Pilisvörösvár és Pilisszentlélek közti magaslatokon a légi felderítés német részeket észlelt. Ugyanitt tegnap is láttak saját erőket. Szintén légi felderítés alapján Telki helységet (9 kilométerre Pilisvörösvártól) 4 oldalról támadják. Nem tudták megállapítani, hogy német vagy orosz csapat támad, de feltehetően németeket zártak körül Telkiben. Zsámbéktól 3 kilométerre is egy német csapatot sejtjenek. A reggeli jelentések szerint Szomornál több kisebb csoport, összesen 100 fő jutott át.

Ez megerősíti azt a képet, hogy a kitörők nem a hosszabb, de biztonságosabb utat választották a Pilisen keresztül, hanem a rövidebb, de az ellenség által jobban veszélyeztetett úton haladtak nyugat felé. (...)

További jelentések szerint Budapesten harci zajt, tűzérési tüzet, égő házakat figyeltek meg. Ezek szerint Budapesten még mindig tartják magukat. (...) Összesen kb. 600 ember jutott át eddig, mint azt a Balck-seregcsoporthoz parancsnoka a főparancsnoknak jelenti. Remélik, hogy még három napig át tudják vágni magukat saját csoportok.

1945. február 15. csütörtök.

Tegnap az a jelentés érkezett, hogy egy harccsoport Perbálnál gyülekezik. Egy átjutott állítása szerint az ellenséges oldalon mindenki megfordult és az áttörőkre vadászik. Ezért a lovashadtest a 3. lovasdandár sávjában vállalkozásra szánta el magát. Ez azonban a teljesen felkészült ellenségbe ütközött, és 50 áttörő mellett 100 saját veszteségbe került. Ezért (a főparancsnok) nem tudja magát elhatározni a Pilis-hegység irányában való támadásra, hogy kivágyják az állítólag Keszthelynél tartózkodó csoportot. A Dunán keresztül való támadást, a Südwind-vállalkozással⁶³⁸ kapcsolatban fontosabbnak tartja, és nem akarja kockára tenni esetleges veszteségek és késlekedés miatt annak sikerét. (...)

A 17.40-kor elhangzott esti helyzetjelentés megállapította (...), hogy a légi felderítés már nem észlelt német csoportokat a Pilis-hegységben... További, magukat visszaküzdők ma nem érkeztek. A Balck-seregcsoporthoz parancsnokának az az álláspontja, hogy a saját vállalkozások csak akadályoznák az átjutók kis csoportban való próbálkozásait.

1945. február 16. péntek.

Budapest helyőrségéről nem hozott új adatokat az esti légi felderítés. A Luftwaffe ugyan tovább keres, de nem valószínű, hogy még számottevő visszaharcoló részek találhatók Budapest és a saját vonalak között. A saját vonalat elérő visszaküzdők [„Rückkämpfer” – a korabeli német katonai terminológiában a bekerítésből kitört katonákat jelentette, U. K.] száma erősen megcsappant tegnapelőtt óta. Ma csak 14 fő érkezett, eddig összesen 624.⁶³⁹

Wöhler gyalogsági tábornok ezen a napon, 23.00 órakor adta le zárójelentését az OKH-nak.⁶⁴⁰ Budapest védőserege ettől fogva nem fordul elő a hadijelentésekben.

5.10. Hogyan látták szovjet oldalról a kitörést?

A szovjet 297. lövészadosztály egyik tisztje, aki a Virányos út 38/b számú házban állomásozott, mely a fő kitörési irányban feküdt, így idézte fel az eseményeket:

„23 óra körül a magyarok [a későbbi Budai Önkéntes Ezred katonái, U. K.] egy német katonát vezettek be, aki, mint később kiderült, kikeveredett a bekerítésből, csoportjától elszakadva talált rá a fürdéshez vizet melegítő magyarokra (egy részük egyenruhában volt) és azokat sajátjainak vélte. (...) Megpróbáltuk a fogollyal tisztázni, hogyan került a hátunk mögé, de értelmetlen válaszokat adott, és ezért elküldtük a hadosztálytörzshöz.

Másfél-két óra múlva a város különböző pontjain, de főleg tőlünk északra, erős puska-, géppuskatüzelés vette kezdetét, gránátrobbanásokat, tűzérési tüzet hallottunk.

Éjszaka 3 óra körül a törzs körletében tartózkodó felderítők és híradós katonák fel-tartóztattak egy 7 fős német csoportot, élükön egy főhadnaggyal, amely a sötétben a villa mögötti üres telekre jutott ki. A főhadnagy elmondotta, parancsot kaptak, hogy ezen az éjszakán minden eszközt felhasználva, jussanak ki a bekerítésből.

Úgy döntöttünk, körvédelemre rendezkedünk be az épületben. Kapcsolatot létesítettünk a szomszédunkban települt aknavető osztály törzsével. (...)

Hajnalban pedig, az utca teljes szélességét betöltve megjelent egy nagy, kb. 1,5–2 ezer embert számláló ellenséges oszlop. Futólépésben menekültek, tüzeltek az ablakokba és gránátokat dobtak. A szomszéd utcában (Szarvas Gábor utca) egy német könnyű harckocsi csörtetett végig, s már-már úgy tűnt, sikerül elrejtőznie, de egy páncéltörő fegyverből leadott lövés megbénította. A szomszéd aknavetőjük pillanatok alatt telepítettek egy gyorsan előkerített 120 milliméteres aknavetőt. Az üres telek lehetővé tette a célzott tűz vezetését, és így aknákkal árasztottuk el az ellenség sűrű tömegét. Elbarikádoztuk a bejáratokat és az ablaknyílásokból lövészfegyverekkel tüzeltünk – szinte célzás nélkül – a vadul kavargó, megrettent és elhaladó tömegre. (...)

A hitleristák az óriási veszteségek ellenére is folytatták előrenyomulásukat a város kijárata felé, de sorozatvetőinkbe ütköztek, amelyek közvetlen irányzással sortűzet adtak le rájuk. Borzalmas volt a látvány.”⁶⁴¹

Mi sem érzékelteti jobban a kitörés hevesességét, mint hogy még a 37. lövészhadtest parancsnokságának is közelharcban kellett megküzdenie a támadókkal:

„Kegyetlen éjszaka volt. Ágyúdörgés, aknák sívítása keveredett a menekülők rémületes ordításaival, a sebesültek halálhörgésével, a vaksötétben a torkolattűzek tébolyultan rohangáló embercsoportokra villogtak.

A kitörés megghiúsítására a szovjet csapatok minden épkezláb embere fegyvert fogott. Minden rendű-rangú parancsnok, a törzsek és műhelyek összes beosztottja géppisztollyal vagy puskával a kezében ritkította a kitörők sorait, az út mentén húzódó árokból vagy a fák mögül.”⁶⁴²

A kitörők további főútvonalát, a budai hegyek nyugati nyúlványait a 23. lövészhadtest zárta le:

„A február 11-ről 12-re virradó éjszakán a hitleristák kétségbeesett kísérletet tettek a kitörésre a 37. lövészhadtest állásain keresztül. Elesett katonák és tisztjeik hulláin keresztül vakon törtek nyugatnak és északnyugatnak Zugliget és Nagykovácsi irányába. Végül 16 000 fasisztának sikerült keresztülverekednie magát a bekerítés belső gyűrűjén és elrejtőznie a közeli erdőkben.

Február 12-én a hadtestparancsnok kivonta a 19. lövészadosztályt eddigi állásai-ból és utasította a védelem megszervezésére a 262. és 544. magaslatok és Nagykovácsi keleti széle vonalában, arcvonallal délkeletre, azzal a feladattal, hogy akadályozza meg az ellenség kiszivárgását az erdőkből nyugat felé. Ugyanakkor a 11. lovashadosztály átkerült hadtestünk alárendeltségébe. Ez a hadosztály az erdők átfésülését és az ellenség szétszórt csoportjainak megsemmisítését kapta feladatul. (...)

Az éhségtől úzótt fasiszta tiszték és katonák nyugatra törtek. Visszaemlékezem a következő esetre: a február 13-ról 14-re virradó éjszaka váratlanul megszakadt a hadtest mindaddig megbízhatóan működő telefonkapcsolata a 49. gárdahadosztálynak Perbálon elhelyezkedő törzsével. Kb. egy óra múltán egyszer csak felhangzott a kagylóban Margelov Vaszilij Filippovics nyugodt és magabiztos hangja: a hadosztály parancsnokságán egyetlen fasisztának sem sikerült áttörnie nyugatra Perbálon keresztül.

Ám később mégis kiderült, hogy az ellenség egy géppisztolyos csoportja mégiscsak átszivárgott az erdőn, és átjutott Perbál északeleti részébe. A hadosztályparancsnok riadóztatta a törzset, és személyesen vezette a harcot a német géppisztolyos ellenséggel szemben. A hitleristák nagy része megsemmisült, maradékuk fogságba esett.

Ugyanezen az éjszakán a németek megkísérelték a betörést Tök községbe is, ahol a 144. gárdaezred törzse állomásozott. (...)

A hadtest harcai az ellenség 400-600 fős elszigetelt csoportjaival, amelyek az utaktól és lakott helyektől távol, erdős terepen próbáltak egérutat nyerni, február 17-ig tartottak. Ezek a harcok az ellenség olyan csoportjai ellen folytak, amelyek minden ka-

tonai vezetés nélkül és teljesen elvesztve katonás arcukat bármi drága áron, de át akartak törni nyugatra, s csak éjjel jártak portyára, az éhségtől felbőszült farkascsoportokhoz hasonlóan [sic]. Február 17-re az állásaink irányában áttörni akaró ellenség főbb csoportjait megsemmisítettük és részben fogságba ejtettük. Hat egységünk 4-700 hitleristát semmisített meg, és 1376 katonát fogott el, köztük sok tisztet és két tábornokot,"⁶⁴³ írta a kitörés főirányában felvonultatott 23. lövészhadtest vezérkari tisztje a kitörés elhárításáról.

A szovjet csapatok a fővárosban február 12-én óvatosan nyomultak előre. Az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor a János Kórházig csak másnap délben került orosz kézre, ellenben a Széll Kálmán és a Széna teret már aznap délután elfoglalták, valamint a Vár egyes részeit is. A harcokban jelentős szerepet játszott a Budai Önkéntes Ezred – katonái foglalták el a Várpalotát, és részt vettek a német hadifoglyok összegyűjtésében. Egyes alakulataikat a Remete-hegyen és az erdőkben is bevetették.

A foglyok begyűjtése hetekig tartott. A kitörést mint hadműveletet a szovjet hadvezetés azonban február 15-én már lezártak tekintette, többé nem említik a hadijelentések. A hadifoglyok többségét is február 17-ig szedték össze.⁶⁴⁴

A Vörös Hadsereg február 15-ig összesen 22 350 hadifoglyot ejtett. Pfeffer-Wildenbruch védőserege február 11-én este még 43 900 főt számlált. Február 15-ig a kitörők java része fogságba esett vagy megsemmisült, feltételezésünk szerint legfeljebb 3000 fő bujkálhatott még a hegyekben. Mivel kb. 700 fő jutott el a német vonalakig és legfeljebb még egyszer ennyien tudtak alámerülni a fővárosban, ezért a hadművelet során elpusztultak száma 19 250 főre tehető, a szovjet és német létszámok között ugyanis ekkora a „hiány”. Vagyis 4 nap alatt a védősereg kb. 44%-a pusztult el! Jelenleg kb. 5000 személy sírja ismert, maradékuk ismeretlen sírokban nyugszik.

A szovjet művekben is kevés adat található a kitörésről. Mindez annál inkább furcsa, mert a szovjet történetészeknek – bár korlátozottan – a szovjet levéltári források rendelkezésre álltak.

Maga a kitörés biztosan nem érte váratlanul a szovjet felet. Német részről mindig megpróbálkoztak ezzel, és ezért a szovjet vezetés a már ismertetett rendszabályokat foganatosította.

A kitörés kudarca a szovjet vezetés sikereként értékelhető, mert végül is csak egy jelentéktelen rész jutott át a védővonalon. Ellentétben a január elején kialakult helyzettel, Tolbuhinnak már nem volt érdeke, hogy a védősereg kijusson a fővárosból – nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a védők ellenállása napokon vagy órákon belül összeomlik, akár szerveznek kitörést, akár nem. Az a taktika, hogy a front első vonalát bizonyos idő után kiürítették, viszont azzal a következménnyel járt, hogy jelentős ellenséges csapatkontingens szabadult ki Buda előterébe, akiket egyenként kellett összefogdosni. Eközben természetesen szovjet részről is áldozatok keletkeztek.

Talán helyesebb lett volna a támadókat még a város területén feltartani. Ez több előnnyel is járt volna:

Ha a szovjetek a város területén belül több ellenállási vonalat rendeznek be, akkor a támadók a védelem tagoltsága miatt feltehetően olyan idővesztést szenvednek, hogy a kitörés összeomlik. Nem szabad elfelejtenünk, hogy nagyrészt a városharc sajátosságai tették lehetővé, hogy a védősereg hét hétig kitartson. Azt a távolságot, melyet a Vörös Hadsereg Budán 50 nap alatt tett meg, a németek nem tudták volna megtenni egy nap alatt, ha a szovjetek a házakat ellenállási góccokká rendezik be.

A kitörés sikere az időtényezőn áll vagy bukik. Ha sikerül valamilyen módon a kitörőket feltartani, akkor biztosan kitör a pánik, elfogy a lőszer, megszűnik a vezetés, és a vállalkozás összeomlik. (Így is ez történt, csak a szovjetek a pánikba esett tömeget nem tartották fel, hanem kiengedték a hegyekbe.)

- Ha sikerült volna megakadályozni a kitörés kiszélesítését, akkor
- kevesebb energiát kellett volna fordítani az üldözésre és
- a kitörők nem veszélyeztették volna a hátsó vonalakat, valamint
- több hadifoglyot lehetett volna ejteni és
- kevesebb lett volna a saját áldozat.

5.11. Zárszó

A budai védők kitörése a II. világháború egyik legkilátástalanabb vállalkozása volt. A katonáknak kevesebb mint 2%-a jutott át, ezeknek is alig 10%-a volt magyar. A kitörőknek majdnem fele, 17 000 fő halt meg öt nap leforgása alatt, többségük az első hat órában a Széll Kálmán tér–Hűvösvölgy térségében. Hullahegyek és szovjet páncélosok által széttrancsírozott embermaradványok, húscsatekkel borított véres utcakövek apokaliptikus képe fogadta a kitörés útvonalaait először végigjáró kortársakat.⁶⁴⁵

Budapest utcáin, a Széll Kálmán téren, a Vérhalom téren és még sok helyen méter magas gúlákat raktak a halottakból.⁶⁴⁶

Az ostrom és a kitörés áldozatainak nagy részét jeltelen tömegsírokba temették, nem messze haláluk színhelyétől. E sírok döntő részét, különösen a főváros területén kívül lévőket máig nem exhumálták. A sírok elhelyezkedéséből következtetni lehet az egykori kitörési irányok és összepréselések helyszíneire.

Az ostrom és a kitörés katonai veszteségeit az alábbi táblázatba foglaltuk (a százalékok kerekítve):

A német és magyar védősereg létszáma 1944. december 24-én	Kb. 79 000	100%
Fogságba esett, elesett Pesten ⁶⁴⁷	kb. 22 000	32%
Fogságba esett, elesett Budán február 11-ig	kb. 13 000	19%
Német–magyar katonák száma a kitörés kezdetekor ⁶⁴⁸	43 900, ebből 11 600 sebesült	55%
Hadifoglyok száma február 11–15. között ⁶⁴⁹	kb. 22 350	28%
Hadifoglyok február 15. után (becslés)	max. 1 000	1,5%
Tömegsírokban azonosított ⁶⁵⁰	kb. 5 000	6%
Átjutott ⁶⁵¹	max. 700	1%
Hátországban elbújt ⁶⁵²	max. 700	1%
Meghalt és eltűnt ⁶⁵³	kb. 14 250	18%
Összesen elesett a kitörés során	kb. 19 250	28%
Összesen elesett az ostrom során ⁶⁵⁴	kb. 32 000	46%
Összesen fogságba esett az ostrom során ⁶⁵⁵	kb. 47 000	54%

25. táblázat. A védők katonai veszteségei az ostrom során

A tömegsírokból eddig 28-at találtak meg a főváros területén (kb. 2500 halott), és számosat 29 különböző községben. Ez a tény is mutatja, hogy a kitörők jelentős részét nem a fővárosban, és nem az ettől északnyugatra fekvő erdőségekben, hanem 10-15 kilométerrel a front előtt morzsolták fel a szovjetek.

A harcok nyomai néha még ma, 2013-ban is láthatóak a házakon. Az egykori

Honvédelmi Minisztérium romos épülete a Várban, a Széll Kálmán tér és a Batthyány utca néhány házának golyólyugatta fala emlékeztet még az 53 évvel ezelőtti eseményekre.

Vajon mi motiválta a védőket erre a kétségbeesett és felelőtlen akcióra? Hasonló eset a nyugati fronton aligha fordulhatott volna elő.

Pfeffer-Wildenbruch elutasította a megadást és a kitörés lehetőségét, amíg volt még remény utóbbi sikerére. A Führer parancsára hivatkozott. Amikor már az összes felmentési kísérlet csődöt mondott, és a rendezett kitörés esélyei a nullára csökken-tek, mégis megkockáztatta, holott azt Hitler továbbra is szigorúan megtiltotta. Ezzel megszegte az utolsó töltényig való harcra adott parancsot. A hadifogságot – köszön-hetően a keleti fronton vívott kölcsönös világnézeti háború tapasztalatainak – sok ka-tonájához hasonlóan életveszélyesnek tartotta. A szovjetek által gyengén megszállt területen való áttörésben reménykedett, mivel ez látszott az egyetlen megmenekülé-si lehetőségnek. Emellett gondoskodott saját biztonságáról is. Amint azonban kide-rült, hogy vágyai nem hozhatók összhangba a valósággal, azonnal késznek mutatko-zott a megadásra, hogy életét menthesse.

A német vezetés partnernek bizonyult Pfeffer-Wildenbruch magatartásához. Bár Hitler szigorúan megtiltotta a kitörést, a német hadijelentések mégis „a védősereg parancs szerinti kitöréséről” szóltak, ennek szellemében jelentek meg az újságok méltatásai, nekrológjai is.⁶⁵⁶

Az ostromot és ezen belül a kitörés gondolatát csak a totális háború pszichózisá-nak fényében érthetjük meg. A reménytelen kitörés a rettegett hadifogság fényében már nem is tűnt olyan reménytelennek. A német katonai vezetés nem volt képes a helyes döntésre: az oroszoktól és a hadifogságtól való félelem befolyásolta a gondol-kodásukat, s az utolsó pillanatban való zárt megadás helyett katonáik lemmingként rohantak a pusztulásba.

Jegyzetek

⁵³⁸ Így volt ez még 1945 áprilisának utolsó napjaiban is, amikor a Wenck-féle 12. hadsereg tört át a Berlint körbefogó orosz csapatokon, hogy angolszász hadifogságba kerülhessen. A németek még 1945 májusában is inkább harcoltak, semhogy megadják magukat a szovjeteknek!

⁵³⁹ Garád Róbert, 5. o. (kézirat a szerző birtokában).

⁵⁴⁰ BA–MA RH 10 V/60 idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 518. o.

⁵⁴¹ Helmut Wolff levele alapján, másolat a szerző birtokában.

⁵⁴² Így például Garád-, Hübner-, Mückl-visszaemlékezések.

⁵⁴³ Nagy László: Mi történt február 11-én. In: Budai Polgár, 1945. július 22.

⁵⁴⁴ BA–MA Msg, Schweitzer, 10. o.

⁵⁴⁵ Bár szovjet források semmilyen utalást nem tartalmaznak az esetleges német kitörésre készí-tett hadművelleti tervről, fenti visszavonulás Boldizsár Iván, Zolnay László visszaemlékezései, valamint helybeli lakosok kikérdezése alapján azonban pontosan követhető.

⁵⁴⁶ Antalóczi Tiborné levele a szerzőhöz, 1995. február 9.

⁵⁴⁷ Gosztonyi Péter közlése: A IX. SS-hegyihadtest híradóközpontja a Logodi utcában volt, olyan óvóhelyen, melyet csak fal választott el a ház lakosainak óvóhelyétől. A házban csinos, szőke, magát erdélyi menekültnek mondó nő barátkozott a németekkel, olyannyira, hogy a háziak „kurvának” tartották. A kitörés összeomlása után megérkezett egy szovjet dzsip NKVD-tisz-tekkel és elvitték a nőt, aki ekkor hirtelen már oroszul is tudott. (Az itt elmondottak egy ház-beli lakos információin alapulnak.) A történetet Wácsek Frigyes és Hingyi László elbeszélései is megerősítik. Ez azonban csak arra bizonyíték, hogy a szovjet felderítés tevékenykedett Buda-pestben, arra azonban nem, hogy magát a kitörést is megtudták. Maguk a német hadosztálypa-rancsnokok is csak 11-én értesültek a kitörésről, Wolff alezredes például csak délután fél há-romkor kapta meg a parancsot. Tóth Sándor szerint a német híradós központ századosát az

- ostrom után szovjet egyenruhában látták viszont, állítólag ő árulta volna el a kitörést. Ugyanott (A Budai Önkéntes Ezred, 51. o.) szerepel az a feltevés, hogy átállt magyar tiszt hallgatta volna le Pfeffer-Wildenbruch rádióadását.
- ⁵⁴⁷ Gosztonyi elméletét, mely szerint a kitörést elárulták, egyetlen szovjet vagy magyar szerző sem igazolja. Pusztán azt állítják, hogy a kitörés nem érte váratlanul a szovjet vezetést, de ennek bizonyítására egyedül Gosztonyi-idézeteket tudnak felhozni. Az esetleges árulásról pedig a szovjet katonai vezetés bizonyosan tudott és ennek levéltári forrása is maradt volna. A háború után pedig nem lett volna ebben semmi titkolnivaló, hiszen például Richard Sorge kémtevékenységét is publikálni lehetett.
- ⁵⁴⁸ Sárközi: Budán harcoltak, 71. o.
- ⁵⁴⁹ Hingyi-interjú.
- ⁵⁵⁰ Kokovay-interjú.
- ⁵⁵¹ Csebotarjov: A parlamenter halála, 128. o.
- ⁵⁵² Így pl. Gosztonyi: A magyar honvédség, 239 o. és egyéb művei, Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, Tóth Sándor, Árokay Lajos, Máté György stb. Ezt az idézetet valószínűleg Gosztonyi terjeszthette el 1962-ben kiadott művében, melyben Hübner törzsorvost idézi. Bár az idézet megalapozatlan, mégis az összes kitöréssel is foglalkozó mű kötelező hangulatképeihez tartozik. A valóság azonban ennél lényegesen összetettebb volt. Ráadásul Gosztonyi pontatlanul idéz: az eredeti szövegben nem 20 óra, hanem 19.30 szerepel, mint az orosz pergőtűz kezdete. Hübner pedig a város tagoltsága miatt csak azt észlelhette, hogy mi történik abban az utcában, ahol ő tartózkodik. Lehetséges, hogy egy utcával odébb egy lövedék sem esett. Ezért nem lehet általános érvényű megállapításokat tenni arról, mi történt a Vár területén, mindenki csak a saját perspektívájáról nyilatkozhat hitelesen. A kitörés többi résztvevője másképp élte meg az első órát, mint Hübner törzsorvos, persze máshonnan is indultak.
- ⁵⁵³ A levéltárakban található kéziratok, valamint Helmut Friedrich és Ernst Schweitzer szíves közlése alapján.
- ⁵⁵⁴ OSZK, Faragó Ödönné, 66. o.
- ⁵⁵⁵ Benyovszky Győző százados, a 10. gyaloghadosztály vezérkari főnöke, Botond Béla átállása után 11-én délelőtt tiszti járórt küldött a Döbrentei tér irányába azzal a négy szemközt kiadott paranccsal, hogy visszatérve hangosan, mindenki füle hallatára jelentse: a szovjet páncélosok már a téren vannak. Ezzel teremtve kész helyzetet, hogy már senkiben ne merüljön föl az északra vonulás szándéka.
- ⁵⁵⁶ Galántay Ervin levele a szerző birtokában.
- ⁵⁵⁷ Hellmut Friedrich: Wanderer zwischen Krieg und Frieden, 104. o. kézirat a szerző birtokában.
- ⁵⁵⁸ Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 371. o.
- ⁵⁵⁹ Galántay Ervin leveléből. Ugyanerről számol be Péchy Blanka is naplójában, 87. o.
- ⁵⁶⁰ Hernády-interjú, HL TGY, Rhédey, 7. o.
- ⁵⁶¹ BA-MA N 643/ v13. Helmut Wolff alezredes beszámolója a kitörésről.
- ⁵⁶² Noel, 3. o.
- ⁵⁶³ HL TGY, Vajda Alajos: Az 1. páncélos hadosztály, 139. o.
- ⁵⁶⁴ Tomcsányi Ágnes budapesti lakos közlése, aki akkor a Trombitás u. 1-ben lakott és az emeleti lakás ablakából figyelte meg a Városmajorban történeteket.
- ⁵⁶⁵ Keller-interjú.
- ⁵⁶⁶ Wáczeck-interjú.
- ⁵⁶⁷ Az idézet és a leírás a Wáczeck-interjú alapján.
- ⁵⁶⁸ BA-MA Balck-hagyaték, N647/14, Helmut Wolff beszámolója a kitörésről. (Rommel százados levele a szerző birtokában.)
- ⁵⁶⁹ BA-MA Nachtmann cü. törzsőrmester naplója, RH 39/524.
- ⁵⁷⁰ Ernst Schweitzer, a 13. páncélos hadosztály tartalékos főhadnagyának naplója és levelei a szerző birtokában, ill. részben BA-MA MSg 2/4631.
- ⁵⁷¹ 1.a = a hadosztály hadműveleti tisztje.
- ⁵⁷² Az Ostrom utca Széna téri szakaszán kialakított tömegsír az ötvenes években exhumálták.
- ⁵⁷³ Garád Róbert, 7. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁵⁷⁴ Dr. Dávid András feljegyzése a szerző birtokában.
- ⁵⁷⁵ BA-MA Schweitzer.
- ⁵⁷⁶ Garád Róbert, 8. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁵⁷⁷ Helmut Wolff levelei alapján (1961. Gosztonyi-gyűjt., 1988. Hingyi-gyűjt.).

- 578 A szovjet katonai titkosszolgálat.
 579 Lichtenberg Judit emlékirata (OSZK, Analekta 11.579).
 580 HL Mikrofilm 1068. Vizsgálati dosszié Hindy Iván ügybcn.
 581 Kovács X Ferenc: Villanások, 40. o. (kézirat a szerző birtokában).
 582 Bartha István-interjú.
 583 HL TGY, Paulics József: Budapest végnapjai, 50. o.
 584 Borbás Károly levele 1979. aug. Gosztanyi-gyűjt. Idézi Gosztanyi: A magyar honvédség a második világháborúban, 239. o.
 585 Kovács-interjú.
 586 HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 53. o.
 587 BA–MA Msg. Hübner, 11. o.
 588 Noll, Reinhard: Im Kessel von Budapest. In: Wiking Ruf 1953. március, 4. o.
 589 HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 54. o.
 590 Wolfgang Betzler levele a szerzőhöz, 1996. november 30.
 591 Az összes SS-tiszt az Obergruppenführerhez, előre! Azonnal! Továbbadni!
 592 Kovács X. Ferenc: Villanások, 5. o. (kézirat a szerző birtokában).
 593 A 297. lövészhadosztály politikai tisztjének jelentését idézi: Máté: Budapest szabad, 180. o.
 594 Gosztanyi adata, mely szerint Dörner a kijáratnál kialakult tűzharcban elesett, téves. Kovács vezérkari százados még találkozott a súlyosan sebesült Dörnerrel, amikor február 13-án a Béla Király útján lévő gyűjtőhelyre szállították. „*Sie werden uns alle totschiessen*” (Mindannyiunkat agyonlőnek), mondta letargikusan Kovácsnak. Azóta senki sem látta.
 595 Noll: Im Kessel von Budapest, 4. o.
 596 BA–MA Mückl, 31. o.
 597 Noll: Im Kessel von Budapest, 4. o.
 598 Varga János közlése.
 599 HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 60. o.
 600 Kovács X. Ferenc: Villanások, 6. o. (kézirat a szerző birtokában) és interjú.
 601 HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 60. o.
 602 Kovács-interjú.
 603 HL TGY, Paulics: Budapest végnapjai, 61. o.
 604 Garád Róbert, 8–9. o. (kézirat a szerző birtokában).
 605 HL TGY, Kokovay 2–3. o.
 606 HL TGY, Bíró: Budapest védői, IV. o.
 607 Váli Dániel tizedes visszaemlékezése, Galántay Ervin leveléből.
 608 BA–MA Msg, Schweitzer, 15. o.
 609 Hingyi László interjúi alapján. A menekülő németeket állítólag német egyenruhába öltözött szovjet katona vezette félre, amikor kijelentette, hogy Nagykovácsi üres.
 610 Litteráti-Loótz a Szabad Európa rádióban mondta el élményeit, leirat Hingyi László birtokában.
 611 BA–MA RH 39/524, Nachtmann, 4. o.
 612 Garád Róbert, 12. o. (kézirat a szerző birtokában).
 613 BA–MA Nachtmann, 4. o.
 614 Uo.
 615 HL TGY, Kokovay 4. o. Flügelt bajtársai később talpra állították és sikerült kijutnia.
 616 BA–MA Schweitzer, 28. o.
 617 Erről számol be Nachtmann, valamint Schweitzer visszaemlékezése is.
 618 Wolff 1961-ben, ill. 1980-ban kelt levele alapján (Gosztanyi gyűjtemény). Wolff azonban teljesen rosszul emlékezett a konkrét földrajzi adatokra, ezért csak a menekülés körülményeire vonatkozó információi használhatók.
 619 Hingyi: „Nyilas hungarista pártszolgálatosokból szervezett harccsoportok bevetései és harcai Budapesten” c. kézirata a szerző birtokában, 3. o.
 620 Az idézet és a leírás a Boosfeld-interjú alapján íj. Peter Zwack jóvoltából került birtokomba.
 621 Kutscher-interjú.
 622 HL TGY, Kokovay, 5–6. o.
 623 Gosztanyi forrásmegjelölés nélkül 785 főt említ, valószínűleg Helmut Wolff adata alapján. Ez a szám a Wiking Ruf c. lapban 1957-ben jelent meg először, az „Als Budapest zum erstenmal starb” c. cikkben, forráshivatkozás nélkül. Feltehetően innen vette át mindenki a téves adatot.

Wolff emlékezőtehetsége levelei alapján korántsem tűnik tökéletesnek, különösen, ha későbbi állításait összevetjük az 1945. február 15-én írt beszámolójával. A Dél Hadseregcsoport iratai február 18-ig 624 fő átjutását említették. Ebből 120 a Waffen-SS tagja volt, 11 magyar katona, 25 pártszolgálatos, 44 civil, 93 a 13. páncélosadosztály, a maradék kb. 400 fő egyéb Wehrmacht-alakulatok kötelékébe tartozott.

- ⁶²⁴ BA–MA Msg, Schweitzer. Ernst Schweitzer 2002-ben még élt, szenvedélyes kiránduló volt. A kitörés után lefagyott lábujjai nagy részét amputálták.
- ⁶²⁵ Garád Róbert, 6. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁶²⁶ BA–MA Msg, Hübner, 12–13. o.
- ⁶²⁷ HL TGY 3273, Konkoly, 152–153. o.
- ⁶²⁸ Frau M. v. K. önkéntes ápolónő naplója, Hingyi-interjú, OSZK, Faragóné, 67. o.
- ⁶²⁹ BA–MA Msg, Hübner, 14. o.
- ⁶³⁰ HL TGY, Konkoly, 155. o.
- ⁶³¹ BA–MA Msg, Hübner, 14. o.
- ⁶³² Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 112. o.
- ⁶³³ Harteneck altábornagy hadtestéről van szó, mely akkor Csákvár és Esztergom között állomásozott. Kötelékébe a 711., 96. gyalghadosztály, a 3. lovasdandár, a 6. páncélosadosztály és a magyar 1. huszárhadosztály tartozott. A hadtest nem rendelkezett jelentős páncélos erővel.
- ⁶³⁴ Idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 113–115. o.
- ⁶³⁵ Idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 519. o.
- ⁶³⁶ Idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 115–116. o.
- ⁶³⁷ Kokovay-interjú (Mánynál jutott át).
- ⁶³⁸ A Südwind-vállalkozás a Dunától északra áttört szovjet erők szétverését célozta.
- ⁶³⁹ BA–MA RH 19V/61, idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 520. o.
- ⁶⁴⁰ Idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 520–521. o.
- ⁶⁴¹ Komiszarov: Harc Budapestért. In: HK 1980/1, 139–140. o.
- ⁶⁴² Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred, 52. o.
- ⁶⁴³ Andrusenko: A Duna hullámain. In: HK 1966/1, 141–142. o.
- ⁶⁴⁴ Andrusenko: A Duna hullámain, 142. o.
- ⁶⁴⁵ Lásd erre Finta-, Salamon-, Dobay-, Wáczeck-interjúkat.
- ⁶⁴⁶ Pl. Wáczeck Frigyes a Vérhalom téren kb. 4-500 hullát látott.
- ⁶⁴⁷ Szovjet adatok 35 830 főről és 291 harckocsiról beszélnek – azt azonban nem tudni, hogy ez milyen időszakra vonatkozott (sejtésünk szerint november 3-tól számolva érvényes számok, bár a harckocsik számát túlzottnak tartjuk). Pestről elsősorban a magyar alakulatok nem mentek át a budai oldalra, részben véletlenül, részben szándékosan. A veszteségek nagy részét ezek a lemaradók tették ki.
- ⁶⁴⁸ Február 11-én az eredeti védőseregnek több mint fele, kb. 35 000 katona elcsett, eltűnt vagy fogságba került.
- ⁶⁴⁹ Ezt a számot jelentették 1945. február 16-án a szovjet főhadiszállásnak és ez jelent meg a korabeli újságokban is. Csak azokat a katonai személyeket tartalmazza, akiket közvetlenül a kitörés kapcsán fogtak el.
- ⁶⁵⁰ Hingyi, Pongrácz, Tópercz kutatásai alapján.
- ⁶⁵¹ A Dél Hadseregcsoport 1945. február 16-ig 624 átjutottól számolt be. Az előbbieken ismertetett alapján feltételezzük, hogy ezek után már csak néhány tucatnyi katonának sikerült az átjutás.
- ⁶⁵² Döntő részben magyarokat érintett.
- ⁶⁵³ Ez az a szám, amely a kezdeti létszámból minden veszteség levonása után marad. A 23. szovjet hadtest a kérdéses időben 4700 halott és 1300 foglyul ejtett ellenséges katonáról számolt be. (F. A. Andrusenko: A Duna hullámain, 52. o.) A kitörés elhárításában további két hadtest is részt vett (5. lovas-, 10. lövészhadtestek), melyek együtt hasonló számot jelenthettek.
- ⁶⁵⁴ Az összveszteség 30%-át halottnak számítjuk, tekintettel arra, hogy a városharc sokkal nagyobb vérveszteséggel jár, mint a nyílt ütközetek.
- ⁶⁵⁵ Nem tartalmazza a fogságba hurcolt nem harcoló alakulatokhoz tartozók (tűzoltók, postások, rendőrök) számát.
- ⁶⁵⁶ BA–MA. Pfeffer-Wildenbruch hagyatéka számos ilyen korabeli újságkivágást tartalmaz.

6. Az ostrom és a városlakók

6.1. Budapest lakossága az ostrom alatt

Nem kell tehát senkinek sem attól tartania, hogy a magyar főváros utcai harcok színhelye lesz. (Magyarország, 1944. november 9.)

A lakosság sorsáról nem született politikai döntés. Magyar szervek nem tudták volna lebonyolítani a milliós nagyváros evakuálását, a németek pedig nem voltak érdekeltek a segítségben. Eszközök híján ezért először mindenkit az önkéntes távozásra szólítottak fel. Az első ilyen plakátok már 1944. november 7. előtt megjelentek. Ezzel párhuzamosan elkezdtek az iskolák kitelepítését is, ami eszközök hiánya miatt lassan haladt.⁶⁵⁷ Szálasi eredetileg teljes kormányával együtt el akarta hagyni a fővárost – csupán Veessenmayer követelésére mondott le erről: november 8-án a német birodalmi megbízott közölte vele, hogy a német követség akkor is Budapesten marad, ha a magyar vezetők elmenekülnek.⁶⁵⁸

Az ostrom „nyitányaként” november 4-én délután 2 órakor a levegőbe repült a Margit híd Pestet a Margitszigettel összekötő szakasza. A Vecsés környékén dörgő ágyúkat ekkor még nem lehetett hallani a városban, de a híd felrobbanása mindenütt megrezgettette az ablakokat:

„Mikor a Vígyszínház elé értünk, óriási robbanás rázott meg minket. (...) Visszarahantam a Duna-partra, akkor már óriási tömeg gyűlt össze. Szörnyű látvány volt. A pesti oldalon szakadt le a két ív. Villamosok, autók zuhantak a vízbe, emberek százai. Egy 6-os villamos két összetört kocsija még kilátszott a vízből, sebesültek jajveszékeltése hallatszott. A hídrácsokon holttestek heverték, a kavargó vízben hullák, fuldokló sebesültek. Hajók, csónakok, a rendőrség motorosai nyüzsögtek a híd körül, próbálták menteni, akit még lehetett. Körülbelül 800 ember tartózkodott a hídon a robbanás pillanatában”, jegyezte föl Kovalovszky Miklós naplójában.⁶⁵⁹ Az áldozatok számát máig nem lehet pontosan tudni, a korabeli vizsgálat kb. 600 áldozatot említ. Maga a robbanás az utólagos vizsgálat szerint azért következett be, mert az őrzést a magyaroktól aznap átvevő németek gyakorlatképpen élesre szerelték a tölteteket, és a gyújtózsinór egy akkor áthaladó hajóból kipattanó szikra miatt begyulladt. A robbanás következtében a robbanótölteteket szerelő 40 német utászkatona is életét veszítette.⁶⁶⁰

November 10-én elrendelték a leginkább veszélyeztetett Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc és Soroksár kiürítését. A lakosság zöme nem engedelmeskedett, csak kevesen húzódtak a belső kerületekbe. 10 nap múlva a kitelepítési rendeletet hatálytalanították, mivel nem volt hová elhelyezni a menekülteket. December 4-én a harcok közeledtével Csepel kitelepítését rendelték el, ez azonban a lakosság heves tiltakozása miatt csúfos kudarcba fulladt.

Először november 7-én rendelték el a lakosság részére kötelező sáncmunkát. Kispesten 15 ezer ember gyűlt össze, de mire a munkára került volna a sor, légiriadó, tü-

47. kép. Hans Friessner vezérezredes a felrobbant Margit híd roncsainál, 1944. november 4-én

zéségi tűz és szervezetlenség miatt mindenki elszéledt.⁶⁶¹ Ezután már minden hasonló akció komolytalanná vált, november 19-re a jelentkezők száma már csak néhány száz fő volt, annak ellenére, hogy rendeletek is kötelezték a lakosságot a részvételre.

A nyilasok november 14-én iktatták be budapesti főpolgármesterüket, dr. Mohay Gyulát. Az új hivatalnok azonnal munkába kezdett – másnap már hirdetőményben szólította fel az 1912–1923. évben született férfiakat hadimunkára. A felszólításra mintegy 500-an jelentkeztek, mint később kiderült azért, mert a november elején behívottakkal „miután több kilométeres út után megjelentek a gyülekezésre kijelölt helyen, közölték, hogy a behívási rendeletet hatálytalanították.”⁶⁶² November 20-án Csepelen csendőrségi segédlettel is csak 200 főt sikerült sáncsásra összeszedni. A hadi események és a rendőrség katonai átszervezése miatt a fővárosban már nem álltak rendelkezésre rendőri vagy csendőri erők a bevonulások végrehajtására, vagy pedig elszabotálták az értelmetlen parancsokat: ennek hiányában viszont lehetetlen volt megszervezni a polgári köz munkát. A nyilaskeresztes párt aktivistái december elejétől sorra járták az irodákat, közhivatalokat, és követelték, hogy az alkalmazottak egy napi munkájukat önként ajánlják fel Budapest védőműveinek kiépítéséhez.⁶⁶³ A lakosság azonban teljes passzivitással fogadta az efféle felhívásokat.

Egymás után jelentek meg a különböző kiűritési rendeletek, melyek azonban csak a fronthoz közel eső pesti elővárosokat érintették. Az ostromgyűri bezárulásáig mintegy 100 000 fő távozott el. A lakosság zöme, még az arisztokrácia jelentős része is inkább a maradást választotta. Jellemző, hogy csak a Széchenyi családból huszonketten szorultak be az ostromgyűribe.⁶⁶⁴ Budapesten az ostrom alatt is működött orosz kolónia. Tagjai közé történelmi nevek tartoztak: Kutuzov-Tolsztoj gróf, Sulgin tábornok, a cár utolsó hadsegedé, Puskin gróf, a Szív utcai pravoszláv egyház lelkésze. Kutuzov-

Tolsztoj a svéd nagykövetség megbízottjaként még a nyilas uralom alatt a súlyosan sebesült szovjet hadifoglyok kórházának vezetője volt. A Róbert Károly körúton található 10. sz. honvédkórházban (ma Központi Honvédkórház) rendezték be a szovjet sebesültek részére a foglyokórházat, mely nagyrészt lengyel orvosokkal az ostrom alatt zavartalanul működött.⁶⁶⁵ Winston Churchill unokahúga is Budapesten élte át az ostromot, jellemző módon legnagyobb bánata kedvenc kutájának eltűnése volt.⁶⁶⁶

Az anyagi kiürítés is kudarccal járt. Magyarossy Sándor kiürítési kormánybiztos „megrendülve” számolt be jelentésében a történetekről: „A november 26-ra elrendelt kiürítést főképpen a MÁV szabotázsa akadályozta, mert 353 kiürítésre szánt vagonból csak 35-öt állítottak össze. (...) Az állomáson nem jelentek meg sem a fűtőházi dolgozók, sem a mozdonyvezetők (...) A város lakosságának túlnyomó többsége inkább választotta a bolsevista horda megszállásának borzalmaait, mint a menekülést.”⁶⁶⁷

A lakosság hangulatáról és a városban terjengő hírekről érzékletesen számolt be a korabeli rendőrségi jelentés: „.... a főváros lakosságának hangulata továbbra is nyomott. (...) Soroksáron ... a vendéglősök és kocsmárosok a szesztilalom ellenére mindenféle szeszestilt árúsítanak. A főváros lakosságának körében elterjedt az a hír, hogy a Kerepesi temető látogatását azért tiltották el, mert a német titkos fegyverek ott vannak elraktározva. (...) Az egyik villamoson vecsési menekültek azt beszéltek, hogy ott-tartózkodásuk alatt német katonák éjjel az ágyból kikergették őket és ők maguk feküdtek le. Nem voltak tekintettel a kisgyermekes családanyákra sem.”⁶⁶⁸

Budapest már 1944 telén, mint „második Sztálingrád” szerepelt a magyar katonai jelentésekben. Ugyanígy fogalmaztak a főváros felett ledobott szovjet propagandáröplapok is. Nem véletlen, hogy a magyar I. hadtestparancsnokság 1944. december 23-án elrendelte a védők számára külön jelvény rendszerezését, hasonlóan a német hadseregben már létező „Kreta”, „Afrika”, „Narvik”, „Krim”, „Demjansk”, „Cholm” stb. csatajelvényekhez.⁶⁶⁹ Hasonló ötlet a németekben is megfogalmazódott, az elkészítésre azonban a bekerítés miatt már nem került sor. A magyar tervezők melljelvényt, a németek préselt és a felkaron viselhető pajzsot terveztek. Egyes információk szerint a német verzióból néhány kísérleti példányt le is gyártottak – a kitörés alkalmából találták meg a prototípust. A pajzs alakú jelvény tetején a német birodalmi sas trónolt, alatta a lángoló Budavári Palota látképe Pest felől, az égen repülőgépek és ejtőernyős utánpótlási tartályok látszottak.⁶⁷⁰ A nyilas kormány még az ostrom alatt tervbe vette a „Budapesti Hősök Kereszt” érdemrend megalapítását,⁶⁷¹ 1945 februárjában viszont már nem volt kinek adományozni a kitüntetés. A nyilas bürokrácia lassúsága miatt a néhány kijutott magyar katona sem kapta meg ígért kitüntetésait.

December 23-án Szálasi a Dél Hadseregcsoporthoz fordult: „Kovarcz minisztertől megtudtam, hogy Budapest főváros ellátása a fővárosból nemhogy nem biztosítható, hanem ellenkezőleg, katasztrofális. A halálozások száma az éhség miatt már most is ijesztően nagy, különösen gyermekek körében. Egyébként az éhség miatt lázadásoktól is tartani kell. Budapest ellátása csak a szállításon múlik, ami teljes egészében a német operatív vezetés kezében van...”⁶⁷² Rajk Endre nyilas államtitkár (a kommunista Rajk László testvére) már december 24-én jelentette, hogy a főváros csak 12 napra rendelkezik élelemmel. A jegyre adott élelmiszerek mennyisége a nyilas hatalomátvétel után többször is csökkent: december közepén naponta már csak 15 dkg kenyeret, karácsonykor pedig 12 dkg húst osztottak. A Nemzetközi Vöröskereszt felajánlott 50 millió pengő értékű élelmiszersegélyt, de ezt Szálasi visszautasította, mert a feltételek közt szerepelt, hogy a gettóba is kell szállítani a segélyből.⁶⁷³ A magyar politikusok tehát mindenről tudtak, ami a fővárosban történt, a felelősséget azonban kizárólag a németekre hárították.

48. a), b) kép. Táblák a gettó falán

1944 karácsonyán több családban az angolszász repülők által ledobott sztaniolcsíkokat használták fel a fenyőfák díszítésére, mások fenyő hiányában a fikuszt díszítették fel. Az éjféli misét az egyházi hatóságok rendeletére már délután megtartották. Karácsonyi látogatások helyett az ünneplők telefonon hívták fel ismerőseiket. „Az est szenzációját nálunk a telefon hozta meg. A Pasaréten felhívtuk azt a famíliát, akinek október 15-ét töltöttük. Először köszöntöttük egymást, azután érdeklődtünk, hogy arafelé mi újság. Azt a választ kaptuk, hogy villájuk elé idegenek érkeztek. Virágnyelven volt mondva, de megértettük, hogy az idegenek csakis az oroszok lehetnek. (...) Félórával a mi telefonértesülésünk után már három-négy helyről is felhívtak bennünket, hogy hallottuk-e mi történt? A hírek természetesen módosultak, növekedtek, és egyre szenzációsabb formát öltöttek. Egyesek tudni vélték, hogy az oroszok a Széll Kálmán téren vannak, sőt olyanok is akadtak, akik úgy tudták, hogy az orosz előőrsök elérték a Margit híd budai hídfőjét.”⁶⁷⁴

A Széher útról hasonló információ érkezett: „Nálunk már itt vannak. Egyelőre nincs baj. Sietek, mert már megint jönnek. Hiszen egy-két napon belül Ti is túlestek rajta, akkor majd beszélünk,” mondták a Seidl-család rokonai naivul a telefonba.⁶⁷⁵ Általában elmondható, hogy a lakosság túlnyomó többségének fogalma sem volt arról, amivel egy főváros ostroma jár: sokan jóhiszeműen, gyanútlanul és tétlenül nézték az eseményeket.

„25-én az emberek tálakon, tepsikben hozták nekünk a karácsonyi bejglit, diósat, mákosat, és válogatás nélkül osztogatták a katonáink között. Minden házból, minden lakásból hoztak valamit, és érdeklődtek is, hogy mit tudunk, mi a hadi helyzet. Esküszöm, hogy nem az összeomlásra vártak,”⁶⁷⁶ számolt be a Budán uralkodó valószínűtlen hangulatról Szalay István zászlós. Aznap az országúti ferenceseknél (Margit körút) Zadravetz püspök misézett: „Ti, ti vagytok az okai, hogy ilyen szörnyű karácsonyra ébredtünk”, mutatott emelt hangon híveire, mintha azok hívták volna be az oroszokat.⁶⁷⁷ A Széll Kálmán téren aznap kora reggel indult utoljára villamos, de nagyrésztük már a nap folyamán aknatalálatot kapott, a tömegközlekedés teljesen megszűnt. Néhányan ennek ellenére sem akarták tudomásul venni a helyzetet. Galántay Ervin 14 éves vannaista pánikkeltés miatt le akarta tartóztatni azt a kalauzt, aki felvilágosította, hogy már Budagyöngyénél vannak az oroszok.⁶⁷⁸

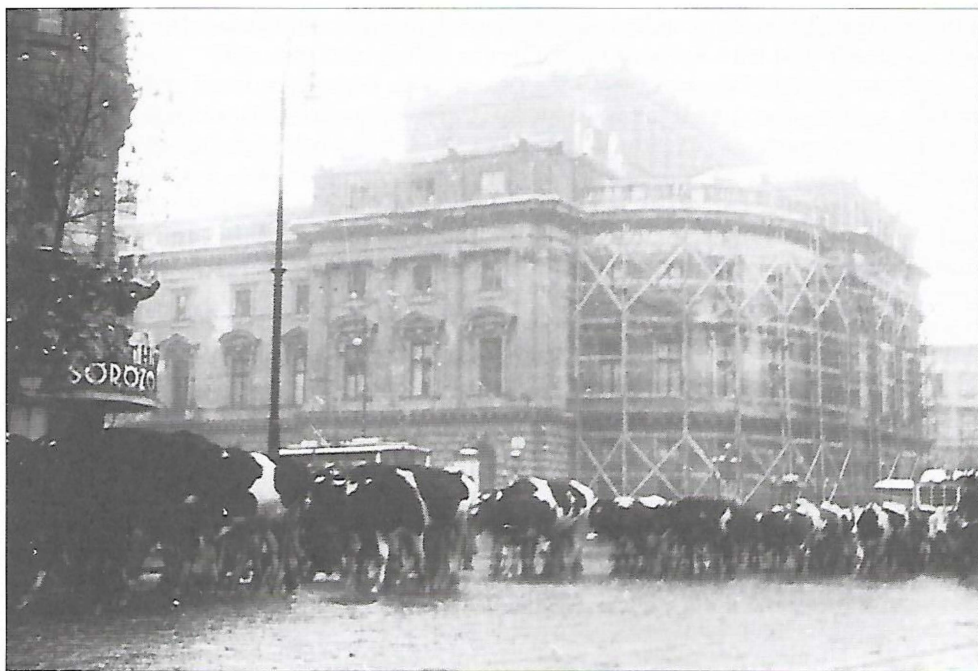
Budapest nyilas polgármestere december 26-án rádión keresztül közölte parancsát a kerületi nyilas szervezetekkel: másnap családtagjaikkal gyülekezzenek a Gellérthegy dunai oldalán. Oda rendeltette az összes autóbust is, terve szerint a Bécsi úton magyar katonai segédlettel kellett volna megkísérelniük a kitörést. Bár Hindy ígért ehhez csapatokat, Pfeffer-Wildenbruch letiltatta az akciót.⁶⁷⁹ A nyilasok nagy része egyébként is már az előző két nap folyamán megkísérelt távozni a fővárosból.

Hindy Iván december 26-án rádiószózatot intézett a lakossághoz, melyben ecseelt a helyzet komolyságát, de megígérte a főváros gyors felmentését.

A honvédelmi miniszternek és a Honvéd Vezérkar főnökének küldött jelentésében néhány nap múlva ezt írta: „Általában a honvédségnek és a kispolgári lakosságnak január első hetében bekövetkező ellátását katasztrófálisnak nevezhetem. Ma azt a jelentést kaptam a gettóban, amelyben a hozzám jutott hírek szerint 40 000–60 000 zsidó van, az ellátás tökéletesen kifogyott, és ennek következtében a zsidók nyugtalanok. Ha ezek a zsidók az éhség következtében a gettóból kitörnek, annak igen kellemetlen következményei lehetnek. Egyelőre elrendeltem, hogy a gettóba kukoricalisztet szállítsanak, amellyel remélem, néhány napra az ínséget enyhíteni. (...) A székesfőváros lakossága, híreim szerint, kétségbeesetten ítéli meg a helyzetet. (...) A városban a legvadabb hírek vannak elterjedve. Eltekintve attól, hogy már napokkal ezelőtt azt hirdették, hogy én a vezérkari tisztjeimmel, valamint a német parancsnoksági törzs Budapestet már előbb elhagytuk repülőgépen. (...) A lakosság oroszvárása kétféleképpen nyilvánul meg. A nagyobb tömegek, ha az oroszokat nem is felszabadítóként várja, de a pergőtűz következtében olyan idegállapotban van, hogy a szovjet megszállást legalábbis megnyugvással várja. A budapesti polgárok lokálpatriotizmusa annyira megy, hogy az emberek sírnak, és nem önmaguk sorsával törődnek, hanem azon vannak kétségbeesve, hogy a város elpusztul. Mindenki borzadállyal gondol arra, hogy esetleg az összes hidakat kénytelenek leszünk felrobbantani. (...)

A helyzet további jellemzésére jelentem még azt is, hogy általában sem a tisztikar, sem a legénység nem számol már egy felmentéssel, mert a hivatalos jelentések-ből csak arról értesülünk, hogy Komáromtól délkeletre az oroszok feltartóztatása sikerült. (...) A tisztikar nagy része kötelességszerűen látja el szolgálatát, vannak egyes kivételek, akik feltűnés nélkül szeretnék saját bőrüket menteni, a komoly és fegyelmezett tisztek pedig egy kitörés lehetőségéről beszélnek és terjesztenek elem komoly, megfontolt javaslatokat.

49. kép. Marhacsordát hajtanak a Nemzeti Színház előtt

50. kép. A Budapest-jelvény terve. (Domonkos László rajzolta, Hingyi László vázlata alapján)

Természetesen ezekhez a javaslatokhoz annál is kevésbé foglalkhatok állást, mert Budapest védelme nincs reám bízva és az esetleges lehetőségeket csakis a német IX. SS-hadtestparancsnokság elé terjeszthetem, aki ma kérésre közölte, hogy egyelőre nem foglalkozik a kitörés gondolatával.”⁶⁸⁰

A németektől szinte semmi tájékoztatást sem kapott a magyar parancsnokság: Hindy december 31-én még azt sem tudta pontosan, hogy egyáltalán mi a célja a készülő és ígérgetett német ellentámadásnak – a főváros felmentése vagy a védősereg elmenekítése. Ezt tisztázandó a következőket táviratozta a honvédelmi miniszternek: „Budapest lakosságának ellenálló ereje rohamosan csökken. Hogy a további kitartáshoz lelkileg felvértezsem, szükségesnek tartom részemről egy nyilatkozat kiadását. Eme nyilatkozathoz megfelelő konkrét alapokkal bíró helyzettájékoztatást kérek.”⁶⁸¹

Hindyt folyamatosan keresték fel a követségek és a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottai, valamint Angelo Rotta, a pápai nuncius. Utóbbi a svéd követ kíséretében először december 27-én próbálta rávenni a magyar tábornokot a harc beszüntetésére. Ő azonban, mondván, hogy „*hatalma nem terjed odáig, hogy a harcot beszüntethesse*”, elküldte a főpapot. A nuncius már előzőleg is felhívta magára a figyelmet a deportálást elítélő kemény hangú jegyzékeivel, melyeket november 14-én és december 23-án adott át báró Kemény Gábor nyilas külügyminiszternek.

A Nemzetközi Vöröskereszt 1945. január 6-án táviratban kérte mind a német, mind a szovjet felet a civil lakosság evakuálására, és ennek elősegítésére korlátozott tartamú fegyverszünet megkötését javasolta. Hitler elvi beleegyezését is adta ehhez, de kérte a katonák véleményét.⁶⁸² A kérést a (hatáskörökkel nem rendelkező) német kormány is támogatta. Tartva a magyarok esetleges önhatalmú lépéseitől, a német hadvezetés azonnal tájékoztatta Beregfy Károly magyar honvédelmi minisztert, hogy felsőbb utasításig semmilyen tárgyalásra nem kerülhet sor.⁶⁸³ A javaslatból nem lett semmi, feltehetően azért sem, mert a szovjetekre nézve előnytelen lett volna, ha hagyják evakuálni a lakosságot – ebben az esetben sokkal kedvezőbbé vált volna a védők ellátási helyzete, nem kellett volna annyi felé szétosztani a szűkös készleteket.

Február 3-án a nuncius Gennaro Verolino titkár kíséretében Pfeffer-Wildenbruchot kereste fel: „*Amerre elhaladtunk, minden teremben, minden folyosón sebesültek feküdtek és műtétek folytak közönséges asztalokon. És jajkiáltás, nyöszörgés hallatszott. A pokol. Végül valahol nagyon mélyen eljutottunk a tábornokhoz, aki azt mondta: – Kérem, ha valaki át akar menni az oroszokhoz, mehet. A Dunát jég borítja, át lehet menni rajta.*” A megütközött nuncius kérdésére, hogy miért nem köt fegyverszünetet, Pfeffer-Wildenbruch közölte, hogy ebben ő nem kompetens, de megígérte, hogy felsőbb parancsnokaihoz fordul, bár sejthette, hogy ez semmire sem vezet.⁶⁸⁴

A magyar és német parancsnokságok közti viszony az ostrom során egyre feszültebbé vált. Hindy Iván eleinte szó nélkül tűrte a németek lekezelő magatartását és

túllkapásait, csak jelentéseiben említette meg a legkirívóbb eseteket: „A Budán kiemelésre került barikádok egyik német hadosztály műszaki parancsnoka, aki századosi rangban van, nyugodtan robbantja az Ostrom utcában lévő barikádját, tekintet nélkül arra, hogy a 800 mm-es átmérőjű vízvezetékcsövet is felrobbantotta. Ennek következménye az lett, hogy a Várban három napja nincs víz. (...) Ezt közöltem a IX. SS-hegyihadtest-parancsnoksággal, és egyben azt a kérésemet is előterjesztettem, hogy alárendelt közegeinek robbantási dühét lehetőleg mérsékelje. (...) Eddigi tapasztalataim alapján azonban egyáltalán nem számolok avval, hogy óvásomnak fogantatja lesz (...) A németek általában azonban nemcsak hogy erőszakosan lépnek fel, de egész egyszerűen megtagadják alakulatuk megnevezését, fegyverrel tartják rettegésben az üzemek alkalmazottait, és az így rekvirált gépkocsi és üzemanyag természetesen örökre elveszett.

Mindezekből nem lehet arra következtetni, hogy a németekkel való jó viszony bármennyire is zavarva lenne, mert én magam a német hadtest parancsnokával és vezérkari főnökével is jó viszonyban vagyok. Soha közöttünk nem volt olyan nézeteltérés, amely az együttműködést zavarhatná. Egészen természetesnek találom, mint-hogy ő lett megbízva Budapest védelmével, hogy minden kívánságát teljesítsem, és mindenben kezére járjak. (...) Kénytelen vagyok azonban azt is jelenteni, hogy eddig már valamennyi magyar alakulat parancsnoka megjelent nálam és kérte tőlem, hogy a harcászati vezetést is átvegyem.”⁶⁸⁵

A valóságban a két parancsnokság alig volt beszélő viszonyban egymással. Pfeffer-Wildenbruch egyébként sem igényelte a magyarok tanácsait, és mindenről csak utólag tájékoztatta az I. hadtest parancsnokságát. Hindynek a lekezelés és a főváros értelmetlen pusztulása miatt érzett fokozódó elkeseredettsége jól nyomon követhető a különféle napijelentésekből:

Január 15.: „A vadászvédelem hiánya Budapest pusztulása szempontjából döntő volt.”⁶⁸⁶

Január 16.: „A polgári lakosság körében az életért való rettegés kezd minden más kérdést elnyomni, sorsuk és helyzetük kétségbeejtő. A belváros sok helyen már csak égő romhalmaz.”⁶⁸⁷

Január 17.: „1. Pesti hídfő déli részein csak támpontok tartják magukat. Tovább fokozódó ellenséges nyomás esetén rövidesen Budára is hasonló sors vár. 2. Az állandó bombatámadások, aknavető és tüzérségi tűz az összezsúfolt csapatokban és anyagban felbecsülhetetlen károkat okoznak. 3. Utcákat óriási törmelékhalmozatok torlaszolják el. Eltakarításuk kilátástalan. 4. Vízszolgáltatás megszűnt. Kevés számú kútnál óriási torlódás. 5. Tetvesség rohamosan terjed. 6. Sok német katona polgári ruhát szerzett be magának. 7. Vitéz Kalándy altábornagy súlyosan megsebesült. 8. Csapatok harcértéke óráról órára romlik, különösen szembetűnő ez a német csapatoknál.”⁶⁸⁸

Az önérzetében sértett Hindynek csak január 30-án telt be teljesen a pohár. A németek ezen a napon azt jelentették, hogy a honvédség és a csendőrség nagy része átállt a szovjetekhez. Beregfy a szöveget elküldte Hindynek és vizsgálatot követelt. A magyar tábornok a következő jelentéssel válaszolt:

„Január 30-ra virradó éjjel csak a német egységekkel együtt harcoló székelyudvarhelyi csendőrzászlóalj 50 katonája állt át az ellenséghez. Az átállások nem egyes esetek, számuk változó. Az ezzel kapcsolatos tényeket a következőképp jelentem:

A kibombázott és óvóhelyeiről elkergetett, vagyonától megrabolt, éhség, vízhiány, saját és ellenséges tűz által kínzott lakosság a megakadályozhatatlan suttogó propaganda útján egyre jobban fejezi ki gyűlöletét a németekkel és nyilaskeresztesekkel szemben, mivel értelmetlen áldozatnak tartja szenvedését és a főváros lerombolását. Gyűlölik saját katonák megjelenését az óvóhelyeken, mert előfordult, hogy az oro-

szok ott-tartózkodásuk alatt élelmiszert és cigarettát osztogattak, és vizet is hozattak a lakosoknak. Emiatt több oldalról is felszabadítóként várják az oroszokat. Az oroszok minden megfigyelt katonai mozgásra aknázással válaszolnak, de civilekre nem lőnek. Az oroszok célzatos propagandáját a németek magyar lakosokkal és katonákkal szembeni viselkedése is támogatja.

Nem egyedi esetek: Az SS néha minden alapos gyanú nélkül tartóztat le és tart hosszú ideig a legszörnyűbb körülmények közt fogva civileket és honvédeket, akik szabadulásukat kizárólag az I. hadtest beavatkozásának köszönhetik. (...) A tiszteket ok nélkül szidják, még verik is, a németek támadásoknál visszamaradnak, és a honvédeket hajtják fegyvereikkel előre, közben pedig a pihenő német alakulatok kirabolják a honvédek körleteit. Fegyvertelen munkásokat kényszerítettek támadásokban való részvételre, csak hogy lármát okozzanak, ezek utána véres veszteségeket szenvedtek.”⁶⁸⁹

Hindy a továbbiakban passzivitással, érzéketlenséggel vádolta meg a német parancsnokságot, és kiemelte a magyar csapatok, elsősorban az egyetemisták, az őrzészlőalj és a Berend- meg a Viharos-harccsoport rámenős szellemét. A németek érzéketlenségét azzal példázta, hogy még az országúti ferencesek Margit körüti templomát és a Budavári Palota termeit is lóistállónak rendezték be. Jelentését azzal zárta, hogy a védőcsereg ereje végén van, és már a legjobb tisztek sem bírják az ostromot idegekkel. Későbbi jelentései is hasonlóan szókimondóak: „Németek a kapucinusok Corvin téri templomát lóistállónak rendezték be. Éhségtől gyötört katonai hozzátartozók és egyéb polgári személyek minden szemérmet és szégyenkezést félretéve keresik fel a parancsnokságokat és honvéd alakulatok konyháit és itt kéregetnek”⁶⁹⁰

„A németek a munkára igényelt polgári lakosságot az első vonalba viszik ki. Az ellenséges tűzhatás veszteséget okoz és akadályozza munkájukat. Legtöbb esetben aknavető és gyalogsági tűzben munkateljesítmény nélkül térnek haza. Emelkedik a magánlakásokban elkövetett rablások száma.

Német közlés szerint légi úton csak minimális élelem utánpótlás érkezik. Ebből senkinek sem adnak semmit, sőt ahol hozzájutnak, erőszakkal elveszik a lakosság részére szűkösen kiadott vagy a honvéd felvételező közegek által szállított, de nem eléggé őrzött csekély készleteket. (...) Az arcvonal mögött tartózkodó nagyszámú német fegyveres által egyre gyakrabban elkövetett erőszakos igénybevételek és rablások ellen a védekezés lehetetlen.”⁶⁹¹

„A polgári lakosság hangulata elkeseredett. Viszonyuk a magyar katonákhoz jó. A németekkel szemben azonban, azok erőszakos fellépése miatt, ellenszenves. A lakosság körében a felmentő seregről már egy szó sem esik. Azt mondják, hogy az egész csak a mesék birodalmába tartozott.”⁶⁹²

A tények ismeretében meg kell állapítanunk, hogy Hindy jelentése sem volt mentes az egyoldalúságoktól – a magyar alakulatok harci szelleme rosszabb volt, mint a németeké, és a katonaság együttműködése alsóbb szinten általában nem okozott problémát. A jelentést olvasva azonban nyilvánvaló, hogy a magyar tábornok teljesen értelmetlennek, sőt bűnösnek tartotta Budapest további védelmét, de ez a felismerés sem ösztönözte a németektől való elszakadásra.

A városra jellemző civilizációs vívmányok csak lassan szűntek meg, mivel a létfontosságú közművek zöme (a víz-, gáz- és villanyszolgáltatás) vagy a városon kívül vagy a peremkerületekben helyezkedett el, és különböző időpontban került szovjet kézre. A gázszolgáltatás december 28-án, a vízszolgáltatás január 3-án szűnt meg végleg. A telefonvonalak december végéig, egyes helyeken, különösen a bel-budai telefonközpontok környékén a kitorés kezdetéig működtek.⁶⁹³ December 30-án a villanyszolgáltatás is felmondta a szolgálatot, miután a kelenföldi és Révész utcai telepek ki-

estek. A tűzérési bombázás miatt a gázvezetékek rendre megsérültek, a Vérmező alatti főnyomócső például kigyulladt, és a földből lidércfényszerűen lobogó gáz napokig kísérteties látványt nyújtott.

A telefon megszünte azonban nem jelentette azt, hogy a lakosság egy része ne lett volna többé-kevésbé tájékoztatva arról, ami a városban történt. Esetenként még a legmélyebb budai pincékig is eljutott a szovjet parlamenterek halálhíre vagy Kun „páter” elfogásának története.⁶⁹⁴ A Parlament kupoláján fennakadt piros német ejtőernyő híre különböző változatokban – általában szovjet zászlónak vélték – futótűzként terjedt el, néha azzal a megtoldással, hogy mellette szűzmáriás magyar zászló is lobog.⁶⁹⁵

A nagy bérházak pincéi hetekre százazrek lakásává váltak: *„Az óvóhelyeknek általában az volt a legfőbb bajuk, hogy csak rövid ideig tartó légítámadások esetére készültek fel és egyáltalán nem voltak arra berendezve, hogy ott nagyobb számú ember heteken keresztül éjjel-nappal tartózkodjék. Ennek megfelelően a legtöbb óvóhely berendezése kezdetben mindössze néhány padból, némi tűzoltó felszerelésből és egy mentőszekrényből állott. Később ezt a primitív berendezést némelyik óvóhelyen a rádió egészítette ki. (...) Az óvóhelyekre való leköltözés nem ment egyszerre. Rendszerint azok a kisgyermekes családok költöztek le elsőnek, akiknél nehézségbe ütközött, hogy légiriadó alkalmával a harmadik és negyedik emeletről a pincébe vonuljanak és onnan ismét feljöjjenek. A lift ugyanis a legtöbb bérházban már decembertől kezdve nem működött. (...) A jobb óvóhelyek közé tartoztak azok, amelyek ki voltak téglázva vagy cementezve. Majdnem minden óvóhelyen a sok ember párázata nedvesség formájában csapódott le a falakra és az óvóhely tetejéről állandóan vízcseppek hullottak alá. (...) Voltam olyan nagybanknak az óvóhelyén, ahol puskás őr állt az előcsarnokban, odalent titkárkisasszony fogadta az érkező vendéget, akit a bank palotája előtt ért a légiriadó, elkérte az igazolványát, kitöltötte a személyi lapját és az illetőt az óvóhelynek abba a részébe irányította, amely rangjának és társadalmi állásának megfelelt.”*⁶⁹⁶

Az óvóhelyek lakói között a fő konfliktusok a főzés, vízhordás, mosás körül alakultak ki. Csak kevés ház rendelkezett saját kúttal, ezért az ivóvizet messziről, gyakran életveszélyes körülmények között kellett hozni. A káposztásmegyeri kutak már december végére szovjet kézre kerültek, ezért Pest csak a Parlament melletti, illetve a Margitszigeti kutakból kapott ivóvizet az ostrom alatt, illetve utána is, mert a megyeri vízművet csak később tudták üzembe helyezni (Oldner Vladimir szovjet főhadnagy szerint a szovjet csapatok a vízmű elfoglalása után sem akadályozták a még el nem foglalt városrészek vízellátását,⁶⁹⁷ de állításának számos visszaemlékező ellentmond).

Budán a Gellért-hegy melletti gyógyforrások és a mainál sűrűbb, az ostrom alatt folyamatosan bővülő, a lakóházak pincéiben fűrt vagy újrafelfedezett régi kúthálózat látta el a lakosságot. Egyes helyeken azonban, mint például a Várban katasztrófális vízhiány alakult ki. Általában csak egy tűzhely („sparherd”) állt 15-20 család rendelkezésére, ezen kellett főzni, mosáshoz vizet melegíteni. Az előrelátó közösségek megszervezték a közös főzést, ezzel nemcsak az elkészítés összideje rövidült jelentősen, hanem a felhasznált anyagok mennyisége is jócskán csökkent. Másik nagy előnye volt ennek a módszernek, hogy mindenki ugyanazt ette, és az étkezés nem váltotta ki az egyenlőtlenség érzését. Sokkal több konfliktus alakult ki azokban a házakban, ahol nem sikerült a közös konyha megszervezése. Legbiztosabb módszernek itt a titokban evés számított: éjszakánként néha csámcsogás árulta el a programon kívüli menü fogyasztását. Többen a bombázások alatt sem vonultak le az óvóhelyre: alig akadt olyan ház, ahol a bujkáló üldözötteknek nem kellett volna tartaniuk egyes lakótársaik feljelentésétől – nekik az infernális körülményeket egyedül, sokkal veszélyesebb helyzetben kellett elviselniük.

A vízellátás megszűntével a vécék használatának is vége szakadt; ahol mégis hasz-

nálni próbálták, néhány nap alatt fojtogató bűzt árasztottak a kiszáradt csatornák. „A vécék már tele vannak, most a kádnál tartunk, de vannak fiúk, akik papírba csomagolva égetik el a kályhában,” sorolta fel naplójában Péchy Blanka a lehetőségeket.⁶⁹⁸ A szanaszét heverő fekália miatt januárra járványveszélyes helyzet alakult ki az óvóhelyeken.

Hasonló problémát okozott az egyre terjedő szemét. A lakosok a felgyülemelő háztartási hulladékot a kommunális szolgáltatások összeomlása után az utcákra és parkokba kezdték el hordani, ahol kiterjedt szemétmezők alakultak ki. Ez az állapot még az ostrom befejezése után is hónapokig tartott, és csak 1945 nyarától kezdték meg a felgyülemlett hulladék eltávolítását.

Az ellátásban már november folyamán kisebb zavarok keletkeztek: egyes árucikkeket csak rapszodikusán lehetett kapni, a friss hús ritkaságnak számított. Szervezési hiányosságok miatt a meglevő készleteket sem lehetett rendszeresen kihasználni. A hatalmas tétényi disznóhizlaldát december 10-én kellett sebtében kiüríteni. Az állatok nagy része eközben kiszabadult és a szomszédos Kamara-erdőben keresett menedéket. „Az emberek öldösik őket, bicskával nyiszítelik a szerencsétlen állatok torkát, s félig döglötten vonszolják el őket. Az élő állatok éhségükben a többi vérért lefetyelik, őket meg kövekkel verik fejbe. Megjelent egy katona is ezen a szörnyű vadászaton: az emberek kérték, lője le a disznókat. Ötven-száz pengőért pufogtatta le, amelyik a megrendelőnek tetszett, mint ahogy nyári vendéglőkben ki lehetett szemelni a rántott csirkének szánt áldozatot az udvaron kapirgáló jószágok közül,”⁶⁹⁹ írta le a döbbent szemtanú a jelenetet. Karácsony után szinte teljesen megszűnt a szervezett élél-

51. kép. Élelmezés az ostromgyűrűben: néhány budapesti lakos lótetemet szeletel

miszerárusítás. Mivel a lakosság nem készült fel többhetes ostromra – készletek felhalmozása egyébként is tiltva volt –, az emberek legnagyobb része néhány nap után már éhezett. Sokakat a városba szorult több mint 30 000 ló mentett meg az éhhaláltól. A magyar alakulatok, a két német lovashadosztály és a tűzérő döntő többségben fogatolt volt.⁷⁰⁰ Mivel a lótap január elejére kifogyott és utánpótlása is megszűnt, az éhező lovakat, melyek kínjukban az istállóvá alakított templomok és üzlethelyiségek faberendezéseit ették, egyébként is le kellett vágni. Lovak ették meg a Mátyás templom padjait is.⁷⁰¹ Január végétől már a katonaság is éhezett, táplálékul ekkorra már csak a lóhús és esetleg sárgarépa vagy borsó maradt. A legnagyobb gondot az élelmiszerek elosztása okozta. Egyes helyeken kifejezett dózsölés folyt, másoknak pedig szinte alig jutott:

*„Életünk teli volt ellentmondásokkal: a víz még a napi levesre sem volt elég, de tömény italok minden mennyiségben rendelkezésre álltak. Csak egy szelet kenyérre kaptunk naponta, de cserébe teljesen felszereltük zsírral, lekvárral és hasonló dolgokkal ez idő alatt. Soha nem rendelkeztünk annyi füstölőnivalóval, mint akkor. A legdrágább magyar cigaretták, melyeknek addig még nevét sem ismertük, ládászámra álltak körülöttünk. Láncdohányossá váltam, másképp nem is tudtuk volna elviselni a nagy idegfeszültséget,”*⁷⁰² írta Reinhard Noll, a 22. SS-lovashadosztály altisztje az ostrom alatti ellátásról. Jellemző egyes hivatalnokok bornírságára, hogy raktáraikat felsőbb parancs híján még az oroszok közeledésekor sem engedték kiüríteni, így például Major Norbert zászlósnak sem adott „könyvön kívül” a Lehel utcán székelő élelmiszerraktár, pedig a szomszédos utcákban már szovjet géppisztolyok kelepeltek. *„Ne mondjon ilyen defetista szövegeket! Mit képzel maga! 3 hónap múlva még tartani fog az ostrom, és mit adok akkor az embereknek,”*⁷⁰³ válaszolta pökhcndin a raktár parancsnoka a zászlósnak, aki azért észrevétlenül mégis „szerzett” néhány láda élelmiszert.

A lakosságnak szigorúan tilos volt felhasználni a ledobott ejtőernyőstartályok tartalmát – tettenérés esetén ezért felkoncolás járt, amit egyes német egységek végre is hajtottak. Sok esetben csak hógyűjtéssel lehetett enyhíteni a vízhiányt, de ez is életveszéllyel járt, mert a katonaság mindkét oldalról esetenként válogatás nélkül lelőtte a kimerészkedő civileket. Sokan a pinceablakon bedobott kézigránátoktól vagy a befröcskölő foszfortól pusztultak el, mert a küzdő felek nem tudtak, de néha nem is akartak különbséget tenni harcoló és nem harcoló felek között.

A felmentési kísérletek előrehaladtával a magyar vezetés „Henkei-csoport” néven külön válságtábot állított fel, melynek feladata a főváros *„élelmezésének ellátása abban az esetben, ha Budapest felszabadítása bekövetkezik.”*⁷⁰⁴ A tervek szerint Bicske és Dorog állomásokig vonattal, onnan tehergépkocsival szállították volna a fővárosba az összegyűjtött élelmiszereket. A felmentést követő 6. órában már el tudtak volna indítani három, „Dóra”, „Éva”, „Nelly” névre hallgató élelmiszer-szállítmányt kb. 1000 tonna összsúlyban, ami bőségesen fedezte volna a lakosság szükségleteit. Becslések szerint ekkor még kb. 350 000 lakos volt az ostromgyűrűn belül. A teherautók visszafelé a város kiürítését is lebonyolították volna. 1945. február 14-én, Buda elfoglalása után a csoportot feloszlatták.

A nyilas közigazgatás nagy része még a gyűrű bezárulása előtt elmenekült. Csak néhány kerületi pártvezető maradt a helyén. Jellemző a nyilaskeresztes pártban uralkodó káoszra, hogy még a párton belül is több fegyveres testület működött: a Fegyveres Nemzetszolgálat és a Pártszolgálat, melyek egymással szemben is háborút vívtak. Így például december 24-én a pártszolgálatosok elrabolták a Fegyveres Nemzetszolgálat főparancsnokát is.⁷⁰⁵ Az ellenőrzés és irányítás nélkül maradt nyilasok a bekerítéstől fogva szinte korlátlan hatalomhoz jutottak, melyet már sem rendőri, sem

katonai szervek nem korlátoztak. Almay Béla alezredes, aki az utolsó gépek egyikével ki tudott repülni Budapestről, érzékletes képet festett jelentésében a bekerítés után a nyilasok közt uralkodó állapotokról:

„Az volt a parancsom, hogy mindennap 8 órakor jelentkezzem a totális mozgósítási miniszternél (Kovarcz Emil) (...) a Várban. Megdöbhentő... senkit sem találunk ott... A páncélszekrények nyitva... Nagy felfordulás... Néhány részeg nyilas tájékoztat: – Az éjszaka mind meglógtak.”⁷⁰⁶

A megszökött nyilas potentátok pótlásaként a főkerületvezetői posztot ideiglenesen Rettmann Kurt vette át, majd a kezdeti káosz után Nidosi Imrét nevezte ki Szálasi a fővárosi pártszervezet vezetőjévé (rendeleteiben a Budapesti Nyilaskeresztes Párt Karhatalmi Parancsnokának nevezte magát), Csiky Erich gyógyszerészhallgatót pedig Budapest katonai parancsnokává. Gyakorlati tevékenységet azonban a két pártmeggízott nem fejtett ki, ezért január 1-jén Szálasi személyes megbízottjaként Vajna Ernő (nem rokona a belügyminiszternek) is Budapestre érkezett, aki január 9-én Nidosi és Csiky „honvédeket” alezredessé nevezte ki (Vajna magát a Budapest védelmére kirendelt Pártmeggízottnak nevezte). A pártnak még arra is futotta, hogy mind ezt a néptelen utcákon kiplakátozza.

Belső elhárítással az ostrom alatt a Gestapo bennszorult részlegén kívül a Fegyveres Nemzetszolgálat, a Pártszolgálat, valamint a Nemzeti Számonkérő Szervezet Budapesten maradt különítménye foglalkozott. A Pártszolgálat majdnem 25%-a büntetett előéletű emberekből rekrutálódott, jellemző, hogy például a XIV. kerületi pártvezető, Kröszl Vilmos még egy Wehrmacht-alakulat kocsiját is ellopta.⁷⁰⁷

A Nemzeti Számonkérő Szervezet nemcsak a rendszer vélt és valódi ellenségeit figyeltette, fogta el és kínoztta meg, hanem nyomozást folytatott különböző jobboldali személyek ellen is. Túl buzgóságuk annyira ment, hogy Winkelmanról is vezettek aktát, és a nyomozást csak annak erélyes fellépése után szüntették be.⁷⁰⁸ Wilhelm Höttl (a német Birodalmi Biztonsági Főhivatal magyar referense), Orendy Norbert (a Nemzeti Számonkérő Szervezet parancsnoka) és a német SD, illetve Gestapo nagy része december 24-én elmenekült a fővárosból. Adolf Eichmann, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichsicherheitshauptamt, RSHA) zsidóügyekkel foglalkozó osztályának vezetője már december 23-án este elrepült, miután ismeretlen okból felkereste a gettóban álló Zsidó Tanács székházát, ahol azonban a portáson kívül senkit sem talált, őt viszont dühében pisztolya markolatával teljes erővel fejbe csapta, úgy, hogy a szerencsétlent előntötte a vér.

A nyilaskeresztes párt viszonya a németekkel szemben semleges, a magyar katonasággal szemben viszont igen feszült volt. A honvédtisztek nagy része megvetette a „prolinak” számító nyilasokat, utóbbiak viszont lépten-nyomon éreztették, hogy most ők az urak. A nyilasok tömegei – hasonlóan az SA tagságához – eleve a szegényebb, a feudális elemekkel is terhelt rendszerrel szembenálló elemekből tevődtek össze, akiknek a tisztí egyenruha nem jelentett semmilyen értéket vagy tekintélyt. Nem véletlen, hogy a nyilasok egyik első intézkedésként megszüntették a tisztí kaszt elzártságát, és tiszthelyetteseknek is lehetővé tették az előmenetelt. Ennek köszönhetően csatlakoztak az addig sziklaszilárdan megbízhatónak hitt csendőrök közül is néhányan a pártszolgálathoz: a galántai csendőrzászlóaljban köztisztletnek örvendő Fehér őrmesterről egy elszólás kapcsán derült ki, hogy a nyilasok a kihallgatásokon „pofozóembernek” használják. Lám Béla csendőr főhadnagy előtt az őrmester azzal védekezett, hogy a nyilasok megígérték neki, tisztet csinálnak belőle, amire egyébként soha sem számíthatott volna. A morális értékvesztés szörnyű példája az őrmester esete, aki az ostromig egyszer sem volt részese kilengéseknek, de a nyilasokkal kapcsolatba kerülve semmilyen erkölcsi problémát nem okozott neki, hogy a jól sza-

bott bilgerlije miatt kiválasszon egy zsidót a deportálandók közül, akit estére ágyának lábához kötözzött, majd másnap reggel kivégezt.⁷⁰⁹

Nyilas csoportok kilengései során a honvédséget sem kímélték. Kern alezredest például a Ludovikán berendezett harcálláspontján lőtték agyon, mert nem volt hajlandó átadni gépkocsiját a nyilasoknak. „*Pici, csövezz*”, szólta egyikük szakaszvezetői egyenruhát viselő segédjéhez, aki erre lekapta válláról a géppisztolyt, és a tárat az alezredesbe eresztette. Csak az alezredes segédtisztjének lélekjelenléte miatt lehetett a két bűnözőt hatástalanítani: a bátor főhadnagy géppisztolyt ragadott és lelőtte „*Picit*”, társát pedig megsebesítette.⁷¹⁰

A nyilas terror a menleveleket kiadókat és a diplomatakat is fenyegette. Így például 1944. november 17-én pártszolgálatosok súlyosan bántalmazták Cavallier Józsefet, a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnökét, aki a pártszolgálatosok szerint „*Sztálin barátja, a pápa*” (sic) menleveleit osztogatta az üldözötteknek. A pártszolgálatosok először az ablaküvegbe vágták fejét, majd kilógatták az ablakon.⁷¹¹ Feller svájci ügyvivőt december 29-én Kun „*páter*” meztelenre vetkőztette, hogy körülméletlenségéről meggyőződjön, majd kihallgatás után kifosztotta. Feller azonnal panaszt tett a nyilasok által kinevezett katonai parancsnoknál, Csiky Erichnél, aki korábban egy svájci cégnél volt segéd. Az elrablott 100 Napóleon-aranyat ennek köszönhetően két nap múlva Hindy Iván juttatta vissza, sűrű bocsánatkérések közt.

Egyes helyeken, elsősorban a XI. kerületben egészen február 11-ig működött a polgári közigazgatás. Február 1-jén például K. B.-né jövődöbelijével meg tudott esküdni a kerületi hivatali elöljáróságon, ahol szabályos munkaidőben dolgoztak a hivatalnokok. Aznap ők voltak az anyakönyvvezetőnél az ötödikek.

Karácsony napjáig az engedélyezett nyilas és egyéb jobboldali napi- és hetilapok rendszeresen megjelentek. A gyűrü bezárását követően néhány napilapot még január első harmadáig kinyomtattak (Új Magyarország, Összetartás). Rövid ideig Az Összetartás, a Virradat, A Magyarország, az Új Magyarország és a Függetlenség összevont számmal jelentek meg egyetlen lapon – de ebből eddig nem került elő példány. Később a január 22-én megindított és február 11-ig mindennap megjelenő Budai Összetartás, illetve a bekerítés kezdete óta kiadott Budapester Kessel-Nachrichten⁷¹² képviselték a hivatalos „ostromsajtót”. (Rendkívül hézagosan fennmaradt példányaik ma sajtótörténeti ritkaságok). Néhány kivonat a Budai Összetartás híreiből, melyet a nyilas-keresztes párt XI. kerületi szervezete adott ki:

Január 22.: „*Felhívjuk a házparancsnokokat, hogy a lakbéreket szedjék be, és a házadómaradványokat haladéktalanul fizessék be a kerületi adóhivatalba, mert a hadisegélyt csak abban az esetben folyósíthatjuk, ha az adópénztárban megfelelő összegű pénz áll rendelkezésre.*”

Január 24.: „*Közljük a lóhúsárusító üzemek tulajdonosaival, hogy vágás csakis a Bicskei utcai garázsban, kizárólag tisztiorvosi felügyelettel történhet. A vágások ideje reggel 8 óra. A kútásó munkaközösség Fancsaly Ferenc műszaki vezető parancsnoksága alatt megalakult, a kerületi házcsoportokban sorrend szerint megkezdje a kútak fúrását. Iroda: Siroki út 4.*”

Január 27.: „*Szülészeti klinika nyílt meg. (...) Címfestők jelentkezzenek a pártnál.*”

Február 5.: „*Szép volt az élet, de szép a mostani is a szenvedésekkel, áldozatvállalásokkal teli kálvária. Ha elfog a csüggedés, testvér, gondolj Szálasi Ferenc szavaira: Nagypéntek nélkül nincs feltámadás. Budapest most ezt a Nagypénteket éli át. (...) Dövényi Nagy Lajos.*”⁷¹³

Február 7.: „*A Gellért Fürdő vizének hálózatba való emelésével és a hálózat kijávitásával sikerült kedd délben megindítani a vízellátást a Horthy Miklós út mindkét oldalán. (...)*

52. kép. A Vérmező az ostrom után, feltöltve kocsironcsokkal. A háttérben a Pauler utca torkolata

Az ostromlott Budapesten most az új magyar nő típusa születik. Arcát nem rúzs és púder borítja, hanem korom és mészpor: égő házak korma és összeomló falak mészpora, de ez minden kozmetikánál jobban ékesíti őket, mert hős lelkükről tanúskodik."

Február 9.: „Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettes a Budai Összetartásban szózatot intézett a főváros népéhez. Utána az újság ismételten és nyomatékosan felhívta a házgondnokok és házfelügyelők figyelmét, hogy a lakbéreket haladéktalanul fizessék be az előjáráságon. Az állami hivatalok alkalmazottai fizetésüket ugyanitt vehetik át.”⁷¹⁴

Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy hogyan volt lehetséges a mindennapos pergőtűz és légítámadások mellett fenntartani az újság által említett látszattevékenységeket. Groteszkül hat, hogy a házadó megfizetésére hívták fel az embereket, amikor a házak 80%-a valamilyen sérülést szenvedett.

A már említett Almayer Béla az utolsók között repülhetett ki Budapestről. Jelentésében így számolt be a látottakról:

„Az utcák kihaltak, az üzletek lezárva, a lakosság a fűtetlen pincékben van. Gáz nincs, villany csak Pesten néhány helyen. A szakértelem nélküli rombolások a vízvezetékeket gyakran napokig működésképtelenné teszik. A lakosság január elsejétől napi 5 dkg kenyeret kap. XII. 31-től az összes lovat levágják. Élelmiszer még összegyűjtés esetén is legfeljebb 10-14 napig tarthat. A kórházak fűtetlenek. Még a műtőtermek részére sem jut elegendő fűtőanyag. A lakosság nélkülözése minden képzeletet felülmúl.”⁷¹⁵

A legrettenetesebb állapotok a kórházakban alakultak ki. A Parlament, a Hadtörténeti Múzeum, az Állami Nyomda és a Vár pincéiben ezrével feküdtek a polgári és

katonai sebesültek. A Várban lakó Ney Klára bátyja is ide került, miután januárban vízhortás közben aknaszilánk találta el:

„A Szentháromság utcai bejárat legfelső lépcsőfokánál elkábulunk a feláramló hőségtől és bűztől. Nem is csoda, hiszen két emelet mélységbe vezető pincelépcsőn hordágyon fekszenek a hullák. Mióta a Lovas utcai bejáratot befalazták, (...) 30 fokos a hőmérséklet. (...) A két oldalt földön fekvő betegek között csak vékony síkatoron át lehet közlekedni. Lélegzetem eláll. Gyurkát nem látom sehol. Majdnem az ágya mellett állunk. Nem ismertük meg! Mint minden beteg, ő is teljesen meztelenül fekszik ebben a pokoli hőségben. Gyurkát 9 nap alatt egyetlen egyszer nem mosták meg. Több órás késéssel, ha végre megkapja azt a bögre levest vagy főzeléket, (...) amit letesznek az ágya mellé, és elmennek. Ha megissza jó, ha nem, akkor is. Van azonban úgy, hogy a beteg meg is inná, még ha semmiképp sem való számára súlyos állapotában ez az eledel, de fizikailag képtelen lebonyolítani az evést. Ez senkit sem izgat. Így fordulhat elő, hogy vannak, akik formálisan éhenhalnak. (...)

Van egy másik kórház is itt. (...) A nyilvános óvóhely belső részét, éppen a mi pincénk mögötti és a kórházig terjedő területet már az ostrom második hetében a német hatóságok sajátítják ki 'lazarettnek'. A Sziklakórház, a szenvedések borzalmas tanyája a civilizáció és higiénia paradicsoma a 'lazarett' mellett. Az egyetlen, hogy villanyvilágítás van. De ezen kívül aztán semmi. Sötét, mindenfelé szerteágazó síkatorszerű folyosók. Ember, ember hátán mindenütt, hihetetlen piszokban és nyomorúságban. A pusztasziklafalak alatt fekete salakos földön hevenyészve összetákolts deszkákból, ajtószárnyakból, hordágyakból összehordott fekvőhelyeken a szó legszorosabb értelmében egymás hegyén-hátán összezsúfolva félkarú, féllábú, sebektől elégtelenített

53. kép. Kibombázott menekülő lakosok a Nagykörúton, 1945. január 18. körül

emberi roncsok. Ha a Sziklakórházat elviselhetetlenül piszkosnak, levegőjét kibíratatlanul rossznak találtuk, úgy az még mindig jobb ahhoz képest, ami itt van. Emellett az egész valósággal mászik a tetük millióitól. Úgy végigmenni, hogy az ember senkihez sem érjen hozzá, teljesen lehetetlen, hiszen egy ember is alig fér el a fekvőhelyek között, és lépten-nyomon át kell lépni egyet-egyét, hogy tovább lehessen jutni. Igyekszem alázatos szívvel, penitenciaként járni ezt az utat.”⁷¹⁶

Az ostrom körülményei között fordult elő, hogy az egyik kórház csecsemőosztályán néhány, anya nélkül maradt csecsemő rekedt, akiket karácsony után – anyatej és tápszer híján – már alig lehetett valamivel táplálni. Az ápolónők kétségbeesésükben a mellükre tették a folytonosan síró, nyöszörgő teremtéseket, hogy legalább az emberi test melegével vigasztalják őket, mielőtt az elgyengüléstől fokozatosan elvesztik az életerejüket. Egy idő múlva azt tapasztalták, hogy lassan megindul a tejelválasztásuk. A csecsemők ezáltal menekültek meg az éhhaláltól.⁷¹⁷

Január 2-án egy szovjet gyújtóbomba lángra lobbantotta a Parlament tetőzetét. A megolvadt ólom kísérteties kékeszöldre festette a tüzet, melyet azonban sikerült eloltani. Nagy károkat okoztak a városban felrobbanó német–magyar lőszerraktárak: január 13-án a Klotild utca hatemeletes épülete, 15-én a Rothermere (ma Balaton) utcai német lőszerraktár, 22-én a Margit körút és Bimbó út sarkán épült Regent-ház repült a levegőbe.⁷¹⁸ Csak ezeknek a katasztrófáknak mintegy 1200 áldozata volt.

Egyes szerencsésebbek végigélhették, ahogyan a harcoló felek fejük felett szisztematikusan megsemmisítik mindazt, amit egy teljes éleben keresztül felhalmoztak maguknak. A Kálvin térre január 14–15. között jutott el egy szovjet harccsoport, akik a Pintér-bérház pincéjében tűzharcba keveredtek a németekkel. A harcoló felek a civileket használták fedezékül, emiatt sokan meghaltak. A szovjet katonák hamar eltűntek a pincéből és a német védők végiglángszórózták az épület összes szobáját, hogy ezzel semmisítsék meg az esetleg elrejtőzött harcosokat. Mindennek csak annyi következménye volt, hogy a carrarai márvánnyal burkolt épület teljesen kiégett állapotban került másnap a szovjet csapatok kezére.*

Hasonlóan pusztult el a Várfokegyház utca–Vérmező utca sarkán álló ház is. Január 30-án, egy viszonylag csendes napon, a háziak közül többen felhasználták a szokatlan nyugalmat arra, hogy friss levegőt vegyenek a ház belső udvarán. Egyszer csak arra lettek figyelmesek, hogy a Logodi utca felől pufajkás alakok ugrálnak ki az ablakokon. Minden jel szerint sikerült egy szovjet csoportnak észrevétlenül elfoglalnia az Attila utca sarkán álló iskolát és onnan továbbjutnia. A házban állomásozó csendőrök és német katonák leadtak néhány lövést, de közben az óvóhelyre rohantak, hogy a szomszédos épületbe átmenekülhessenek, mivel a pincék közti falak át voltak törve. A géppisztolyos szovjet csapatok először meghátráltak, de látva a védők menekülését, folytatták a támadást. Mielőtt az utolsó német katona átbújt volna a másik házba vezető résen, elkialtotta magát „weg vom Loch, ich schieße” [el a lyuktól, lövök]. A szovjet katonák közül senkit sem talált el, de négy lakost agyonlőtt géppisztolysorozatával. A házba beszorult szovjetek további támadásai mind összeomlottak a védők tüzeiben. Február 2-án a szomszédos épületből német lángszórók felgyújtották az emeletet: a ház teljesen kiégett, a lakók a németek megszállta 14. sz. ház pincéjébe menekültek és a szovjet katonák is visszavonultak. Az épület az ostrom végéig német kézben maradt, lakóik minden vagyonukat elveszítették és ettől fogva a harcok végéig éheztek.**

* Pintér Géza közlése.

** Kézdi-Beck Géza közlése.

A legrettenetesebb állapotok azokban a házakban alakultak ki, amelyek sokáig első vonallá váltak. Legrosszabbul a Rózsadomb, a Nap-hegy és a Margit-körút lakói jártak. Deseő László 15 évesen a Mészáros utcában élte át az ostromot. Az eseményeket az állandóan nála lévő naplóban örökítette meg – csakis saját maga számára. A gyermeki őszinteséggel és kendőzetlenséggel megfogalmazott mondatok tökéletesen adják vissza azt a helyzetet, ami Budapesten sokak számára valósággá vált.

„1945. I. 30.

Éjjel 2 előtt 20 perccel felébredt mindenki. A szétlőtt ajtón keresztül németek mentek be a lakásba. Parancsnokuk az elénk siető Apácskát megnyugtatta hogy semminek nem lesz semmi baja. 2 órakor lovakat vezettek a lakásba. 19 lovat. Minden reng természetesen az óvóhelyen. Édesapám és Édesanyám annyira el vannak keseredve, hogy semmi, de semmi nem érdekli őket.

1945. I. 31.

A katonák ma két lovat lőttek agyon. Az egyik ló a Vérmezőnél esett el. Szereztem tőlük lóhúst. Délben a speizajtót feltörve találtam. Megint nagyot üvöltöttem velük. Mindegyik a másikra tolja. Délután a legértékesebb orvosi könyveket a lovak alá szórva találtam. Amit lehetett összeszedtem velük. Majdnem sírtam a dühtől. Utálom ezt az egész ronda nációt. (...) A lovak lerágták az ablakdeszkákat. A bútorokat meg-rágják. (...)

1945. II. 3.

(...) Annak a katonának, aki betört hozzánk és Apácskával birkózott, egy akna elvitte a bal kezét. Az Isten mindenkit megver, aki velünk szemben rosszul viselkedik. (...) Azt is beszéltek, hogy az oroszok a németeknél is rosszabbak, de nem hisszük. (...)

Megint jönnek a Ju-k. Kivilágítják őket. Lőnek rájuk. Nagyon szép.

1945. II. 7.

Itt a front. Az emeleti két erkélyre géppuskát szerelnek fel. Az én szobámba géppuskát akartak elhelyezni Istenke állatai. Az egyik némettel beszélgettem az előszobában amikor az ajtó előtt akna robbant és a német összeesett. Az egyik repesz finoman lenyírta az ujjait tövig. Üvölt szegény.

A kertben levő hasábfáinkat széthordják, abból építik az ablakokba a barrikádokat. Bútorokat is az ablakba rakják. Míg ők az egyik szobában építenek, én a másikban bontok. Hordom vissza a bútorokat. (...)

Úgy határoztunk, maradunk, mert ahogy Nagyapa mondotta „E ház alatt élünk, e ház alatt halunk meg, vagy maradunk meg.” Szóval most kezd érdekes lenni. Ami eddig volt, az csak csalás volt.

1945. II. 9.

(...) Velünk szemben már a pályatesten is vannak oroszok, a vonat kerekei alól lőnek.

Reggel fél 9. A pince feljáratánál állok. Az előbb érkezett 17 német a ház védelmére. Van közöttük angol származású SS is. 5-en itt állnak mellettem. Közben írok. Nem beszélgetünk. Nagyon idegesek. Egyik cigarettát a másik után szívják. A kezük remeg. Géppisztolyaikat töltik fel. (...) Már eddig ketten kérték, hogy átöltözhessenek civilbe. Az emeleten ott lehet, azt nem engedjük, hogy az óvóhelyen öltözzenek. (...) A házban még egy ló döglött meg. A falak embermagasságig véresek, lóvéresek.

1945. II. 10.

Negyed 10. Az egyik katona a szalonablakon leselkedett ki (a kis kíváncsi), lelőtték. Fejlővést kapott. Amikor a szalonban jártam és az ablak alatt, ahol őt kilőtték, átbújtam (mivel mutatkozni nekem sincs kedvem) belenyúltam véletlenül a földön szétfolyt agyvelős vérbe. Ebéd közben jutott az eszembe, hogy még azóta nem mostam

kezet. Azért ettem nyugodtan tovább. Kezet mosni luxus. (...) Már az óvóhely feljáró felől is lőnek. Ilyennek képzeltem a háborút. Most már nagyon unom.

Nagyon aknáznak. A házmasterlakásban már négy hulla fekszik.

1945. II. 12.

(...) Felmentem a lakásba. Siralmas dolog a szobákon végigmenni. 8 döglött ló van a lakásban. Falak ember magasságig vörösek a vértől. Tele van minden trágyával és törmelékkel. A padlás födéme egy szoba nagyságnyi helyen leszakadt. Minden ajtó, szekrény, bútor, ablak széjjeltörve. Nincsen ép darab. Vakolat alig van. A ház előtt elhagyott német trékkocsik. (...) Döglött lovakon sétál az ember. A lovak puhán rugalmasak. Ha az ember ugrál rajtuk, akkor a lőtt sebeken véres buborékok keletkeznek és szörtyögnek. (...)

1945. II. 13.

Reggel oroszok jöttek. Pálinkát kerestek. Nem találtak, elmentek. Mindig több és több esetet hallunk, hogy az oroszok nőkkel erőszakoskodnak. (...) Potzonyiék jönnek át d. u. és mesélték, hogy náluk az oroszok mindent elraboltak.

Amikor az utcán voltam, egy orosz kezembe nyomott egy demizsont és el akart vinni. Jött a szomszéd házmaster, annak a kezébe nyomtam, így az orosz őt vitte el. Kíváncsi vagyok, hova vitte."

A Rókus-hegy oldalában álló villák szinte mindegyike megsemmisült, romhalmazzá vált a Böszörményi út, a Déli pályaudvar, a Széll Kálmán tér, a Margit körút. A mai Körszálló parkolója helyén állt villa, melyben a Gestapo a budapesti zsidóságtól elrablott ezüstöt, aranyat, porcelánt, gobleneket, szőnyegeteket halmozta fel, teljesen kiégett és felrobbant, az értékek mind elpusztultak. A Várnegyed utcáit szinte nem lehetett megtalálni, az emberek sok helyen a házak tetején jártak.

„Amit Óbudán látok, első pillantásra ijesztő, de ez a látvány minden száz méter után torzabb lesz, valószínűtlenebb. Minden elképzelés erőtlen. Mintha nem is városrészeket át, hanem ásatások közt haladna a vándor. Egyes utcákat ismergetni kell: ez volt itt a sarokház, ahol a Flórián kávéház állott, ebben az utcában laktam valamikor – a háznak nyoma sincs – ez a törmelékdomb a Statisztika és a Margit körút sarkán néhány nap előtt ötemeletes bérpalota volt, kávéházzal, sok lakással. Most porhalom. (...) Itt egy házfal, ahol barátok laktak, amott egy utcasor maradáka, a Széll Kálmán téren döglött villamosok roncsai, s aztán feltárul a Vérmező és a Krisztinaváros, a Nap-hegy és a Vár tetemének látképe,”⁷¹⁹ írta le az apokaliptikus képet Márai Sándor.

Külön fejezetet jelent a Királyi Palota értékeinek elpusztulása. 1945. január 16-ig a Királyi Palota berendezési tárgyai viszonylag jó állapotban voltak, leszámítva a beszállásolt német és magyar csapatok fosztogatásait. A Várkapitányság 34 alkalmazottja, továbbá a Palota kb. 120 fős személyzete és mintegy 80 hozzátartozó maradt az épületben, melléjük a Palota védettebb helyiségeibe a Gestapo és német SS-rendőr-alakulatok (elsősorban az 1. SS-rendőrezred), magyar csendőrök (a galántai csendőrzászlóalj) és a Nemzeti Számonkérő Különítmény Budapesten maradt részlege kvártélyozták be magukat. A Jégveremben zárták el a Gestapo politikai foglyait, akiket január 29-én a déli várteraszon kivégeztek. A Palota kincseinek jelentős részét nem szállították el, így az ezüstkamra, a porcelánkamra értékei zömmel Budapesten maradtak, nem beszélve a rengeteg perzsaszőnyegről, a hatalmas történelmi festményekről és más értéktárgyakról. Emellett felbecsülhetetlen értékét jelentettek az itt felhalmozott testőrségi díszruhák, és az elképesztő mennyiségű bútor és egyéb berendezés (végül is Versailles után Európa legnagyobb középületéről van szó). 16-án a várudvart komolyabb bombatámadás érte, az ablakok túlnyomó része betört. Másnap a palota I. és II. alagsorában Hitschler SS- és rendőrtábornok parancsára Hübner fő-törzsorvos vezetésével német katonai kórházat hoztak létre, döntően a Palota beren-

dezéseinek felhasználásával (ágyneműk, függönyök, bútorok). Bár a Palota raktárhelyiségeinek egy részét halálbüntetés terhe mellett lezárták, a legtöbb német katona ezen csak mosolygott, és elkezdődött a berendezés széthurcolása, a bútorok eltüzelése. Január 22-től a Királyi Palotát folyamatos belövések és bombatalálatok érték, de a keletkező tüzeket az életveszélyes körülmények ellenére minden alkalommal eloltották. A tüzeket elsősorban a szovjet légierő gyújtóbombái okozhatták. Január végétől már robbantásokkal is fékezni kellett a kialakuló tűzfészeket. Az oltási munkálatok során pusztult el a bútorzat egy része, a jól égő foteleket és székeket ugyanis az emeletlekről az udvarra dobálták. Január 30. és február 2. között megsemmisült a Trónterem, a Kápolna és a déli szárny nagy része. Február elejétől folyamatosan pislálgáltak kisebb tüzek a Palota tetőszerkezetében. Ekkor már az értékek mentése, sőt a tüzek oltása is szinte lehetetlenné vált. Az ostrom után az épület kárait az építési költség alapján négy kategóriába sorolták: 85, 65, 45 és 25% kárt állapítottak meg. A felmérés arra a következtetésre jutott, hogy a Palota 40-45%-a pusztult el.*

Az Állatkert is súlyos károkat szenvedett: 2500 egyedese állományából csak tizen-nég maradt. A pálmakert üvegfalai beszakadtak a becsapódások okozta légnyomástól. A krokodilok a pálmakert végén található kis tóban dermedtek halálra, amikor január 11-én a fűtőberendezés telitalálatot kapott. Tetemüket csak a tavaszi hóolvadások után lehetett elásni. Több nagyragadozó kiszabadult megsérült ketrecéből, ezek egymást falták fel az ostrom alatt, míg mindannyian el nem pusztultak. Néhány a szabadba is kijutott, többet katonák lőttek le az Andrássy út kertjeiben. A vízilovakat zsírtartalékaik mellett az mentette meg, hogy medencéjük vízellátása független volt a vízhálózatától: a természetes, meleg, mindvégig egyenletesen bugyborékoló artézi vízbe elmerülve éhesen, de mindent túléltek. Néhány kiszabadult ragadozómadár döghúson élve szintén életben maradt. Több állatot a közeli házak lakói öltek meg húsupért. Az utolsó hét (január 10–16.) golyózáporában már lehetetlenné vált az etetés. Az ápolók megkísérelték végigjárni a ketreceket, de a harmadik ápoló halála után fel kellett adni a reménytelen küzdelmet. Az ostrom után civilek puskatussal betörték a három centiméternyi vastag üvegfalú akváriumokat, hogy halhoz jussanak. *„A nézőtérre ömlött a drága, ki tudja mikor pótolható tengervíz, s bokáig jártak benne az emberek a ficánkoló halak közt,”* emlékezett vissza Nádler Herbert, az Állatkert egykori igazgatója.⁷²⁰ Az egyik kiszökött oroszlán hetekig a földalatti vasút alagútjaiban bujkált és kóbor lovakból tengette napjait. Zamercev városparancsnok kisebb hadműveletet szervezett az állat befogására, mely sikerrel járt, és az állatok királya visszakerülhetett az Állatkertbe.⁷²¹ Legabszurdabb két shetlandi póni esete volt: január folyamán eltűntek, de márciusban maguktól visszatértek az Állatkertbe. Rövid tájékozdó séta után volt istállójukhoz ballagtak, ahol régi gondozójuk ismerte fel őket. Rejtély, hogyan vészelték át sértetlenül az éhező nagyvárosban a több mint két hónapot. (Más forrás szerint egy fuvaros hajtotta el őket, és az ostrom után, félve a büntetéstől, maga vezette vissza a két állatot.) Megsemmisült a Vidámpark (korabeli nevén Hungária-park) berendezéseinek nagy része, a sétányokon emberi és állati hullák hevertek.

Súlyos kár érte a főváros köztéri szobrai is – mindegyik repeszekről és golyóktól sérült, több teljesen megsemmisült. Tisza István, Pázmány Péter, Prohászka Ottokár és Werbőczy István viszonylag épen maradt szobrát a kommunista párt aktivistái rombolták le a város elfoglalása után. Szovjet zsákmánygyűjtők hurcolták el az Or-

* Kókay György: Dokumentumok a Budai Vár 1945. évi ostromáról. In: Tanulmányok Budapest múltjából XXVI. Kötet, 221-249.o., valamint Szarka Józsefné: A Budavári Palotában születtem. Budapest 2006 LITEA, 187-189.o.

szágházsló, a Magyar Fájdalom Szobra, Harry Bandholz tábornok, gr. Andrassy Gyula, a Szent István-émlékmű, Nagyatádi Szabó István, Rudolf trónörökös, Klebelsberg Kunó, Rákosi Jenő, Tormay Cecil bronzalakjait és a Parlament bronzoroszlánjait. Görgey Artúr lovas szobrának ércét a későbbi Sztálin-szobor öntéséhez használták fel.

A főváros ostromának utolsó, tragikomikus mozzanata, hogy Szálasi Ferenc előterjesztésére 1945. március 1-jén a képviselőház a korábban csak „bűnösként” aposztrofált Budapestet „A Hősi Kitartás Városa” címmel tüntette ki, hasonlóan a szovjetek „Hős Város” címéhez, melyben csak Leningrád, Sztálingrád és Moszkva részesülhetett. Beregfy Károly, a honvédség főparancsnoka külön rádióbeszédet mondott Budapest eleste alkalmából, melyben méltatta a védők érdemeit. A Fővezérség nemzetvédelmi és propagandaosztálya lemezre vette a beszédet, de a katonák a rádióadó felé igyekezve megálltak az útba eső kocsmánál. Eléggé felönthettek a garatra, mert a továbbindulásnál az egyik tiszthelyettesnek sikerült éppen a lemezre ülnie, amely szét tört. Senki sem menekült volna meg a legszigorúbb büntetéstől, ha nem lett volna a helyszínen a propagandaosztály egyik főhadnagya, aki már korábban is számos babért aratott mások hangjának utánzásával. Újra lemezre mondta Beregfy beszédét, maga Beregfy sem vette észre a különbséget.⁷²²

6.2. Zsidóüldözések az ostrom alatt

„Jelenthetem, hogy én nem kívánom egyik úrnak sem, hogy azokban a házakban lakják.” (Vajna Gábor beszámolója a képviselőháznak a nemzetközi gettó létesítéséről)⁷²³

Az ostrom idején nemhogy az európai állapotokhoz, de még a nemzetiszocialista uralom nagyvárosi viszonyaihoz képest is példátlan, államilag támogatott, illetve eltűrt bűncselekményeket követtek el a zsidónak minősített magyar állampolgárokkal szemben. Mindez nem következhetett be előzmények nélkül, ezért röviden ismertetni kell őket.

Az 1944. október 15-i kiugrás kudarca után a nyilasok azonnal hozzáláttak „a zsidókérdés végső megoldásához”. Zsidónak számító magyarok hivatalosan ekkor már csak Budapesten és a munkaszolgálatos alakulatoknál léteztek – a vidéki zsidóságot már előzőleg Németországba deportálták.

Október 18-án Adolf Eichmann ismét megjelent Budapesten (korábban a deportálások szervezése kapcsán járt Magyarországon). A német utasításra még 1944. március 20-án létrehozott Zsidó Tanács közreműködésével rövidesen megszervezte a magyar zsidók ügyeivel foglalkozó Judendezernatot, és már az első nap megállapodott a kormánnyal 50 000 zsidó férfi átadásáról munkaszolgálatra. Az érintettek deportálását gyalogmenetben hajtották végre, mert mint ahogy a nyilas tisztviselők mondták: *„a szállítóeszközök másra kellenek”*.

Az SD⁷²⁴ és a Gestapo⁷²⁵ emberei a nagykorúti Royal Szállót és a sváb-hegyi Mirabella, Majestic és Lomnic nevű panziókat (korabeli nevükön „társasházakat”) foglalták le, nem messze a Fogaskerekű Vasút végállomásától. A magyarországi SD vezetőjének dr. Hans Geschkét nevezték ki, aki korábban Lidice lakosságának kiirtásával bizonyította „szaktudását”: a budapesti SD parancsnoka dr. Alfred Trenker lett.

Szálasi és vezérei számára – legalábbis lélektani értelemben – Magyarország „zsidótlanítása” mindennél, talán még a háború megnyerésénél is fontosabb volt. Csak ezzel magyarázhatóak azok az intézkedések, melyek mindenféle rációt nélkülöztek, és csak az volt a céljuk, hogy megalázzák, az országból eltávolítsák és megsemmisítsék a zsidónak minősítetteket. Ez még néhány nyilas vezetőnek is feltűnhetett; a gyű-

54. kép. 1944. október 18. SS-ek és magyar segédek zsidókat hajtanak be a Tattersaalba

lölet inspirálta, embertelen intézkedések „világnézeti” indokoltságát ugyan eszükbe nem jutott kétségbe vonni, de önös érdekeikre tekintettel az adott körülmények között a hasznosságukat igen. Kemény Gábor nyilas külügyminiszter például fölvetette, hogy *„olyan gazdagok vagyunk mi, hogy napi 4 millió munkaórát nélkülözni tudunk!”*⁷²⁶ A kormány többi tagja azonban még ezt is egy emberként lehurrogtá. A magyar kormány a későbbiek során még azért is panaszt tett német szerveknél, mert egyes munkaszolgálatosok a német határ mentén, de magyar területen végeztek sáncmunkákat, és azonnal kérte eltávolításukat az ország területéről.

A deportálásokhoz a német vezetés is ragaszkodott, és minden lehetséges alkalmal s sürgette azok lebonyolítását. November 21-én például Ribbentropp a következő sürgönyt küldte a magyarországi birodalmi megbízottnak, Veesenmayernek: *„Szálásival (...) közölje (...) szóban: nyomatékosan értésére akarjuk adni, hogy a technikai nehézségek ellenére erélyesen hajtsa végre a zsidók kitelepítését. Szálásinak világosan kell látnia, hogy minél több zsidót távolít el minél előbb Budapestről, annál jobban védhető a város. Ezzel kapcsolatban lasi példája hozható fel, ahol Antonescu a Führer figyelmeztetése ellenére a városban hagyta a zsidókat, akik ezután a közeledő front hátában kikiáltották [sic!] a forradalmat.”*⁷²⁷ A valóságban mindez nem volt egyéb vad kényszerképzetnél – a varsói gettó kivételével a zsidók általában még a megsemmisítés küszöbén is alig tanúsítottak szervezett ellenállást.

A deportálások nyitányaként október 17-én a nyilasok megparancsolták a VIII. kerület csillagos házaiban összegyűjtött lakosoknak, hogy másnap reggel gyülekezzenek a házak udvarán. A tömegnek *feltartott kézzel* kellett végigvonulnia a városon, a Rákóczi úton a Tattersaalig (ügetőpálya a Kerepesi temető északi oldalán). Másnap hajnalban az embereket a Duna-partra kísérték. A tömegkivégzést csak egy német tiszt megjelenése akadályozta meg, aki parancsot adott a nyilasoknak az elvonulásra és az üldözöttek hazaengedésére. Egyes források szerint a nyilas kormány sajtófőnö-

ke, az ekkorra már pártjával meghasonlott Fiala Ferenc állt a gyilkosság lefújásának háttérében, amelyről a legfelsőbb nyilas vezetésnek hallgatólagos tudomása volt. Az akcióra a Népszínház és Teve utcai fegyveres összetűzés szolgáltatott okot, ahol a kiugrás kudarca után munkaszolgálatosok tűzharcba keveredtek a nyilasokkal.⁷²⁸ Egyes házakat azonban rajtaütésszerűen ért a parancs – több helyen mindenkit végigverték a rendőrök és a melléjük beosztott pártszolgálatosok, sőt volt eset, hogy a menni nem akarókat a helyszínen meggyilkolták, mint a Teleki tér 6. egyik öreg, járóképtelen lakóját, akit az ötödik emeletről a lábánál fogva húztak le a lépcsőn, miközben koponyájából hosszú csíkot húzott a szivárgó vér, majd a már halott embert elrettentésül otthagyták az utcán összeterezt lakók előtt.⁷²⁹

Nemsokára megkezdődtek a gyalogmenetben végrehajtott deportálások is Németországba. Naponta kb. 6000 embert indítottak útnak három útvonalon. Átlagosan 30 kilométert kellett megtenniük a többségében ilyen teljesítményekre felkészületlen deportáltaknak. Első állomáshelyük az óbudai téglagyárakban volt. Az állapotokat jellemzi, hogy mindenki szeme láttára történtek kivégzések és brutális kínzások. Október 20-tól a csillagos házak lakosait válogatás nélkül sáncásásra is kirendelték; ők ásták a szovjeteket feltartóztató páncélosárkok zömét. Volt, akit 81 éves kora ellenére hurcoltak munkára.⁷³⁰

A városban fokozatosan elszabadult a pokol: a pártszolgálatosok nap mint nap követtek el tömeggyilkosságokat, gyakran a nyílt utcán, a járókelők szemeláttára. Az első zsidó öngyilkosságot október 15-én este 19.32-kor regisztrálta a rendőrség, a mentők eseménynaplója az első Dunába lövést november 23-án állapította meg, bár ilyen akciók már a kiugrás utáni naptól előfordultak. November 25-től a rendőrség jelenté-

55. kép. Halottak a Dohány utcai zsinagóga kertjében

sei közt is megszaporodnak az ehhez hasonló szövegek: „Pitschoff András 22 éves muszt [munkaszolgálatost, U. K.] lőtt sebbel a 2017. és 2048. számú rendőrök kifogták a Dunából”, „a Széchenyi rakpartnál Dunába lóttek zsidókat, a csatornában fennakadtak többen”.⁷³¹ A Duna-parti kivégzéseknek gyakran maradtak túlélői – a nyilasok a sötétben rosszul céloztak, és a tömeges kivégzések áldozatai közül többen sérülés nélkül is a Dunába ugorhattak. Az így megmenekült áldozatok rendszerint valamelyik hídfőnél vagy csatornakifolyónál vergődtek ki a jeges vízből. Az I. hadtestparancsnokság jelentései is megörökítették a Dunába lövéseket: „XII. 30-án a hajnali órákban egy őrszemes rendőr 5 zsidó külsejű, teljesen vizes ruhás férfit tartóztatott fel futásukban, akik annyira meg voltak zavarodva, hogy sem személyazonosságukat megmondani, sem azt előadni nem tudták, hogy mi módon kerültek a Dunába.”⁷³²

Utólag sokakat elgondolkosztatott, hogyan alakulhattak ki Budapesten ennyire embertelen állapotok. Egy kormánytisztviselő bevallotta Carl Lutz svájci diplomatának, hogy egész Budapesten csak 4000 a felfegyverzett nyilasok száma. 4000 ember nem terrorizálhatott volna normális körülmények között egymilliót. Európában, Magyarországtól nyugatra, sehol másutt nem fordult elő, hogy a formásokkal sem törődve, a nyilvánosság szemé láttára tömegesen kivégeztek volna embereket pusztán származásukért. A Szovjetunió területén is csak eleinte került ilyen esetekre sor, pedig ott a lakosság sokkal jobban meg volt félemlítve és ezért aligha lépett volna fel a kivégzések ellen.⁷³³ Magyarországon senkinek sem kellett tartania attól, hogy a németek felelősségre vonják a mérszálások megakadályozása miatt. Pusztán a hatályos jogszabályokat kellett volna az illetékeseknek betartatniuk. A rendőrség, csendőrség és katonaság mégis lábhoz tett fegyverrel nézte végig a zöld ár elszabadulását. Nem jöhetett volna létre ez az állapot a társadalom mély morális válsága nélkül. A jelenséget talán Bibó István fogalmazta meg háború utáni „Zsidókérdés Magyarországon” című művében a legpontosabban; mi csak néhány korabeli feljegyzésből származó idézettel szeretnénk érzékeltetni a kor – természetesen nem az egész társadalomra jellemző – hangulatát:

„A tiszt elbeszélte, hogy a zsidókat ingre vetköztetve lelőtték a Duna-parton és a vízbe dobták. – De nem az a baj, hogy csinálták – mondta –, hanem hogy meghagytak belőlük, mert amíg írmagjuk marad, az mind bosszúálló disznó lesz.”⁷³⁴

„Két diakonissza beszélget: Az egyik: – Egészen bizonyos, hogy a nyilasok valamilyen szörnyűségre készülnek a gettó ellen. – A másik: – Sajnálom a szerencsétlenséket, de talán jó ez így, mert akkor nem lesz alkalmuk bosszút állni.”⁷³⁵

„Az országúton egy ember sodródik mellém. Lajosmizséről menekült: nagyon bánja. – Bedőltem a propagandának – mondja. Megnyugtatom, hogy nemsokára hazatérhet. Zavartan motyogja: – Van két hold zsidóföldem, mit tetszik gondolni, megtarthatom!”⁷³⁶

A zsidó származásúakkal szembeni érzéketlenség összefüggött azokkal az intézkedésekkel, amelyek a zsidó vagyon újraosztásával kapcsolódtak össze. Ez áttételesen még olyanokat is befolyásolt, akik maguk nem vettek részt semmilyen antiszemita akcióban. Török László főhadnagy naplójában megörökített egy ezzel kapcsolatos jelenetet: „Egyszerre arra leszek figyelmes, hogy a legénység ujjong. A palota északi szárnyában elhelyezett raktárt a nyilas testvérek megnyitották, melyben elkobzott és lezárt zsidó üzletekből származó báránybőr bekecseket tároltak. Gépkocsira rakták, s ami nem fért fel, hogy esetleg orosz kézre ne kerüljön, kiosztották a legénység között.”*

* Török László főhadnagy naplója a szerző birtokában.

Az ország felső vezetését minősíti Maróthy Károly képviselő felszólalása, akit aggasztottak a nyilas kilengések, mert ezek miatt a lakosság sajnálatot érzett a zsidók iránt. Ezt elkerülendő, azt javasolta, hogy inkább végezzék ki a zsidókat, „*de azt nem szabad megengedni, hogy egyes esetekből kifolyólag részvét támadjon irántuk. (...) A haldoklókkal is kell valamit csinálni, hogy ne hörgöjenek naphosszat az árookban, nem szabad megengedni, hogy a lakosság lássa a tömeges elhalálózást. (...) Az elhalálózások ne a magyar halotti anyakönyvekbe kerüljenek bele. (...) A halotti anyakönyveket ne a nyilas hatóságok, hanem a németek állítsák ki*”,⁷³⁷ kérte a parlamentben. Ezzel egybevágott dr. Hódosy Pálnak, a rendőrség országos felügyelőjének kijelentése: „*Nem az a baj, hogy zsidógyilkosságok vannak, csak a módszerben van a hiba. Nem szabad a holttesteket kirakni az utcára, hanem el kell őket tüntetni*.”⁷³⁸

A nyilas pártszolgálatosok logikus végrehajtói voltak az előbbieken idézett hangulatnak:

„*Az értekezletről hazafelé tartva az egyik Duna felé tartó utcában egy 30-40 főből álló menetoszlopot láttam közeledni, csupa fehérben. Közelebb érve láttam, hogy férfiak, nők ingben, gatyában, kombinéban. Meztelen talpuk alatt csikorgott a hó és az üvegcserepek. Megdöbbenve álltam, s mikor odaértek, megkérdeztem az egyik nyilastól, kik ezek? Soha sem felejttem el cinikus válaszáat: – A szent család. – Hosszú ideig szinte megdermedve álltam és vártam, míg a Duna-parton felkelepelő géppisztolyoszorzatokból tudtam, hogy ezeknek az embereknek ez volt az utolsó útjuk.*”⁷³⁹

„*Zsidókat hajtottak a Nagykörúton. Négy-öt fiatal, 14-16 éves nyilas fiú kísérte őket a Kecskeméti utcában az Erzsébet híd felé. Az egyik öregasszony összecsucsklott, érthető módon, nem bírta a menetet. Erre az egyik fiú elkezdte puskatussal ütögetni, hogy menjen tovább. Én egyenruhában voltam és ebben a szerelésben odamentem: – Őcsi, hát neked nem volt anyád? Hát hogy csinálhatsz ilyet? – Bácsi kérem, de hiszen ez zsidó! – válaszolta erre nekem, aki akkor alig huszonkét éves voltam*”, emlékezett vissza a megdöbbentő jelenetre Rácz Ernő.⁷⁴⁰

Sok nyilasnak azonban megvolt a maga „alibi-zsidója”, amivel később akár igazolni is tudta magát. Egyesek személyes élete is kapcsolódott a zsidósághoz: Kelecsényi István joghallgató, a párt zsidótlantítási osztályának vezetője, valamint az antropológiai osztály helyettes vezetője, aki a párt „faji átvilágításával” volt megbízva, jó pénzért vagyonos zsidóknak is igazolta a tiszta árja származást.⁷⁴¹ Vajna Gábor nyilas belügyminiszter feleségének ősei felerészben zsidó vallásúak voltak, ennek ellenére a nyilaskeresztes párt országos szociális vezetője lett, és csak származásának kiderülte után mondott le, miután férje elvált tőle.⁷⁴²

A nyilasok módszerei esetenként nemcsak a többségében közömbös magyar lakosságot, hanem még a német szemtanúkat is gyakran felháborították. Pfeffer-Wildenbruch például katonáinak megtiltott minden zsidóellenes akciót. A német politikai vezetésnek viszont kapóra jött, hogy valaki náluk is brutálisabban oldja meg a „zsidókérdést”. Veessenmayer utasítást kapott Berlinből, hogy ne akadályozza meg a nyilas kormányt kompromittáló intézkedéseik meghozatalában, „*ellenkezőleg, minden módon nyújtson nekik támogatást, különösen érdekünkben áll, hogy a magyarok most a legélesebben járjanak el a zsidókkal szemben.*”⁷⁴³

A nyilasok rémuralmát bizonyítja, hogy 1944. október 15. és 1945. február 13. között a zsidónak minősített lakosság száma Budapesten 105 453 fővel csökkent. Eből mintegy 50 000 embert még az ostromgyűrű bezárulása előtt gyalogmenetben a németeknek adtak át sáncásásra („kölcson-zsidók”), a budapesti lakhelyű munkaszolgálatosokból kb. 7000 szovjet fogságba esett, 6000 munkaszolgálatos a város területén kívül meghalt (az áldozatok számát lásd a 6. 9. fejezetben). Budapesten munkaszolgálatosokat a különböző német alakulatokhoz is beosztottak, a 22. SS-lovashad-

56. kép. Korabeli plakát

57. kép. Holttest a Duna-parton

osztálynál még az is előfordult, hogy zsidók és az SS-legénység egy asztalnál étkezett a frontvonalban.⁷⁴⁴ Az egyenruhában fogságba eső munkaszolgálatosoknak alig volt esélyük elkerülni a szovjet hadifogságot, sőt szovjet szervek az ostrom után is elhurcoltak embereket, tekintet nélkül arra, hogy előzőleg üldözték őket vagy sem.⁷⁴⁵

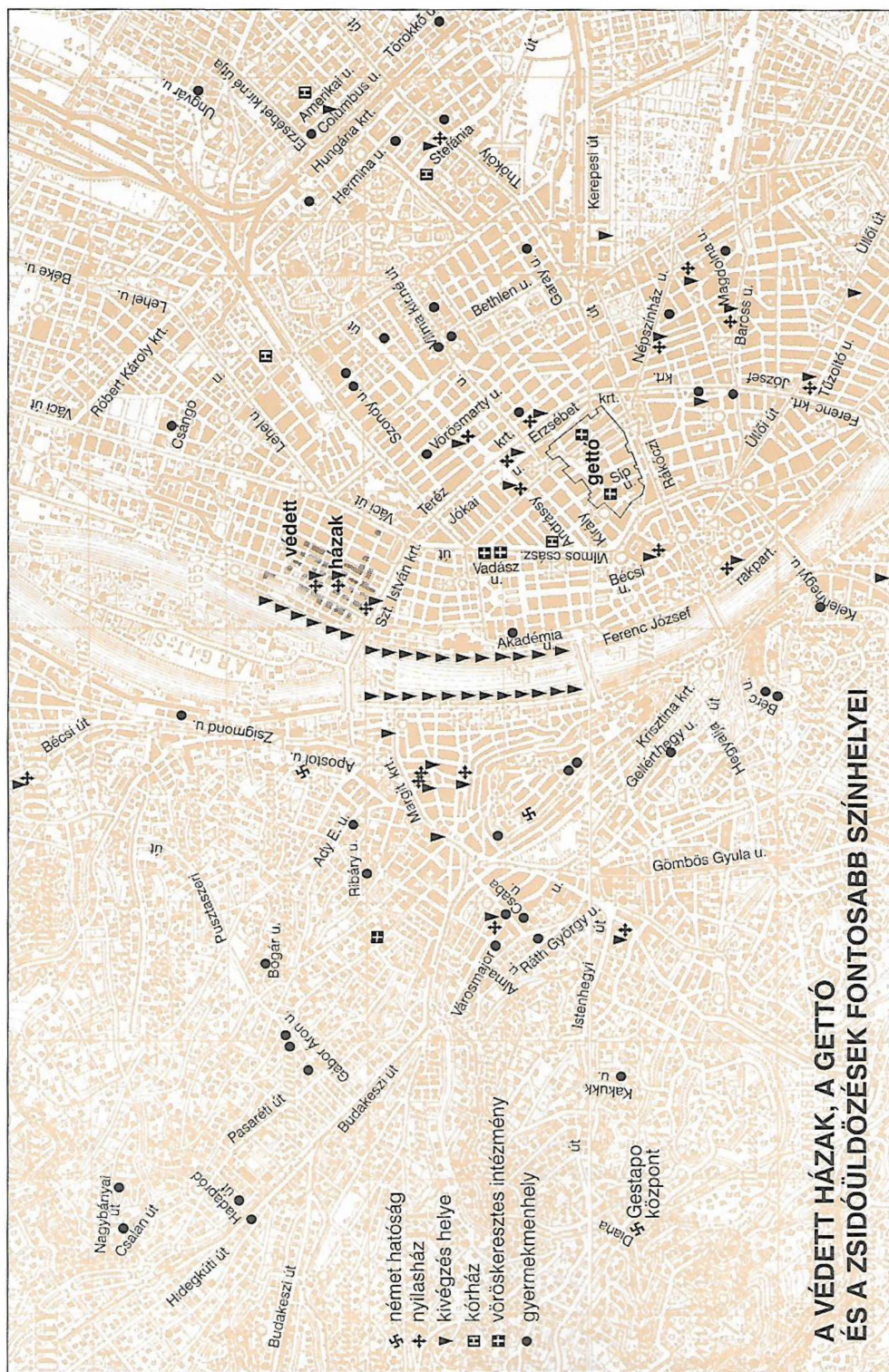
A rendőrség és a csendőrség nagy része kezdettől fogva nem szívesen dolgozott együtt a nyilasokkal. A zuglói pártszolgálatosoknak például feltűnt, hogy egyre több olyan személyt fognak el, akiket egyszer már bekísértek a XIV. kerületi rendőrkapitányságra. A pártszervezet vezetői ezért elhatározták, hogy saját hatáskörben likvidálják a nekik nem tetsző elemeket. Az első ilyen tömeges gyilkosságra november 12-én, a kerületi pártház megnyitó ünnepsége után került sor – az ünnepség után a mintegy tucatnyi elfogottat a Rákos-pataknál végezték ki.

Jellemző, hogy az egyetlen panasz a fennálló törvények szerint valójában illegális akciókkal szemben az angyalföldi pártszervezettől érkezett. A kerületi pártvezető éles szemrehányásokat tett, hogy miért az ő kerületében hagyják az ő „*dögeiket* (...) *amikor elég nekik megindokolni a sajátjukét a lakosság előtt.*”⁷⁴⁶ A kivégzésekben egy 15 éves fiú is részt vett, aki a csoport több másik tagjával együtt 1966-ban a magyar néphadsereg repülőtisztjeként bukkott le a nyilasok ellen folytatott nyomozás során. A csoport folyamatosan hajtott végre kivégzéseket, melyeket általában a legvadabb kínzások és perverzizók előzték meg – karácsony első napján például több mint 50 embert lőttek agyon. Összesen legalább 1000–1200 embert gyilkoltak meg. A Duna-parton mindennaposak voltak a kivégzések, itt kb. 2600–3600 embert gyilkoltak meg, de tömeggyilkosságok történtek a Városligetben, a Rákos-patak mentén, a pártház kihallgatásokra is használt mosókonyhájában – ahol a kihallgatások után az alvadt vértől bedugult a lefolyó – vagy a városban cirkáló teherautó platóján végezték ki foglyaikat. A hullákat általában elrettentésül a helyszínen hagyták, a Városliget és a Stefánia út padjain már november folyamán heverték holttestek, annyi, hogy a hullaszállítók nem is tudták egy nap alatt eltüntetni a meggyilkoltakat.*

A pártszolgálatosoknak szinte kivétel nélkül részt kellett venniük a kínzásokban és kivégzésekben, melyek egyfajta beavatási szertartás, ún. „*hűségpróba*” szerepét játszották, hasonlóan az 1993–96-os boszniai háborúban elkövetett rémtettekhez. A vérengzésekben 14-15 éves suhancok és nők is részt vettek – két leghírhedtebb a 23 éves Salzer Vilmosné és az eredetileg ápolónő Deli Piroska volt. Katona Péter Pál pártszolgálatos egymaga 62 lemaradót lőtt agyon, amikor az óbudai téglagyárból egy 1100 főből álló csoportot kísért a gettóba. Kun „páter” az ostrom után 500 gyilkosságot vallott be. „*Krisztus nevében – tűz*”, volt vezényszava. Ő irányította az ostrom alatt a Maros utcai és Városmajor utcai vérengzéseket is.

A Nemzetközi Vöröskereszt megbízása alapján a Carl Ivan Danielsson által vezetett svéd követség volt az első, mely a német megszállás után védleveleket adott ki, majd Raoul Wallenberg, akit a svéd kormány és az amerikai War Refugee Board (Háborús Menekültügyi Hivatal) küldött Magyarországra, saját kezdeményezéséből védőútleveleket is rendszeresített. A dokumentumok azt tartalmazták, hogy tulajdonosukhoz a svéd Vöröskeresztnek, illetve a svéd államnak különleges érdekei fűződnek, és ezért az illető a Vöröskereszt, illetve a Svéd Királyság oltalma alatt áll. Ezek az igazolások mindenféle jogi alap nélkül, a svéd kormány utólagos jóváhagyásával születtek. A Sztójay-kormány hatóságai e védleveleket még tiszteletben tartották, Szálasi hatalomra kerülése után pedig elfogadta őket az új külügyi apparátus is. Bár Vajna

* Ezúton is köszönöm Tabajdi Gábornak, hogy a Duna-parti gyilkosságokat feldolgozó kutatásainak eredményeit rendelkezésemre bocsátotta.

16. térkép

58. kép. Nyilas pártszolgálatosok plakátot ragasztanak, a háttérben Kun „páter”, csuháján pisztolytáskával

Gábor belügyminiszter már 1944. október 18-án kijelentette, hogy „nem ismerek el semmiféle menlevelet vagy idegen útlevelet, melyet magyar állampolgárságú zsidó bárhonnan vagy bárkitől kapott,”⁷⁴⁷ a nyilas kormány az érintett országok nyomására később mégis elismert 34 800 különféle ilyen iratot.⁷⁴⁸ A valóságban azonban több mint 100 000 hamis és eredeti menlevél volt forgalomban, hiszen maguk a követségek is jelentősen túllépték az engedélyezett kontingensüket. Leginkább a svájci menleveleket hamisították. Wallenberg nevéhez fűződik az embermentés számos más intézményének kiépítése is: ő hozott az elsők között létre védett házakat és gondoskodott lakóinak ellátásáról, sokszor életét is kockáztatva.

A védettséggel rendelkező hadkötelesekből ún. „védett” munkaszolgálatos századokat állítottak fel. 1944. november 29-én azonban ezeket a századokat bevagonírozták és átadták a németeknek.⁷⁴⁹

Hasonlóan a svédnekhez, Carl Lutz svájci és Carlos Branquinho portugál diplomata, valamint a pápai nunciatura is kiadott védleveleket, igazolásokat. Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt fődelegátusa 1300 menlevélnek számító arcképes igazolványt adott ki, a Vöröskereszt B osztálya Sztahlo Gábor evangélikus lelkész vezetésével a „Jó Pásztor Gyermekakció” keretében gyermekotthonokat állított fel a szülő nélkül maradt gyermekek számára (összesen 32 gyermekotthonban 1540 embert mentettek meg az elhurcolástól és az éhenhalástól az ostrom alatt). Ezek mellett a Vöröskereszt 18 kórházat és sürgősségi kórházat működtetett a fővárosban. Az el salvadori követség 800, a nicaraguai 500 embernek adott ki állampolgársági igazolással egyenértékű védlevelet.

Giorgo Perlasca, a „spanyol ügyvivő” volt talán a legmerészebb. Perlasca a valóságban olasz állampolgár volt, akit németellenes meggyőződése miatt 1944. március 19.

után internáltak. Az internálótáborból megszökött és a spanyol követségen talált menedéket, ahol önként bekapcsolódott az embermentésbe. A nyilasok tolerálták a spanyol követség akcióit, mert abban reménykedtek, hogy legalább a rokon elveket valló Franco el fogja ismerni Szálasi rendszerét. Sanz-Briznek, a spanyol ügyvivőnek azonban határozott utasítása volt, hogy ezt nem teheti meg. Ezért eleinte semmitmondó, ámde lelkendező szövegeket írt a nyilas külügyminisztériumba, ahol sokáig nem is jöttek rá a valós helyzetre. Ezt kihasználva a spanyol nagykövetség sokkal offenzívabb magatartást tanúsított, mint svéd vagy svájci társai: számon kért a nyilasokon minden egyes atrocitást, különvonalat követelt a védetteknek, tudván, hogy ezt ők úgyszemint tudják teljesíteni, és ezért cserébe legalább kisebb-nagyobb engedményekre lesznek hajlandók. November 29-én az ügyvivőnek azonban haza kellett utaznia, mert már tarthatatlannak látta a helyzetet – a nyilasok a diplomáciai elismeréssel kapcsolatban világos választ követeltek. Mielőtt elutazott, Perlascának átadott egy német vízumot, és megígérte neki, hogy Svájcban keresztül továbbra is segíteni fogja. A bátor olasz azonban nem akarta magára hagyni a védelmébe vettek. A nyilasoknak azt hazudta, hogy ő a kijelölt ügyvivő, elődjének haza kellett utaznia, hogy az elismerés körüli formasságokat elintézzék. Ezzel megmentette a spanyol védett házak lakóit a gettóba terelésről, amit a nyilasok már éppen meg akartak kezdeni. Az ostromgyűrű bezárulásáig újabb és újabb félrevezető információkkal látta el a nyilas külügyminisztériumot, sőt a zsarolástól sem riadt vissza, utalva arra, hogy ha a védettekkel valami történik, több ezer potenciális magyar túszt találhatók Spanyolországban. Az eredetileg 300 védettből működésének végére már 5000 lett.

Angelo Rottának, a pápai nunciusnak Perlasca meggyőnta hazugságait. A nuncius erre csak azt mondta, hogy beosztottjának, Genaro Verolinónak ne beszéljen erről, mert az *„annyira vaskalapos, hogy nem tudna aludni utána”*. Amikor később Perlasca felvetette, hogy Angelo Rotta is zsarolja meg a nyilasokat a diplomáciai kapcsolatok megszüntetésével, azt a választ kapta a nunciustól, hogy ő *„nem tehet ilyet a Vatikán megkérdezése nélkül. Ezt nem tudtam elviselni, éles szavakat mondtam a diplomatákra és elrohantam. Olyan izgatott voltam, hogy elfelejtettem megcsókolni a gyűrűjét!”*⁷⁵⁰

Hasonlóan bizarr Domonkos Miksának, a Zsidó Tanács műszaki elöljárójának esete is: mikor 1944. október 16-án, közvetlenül a nyilas puccs után a nyilasok ki akarták rabolni a Zsidó Tanács Síp utcai székházát, felhívta Ferenczy László csendőr alezredest, hogy segítségét kérje. A deportálások végrehajtását irányító alezredest erre csak felelte: *„Úgy van minden jól, ahogy van. Amit kerestek a zsidók, most megtalálták”*,⁷⁵¹ majd lecsapta a kagylót. Domonkos a pártszolgálatosoknak viszont azt mondta, hogy Ferenczy riadóautókat küld az épülethez, ezért saját érdekében azonnal távozzanak. Ez hatott, a már öldöklésre kész martalócok eltávoztak. Domonkos később sem lepleződött le, önhatalmulag beöltözött századosi egyenruhába, és Ferenczyre hivatkozva „szolgálati jegy”-féle írásokat osztogatott, melyek sokakat megmentett az elhurcolástól. Domonkos hozatta ki a nyilas fogságból a Zsidó Tanács több tagját is. Egyenruhájának és fellépésének olyan tekintélye volt, hogy később őt nevezték ki a gettó rendészeti parancsnokának, nem sejtve, hogy ő maga is zsidó, mivel azt hitték, hogy ő képviseli a Honvédelmi Minisztériumot.⁷⁵² A környező nyilas párt-szervezetek az ő Síp utcai „parancsnokságán”, ahol akkor rendőrség is működött, adták le a gettón kívül elfogott zsidókat – ha nem lőtték őket a Dunába.

Amikor 1942-ben a zsidóság elleni törvények megszülettek, a három legnagyobb magyarországi egyház képviselői a parlamentben támogatták a bevezetésüket. 1944-re, a keresztényeket is érintő deportálások embertelensége láttán sok egyházi szervezet kezdett saját felelősségére zsidókat mentő akciókba. A nyár elején a református

egyház az evangélikussal karöltve „protestáns memorandumot” adott át Sztójay Döme miniszterelnöknek; Serédi Jusztinián hercegrímás június 29-én az üldözést elítélő körlevelet fogalmazott meg. A két akció hatástalanítására elég volt, hogy Sztójay megtiltotta a memorandum nyilvánosságra hozatalát és a körlevél felolvasását a templomokban. A nyár folyamán – ugyancsak anélkül, hogy mindez nagyobb nyilvánosságot kaphatott volna – Ravasz László református püspök-elnök, később Serédi is több ízben felszólaltak a deportálások ellen; a református püspök a nyilas hatalomátvétel után öt nappal levélben Budapest nyílt várossá nyilvánítását, december 1-jén pedig az üldözöttek leállítását kérte Szálasitól.⁷⁵³ A mentőakciókba az egyházi vezetők tudtával kapcsolódtak be a kisebb egyházi szervezetek. Az üldözöttek azonban még ekkor is úgy érezhették, hogy a szolidaritás nem teljes, mert a segítség gyakran csak egyes kiválasztott csoportoknak, elsősorban az áttérteknek szólt.

Budapest rendőri erőinek parancsnoka, Sédey Gyula rendőr vezérőrnagy és segédtisztje, Gyulay Gyula rendőr százados szintén igyekezett segíteni a gettóba szorultakon.

Még a nyilaskeresztes pártban is akadtak jobb érzésű emberek, akik bekapcsolódtak a mentőakciókba. Legismertebb ezek közül Szalai Pál esete, aki 1942-ben kilépett, majd a kiugrás után visszalépett a nyilaskeresztes pártba, és november végén a budapesti rendőrséghez rendelt pártösszekötő lett. Már előzőleg is sokat segített az üldözötteken, de ebben a beosztásban még többet tehetett. Parancsot adott ki, mely szerint a megüresedett lakásokból a zsidó vagyont csak szolgálati jegy ellenében lehet elszállítani, ennek köszönhetően a zsidó ingóságok 50–60%-a háborítatlanul megmaradt. Rábírta Gera Józsefet, a pártépítés vezetőjét, hogy tiltakozzzék az atrocitások ellen, és elérte, hogy a rendőrség több ilyen esetben le is folytatta a nyomozást. Felvette a kapcsolatot Wallenberggel és elárulta a gettó ellen készülő tömeggyilkosság tervét. Helyette, Perjési Ferenc még a gettó palánkja mögötti életet is vállalta, csak hogy segíthessen.

Szinte teljesen ismeretlen viszont az örmény származású Ara Jerezian mentőakciója. Jerezian 1939-ben történt kizárásáig a nyilaskeresztes párt ifjúsági vezetőhelyettese volt. A kiugrási kísérlet után saját elhatározásából megszervezte a Zichy Jenő utca 1. számú ház védelmét. Ennek érdekében ismét belépett a pártba és a VI. kerületi pártvezető második helyettese lett, majd a svájci követségtől szerzett igazolást a ház védett jellegéről. Mivel a kerület pártfunkcionáriusai közül csak neki volt olvasható írása (!), vele töltették ki az összes hivatalos iratot, szolgálati jegyet, amelyekből többet az emberek mentésére használt fel. Összeköttetéseinek köszönhetően olyan belügyminiszteri parancsot szerzett, amely szerint a védett házból zsidókórházat kell létesíteni. Hivatalosan a kórház mint a nyilaskeresztes párt ingyenes rendelőintézete működött. Jerezian többször csak lélekjelenlétének köszönhette a lebukás elkerülését. Kórházában több mint 400 üldözött élte túl az ostromot, köztük 40 orvos, akikre az intézmény működését alapozta (a humorista, Alfonzó is itt talált menedéket). 1945 januárjának első napjaiban azonban a nyilas pártszolgálat egyik vezetője 30 fegyverrel körülcírkítette a házat, letartóztatta Jereziant, és közölte, hogy a rendelet értelmében mindenkit fel fog koncolni. Hiába volt a belügyminiszteri parancsra való hivatkozás is. A helyzetet ismét Jerezian lélekjelenléte mentette meg, aki azt kérte, hogy a szolgálatvezető szemlélje meg a kórházat, ahová éppen egy aknátalát áldozatait szállították be. Végigmentek a sebesültek ágyai, a haldokló és nyögő betegek között. Jerczian utólagos beszámolója meglehetősen romantikus képet fest a végkifejletről: *„Közel másfél óráig tartott az izgalmas szemle, melynek végén visszaadta a pisztolyomat és kérte, hogy hívjam össze néhány percre az orvosokat. (...) Néhány asszony rosszul lett, az egyik szerencsétlen nem bírván tovább a bizonytalan várakoz-*

zás izgalmát, a harmadik emeleti ablakon kiugrott, és a (...) segítség csak a holttestet tudta kiemelni.

Midőn az egyik teremben együtt voltak az orvosok, a biztos kiállt a középre és elkezdte:

– Engem ma azzal a paranccsal küldtek ide, hogy 400 zsidó bujkál, akiket fel kell koncolnom, vezetőjükkel, Jereziannal együtt. Ezzel a céllal is jöttem, de amit itt láttam és tapasztaltam, az minden fantáziámat felülmúlta. Nem hittem volna, és azt hiszem, senki sem tudta volna elképzelni, hogy a város szívében rövid hetek alatt egy ilyen tökéletesen működő intézmény létesülhessen. Az, amit Önök itt végeztek és végeznek, olyan teljesítmény, amely előtt még akkor is meg kell hajolnom, ha tudom, hogy zsidók végzik. Ezentúl az Önök nagyszerű munkáját senki sem fogja háborítani, erről én gondoskodom. Még néhány napig tartsanak ki. A felszabadító csapatok már útban vannak.

Ami pedig rendkívüli teljesítményük és hősiességük jutalmát illeti, legyenek megnyugodva, gondoskodni fogok róla, hogy mindazok, akik ennek a kórháznak rendkívüli teljesítményében részt vettek és vesznek, kellő elismerésben részesüljenek. Biztosítom Önöket, hogy az új Hungarista Államban Önök nem fognak zsidónak számítani... ”⁷⁵⁴

Tény, hogy a zsidókórház megmenekült, Jereziant viszont az egyik orvos koholt vádjai alapján az oroszok letartóztatták és elhurcolták, csak hónapok múlva szabadult. 1981-ben megkapta a Yad Vashem érdemrendet, Izrael állam legmagasabb kitüntetését, melyet csak azok kaphatnak meg, akik részt vettek az embermentésben.

A semleges követségek folyamatosan tiltakoztak Szálasi kormányánál: október 21-én a nuncius több mint két órán keresztül tárgyalt a „Nemzetvezetővel”. Később a semleges nagykövetségekkel együtt november 17-én közös jegyzéket intézett a nyilas kormányhoz, követelve a deportálások azonnali leállítását és a humanus bánásmódot. A semleges hatalmak december 23-án ismét közös jegyzékkel fordultak az időközben elmenekült kormányhoz. Az evakuálást mindegyik külképviselet elutasította, ami a Szálasi-rendszer burkolt elutasításával volt egyenértékű. Wallenberg utoljára 1945. január 5-én írt terjedelmes jegyzéket Pfeffer-Wildenbruchnak.

A nemzetközi gettó a Szent István park környékén november 12-én kijelölt „védett házak” együtteséből alakult ki. Ide koncentrálták a külföldi menlevelekkel rendelkezőket. November 15-től hivatalosan is nemzetközi gettónak nevezték az itt kijelölt 72 „svájci” házat, melyek azonban nem bizonyultak elegendőnek. A házak elméletileg területenkívüliséget élveztek, mindegyiket 2-2 rendőrszemnek kellett volna védenie. Bár a nyilas kormány hivatalos közleményt adott ki minderről, a pártszolgálatosok rendszeresen betörték a védett házakba, ahol először 15 600, végül nagyrészt hamis papírokkal majdnem 40 000 ember zsúfolódott össze (eredetileg 3969 lakója volt a házaknak). Ezek veszélyesebb helyzetben voltak, mint a „rendes”, VII. kerületi gettóba szorult társaik, mert a kivégzőhelynek használt Duna közelsége és a házak akadálytalan megközelíthetősége több vérengzésre inspirálta a nyilasokat. Mivel a VII. kerületi gettóba november végéig is „csak” 32 000 fő költözött, 100 000 fővel kevesebb a várt létszámnál, a nyilas kormány is rájött, hogy valami nincs rendben a védettséggel. Különösen akkor derült ki a védlevelek hamisítása, amikor a svájci házakba a várt 7800 helyett több tízezer ember akart beköltözni. Ezért elsősorban ezeket a házakat vizsgálták át, és mivel a hamis és valódi védettség nhezen volt megkülönböztethető, sokakat válogatás nélkül elhurcoltak.

A nyilas kormány által mentesítettek csoportját idővel az eredeti kb. 8000 főről 571 főre csökkentették. Csak az első világháborúban arany vitézségi éremmel kitüntetett személyek kaphattak nemzetvezetői mentesítést, 500-an pedig belügyminisztériumi mentességet.

A nem védett zsidók részére már 1944. november 18-án elkezdték szervezni a VII. kerületben az elkülönített lakónegyedet. November 29-én Vajna Gábor belügyminiszter hivatalosan is elrendelte a gettó létesítését. December 2-ára minden védlevél nélküli zsidónak be kellett költöznie a gettóba. December 10-én bedeszkázták a kijelölt területet, ettől fogva csak négy kapun keresztül lehetett elhagyni a negyedet. 4513 lakásba zsúfoltak be a decemberben beköltöztetettekkel együtt 60 000 embert, egyes helyeken szobánként 14-en szorongtak. A nyilasok terve szerint később az összes zsidót a gettóba kellett volna tömöríteni, akár rendelkeztek védtettséggel, akár nem. Elsőnek a legkiszolgáltatottabb svájci házak lakóit hurcolták ide. A gettóban a hivatalosan megállapított fejadag 900 kalória volt, ezt egészítették ki a Zsidó Tanács és a semleges követségek által beszállított élelemdagok. A gyakorlatban azonban alig 790 kalóriát tartalmazott a kiosztott fejadag, melyet öt különböző népkonyhán főztek meg. Előfordult, hogy az ételhordókat útközben megtámadták és kirabolták, vagy tűzérési becsapódások áldozatai lettek. Ezekben az esetekben aznap egész házak éheztek, mert új adagok kiadására nem volt lehetőség.

A gettón belül fegyveres rendőrség nem működött, miután Vajna Gábor belügyminiszter rendeletére az egyetlen őrszobát is megszüntették. Csak a fegyvertelen gettórendőrség teljesített szolgálatot, amelyet azonban a rablókörűra induló nyilasok semmibe sem vettek.

A számtalan terrorakció közül néhányat megemlítünk: december 28-án nyilasok és néhány velük együttműködő német támadta meg a Bethlen téri kórházat, ahol mintegy 2000 üldözött talált menedéket. A férfiak egy részét a Duna partján kivégezték. Hasonló gyilkosságokat követtek el a nyilasok a gettón kívüli diplomáciai területeken is: január 7-én a nyilasok betörték a svéd követség Jókai utcai irodájába, elhurcolták és meggyilkolták a tisztviselőket. A svájci követség Vadász utcai irodájában szintén vérengzésre került sor.⁷⁵⁵ Budapesten ehhez képest a németek viselkedése emberségesebb volt: bár gyakran szedtek össze erődítési munkálatokra embereket, azokat mindig hiánytalanul visszaküldték.⁷⁵⁶

A nyilaspárt küldötteként Vajna Ernő (aki nem volt rokona Vajna Gábornak) január 1-jén különgéppel a fővárosba érkezett. Első intézkedéseként még aznap elrendelte a nemzetközi gettó kiürítését – állítólagos „katonai okokból” mindenkinek a VII. kerületi gettóba kellett volna költöznie. Bizonyára egyfajta öngazolás is vezethette a nyilas pártmegbízottat: a Vörös Hadsereg közeledtével minden zsidó potenciális veszélyforrásként jelent meg szemében, akiket minél szorosabb karanténban kell tartani. A valóságban ez csak a megsemmisítést segítette elő. A nyilas terror mértékét érzékelteti, hogy ebben az időben naponta átlag 50-60 tarkólövéses áldozatot szállítottak be a Törvényszéki Orvostani Intézetbe, és egy hét alatt többen lettek a zsidók közül öngyilkosok, mint 1943-ban az összes öngyilkos száma. A gettóban 1944. november 15. és 1945. január 18. közt átlag 80 ember halt meg naponta, de ez a szám még 1945. március végén is 50 körül volt, a békebeli napi 8 fős halálozással szemben.⁷⁵⁷ *„Aggastyánok, fiatal lányok, várandós anyák követtek el öngyilkosságokat. Volt rá eset, hogy egy anya sodrófával verte főbe az öngyilkosság ellen tiltakozó lányát, és az így elkábult szerencsétlent fektette a nyitott gázcsap alá.”*⁷⁵⁸

1945. január 3-án Lócsei István főfelügyelő, a „Zsidók összeköltöztetésére kirendelt miniszteri biztos” azonnali hatállyal elrendelte 12 zsidó munkaezred felállítását. A gettó lakói azonban már járni is alig tudtak az éhségtől, és a szervezésre egyébként sem volt már lehetőség.

A nyilasok idegen, ellenségesnek minősülő állampolgárokat, így angolokat, amerikaiakat, de svédek is a gettóba szállítottak. Január 4-én, amikor az utcákon napal szinte lehetetlen volt már a közlekedés, a házak romokban heverték, Vajna Ernő

ismételten elrendelte a nemzetközi gettó megszüntetését, és ezt most már nem lehetett kijátszani. Wallenberg is elvesztette minden reményét, amikor másnap a támadó raták (szovjet vadászgépek) tüzeben felsorakoztatták a svéd házak 5000 védettjét. A következő nap is folytatódott az akció. A nyilas indoklás az volt, hogy mivel a semleges államok nem ismerik el kormányukat, ezért ők sem kötelesek betartani a megállapodásokat. Január 7-én azonban leállították a kitelepítést, miután Wallenberg felajánlotta a nyilasoknak a védett házak fölös élelmiszerkészletét, akik éppen aznap támadták meg a Vadász utcai svéd házat, kb. 130 személyt kihajtottak a Duna-partra és legéppuskáztak.⁷⁵⁹

Egy túlélő így emlékezett vissza:

„Utánam anyám lett kihallgatva, 67 éves asszony, meztelenre vetkőztették és hárman gumibottal összeverték, mikor leesett, rátapostak, haját kiszakították, és engem kihívtak (...) mire újra hárman összeverték. És anyámmal együtt visszadobtak a fürdőszobába, ahol kb. 25-en voltunk. Anyám annyira meg lett verve, hogy 3-szor fennakadt a szeme és álla leesett, földre ültem és anyám fejét az ölembe vettem. Az (...) idősebb asszony segített, és adott vizet hogy anyámat felmossam. Éjjel 12 órakor le kellett menni a pincébe, ahol kb. 30 pribék állt sorfalat és mind a harmincnál gumibot, szíj és bot volt, mind ütött, vert. A pincéből a mosókonyhába értem, ahol már kb. 30 ember volt, akikből ömlött a vér. A pincébe fiatalabb nőket meztelenre vetkőztetve gumibottal vertek. Utána az előcsarnokban Bokor nyilas felszólított, hogy most kérjek egy hungarista pofont. A pofon után az ajtóba kellett állni, mikor aztán belémrúgtak. Ugyanezt csinálták kb. 60 éves asszonyokkal, úgy ütöttek, hogy leestünk. 3 órakor kettesével bőrszíjjal összekötözték és útba igazítottak, állítólag a gettóba. Én állandóan figyeltem, hogy a puskát és golyószórót hogy viselik. A Lánchídon német őrség volt, kik továbbengedték a 45-50 főnyi csoportot. A Lánchídon súlyba vették a fegyvert, ez gyanús volt nekem. Én kezdtem a szíjat meglazítani. Én egy Guttman nevű fással voltam összekötve, ki alsónadrágban és ingben volt. A Lánchídról lekanyarodva a Duna-partra, már teljesen kilátástalan volt a helyzet, amikor anyámat elengedtem, és a szíjat teljesen kikötöttem. 20 méternyire megállítottak és felszólítottak minket, hogy álljunk a partra a Duna felé fordulva, mert agyonlőnek. Én elsőnek értem le a partra Guttman úrral, mire egy alacsony zömök kis bajuszú, ki a pribék vezetője volt, felállított, hogy jöjjenek beljebb, én úgy tettem és fejest ugrottam a Dunába, géppisztollyal lőttek utánam. A vízben hallottam, mikor kivégezték az ötven főt.”⁷⁶⁰

Hermándy Iván főhadnagy tanúja volt az egyik Duna-parti kivégzésnek: „A Viga-dó sarkánál lestem ki, a kettes villamos sínpárján, hosszú sorban álltak az áldozatok, teljesen rezignáltan, beletörődve. A Dunánál állók már meztelenek voltak, a többiek lassan mentek le, közben vetkőztek. Ezalatt teljes csend volt, csak egyes lövések és géppisztolysorozatok csaptak zajt. Délután is megnéztük a helyszínt, amikor nem volt már ott senki. Tiszta vérben feküdtek a halottak a jégtáblákon, megakadtak a zajló Dunában. Volt köztük asszony, gyerek, zsidó, nem zsidó, katona és katonatiszt.”⁷⁶¹

Az állandó kegyetlenkedések megfékezésére 1945. január 10-én száz rendőrt telepítettek a gettóba. Másnap mégis tömegvérengzés történt, pár lépésre a rendőrök óvóhelyétől – 45 embert lőttek agyon a Wesselényi utcában. A holttesteket a zsinagóga kertjében, illetve a Klauzál téren halmozták fel, miután már eltemetésükre sem volt mód (dr. Orsós Ferenc orvosprofesszor, a kutyái tömeggyilkosságot kivizsgáló bizottság egyik tagja, korábbi cinikus javaslatát: „dobják a zsidók hulláit a Dunába, nincs szükségünk újabb Katynra”, senki sem akarta már végrehajtani)⁷⁶². A gettóban már 1944. december végén megelevenedtek a pokol bugyrai: „A szűk Kazinczy utcában targonca haladt; erőtlen, leszegett fejű férfiak tolták. A zörgő alkotmányon viaszszárga,

*csupasz emberi testek rázkódtak; a kerék mellett kinyúlt egy fekete foltos kar, mereven himbálózva, a küllőkhöz ütődött. A Kazinczy-fürdő előtt megálltak, nehézkesen befordultak a rácsos kapun. A mállott homlokzatú fürdő udvarán halomban feküdtek a testek, keményre fagyva, mint a fadarabok. (...) Keresztülvágtam a Klauzál téren. Középen emberek guggoltak, térdeltek egy lótetem körül. Késekkel boncolták, fejtették róla a húst. Az állat levágott feje néhány méterrel távolabb hevert; a felnyitott, csonka testből kibuggyantak a kocsonyás, hideg csillogású, sárga és kék belek,*⁷⁶³ – emlékezett vissza Kis Ervin a látottakra.

Mivel január 16-án a szovjet csapatok már a Nagykörútnál jártak, a nyilasok pogrommal akarták felszámolni a gettót. A tervezett akciót azonban egy rendőrtiszt elárulta Szalai Pálnak, a nyilas párt rendőrségi összekötőjének, aki azonnal cselekedett. Elment Vajna Ernőhöz, aki kijelentette, hogy tudomása van a pogromról – de nem akadályozza meg. Miután Wallenbergnek is küldött üzenetet, felkereste Schmidhuber vezérőrnagyot, a pesti oldal parancsnokát, és figyelmeztette a készülő akcióra. Wallenbergre hivatkozva megfenyegette a tábornokot, hogy gyilkosként vonják majd felelősségre, ha nem tesz semmit, mivel saját beosztottjai is részt vesznek a készülő vérengzésben. Schmidhuber – akitől távol állt mindenféle ilyen akció – nyomban magához hívatta Vajna Ernőt és a készülő terv német és magyar szerzőit. A közreműködő német SS-őrmestert letartóztatta és megtiltotta a pogromot.⁷⁶⁴ Hogy biztos legyen rendelkezése végrehajtásában, katonáit (akik nem az SS-hez tartoztak) a gettóba küldte – amelynek határában már egyébként is ott húzódott a front.

Január 17-én a szovjet csapatok elérték a Wessellényi utcánál a gettó határát. Az ott védekező magyar légvédelmi üteget dr. Benedek László, a 44. számú ideiglenes zsidókórház orvosa rábeszélte a harc abbahagyására. Az üteg tagjait felvette betegként, egyenruháikat a kórház kazánjaiban elégették. Rövid utcai harcok után másnapra a gettó felszabadult.

A budapesti zsidóság szenvedései azonban korántsem értek még véget. Budán több helyen maradtak még üldözöttek: január 12-én a Németvölgyi úti nyilas pártház fegyveresei Kun „páter” vezetésével meggyilkolták a Maros utcai zsidó kórház 170 (más források szerint 92) betegét és az ott bujkálókat. Január 17-én és 19-én Kun „páter” nyilasai 86, majd 149 embert öltek meg az Alma utcai zsidó szeretetházban, illetve a Városmajor utcai kórházban. Hogy nyugodtan végezhezzék az egyébként már frontvonalnak számító területen „munkájukat”, korábban elintézték, hogy a Vannay-zászlóaljnak át kelljen adnia a kérdéses területsávot. A Városmajor utcában először felszólították azokat, akik igazolni tudják keresztény származásukat – néhányan előszedték hamis papírjaikat, ezeket nyomban agyonlőtték. A többieket az utcán sorakoztatták azzal, hogy átviszik őket a – valójában már szovjet kézen lévő és a Duna-hidak felrobbantása miatt megközelíthetetlen – gettóba, majd sortűzet adtak le rájuk. Az ápolónőket is kivégezték, majd sorra járták a termeket és a fekvő betegeket is agyonlőtték, két óra hosszan hangzottak a halálsikolyok.⁷⁶⁵ Csak egy nő menekült meg, aki az utcán kivégezettek közül halottnak tette magát.⁷⁶⁶

A vérengzésből később feszültség keletkezett a Városmajorban védekező vannaysták és a pártszolgálatosok között. Kunfalvy hadnagyot, Vannay egyik századparancsnokát aggasztotta a tömegmészárlás és a nyilasok randalírozása által okozott zaj, amivel szerinte csak „provokálják” az oroszokat. Emiatti felháborodásában – de nem azért, mert magukat az áldozatokat sajnálta – néhány a tetthelyen maradt pártszolgálatost le is tartóztatott. A nyilasokat azonban felsőbb utasításra szabadon kellett engednie és ettől fogva a Vannay-zászlóalj is összeveszett a pártszolgálattal.

Januárban ez a Németvölgyi úti nyilas csoport rajtaütött a Sédely Gyula rendőrfőkapitány rendelkezésére és védelmére szolgáló rendőrtiszti szakaszon is, annak elle-

nére, hogy elvileg mindketten ugyanarra a nyilas rendszerre esküdtek fel (és egyformán nem vettek részt a szovjet katonákkal szembeni harcban). A rendőrök fegyvereit elvették, majd távoztak. A nyilasok távozásától megkönnyebbült tisztek nem gondoltak semmi rosszra, s nyugovóra tértek. Éjfélkor azonban immár Kun „páter” vezetésével ismét jelentkeztek a nyilasok. „Kezeket fel” kiáltással a fal mellé állították a társaságot, majd a páter beszédet tartott. „Gyávák, megbújnak, amíg mások a fronton szenvednek a győzelemért”, volt a mottó. A jelen lévő hat tisztet letartóztatta és a Németvölgyi úti egykori olasz nagykövetségen kialakított pártházba kísértette. Csak a végén tartózkodó dr. Beliczky László rendőr százados került el a letartóztatást, aki azonnal riasztotta Sédey Gyula rendőrfőkapitányt. A felmentő rendőrrajt a nyilasok azonban elkapták és lefegyverezték:

„Testvérek! Itt van Marosvölgyi doktor a toloncházból”, kiáltott fel az egyik rovott múltú nyilas, meglátva az elhurcoltakat. A közbüntényeseket kihallgató rendőrtisztek már korábban ismertek voltak a „párttagság” előtt. „Az ajtó máris felvágódott. Kun 'páter' rohant ki elsőnek és adta meg az első 'keresztapait'. Öklével az arcába vágott, majd még egy pofont is lekent neki. 'Na te tróger, végre a kezünkbe kerültél!'... és belökte abba a szobába, ahonnan kijött,”⁷⁶⁷ idézte fel Lám Béla csendőr főhadnagy a történeteket.

A rendőrtiszteket csak az ismét kiküldött megerősített rendőrszakasz mentette meg. Kun „pátert” és társait letartóztatták, Kun azonban még a kitörés alatt megszökött. (Kun „pátert” egyébként egy tábori bíróság halálra ítélte, de Szálasi megkegyelmezett neki.) Szabó „testvér”, a nyilas csoport vezetője naplójában minden részletet leírt, és igazolványaival, fényképeivel együtt mind elásta. Helyét elfelejtette, és véletlenül más ásta ki, aki átadta a rendőrségnek. Az iskolás füzetben precízen megörökített bűntettek, apák megerősöklése stb. bíróság elé juttatták a csoport addig bujkáló tagjait is. Kun „pátert” (másodszorra) 1946-ban ítélte halálra a Népbíróság.

A zsidóüldözések ismertté vált főbb eseményei:

Okt. 17.	a VIII. kerületi csillagos házak lakóit feltartott kézzel a Tattersaalba hajtják
Okt. 18.	Vajna Gábor belügyminiszter időlegesen felfüggeszti a védlevelek elismerését
Okt. 20.	az első gyalogmenetben végrehajtott deportálások koncentrációs táborokba, elkezdődik a csillagos házak lakóinak kirendelése sáncásásra
Okt. 21.	a pápai nuncius tárgyalása Szálasiával a deportálásokról
Nov. 12.	az első tömeges gyilkosságok a XIV. kerületi nyilas pártházban
Nov. 15.	a „nemzetközi gettó” felállítás
Nov. 17.	a nuncius és a nagykövetek 1. jegyzéke a deportálásokról
Nov. 18.	megkezdik a VII. kerületi gettó felállításának szervezését
Nov. 21.	Vajna Gábor belügyminiszter hivatalosan elrendeli a VII. kerületi gettó felállítását
Nov. 23.	az első Dunába lövés a rendőrség eseménynaplójában
Nov. 25.	Serédi Jusztnián tiltakozik Szálasinál a zsidóüldözések ellen
Nov. 29.	a védettséggel rendelkező hadkötelesekből összeállított munkaszolgálatos századok deportálása Németországba Giorgo Perlasca spanyol álügyvivőként elkezd mentőtevékenységét
Dec. 1.	Ravasz László tiltakozik Szálasinál a zsidóüldözések ellen

Dec. 23.	a nuncius és a nagykövetség 2. jegyzéke a deportálásokról
Dec. 28.	a Bethlen téri kórház betegeinek egy részét nyilasok és SS-ek a Duna-parton kivégzik
Dec. 31.	a svájci követség Vadász utcai irodájában dolgozó magyar tisztviselő elhurcolása és meggyilkolása
Dec. vége, 1945. jan. eleje	január első heteiben szinte mindennap, elsősorban az esti-éjszakai órákban folynak kivégzések a Duna partján, a nyilas pártházakban – különösen a XIV. és IX. kerületben – az elfogott és bekísért zsidókat meggyilkolják
Jan. 1.	a nyilaskeresztes párt küldötte, Vajna Ernő azonnali hatállyal elrendeli a nemzetközi gettó kiürítését
Jan. eleje	naponta 50–60 tarkón lőtt holttestet szállítanak be a Törvényszéki Orvostani Intézetbe
Jan. 3.	Lőcsei István, a „zsidók összeköltöztetésére kirendelt miniszteri biztos” „azonnali hatállyal” elrendeli 12 zsidó munkaezred fölállítását
Jan. 4.	Vajna Ernő ismét elrendeli a nemzetközi gettó megszüntetését
Jan. 5.	a szovjet repülőök és belövések tüzeiben elkezdődik a nemzetközi gettó lakóinak átterelése a VII. kerületi gettóba Raoul Wallenberg jegyzéke a budapesti zsidók ügyében Pfeffer-Wildenbruchhoz
Jan. 7.	a nemzetközi gettó lakóinak áttelepítését Wallenberg élelmszerfelajánlása ellenében leállítják
Jan. 10.	a kegyetlenkedések megfékezésére 100 rendőrt telepítenek a gettóba
Jan. 12.	nyilas tömegvérengzés a Maros utcában
Jan. 14.	nyilas tömegvérengzés a gettóban (Wesselényi utca), nyilas terv a gettó megsemmisítésére
Jan. 15.	Schmidhuber tábornok, a pesti oldal vezénylő tábornoka, a nyilas terv megakadályozására német katonai őrseget rendel a gettóhoz
Jan. 17.	a VII. kerületi gettó teljes felszabadulása nyilas tömegvérengzés a Városmajor utcai kórházban
Jan. 19.	nyilas tömegvérengzés az Alma utcai szeretetházban
Jan. 21.	a XII. kerületi nyilas pártház tagjai Kun „páter” vezetésével meggyilkolják a Városmajor utcai kórház lakóit

26. táblázat. A zsidóüldözések főbb eseményei az ostrom alatt

6.3. Az ellenállás

A budapesti ellenállás történetéről 1945 után számos feldolgozás és visszaemlékezés jelent meg. A pártállami rendszernek politikai okokból is érdekében állt, hogy minél hangsúlyosabban ábrázolja az antifasiszta ellenállás eseményeit. Ezzel szemben német és magyar hadműveleti iratokban alig említik a belső ellenállást. Pedig Budapesten jelentős szerepe volt az ellenállásnak, annak ellenére, hogy hatása hadműveleti szempontból minimális volt. Német katonák viszonylag gondtalanul mozoghattak a városban, nem került sor nagyobb lefegyverzésekre, arcvonalmegnyitásokra, és az ellenállók viszonylag ritkán támadták meg a szovjetek ellen harcoló katonai alakulatokat.

Ezzel szemben tömegesen mentettek embereket, szabotálták el a kiürítést, és az is gyakrabban előfordult, hogy fegyveres akciókat szerveztek nyilas csoportok ellen. Ha

tekintetbe vesszük, hogy Budapesten szinte minden nyilasházat ért fegyveres támadás, akkor nem állítható, hogy az ellenállók tevékenysége csak passzív védekezésre korlátozódott. Ellenálló fegyveres csoportok valóságos magánháborút vívtak a városba szorult nyilasokkal, miközben a német védősereget kevés támadás érte. Alfred Trenker, a budapesti Gestapo parancsnoka szerint Magyarországon egy év veszélytelenebbül telt el, mint egy nap valahol Jugoszláviában. Ez a helyzet csak első pillantásra tűnik ellentmondásosnak: Magyarországon a lakosság zöme nem ellenséggént kezelte a német katonákat. Német jelentések szerint még a tisztikarnak is csak 3–5%-a volt a nyilas rendszer híve, és sokan elutasították a szélsőjobboldali propagandát. Az ellenállás akciói emiatt elsősorban politikai szervezkedésekre és a nyilasok elleni harcra korlátozódtak.

Horthy Miklós 1944. október 15-én elhangzott proklamációja, de főként a sikeres nyilas hatalomátvétel után több, már korábban illegalitásba vonult politikus között is új erőre kapott az addig csak csíráiban létező ellenállási mozgalom szervezése. „Magyar Front” néven már a német megszállás óta szerveződött egy csoport az illegalitásba kényszerített pártok és irányzatok részvételével. Erre alapozva alapították meg a beavatottak november 9-én a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát (MNFFB). Elnöke Bajcsy-Zsilinszky Endre, helyettese dr. Csorba János ügyvéd, a november 11-én megalakuló Katonai Vezérkar vezetője Kiss János altábornagy, helyettese Nagy Jenő ezredes lett. A szervezkedésben Tartsay Vilmos, Németh Pál, Beleznay István vezérkari tisztek, Kővágó József, Almásy Pál, Radványi Imre hadiműszaki tisztek, Révay Kálmán huszár százados és sokan mások vettek részt. A MNFFB-hez csatlakozott számos egyéb csoport és illegális szervezet is, mint a Magyar Front pártjai (Független Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Legitimista Kettőskereszt Szövetség, Magyar Kommunisták Párt, Nemzeti Parasztpárt).

A MNFFB terve az volt, hogy a szovjet csapatok előtt valahol megnyitják a frontot, egyidejűleg felkelést robbantanak ki a fővárosban, hogy megakadályozzák Budapest ostromát és elpusztítását. Föl is vették a kapcsolatot az András Sándor által vezetett 10. gyaloghadosztállyal, valamint több kiscigó karhatalmi (KISKA) alakulattal. Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy, a VI. hadtest hadműveleti osztályvezetője a Magyar Front megbízottjaként november 13-án átrepült a szovjetekhez. Az előző napokban irodájába zárkózott, és folyamatosan diktált gépirónőjének, senki sem zavarhatta. Mint később kiderült, a magyar légvédelem állásait és Budapest erődítési rendszerét foglalta össze.⁷⁶⁸ Simonffy a későbbiekben a Vörös Hadsereg propagandistájaként buzdította átállásra Budapest magyar védőit.

November 22-én azonban Mikulich Tibor páncélos százados árulása miatt az MNFFB megbeszélésre összegyűlt katonai vezérkara lebukott. A falukutató és később parasztpárti politikusként közismert Kovács Imre életét is csak a késésnek köszönhette: *„Még nem értem az Andrássy útra, máris lövéseket hallottam az Opera irányából. Meggyorsítottam lépéseimet, s nem akartam hinni a szememnek: az Opera környéke csatatérhez hasonlított. Tábori csendőrök és pártszolgálatosok kapualjakból, fák és hirdetőoszlopok mögül eszeveszetten lövöldöztek egy autóra, melyből viszonozták a tüzet. Az úttesten már katonaköpennyel letakart négy hulla feküdt, négy csendőré.”*⁷⁶⁹ Az utcai harcot a szintén késve érkező gróf Széchenyi Pál tartalékos zászlós idézte elő, aki barátjával, Messik hadnaggyal igyekezett a megbeszélésre. Mindketten hősi halált haltak, a helyszínen összegyűlt több mint 30 személyt elhurcolták. A későbbi nyomozás során felgöngyölítették a szervezkedés nagy részét, több száz embert letartóztattak. A honvéd vezérkar különbírósága Kiss Jánost, Nagy Jenőt, Tartsay Vilmost kötélt általi halálra ítélte, december 8-án mindhármukat kivégezték a Margit körúti honvéd fogház udvarán. Bajcsy-Zsilinszky Endrét december

24-én Sopronkőhidán akasztották fel. A résztvevők legtöbb tagja 10–15 év börtönbüntetést kapott.

Mikó Zoltán vezérkari százados, a Fővezérség defenzív osztályának vezetője is szervezett ellenállási csoportot 1944 őszén egyetemistákból, a KISKA-alakulatok tagjaiból és másokból. Bár Mikó is tevékenykedett az MNFFB-ben, illetve még előzőleg, az október 15-i kiugrást előkészítő „kiugrási irodában”, (így nevezték ifj. Horthy Miklós hivatalosan a külföldi magyarok ügyeivel foglalkozó irodáját), sikerült elkerülnie a novemberi lebukást. Eredetileg a Fővezérségen belül a KISKA-alakulatok irányításáért és ellátásáért volt felelős, majd november végén rábízták a „különleges csoportok”, azaz a diverziós és kémkedési céllal felállított alakulatok szervezését is. Alája rendelték a Prónay Pál által Budapest védelmére szervezett különítményt és egy csendőrnnyomozó-osztagot. Hogy hivatalos papírokat állíthasson ki, illetve, hogy legalizálja a bujkáló üldözöttek és ellenállók létét, Mikó a Magyar Diákok Szabadságfrontja segítségével (lásd később) hivatalosan „nyilas” szabotázs egységet is szervezett: a Prónay-különítmény keretébe tartozó Görgey-zászlóalj. Ebbe kivétel nélkül katonaszökevények, baloldaliak, illegálisba vonult politikusok és ellenállók kerültek. Mikó juttatva hivatalos papírokhoz Illyés Gyulát, Veres Pétert, Kovács Imrét, Szabó Lőrincet és mintegy félszáz egyéb író és művészt. Raoul Wallenberg svéd diplomata is felkereste segítségért, mivel régebbiről ismerték egymást. Wallenbergben keresztül a szabotázscsoport élelmiszerkészleteiből folyamatosan szállítottak a védett házakba. Mikó kiépítette kapcsolatait a csendőrséghez is: Kudar Lajos csendőrezredes, az Államvédelmi Központ vezetője segítségével még novemberben sikerült csendőregységet vezényeltetnie a nemzetközi gettó házaihoz, amely ott többször tűzharcba is keveredett a fosztogató nyilasokkal.

Csodával határos módon sokáig semmilyen lebukás sem történt, annak ellenére, hogy a Prónay-különítmény részeként egy hónapig együtt gyakorlatoztak a katonaszökevények és ellenállók a nyilasokkal. A Görgey-zászlóalj tagjai közben saját szakállukra különböző szabotázs cselekményeket hajtottak végre, nyilasokat támadtak meg. November 21-én azonban súlyos dolog történt: a zászlóalj egyik szökött munkaszolgálatos tagja vérszemet kapott, és az élelmet felvételező részleggel bemerészkedett a Prónay-központba. A raktárban dolgozó őrmester ráismert az egykori munkaszolgálatosra és feltűnt neki, hogy nincs rajta karszalag. Rögtön letartóztatták, és zsebében megtalálták a sárga csillagot. A felvételező részleg egyik tagja a vallatás során elárulta, hogy mások is vannak még az alakulatnál, mire a Nemzeti Számonkérő Szervezet további 10 munkaszolgálatost letartóztatott, akiket december 4-én ki is végeztek a Margit körúti fogházban.

A további vizsgálódások elkerülésének érdekében Mikó a zászlóaljat „kiképzésre” a Börzsönybe csoportosította át. Hivatkozhatott a németek kérésére is, akik itt akarták bevetni a Budapesten kiképzett nyilasnak vélt partizánalakulatokat.

Mikó kb. 800 felfegyverzett ellenálló felett rendelkezett, ebből 250 a Görgey-zászlóalj, 500 különböző KISKA-alakulatok és 50 saját, Bimbó út 54. sz. alatt székelő törzsbe tartozott. Ezzel az erővel már lehetségesnek tűnt komolyabb vállalkozás: december 20-án Kovács Imre három küldött kíséretében a MNFFB megbízottjaként átment a Börzsönyben a szovjetekhez, hogy megbeszélje az átállás részleteit. Vissza azonban nem térhetett, a gyanakvó szovjet elhárítók letartóztatták, csak február végén sikerült megszöknie.

A sikertelenül végződött kapcsolatfelvétel után Mikó két tervet dolgozott ki az átállásra: Zuglóban, illetve a Rózsadombon tervezték a front megnyitását, mivel biztosak voltak az ostromgyűrű bezárulásában.

December 25-én az egyetemi rohamzászlóalj egy oroszul beszélő foglyot adott át Mikó csoportjának. A Krylov nevű zenész az I. világháború óta Magyarországon élt,

59. kép. András Sándor repülő vezérkari ezredes, a 10. gyaloghadosztály parancsnoka

az előrenyomuló szovjet csapatok fogták el Szentendrén, és küldték felderítőként Budára. Mikó kihasználta a váratlan alkalmat, és összekötőként visszaküldte a botcsinálta felderítőt. Megbeszélte az illetékes német parancsnoksággal, hogy átveszi a Rózsadombon a Kapy utca szakaszának védelmét, és riadóztatta embereit. A várt 3-400 fő helyett azonban csak hetvenen gyűltek össze – a bujkálók nagy része nem akarta vásárra vinni bőrét, vagy nem jutott át Pestről a hidakon.

Kétségeesésében Mikó az egyetemi rohamzászlóalj parancsnokához, Sipeki Balás Lajos századoshoz fordult. Évfolyamtársak voltak az akadémián, ezért remélte, hogy rá tudja majd beszélni az átállásra. Sipeki agent provocateurnek tartotta a 8 fegyveres kísérelővel megjelenő Mikót, különösen, amikor az egy harmadik személy, számos kitüntetéssel a vaskereszt szalagját is viselő Bondor Vilmos jelenlétében kívánta rábeszélni őt az átállásra. Utolsó érvként Mikó a következőket mondta: *„Eddig titoktartásból nem akartam a teljes igazságot megmondani. A német és magyar parancsnokságok közti ellentétek úgy kiéleződtek, hogy ma éjjel teljes szembefordulás következik be. Ma este 8 órakor az arcvonal négy fontos szakaszán a magyar csapatok leteszik a fegyvert és átengedik a szovjet erőket”*.⁷⁷⁰ Sipeki erre bejelentette, hogy az elhangzottakról meg akar bizonyosodni, és felkeresi a hadtestparancsnokságot.

Ezek után Mikó számára nyilvánvalóvá vált, hogy blöffje hamarosan le fog lepleződni. A Bimbó út 54-ben berendezett szálláshelyen már el is döntötték, hogy az átállási kísérletet nem szabad megkockáztatni, mindenkinek el kell tűnnie. Mikó titkárával a török követségre menekült, ott élte meg az ostrom végét. A csoport másik része azonban nem akart szétválni, bíztak abban, hogy valami mégis történni fog, annak ellenére, hogy tisztában kellett volna lenniük, hogy Sipeki nem akar önálló átállást megkísérelni.

Az eseményekről ettől kezdve két verzió létezik: Bondor Vilmos, illetve társai sze-

rint Sipeki szándékosan elárulta őket. Sipeki azonban arra hivatkozik, minden oka megvolt azt hinni, hogy Mikó félrevezette, mert a hadtestparancsnokságon senki sem említette a készülő átállást, még a közismerten németellenes Németh Dezső vezérkari százados sem tudott semmiről – rákérdezni az átállásra pedig Sipeki nem akart, mivel nem tudta, hogy ki van még az akcióba beavatva és ennek az információnak a kijátszása őt tüntette volna fel árulóként a be nem avatottak előtt. Sipeki már el akart menni, amikor egy csendőr százados lépett mellé : „megkérdezte, ki vagyok és utána, hogy jelentettem-e azt, hogy átállási ügyben megkeresett parancsnokságomon Mikó? Mondtam, hogy nem. Általam ismeretlen ezredeshez kísért, aki a hadtest 1.b. osztályának vezetője lehetett.”⁷⁷¹ Azzal fogadott, hogy kár volt nem önként jelentenem, hogy átállásra szólítottak föl. Mondjak el mindent, úgy ahogy történt, nehogy még kellemetlenebb helyzetbe hozzam magam.”⁷⁷²

A hadtestparancsnokság mellett működő számonkérő különítmény már karácsony másnapja óta figyelte Mikó csoportját. Az egyetemi rohamzászlóalj által elfogott gyanús, csak oroszul tudó civileket ugyanis Mikó igazolta, ami felkeltette a számonkérők gyanúját.⁷⁷³ Ettől fogva gyorsan peregtek az események: Bondort megbeszélés ürügyén a Bimbó utca 51. sz. házba hívták, ott társaival együtt letartóztatták. Az ostrom vége sem hozott Mikónak és Bondornak felszabadulást: az oroszok mindkettejüket letartóztatták, kémkedésért halálra, majd Bondort kegyelemből 25 évre ítélték, Mikót Odesszában 1945. augusztus 15-én⁷⁷⁴ ki is végezték, annak ellenére, hogy Buda elfoglalása után teljes mértékben együttműködött a szovjetekkel, többek közt ő vállalta el Budafokon a hadifoglyok közül a nyilasok kiválogatását is.⁷⁷⁵

A kiugrás kudarca után a tisztek közül sokan mentek át a szovjet oldalra: így András Sándor ezredes, a 10. gyaloghadosztály parancsnoka,⁷⁷⁶ akinek átállását hadosztályának kémelhárító és felderítőosztálya segítette,⁷⁷⁷ vagy Hátszeghi-Hatz Ottó ezredes, a VII. hadtest vezérkari főnöke, aki katonadiplomataként részt vett a kiugrási tárgyalásokban. Hátszeghi november 7-én Szegedre repült, és magával vitte a Margitvonal részletes tervrajzát is, melyet átadott a szovjeteknek. A későbbiek során értékes propagandatevékenységet végzett a szovjetek javára, majd 1945 februárjától április 5-ig a budapesti szovjet katonai városparancsnokságra rendelték összekötőtisztnak. Ekkor azonban az NKVD koholt vádak alapján letartóztatta és a moszkvai Ljubjanka börtönbe szállította. 7 évet töltött vizsgálati fogságban, majd 15 évi javító munkátáborra ítélték. 1955. június 30-án mentették fel. Az 1987-ben kiadott magyar ellenállás és partizánmozgalom lexikona erről csak annyit ír, hogy „1955. szeptember 14-ig mint hadifogoly a Szovjetunióban élt”.

Németh Dezső, az I. hadtest anyagi vezérkari tisztje fontos szerepet játszott az ellenállásban. Hamis iratokat adott ki üldözötteknek, segítette Simonffy átállását, szovjet katonákat rejtegetett, és szabotálta a főváros védelmét. A raktárakat szándékosan Buda külső kerületeibe telepítette, amikor a bekerítés bizonyossá vált. A Margit rakpartra állíttatta a hadtest vagonokban tárolt lőszerkészletének jelentős részét, abban reménykedve, hogy a vasúti kocsikat a szovjetek úgyis megsemmisítik. Így is történt, de a hatalmas robbanás a szomszédos házakat is romba döntötte, az ott lakók mind elpusztultak.⁷⁷⁸

Németh 1945. február 7-én a Testnevelési Főiskolára beszállásolt hadtest anyagi osztályával együtt átállt, majd mint századparancsnok harcolt a védők ellen – egy kézigránáttól meg is sebesült. Ettől függetlenül a kitörés felszámolása után a hadifoglyokkal együtt menetelt Sósútra.⁷⁷⁹ Németh Dezső később a határőrség egyik megszervezője lett, majd 1949-ben koncepciós perben halálra ítélték és kivégezték.

A Magyar Diákok Szabadságfrontja (MDSZF) 1944. november 7-én hét illegális egyetemista szervezet összefogásából alakult, vezetői Kardos László, Kiss Sándor

és Zimányi Tibor volt. A népi mozgalom radikális szárnyát és a harmadikutas rétegeket képviselték. Tagjai közül sokan beléptek az egyetemi, Görgey- és Táncsics-zászlóaljba. 1944. december 12-ig illegális újságot is kiadtak; ekkor a Nemzeti Számokérő Szervezet felszámolta a MDSZF központját és elfogta a szervezet számos tagját.

A Táncsics Mihály Zászlóalj az egyetemek nemzetőrségéből szerveződött. Hivatalos neve álcázás céljából „I. Hungarista Egyetemi Felderítő Zászlóalj” volt. A zászlóalj létszáma 350-400 fő lehetett, százaknak adtak ki hamis papírokat. Számos német- és nyilasellenes fegyveres akciót hajtottak végre.

A budapesti városházán a német megszállás után a különböző hivatalokban is több ellenzéki, ellenálló csoport alakult. Tevékenységük elsősorban mentesítések, igazolványok szétosztásából állt. Ezeknek az ellenállóknak a katonai magja a VI. kerületi KISKA-század volt: segítségükkel akarták elfoglalni a városházát, a telefonközpontot, az áramfejlesztő telepet és a tűzoltólaktanyát. Kapcsolatban álltak a MÁVAG-gyári ellenállókkal is, akik a később koncepciós perben elítélt Mistéth Endre és Koczás Ferenc vezetésével több páncéltörő ágyút tartottak vissza a MNFFB részére. November 19-én a MÁVAG-csoport azonban lebukott, és ez magával rántott több városházi ellenállót is.

A Szociáldemokrata Párthoz közel álló Magyar Szabadság Mozgalom Pisky-Schmidt Frigyes vezetésével elsősorban a szellemi ellenállás terén tevékenykedett. 1943 óta a Kállay-kormány hallgatólagos támogatásával titkos rádióadót működtettek, „Feltámadás” címmel lapot adtak ki. A német megszállás után a mozgalom aktív szervezőmunkát végzett, a nyilas puccs után illegális lapot adott ki „Szabadságharc” néven, valamint megállapodott a Magyar Front intézőbizottságának elnökével, Szakasits Árpáddal, hogy a mozgalom Stollár Béla újságíró vezette fegyveres csoportja megvédi a Légrády-nyomdát a leszereléstől. A nyomdánál kialakult tűzharcban december 25-én Stollár és 23 társa hősi halált halt. A nyomdát azonban sikerült megmenteni, mert a munkások az alkatrészek zömét még előzőleg hazavitték.

A Keleti Jövő Csoport a polgári ellenállásra és a (hadapródokból felállított) karhatalmi zászlóalj számos katonájára támaszkodott. Utóbbi segítségével felkészültek az aláaknázott középületek, gyárak megmentésére. 1944. november 10-én azonban Fürjes Sándor századost, a csoport vezetőjét és a karhatalmi zászlóalj 2. századának parancsnokát, valamint 26 társát letartóztatták, és a szervezet szétesett.

A Marista Iskolatestvérek Kongregációja zsidó gyerekeket és szőköt franciá és elzászi német SS-katonákat, valamint franciá és belga hadifoglyokat bújtatott. Bár december 19-én a német katonaság az iskolatestvéreket letartóztatta, az üldözöttek megmenekültek.

Várnai Zseni, a költőnő is vezetett ellenállási csoportot: a Nobel-díjas Szent-Györgyi Alberttel már 1944. március 19. után szervezkedni kezdtek, bevonva a folyamórség több tisztjét és a Taurus gyár igazgatóját is. A kiugrás kudarca után Szent-Györgyi Albert a svéd követségre menekült, Várnai csoportja a Ferenc-hegyi barlangot rendezte be támaszpontnak. December elején azonban a németek rajtaütöttek a barlangon és az ott tartózkodókat letartóztatták.

A Magyar Kommunista Párt két egymással is rivalizáló szárnya (a Demény Pál vezette frakció és a moszkvai pártvezetés) 1944 szeptemberétől több kisebb ellenálló csoportot szervezett meg, elsősorban Budapesten (utóbbi vezetői egy Hungária körüti lakásban, illetve egy Francia úti pincében vészték át az ostromot, ellátásukról részben Aczél György, a Kádár-korszak későbbi kultúrpolitikusa gondoskodott). A Kommunista Párt katonai bizottságának tagjai Pálffy-Österreicher György, Fehér Lajos, Sólyom László voltak, az összekötő szerepét Kádár János vállalta.⁷⁸⁰ A katonai bizottság feladata az „akciócsoportok” (ilyenek voltak a Szír-, a Laci-, a Marót- és egyéb csoportok) szervezése, felfegyverzése és operatív irányítása volt. Mivel Csepelen a kom-

munista párt Demény Pál vezette frakciója nélkül aligha lehetett volna valamihez kezdeni, ezért az utóbbiak a szociáldemokraták bevonásával 13 főből álló bizottságot szerveztek,⁷⁸¹ mely koordinálta a csepeli ellenállást: főbb eredményei az üzemek leszerelésének megakadályozása, a termelés, elsősorban a „Szálasi-röppentyű” becenevre hallgató fegyver lőszergyártásának szabotálása voltak.

A csepeli ellenállás legjelentősebb akciója a kitelepítés megakadályozása volt. December 4-én ragasztották ki a 24 órán belüli kitelepítést elrendelő felhívásokat. Ez óriási felháborodást váltott ki a lakosság körében – leszárgatták a plakátokat, és csoportokban megindultak a községháza felé, ahol nemsokára több ezer ember gyűlt össze. Spontán demonstráció alakult ki, melynek során betörték az ablakokat, és tüntetni kezdtek a németek és nyilasok ellen. A tömeg szétoszlatására kivezényelt magyar katonaság és rendőrség támogatásáról biztosította a lakosságot, így a kiérkező pártszolgálatosok nem mertek erőszakot alkalmazni. Sőt a nyilasok menekültek el, miután egyiküket megdobálták, két másikukat pedig néhány csepeli asszony megvert. A közhangulat annyira a kitelepítés ellen fordult, hogy az elköltözésre mégis vállalkozók kocsijait szétverték a tüntetők és holmijaikat szétszórták. Másnap a község segédjegyzője is a főjegyző is a tüntetők mellé állt, mondván: „*igazuk van, ők sem mennek egy tapodtat sem*”.⁷⁸² A nyilasok erre letartóztatták a két hivatalnokot. Az összegyűlték szabadon bocsátásukat követelték, mire a tüntető tömegből a nyilasok nyolc munkást is letartóztattak. Erre válaszul négy kommunista megrohanta a nyilasházat és tűzharc árán kiszabadította a foglyokat. Egyikük, a kommunista Kormos László megsebesült, de még fekvé is tüzelt és három pártszolgálatost elnémított, csak ezután érte őt is halálos golyó.

A tömeg a községháza előtt a Piac térre vonult, ahol egy német motorkerékpáros a fenyegetően fellépő tüntetők közé lőtt és egy asszonyt megölt.⁷⁸³ Ez tovább fokozta a lakosság felháborodását és elkeseredését. Másnap, december 6-án már a Királyerdőn állomásozó katonaság is elkezdte a lakosságnak fegyverci osztogatását, és erre való tekintettel leállították a kitelepítést.⁷⁸⁴

Pestszentlőrincen ugyancsak a lakosság ellenállásán múltott, hogy a kitelepítésre nem került sor: még küldöttség is ment a hatóságokhoz, hogy vonják vissza a rendelkezést, amit katonai erők híján nem is lehetett végrehajtani.

Kóbányán Kiss Károly és Horváth P. István szervezett még novemberben 40 fős kommunista ellenállási csoportot. A Ferencvárosi pályaudvarról sikerült ellopniuk egy vaggonnyi katonai felszerelést, robbanóanyagot, fegyvereket, egyenruhákat, és ezt felhasználva álcázásként KISKA-századot alakítottak. Néhányan nyilas egyenruhákat szereztek és beöltözve lakásán agyonlőtték Csordás „testvért”, a kerület főnyilasát és két másik kerületi vezetőt. Sok fegyveres akciójuk közül a rákoskeresztúri nyilasház felrobbantása és a Stollár-csoporttal együtt a Légrády-nyomda védelme volt a legkiemelkedőbb.

A Budapesten alakított KISKA-zászlóaljakra több kommunista sejt is beépült, mint például a zuglói Vörös Brigád. A legjelentősebb a Földes László által vezetett újpesti és a már említett Kiss Károly és Horváth P. István féle Kóbánya-kispesti csoport tevékenysége volt. Előbbiek legismertebb akciója a nyilasok által aláaknázott újpesti víztorony megmentése, az újpesti nyilasház felrobbantása és 48 politikai fogoly kiszabadítása volt; utóbbiak akcióikat a Nemzeti Számonkérő Szervezet egyenruhájában szervezték meg. 12 emberük bevonult az Apolló-házként ismert újpesti nyilasközpontba és kérte, hogy az összes letartóztatottat kivégzés céljára adják ki. A rabokat először a Duna felé hajtották, majd irányt változtattak. A kiszabadítottak zöme csak ez után tudta meg, hogy nem kivégzésre viszik őket. 1945. január 9-én újra visszamentek a házba és a parancsnoknak „aranyként” 14 kilogramm időzített gyújtóval ellátott ekrazitot hagytak ott. A nyilasok későn fedezték fel a cselt, 28 pártszolgálatost

temettek maguk alá a ház romjai.⁷⁸⁵ Az újpesti csoport összesen 53 jelentősebb akciót hajtott végre. A Szír-csoport tagjai november 22-én felrobbantották a Metropol Szállót, ahol a német megszálló rendőrség tisztjei laktak. A Marót-csoport robbantotta fel október 6-án Gömbös Gyula, volt magyar miniszterelnök, jobboldali politikus szobrát. A kommunista partizáncsoportok talán leglátványosabb akciója a Városi Színházban meghirdetett nyílas nagygyűlés megakadályozása volt. Bár a sok lebukás miatt november végén kényszerű akciószünetet rendeltek el, a Szír-csoport mégis életjelt akart adni magáról, ezért december 2-án felrobbantotta a bejárati tartóoszlopokat. A nyilasok másnapra eltakarították a romokat, de a Marót-csoport három tagja két acetonos bombával december 3-án sikeres robbantást hajtott végre a már összegyűlt tömegben, megakadályozva ezzel a nyilasok hatalomra kerülése utáni első és egyetlen nagygyűlésének megtartását. Később a Szír-csoport több tagja lebukott, csak Csillik Gábornak sikerült december végén megszöknie. Hamarosan ismét megszervezte csoportját, több akciót is végrehajtottak. Paradox módon 1945. január 13-án ismét letartóztatták – immár a szovjetek, hasonlóan a „Szír” néven ismert Weinberger Dezsőhöz, aki aztán el is tűnt a Gulag bugyraiban.⁷⁸⁶ A „felszabadítók” mindenkit, így a partizánokat is gyanakvással fogadták, és az első hullám elvonulása után érkező ráérősebb szovjet tisztek gyakran az ellenállókat is hadifogolynak nyilvánították.

Hasonló sorsra jutott a Ságvári-partizáncsoport is, melyet Turcsányi Lajos, a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) aktivistája szervezett. Formailag a 101. gépesített vegyiharcászóalj törzseként szerepeltek, miután a szükséges egyenruhákat, iratokat és irodafelszerelést „kölcsonvették” és beköltöztek egy üresen álló Volksbund-házba. Több jelentős fegyveres akciót hajtottak végre. Később a gödöllői szovjet hadifogolytáborból csak a kommunista párt hathatós közbenjárására engedték el őket a szovjetek.⁷⁸⁷ 1945. január 2-án nyílas feljelentés alapján bukott le a kommunista „Vörös Brigád” 14 tagja, akiket a Várpalotában székelő magyar számonkérők embertelen kínzásoknak vetettek alá. Legszörnyűbb talán Braun Éva sorsa volt: *„Borzalmas sikoltozás és artikulálatlan hörgés hallatszott út abba a szobába, ahol engem jegyzőkönyveztek. Tekintettel arra, hogy az engem kihallgató csendőrnemző velem viszonylag rendesen viselkedett, mikor látta, hogy figyelek a szomszéd szobából hallatszó sikoltozásokra, kijelentette nekem, hogy Braun Évát most 'köpülik'. Elmondotta továbbá, hogy az abból áll, hogy fadarabot nyomnak fel a nemi szervébe. Miután kihallgatásom véget ért, azon a szobán jöttem keresztül, ahol Braun Éva kihallgatása folyt. Láttam, hogy Braun Éva félig meztelenül a padlón fekszik és sír.”* – emlékezett vissza egy rabtársa. Január végén a rabokat a magyar csendőrök kivégezték a Várkert egyik teraszán.*

A Budapesten működő zsidó ellenállás elsősorban emberek mentésével foglalkozott. Komoly Ottó, a magyarországi cionisták és a Budapesti Zsidó Mentőbizottság vezetője már 1943-ban felvette a kapcsolatot a Magyar Front politikusaival. A német megszállás előtt a szomszédos országok üldözöttjeit mentették Magyarországra, illetve onnan tovább Romániába. Komolyt 1944 szeptemberében Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti képviselője a nemzetközi ügyekkel foglalkozó „A” iroda vezetésével bízta meg (ez az iroda valójában a cionisták fedőszerve volt, és egyik szekciója közvetlenül részt vett az ellenállásban). A nyílas hatalomátvétel után több száz embernek adott hamis és valódi védleveleket, élelmet juttatott a gettóba. 1945. január 1-jén két magyar tiszt kereste fel irodájában, mely exterritoriális helynek számított és tárgyalásra hívta. Komoly engedett az udvarias kérésnek és elhagyta az irodát – azóta eltűnt, minden bizonnyal kivégezték.⁷⁸⁸

* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk.: Harsányi János. Budapest, Zrínyi, 1966, 682. o.

A zsidó ellenállás tagjai 1944. március 19. után tömegesen hamisítottak igazolványokat, menleveleket, szervezetük, a Szilágyi Ernő által a harmincas években alakított radikális „Hasomér Hacáir” (Ifjú Örök) fegyveres akciókat is szervezett, és 1944. december 24-én és 26-án hamis „nyílt paranccsal” 30, illetve 137 foglyot szabadított ki a Margit körüti fogházból, köztük a későbbi hírhedt népügyészt, Nonn Györgyöt. Az okirathamisításban minden bizonnyal a budapesti cionisták állították fel a rekordot: ezres, sőt tízezes darabszámban gyártották a legkülönbözőbb okmányokat, útleveleket, bejelentőket, hadiüzemi felmentéseket. 6-8 esetben pártszolgálatos ruhában is elkövettek mentőakciókat, igazoltattak és intéztek el igazi nyilasokat.

A kommunista Aczél György (később a Kádár-rendszer kultúrpolitikus, magas rangú párt- és állami vezető) összekötőként a cionista ellenállásban is tevékenykedett, bár meggyőződésből⁷⁸⁹ 1944 nyarán kikeresztelkedett, keresztapja Radnóti Miklós volt. Feladata a kommunista párt részéről a cionistákkal való kapcsolattartás (pénz, fegyverek, élelem átvétele a cionista ellenállástól a kommunisták számára), felső kapcsolata Péter Gábor (1945-től 1953-ig a politikai rendőrség, majd az ÁVO, illetve ÁVH vezetője) volt. A korábban színészként sikeresen szereplő Aczél október 15. után bajuszt növesztett: „A visszaemlékezők szerint hol csendőrtiszt, hol gestapós, hol német tiszt egyenruhát, hol díszegyenruhát, hol terepszínű köpenyt viselt, emlékeznek Aczélra (nyilván váltott jelmezekkel lépett fel), de abban mindenesetre megegyeznek, hogy valami ilyesmiben járt. Nagy, fekete autón, mások szerint dzsipen (persze autót is válthatott), egy Kerekes nevű sofőrrel. Többen hallották, ahogy németül ordibált és intézkedett, mint aki nem tud magyarul (holott németül nem tudott).”⁷⁹⁰

A fővárosban tízezes nagyságrendben bujkáltak üldözöttek. Az embermentő tevékenységben számos katonatiszt, rendőr és csendőr is részt vett, mint például Dienstl András ezredes, aki díszegyenruhában, kitüntetései fogadta és küldte el a házban razziázni kívánó nyilasokat, vagy Parádi István csendőr százados, aki Wallenberg személyes védelmét is biztosította és számos zsidóellenes akciót akadályozott meg. Még Hain Péter, az Állambiztonsági Rendészet vezetőjének közvetlen környezetében is akadtak emberek, akik szabotálták a „zsidókérdés végleges megoldását”.⁷⁹¹

Szervezett mozgalom a zsidótörvények végrehajtása ellen az idő rövidsége, a folyamatos antiszemita propaganda és a magyar középosztály megosztottsága és felkészületlensége miatt nem indult. Ennek ellenére többen megpróbálkoztak a nyilvánosság-hoz fordulni, mint például gróf Bethlen Istvánné, akit letartóztattak, mert a sárga csillag bevezetése után mozgalmat indított, hogy a keresztény nők együttérzésből megsárgult falevelet tűzzenek ki felsőruhájuk baljára.⁷⁹² A zsidómentés nagy kockázattal járt: dr. Tetétleni Pált, a Bauxit Rt. igazgatóját például terhes feleségével és két kislányával együtt végezték ki, mert üldözötteket bújtatott. A fővárosban ki volt plakátolva, hogy a zsidóbújtatást azonnali felkoncoltatással torolják meg, és ennek a rendeletnek a pártszolgálatosok ahol tudtak, érvényt is szereztek.

1944. október elején az amerikai hadsereg Olaszországból Kovács Pál amerikai főhadnagyot küldte Budapestre, akit a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (OSS) ellenállási csoport szervezésével és hírszerzéssel bízott meg. Kovács a Jánosi Béla által megszervezett 20 fős „Dallam-csoportra” alapozta tevékenységét, felvette a kapcsolatot a Magyar Fronttal, a hadügyminisztérium légügyi osztályával és több ellenálló szervezettel. A csoportot 1944. december 5-én Kovács letartóztatásával felszámolták. Összesen 47 főt tartóztattak le, nagy részüket január 15. és február 11. közt végezte ki a Nemzeti Számonkérő Szervezet.

A brit hadsereg is küldött titkosszolgálati misszióval ejtőernyősöket Magyarországra: 22 kanadai magyar bevetése ismert. Egyikük jutott csak Budapestre, miután vidéki lebukása után megszökött: a 11. sz. helyőrségi kórház ellenállási csoportja rejtette el.

Több esetben maguk az ellenállók kezdeményezték KISKA-alakulatok felállítását. A III., IV., V., VI., VII., VIII., XIII. és XIV. kerületi zászlóalj is jelentős szerepet játszottak az ellenállásban, több fegyveres szabotázsakciót hajtottak végre. Legjelentősebb a Gidófalvy Lajos tartalékos főhadnagy által vezetett XIII/1. század volt, amely megakadályozta a Ferdinánd vasúti híd felrobbantását, tömegével adott ki hamis igazolásokat, megtámadott nyilasokat, kapcsolatot tartott más fegyveres ellenállókkal. A zászlóalj október 18-án alakult meg, és január eleji feloszlátásakor saját nyilvántartása szerint már 1200 fős létszámmal rendelkezett (azonban a tagság jelentős része csak formailag tartozott az egységhez). Gidófalvy alakulata sikeresen hiúsította meg több üzem leszerelését, fellépett a nyilas pártszolgálatosok garázdálkodásaival szemben. Tervezték a front megnyitását is, de 1945. január 8-án a nyilas karhatalom letartóztatta az alakulat nagy részét. Gidófalvy Lajos több társával el tudott rejtőzni, de néhány nap múlva – feltételezések szerint az Erzsébet híd felrobbantásának megakadályozása közben – hősi halált haltak.

Az egyetemek, főiskolák legnagyobb, Americana nevű egyesületének tagjai (Dessewffy Aurél, Brencsán János, Szécsy János, Viczián Antal) már 1944 szeptemberében megszervezték a II. Nemzetőr, majd KISKA-zászlóaljat. Hamis parancsokat, igazolásokat gyártottak, a főváros körülszállásakor elloptak öt tehervagonnyi katonai felszerelést (10 000 teljes ruházat, 20 000 kézigránát, 3 légvédelmi ágyú lőszerrel, 2000 láda töltény, 5000 pár bakancs és egyéb felszerelés, valamint élelmiszer volt a zsákmány). A hadianyagot a szovjetek megérkezése előtt a Dunába dobták. A zászlóalj tagjai részt vettek üldözöttek mentésében és fegyveres ellenállási akciókban. Bár az első szovjet katona megjelenésekor szinte mindnyájan átálltak, mégis többségüket hadifogságba hurcolták.⁷⁹³

A Radó Imre–Magyari Endre vezette csoport a Magyar Könyvkiadó Vállalat leple alatt szervezett 457 főből álló, elsősorban igazolványokat hamisító csoportot. Még német katonákat is elláttak hamis papírokkal. 1944. december 29-én árulás miatt 71 ember lebukott. A Wesselényi utca 52. sz. iskola udvarán 30 más letartóztatottal együtt mindegyiküket agyonlőtték – ez volt az ostrom idején a legnagyobb szabású tömeges kivégzés, melynek ellenállók estek áldozatul.

Ferenczy József, a későbbi Joseph v. Ferenczy sajtómágnás a német megszállás óta szervezett háborúellenes akciókat. Október 15. után 86 fős csoportjának legalizálására megalakította a VII/2. KISKA-századot, amely több fegyveres akciót is szervezett, és üldözötteket bújtatott. Gobbi Ede huszár százados is részt vett az ellenállásban, lánya, Gobbi Hilda, a színésznő szervezte meg az apja által kiállított hamis mentesítő úrlapok szétosztását.

Mivel a KISKA-alakulatok a nyilasok szemében megbízhatatlannak bizonyultak, kiskás papírokkal sorozatosan buktak le ellenállók, a budapesti nyilas hatóságok ezért 1945. január 6-án elrendelték feloszlátásukat. Több egységet azonban csak fegyveres erővel tudtak szétverni. A tagok egy részét besorozták a Hungarista Légióba és bevetették Budapest védelmében, de többségük hamarosan átállt vagy megszökött.

Legkevesebb adattal a szovjet felderítés munkájáról rendelkezünk. Bár Marija Fortusz őrnagy, a 3. Ukrán Front felderítőtisztje több könyvet is írt tevékenységéről, de ezekben mítosz és valóság kibogozhatatlan csomóként keveredik. Erre legjobb példa a Fortusz által ismertetett „Balaton-akció”:⁷⁹⁴ a szovjet felderítőnő azt a feladatot kapta 1945 januárjában, hogy szerezze meg a Vár kazamatáiban tárolt dokumentációt az „új német szupertankról”, mellyel éppen a várbeli köteléket akarták felszerelni... Fortusz saját bevallása szerint sok viszontagság árán végrehajtotta a feladatot. Beszámolóját azonban több tény is erősen megkérdőjelezi. 1945 januárjában már semmilyen német szupertank sorozatgyártása nem folyt, és a „csodafegyverek” dokumentációját egyéb-

ként sem tárolták szövetséges országokban, a legkevesbé bekerített és gyártási kapacitásokkal sem rendelkező erődben. Fortusz állítása szerint a dokumentációt magyar egység őrizte. A németek le nem gyártott csodafegyvereik dokumentációit senkinek sem adták oda, különösen nem ingatag szövetségesüknek; 1944 nyarán még attól is elzárkóztak, hogy bármely páncélosuk gyártási jogát átadják! Wácsek Frigyes, az érintett páncélosegység vezérkari főnöke, de Vajda Alajos, az anyagi ellátásért felelős tiszt sem tudott arról, hogy hadosztálya ilyen dokumentációkkal rendelkezne.

1944. szeptember 25.	a Kisegítő Karhatalmi Alakulatok (KISKA) felállításának kezdete
szeptembertől	Pálffy György, Fehér Lajos, Sólyom László és mások vezetésével kommunista ellenállási csoportok, korabeli nevükön akciógárdák (Szír-, Marót-, Laci- stb.) szerveződnek
október	a Tancsics Mihály Zászlóalj „I. Hungarista Egyetemi Felderítő Zászlóalj” néven megalakul
október eleje	Kovács Pál amerikai főhadnagyot az OSS ellenállási csoport szervezésére Olaszországból Budapestre küldi
október 6.	a Marót-csoport felrobbantja Gömbös Gyula szobrát az Erzsébet híd budai hídfőjénél
október 18.	megalakul Gidófalvy Lajos főhadnagy vezetésével a XIII/1. KISKA-század, mely később számos ellenállási akciót hajt végre
október vége	Ferenczy József megalakítja a VII/2. KISKA-századot és később több fegyveres akciót hajtanak végre
november eleje	Mikó megszervezi a katonaszökevényeket, ellenállókat bújtató Görgey-zászlóaljat
november–december	a Görgey-zászlóalj tagjai szabotázscelemekényeket hajtanak végre
november 7.	Hátszeghi-Hatz Ottó ezredes, a VII. hadtest vezérkari főnöke átmegy a szovjet csapatokhoz hét illegális egyetemi szervezet összefogásából megalakul a Magyar Diákok Szabadságfrontja (MDSZF)
november 9.	a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának (MNFFB) megalakítása Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével
november 10.	a Keleti Jövő Csoport ellenállóinak egy részét letartóztatják, a KJCS szétesik
november 13.	Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy a Magyar Front megbízásából átrepül a szovjet csapatokhoz
november 19.	a MÁVAG-ban tevékenykedő ellenálló csoport letartóztatása, ezt követően lebukik a városházán szerveződött ellenálló csoport is
november 22.	a MNFFB vezérkarának letartóztatása a Szír-csoport felrobbantja a Metropol Szállót, a német rendőrség székhelyét
december eleje	a németek rajtaütnek Várnai Zseni ellenálló csoportján a Ferenc-hegyi barlangban
december 3.	a Szír-csoport robbantást hajt végre a városi színházi nyilas nagygyűlésen
december 4.	tüntetések Csepelen a kiürítés ellen

december 5.	Kovács Pál amerikai főhadnagyot és a vele együttműködő „Dallam” ellenállási csoportot letartóztatják, tagjainak nagy részét kivégzik
december 6.	egy kommunista ellenállási csoport megrohanja a csepeli nyilasházat, és kiszabadítja a tüntetés miatt letartóztatott foglyokat
december eleje	lakossági ellenállás a kitelepítés ellen Pestszentlőrincen
december folyamán	Kiss Károly és Horváth P. István kommunista ellenállási csoportja álkatonai századot alakít, felrobbantja a rákoskeresztúri nyilasházat
december 8.	Kiss János, Nagy Jenő, Tartsay Vilmos halálos ítéletének végrehajtása
december 12.	az MDSZF vezetőinek egy részét a Nemzeti Számonkérő Szervezet letartóztatja
december 19.	a német katonaság letartóztatja a Marista Iskolatestvérek Kongregációjának tagjait, akik gyerekeket, szökött hadifoglyokat és katonákat rejtegettek
december 20.	Kovács Imre három küldött társaságában, Mikó Zoltán és az MNFFB megbízásából átmegy a szovjet csapatokhoz
december 24.	Bajcsy-Zsilinszky Endre halálos ítéletének végrehajtása a „Hasomér Hacáir” zsidó ellenállási szervezet foglyokat szabadít ki a Margit körüti börtönből
december 25.	Stollár Béla és 23 társa, a Magyar Szabadság Mozgalom tagjai a Légrády-nyomda illegális fenntartásának védelmében kialakult tűzharcban hősi halált hal
december 26.	a „Hasomér Hacáir” zsidó ellenállási szervezet újabb foglyokat szabadít ki a Margit körüti börtönből
december 29.	a nyilasok rajtaütnek a Radó–Magyar ellenállási csoporton, és a Wesselényi utcai iskola udvarán tömeges kivégzést tartanak
december 31.	a Földes László vezette csoport megakadályozza az újpesti víztorny felrobbantását
december vége	Mikó Zoltán megkísérli megszervezni az átállást a Rózsadombon
1945. január eleje	Gidófalvy Lajos és XIII/1. KISKA-zászlóalja megakadályozza a Ferdinánd híd felrobbantását
január 6.	a nyilas hatóságok elrendelik a KISKA feloszlását
január 9.	a Földes László vezette csoport felrobbantja az újpesti nyilasházat, a csoport kiszabadít 48 politikai foglyot
január 16.	András Sándor, a 10. gyaloghadosztály parancsnoka átmegy a szovjet csapatokhoz
január 17–18.	Gidófalvy Lajos hősi halált hal, miközben megpróbálja megakadályozni az Erzsébet híd felrobbantását
január 20.	Budán a szovjetek felállítják az első magyar önkéntes századokat
február 7.	Németh Dezső vezérkari százados, az I. hadtest anyagi vezérkari főnöke osztályával együtt átáll a szovjet csapatokhoz
február 12.	Budafokon Váriházy Oszkár alezredes parancsnoksága alatt megalakul az első magyar önkéntes zászlóalj
február 15.	Váriházy Oszkár alezredes parancsnoksága alatt ezredbe vonják össze a németek ellen harcoló budai önkéntes századokat és a már megalakult zászlóaljat

27. táblázat. Fontosabb ellenállási események az ostrom idején

6.4. Magyar katonák a szovjet oldalon

A magyar honvédség katonái az október 15-i kiugrás kudarca után nagyobb létszám-ban vonták ki magukat a harcból, álltak át a szovjet oldalra. Motivációjuk különböző volt, a tömegre nem a harcos antifasizmus volt jellemző, hanem értelmetlennek tartotta a további harcot. Egyes magas rangú tisztek kíméletlenségét és érzéketlenségét, ezzel szemben pedig a katonák hangulatát Oszlányi Kornél vezérőrnagy 1944. november 23-i parancsa világítja meg: *„A szökésre való felbujtás, arra való szövetkezés kötél általi halállal büntetendő. A parancsnokok kötelesek fegyverüket használni a szököttekkel szemben. A tábori csendőrök fésülik át az erdőt, a bujkálókat, szökötteket lő-jék le. Az elfogott életben maradottakat állítsák haditörvényszék elé. Vagyonekl kobzása-lal büntessék és családjukon is torolják meg a szökést. Az ellenséghez átszököket is le kell lőni. A helyzetet már nem is az ellenség teszi nehezzé, inkább az, hogy a legény-ség meg van fertőzve, és az ellenséges propaganda is jó talajra talál némelyeknél. A pa-rancsnokok lépjenek erőteljesebb akcióba.”*⁷⁹⁵

A bujkálók száma feltehetően tízezres nagyságrendű volt Budapesten. A legélel-mesebbek tevékenységük fedezésére fiktív katonai egységeket is létrehoztak, ilyen volt a KISKA-alakulatokon kívül például a 101. bevonulási központ, mely a valóság-ban csak dekkolással (bujkálással) foglalkozott. Az átállást elősegítette az aktív szov-jet frontpropaganda is: gyakran küldtek át elfogott hadifoglyokat a frontvonalon, akik rábeszéltek a még harcolókat az átállásra. Így állt át szovjet adatok szerint 1945. ja-nuár vége felé a 74. tüzérosztály, a 204. és 206/II. légvédelmi tüzérosztály, a IV. gép-kocsizó vonatosztály, az I. Bem József lovastüzérosztály, a Szabados-csoport részei (ko-rábban zárt átállások csak elvétve fordultak elő). Az ostrom alatt összesen 739 magyar és 53 német katonát küldtek vissza a szovjetek korábbi alakulatukhoz, hogy beszél-jék rá bajtársaikat a harc beszüntetésére. Visszatérnie a szovjetekhez 580 magyarnak és 27 németnek sikerült, 6208, illetve 219 bajtársával együtt.⁷⁹⁶

Az átállók az ostrom előrehaladtával gyakran válaszút elé kerültek – választhattak a szibériai hadifogság vagy a Vörös Hadsereg oldalán a németekkel szembeni harc között: az utóbbi azzal kecsegtetett, hogy elkerülhetik a fogságot. Mivel az orosz fogságról töb-ben már I. világháborús tapasztalatokkal is rendelkeztek, általában a harcot választották.

Korábban nem fordult elő, hogy a szovjet vezetés felfegyverezte volna az átálló ma-gyarokat – a legjobb esetben is csak néhányan lehettek tolmácsok a különféle parancs-nokságoknál. A II. világháborúban egyedül Budán harcolhattak magyar önkéntesek a Vörös Hadsereg oldalán. Sztálin parancsára a magukat zárt egységben megadó katoná-kat is hadifogságba küldték, és 1943 végén a hadifogolytáborban toborzott „Magyar Légő” és más egységek (Kossuth Ezred, Kossuth Dandár, Temesvári hadosztály) szer-vezése is lekerült a napirendről, mert a szovjet vezetésnek nem állt érdekében, hogy nem kommunista szervezkedésekkel osztozzék a biztos győzelemben. Budapesten (csak a budai oldalon, és leginkább 1945. január végétől) feltehetően azért került mégis sor önkéntes magyar alakulatok szervezésére, mert a támadó szovjet egységek is kimerül-tek, szükségük volt a feltöltésre, de saját parancsnokságuktól az ostrom alatt erre nem számíthattak. Látva a magyar katonák közti agitáció sikerét, kézenfekvő volt az ötlet, hogy az átállókat fel is lehetne fegyverezni. Miután 1944. december 22-én az Ideigle-nes Nemzeti Kormány is megalakult és 1945. január 20-án fegyverszünetet is kötött a Szovjetunióval, jogi akadálya sem volt már magyar alakulatok szervezésének.

Először a 18. és a 37. szovjet lövészhadtestnél kezdtek magyar önkéntes százado-kat szervezni. A jelentkezőkből önálló századokat alakítottak, nem közvetlenül a szovjet századok létszámát töltötték fel. *„Kezdetben különösen a tisztek közül ide-genkedtek sokan a szovjet csapatokkal közös harc vállalásától. A tisztek ingadozása*

sok katonát visszatartott a jelentkezéstől, sok tisztet pedig éppen katonáinak jelentkezése késztetett példájuk követésére,”⁷⁹⁷ írták a szervezés nehézségeiről. Salamon Aurél huszár hadnagy így élte át a jelentkezés dilemmáját:

„Másnap kora reggel ismét sorakozó. A katonák támoalyognak az éhségtől, szomjúságtól. A rosszul tápláltak közül a sorból egy-kettő kibukik, de lehet, hogy az izgalomtól is.

A sor elé áll egy magyarul beszélő tiszt, és most hangzik el a döntő szó: ‘Magyar katonák, aki hajlandó a Vörös Hadsereggel együtt harcolni az új magyar alakulatok között a fasiszta németek ellen – az lépjen elő. Rangját mindenki megtartja és a szovjet katonákkal egyenlő elbánásban részesül.’

A felhívást eleinte igen gyér jelentkezés követi. Az emberek csapdát szimatolnak, feladták a leckét, rágják a szíjat. Megfordulhatott fejükben, hogy esetleg véreikkel kerülhetnek szembe vagy a német és szovjet közé – ami sok jóval nem biztatott. (...)

Tudtuk, hogy a nagy Sztalin képzett tisztjeinek ezreit likvidáltatta a német hadjárat előtt (ami igen megbosszulta magát), sőt marsalljait sem kímélte, nehogy egy szovjet Napóleon nőjön ki közülük. Így fejezte be reménydús életét Tuhacsevszkij (...) és még számosan. Nagy Péter a streliczeket, fellázadt testőreit személyesen végezte ki a Vörös Téren. A technika azóta fejlődött.

Azután felködlött Katyn árnyéka, a lengyel tisztek hekatombái (...)

A semmibe dobott magyar katona választhatott. Áldozatul esik, mint annyi sok ezer bajtárs a hitleri ideológiának, vagy valamelyik emberfaló fogolytábor lakójaként fejezi be céltalan életét, már ha ugyan oda eljut.

A második út a németek elleni harcra mutatott. Kinek a szívét nem markolta össze a vízbe hanyatló büszke hidaink látványa, a város felett gomolygó gyászos füstfelhő. A nácik herosztrateszi tettei. (...)

A tétovázó, de jobb ruházattal és felszereléssel ellátottakat vetkőztetni kezdik. Egy gyalogos zászlós hozzám lép és le akarja csatolni derékszíjamat. Hadnagy úrnak úgy sem kell már és szemtelenül vigyorog hozzám. Beverem a fejedet, ha hozzá nyúlsz, förmedek a hiénára, ugyanis belépek a németek elleni csapatba. A ‘bajtárs’ lógó orral elkullogott. Tulajdonképpen ez adta meg azt a bizonyos végső lökést az átálláshoz.

Amint a fosztogató elkullogott, egyre többen gyűltek körém. Három huszárunk, köztük Króczkai Miklós, a legényem is a fogságot választja. Miklós, mondom, ha elmegy, megbánod... Nem, ő nem megy, nem akar újra a frontra menni. Jól van. Megöleljük egymást, és egyedül csak őt láttam viszont több mint három év után. A másik kettőt, Dobost és Koskát a lágér tömegsírja fogadta be.

Kitűnt, hogy diagnózisunk helyes volt. A lágerek és az első frontvonal veszteségi arányszáma nem sokban tért el.”⁷⁹⁸

Krupicz Ferenc, a 37. lövészhadtest tolmácsa lehetett az első, aki önkéntes századokat szervezett, összesen tizenkét alkalommal az ostrom során – minden átállt magyar katonát ezekbe osztottak be. 1945 januárjának végén már harcoltak az első ilyen századok: az önkénteseket 1-2 napos kiképzés után szakasz-század szintű egységekbe osztották be, az önkéntes századok szabványletszáma 183 fő volt.⁷⁹⁹

Első bevetésükre a Farkasréti temetőben került sor, ahol január 21-én Váradi Kázmér tartalékos tüzér százados szakasza kapcsolódott be szervezett magyar egységként a harcokba. Ez az alakulat szenvedte talán a legnagyobb veszteséget: tagjai közül két súlyos sebesült kivételével az ostrom végéig mindenki életét veszítette.⁸⁰⁰

Az átállt magyarokat az ostrom legveszélyesebb pontjain vetették be, ennek tulajdoníthatóak a rendkívüli veszteségek – több század állományának 50–80%-át vesztette el.⁸⁰¹ A szovjet parancsnokok egyébként minden téren bajtársként kezelték a magyarokat, bőségesen ellátták az egységeket élelemmel, fegyverrel. „Vegyék őket teljes ellátmányba, bánjanak velük úgy, mint velünk egyenlőkkel, akadályozzanak meg

bármilyen durvaságot vagy incidenst”⁸⁰² – utasította például a 83. tengerészgyalogos dandár vezérkari főnöke beosztottjait, amikor magyarokat osztottak be egységéhez. Kolcsuk vezérőrnagy, a 37. lövészhadtest parancsnoka például vacsorára hívta a hadtestéhez beosztott magyar századok tisztjeit, volt parancsnok, aki harcálláspontját magyar önkéntesekkel őriztette.

Több mint 2500 magyar önkéntes vett részt Budapest ostromában, elsősorban a Déli pályaudvar, a Németvölgyi út, Márvány utca, Csörsz utca, Attila út, Gellért-hegy és a Vár környékén. Zömük az ostrom utolsó hetében választotta a harcot a németekkel és volt bajtársaival szemben. Magyar egyenruhában harcoltak, megkülönböztető jelzésként a vörös selyemből készült német ejtőernyőkből hasított csíkokat kötöttek karjukra és sapkájukra. Mintegy hatszázan haltak hősi halált. Az önkénteseket a már létező önkéntes századokból és az 1945. február 12-én megalakult zászlóaljából február 15-én Váriházy Oszkár parancsnoksága alatt vonták össze formálisan ezredé (a „Budai Önkéntes Ezred” név azonban csak Jászberényben, a magyar katonák kivonása után született, még az ostrom végén is csak „1. magyar önkéntes ezred”-ről szólnak az iratok).

Az ostrom utolsó két hetében tömegessé vált a magyarok kapitulációja. A 10. gyaloghadosztály az ostromgyűrű bezárulása óta már eleve igyekezett kivonni alakulatait a harcból – a Rózsadombról is azért települtek a Horthy Miklós (ma Bartók Béla) útra, mert sejtették, hogy a németek a Várat fogják védeni a legtovább. Hogy ne kelljen áttelepülniük a Várba és résztvenniük a kitörésben, Benyovszky Győző vezérkari százados, a hadosztály vezérkari főnöke a kitörés előtti estén azzal tért vissza, hogy szovjet páncélosok elfoglalták a Döbrentei teret, és emiatt lehetetlen az átjutás (ami a valóságban nem volt igaz), hogy e hírrel akadályozza meg a hadosztály maradékának áttelepítését és bevonását a további harcokba.

Ennek köszönhetően február 11-én délelőtt mintegy 6-7 ezer magyar katona esett hadifogságba, köztük a 10. gyaloghadosztály több intakt alakulata, a 10. híradózászlóalj és a 6. gyalogezred teljes felszereléssel. A szovjetek a Budafoki úton felsorakoztatták és a közös harcra szólították fel a magyarokat: *„Egy orosz kapitány felállt egy asztalra, és kérdezte, ki akar a németek ellen harcolni. Aki igen, az csináljon egy jobbra-átot. Erre az egész tömeg jobbra-átot csinált. Az orosz kapitány kicsit megdöb-bent, hisz nem számított ilyen sikerre. – Neki harcos állományú egység kell! – mondta, és ennek alapján a híradózászlóalj eddig harcokban egyáltalán részt nem vett katonáiból alakult egy önkéntes század,”*⁸⁰³ – emlékezett vissza Benyovszky Győző. Hamarosan beszédbe elegyedett egy szovjet alezreddessel, aki felszólította, hogy menjen vele Debrecenbe, az új hadsereget megszervezni. Közben az önkéntesek elmentek, Benyovszkyt pedig egy szovjet őrmester letartóztatta és bevágta az éppen arra haladó hadifogolytranszportba. Váriházy Oszkár alezredes, a 10. hadosztály gyűjtőkeretének parancsnoka (a Budai Önkéntes Ezred későbbi parancsnoka) és a társaság nagy része először a budafoki pincékbe került. *„Váriházy itt már teljesen kborult. A pincében bőrkabátját is leszedték az oroszok,”*⁸⁰⁴ emlékezett vissza segédtisztje, Létay Gyula.

Másnap ismét megkérdezték, ki vállalja a harcot. A hadosztály postavezetőjén és a stencilezón kívül mindenki jelentkezett, Létay még a tiltakozó két tábori lelkesít is berángatta a sorba.⁸⁰⁵ A jelentkezőkből alakult meg az első csak magyarokból álló zászlóalj – addig az önkéntesek legfeljebb századokban harcolhattak szovjet alakulatok mellé beosztva.

Az önkéntesek részt vettek a kitörés elhárításában, és teljesítményük elismeréseként a szovjet tiszték megengedték, hogy a Budavári Palotára a magyar zászlót is kitűzzék – egy magánházban talált lobogót, mely a budai önkéntesek ideiglenes zászlója lett. A Budavári Palotát is Cseresznyés László főhadnagy katonái vették át február 12-én a kapituláló németektől.⁸⁰⁶

Sajátos módon az önkéntesek egyes alakulatai mégsem tudták elkerülni a hadifogságot. A szovjet biztonsági szervek nemcsak a csendőröket és egyéb számukra „veszélyes” elemet távolították el, hanem kisebb-nagyobb csoportokat is válogatás nélkül hadifogságba hurcoltak.

Az ezred 2534 tagját február 15-én Kelenvölgybe vonták össze, majd elvették fegyvereiket és Jászberénybe, a megalakuló 1. gyaloghadosztályhoz irányították őket.

Nem becsülhetjük le a jelentőségét annak a ténynek, hogy magyar katonák szervezetten is részt vehettek Budapest ostromában. A magyar katonák megjelenésének már önmagában nagy hatása volt a lakosságra, a szovjetek oldalán harcoló önkéntesek sokakat megmentettek az erőszakoskodástól, és számtalan magyar katonát vettek rá a harcok befejezésére. Bár maguk is hatalmas veszteséget szenvedtek, megrövidítették a főváros ostromát és ezzel az áldozatok számát is csökkentették. Ezt az a tény sem árnyékolja be, hogy a Magyarországra érkező Vörös Hadsereg nem felszabadítóként, hanem megszállóként viselkedett.

6.5. Amikor minden véget ért („Die Stunde Null”)

1945. február 12-én reggel furcsa csend ülte meg a várost. Csak néha hallatszottak egyes lövések, géppisztolysorozatok. A harcok már a budai hegyekben folytak, az utcákon kóbor állatokon és néhány rejtékhelyet kereső, az éhségtől és a rettegéstől félő katonán kívül senki sem mutatkozott. Mivel a szovjet csapatok is kiürítették Buda belső kerületeit, ezért néhány órára megszűnt minden közhalalom.

Finta József tisztviselő, Retek utcai lakos, a délelőtti órákban elcsábítva a nagy

60. kép. Budapest belvárosa 1945 januárjában. Katonasírok, mögötte csontsovány kóborló

csendtől, kíváncsiságtól hajtva felkerekedett, hogy megnézzé munkahelyét a senki-földjévé vált Várban (a pincét már hat hete nem hagyta el). Isten mintha a tenyerén hordozta volna közben.

„A Retek utcában láttam kilótt páncélost, de már nem füstölögték. Az Ostrom utcán végigmenve értem el a Bécsi kaput. Egy árva lélekkel... senkivel sem találkoztam -- csak halottakkal. Orosszal sem. Senki sem volt az utcán. (...)

Fölérek, sehol egy lélek. Mentem végig a Werbőczy utcán (ma Táncsics Mihály utca). Csak holttestek, romok. Meg trénszekerek, stráfkocsik. Az én egyik stráfkocsimat is megtaláltam ott a várban. Elérek a Szentháromság térig. Már be akartam kanyarodni a Szentháromság utcába, hogy fölmenjek az előljárósághoz, hátha valakit találok. Senki az égvilágon. Fölmentem az irodába, minden a feje tetején, egy lélek se. Mikor jövök le a lépcsőn, elkanyarodom jobbra: a Szentháromság utcán egy lehajtott fejű férfi vánszorog előttem, és amikor egymás mellé érünk, akkor ismerem fel, hogy bárcziházi Bárczy István miniszterelnöki államtitkár az. Ő az Úri utcában lakott. Egy összetört, megöszült ember. Mikor egymás közelébe értünk, fölneéz. – Államtitkár úr, hol volt? – kérdem. -- Jóska, -- azt mondja – hagyjál..., menj el oda, ha el bírsz menni, nézd meg magad...

Hát még volt bennem annyi bátorság, hogy tovább menjek. Elváltunk, nem is beszéltünk többet. (...) Elmentem a miniszterelnökségi palotához. Már akkor az a sarokrész romokban hevert, a gyönyörű barokk épület. A nagy, kétszárnyas kapun bementem, síri csönd, csak romok (...) A főkapuval szemben, az udvarban volt a kocsiszín. Bemegyek a kocsiszínbe, csak a darabokra tört fiáker, amelyben az olasz király ült, amikor látogatóba jött... Mellette volt az istálló. Hát gondolom, benézek, hátha van benne még élő ló. A földön két döglött ló hevert, nem messze tőlük, talán egy-két méterre meg egy hasán fekvő hulla. Olyan letargiába estem, hogy megfordultam és rohantam ki, de nem is láttam, merre megyek, nem a főkapun, hanem a Színház utcai kapun mentem ki, nem volt már annyi bátorságom, hogy a főkapuhoz menjek.

Valaki a homályban állt az Edelsheim kapu előtt, de én nem mertem visszamenni. Kijöttem a Színház utcai kapun. Ott megy le a Palota út, ahol lejjebb az ideiglenes kórház kazamatái vannak. Ott mentem el. Ott se találkoztam senkivel. S mikor már a sziklakórház bejáratához értem, jobb oldalon volt a kapuja, talán húsz méterre lehettem a kaputól, látom, hogy kijön két német katona. De nem volt náluk se fegyver, se semmi. Csak úgy. Mikor ez a két német kijött, megláttak engem. Elkezdtek futni. A várból vezet le onnan egy lépcső, leszaladtak a Vérmező felé, a Lovas útról, ahol már voltam. Eltűntek a lépcső alján. Én meg mentem tovább, egészen a Bécsi kapuig értem vissza. Itt-ott volt egy halott, de oroszokat nem láttam.

Olyan síri csend volt, onnan hazafelé se találkoztam oroszokkal. Lejöttem a Vár-fok utcán, nem az Ostrom utcán, a mai Moszkva tér fölé. Olyan állapotban voltam, nem néztem én semmit, csak a lábam elé néztem, hogy el ne essem egy hullában és ott maradjak.”⁸⁰⁷

Kövendi Dénes bölcsészhallgató szintén ezt az időt találta a legalkalmasabbnak arra, hogy felkerekedjék:

„Reggel ‘felszabadultunk, éljen’ kiáltással léptem be a kollégiumba, de hallgatás és sötét tekintetek fogadtak. Kiderült, hogy az éjjel az oroszok megerőszkoltak az óvóhelyen egy pár nőt, azután pedig elvitték ‘malenki robotra’ azt a 10-15 kollégistát, aki ott dekkolt, előbb egy kiska alakulat tagjaként, majd a közeli segélyhely személyzeteként (harmadnap egyébként hazaengedték őket).

Itt hát mindenestre vége a háborúnak -- gondoltam én -- intézhetem hát magányügyeimet. Mindjárt nekiindultam, hogy megnézzem, mi van apámmal és húgommal, akikről karácsony óta nem tudtam. Ők a Baár Madas intézet internátusában találták

meg azt a bizonyos veszélytelen budapesti menedékhelyet, amit minden vidéki sokra tartott. Úgy tudtam, hogy Újév körül odaértek az oroszok.

Most viszont nem tudhattam, mi a pillanatnyi helyzet. Kósza hírek hallatszottak a kitorésról, meg arról is, hogy a Várban még vannak németek. Ezért aztán jó nagy kerülővel indultam útnak az Alkotás utca irányába, lehetőleg tartózkodva attól, hogy olyan helyen menjek, ahova oda lehet lőni a Várból. (...) A mai Határőr utcán akartam jobbra kanyarodni a Városmajor felé, de ahogy az Alma utcán befordultam, lőttek. Nem lehetett bizonyosan tudni, rám-e vagy sem, mindenesetre behúzódtam a szomszéd villába érdeklődni (ma is megismerem a házat), mi van errefelé. A kapu alatt a háziakon kívül találtam még három fiatalembert, akik szintén lefelé akartak menni: némi várakozás után el is indultunk, ezúttal lövések nélkül. (...)

Élő emberrel nem találkoztunk. Viszont ahogy kiértünk a fasorra valahol a Térképészeti Intézet magasságában, túloldalt a járdán vagy 20 halott katona hevert. Azt hiszem, magyarok és németek voltak. Nem nagyon nézegettük őket, de azt láttuk, hogy az épület földszintjén (kiégett, nagy üzlethelyiségnek látszott) még több halott katona fekszik. Olyasféle nyomasztó kép volt ez, mint Bergman egyik filmjében a tengeren úszkáló, a víz színét ellepő katonaholttestek. Máig sem értem, hogyan kerültek oda így egy csomóba: a környéken egyebütt nem láttunk holttesteket, arra meg nyilván nem volt senkinek sem gondja, se ideje, hogy egy helyre összegyűjtse őket. (...)

Elváltam alkalmi útítársaimtól: ők másfelé tartottak, nekem a Trombitás utcán kellett fölmennem. Azt még az ősszel hallottam, hogy ott lakik a 2. számú házban egy volt osztálytársam, természetes volt hát, hogy oda is benézek közben, s megérdeklődöm, mi volt itt, mi van itt!

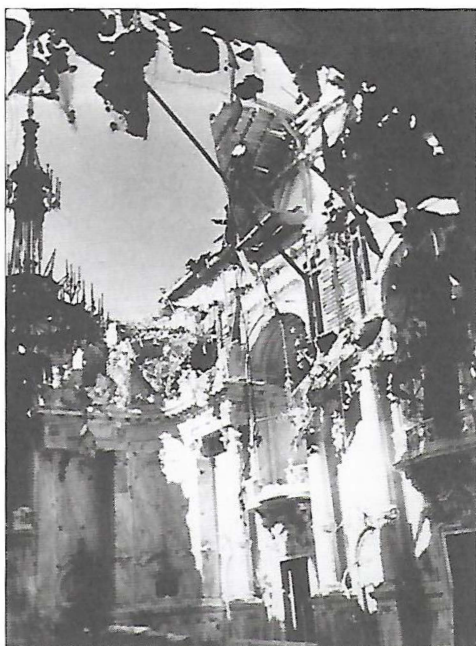
Ahogy benyitottam, az egész ostrom alatt akkor ijedtem meg először (és utoljára) igazán. A lépcsőházban, a kaputól a magasföldszintig, 10-15 magas rangúnak látszó német tiszt álldogált. Egyenruhájuk kissé kopottas, de mégis stramm, aranystráfcájainak csillogása, meg némelyikük nadrágján a vörös lampasz virítása éles ellentétben

61. kép. A déli Rondella belső udvara 1945. február 12-én, elesett német katonák keresztjeivel

62. kép. A Vérmező utca 8–10. az ostrom után

63. kép. A Várpalota egyik terme

állott az imént látott szürke köpenyes holttestek látványával. Mondom, nagyon megijedtem: belém volt programozva, hogy a németektől félünk, az oroszok pedig (kissé kellemetlen módon, de) felszabadítanak. Most első meghökkenésemben azt éreztem, hogy német fogságba estem. Valamit motyogtam, hogy mi járatban vagyok, de osztálytársam iránt nem mertem érdeklődni: csak minél hamarabb kívül lenni a kapun! Megsejtettem azért, hogy ők sincsenek világhódító hangulatban, sőt, mintha ők is megijedtek volna egy picit a megjelenésemtől: nyilván azt várták szorongva, hogy ha már elkerülhetetlenül hadifogságba esnek, essenek túl rajta minél hamarabb. Kérdeztek, láttam-e oroszokat: mondtam, hogy a környéken nem. – Mehetek tovább felfelé az utcában? – kérdeztem és (olyan értelemben is hogy ‘szabadon bocsátanak-e kérem’) – Als Zivil, können Sie sicherlich gehen –, mondta egyikük, s én pultam.

A Trombitás utca felől, a ‘kertek alatt’ jutottam be az internátusba: orosz közben nem láttam, mást se. Odabent megtaláltam az enyéimet, elmesélték ‘felszabadulásuk’ viszontagságait. Ebédidő volt már, én is megkaptam a tányér levest. (...) Egyszerre csak hírül hozta valaki: a Lorántffy utcai kapunál posztoló orosz katonák azt mondták, nem léphet most senki ki az utcára, mert fél háromkor (vagy háromkor!) kezdődik a környéken a tisztogatás, szedik össze a kitöréskor szétszóródott német és magyar katonákat.

Másnap reggel sétáltam haza a Kollégiumba, immár teljes biztonságban érezve magam az úton. Hogy az utcán ezerszámra fogják összefogdosni a civilruhás fiatalokat, vagy már fogdossák is, arról persze sejtelmem sem volt. Én mindenesetre baj nélkül értem haza.”⁸⁰⁸

Bár Pesten a kiürítés miatt a gettó területén nem voltak jelentősebb összezsapások, az itt élők mégis megtapasztalhatták, milyen az, amikor átmegy a fejük fölött az arcvonal:

„Január 17-én este 10 óra felé az óvóhelyek közötti vészátjárót a Klauzál utca 8. felől áttörve néhány SS állított be hozzánk. Közölték, hogy egy órán belül jön utánuk az egész század, majd a másik vészátjárót is áttörve a Klauzál utca 12. felé távoztak. Egy óra múlva azonban nem ők jöttek, hanem az utca felől, az óvóhely rendes bejáratán át egy raj vöröskatoná. A házparancsnok (feltehetőleg első világháborús hadifogságban szerzett oroszstudással) közölte velük, hogy mit mondtak az SS-ek. Ők kitekeltek mindenkit abból a helyiségből, amelyikbe a vészátjáró nyílt (ez a nagyterem és a mi óvóhelyrészünk között volt, minket még ajtó se választott el tőle, csak egy üres, nagyméretű ajtónyílás, de a löirányra merőlegesen), majd a nagyterem említett, vízzel telt betontartályai mögé húzódva várták a németeket. Éjjel is lehetett, mire megjöttek. Talán ötöt-hatot engedtek be az oroszok, aztán géppisztolytűzet nyitottak rájuk. Szerencsénkre a félhomályban is látták, hogy az egyik páncéloköllel jön, arra lőttek, el is találták, így nem tudta kilőni a páncélokölt. Egy másik kézigránát dobott rájuk, az is elég nagy galibát csinált. Három egymás melletti betontartályt vert szét, azokból kiömlött a víz. Mind a mi pincerészünkbe zúdult le, mert mi jó fél méterrel mélyebben voltunk, mint a nagyterem. Ágyként szolgáló ládáinkra álltunk fel, és lestük, hogy érhetjük el a vészkijáratot, ha annyira megemelkedik a víz. (Nem tudhatuk, hány tartály ment szét.) Kimenni persze nem igazán volt kedvünk az utcára, ahol akkor még folytak a harcok, ez behallatszott. Egyébként is olyan hideg volt kint, hogy másnap, amikor kimentünk az utcára, egy cseppet se voltak bűdösek a máglyába rakott halottak.

Éjjel egy óra körül lehetett, amikor feltereltek minket a pincéből a földszinti lakásokba, ott vártuk ki a reggelt. A meglőtt SS még hörgött, amikor elmentünk mellette. A páncélokke az egyik betontartály sarkára volt feltéve. A vöröskatonák részéről a legcsekélyebb atrocitás se ért senkit a házban addig, amíg ez a harcoló egység volt ott. Engem már másnap elvitt édesanyám egy keresztény rokonunkhoz.”⁸⁰⁹

A frontvonal lakosságát közvetlenül a kitörés előtt kitelepítették. Az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasor, Fillér utca, Fény utca, Káplár utca lakói február 10-én délután Budakeszi felé haladtak, tömött oszlopokban:

„Miközben az Olasz fasoron vonultunk végig, a környező utcák civiljeivel és német hadifoglyokkal, több száz főre duzzadt a menet. Így értük el a városszél és Budakeszi közötti erdős-bokros területet. A táj szépségében még ebben a kiszolgáltatott helyzetben is gyönyörködtünk. Díjnyertes fényképeket készíthettünk volna róla.

A festőien szép tájkép hangulatát, békés csendjét a felharsanó szitkozódás és lódobogás lármája törte meg. A havat csikorgó léptekkel taposó menet mellett egy lovas-katoná tűnt fel, vállán szíjon átvett dobtharas géppisztollyal. Kár, hogy akkor még egyetlen szót sem értettem oroszul, így nem tudhattam meg, miért és milyen szidalmakat zúdít a lovas arra a társaival együtt haladó, vastagon bekötött sebesült lábát nehézkesen vonszoló német katonára. A megdöbbenéstől önkéntelenül megálltunk, látván, hogy az orosz lovával ráugrat a sebesülte, a földre dönti, és lovával megtapostatja. Többen társaink közül figyelmeztettek bennünket, hogy menjünk tovább és ne nézzünk hátra, mert ezzel csak fokozzuk, és talán magunkra vonjuk az orosz dühét.

A német igyekezett felkelni és tovább vándorogni. Az előbbi jelenet háromszor megismétlődött – ezt rémülten haladva már csak hallottuk –, azután csak sejtettük, hogy a német katoná nem kelt fel többé, sebesülten vagy holtan ott maradt a hóban.

Az orosz dühe emberileg érthető volt. A háború során orosz földön és az ostrom alatt is sok német kegyetlenkedést élhetett át, lehetett szemtanúja, elszenvedője. Ezért bizonyára minden németet meggyűlölt. Valószínűtlennek tűnt azonban, hogy éppen azt a sebesültet gyűlölte a leginkább, őt tartotta volna közvetlenül ellenségé-

64. kép. A Hunyadi János utca 1945. február 13-án. A szovjet katonák a 13. páncélos hadosztály elhagyott 15 cm-es „Grille” önjáró gyalogsági ágyút vizsgálják. Jobboldalt egy amerikai Studebaker teherautó látható

nek. A sok száz hadifogoly közül miért éppen ez váltotta ki fékevesztett dühét? Ha pedig bosszúból meg akarta ölni, miért nem lőtte le egyszerűen, miért kínzással ölte meg? Miért csak ő akart bosszút állni, a minket kísérő társai nem. Átterjedhetett volna bosszúvágya ránk is?

*Ezekre a kérdésekre máig sem tudnék kielégítő választ adni.*⁸¹⁰

A kitelepítetteket a kitörés másnapján engedték vissza:

„Aztán jöttek az oroszok, végig az utcákon. Február 12-én reggel, még sötét volt, bejött három patrulj, és ‘pasli’, haza... mert vége az ostromnak. Beszóltak minden villába, hogy menjen haza mindenki, aki elmenekült. Mindenki megindult haza. Kiki, ahonnan jött. Az úton sorra találkoztunk a többiekkel, egyre többen lettünk. Viszsa ugyanúgy mentünk, a Fillér utcán, de a Nyúl utcán lekanyarodtunk az Olasz fasor felé. A szánkót a fiammal már csak kinkeservesen tudtuk húzni, addigra már elolvadt a hó. Akkor már mindenütt láttunk heverő német hullákat, teljes fűlszereléssel. Az Olasz fasorban aztán találkoztunk azokkal, akik a Fogaskerekű felől jöttek és mesélték, ott mi van – tiszta hulla az úttest. Sokan összejöttünk, a Lövőház és Retek utcaiak, meg a Széll Kálmán tériek. Százával voltunk.

Az Olasz fasorban előttünk ment három orosz fegyveres patrulj. Mikor a térképészeti intézethez értünk, az oroszok megállították a tömeget. Nem tudtuk, hogy mi van. Mi a harmadikak voltunk a patrulj mögött, utánunk a tömeg, asszonyok, gyerekek, betegek. Egyszer csak látom, hogy jön velünk szembe a Retek utcából fölfelé egy lerongyolódott, lezüllött, fegyver nélküli, minden nélküli, görnyedt német katonaruhába öltözött férfi. Egy hibát elkövetett az a szerencsétlen. A köpeny rajta volt, nyitva, nem volt begombolva. Azt a hibát követte el, hogy magán hagyta a vaskeresztet. Ahogy a három patrulj elkezdett tanakodni, mi álltunk és vártuk, hogy mi lesz. Valamit beszéltek. Aztán az egyik patrulj mutatta a német katonának, hogy gyere. ‘Pasli!’ Átkísérte a túlsó oldalra, ahol a villamos megy, a hűvösvölgyi villamos. Akkor persze

már régen nem járt, tele volt a pálya hóval. És maga elé küldte. Mikor már majdnem a sínekhez ért, a szemünk láttára tarkón lőtte a németet. Az előre bukott. Én azt mondom, ha nincs rajta a vaskereszt, talán nem ez történik. Ott maradt szegény a földön.”⁸¹¹

6.6. Viselkedés a hadifoglyokkal

*Egy nagy darab orosz katona mellett ballagok a Fasor felé. Szomszédom a derekára lila papi cingulust kötött (ki tudja melyik prelátustól szerezte) és egy aranynak látszó ezüst láncot mutogat. Elismerőleg bólintok, harasó, jó munka volt. (...) Eszembe jutott, hogy a cingulus (öv) a testi vágnyak megfékezésének a jelképe. Vajon használt-e a harcosnak?*⁸¹²

*Valóban sok mindent elvittek. Tőlem egy pár csizmát, a tartalék lovaglónadrágomat, a zseblámpámat – ebbe korábban belekarcoltam, hogy 'loptam Péchy főhadnagytól', és még sok apróságot.*⁸¹³

A győztes több kilengést szokott megengedni magának, mint a vesztesre álló. Bár német oldalról előfordultak az ostrom idején szovjet katonákkal szembeni kegyetlenkedések, ezek száma csekélynek mondható: alig néhány esetről van tudomásunk.⁸¹⁴ Ez azért is érthető, mert a német katonának tudnia kellett, hogy kegyetlenkedéseit az egyre inkább elkerülhetetlennek bizonyuló hadifogságban számon fogják kérni. Németország hadszíntérré válásával Hitler – tapasztalva a szovjet retorziókat – külön parancsban tiltotta meg hadifoglyok bántalmazását: „Helységek bevételeinél, de különösen vállalkozások esetében a fronthoz közel tilos a hadifoglyok lelövése, mert a későbbiek folyamán a civil lakosságnak kell ezért bűnhődnie,”⁸¹⁵ állt a német vezér utasításában. Magyarországon csak néhány eset kapott nagyobb publicitást,⁸¹⁶ ezeket a szovjet propaganda fel is használta, hasonlóan a parlamenterek halálához, melyet fasiszta gyilkosságnak állítottak be. A szovjet propaganda nem volt teljesen alaptalan, a német kegyetlenkedések tényét elszigetelten ugyan, de több magyar forrás is említi.⁸¹⁷ Egyes esetekben kivégezték a sebesült szovjet katonákat – a Viharos őrnagy harccsoportja mellett működő német őrmester például kellő számú sebesült összegyűlése után egy pincében mindet agyonlőtte.⁸¹⁸ Mégsem ez volt az általános, a németek hadifoglyaikkal saját jól felfogott érdekükből is a háború végén általában nem bántak embertelenül. Tény viszont, hogy az egészséges hadifoglyokat az ostrom alatt lőszerhordásra kényszerítették – ez ellentétben állt a nemzetközi joggal, mely tiltja hadifoglyok bevetését. Hasonló atrocitásokra a város belső területein később is sor került. Ruszti György gyerekként volt tanúja egy ilyen esetnek: „Három, egészen fiatal német katona a Ludovika II. (később Bolyai akadémia, ill. hadkiegészítő parancsnokság, jelenleg tervezett lakópark) bejáratával szemben, a Hűvösvölgyi u. 10 előtti járda mellett épített kis trafikban bújt meg. Nem volt nehéz oda bejutniuk, hisz a front alatt feltörték, kirabolták, az egész nem volt nagyobb 3×2 méternél. A nagybácsi trafikjából pár nap múlva a kitörés után a három szerencsétlent az éhség kizavarta. A kijövetelüket, az elfogásukat én a nagyszobánk ablakából láttam.

Ha jól emlékszem, három orosz katona kísérte őket át az úttesten a túlsó járdán, a villamossíneken az akadémia bejáratú kapuja felé. A villamossínek és a kapu között félúton géppisztollyal a földre parancsolták őket, háttal az Ördögárok nyitott része felé, letérdepelve kérték az életüket. Újabb parancs, gondolom, hogy fussanak, tehát elzavarták a katonákat. Az egyik az Ördögárok felé, a másik a villamossíneken keresztül, egy, a fasorban lévő nagy homokos láda felé futott. A harmadik az orosz kato-

nákkal szemben letérdelve összetett kézzel könyörgött az életéért. Egy-egy sorozat a 'gitárból' a futók után. Az Ördögárokba esett az egyik, a villamossíneken keresztül futó koponyáját – ezt már később láttuk – a géppisztolysorozat szinte ketté vágta. Az életéért könyörgő katonát az egyik orosz lábával vállon rúgva hanyatt lökte, a sorozat vele is végzett.”*

Szovjet részről napirenden volt a sebesültek, SS-ek és a köznyelvben tévesen vlaszovistának⁸¹⁹ titulált segédszolgálatosok kivégzése. Utóbbiak a német hadosztályok létszámának kb. 5–10%-át tették ki, nagyrészt a trénben teljesítettek szolgálatot: „Már mindenki kinn volt az épületből, amikor az oroszok az egyik házból puskatussal kezdtek kiverni az előző nap oda összegyűjtött, német hadseregben szolgált orosz/ukrán foglyokat. Ahogy az oroszok sorfala között összeverve kirohantak a térre, ott előttünk egy halomba agyonlőtték őket”,⁸²⁰ emlékszik vissza a Morlin-csoport egyik tagja. „Mikor felsorakoztunk, egy orosz tiszt kérdezte, ki orosz közülünk. Ismertem az orosz mentalitást, és túl jól tudtam oroszul ahhoz, hogy ne sejttessem, mit jelent ez. Talán 15-20 ember lépett ki a sorból. Valószínűleg Hiwik⁸²¹ is voltak közöttük, de a többiek a fegyveres SS-hez tartoztak, akik Oroszországból származtak, de németek voltak. Először kardokkal dolgozták meg szemünk láttára ezeket az embereket, és amikor már össze voltak verve és összeszurkálva feküdtek a földön, végre megkaphatták a halált egy géppisztolyból.”⁸²² A mai Széchényi Könyvtár alatti német hadikórházban orosz katonák végigkérdezték a betegeket, és aki a német egyenruhások közül nem németül válaszolt, azt a helyszínen agyonlőtték.⁸²³ A termekbe kézigránátokat dobáltak be, több ápolónőt is megerőszakoltak, majd megkéseltek.⁸²⁴ Német sebesültekkel való kegyetlenkedések szinte minden kórházban előfordultak.⁸²⁵

A kivégzések néha kiszámíthatatlanok voltak: „A Rózsadomb felé terelnek minket. Egy nagyobb villa előtt megállunk. Elöttem két sorral rövid szóváltás után febelőnek egy foglyot. Magyar egyenruha volt rajta, de oroszul is tudott. Vlaszovista lehetett! Vértó fejjel haldoklik, átlépünk rajta.”⁸²⁶

A szovjet katonák gyakran nem ejtettek hadifoglyot, a magukat megadó németeket is lemészárolták. Ilyen esetekről több helyről van tudomásunk.⁸²⁷ Visszaemlékezők szerint „a Fogaskerekű Vasút töltésén sűrűn feküdtek a német katonák, feltartott kézzel.”⁸²⁸

A kivégzés elsősorban a fegyveres SS tagjait és a sebesülteket⁸²⁹ fenyegette. Előbbieket politikai okokból, utóbbiakat pedig azért, mert ellátásuk csak munkát igényelt, dolgoztatni nem lehetett őket. Budakeszin a sportpályán az SS-katonákkal ásatták meg sírjukat, mielőtt kivégezték volna őket.⁸³⁰ Pilisszentkereszten az utcai harcok során fogságba esett sebesülteket a szovjetek és a németek is baltával darabolták fel.⁸³¹ Előfordult, hogy élő embereket tapostattak el harckocsikkal vagy kötöttek járóképtelen sebesülteket járművek mögé.⁸³² A Honvédelmi Minisztérium melletti kórház járóképtelen betegeit az utcára hordták, és harckocsival tapostatták el őket.⁸³³ Major Norbert tanúja volt hasonló esetnek: „A Tóth Árpád sétányon feküdt két emberi alak, egyszerre csak látjuk, hogy egyikük felemeli kezét, majd erőtlenül visszaejti. Senki sem mert tenni valamit, de szóltak a kísérő szovjet hadnagynak, hogy segítsen. Az kihúzta pisztolyát, odament, és biztonság kedvéért mindkettőt tarkón lőtte, befejezve ezzel az elsősegélynyújtást.”⁸³⁴

A kivégzések minden bizonnyal a kitörés során fogságba esetteket fenyegették a leginkább, hiszen a szovjet katonáknak ellenségeik részéről ekkor már semmilyen retorziótól nem kellett tartaniuk. Erről tanúskodnak a Buda környéki tömegsírok exhu-

* Ruszti György visszaemlékezése a szerző birtokában.

mált, tarkólövéses vagy megcsonkított holtteste, és az őket eltemető erdészek és helyi lakosok visszaemlékezései is. Gyakran előfordult, hogy a falusiak a német és szovjet hullákat közös sírba temették, majd sírjukra vörös csillagot raktak, mint például Csolnokon. A német katonasírokat a szovjetek több helyen, például Pilisszentléleken is megsemmisítették.

Budapest ostromának és a kitörésnek egyik sötét fejezete a fegyveres SS hadifoglyainak bajai halálmenete volt. Aki nem bírta tovább, csak az árokba kellett feküdnie – az elmaradókat a menet végén haladó katonák sorban tarkón lőtték.⁸³⁵ A sebesült Hermándy Iván főhadnagy már négy tarkón lövést látott, amikor ő is összeesett. Úgyis mindegy, gondolta, és befeküdt az út menti árokba. Az örök először rugdosni kezdtek: „*Kak nacionálnosztj? – Magyar! – feleltem elhaló hangon. Erre tanakodtak egy kicsit, majd megállították az éppen arra haladó parasztszekeret, és feldobtak, mint egy zsákot. Soltig vittek, ott azonban nem akartak befogadni a hadifogolytáborba, mert egyedül jöttem (!). Nekitámasztottak egy fának, ott össze is dőltem.*”⁸³⁶

A hadifoglyok ez idő alatt alig kaptak ételmet. A sós-kúti táborból elszállítottak első ebédje benzineshordókban elkészített főtt kukorica volt szalámmal. Átható benzíníze miatt ekkor még nem bírták megenni, de hamarosan ezt is visszasírták.⁸³⁷

„*Néha pihenőket tartottak az országúton. Ekkor mindenki a pocsolyákba és az út menti árokba ugrott, csak hogy ihasson valamit. De jaj, ha egy kukoricatábla volt az út mentén, és a hadifoglyok odatódultak. Az értelmetlen belénk lövöldözés senkit sem zavart már. A piszkos hólé százakra hozta a vérhast és a halált*”⁸³⁸ – emlékezett vissza egy túlélő.

Thott Sándor családjával és néhány másik civillel együtt maga is szenvedő alanya volt a katonák elszabadult öldöklési ösztöneinek:

65. kép. Feltartott kezű német hulla

66. kép. Ék Sándor „A fasiszta fenevad nem menekülhet” c. plakátját festi

67. kép. Korabeli plakát

„Február 11-én a Lepke u. 23. számú házban voltunk. A kitörés utáni reggel tódultak a villába a németek, magyarok és néhány nyilas pártszolgálatos. Mind meg akarta adni magát, sokan sebesültek voltak. 10-11 óra felé megjelent a GPU. Mindenkit összeszedtek és elvittek, csak a civilek maradtak ott. Majd lejött egy ukrán és elvette igazolványainkat. Majd ő is elment.

Az ablakon kinézve láttam, hogy nyolc német katona áll feltartott kézzel a ház előtt. Egyszer csak bejött egy ötfős szovjet járőr a szobába és minden átmenet nélkül elkezdett lövöldözni. Én karlövést kaptam, lezuhantam a dohányzóasztal alá. Az egyik katona felkapott és közvetlen közelről leadott rám egy egyes lövést, ami mellkason talált. Valaki elkiáltotta magát ‘ne lőjetek, magyarok vagyunk’, válasz nem érkezett csak egy géppisztolysorozat, és bátyám meghalt. Hasonlóan járt a szobában tartózkodó többi hat civil, egyikük bablevest kanalizott, amikor érte a halálos golyó. A lövöldözésre apám is bejött az udvarról, ahol addig éppen csajkáját mosta: őt hátulról lőtték fejbe. Engem hasrafordítottak, és úgy hagytak. Sötétedés után átcsúsztam a szomszédos házhoz és levonszoltam magamat a pincébe, a nyolc német katona torkólövessel feküdt a házunk előtt.”*

Ezek az akciók azonban nem legfelülről megtervezett és szisztematikusan végrehajtott kivégzések voltak. Ellentétben a német hadsereggel, vezetési szinten nem adtak ki egyértelmű parancsot a hadifoglyok elpusztítására.⁸³⁹ Helyette viszont totális propagandát folytattak, melyben az ellenség csak mint aljas, ördögi és kiirtandó szerepelt. A sztálini propaganda minden háborúban „bestiának”, „gyilkosnak”, „az emberi ség szemetének”, „barbároknak”, „állati természetűnek” nevezte az ellenséges csapa-

* A Thott Sándor-interjú a szerző birtokában

tokat, függetlenül attól, hogy azok ténylegesen hogy viselkedtek. A finnekkel szemben már 1939-ben ezt a hangot ütötték meg, holott a téli háború finn részről viszonylag európai módon folyt. A katonáknak ennek ellenére mindennapos olvasmányaik közé tartoztak szemkiszúrást, élve elégetést vagy a finn vöröskeresztes nővérek barbarizmusát ecsetelő cikkek.⁸⁴⁰

A hivatalos szovjet propaganda által gerjesztett légkör a németet csak mint „*emberévót*”, „*szemetet*”, „*szörnyeteget*”, „*dögöt*” mutatta be.⁸⁴¹ A katonáknak a hazulról küldött levelek borítékján gyakran formanyomtatványként egy apjához könyörgő gyerek képe szerepelt, a következő kéréssel: „*apa, ölj meg egy németet*”.⁸⁴² Egyes egységeknél könyvecskéket osztottak ki, melynek „*személyes hosszúszámla*” volt a neve. Rovataiba a következő adatokat kellett beírni: 1. az elpusztított okkupációs száma, 2. milyen fegyverfajtaival, 3. a parancsnok igazolása.⁸⁴³

A szovjet propaganda egyik prominens képviselője, Ilja Ehrenburg az egyszerű német katonákat is csak „*gyilkosnak*”, „*gyilkosok millióinak*”, „*vad bestiáknak*”, „*döglődő skörpióknak*”, „*éhenhaló patkányoknak*” nevezte. „*Nem tekintjük őket emberi lényeknek*”, „*Európa már régóta tudja, hogy a legjobb német a halott német*” – írta róluk.⁸⁴⁴ Néhány jellegzetes szemelvény egyik művéből: „*A német egyszerű, egysejtű, de mégis különös élőlény. A német katona nem hasonlít az emberhez. (...) A háború első őszén láttam a brjanszki erdőben néhány fogoly németet. Volt köztük egy hosszú fritz, akinek szeme kitömött állat üvegszemére hasonlított. (...) A fritz a háború előtt fűszeresegéd vagy irodai alkalmazott lehetett. A fogúhoz vert minden garast. Arról álmodozott, hogy összespórol háromszáz márkát és puha matracos ágyat vesz magának. Még a szabott árú prostituálttal is alkudott és esetenként odahaza alsónadrágban járt, hogy nadrágját kímélje. (...) Gyakran mondják, hogy a németek vadállatok. Kár az állatokat sértegetni. A vadállat széttépi az embert. A német pedig sokáig és ravaszul kínozza.*”⁸⁴⁵ Hasonlóan fogalmazott Fagyjev, Alekszej Tolsztoj, a híres történész Jevgenyij Tarle vagy a Nobel-díjas Mihail Solohov a sokatmondó „*Gyűlölet iskolája*” címet viselő publicisztikájában is.

Ilja Ehrenburg és társainak frontújságban írt cikkei a szovjet katonák kötelező olvasmányai voltak. Az általuk gerjesztett hangulat (meg kell jegyeznünk, hogy ez a németek rémtetteitől függetlenül, már 1941 júliusától zajlott) számos esetben a hadifoglyok halálának okozója volt. A szörnyű kegyetlenkedések okát részben a szovjet katonák háborús élményeiben is keresnünk kell, hiszen sokuk személyesen győzdhettek meg arról, hogyan bántak a németek a polgári lakossággal és a zsidókkal.

A szovjet hadvezetés tökéletesen tisztában lehetett azzal, hogy katonái hogyan viselkednek. A 2. Ukrán Front politikai főcsoportfőnöksége is kiemelte jelentésében, hogy a német katonák szerint a halál is jobb, mint a fogság.⁸⁴⁶ A Vörös Hadseregben számos olyan tiszt szolgált, aki korábban a politikai rendőrség (a CSEKA, a GPU, ill. az NKVD) vagy a hírhedt OSNAS⁸⁴⁷ diverzánsalakulatok tagjaként teljesített szolgálatot – Csebotarev alezredes például visszaemlékezései szerint az NKVD egyik „megsemmisítőosztagának” parancsnokaként harcolt a harmincas években a kaukázusi törzsek ellen.⁸⁴⁸ Mások a tambovi parasztfelkelés vérbe fojtásában (itt használtak a történelem során először mérges gázt tartalmazó lőszert civil lakosok ellen) vagy kuláklázadások leverésében, a katyíni mészárlásban és még számos más helyen szerezhettek gazdag tapasztalatokat. Minden hadsereg mellé be voltak osztva az ilyen emberekből felállított ezredek, zárózáslőaljak, belügyi (NKVD-)alakulatok. Tagjaikat döntően profi gyilkolásra, akár ártatlan emberléteket elpusztítására képezték ki és nagy részük a háborúban is ennek megfelelően tevékenykedett.⁸⁴⁹ Szemtanuk szerint az ostrom idején előfordult, hogy a fogságukba került katonákkal a kivégzés előtt levetették a „dögcédulákat”, hogy még a távoli jövőben se azonosíthassák az áldozataikat.⁸⁵⁰

Azonban ellenkező példákkal is találkozhatunk. Wolfgang Betzler főhadnagynak gratulált az egyik orosz, mikor meglátta hadikitüntetésait, egy másik katona pedig sapkát nyomott a fejébe, látván, hogy nincs neki. Kurt Portugall SS-Hauptsturmführer (százados) így emlékszik vissza egy hasonló jelenetre: „Miután megkérdezték nevem, rendfokozatom és egységem, darab kenyérrel és vodkával kínáltak a következő megjegyzés kíséretében: biztos éhes, napokig nem ehetett és ihatott. Ettem és ittam, és a szokatlan melegtől izzadni kezdtem. Az orosz őrnagy mondta, nyissam csak ki álcaruhámat. Ezt tettem, mire szemügyre vette rendfokozati jelvényemet, az SS-rúnákat és hadi kitüntetéseimet. Majd azt mondta: Nagyon tisztellem a fegyveres SS katonáit. Önt most hátszágunkba viszik. A mi géháknál ugyanannyi dísznő van, mint az önökénél. Ajánlom önnek, vegye le az SS-rúnákat és a hadi érdemrendjeit, jobb az ön egészségének, nincs szükségem az ön kitüntetéseire, senkinek közölünk, mert mi a gárda vagyunk, ez az orosz fegyveres SS.”⁸⁵¹ [sic!]

Néhány perccel azelőtt viszont mások azt a két személyt, akikről kiderült, hogy tudnak oroszul, „iszonyatosan elverték. Az oroszok kényszerítették őket, hogy letérdeljenek és a Szűzanyára esküdjenek meg, hogy soha sem fordítják többé fegyverüket hazájuk ellen. Ezek a bajtársak németek voltak, akik a Sztálin-Hitler-megegyezés következtében 1939-ben kivándorolhattak a Szovjetunióból. Ismét besorolhattak közöttük, miután orosz nővérek bekötötték őket, és mindegyiknek a hóna alá egy egész kenyeret dugtak.”⁸⁵²

Szovjet katonák gyakran a hadifogságba esett nyilasokat is agyonlőtték, különösen akkor, ha ezek fekete pártszolgálatos egyenruhájukról felismerhetőek voltak. A Hegyalja út környékén összefogdosott kalauzokat, postásokat csak az mentette meg a kivégzéstől, hogy az egyik magyar tiszt tudott oroszul, és el tudta magyarázni, hogy a rajtuk lévő egyenruha nem azonos a pártszolgálatos ruhával.⁸⁵³ A szovjetek kiszámíthatatlan viselkedésére jó példa, ami a Rózsadombon a Detrekő utcában fogságba esett magyar-német katonákkal történt: sorba állították és egymás után lőtték agyon őket a bosszúszomjas katonák. Amikor Barabás Béla vezérkari százados következett a sorban, egyszer csak kirohant egy szovjet tiszt a közeli villából és ordítva tiltotta meg a kivégzést. Többször előfordult, hogy jóindulatú szovjet katonák majdhogynem elhessegették magyar hadifoglyukat. Kaszás István főhadnagyot, mikor vizet kért, az őt egyszerűen elküldte, menjen amerre lát. Ő azonban gyorsan csak néhány kortyot ivott, majd futni kezdett a menet után „mert az igazolással mi lesz, ha a rusz-kik itt hagynak”.⁸⁵⁴ Hasonló esetről mások is beszámoltak. Volt, amikor a menetek végén kiléptették a tiszteket – mindegyik azt gondolta, hogy most jön majd az agyonlövés. Nem ez történt: a fogoly legénység a pajtában, a tisztek viszont a parasztházakban aludhattak óreikkel együtt.

Volt, amikor csak a véletlenül múlt a hadifogság: a sebesült Tabódy István huszár főhadnagytól csak annyit kérdezett egy orosz katona, hogy „*sprechen Sie deutsch*” (tud-e németül). „Ja”, válaszolta az lelkesen, mire egy rúgással máris a fogolytranszportban találta magát.⁸⁵⁵

A szovjet katonák fegyelmezetlen viselkedése egy idő után már a legfelsőbb vezetésnek is kínossá vált. Nem volt nehéz rájönni arra, hogy az elvadult, parancsokat semmibe vevő hadsereg alkalmatlan katonai feladatok ellátására. A féktelen propaganda hatására „féktelen, emberhez nem méltó viselkedés” tört ki a szovjet katonák között, és olyan gyorsan vadította és demoralizálta az alakulatokat, hogy „egységek és alakulatok sorában szűnt meg a vezetés”.⁸⁵⁶ 1945 januárjától majdnem minden hadseregcsoportnál sorozatban adtak ki parancsokat, melyekben élesen kikeltek az ártatlan katonák és civilek agyonlövése ellen.⁸⁵⁷ Malinovszkij marsall is adott ki parancsot, melyben megtiltotta civilek és hadifoglyok bántalmazását.⁸⁵⁸

A Budapesten tapasztalt kilengések nem voltak egyedülállóak a háború folyamán. És össze sem hasonlíthatók azokkal a bűntettekkel, melyeket az Einsatzgruppék alakulatai követtek el a Szovjetunióban vagy a szovjet katonák Kelet-Poroszországban.⁸⁵⁹ Azzal, hogy a szovjet kilengések tényeire rámutattunk, nem a németországi nemzetiszocialista politikai rendszer felelőségének mértékét kívántuk csökkenteni.

6.7. A szovjet jogsértések

6.7.1. Az intézményesen elkövetett jogtalanságok

Minden hadseregre igaz Határ Győzőnek Napóleon nyomán született mondása, hogy *„a hadsereg a gyomrán jár és ivarszervével böködi magát előre.”*⁸⁶⁰ De Sade márki 14 évesen vett részt a hétéves háborúban – saját beszámolója szerint itt szerezte életének később meghatározó benyomásait.

Az emberi jogok megsértésének ténye tagadhatatlan, mindazonáltal létrejöttük elválaszthatatlan attól, ami a kor Európájában történt. A Vörös Hadsereg a szövetségeseivel együtt azok ellen küzdött, akik a humanizmuson alapuló zsidó–keresztény gyökerű európai kultúrának üzentek hadat, és a történelem egyik legnagyobb népirtásáért felelősek. A Szovjetunió vezetőinek azonban más célja is volt a győzelem után. *„Ez a háború nem olyan, mint a korábbiak voltak. Az elfoglalt területekre a győztes most a saját társadalmi rendjét is rá fogja kényszeríteni. Mindenki a saját társadalmi rendjét vezeti be mindenütt, ameddig csak seregei eljutnak. Ez csakis így lehet,”*⁸⁶¹ mondta Sztálin. Az eredmény nem váratott sokáig magára – néhány év alatt az általa megszállt területen már csak „népi demokráciák” léteztek. Ezeken a területeken a szovjet rendszer szükségszerű velejárójaként nem valósulhatott meg a polgári demokratikus értelemben vett politikai felszabadulás.

Van abban valami elkerülhetetlen, hogy a hadseregek mindig megsértik valamilyen mértékben az emberi jogokat; ez alól a Vörös Hadsereg sem volt kivétel. Szignifikáns különbség nem a jogsértések tényében, hanem módjában, mértékében tapasztalható. Budapest a németekkel szövetséges és elvileg független állam fővárosa volt, a német hadsereg itt sokkal ritkábban erőszakoskodott, mint például a Szovjetunió területén. A nyilasok helyettük is bőségesen kegyetlenkedtek, s ebben áttételesen – mivel hatalomra juttatta őket – a német hadsereg is felelős. Magyarországon a „zsidókérdés végleges megoldásában” részt vettek németek is, de szerepük döntően az „íróasztalnál végzett munkára” szorítkozott, a kegyetlenkedésekért az ország területén a kormányt és a végrehajtó hatóságokat terheli a felelősség.

A budapesti német emberjogsértések elsősorban az ostrom utolsó fázisában történtek, és általában lakások kifosztására, kirablására korlátozódtak. Pest külső kerületeiben, elsősorban Pestszentlőrincen sok munkáslakást felrobbantottak, hogy a tűzérőségük szabad lőirányhoz jusson. Ritka eset volt civilek bántalmazása, agyonlövése. A legsúlyosabb esetek közé tartoznak a Dunaharaszttiban történtek: fosztogató németek lelőtték az állataik elvitele ellen tiltakozókat, a szovjet katonák viszont még a nyilas Endre László hadművelleti kormánybiztos jelentése szerint sem bántottak itt senkit.⁸⁶² A Sas-hegyen a Hegytető utca 3. szám alá beszállásolt német katonák kikergettek szállásadóikat, akik előzőleg még enni is adtak nekik, majd utánuk löve megölték a család kislányát.⁸⁶³ Hasonló gyilkosságok ugyan másutt is előfordultak, számuk azonban legfeljebb néhány tucatnyira tehető.

Ezzel szemben a Vörös Hadsereg eleve más, számunkra végzetes körülmények között került a Kárpát-medencébe. Magyarországot – joggal – ellenséges államnak tekin-

tették, a lakossággal folytatandó kommunikáció is sokkal nehezebb volt, mint a németek és a magyarok között, hiszen alig tudott valaki oroszul. A Vörös Hadsereg tagjai csak nagyon ritkán kaptak szabadságot. A katonáknak engedélyezték, hogy 10 kilós csomagokat küldhessenek haza, ami bűjtatott felhívás volt a fosztogatásra, hiszen csak a rablott holmit lehetett hazaküldeni. Emellett a szovjet katonák zömének, marsalltól tábornokig közvetett vagy közvetlen élményei voltak hazájuk német és magyar megszállóiról. Esetenként az ebből fakadó bosszúvágy is a jogtalanságok forrása volt. Bár a német és magyar megszállók rémtetteit a szovjet propaganda természetesen felhasználta és terjesztette katonái között, mégsem szabad túlértékelnünk a hatásukat a jogsértő szovjet katonákra. A megszállók esetenként népiirtásnak is megfelelő tevékenységet folytattak a Szovjetunióban, de a szovjet kegyetlenkedések nem erre válasszoltak. Bizonyítja ezt a tény, hogy az alábbiakban ismertetett szörnyűségeket Csehszlovákia vagy Szlovákia területén vagy a szövetséges Jugoszláviában szintén elkövették a szovjet katonák, mint ahogyan a japán hadsereg is különösebb kiváltó ok nélkül kegyetlenkedett Kínában, vagy a polgárháborús fehér vagy vörös csapatok Oroszországban. A jogsértések oka elsősorban az azokat eltűrő, támogató vagy gerjesztő rendszerben rejlik, ez határozza meg, hogy milyen mértékben hagyható figyelmen kívül a jog, a méltányosság, ez szabja meg igazgatási (és bizonyos fókig egyéni) szinten is a kegyetlenségek mértékét. A hadseregek szükségszerűen követnek el kegyetlenkedéseket, hiszen a katonai vezetésnek érdeke az elrettentés. Az ezáltal létrehozott indulatok a struktúrájában ázsiai, totális szovjet állam módszereiben még pusztítóbb erővel törtek felszínre.

Az egyéni kegyetlenkedéseken kívül nagyon jelentős azoknak az eseteknek a száma, amikor központilag, felsőbb utasításra követtek el jogtalanságokat. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága különleges kommandókat hozott létre az európai fő- és nagyvárosok „átvételére”: Berlinben, Budapesten, Bécsben, de Bukarestben is speciális csoportok biztosították a Szovjetunió számára fontos értékek megszerzését és fontos személyek azonnali őrizetbe vételét. Budapesten röviddel a „felszabadítás” után az összes bankot végiglátogatta egy kicsiny, de annál szorgosabb tisztí csoport: *„a bankok pincélszekrényeit kivétel nélkül kifosztották – az amerikai és az angol pincélszekrényeket elsősorban. A bankokban talált készpénzt elrabolták,”*⁸⁶⁴ számolt be a történetekről a svájci követség. A magyar zsidóságnak drágán kellett fizetnie a „felszabadításért”. Becslések szerint az elrablott műkincsek 95%-ban az ő tulajdonukat képezték (például Kornfeld Mór, Deményi Bertalan, Harsányi Sándor világhírű gyűjteményei).⁸⁶⁵ Az ország kifosztása „intézményszerűen” zajlott: a közgyűjteményekre szakosodott művészettörténész tisztek folytatták a vadászatot. Így tűnt el a Kereskedelmi Bank széfjeiben elraktározott Hatvány-gyűjtemény: 255 olajfestmény, közte Greco, Picasso, Renoir művei, valamint 625 rajz.⁸⁶⁶

A Kereskedelmi Bank (ma Belügyminisztérium) pincéjében található kút a környék egyetlen ivóvízforrása volt, a vízért járó helyi lakosok, valamint az ellenállási mozgalomban részt vevő L. Imre is tapasztalhatták, hogy a szovjet katonák napokon keresztül hordták el az értékeket.⁸⁶⁷ Talán nem a véletlen műve, hogy ezzel együtt a bank mellett lakó ismert budapesti képereskedő, Porkai Mártont is „begyűjtötte” az NKVD.

A Magyar Általános Hitelbank (ma Pénzügyminisztérium) épületében történtekről az igazgató számolt be a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagjainak: *„1945. január 20-án orosz tisztek egy csoportja kereste fel intézetünket. Felnýtottak – részben erőszakosan – minden széfet és pincéltermet.*

Elvittek 113 millió pengő készpénzt, továbbá mintegy nyolcszáz bőröndöt és dobozt, melyet ügyfeleink helyeztek nálunk letétbe, s kiürítettek 1400 értékmegőrző rekeszt is.

Lehetetlen felmérni az elvitt tárgyak értékét, csak annyi bizonyos, hogy igen nagy összegről van szó. Több százmillió pengő értékben vittek magukkal értékpapírokat, amelyek részben ügyfeleink, másrészen a bank tulajdonát képezték."⁸⁶⁸

Szovjet hadizsákmánnyá vált a csepeli Weiss Manfréd Művek, arra való hivatkozással, hogy német tulajdon (a Weiss család ugyanis az SS-nél helyezte letétbe a részvényeket, ennek fejében menekülhetett Svájcba). Szovjet tulajdonba került a Nemzeti Bank pincéjében tárolt zsidó vagyon is, a hadifogoly katonák napokig hordták a ládákat a szovjet teherautók platójára.⁸⁶⁹

A város elfoglalásával párhuzamosan azonnal megkezdődött a kommunista párt „megtisztítása” is: az ellenállásban aktívan részt vett Demény Pált már február 13-án letartóztatta a magyar politikai rendőrség, mivel frakciója állítólag szembenállt a moszkvai pártvezetés által képviselt irányvonallal, és ami még súlyosabb, az ő frakciójához tartozott a budapesti kommunista párttagság zöme, különösen Csepelen, Kispesten és Rákospalotán. Nem segített az sem, hogy Demény a nyilas fogságból való ideiglenes szabadulása után azonnal, már január 16-án levelet írt Rákosi Mátyásnak és kérte ügyének tisztázását. A „munkásegység” megteremtésének és az erre alapozott hatalomátvételnél első lépése mindenütt a kommunista párt homogenizálása és a másként gondolkodóktól való megtisztítása volt.

A szovjet jogtalanságok sötét fejezete a Wallenberg-ügy. A svéd követség munkatársát elhurcolták, a Szovjetunióban ismeretlen körülmények közt vesztette életét. Wallenberg azonban csak az egyik, talán a legismertebb áldozata volt a szovjet kém-elhárító szervek beteges gyanakvásának. Bár először szabadon mozoghatott, január 19-én Rákosszentmihályon letartóztatták. Sorsát többen a katyni vérengzés általa is ismert dokumentumaival hozzák összefüggésbe.⁸⁷⁰ A szovjet elhárítók mindenkre lecsaptak, aki tudott a Katyńban történekekről. 1943-ban Orsós Ferenc magyar törvényesíri orvos is járt a helyszínen, és lengyel ellenállás is sok adatot juttatott el Magyarországra. Ezeket a Magyar Általános Hitelbank széfjében zárták el, melyet a többi bankhoz hasonlóan kifosztottak a szovjet katonák. Varga Béla, 1945-ben a nemzetgyűlés elnöke, vagy az ellenállásban fontos szerepet játszott Mikó Zoltán százados, Wallenberghez hasonlóan, ismerte a katyni vizsgálat anyagait. Nem véletlen talán, hogy mindegyiküket elhurcolták a szovjet elhárító szervek. Először mindkettőjüket halálra ítélték, így Varga Bélát is. Életét csak az mentette meg, hogy tolmácsa, egy magyar származású orosz ezredes kioktatta, mit mondjon: „csak az a fontos, ha Katyńról kérdezik, semmit sem tud.”⁸⁷¹ Bondor Vilmost, Mikó segédtisztjét szintén elfogták és 25 évre ítélték, csak 1955-ben szabadult. Kihallgatásán állandóan visszatérő kérdés volt, mit tud Wallenbergrol és a „dokumentumokról”.

Emellett Wallenberg, Mikó, Bondor szovjet logikával más halálos bűnöket is elkövetett: mindhárman kapcsolatban álltak kémszervezetekkel. Wallenberg hivatalosan az amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal (WRB) megbízásából került Budapestre. Innen kapta a szükséges pénzt is, csak formailag tartozott a svéd nagykövetséghez. A szovjet elhárító szervek – nem teljesen alaptalanul – feltételezték, hogy a WRB emberei kapcsolatban vannak az amerikai titkosszolgálattal is.⁸⁷² Mikó és Bondor pedig a nyilas Fővezérsgé Különleges (szabotázzsal és hírszerzéssel foglalkozó) Csoportját vezette. Ezek a tények már önmagukban elegendőek voltak a sztálinista Szovjetunióban ahhoz, hogy a gyanúsítottak a legszigorúbb elbánásban részesüljenek. A sztálinizmus csálhatatlan velejárójaként a szovjet katonák nemcsak az idegenekkel, egymással szemben is bizalmatlanok voltak, és egymást állandóan ellenőrizték. Bizalmatlanságuk határtalan voltára jellemző, hogy még a kommunista párt több fegyveres ellenállóját is letartóztatták, a cionista ellenállókat pedig németeknek való kémkedéssel gyanúsították.⁸⁷³

A legrosszabbul azok jártak, akikről kiderült, hogy valamilyen katonai egységnél a kémelhárítás–felderítés volt a feladatuk, vagy éppen államügyészek voltak. „Mindenki gyanús volt, s bárkit elfogtak, a noteszában talált összes ismerőseit, barátait, rokonait, adósait, üzletfeleit letartóztatták. Minden exportőrben kémet gyanítottak, különös előszeretettel kutattak irataik között: jaj volt annak a polgárnak, aki valamilyen ok miatt egy exportvállalat dossziéjában szerepelt: akár tisztet viselő, szakértő, érdeklődő, ügyvéd vagy ajánlattevő volt, a frontbörtönbe zárták.”⁸⁷⁴ Ezen állások és kapcsolatok szovjet értelmezés szerint már eleve a legsúlyosabb bűnökkel társultak – ami a saját totális rendszerükben igaz is volt!

A Wallenberg-ügy még jóval a háború után is szedte áldozatait: 1952-ben Budapesten cionista kirakatpert készítettek elő, párhuzamosan a moszkvai „zsidó orvosok perével”. A pokoli terv szerint a pesti gettó vezetői és az embermentés szervezői lettek volna Wallenberg „gyilkosai”. Több száz embert le is tartóztattak, többen szereztek a vallatások során soha be nem gyógyuló sebeket. A kínzások következményeibe 1954. február 25-én belehalt Domonkos Miksa, az üldözöttek mentésének egyik hőse is. Csak Sztálin halálának volt köszönhető, hogy a moszkvaihoz hasonlóan, a budapesti cionista per sem fejeződött be.⁸⁷⁵

A diplomáciai testülethez való tartozás sem jelentett sokat, mint ahogyan azt Carl Lutz, budapesti svájci ügyvivő is tapasztalhatta: „Röviddel Budapest elfoglalása után az angol követség romjai közt minket is elkapott az orosz szoldateszka. Egy tiszt a követség autóját követelte, melyek közül több nem volt vezethető állapotban, mire 5 percet adott arra, hogy a hiányzó „alkatrészt” szerezzem be. Ezután előhúzta pisztolyát, és miközben rohant utánam a pincébe, lövéseket adott le rám. Alig tudtam elérni a légópince vészkijáratát. Ezután 10 éjjelen és napon át zaklattak és raboltak ki részem katonák.”⁸⁷⁶

„A svájci követség vezetőjét, Feller urat és irodavezetőjét Mayer urat a GPU [valójában az NKVD, amibe a GPU 1934-ben beolvadt, U. K.] röviddel az oroszok bejövétele után letartóztatta. Azóta senki sem hallott róluk semmit. (...) A követség helyiségeit négy alkalommal fosztották ki. Az egyik ilyen alkalommal egy orosz kötelet hurkolt az egyik követségi alkalmazott, Ember úr nyakába, hogy így kényszerítse őt a hivatal széfje kulcsának átadására. Amikor ennek ellenére sem volt hajlandó, meghúzták a nyakán a kötelet, amíg el nem vesztette eszméletét. Ekkor kivették a kulcsot a zsebéből, kirámolták a széfet és a több milliós letéteket magukkal vitték. (...) A svéd követség egy nagy széfjét, melyet a nácik hiába próbáltak eltávolítani, az oroszok egész tartalmával együtt elvitték. Ennek az ügynek diplomáciai következménye lesz, mert a svédek tiltakozni szándékoznak Oroszországnál,”⁸⁷⁷ számolt be a svájci követség sorsáról és az ott elhelyezett zsidó vagyon pusztulásáról a követség jelentése.

A győztes jogán Malinovszkij marsall háromnapos szabad rablást engedélyezett csapatainak a győzelem örömeire. Ezt bizonyítja az amerikai OSS titkosszolgálat jelentése,⁸⁷⁸ valamint néhány jóindulatú szovjet tiszt megnyilatkozása is, akik magyar ismerőseiket figyelmeztették az elkövetkezendőkre.⁸⁷⁹ A szabad rablásba beletartozott a lakosság elhurcolása, prostitúcióra kényszerítése is: a nekik tetsző nőket gyakran csak két hét múlva engedték vissza egyes szovjet parancsnokságok.⁸⁸⁰ A harcok alatt több ízben fegyvertelen lakosokat élőpajzsként hajtottak maguk előtt szovjet katonák.⁸⁸¹

A szovjet megszállás alatt intézményes méreteket öltött a főváros kifosztása. Ennek esett áldozatul a Margitsziget szállodáinak teljes berendezése és számos közterületi szobor. A borpincéiről híres Budafokon kétszer egymás után is le kellett váltani a szovjet kerületi parancsnokokat és politikai helyetteseiket, mert – az ingyenes alkohol hatására – már olyan visszaéléseket követtek el, ami a legfelsőbb parancsnokságnak is feltűnt.⁸⁸²

Idegen hadseregek megjelenése előtt az előrelátó lakosok mindenütt kiengedték a hordókból a bort, mivel köztudott volt, hogy a részeg ember kiszámíthatatlan. A pincék talaja azonban sokszor nem tudta felszívni a nagy mennyiséget. Egyes helyeken 40 centiméter magasan állt a bor. A megszállók itták, majd beleültek, fürödtek a borban. Deseő László emlékei szerint egy ilyen budafoki pincében a bor elszivárgása után mintegy húsz, borba fulladt szovjet hullát találtak.

A már említett svájci követség 1945. márciusi jelentésében részletesen ismertette a „felszabadítók” módszereit: „A fosztogatás általános és alapos volt, de nem mindig módszeres. Megtörtént például, hogy egy férfinak elvitték az összes nadrágját, de meghagyták a zakóit. Voltak kis csoportok, amelyek az értéktárgyakra szakosodtak és mágneses detektorokkal kutattak arany, ezüst és egyéb fémek után. Idomított kutyaikat is használták. (...) A bútorokat és nagyobb műtárgyakat, amelyeket nem lehetett elvinni, gyakran egyszerűen elpusztították. Sok esetben a fosztogatás után fel is gyújtották az otthonokat, teljes pusztulást okozva ezzel. (...)

Ma a magyar rendőrség felügyel a közrendre. De orosz katonák gyakran megállítanak járőreket és megszabadítják őket zsebeik tartalmától, főleg óráktól, készpénztől, sőt még személyes okmányaitól is.

(...) A bizonytalanságot még csak fokozza az az orosz gyakorlat, hogy a szükséges közmunkákhoz egyszerűen úgy biztosítják a munkaerőt, hogy megállítanak embereket az utcán vagy átkutatnak háztömböket és onnan viszik el munkára az embereket. (Kezdetben mindenkivel szemben így jártak el. Később csak a hatvan évnél fiatalabb férfiak és a negyven évnél fiatalabb nők esetében.) Ezekkel az eszközökkel ezreket és ezreket kényszerítettek munkára vidéken és magában Budapesten is. Ezek az emberek egy idő után rendszerint hazatérnek, de soha nincs lehetőségük arra, hogy hollétüket közöljék hozzátartozóikkal. Például a jelenlegi közmunkaügyi minisztert, gróf Teleki Gézát, és Budapest egyik polgármesterét előzetes értesítés nélkül elvitték munkára és csak két nap múlva találtak rájuk, amikor egy orosz tiszt, akivel tudtak beszélni, végül is szabadon engedte őket. Esterházy Pál hercegre egy temetőben találtak rá, amint éppen döglött lovakat hantolt el. Gödöllő közelében nagy koncentrációs tábor létesült, ahol mintegy 40 000 internáltat őriznek, és onnan ismeretlen céllal kelet felé deportálják őket. Ismeretes, hogy ezek az internáltak nagyon kevés élelmet kapnak, hacsak alá nem írják, hogy önként jelentkeznek a Vörös Hadseregbe, vagy szerződést írnak alá oroszországi munkavállalásra.”⁸⁸³

A közmunkát az oroszok igen tágan értelmezték. „Ha tehát valamilyen katonai munkát kellett elvégezni, ágyút állásba vontatni, bedöglött autót út közepéről félrehúzni, vagy valamely kiürített raktár készleteit kocsira rakni, az orosz egyszerűen megállította a járőreket, és munkára hajtotta őket. Ugyanígy cselekedett az orosz, ha ki kellett takarítani valamelyik házat egy orosz parancsnokság számára. Az utcán elfogott robotosokat néha fél óráig dolgoztatták, de néha fél napig is ott tartották őket. Enni vagy adtak nekik, vagy nem, ahogy éppen eszükbe jutott.”⁸⁸⁴ Különösen nagyobb forgalmú útkeresztezéseknél, hidaknál fogdosták előszeretettel a robotosokat. Voltak különösen veszélyes pontjai a városnak: az Anker palota előtti sarok, a Kossuth Lajos utca és Múzeum körút sarka, a Nagykörút és Rákóczi út kereszteződése és a hidak feljárói. Az átkelőhelyeknél gyakori trükk volt, hogy kihirdették, csak százas csoportokban engedik át az embereket. A gyors átkelés reményében mindenki sietett az első százas csoportba kerülni, mely átkelés helyett aztán törmeléket hordhatott. A kor keserű humora mutatkozott meg abban, ahogyan a kommunista Szabad Nép rikkanca figyelmeztette a járőreket: „Szabad Nép!, Szabad Nép!... A sarkon vigyázzanak. Ott a davajok fogdossák az embereket!”⁸⁸⁵

Malinovszkij marsall február folyamán mintegy 50 000 férfit fogdosztatott össze,⁸⁸⁶

68. kép. Szovjet katonák hadifogságba hajtják a rendőröket

hogy produkálni tudja a szovjet főparancsnokságnak jelentett 110 000 hadifoglyot. Az egyenruhás testületek tagjait, rendőröket, postásokat, tűzoltókat eleve hadifogolyoknak nyilvánították, de a Budai Önkéntes Ezred katonái közül is többen áldozatul estek szovjet tisztek hadifogolygyűjtő szenvedélyének. Mivel ez sem volt elég, először a német nevűeket fogdosták össze a polgármesteri hivatalok nyilvántartásai alapján, majd azok elfogytával az utcákról töltötték fel a fogolytranszportokat – esetenként korábbi üldözötteket is elhurcolva. Gödöllő, Cegléd, Jászberény és Baja voltak a leg hírhedtebb gyűjtőtáborok. A fogolyszerzésnek gyakran pár napos közmunkával és igazolással hitegetett, vagy valamelyik utcasarkon menetoszlopba állított emberek estek áldozatul. Szökés esetén a létszámot az adott hely lakosságából pótolták. Kovács Imre így emlékezett a gödöllői hadifogolytáborra: *„Átbukdácsoltunk a vasúti síneken, és elénk tárult a nagyszerű gimnázium három vagy négy emeletes épüle cso portja, kettős drótkerítéssel körülvéve. A drótkerítésen kívül és belül örök cirkáltak, állandóan ordítottak és lövöldöztek. A dróthuzalok előtt hatalmas csoportban gyerekek, asszonyok és öregek álltak és kiabáltak befelé, a kerítés mögöl ijesztő árnyak integtek, válaszoltak. Az örök mindent elkövettek, hogy távoltartsák az érdeklődőket, a merészebbeket riasztó lövésekkel figyelmeztették. (...) Valóban azt lehetett hinni, hogy egész Budapest ott szorong előttünk. Bundás, előkelő mozgású és tartású, de már lestrapált és lezuillott urak mellett villamoskalauzok, utcaseprők, postások és rendőrök topogtak az udvaron. (...) A táborparancsnokság valamiért mindig számba vette az embereket, nevek röpködtek a levegőben, káromkodás, szitkozódás hallatszott.”*⁸⁸⁷

A Budapesten és környékén elfogott magyaroknak csupán kis része volt olyan, aki ténylegesen hadifogoly lett volna tekinthető. A civil lakosság szovjetek általi elhurcolása oly méreteket öltött, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisz-

tere, Gyöngyösi János személyesen kérte a deportálások leállítását Vorosilov marsalltól, a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökétől.

Sztálin 1944. december 16-án elrendelte a „német származású” állampolgárok kényszermunkára deportálását Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország és Szlovákia területéről. A 17–45 év közötti férfiakat és a 18–30 év közötti nőket, akiknek német hanzgású neve volt, vagy a berendezkedő hatóságok németnek minősítettek, érintett a deportálás, melynek jogtalanságát mi sem érzékelteti jobban, mint az a tény, hogy a deportáltak jó része a Szovjetunióval szövetséges állam polgára volt (Románia, Bulgária, Jugoszlávia), leszámítva azt, hogy az érintettek kiválogatása faji alapon történt. Február 22-ig származásuk miatt 61 375 férfit és 51 105 nőt deportáltak. Az elhurcoltaknak három-öt évig szénbányákban és a nehéziparban kellett dolgozniuk.* A deportálások február 22. után is folytatódtak, az elpusztultak száma ismeretlen.

Egy túlbuzgó félszemű szovjet őrmester a civil lakosok mellett a SZEB (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) angol és amerikai tagját is deportáltatni akarta, akiket az utcán fogott el. A két delegátnak órákon keresztül kellett vasalkatrészeket rakodniuk egy pályaudvaron, és csak az mentette meg őket, hogy aznapra éppen Csernyisov vezérőrnaggyal, a szovjet városparancsnokkal volt megbeszélésük, aki személyesen indult keresésükre és rájuk is talált. *„Hogy mit beszéltek egymással, nem hallottam. Majd a tábornok ordítva hívta a félszemű katonát. (...) Korbáccsal verte, és amikor összeesett, megrugdosta. Hordágyon vitték el.”***

Gyakori volt, hogy a még lakható néhány házat szovjet csapatok szállták meg, akik csak hónapok múlva távoztak onnét. Ez alatt az idő alatt a háziak gyakran csak koldulni járhattak házuk kertjébe, ahol a győztesek megengedték, hogy az általuk szétzúzott és kidobált tárgyak szemetében guberáljanak:

„Az oroszok több mint fél évig laktak a villában. Ez idő alatt még csak a sítet sem hordták ki a rommá lőtt szobákból. Amikor nyár végén, teljesen váratlanul 'kiköltöztek', döbbenetes kép fogadott bennünket. Gyakorlatilag mindent elvittek, amit időközben fel nem fűtöttek, vagy a bombakráterekbe nem dobáltak. Zongorát, festményt, bútort, szőnyeget, – már amit nem vágtak fel lőtakarónak, vagy teherautó 'függönyrojtjának', maradéktalanul elvitték. Elvittek továbbá 13 ajtót és összesen 72 ablakkeretet.

(...) Valamennyi helyiségben méter magasan álltak Nagypapa könyvtárának maradványai: egy kupac emberi ürülék, egy kinyitott könyv ráhelyezve, majd egy újabb kupac, és egy újabb könyv, és így tovább, ... olyan magasságig, ami számunkra már egyszerűen 'kényelmi szempontból' is érthetetlen volt. A könyvekből természetesen marokszámra kitépve a 'tevékenységhez' szükséges lapok... Ezek a tornyok, elviselhetetlen bűzt árasztva, felhőkarcolóként díszlegtek egymás mellett.”⁸⁸⁸

A szovjet katonai szervek brutálisan megtoroltak minden ellenük irányuló akciót. Amikor például február elején a Halmi út egyik emeletéről egy nyilas orvlövész lelőtt egy orosz tiszte, megtorlásul az utcában az összes férfit összeszedték és a Sósfürdő utca parkjában az odacsődített környékbeliék előtt „figyelmeztetésül” agyonlőtték.⁸⁸⁹

Buda elfoglalása után tömeges kivégzésekre került sor a Margit körüti fogház udvarán, a Széna és a Töröckő téren.⁸⁹⁰

* Günter Klein: Im Lichte sowjetischer Quellen. Die Deportation Deutscher aus Rumänien zur Zwangsarbeit in die UdSSR 1945. In: Süddeutsche Vierteljahresblätter, 2/1998, 153–157.o.

** Csongrádi András levele a szerző birtokában.

6.7.2. A fosztogatások és megerőszakolások

Amit az ottani állapotokról elmondott, az nem más, mint a földre telepített pokol. A nők 70%-a 12 éves leányoktól 9 hónapos áldott állapotban lévő asszonyokig megbecstelenítve, a férfiak nagy része elhurcolva, minden lakás kifosztva, a város templomaival együtt romokban, éttermekben, üzletekben lovak, az utcán, temetőekben, kifosztott üzletekben temetetlen holtak ezrei, a pincékben kiéhezett, félig megtévelyodott emberek, akik a többnapos elhullt lovakból vagdálnak maguknak húsdarabokat megevéssre stb. Ilyen lehetett Jeruzsálemben, amikor Jeremiás próféta elmondta fölötté siralmait.⁸⁹¹ (Grósz József püspök)

A szovjet katonák viselkedése Budapesten sokak számára máig is élő emlék. A győztesek viselkedése nagyon eltérő következményekkel járt: sokak számára az életet és a felszabadulást, sokaknak a pusztá megszabadulást a nyilasoktól, de sokaknak a tömegsírt, megerőszakolást, Szibériát jelentette – és legnagyobbbrészt nem azoknak, akiket közvetlen politikai vagy egyéb felelősség terhelte.

A fosztogatásokban, erőszakoskodásokban a legrosszabb a lakosság teljes kiszolgáltatottsága és védtelensége lehetett. Bár az ostrom alatt sokkal nagyobb volt az életveszély, ezt bizonyos szempontból mégis könnyebben viselték el, mint az azt követő létbizonytalanságot. Arra már az 1944-es nyári bombázások óta mindenki fel lehetett készülve, hogy a háború civilek közül is szedi áldozatait, de a „felszabadulással” közvetlenül járó teljes jog- és létbizonytalanságra – a nyilas propaganda ellenére, illetve éppen a hazugnak tartott propaganda miatt – a lakosság jelentős része igazából nem számított. A kilengések mértéke a városon belül is igen változó volt – különösen azok a részek, ahol hamar átment a front, viszonylag könnyen átestek a megszabaduláson. Ezért sokan különösebb atrocitások nélkül éltek meg az oroszok bejövetelét. A Vörös Hadsereg önkényeskedéseitől leginkább a legutolsó időpontig védekező területek lakói szenvedtek. Budán, azon belül is elsősorban a Gellért-hegy, Vár, Rózsadomb környékén még 1945. március elején sem állt helyre a biztonság és a rend. Ezeken a területeken a kóborló katonák, a segítségül hívott járőrök és magyar tolmácsaik, orosz szökevények és néha magyar bűnözők szinte minden házat többször is kifosztottak. Ellenállni senki sem mert, legkevésbé a férfiak. Faragó Ödönné, aki a Logodi utcában lakott, folyamatosan naplót vezetett az ostrom közben, egészen addig, amíg a frontcsapatok utáni második szovjet hullám el nem kezdte az erőszakoskodásokat:

„Egy héttig nem tudtam írni. Ez a hét olyan volt, mint a pokol! Kimondhatatlan hogy mikén mentünk keresztül. Ha most hallunk egy orosz, remeg a térdünk. Összekulcsoljuk kezeinket és kérjük a jó Istent, adja hogy tovább menjen. Semmink sincs! Ruha, fehérnemű, élelem, ital, mindent elvittek. Éjjel-nappal talpon voltunk és remegtünk. A héthetes ostrom egy játék volt ehhez a háromhetes kínszenvedéshez képest, amit az ostrom után kellett végigszenvednünk.”⁸⁹²

Gerlóczy Sári családja az ostromot a Krisztina krt. 17. számú házban élte át. Az egész épület a család tulajdonában volt, anyagi viszonyaikat jellemezte, hogy a 13 éves lány 1944 karácsonyán 100 kötetet kapott ajándékba. 1944 január végén a szovjet csapatok ezt a házat is elfoglalták, és több mint egy héten át ez lett az első vonal. A pincébe menekült család Sárít és nem sokkal idősebb nővérét az ott tárolt szén alá rejtette el, tartva az atrocitásoktól. Ezek be is következtek: a rejtékhelytől néhány méterre anyját tizenkétszer, nagynénjét hússzor erőszakolták meg egy hét alatt a felső emeletekről pihenőbe a pincébe lejáró szovjet katonák. Az elszenvedett borzalmak hatására a család végül úgy döntött, elmenekül, bár a frontvonalból történő hátraszökés nem volt kockázatmentes és ezt nehezítette az is, hogy Sári nővére csípőficama miatt

nem is tudott futni. A család összes megmaradt vagyonát egy mackóba bevarrt arany ékszerek képviselték, minden egyéb tárgyakat elrabolták, de amúgy sem vihettek volna el semmit az óvóhelyről. Február első napjaiban ezzel a mackóval menekültek ki a házból hátrafelé a Városmajor irányába, miközben a sötétben, amelyet néha világító gyertyák szakítottak meg, folyamatosan lőttek körülöttük. Végül a Hűvösvölgyben egy ismerős család fogadta be őket.

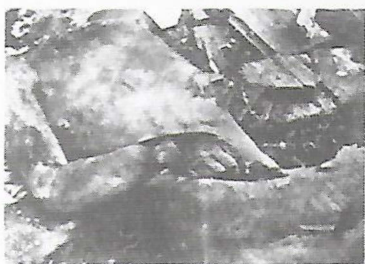
A pesti oldalon egy ötvenkét lakásos bérházban mindez „humánusabban” játszódott le. Itt komoly harcok nem voltak, és a pincébe benyitó szovjet tiszt franciául közölte a lakókkal, hogy „öt nő kell” akikért egy óra múlva visszajön. Hogy kik legyenek a választottak, az őt nem érdekli, beszéljék meg egymással a lakók, de ha egy óra múlva nem lesz meg az öt önként jelentkező, akkor az egész háznak retorzióval kell számolnia.

Csak sejthetjük, hogy távozása után a pincébe zárt lakóközösségben milyen indulatok szabadulhattak el. Az eset szemtanúja szerint elsősorban a férj nélküli vagy egyedülálló nők, különösen a cseléd lányok lettek kipécézve a többség által. A történet szörnyű folytatásaként az a gyűlölet, amellyel őket kitagadták, akkor sem szűnt meg, amikor a szerencsétlenek több nap után, meglehetősen rossz állapotban visszatértek otthonukba. A háziak „lekurválták” őket, úgy, hogy mindegyikük hamarosan el is menekült a helyszínről.*

Az ostrom alatt és utána elsősorban az asszonyok gondoskodtak a családjaikról, gyakran életük kockáztatása mellett vizet hoztak, sorban álltak, ellátták a betegeket, megvédték családtagjaikat, vagy akár oda is adták magukat, csak hogy lányukat megvédjék. A férfiak nagy része nem mert előjönni a pincéből – az ostrom alatt azért, nehogy a nyilasok, utána meg azért, nehogy az oroszok hurcolják el őket. Megkockáztatjuk azonban azt az állítást is, hogy a kialakult krízishelyzetekben sok nő egyszerűen bátrabb volt – pedig volt annyi veszténivalója, mint a férfiaknak. Több esetet ismerünk, amikor a háziak szembeszálltak a betolakodókkal – általában a család nőtagjai tették ezt, gyakran életükkel fizetve bátorságukért. A svájci követség már idézett jelentésében így számolt be a megerőszkolásokról: *„A nők elleni erőszak okozza a legnagyobb szenvedést a magyar lakosságnak. Ezek az erőszakoskodások annyira általánosak – tízévestől hetvenéves korig – hogy csak kevés nő kerül el ezt a sorsot Magyarországon. A nők elleni erőszak olykor hihetetlen brutalitással történik. Sok nő inkább az öngyilkosságot választja, csak hogy elkerülje a szörnyűségeket. Még most is, amikor a rend már többé-kevésbé helyreállt, megtörténik, hogy orosz katonák kifigyelik azokat a helyeket, ahol nők laknak, éjnek idején rájuk törnek és mindenkit leütnek, aki ellenszegül nekik. A nőket általában nem ölik meg, de órákon, ha ugyan nem napokon át fogva tartják, mielőtt elengednék őket. A nyomorúságot még csak növeli az a szomorú tény, hogy az orosz katonák közt sok a beteg és Magyarországon teljességgel hiányoznak a gyógyszerek. Tudnak olyan esetekről is, ahol a Vörös Hadseregben vagy az orosz rendőrségnél szolgáló orosz nők követtek el nemi erőszakot. Ezek a nők súlyosan bántalmaztak férfiakat, akik nem voltak hajlandók kielégíteni vágyaikat.”*⁸⁹³

Kiszámíthatatlan volt a fosztogatók reakciója. Volt, amikor a családtagokat agyonlőtték, máskor viszont játszani kezdtek a talált gyermekvasúttal, és békésen távoztak. A lassú konszolidálódásra érzékletes példa, ami 1945. december 9-én, tehát egy évvel a város elfoglalása után a Skerlanitz családdal történt: fosztogató orosz katonák betörttek egy házba és a bent lakó hat családtag szeme láttára elkezdték összezsomagolni a nekik tetsző tárgyakat. Amikor az egyik gyerek inzulinját is zsebre akarták rakni,

* Árvai Rezsóné közlése a szerzővel

A lelőttakozott jobbkar. A kézfejet megvizsgálták. „Szatinkesztő”

Pestszentimren a bolsevista katonák a város órásmesterétől órákat követeltek. Kis üzletében csak három óra volt rakáson. azokat mind odaadta. A bolsevistáknak még több kellett. Pórára vaskörítettek, mindkét kezét és lábát, mellét letornázták, majd forró vízbe áztatták. Hogy vallomásra kényszerítsék, jobbkezéről, ballábjáról és bal melléről lenyúzták a bőrt. A szerencsétlennek nem volt mit bevalania. Erre közvetlen közelről löbelőttek, úgyhogy feje teljesen szétroncsolódt. A hullát otthagyták a ház udvarán.

A halott katonáról, megvizsgált mellet és jobbkezéről. „Szatinkesztő”

Az áldozat meggyőződési ballába. „Szatinkesztő”

Ezek a képek, amelyeket Róka Ferenc fényképész készített, hitelesen bizonyítják a bolsevisták állati kegyetlenségét.

**Csak végsőkéig el-
szánt harc menthet
meg bennünket és
gyermekünket
ugyanettől
a sorstól!**

69. kép. A szovjetek által meggyilkolt pestszentimrei órásmesterről készült nyilas plakát

az apa összerakta a kezét és könyörögni kezdett – ne tegyék ezt, mert különben fia meghal. A fosztogatók vezetője (rendfokozata alapján tiszt) erre agyonlőtte az apát. Ezek után a többiek is minden élő alakra lövöldözni kezdtek, majd elmenekültek. Csak két gyerek élte túl a tragédiát, másnap az NKVD belügyi alakulata fejezte be a lakás előző nap félbeszakadt kifosztását.⁸⁹⁴

A rablások még a szovjet városparancsnokságot sem kímélték, Ivan Tyerentyevics Zamercev altábornagy kocsiját is ellopták, mialatt színlelt előadást hallgatott.

Kishont Ferenc, a későbbi híres izraeli humorista Budapesten élte meg az ostromot és a Vörös Hadsereget:

„Azt hittük, hogy azok, akik a gigantikus nemzetiszocialista hadigépezetet legyőzték, katonai szempontból fölényben vannak. De akiket mi megismertünk, mindannyian tehetséges feketézők és szenvedélyes rongyszedők voltak csupán. A megszállt területek tarka viseleteiben jártak. Némelyikük babakocsit húzott maga után, roskadásig megrakva a rablóhadjáratokon szerzett zsákmánnyal.”⁸⁹⁵

A Magyar Királyi Rendőrség rendészeti osztályának 1945. február 7-én kelt jelentése érzékletes képet fest a szovjet katonákról: „A szovjet bevonulása után először a házakban órák, ékszer, keménykalapot, cilindert, sétatálcát, sztaniolpapírokat és más csecse-becséket vitt el. (...) Több helyen előfordult, hogy magyar nők szoros barátságot kötöttek szovjet katonákkal, és ezekhez úgy élelmet mint más tárgyakat tömegével hordtak a szovjet katonák. Ez leginkább akkor lett nyilvánvaló, amikor (...) kihirdették, hogy mindenki, akinek idegen holmi van a tulajdonában, vigye vissza a gyűjtőhelyére. (...) A Vörös Hadsereg felszerelése és ruházata teljesen kifogástalan. Kiküldött detektívünk a szovjet hullákon csak bakancsot és csizmákat látott, amelyek magyar eredetűek voltak. (...) Órákat, tükröket, és átlag minden fényes tárgyat nagy szeretettel gyűjtenek, a gyűjtött holmik értékét nem ismerik, az órákat

kezelni, vagy felhúzni legnagyobb része nem tudja. Előszeretettel hallgatják a Wekker óra csengetését, valamint az órák ketyegését. (...) Étkezésük a kiküldött detektív értesülése szerint teljesen vademberi volt. Evőeszközt nem használtak, az edényeket, konyhafelszerelést mint teljesen felesleges holmikat összetörték és szétdobálták.

Katonai fegyelem náluk ismeretlen fogalom. A tisztjük rendelkezésével szemben legtöbb esetben szembehelyezkednek. Semmi tiszteletet nem adnak meg nekik, előlük az élelmet elveszik. A harcot már unják. Sok közöttük a katonaszökevény. A szovjet parancsnokság szabadságra nem engedi őket, levélírást nem engedélyez, otthonukról csak központilag kapnak értesítést. Ezek az értesítések csapatonként 10-15 személynek szoktak jönni, amikben arról értesítik őket, hogy a hozzátartozóikkal a magyar és német katonák milyen kegyetlenkedéseket követtek el, és hogyan végezték ki őket. Ezeket a leveleket egymásnak megmutogatják és ilyen értesítés után a Vörös Hadsereg bosszúból pusztítja úgy a polgári lakosságot, mint annak holmiját.

Kiküldött detektívünk értesülése szerint a szovjet katona józan állapotban a gyereket nem bántja. Több esetben figyelték meg, hogy ha őrizetlen gyermeket talált a szovjet katona, azt felvette, dédelgette és játszott vele. Átlag sok asszony becsületét mentette meg siránkozó kis gyermeke.⁸⁹⁶

A kőbányai kommunisták a következőket jegyezték fel 1945. februári beadványukban: „Évtizedek óta úgy nézett a világ proletariátusa Moszkva felé, mint a tudatlan munkás Krisztusra. Onnan várt segítséget, hogy a ... fasiszta vandalizmus állati tetteitől megszabadulhasson.

Hosszú, kínos üldöztetés után jött a dicső, várva-várt Vörös Hadsereg, de milyen Vörös Hadsereg?

Budapest felszabadítását illetőleg... Kőbánya volt az a hely, ahová január 2-án néhez harcok árán bejutott a felszabadító Vörös Hadsereg. Házról-házra, törve, zúzva, pusztítva maga után mindent. Nem azért történt ez a pusztítás, mintha ezek az évtizedes bér-rabszolgák otthonában lévő rongy és bútordarabok között fasiszták védték volna magukat, mert Kőbánya munkásságának csak csekély része volt németbarát és nem tűrte meg a náciakat, hanem az esztét, fékét vesztett vad gyűlölet tombolása nyilvánult meg. Anyákat gyermekeik, férjeik szeme láttára erőszakoltak meg részeg katonák, fiatal, 12 évtől felfelé lévő korban levő fiatal lányokon az apáiktól, anyáiktól elhurcolva 10-15 katona is keresztülment, sok esetben nemibetegséget is oltva beléjük. Az első csapat után újabbak jöttek, csinálva elődeik művét, és a már nemibeteg nőket a legszívfacsaróbb könyörgésük dacára újra meg újra elővették és a Vörös Hadsereg kitermelte a tömegfertőzést a magyar nők rovására. Több elvtárs az életével lakolt, mert felesége és leányai védelmére kelt...

Az üzemekben szörnyű állapot van. Orosz katonatisztek a leghetetlenebb állapotokat teremtették, mert a felállított üzemi bizottsági tagokat, kik közül sok a kommunista párttag, semmiibe sem veszik. A munkások éhgyomorral napi egyszeri borsó, vagy babebéd mellett 3 pengős órabérért dolgoznak (...) A volt fasiszta igazgatókat többre becsülik. Ezeknek több a becsületük, mint az üzemi bizottsági tagoknak, mert nőkkel szolgálják ki az orosz tiszteket... Az orosz katonák által történt rablások ... még mindig napirenden vannak. (...) Tudjuk, hogy a hadsereg intelligens személyei kommunisták, de ha hozzájuk panasszal fordulunk, dührohamot kapnak, és le akarják lőni az embert, és azzal érvel mind, hogy 'ti mit csináltatok a Szovjetunióban? Nemcsak hogy szemünk előtt gyaláztátok meg feleségeinket, de ráadásul utána agyonvertétek a gyerekeikkel együtt, és felgyújtottátok falvainkat, városainkat földig romboltátok'. Mi azt tudjuk, hogy a magyar kapitalizmus kitermelte a maga szadista barmait (...) De azt nem tudjuk, hogy a szibériai katona miért érvel ezzel és minden orosz katona, hogy az ő gyermekét is agyonverték, mikor a német fasizmus álmát, az

Urált sem érték el a villámháborúnak csúfolt fasiszta támadások, nemhogy Szibériát. Így nem lehet egy dicstelen jelenséget elkendőzni, egy olyan államban mint a szovjet állam. (...) Hiába éltetjük a plakátokon, a párthban, a gyárban és mindenhol a Vörös Hadsereget, mikor az apáknak a fiait, kiknek sikerült a Szálasi-féle vad kényszer alól megszökni, azokat az orosz katonák hajtják végig az országutakon, baromi módra, több helyen egy-egy hullát hagyva maguk után. (...) A vidékre kiküldött elvtársak a földfelosztás propagálásánál azt kapják a paraszttól, hogy mit ér a földdel, mikor az oroszok elvitték a lovakat a mezőről, a földet pedig az orrával nem tudja feltúrni. Ha ezek megszűnnek, ez minden erőltetett propagandán túlszesh, és a magyar dolgozók úgy nézik majd a vörös katonát, mint egy Istent."⁸⁹⁷

Nem jártak jobban a Buda környéki falvak sem. A bicskei kommunista alapszervezet 1945 tavaszán levélben fordult a Magyar Kommunista Párt vezetéséhez az elviselhetetlen állapotok miatt: „... annak ellenére, hogy a front már tőlünk nagyon messze van, Bicske község még sokkal rosszabb helyzetben van, mint akkor, amikor 9 hétig [decembertől februárig a felmentő kísérletek idején, U. K.] ki voltunk lakoltatva községünkben. Nem elég, hogy teljesen ki vagyunk rabolva, hanem még ma is napirenden van, hogy kőborló katonák lopnak, rabolnak. Békében volt több mint 1000 lovunk, most van 30, de ebből is nap mint nap rabolnak a kőborló katonák. (...) A nép rettegésben él, mert (...) a nőkkel a legszemtelenebbül viselkednek. (...) A nép bizalma a párt iránt napról napra csökken.”⁸⁹⁸

Piliszentkereszt az egyik legtöbbet szenvedett frontközeli falu volt, a felmentési kísérletek idején kétszer is (január 11-én és 13-án) gazdát cserélt. Az ott történeteket részletesen feljegyezte a helybeli pap temploma historia domusába: „1945. január 6-ig elég nyugalmas állapotok voltak, bár nagyon raboltak és fosztogattak a katonák. Még a tisztek is. Engem ezen idő alatt háromszor fosztottak ki egy tiszt vezetésével, és kétszer ki is akartak végezni. (...) Január 6-tól 11-ig a GPU szinte szünet nélkül faggatott, és kétszer hátulról (ijesztő szándékkal) géppisztolysortűzet vezényelt rám. (...) Eddig a tányéraknáknak 13 halálos és 87 súlyos, ill. kevésbé súlyos sebesültje van. [A falunak kb. 950 lakosa volt, U. K.] (...) Nekünk kell a megtalált aknákat megsemmisíteni. Eddig sok száz aknát hatástalanítottunk. Négy férfit az oroszok agyonlőttek. (...) Az oroszok két hétig tanyáztak a templomban. Az Oltáriszentséget, miután feltörték a tabernákulumot, a padlóra szórták. A lakásomról és máshonnan összehordott matracokból az oltár előtt ágyat készítettek, és itt becselenítették meg a lányokat és asszonyokat. A mellékhelyiségeket is asztalnak használták. A tabernákulum pedig lekvár-, zsír-, szalonna- stb. tároló szekrényre lett. Az orgonát tönkretették, mert rajta tánczenét játszottak a mulatozások alatt. A miseruhákat vékony csíkokra szaggatták. A ministránsruhából, palástokból sapkadíszeket, katonajelzéseket és nadrágokba csíkokat varrtak. A kelyheket szétcsavarták, miután jókat ittak belőlük. (...) E sok kár ellenére azonban mégis van valamink. Híveim sok mindent visszaloptak a tolvaj katonáktól. (...)

Azért akartak kivégezni, mert szerintük ‘burzsuj’ vagyok, van telefonom és rádióm, továbbá tudok németül és kémkedem a németeknek. (...) Lakásomat az oroszok teljesen kifosztották. Mindent elvittek. Azt hiszem, a tatárjárás ehhez képest paradicsomi állapot lehetett. A bútorom 80%-a a múlté. Eltűzelték. Semmim sem maradt. Koldulnom kell, hogy meg tudjak élni.”⁸⁹⁹

Több helyen, mint például a Rimamurány-Salgótarján-i Vasmű óvóhelyén intézményszerűen néhány könnyebb fajsúlyú hölgyet szerződtettek, és ha az oroszok nőket követeltek, ezek állottak rendelkezésükre, másutt a cselédek vagy anyák áldozták fel magukat lányukért. Minden nő idősebbnek próbált látszani, ezért sokan öltözködéssel, arcuk összemázolásával, betegségek színlelésével változtatták el külsejüket.

Magyarországon még nem készült statisztika arról, hogy a női lakosság hány szá-

70. kép. Elgyötört arcú nő a hadifoglyok közt, egy szál katonakabátban

zaléka esett erőszak áldozatául. Polcz Alaine megrendítő részletességgel írja le a nők háború utáni kiszolgáltatottságát.⁹⁰⁰ Zamercev altábornagy Tóth Sándornak 1800 Budapesten megerőszakolt nőt említett, de ez nyilván csak töredéke az összes esetnek. A probléma súlyosságát jelzi, hogy még Rákosi Mátyás is interveniált a szovjet hatóságoknál a megerőszakolások miatt. (Statisztikailag megalapozott becslések szerint csak Németországban kétfélmillió nőt erőszakoltak meg, és mintegy 60 ezer gyerek született ilyen kapcsolatból.⁹⁰¹ Berlinben az 1 400 000 női lakos közül minimum 110 ezer nőt erőszakoltak meg, és ezek közül minimum 1156 szülte meg gyermekét.⁹⁰²) A megerőszakolások számát tovább növeli, hogy a statisztika nem tartalmazza a megerőszakolásba belehaltak számát, valamint azt sem mutatja ki, ha valakit többször erőszakoltak meg.

Magyarországon csak azokban a városokban lehetett a megerőszakolásokra vonatkozó statisztikát készíteni, amelyeket német–magyar csapatok ideiglenesen visszafoglaltak: így például Lajoskomáromban 1000 nő közül 140 jelentkezett orvosnál, Székesfehérváron 1500 megerőszakolt nőt tartottak nyilván, de 5-7000-re, tehát az összlakosság 10–15%-ára becsülték az összes megerőszakolt számát⁹⁰³ (mindez 30 napos szovjet megszállás után). Ezek a számok tovább növekedtek, miután 1945. március végén a város ismét szovjet kézre került. Sokatmondó adat, hogy a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken, például Németországban húszszorosára növekedett a nemi betegek száma. Magyarországon ennek kapcsán rendelték el minden 10 000 lakosnál nagyobb településen (illetve igény szerint bárhol) nemibeteg gondozók felállítását, és a nyilvántartott betegek kényszergyógykezelését.⁹⁰⁴ Budapesten a háború után 35 000–40 000 titkos prostituáltról tudott a rendőrség, a közrendőri felügyelet alattiaikon kívül⁹⁰⁵ – ez a szám szintén több mint húszszorosa annak, ami 1945 előtt volt, és

a növekedés nem a laza erkölcsöknek volt köszönhető. A harcok befejezése után már erőszakra sem volt mindig szükség, a kiszolgáltatottság, az éhezés, a túlélés kényszere is olyan helyzeteket szült, amiből csak egy módon tudtak sokan szabadulni.

A megerőszakolásokra csak részben ad magyarázatot, hogy a katonák szexuális igényeiket akarták kielégíteni. Az események általában olyan körülmények közt zajlottak le, melyek az intimitást szinte teljesen nélkülözték: infernális higiénikus állapotok uralkodtak (az áldozatok esetenként hetek óta nem tisztálkodhattak), az események gyakran tucatnyi egykedvűen várakozótól vagy szemlélődőtől alig egy-két méternyi távolságra játszódtak le. A katonák ugyanakkor komoly kockázatnak tették ki magukat, hogy nemi betegek lesznek, ami akkoriban nem volt gyógyítható (a penicilint a Szovjetunióban ekkor még nem alkalmazták).

A tömeges nemi erőszak, mint a hadseregek archaikus rítusa, sokkal inkább élt a szovjeteknél, mint bármelyik más európai hadseregben. A nők megbecstelenítése mint pszichológiai jelenség, az őskor háborúi óta létezik, mint afféle kollektív kárpótlás és elégtétel a győztes számára. Minél szervezettebb a hadsereg, katonái annál kevésbé engedhetik át magukat archaikus ösztönciknek – ami nem jelenti azt, hogy a legcivilizáltabb katona ne követne el gyakran nemi erőszakot. Csak éppen másképp, olyan módon, hogy abban a katona inkább mint egyén, és nem mint *a győztes* lelhesse örömét. Csak ezzel magyarázható, hogy német vagy magyar katonák hasonló kilengéseiket teljesen más módon követték el.

A különféle visszaemlékezésekből és jelentésekből elborzasztó és gyakran hihetetlen adatokat tudhatunk meg: a megerőszakolásnál az alsó korhatár 10 év alatt, a felső 90 év felett volt, előfordult, hogy valakit egymás után 22 katona erőszakolt meg. Négy olyan esetről tudunk, amikor – bármennyire is hihetetlenül hangzik – orosz katonanők erőszakoltak meg férfiakat⁹⁰⁶ – ez szintén csak az előbbieken ismertetett tézisünket erősíti, mely szerint a nemi erőszak gyakran nem szexuális, hanem pszichológiai okokra vezethető vissza.

Néha előfordult, hogy a szovjet tábori posta a németek hadizsákmánya lett. A katonák leveleikben is megemléstettek a nőkkel való bánásmódot: „*Asszony van elég, oroszul egy szót sem tudnak. De ez csak nekünk jobb: így nem kell őket rábeszélni – csak ráfoglal a nagantot [a Vörös Hadseregben rendszerezített pisztoly, U. K.], a 'lefeküdni' parancs el is intézi a dolgot és mehetünk tovább.*”⁹⁰⁷

Az eddig napvilágra került adatok birtokában feltételezhetjük, hogy Budapesten is a lakosság kb. 10%-a esett nemi erőszak áldozatává. Budapesten mintegy 1000 német női katonai alkalmazott, ún. „Blitzmädchen” is fogságba került. Valószínűleg ők estek leginkább a győztes önkényének áldozatául.

A megerőszakolások lélektanilag valószínűleg többet ártottak a Szovjetunió, a szovjet politikai rendszer által képviselt szocializmus (és ami tragikus és igaztalan, az orosz kultúra) ügyének, mint a legvadabb nemzetiszocialista propaganda. Még azok sem tudtak vele mit kezdeni, akik a Szovjetunióval rokonszenveztek vagy kommunisták voltak. A legtöbb, amit tehettek, hogy elhallgatták vagy köntörfalazva körülírták a dolgokat. „*A kialakult helyzet miatt elhatároztam, hogy Diera néni Éva nevű leányát sürgősen kimenekítem a Filatori dűlőről,*”⁹⁰⁸ írta Fehér Lajos menyasszonya biztonságba helyezéséről. Csak a szemfüles és mélyebb ismeretekkel rendelkező olvasó tudhatja, hogy „*a kialakult helyzet*” valójában mit is takart.

Boldizsár Iván könyvében ezt a „*kialakult helyzetet*” bagatellizálta „*tréfásra*”: „*Grisa előveszi tárcáját és megmutatja felesége fényképét. Nagy, fekete szemű, igazi kaukázusi típus. Nem csinos, de szép. El akarja tenni a tárcáját, de a többiek kórusban kiáltozva követelik, hogy mutassa meg a többi fényképet is. Grisa kissé kéreti magát, de aztán előveszi.*”

– Ez Ilonka, ez Marianna, ez Sári, ez Amália, ez megint Ilonka, ez Magda, ez Márta, ez megint Ilonka... Már valamennyien nevetünk. A képeken minden kor és társadalmi osztály képviselve van.

Mutatom, hogy pisztollyal szerezte-e őket?

Újabb nevetéshullám. Grisa nem tud felelni, mert Vaszilij megelőzi, és megmagyarázza:

– Kicsi klebuska, kicsi muka (liszt), kicsi zsír, kicsi-kicsi száher.”⁹⁰⁹

Maga a legfelsőbb szovjet vezetés nem ismerte föl igazán a kérdésben rejlő problémát, noha egyes esetekben a nyugat-európai mércénél sokszorosan keményebb megtorlást is alkalmazott a kilengésekkel szemben. Erre utal, ami Jugoszláviában történt. A jugoszláv felső pártvezetés Sztálinnál tiltakozott az ország területén elkövetett – szövetséges lévén, jóval súlyosabbnak tekintett – megerőszkolások ellen.⁹¹⁰ Milovan Đilas [Gyilas] beszámolója szerint Sztálin visszautasította a tiltakozást: „... Đilas író létére... nem érti meg, hogy a katona, aki vértócsákon, tűzön-vízen át több ezer kilométert tett meg, elcicázik egy fehérréppel vagy elvesz valami apróságot! (...) és mi van abban olyan szörnyű, ha a borzalmak után megkíván egy asszonyt?”⁹¹¹

A megerőszkolások lélektani sokkjának legtragikusabb következménye azonban nem a szovjet rendszer diszkreditálása volt, hanem az, hogy sok esetben fél évszázadig kibeszélhetetlen, emészthetetlen érzelmi élményként elébe tolakodott a világháborús és azt megelőző magyar történelemmel való személyes szembenézésnek. Valahányszor a zsidónak nyilvánított magyarok sorsa, vagy Magyarországnak a második világháborúba való besodródása miatt az egyéni, közvetett vagy közvetlen felelősség kérdése fölmerült, nyomban beugrottak, mint afféle logikusnak látszó ellensúlyok, azok az élmények, melyek a szovjet katonaság viselkedéséhez – a „mi is mennyit szenvedtünk” élményéhez – fűződnek. Egyéni szinten ezek az élmények, társadalmi szinten pedig a Magyarországra erőszakolt szovjet politikai rendszer útját állták saját nemzeti felelősségünk önerőből végzett feldolgozásának. 1945-ben ennek kellett volna elkezdődnie, ahogy Márai fogalmazott a naplójában: „A problémák zsidó része az oroszok bevonulásával hosszú időre lezárult: a zsidók felszabadítása megtörtént. Most kezdődik a problémák nehezebb része: a keresztények felszabadítása.”⁹¹² Nem-sokára azonban Márainak is rá kellett jönnie, hogy valójában senki sem szabadult fel igazán. Az 1945 utáni kunmadarasi, ózdi, makói, miskolci antiszemita kilengések – melyek mögött gyakran a kommunista párt emberei álltak – lesújtó bizonyítékai voltak annak, hogy még semmi sem zárult le, társadalmi-politikai szinten nem történt meg a felszabadulás.

6.8. A szovjet katonák mentalitása a kortársak visszaemlékezéseinek tükrében

„Az oroszok magyarországi tartózkodása csak órák kérdése.”

(Korabeli vice)

„– Nagyon várták az oroszokat! – Mint ahogyan a családját várja az ember. Rafi például egészen eszelősen eléjük rohant, sírva ölelte meg az első oroszot. Aki azt mondta neki: na zsidó, add ide a bőrkabátodat.”⁹¹³

(Cionista ellenálló visszaemlékezése)

Sokan megpróbálták körülírni azt a jellegzetes viselkedést, ami megkülönböztette a szovjet katonákat más európai katonáktól. A visszaemlékezésekből kitűnik, hogy a katonák sokkal közvetlenebbek voltak, mint bármelyik nyugat- vagy közép-európai

katonák, indulataikat, érzelmeiket a szélsőségesesség jellemezte. Törvényszerű, hogy a háborús helyzet és a sztálini diktatúra hatására a negatív végletek jobban megmaradtak a társadalom emlékezetében, mint az a sok pozitív és emberi gesztus, ami sok szovjet katonában a magyar lakosság irányában kétségtelenül megnyilvánult. A katonák közvetlensége nemcsak a rablásban, hanem a segítségben is ugyanúgy érvényesült – gyakori volt, hogy egyes katonák személyes védelmük alá helyeztek gyerekeket, családokat. A szélsőséges viselkedés nemcsak az egyének, hanem a szervezetek szintjén is jelentkezett: ugyanaz a hadsereg, mely ártatlan lakosok tízezreit hurcolta Szibériába, látta el mozgókonyháival a megmaradt lakosságot, mindenféle ellenszolgáltatás nélkül.

Budapest volt az első nyugat-európai jellegű nagyváros, melyet a Vörös Hadsereg elfoglalt. Varsóban és Bukarestben a szovjet katonák különböző okok miatt nem konfrontálódhattak a „burzsoázia” anyagi kultúrájával (Bukarestben és Belgrádban harc nélkül vonultak be, mint szövetségesek, Varsó pedig ekkor már teljesen elpusztult). Éppen ezért az olyan dolgok, mint angolvécé, sok könyv, szemüveg stb. sokak számára újdonságnak számítottak.⁹¹⁴

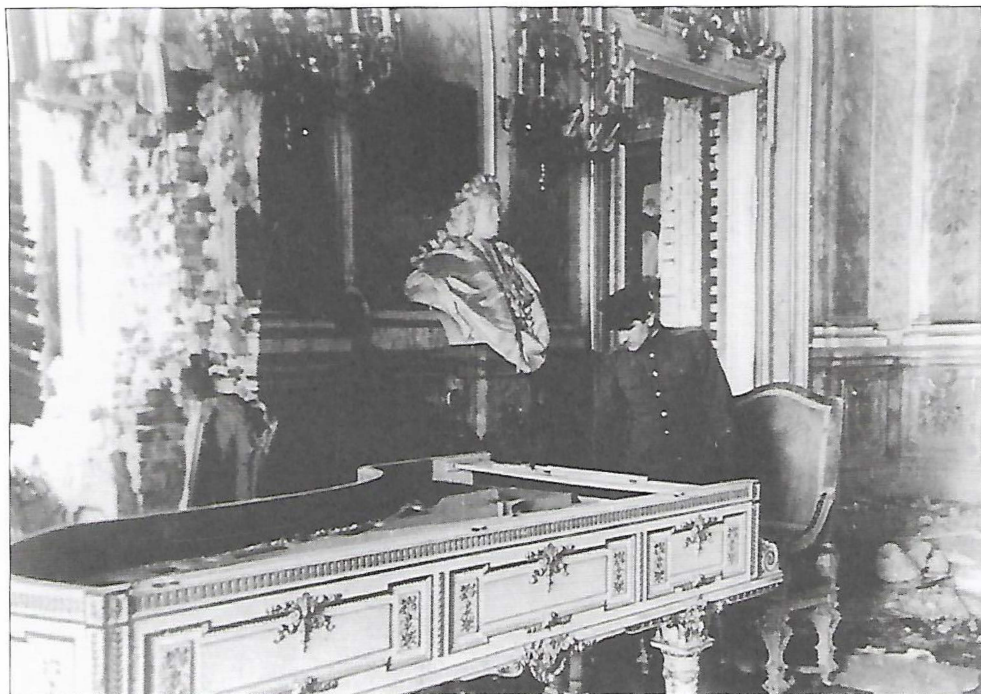
Carl Lutz, a zsidók mentésében komoly érdemeket szerzett svájci konzul a német kitörési kísérlet után a szovjet főparancsnokság keresésére indult: *„Átkúsztuk a kiégett lángszórókkal és tankokkal zsúfolt vár alatti hosszú Alagúton, és amikor végre az orosz főparancsnoksághoz értünk, pokoli zaj ütötte meg fülünket. A tisztek úgy ünnepelték a győzelmet, hogy csaprészezen táncoltak az asztalokon. Adtak mellém egy ukránt órnek, aki azonban már másnap megszökött”*⁹¹⁵

A Vörös Hadsereg megjelenésével két alapvetően különböző kultúra találkozott. A lakosság tapasztalata szerint a németek civilizáltak, de ha kellett kegyetlenül viselkedtek, az oroszok alapjában véve jóindulatúak, de barbárok voltak. Más fogalmaik voltak a magántulajdon, a kötelességérzet, a felelősség kérdésében.

Sok szovjet katona csak annyit tudott a Nyugatról, hogy ott lépten-nyomon burzsujokkal fog találkozni. Ebbe a fogalomba mindenki beletartozott, akinek saját ágya, kályhája, órája volt (a kályhának nem véletlenül „burzsujka” a neve). *„Az egyik orosz, aki a viceházmesternével mosatta ki szennyes alsóruháját, megdöbbenéssel állapította meg, hogy Pesten a mosónőnek is külön szobája van,”*⁹¹⁶ konstataulta a két kultúra találkozását a nagypolgár Tonelli Sándor. Az angolvécé használata sok katonának, sőt a tisztek egy részének is gondot okozott, gyakran csak *legyintettek* „nyema kultura, zabráló masina” mondták a furcsa szerkezetre.⁹¹⁷

*„Tisztet és legénységet sokkal kisebb különbség választotta el egymástól, mint a nyugati hadseregekben. A tisztek, különösen az alsóbb rendfokozatokban, nem alkotnak külön kasztot, hanem meglátszott rajtuk, hogy nagyrészt ugyanabból a rétegből kerültek ki, mint a legénységük. Ez kifejezésre jutott a hangban is, ahogy a tisztek és közemberek beszéltek egymással. Meglepő volt ellenben, hogy magasabb rangú tisztek a tovaris [kiemelés az eredetiben, U. K.] megszólítás helyett szívesen vették, ha valaki a rang megadása mellett úrnak titulálta őket.”*⁹¹⁸

Seregnyi dolog az egyszerű katonák előtt tabunak számított: nem bántottak gyerekeket, sőt általában enni is adtak nekik. Jellemző annak a kapitánynak a viselkedése, aki a Hermánd utca elfoglalt óvóhelyein gyereket keresett, amire a nagyszülők rettegve megmutatták neki 3 éves unokájukat. A gyermek megfogta a fölébe hajoló arcot: *„Édesapám – mondtam, mert a borostáról azt hittem, hogy ő jött haza a frontról. A kapitány megkérdezte a többiektől, hogy mit mondtam neki, valaki szerbül válaszolt, mire belőle egyszercsak kitört a zokogás. Rám borult, mondta, hogy ő tanár, és neki is van ilyen idős gyereke, a képét is megmutatta. Később mindig hozott élelmet, és a kitörés után őrt is állított a házuk elé, hogy ne bántsanak, és nem engedett ki a*

71. kép. Vaszilij Zaharcenko szovjet költő a Vár kincseivel ismerkedik

*szabad rablás időszaka alatt senkit az utcára.*⁹¹⁹ Hasonló, a kései olvasónak talán túlságosan is szentimentális, az orosz mentalitásra mégis annál inkább jellemző esetről számos helyen olvashatunk.

A katonák majdnem szent tisztelettel viseltettek az orvosok és az írók iránt. Utóbiaktól – politikai hatalmuk miatt – különösen tartottak. Nem túlzás Márai esete, aki vel egy marcona kozák kilométereken keresztül cipeltette rablott holmiját, míg meg nem kérdezte alkalmi rabszolgájának foglalkozását. *„Mikor meghallja a varázsszót – ‘író’ – elveszi kezemből az iszákot, komoran és sötéten néz maga elé, kést húz elő, levágja egy cipő felét, átnyújtja, hóna alá veszi a zsákot és egyedül cammog tovább.*”⁹²⁰

Sokak várakozásával szemben a Vörös Hadsereg vallási alapon egyáltalán nem tett különbséget az elfoglalt ország állampolgárai között. Ez elsősorban az egykori üldözötteknek, a zsidóknak jelentett sokszor nagy kiábrándulást. Vallásra való tekintet nélkül hurcolták robotra, fosztották ki, erőszakolták meg áldozataikat.

Márai Sándor érzékletesen írta le a jelenetet, amikor a leányfalusi rabbi találkozott az első orosz katonával. A *„tiszteletre méltó pátriárkajelenség ünnepélyesen megállott az orosz előtt, és kinyilatkoztatta, hogy ő zsidó.”* Az orosz erre elmosolyodott, szelíden jobbról balról arcon csókolta és közölte, hogy ő is zsidó. Majd falhoz állította az egész családot, egy moszkvai betörő alaposságával végigkutatatta a házat és minden értéktárgyat elvitt.⁹²¹

Szovjet katonák szemében az órának mitikus jelentősége lehetett. Ezt igazolja az a történet is, amit Illés Endre örökített meg egy professzorról, aki összebarátkozott néhány orosz kiskatonával, de egy másik társaság elvette az óráját. Barátai természetesen azonnal felkerekedtek, hogy megtérítsék a kárt – a professzor hamarosan ismét óráát hordhatott. De nem a sajátját...⁹²²

A Lovas úti sziklakórházban így éltek meg a „felszabadulást”: *„Egyszer csak két*

szovjet katoná jelent meg a bejáratnál. Fiatal tatár az egyik, a másik csak valamivel idősebb ukrán lehetett. Egymás mellé sorakozva, dermedt félelemben fogadtuk őket. A tatár harsány hangon felszólított, hogy adjuk át neki az óráinkat, ékszereinket. Míg ez lezajlott, társa ránk fogta kibiztosított géppisztolyát. Egy szó sem hallatszott, míg a feszültséget egyszerre csak egy nő váratlanul felcsukló zokogása törte meg. Nem tudott tovább uralkodni az idegein. A gyereksorból alig kinőtt fiatal harcos erre meghatódva megsimogatta őt. 'Nye plasta' mondogatta, és zsebébe nyúlva két karórát nyomott a kezébe. Majd továbblépve, folytatta a zabrálást."⁹²³

„Mi lehet a szenvedély mögött, mellyel a Vörös Hadsereg katonái az órákra vetik magukat? Nincs a szovjetben elég óragyár? Talán más is e szenvedély rugója: a gépi civilizációba kényszerített orosz tömegek időélménye?”⁹²⁴ – gondolkodott el Márai a szinte hisztérikus óramánia okain.

A pesti humor jellegzetes megnyilvánulása volt, hogy amikor a mozik híradójában – már jóval az ostrom után – a szövetséges hatalmak jaltai konferenciájának jelene-tét vetítették, melyben Roosevelt egyszer Sztálin felé magyarázóan emelt karján jól láthatóan kivillant az órája, a nézőtérén egyszerre többen is bekiabálták: – Vigyázzon!... Urá, Urá!

„Nem is annyira a kommunista, mint inkább orosz nemzeti sajátosságok voltak azok, amelyek a Vörös Hadsereget más hadseregektől megkülönböztették. Másutt, ha egy hadsereg elfoglal egy várost, a főparancsnok legelső dolga, hogy megállapítja és közhírré teszi a megszállott város kormányzásánál követett irányelveket. Nyugaton Montgomery tábornok a rádió útján már jó előre közölte a megszállás alá kerülő területek lakosságával, hogy mihez tartsa magát, ha a brit és amerikai csapatok bevonulnak. Pesten a város elfoglalása után hetek teltek el, és nemcsak a magánosok, de sok esetben még a hatóságok sem tudták, hogy az egyes ügyekben mely orosz parancsnoksághoz forduljanak. Igaz, hogy ezt az oroszok sem nagyon tudták megmondani. Jellemző, hogy az első orosz parancs február 5-én, a második, mely azonban az egyes számot viselte, február 6-án jelent meg. Aláírójuk nem a főparancsnok vagy városparancsnok, hanem egy Nyefedov nevű őrnagy volt”⁹²⁵ – jellemezte a megszállás alatt kialakult közállapotokat Tonelli Sándor.

A fővárosnak az ostrom vége sem hozott megnyugvást. Mint afféle mesés Kánaánról, úgy mesélték a jól értesültek, hogy „Szegeden tökéletes a rend és közbiztonság, ott már nem is fosztogatnak, az utcákon ég a villany és jár a villamos, a színházban játszanak, a mozikban amerikai és angol filmeket vetítenek, és mindent lehet kapni a piacon.”⁹²⁶ Csupa olyan dolog, melynek Budapesten az ellenkezője volt az igaz. Még 1946 februárjában is egyetlen nap nyolc rablógyilkosságot követtek el a fővárosban. A tettesek az esetek nagy részében szovjet katonák voltak, bár sok magyar bűnöző is kihasználta az összeomlás utáni hatalmi ürt. A reguláris szovjet katonák mellett ezrével bujkáltak a városban szovjet katonaszökevények is, akik csak rablásból tengették életüket. Ezekkel az NKVD és a rendőrség esetenként szabályos tűzharcot vívott. Megtörtént az is, hogy egy csapat orosz katoná kiszállította a pontonhídon át Budára haladó autóbusz közönségét és revolverrel kényszerítette a kocsivezetőt, hogy vigye el őket a város megtekintésére.

„Az orosz, ha megtetszett neki a burzsuj világrend, vagy valami nőszemély, elhatározta, hogy itt marad: egyszerűen átöltözött civilbe és senki se törődött vele. A szomszédunkban egy orosz, aki foglalkozására nézve suszter volt odahaza, látván a szép keresetet és független életet, beállt az Akadémia utcában egy cipésmesterhez segédnek. Egy napon a házmesterünkhöz beállított egy orosz hadi barisnya, hogy el akarja hagyni a hadsereget, szerezzen neki a házban szállást. Polgári foglalkozást már talált, megígéri, rendes lakó lesz és nem fogja a ház többi lakóját zavarni.”⁹²⁷

72. kép. A Vöröskereszt északi szélé, összegyűjtött szovjet harckocsisíroncsokkal. A T-70-es könnyűharckocsik között egy francia Somme harckocsi látható

A lakosság hamar elkezdte a szovjet kilengések, elhurcolások elleni védekezést. Ennek egyik első megnyilvánulása volt a karszalagok divatjának elterjedése. Sokan angol, amerikai, francia, jugoszláv, svéd, román, portugál, csehszlovák nemzeti színeket kötözték karjukra. Szerényebb emberek megelégedtek a Vöröskereszttel, vagy hivataluk, például: „BESZKÁRT” jelzésével. Legnagyobb ázsiója a „MÁV” és „Rendőrség” felíratú karszalagoknak volt, ezeket általában az oroszok is tiszteletben tartották.

Sok helyen a háziak őrseget is szerveztek. Még a légitámadások idején minden épület előtt vasdarabokat szereltek fel (ezekkel is jelezték a légitámadást), rablók feltűnése esetén ütni kezdték ezeket – ami éktelen zenebonát csapott. A zajra a környező házak lakói is ugyanezt tették, és hangosan kiabálták a betörés helyét, és az így továbbadott jelekkel hívták oda az őrzőket, a „patrult”.

Az ostrom utáni interregnumban a házmesterek is szinte korlátlan urakká váltak. Ők tárgyaltak az oroszokkal, üzleteltek a ház javaival, szabták meg a lakók kötelességeit. Még a monarchia és a soknemzetiségű Magyarország örökségeként sok házmester szláv felmenőkkel büszkélkedhetett, esetleg maga is beszélt valamilyen szláv nyelvet, és ezért szót értett az oroszokkal. Amikor K. B.-nével egy orosz tiszt a pincében erőszakoskodni kezdett, és az áldozat tiltakozott, a házbeli vice foghegyről csak annyit mondott neki: „Mit akar, hiszen már asszony maga, mit kényeskedik!”⁹²⁸

Sajátos módon az orosz katonák még a megerőszakolások során is differenciáltak. Kishont Ferenc nővérének esetét írta meg:

„Ági, a nővérem elhatározta, hogy személyesen mond köszönetet felszabadítóinknak. Röviddel azután, hogy a németek visszavonultak az elővárosból, ahol laktunk, egy mélyen dekoltált ruhába bújt, kicsinosította magát és este a közvetlen közelünkben levő szovjet parancsnokság felé vette az irányt. Fél éjszakán át vártunk rá, resz-

ketve az aggodalomtól. Ági kora hajnalban jött haza nagyon vidáman, és elmesélte nekünk, milyen udvariasan bántak vele az oroszok. Megölelgették, enni adtak neki, sőt még egy csomag élelmiszert is kapott, mikor hazaindult.

Délután aztán kimerészkedtünk az utcára, és megtudtuk, hogy az egész kerületben nem volt nő, akit az éjjel meg ne erőszakoltak volna, a nővéremet kivéve. (...)

A nővérem akkor még nagyon fiatal és naiv volt, valószínűleg ez óvta meg a legrosszabtól azon a borzalmas éjszakán. De az is lehet, hogy az oroszok, a muzulmánokhoz hasonlóan, tiszteletben tartották benne a bolondot. (...)

Egyre jobban megismertük ezeket az idegen katonákat... Egyszerűek voltak és kegyetlenek, mint a gyerekek. A Leninnek, Trockijnak, Sztálinnak áldozatul esett vagy a háborúban elpusztult emberek milliói után a halál mindennapossá vált a számukra. Gyűlölet nélkül gyilkoltak, és ellenállás nélkül hagyták magukat legyilkolni.”⁹²⁹

Sokan a szovjet parancsnokságokon tettek panaszt a katonaság kilengései miatt. A szovjet rendfenntartó erők általában szigorúan jártak el: ha sikerült elfogniuk a bűnösöket, a helyszínen agyonlőtték azokat, akikről bebizonyosodott a fosztogatás, rablás, erőszakoskodás, akkor is ha szovjet katonák voltak (jellemző korabeli pletyka volt, hogy maga Malinovszkij is személyesen lőtt volna le egy erőszakoskodó szovjet őrnagyot). Természetesen a másik véglet is előfordult, amikor a szovjet őrzőjárat fejezte be a segélykérők kifosztását. Csepel városparancsnoka, arra hivatkozva, hogy „parancsnoksága hasznosabban kívánja felhasználni munkaidejét, mintsem ezekkel az ügyekkel foglalkozzon”, kérte, hogy saját hatáskörben vonhassa felelősségre azokat, akikről bebizonyosodik hogy rágalmazták a Vörös Hadsereget. Az engedélyt megkapták, a panaszok ezután csodálatos módon meg is szűntek.”⁹³⁰

6.9. Az élet megindul

„A Vas utca sarkán elpusztult üzlethelyiség kirakati ablakába behúzódvá egy asszony krumplilángost árult, darabonként 10 pengőjével. A lángos hideg volt, gusztustalan és kétes tisztaságú. A kihűlt és fagyos lángos különben sem tartozik a finomabb gasztronómiai élvezetek közé. De úgy látszik, az emberek ki lehettek éhezve, és elveszítették finnyosságukat, mert megálltak, vásárolták és ették a lángost.

A Nemzeti Színház tájékan fiatalember hirdette portékáját:

– Szovjetszillag szabadon viselhető!... Darabja csak két pengő!... Szovjetszillagot vegyenek! –

Amennyire megfigyeltem, a lángos nagyobb kelendőségnek örvendett.”⁹³¹

A civilek csak azután kezdtek a pincékből, a front mögötti területekről vagy a gettóból visszatérni egykori lakásaikba, hogy a harci zaj elült körülöttük. Amikor erre a merészebbek elszánták magukat, olykor a legképtelenebb pózokban heverő többnapos német, orosz vagy magyar hullákba botlottak a szobáikban. Különösen a Sas-hegy, a Gellért-hegy és a Rózsadomb villáiban uralkodtak leírhatatlan állapotok. A bedőlt falak, leszakadt mennyezetek, szétlőtt ablakok mögött örökre elnémult alakok heverték a januári–februári hidegben fagyottan, elszórt fegyverek, lőszeres és holmik társaságában. Lábukról többnyire hiányzott a csizma, feltépett ruháikon elfeketedett vér, a zsebeiket átkutató oroszok által széthajigált irataik fehér lapjai világítottak körülöttük a malterporos, téglákkal tarkított padlón. Egyes bútorokról, ablakkeretekről csak csiszolással lehetett később eltüntetni a beléivódott vér- vagy agyvelőfoltokat, sok helyen ki kellett dobni az elszíneződött sezlón- vagy fotelhuzatot, amelyen valaki kiszenvedett.

Sok család még ma is felfedezheti régi bútorain a lövedékek, aknaszilánkok nyomát.

Az első feladatok közé a mindenütt heverő hullák és állati tetemek elföldelése tartozott. A szovjet katonaság minden épkézláb embert, 12 éves gyerekeket is kihajtott a házakból és velük temettette el az oszlásnak indult tetemeiket.⁹³²

1944 karácsonya előtt, illetve 1945. január folyamán az állami alkalmazottaknak háromhavi bérüket előre kifizették, sejtve, hogy a hadi helyzet meghiúsítja majd a folyósítást. Ez középítségviselő esetén 1200–2000 pengő körüli összeg volt. A harcok elmúltával először mindenki vásárolni akart, hiszen karácsonykor és január vége-február eleje előtt egyetlen fillért sem lehetett elkölteni. A későbbi hiperinfláció elmosta az első napok sokkoló élményét, amikor a pesti polgár először találkozott a 100 pengős liszttel vagy a 400 pengős cukorral. Egy rend ruháért februárban hat-hétezer, egy pár cipőért háromezer pengőt is elkértek.

A fővárosban uralkodó állapotok a felsőbb szovjet vezetést is aggodalommal töltötték el. Csernyisov vezérőrnagy, az első városparancsnok csak saját érdekeivel törődött. Február végén a tarthatatlan állapotok miatt leváltották, helyébe Zamercev vezérőrnagyot nevezték ki, aki 1948-ig látta el a városparancsnoki teendőket. Magyar városparancsnokot csak 1945. április 13-án neveztek ki, Gál Kálmán ezredes személyében, aki 1944. október 17-ig a Budapest őrzészlőal parancsnoka volt: a döntés joga minden fontosabb ügyben azonban továbbra is Zamercev kezében maradt.

A szovjet tábornok emlékirataiban megörökítette találkozását a magyar fővárossal:

„Mire az Országházhoz értünk, már világos volt. Megállítottam az egyik őrt és szóba elegyedtem vele.

– Hogy értetik meg magukat a lakossággal tolmács nélkül?

– Egyszerűen, tábornok elvtárs. Mi is tudunk néhány magyar szót – mama, papa, fasiszt, nyémet –, ők is tudják már a – davaj, hleb, sokolád – szavakat, s amíg kezünk, lábunk van, nem leszünk mi elveszett emberek. Különben a nép nagyon rendesen viselkedik, bár ez burzsuj kerület és akad néhány sunyi alak.”⁹³³

Sólyom László ellenálló társainak Pest elestének másnapját jelölte meg találkozóként. Január 19-én a Nemzeti Múzeumnál várta a négy ludovikás tisztet, akik kima radván a Magyar Frontból, tőle kapták a robbanóanyagot és az utasításokat. *„Sütött a nap, hó, vér és sár borította a felszaggatott kövezetet. Mindenütt szovjet katonák nyüzsgtek, mérgesen vitatkoztak egymással. Civileket csak csoportosan láttunk, akkor is az oroszok hajtották őket. A Nemzeti Múzeum még állt, bár sebeket kapott, és vasrácsos bejáratánál, szemünknek alig hittünk, Sólyom László ácsorgott. (...) Egy ízben szovjet járőr leállított bennünket, de a pecsétes papírlap, amit Sólyom Laci a parancsnok orra alá dugott, kielégíthette, folytathattuk a menetet. Elérkeztünk a Tisza Kálmán térre, célpontunk, amint kiderült, a Volksbund központja volt, több emeletes sárga épület, szemben a Városi Színházzal. Homlokzatán még a Volksbund felírása, de felette frissiben festett deszkatabla: A Magyar Kommunista Párt Budapesti Központja – az éjszaka festhették, a fehér festék, fekete betűk még frissek voltak, mellette a sarló-kalapácsos vörös lobogó az első ilyen, amit láttunk, de nem az utolsó. (...) A folyosó túloldalára vezetett bennünket, és utasított, hogy ott várjunk rá. Eltűnt az egyik irodában, kisvártatva egy keszeg külsejű emberrel tért vissza. – Kádár János a nevem, – mondta az élénk lépve. – A Kommunista Párt Budapesti Körzetének párttitkára vagyok. Sólyom elvtárs tudomásomra adta, hogy maguk részt vettek fegyveresen a felszabadítási harcban. Érdemeik elismeréséért felajánljuk, hogy lépjenek be pártunkba. Ez egy különleges kitüntetés, mert ez idő szerint nincs felvétel, a párt sorai zártak, de így módot kapnak arra, hogy alacsony sorszámmal csatlakozhassanak, ebben csakis az antifasiszta harcosok részesülhetnek. Ennek később különös jelentősége lesz. A válaszukat viszont azonnal kérem, most kell hogy döntsenek.”⁹³⁴*

Odescalchi Pál őrgrof, Biedermann Imre nagybirtokos, valamint Görgey Guidó, Thassy Jenő főhadnagyok nem éltek a lehetőséggel. Bár mindnyájan kaptak kétnyelvű igazoló iratokat, a következő utcasarkon hármójukat letartóztatták az oroszok (Biedermann Imrétől korábban elbúcsúztak): „*Önérzetesen tiltakoztunk, felmutattuk a pártirodában kapott kétnyelvű írást. Az orosz altiszt köpött, mindhármat cafatokra tépte és belökött minket a sorba.*” – emlékezett vissza a történetekre Thassy Jenő.⁹³⁵

Kádár János, a későbbi belügyminiszter, majd 1956 és 1988 között a Magyar Szocialista Munkáspárt főtítkára, és a kommunista párt budapesti vezetősége január 13-án találkozott Kőbányán az első szovjet katonákkal. Mivel egyikük sem tudott oroszul, ezért sok időbe telt, míg meg tudták magyarázni a katonáknak, mit akarnak. Kádárt január 23-án budapesti rendőrfőkapitány-helyettesé neveztek ki. Ő is teljesen tudatában volt a szovjet túlkapásoknak – 1945. február 9-i szigorúan bizalmas jelentésében így ismertette a budapesti közállapotokat: „*Minden nehézség ellenére már közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása után megkezdődött a nemzetőrség szervezése. (...) A munka rendkívül nehéz volt, az orosz hatóságok a kapitányságokról, lakatanyákból vitték el a rendőröket. A naponta szolgálatba induló rendőröknek alig 50%-a érte el szolgálati helyét. A rendőrök elvitele olyan mértéket öltött, hogy jelenleg Gödöllőn 2000-3000 főnyi rendőrtiszt és legénység van fogolytáborban. Az orosz parancsnokságok, főleg eleinte, igen nagy nehézséget okoztak és okoznak munkánkban. A megalakult rendőrségeket és főkapitányságokat megrohanták az NKVD szervei és állandó jelenlétükkel és olyan kívánságaikkal, melyeket teljesíteni nem tudunk, az időnk jelentős részét elvonják és munkánkat bénítják. (...) Növelte a zavart az is, hogy több helyen nem egy, hanem több rendőrség alakult. Sőt, volt rá eset, hogy ugyanazon kapitányságon ketten is működtek mint rendőrkapitányok. Ennek oka néhol a politikai pártok, másutt a tájékozatlan szovjet parancsnokságoknak a helyzettel nem számoló intézkedése volt. (...) Jellemző tünet a zsidók beáramlása is. (...) Meg kell említenem az illegális rendőrségek működését is: így a ‘magyar GPU’, a ‘Miklós-gárda’, és a ‘Szociáldemokrata Belbiztonsági Szervezet’-et. Felszámolásuk részben megtörtént, részben folyamatban van.*”⁹³⁶ Látva a katasztrofális közállapotokat, Debrecenből és más vidéki városokból hoztak Budapestre karhatalmat, amely fegyvert is kapott a szovjetektől (eleinte a rendőrség csak botokkal járőrözhetett). Amilyen örömmel üdvözölte a főváros lakossága az első rendőröket, olyan súlyos csalódást keltettek sorozatos túlkapásaik miatt, számolt be Kádár jelentése a visszasságokról.

Még tartott az ostrom, amikor már elkezdődtek a kommunista párt, illetve a szerveződő rendőrség által végrehajtott népitételek és begyűjtések. Rotyis József és Szívós Sándor 124 rendbeli gyilkossággal vádolt keretlegényeket Kossa István kezdeményezésére az Oktogonon 1945. február 4-én nyilvánosan felakasztották.⁹³⁷ A nyilvános kivégzések sora, melyek esetenként egyes politikai erők akaratából „népünnepélyekké” váltak, még néhány évig eltartott: „*Az új kommunista közönség szavalókórusokat alakított, melyek elnyújtva ordították a hóhér felé: ‘lassan Bogár, lassan Bogár’. Voltunk sokan, akik interveniáltunk az igazságügy-miniszternél, hogy ezt a barbarizmust szüntesse meg. (...) Mikor emiatt nála jártam, Ries István igazságügy-miniszter elutasította kérésemet. Ezt mondta: Kell valami elégtétel a sokat szenvedett zsidóknak.*”⁹³⁸ 1945. április 12-ig Budapesten 8260 „fasiszta és más reakciós elemet” vettek őrizetbe, ezek közül később 1608 főt szabadlábra helyeztek.⁹³⁹

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 20-án kötött fegyverszünetet a Szovjetunióval. A fegyverszünet egyik pontjában a magyar kormánynak vállalnia kellett az országban tartózkodó Vörös Hadsereg teljes ellátását. A Vörös Hadsereg amúgy is lefoglalta az összes fellelhető élelmiszerkészletet, és ha fizetett is az elkobzott java-

kért, azt is csak a saját maga által nyomott hadipénzzel tette, amely mögött semmi-féle fedezet sem állt. Ez a felelőtlen pénzkibocsátás volt a későbbi – világméreteken is páratlan – hiperinfláció egyik oka.

Malinovszkij marsall a Moszkvából hazatérő kommunisták kérése ellenére sem volt hajlandó élelmiszert juttatni magyar hatóságoknak. Mivel mindenki tudatában volt Budapest élelemellátásának kulcsfontosságával, a koalíció pártjai Vas Zoltánt, az 1945. február 13-án kinevezett közellátási kormánybiztost rendkívüli, az egész országra kiterjedő jogkörökkel ruházták fel. Minden nem szovjet kézben lévő élelmiszerkészletet lefoglalhatott, és bárkit internáltathatott, ha az illető akadályozta munkáját (egyetlen esetben vonta vissza rendeleteit: az öreg Gundel János állítólagos túlszámlázás miatti internálását a budapesti értelmiség felháborodása miatt hatálytalanítania kellett). Vas első intézkedései között megszervezte a budapesti gyerekek vidékre telepítését, majd a rendelkezésre álló élelem erejéig a szükségkonyhákat is. Február 17-én érkezett a fővárosba az első élelemszállítmány: napi tíz vagon volt a lakosság minimális szükséglete, de az első időkben még ezt is alig tudták biztosítani. Áthidaló intézkedésként sok gyár maga látott hozzá dolgozó ellátásához, megszervezve áruinak cseréjét különböző vidéki városokkal. A népkonyhákon tavasszal már ötvenezeren kaptak ellátást. Háromszáz kiválasztott művész és tudós külön élelmiszeradagot, korabeli nevén „Vas-csomagot” kapott.

A romba dőlt városban óriási feladat volt az élelmiszerek szétosztásának megszervezése. Eleinte a gőzmozdonyok szállítottak mindent az úgy-ahogy helyreállított villamosúton. Vas Zoltán február 25-én rendelte el a lakosság összeírását és a jegyrendszer bevezetését. Március végéig személyenként naponta 500, utána 1000 kalória értékű ételt tudtak kiosztani (a minimális kalóriaigény 25, illetve 50%-át). Az élelmiszer-ellátás akkor kezdett el rohamosan javulni, amikor a szovjet vezetés hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány kölcsön vehessen azokból az élelmiszerkészletekből, melyeket a szovjetek Magyarországon lefoglaltak. Ezzel párhuzamosan a Vörös Hadsereg elkezdte átadni a főváros számos addig lefoglalt jelentős közüzemét: elsőnek március 27-én a Gizella-malom termelt (a legnagyobb kapacitású „községi kenyérgyárat” azonban csak június végén adták át a polgári termelésnek). Április 1-jétől a jegyrendszerbe bekapcsolták Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Újpest, Csepel, június 1-jétől Mátyásföld, Cinkota, Hidegkút, Nagytétény elővárosokat is.

A szovjet alakulatoknak köszönhető, hogy a városban az ostrom után nem okozott katasztrófát az éhezés: a nagyobb tereken felállított tábori konyhák mindenkinek adtak egy tál meleg ételt és fekete kenyeret. Ennek jelentőségét nem szabad alábecsülni – a sok brutalitás és tragédia ellenére az ilyen gesztusok jelentősen javítani tudták az új megszállókkal szembeni hangulatot.

A tőzsde (ma a televízió épülete) és az előtte található tér, valamint a Teleki tér volt a kereskedelem központja. Valuta és értékpapírok mellett zsírt, szilvalekvárt, rézgálicot, minden elképzelhető árut lehetett itt adni-venni. Természetesen a „kereskedők” nagy része nem tartott magánál árut – zömük csak azt tudta, hogy ki az, aki tudja, hogy kinél és hol lehet megvenni a keresett árucikket. Az ilyeneket a köznyelv „láncolóknak” nevezte el. A háborús divat másik jele a hátzísák tömeges elterjedése volt: hátzísákot viselt aki vidékre ment, aki eladni vitte holmiját, és aki csak abban reménykedett, hogy talán mégis adódik valami. A szovjet katonák szemében három árucikk egészen különleges helyet foglalt el: az óra, az öngyújtó és a töltőtoll szinte valutának számított. Legnagyobb kelendőségnek az ún. piros köves órák örvendtek. Akadtak minden hajjal megkent csirkefogók, akik vörös zománcfestékkel pettyegték meg az óra belsejét és így pótolták a hiányzó rubinokat.

A kereskedelmi tevékenységre akaratlanul is furcsa világot vetett „Vas polgármes-

73. kép. Szovjet katona eteti a pesti gyerekeket

ternek a lapokban közzétett felhívása, amely eltiltja a kereskedőket attól, hogy kirakataukban orosz nyelvű hirdetéseket helyezzenek el, mely szerint aranyat, ezüstöt, bőr-árukat és textilárukat vásárolnak. Az ilyen hirdetés ugyanis hazug világításba helyezi a felszabadító vitéz orosz hadsereget, mert tápot adhat annak a feltevésnek, hogy a kötelékébe tartozók nem jogos eredetű árukat hoznak forgalomba.”⁹⁴⁰ A Belváros egyik üzletének kirakati ablakába a tulajdonos a következő magyar és orosz (!) szövegű táblát helyeztette el: „Üzletemben árut nem tartok. Kérem a betörést mellőzni.”⁹⁴¹

Az ostrom idején az autók nagy része megsemmisült, maradékukat az oroszok lefoglalták. Az első villamosjárat már február 8-án megindult Újpest és az angyalföldi Forgács utca között.⁹⁴² A többi vonal üzembe helyezése csak április-május folyamán kezdődött el, de novemberre szinte minden járat működött. Az autóbusz-közlekedés viszonylag rövid időn belül, február 20-án megindult, igaz, ez csak egyetlen járműre korlátozódott. A szovjet városparancsnokság ugyanis felismerte a tömegközlekedés fontosságát, és az Istvánmezei úton található autóbuszüzemnek parancsba adta, hogy legalább egy autóbust hozzon helyre három napon belül.⁹⁴³ Az első konflis március 19-én jelent meg az utcákon. A telefon és a rádióközvetítés 1945. május 1-jén indult meg, ezen a napon kezdték el a postai küldemények kézbesítését is. Elsőként a budafoki gyufagyár kezdte meg termelését: a gyárnak több hónapra elegendő anyaga volt, és a szovjet parancsnokság is szerződést kötött az üzemmel, fegyveres védelmet is adott saját fosztogató katonáival szemben. A dolgozók gyufában kapták első fizetésük nagy részét.⁹⁴⁴ Még februárban megindult a kötszergyártás is a budafoki Gyár utcában lévő Wein és Társai Lenzövgyárban. A Fővárosi Gázművek február 7-én már felvette a munkát, de a tönkrement vezetékek miatt még 1945 novemberére is csak a korábban bekapcsolt háztartásoknak kb. 50%-ában tudta megindítani a gázszolgáltatást. Legkésőbb a csatornahálózat tért magához: még 1945 novemberében is csak a

háború előtti teljesítményének alig 2%-át teljesítette. A köztéri szemét elszállítás-
sa áprilisban kezdődött – a köztereken
45 000 köbméter háztartási szemét ekte-
lenkedett – és hónapokig eltartott.⁹⁴⁵
A szovjet katonaság csak a hullák eltaka-
rítását szervezte meg azonnal, mert ez
járványügyi okokból számára is fontos
volt: igaz, döntő részben ezt is a lakosság-
gal hajtatta végre.

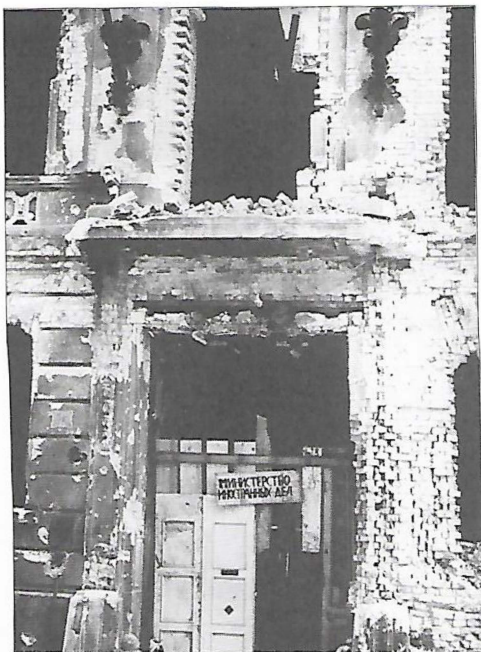
Akinek lehetősége, tudása és kedve
volt, az egy-egy roncs autót, motorkerék-
párt elrejtett, és később lassan rendbe-
hozta. A kiszertelt motorokból fűrészgé-
pet, darálót, malmot lehetett építeni.
Egyes budai háztartásokban ma is érde-
kes tárgyak lelhetők fel: a szerző találko-
zott már harcokcsiból kiszertelt számo-
lyal és ruhafogással, bútorszállításra
használt ejtőernyő-ledobótartály gurtnik-
kal. Egy háztartásban még 2003-ban is a
német harcokcsiban talált gépszírt hasz-
nálták a kerti eszközökhöz kenőanyag-
ként, másutt az esővizet egy dunai na-
szádról származó „Reichsmarine” feliratú hordóba gyűjtik. A lópokrócokból átmene-
ti- és télikabátok lettek, sátorponyvából zakó és dzseki egyaránt készülhetett. A vörös
ejtőernyőselymet rikító színéről rögtön fel lehetett ismerni, ennek ellenére volt, ahol
függönyt készítettek belőle, de a legjobban vidéken lehetett elcserélni az ebből készí-
tett blúzokat élelmiszerért.

Pesten már 1945. február 6-án játszott a mozi: az „Oreli csata” című szovjet filmet
láthatta a közönség. Május elsejét saját hősi emlékműveikkel is ünnepeltették a szovjet
hatóságok. A 2. Ukrán Front haditanácsának parancsára három helyen emeltek hősi
emlékműveket: a Szabadság téren, a Gellért Szállóval szemben és a pesti Dunakorzón.
Az emlékművek környékét természetesen a helybeli lakosságnak kellett kitisztítani.

A pesti kabaré is gyorsan talpra állt. Latabár Kálmán már pusztá megjelenésével
tomboló sikert aratott: a közönség előtt megállva egymás után húzta fel karján és láb-
szárán a ruháját, ami alatt természetesen mind órák rejtőztek, összesen vagy 30 da-
rab. Majd, amikor rákezdett első mondatára „davaj, davaj, jobb volt tavaly, nem volt
davaj”, senki sem tudta már megőrizni komolyságát. A „haladjon ön is a korral, zab-
ráljon az oroszokkal” lózungban csak a kor reklámjait ismerő olvasó fedezheti fel
a „süssön Váncza sütőporral” szövegét.⁹⁴⁶

Mivel a vízellátás akadozva indult meg, a lakosság a közutakhoz, forrásokhoz
járt mosni. Legkedveltebb helynek a Városliget melegforrásai számítottak, a Hősök
terének bronzszobrai pedig ruhaszáritóként hasznosították. Sokan felszántották
kertjeiket, hogy személyes szükségleteiknek legalább egy részét fedezni tudják – 1945
nyarán csak a XIV. kerületben 35 000 zöldségtermelőt tartottak nyilván.⁹⁴⁷

Az ostrom utáni divat részeként nemcsak a hátizsák és a különféle karszalagok,
hanem egy másik ruhadarab, a piros selyeming is elterjedt. Falun később az ilyen in-
gekért libát is lehetett kapni, ami igen nagy szó volt. A német lőszeres utánpótlási
tartályok piros ernyőselyme kiváló anyagnak bizonyult, leleményesebb lakosok már

74. kép. Az „új” Külügyminisztérium

75. kép. A Szociáldemokrata Párt XII. kerületi szervezete felvonul az Attila úton. A 35. számú ház (akkor Attila krt. 2.) tetején kényszerleszállt német vitorlázórepülőgép, melynek pilótáját lefejezte a becsapódás

akkor eltettek egy-egy darabot, mikor arra még senki sem gondolt. Az ernyők nagy része már azért is a lakosság birtokába került, mert mindenki tudta, hogy az oroszok az utánpótlási tartályokra nagyon allergiásak, az ernyő láttán képesek házakat rombadöntő, órákig tartó tüzérségi és aknatüzet zúdítani az egész környékre.⁹⁴⁸

Az ostromot a Buda környéki falvak is megsínylették: némelyikük többször is gazdát cserélt. Pilismaróton például három hónapig állt a front. A lakosság 10–20%-át elhurcolták a győztesek, és mindenkit kifosztottak. Akkora volt a nyomor, hogy március elején a harcok alatt eltemetett hullákat ásták ki használható ruháikért, melyeket némi mosás után vetőmagra cseréltek a gazdagabb dunántúli falvakban. A szov-

jet katonák általában ruhatáruk nagy részét rétegesen magukon hordták, például Csolnokon a sváboktól elzabrált fekete ünneplő nadrágokból egyikük ötöt húzott egymásra. Mindez úgy derült ki, hogy az eltemetésére kirendelt lakosok ínségükben tavasszal kiásták a hullát: a második és harmadik nadrág egészen használható állapotban volt. A jobb bakancsok is így kerültek hetekkel gazdájuk temetése után ismét napvilágra, és cserélődtek el vetőmagért.⁹⁴⁹

A városban egyes kerületek népessége a felére apadt: a leginkább elpusztult I. kerület lakossága például 23 ezer főről 13 ezer főre csökkent. A II. kerületben 33%-os volt a lakosság fogyatkozása. Az ostromot megelőző angolszász légitámadások a XIII. és a IX. kerületet sújtották a leginkább, az épületek 38-39%-a sérült meg. 1945 áprilisára a lakosság az eredeti egymillió-kétszázezerről nyolcszázharmincezerre csökkent, ezen belül 166 ezerrel több volt a nő, mint a férfi.

a Lakosság létszáma 1944 júniusában	1 200 000
b Lakosság létszáma 1945 áprilisában	830 000
c Lakosság létszáma 1945 decemberében	1 000 000
d Közvetlenül fegyveres behatás miatt elhunyt	13 000 ⁹⁵⁰
e Egyéb okból az ostrom következtében elhalálozott (éhezés, betegség stb.)	25 000
f Az ostrom közvetlen polgári áldozatai	38 000 ⁹⁵¹
g Polgári áldozatok közül a zsidóság veszteségei	15 000 ⁹⁵²
h Polgári áldozatok közül kivégzések áldozatai	kb. 7 000 ⁹⁵³
i Nyilasok által nyugatra, sáncsásra elhurcolt	kb. 50 000
j Ebből (i) meghalt, eltűnt	kb. 25 000 ⁹⁵⁴
k Szovjetek által hadifogságba hurcolt lakosság	kb. 50 000
l Szovjetek által hadifogságba hurcolt magyar katonaság	kb. 40 000
m Elhurcolt lakosságból (k) nem tért vissza	kb. 13 000 ⁹⁵⁵
n Elhurcolt katonaságból (l) nem tért vissza	kb. 12 000
o Lakosság teljes vesztesége az ostrom következtében (f+j+m)	kb. 76 000
p Elesett katonaság 1944. november 3.–1945. február 15. között	17 500
q Katonaság teljes vesztesége az ostrom következtében (n+p)	29 500
r Mindösszesen (o+q)	kb. 105 500

28. táblázat. A Budapest ostromával kapcsolatos magyar veszteségek (lakosság és katonaság)

Lakható lakás	215 653	73,0%
Részből használható	47 322	16,0%
Használhatatlan, de helyreállítható	18 775	6,4%
Megsemmisült	13 588	4,6%

29. táblázat. A Budapest ostroma során keletkezett épületkárok⁹⁵⁶

Jegyzetek

- ⁶⁵⁷ Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Herausgegeben von Ehemaligen Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Augsburg: Weltbild Verlag, 1994., 7. o.
- ⁶⁵⁸ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 910. o.
- ⁶⁵⁹ Kovalovszky: Lidércnyomás, 88. o.
- ⁶⁶⁰ A hídrobantásról és a vizsgálatról lásd: HL TGY 3091, Almay Béla.
- ⁶⁶¹ Az 1944. év históriája. 142. o.
- ⁶⁶² Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 166. o.
- ⁶⁶³ OSZK, Tonelli, 49. o.
- ⁶⁶⁴ Cs. Lengyel Beatrix: Budapest ostroma. Széchenyi Viktor gróf feljegyzései 1944. december 24.–1945. február 12. In: Tanulmányok Budapest múltjából XXIV., 192. o.
- ⁶⁶⁵ Kutuzov-Tolsztoy, Mihail Pawlowitsch: Mein Leben. Von Petersburg nach Irland, 330–331. o.
- ⁶⁶⁶ A Roby névre hallgató pulikutya ügyében a hölgy a szovjet városparancsnokságot is felkereste nem sokkal a kitörés után. „Mit szeret jobban a kiskutya? A véreshurkát, a virslit vagy a sült májat!” kérdezte tőle Makarov főhadnagy, a városparancsnok segédtsíztje, Szejka a derék katonájait idézve. Csibehusit – búgta a hölgy büszkén. A kutya a szovjet városparancsnokság nyomozásától függetlenül magától megkerült. Zamercsev: Emlékek, arcok, Budapest, 54. o.
- ⁶⁶⁷ Az 1944. év históriája, 144. o.
- ⁶⁶⁸ Források Budapest történetéhez 1919–1945., 566. o.
- ⁶⁶⁹ HL 10. hadosztály iratai, mellékletek.
- ⁶⁷⁰ Hingyi-interjú.
- ⁶⁷¹ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 335. o.
- ⁶⁷² HL KTB Hgr Süd 897/b, 1944. december 23.
- ⁶⁷³ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 213. o.
- ⁶⁷⁴ OSZK, Tonelli, 79. o.
- ⁶⁷⁵ Seidl Marietta: Ostrom, 2. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁶⁷⁶ HL TGY, Szalay István naplója.
- ⁶⁷⁷ Nádasy-interjú.
- ⁶⁷⁸ Galántay-interjú.
- ⁶⁷⁹ Gosztonyi: Harc Budapestért, 53. o. In: Magyarok Világlapja 1994. október.
- ⁶⁸⁰ Hindy Iván jelentése, december 30., idézi Gosztonyi: Vihar, 46–49. o.
- ⁶⁸¹ HL VKF 306/b. doboz, december 31.
- ⁶⁸² BA–MA RH 2/1950.
- ⁶⁸³ Maier: Drama zwischen Budapest und Wien, 49. o. KTB Hgr. Süd január 8-i napijelentés.
- ⁶⁸⁴ Verolino érsek, az ostrom tanúja. In: Magyar Hírlap, 1995. február 11.
- ⁶⁸⁵ Hindy 1944. december 30-án kelt jelentését idézi Gosztonyi: Vihar, 48–50. o.
- ⁶⁸⁶ HL VKF 306/b. doboz, 1945. január 15-i jelentés.
- ⁶⁸⁷ HL VKF 306/b. doboz, 1945. január 16-i jelentés.
- ⁶⁸⁸ HL VKF 306/b. doboz, 1945. január 17-i jelentés.
- ⁶⁸⁹ HL VKF 306/b. doboz, Beregfy levele Greiffenberghez.
- ⁶⁹⁰ HL VKF 306/b. doboz, 1945. február 3-i jelentés.
- ⁶⁹¹ HL VKF 306/b. doboz, 1945. február 5-i jelentés.
- ⁶⁹² HL VKF 306/b. doboz, 1945. február 6-i jelentés.
- ⁶⁹³ Gyurcsy Ede híradós zászlós naplója a szerző birtokában.
- ⁶⁹⁴ Cs. Lengyel Beatrix: Budapest ostroma, 193. o.
- ⁶⁹⁵ Bárdos Lajos naplója In: Jel, 1997. március.
- ⁶⁹⁶ OSZK, Tonelli, 97. o.
- ⁶⁹⁷ Oldner Vladimir: A budapesti harcok krónikája. In: Néphadsereg, 1955. február 12.
- ⁶⁹⁸ Péchy Blanka: Este a Dunánál, 68. o.
- ⁶⁹⁹ Kovalovszky: Lidércnyomás, 207–208. o.
- ⁷⁰⁰ Hindy Iván jelentése szerint a magyar alakulatok 22 000 lóval rendelkeztek. Idézi Gosztonyi: Vihar, 46. o.
- ⁷⁰¹ Bódy Oszkár-interjú.
- ⁷⁰² Reinhard Noll: Im Kessel von Budapest. In: Wiking Ruf, 1953. március, 2. o.
- ⁷⁰³ Major-interjú.
- ⁷⁰⁴ HL 21, I. 107. M. Kir. Rő. főfelügyelője, Henkei-csoport, január 31. helyzetjelentés.

- ⁷⁰⁵ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 132. o.
- ⁷⁰⁶ HL TGY, Almay Béla naplója, 31. o.
- ⁷⁰⁷ Kröszl és csoportjának tevékenységéről lásd: A zuglói nyilasper c. könyvet.
- ⁷⁰⁸ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 123. o.
- ⁷⁰⁹ Lám-interjú.
- ⁷¹⁰ Kovács X. Ferenc: Villanások, 9. o. (kézirat a szerző birtokában), valamint interjú.
- ⁷¹¹ Képes Figyelő 1945. 13. sz.
- ⁷¹² Ebből a lapból még egyetlen példány sem került elő, Galántay Ervin azonban interjújában megerősítette létezését. A szovjetek ugyanilyen címmel szintén kiadtak propagandaújságot, ez indirekt módon szintén megerősíti a lap létezését (egy példány a Hadtörténeti Múzeumban található).
- ⁷¹³ Dövényi Nagy Lajos jobboldali író többek közt a „Tarnopolból indult el” c. hírhedt regény szerzője.
- ⁷¹⁴ Budai Összetartás 1945. január–februári számai.
- ⁷¹⁵ Idézi Gosztynyi: Vihar, 56. o.
- ⁷¹⁶ Ney Klára Mária: Budapest ostroma, 41–45. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁷¹⁷ Dr. Sarlai Katalin, a Fővárosi Szent István kórház orvosának közlése alapján, aki ezt az egyik budapesti kórház egykori ápolónőjétől hallotta. A leírt eset – indukált tejtermelés/szojtatás, relaktáció – természetes, más körülmények között is előforduló, az orvosi szakirodalomban ismert jelenség (l. pl. Felicity Savage King: Szoptatási útmutató, Budapest: MFB Kurátor, 1995, p. 103.)
- ⁷¹⁸ OSZK, Tonelli, 91. o.
- ⁷¹⁹ Márai Sándor: Budai séta, 96. o. In: Budapest, 1945/3.
- ⁷²⁰ A 100 éves Állatkert. 101. o.
- ⁷²¹ Zamercev: Emlékek, arcok, Budapest. Egy szovjet városparancsnok visszaemlékezései, 123. o.
- ⁷²² Eszenyi László: Trianoni nemzedék, 411–412. o.
- ⁷²³ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon, 145. o.
- ⁷²⁴ SD (Sicherheitsdienst, Biztonsági Szolgálat) a Gestapóval párhuzamosan hírszerzési, kémelhárítási feladatokat látott el.
- ⁷²⁵ Gestapo (Geheime Staatspolizei, Titkos Államrendőrségi Hivatal) 1944. február 19-től az Abwehr (katonai elhárítás) feladatait is átvette.
- ⁷²⁶ Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek. 270. o.
- ⁷²⁷ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 912. o.
- ⁷²⁸ Lévai: Fekete könyv a magyar zsidók szenvedéséről. 219. o.
- ⁷²⁹ Aczél-interjú.
- ⁷³⁰ Lévai: A pesti gettó, 24. o.
- ⁷³¹ Lévai: Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről, 128. o.
- ⁷³² Gosztynyi: Vihar, 50. o. Jellemző, hogy a jelentés milyen sajátos módon írta körül a tömegvérengzést.
- ⁷³³ Egyes német egységek nyilvánosan végeztek ki zsidókat, és a megszállás első napjaiban több helyütt véres pogromokra került sor (Lemberg, Riga).
- ⁷³⁴ Péchy Blanka: Este a Dunánál, 67. o.
- ⁷³⁵ Fenyő Miksa: Az elsodort ország, 1945. január 3.
- ⁷³⁶ Márai: Napló 1944–45, 285. o.
- ⁷³⁷ Teleki: Nyilas uralom Magyarországon, 150. o.
- ⁷³⁸ Lévai: Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről, 120. o.
- ⁷³⁹ Dema Andor emlékirata (a szerző birtokában).
- ⁷⁴⁰ Rácz-interjú.
- ⁷⁴¹ Lévai: Fekete könyv a magyar zsidók szenvedéséről, 226. o.
- ⁷⁴² Népbírói Közlöny, 1946. május 25.
- ⁷⁴³ Teleki: Nyilas uralom, 135. o.
- ⁷⁴⁴ Zsohár György-, Sasvári-interjúk.
- ⁷⁴⁵ Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban, 33–40. o.
- ⁷⁴⁶ Súlyom-Szabó: A zuglói nyilasper, 123. o.
- ⁷⁴⁷ Soproni Hírlap, 1944. október 18.
- ⁷⁴⁸ Teleki: Nyilas uralom Magyarországon, 139. o.
- ⁷⁴⁹ Lévai: A pesti gettó, 59. o.

- ⁷⁵⁰ Az eddigiekről és az idézett részről lásd: Elek László: Az olasz Wallenberg, 92. o.
- ⁷⁵¹ Lévai: A pesti gettó, 76. o.
- ⁷⁵² Lévai: A pesti gettó, 16. o.
- ⁷⁵³ Lévai: Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről, 88. o.
- ⁷⁵⁴ Jerezian, Ara: A védett ház, 61. o.
- ⁷⁵⁵ Lévai Jenő A pesti gettó, 104. o.
- ⁷⁵⁶ Uo. 107. o.
- ⁷⁵⁷ Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidók szenvedéséről, 262. o.
- ⁷⁵⁸ Lévai Jenő: A pesti gettó, 113. o.
- ⁷⁵⁹ Határ Győző: Életút, 918. o.
- ⁷⁶⁰ Források Budapest történetéhez, 571. o.
- ⁷⁶¹ Hermándy-interjú.
- ⁷⁶² Lévai: A pesti gettó, 113. o. Orsós professzor a Katynba küldött nemzetközi vizsgálóbizottság magyar tagja volt.
- ⁷⁶³ Kis Ervin: Vallomás és körülmények, 24–26. o.
- ⁷⁶⁴ Lévai: A pesti gettó, 135. o. Erről az akcióról Pfeffer-Wildenbruch csak később szerzett tudomást. Gosztonyi Péter írásában neki, illetve az SS katonáinak tulajdonítja a gettó megmenekülését, de ez tévedés. Schmidhuber vezérőrnagy, aki parancsot adott a vérengzés megakadályozására, soha sem tartozott az SS-hez.
- ⁷⁶⁵ Források Budapest történetéhez, 578. o.
- ⁷⁶⁶ OSZK, Csécsy Imre: Napló, 36/1589.
- ⁷⁶⁷ HL TGY, Lám Béla: Gyertyafénynél, 147–148. o.
- ⁷⁶⁸ Kovács X. Ferenc: Villanások, 19. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁷⁶⁹ Kovács Imre: Magyarország megszállása, 112. o.
- ⁷⁷⁰ Sipeki Balás Lajos: 1945. I. 1-jei Mikó-Bondor akció története, 3. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁷⁷¹ Tatay Béla szakszolgálatos czedresről lehet szó.
- ⁷⁷² Sipeki: Mikó-Bondor akció története, 3. o.
- ⁷⁷³ HL TGY, Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben, 17. o.
- ⁷⁷⁴ Bondor: A Mikó-rejtély 187. o. A lexikonok a kivégzés időpontját általában tévesen adják meg.
- ⁷⁷⁵ Bondor: A Mikó-rejtély, 187. o., Kovács X. Ferenc-interjú.
- ⁷⁷⁶ András Sándort az ÁVO 1946-ban letartóztatta és koholt vádak alapján halálra, majd kegyelmeiből 10 év kényszermunkára ítélték.
- ⁷⁷⁷ Benyovszky-, Bíró-interjúk. Zvolenszky Aladár folyamór őrnagy, az 1.b. (hírszerzés, kémelhárítás) osztály vezetője már a Kárpátokban is felvette az érintkezést az oroszokkal, majd a József körúton teljes részlegével átvált.
- ⁷⁷⁸ Kovács: Villanások (kézirat a szerző birtokában), Péchy Blanka, 43. o.
- ⁷⁷⁹ Kovács X. Ferenc-interjú.
- ⁷⁸⁰ Kádár János az ostrom nagy részét egy bárónő gondnokaként vészelte át. Öccse, Csermanek Jenő tőle függetlenül szintén részt vett az ellenállásban, 3 évvel az ostrom után halt meg, amikor ki akarta tűzni a vörös zászlót munkahelyén, az Andrássy út 60-ban, és az erkélyről lezuhant.
- ⁷⁸¹ A pártállami történetírás szerint „a Bizottságon belül a kommunisták vezetése érvényesült, amit *nem számarányuk* (kiemelés tőlem, U. K.), hanem az illegális harcban szerzett tapasztalatuk, ésszerű programjuk és személyes bátorságuk biztosított” (Fegyverrel a fasizmus ellen, 174. o.) A valóságban a Demény-féle frakció minden téren erősebb volt, mint az ortodox kommunisták.
- ⁷⁸² Fegyverrel a fasizmus ellen, 182. o.
- ⁷⁸³ Csepel története, 392. o.
- ⁷⁸⁴ A csepeli ellenállásról lásd: Fegyverrel a fasizmus ellen, 179–185. o.
- ⁷⁸⁵ Újpest története, 208. o.
- ⁷⁸⁶ Benedek-Vámos: Tépd le a sárga csillagot, 39. o.
- ⁷⁸⁷ A magyar ellenállás és partizánmozgalom. Lexikon, 283–284. o.
- ⁷⁸⁸ Grossman Sándor: Carl Lutz, 271–272. o.
- ⁷⁸⁹ Aczél azért is döntött a kikeresztelkedés mellett a kényszerűségein kívül (sokan remélték, hogy így kevésbé sújtják őket a faji törvények), mert akkoriban és még sokáig az asszimilációt tartotta az egyetlen helyes megoldásnak.
- ⁷⁹⁰ Révész Sándor: Aczél és korunk, 19. o.

- 791 Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés, 86–88. o.
- 792 Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés, 88. o.
- 793 Magyarország 1944. Fejczetek az ellenállás történetéből, 300. o.
- 794 Részletesen lásd Marija Fortusz: Visszaemlékezéseim, 48. o.
- 795 HL TGY, Bíró: A Tatárhágótól Budapestig, 21. o.
- 796 Magyarország felszabadítása, 267. o.
- 797 Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred, 25. o.
- 798 Salamon Aurél: Budán történt, 1., 16–17. o.
- 799 Hadtudományi tájékoztató, 1994/10, 185. o.
- 800 Magyarország felszabadítása, 282. o.
- 801 HL TGY, Sárközi–Csécsy: A Budai Önkéntes Ezred kialakulása és harcai, 18. o.
- 802 Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred, 27. o.
- 803 Benyovszky-interjú.
- 804 Létay-interjú.
- 805 Létay-interjú.
- 806 Gosztonyi: A magyar honvédség, 240. o.
- 807 Finta-interjú.
- 808 Kövendi Dénes levele a szerző birtokában.
- 809 Válas György levele a szerző birtokában.
- 810 Salfay István visszaemlékezése.
- 811 Finta-interjú.
- 812 HL TGY, Salamon Aurél: Budán történt, 28. o.
- 813 HL TGY, Péchy: Csapatistt voltam a honvédségnél, 165. o.
- 814 A magyar memoáriródalomban csak Gyalog Ödön, az általam ismert visszaemlékezésekben pedig csak Konkoly-Thege Aladár és Salamon Aurél említ egy-egy esetet.
- 815 HL KTB Hgr. Súd 898/b .
- 816 Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása, 250. o.
- 817 Dobay-, Benefi-interjú, Gyalog Ödön: Horthy Miklós katonája vagyok, Zaharov: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása 250. o.
- 818 HL TGY, Konkoly-Thege Aladár: Tépett lobogó, 116. o.
- 819 Andrej Andrejevics Vlaszov orosz altábornagy 1942-ben esett német fogságba, és 1944 szeptemberétől engedélyt kapott az Orosz Felszabadító Hadsereg szervezésére. Katonái közül egy sem került Budapestre, a szovjet propaganda mégis egységesen minden német oldalon szolgált szovjet állampolgárt vlaszovistának titulált.
- 820 HL TGY, Rhédey Tamás: A Morlin-csoport, 8. o.
- 821 A német hadsereg szolgálatában álló keleti népekből toborzott segédcsoportok neve „Hilfs-willige”, rövidítése Hiwi.
- 822 Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 389. o.
- 823 Frau M. v. K. önkéntes ápolónő naplója a szerző birtokában.
- 824 BA–MA Carl Lutz svájci konzul levele Pfeffer-Wildenbruchhoz, N 370/6.
- 825 Ezt igazolja a már említett forrásokon kívül a Kovács X. Ferencné-, Baló Zoltán-, Martin Entzmann-interjú is.
- 826 HL TGY, Konkoly: Tépett lobogó, 156. o.
- 827 Hingyi-, Tomcsányi-, Salamon-interjúk, budapesti és vidéki lakosok visszaemlékezései. A Budai hegyekben, Perbál, Tök határában sok kivégzett német hullát találtak. Payer András Armati Hungarorum c. könyve szerint (München 1985, 209. o.) Perbálon 300 németet végeztek ki. A Gosztonyi-gyűjteményben található névtelen levél szerint ilyen kegyetlenkedések zajlottak le Tök határában. Hasonló eseteket még sorolhatnánk.
- 828 HL TGY, Salamon Zsigmond: Katonai szolgálatom a 202. fényszóróosztálynál, 3. o.
- 829 A Trombitás u. 2. sz. ház egyik lakásában a heverőn fekvő súlyosan sebesült német tiszte be-leeresztettek egy sorozatot (Tomcsányi-interjú). Február 13-án, amikor már viszonylag konszolidált állapotok voltak, a Széll Kálmán téren is sor került még sebesültek „véletlenszerű” lelövöldözése (Salamon Aurél-interjú).
- 830 BA–MA Friedrich, 140. o.
- 831 Dobai-interjú.
- 832 Fritsch Ottó, Janositz István, Stofficz Ferenc erdészek közlései: Dobai-gyűjtemény és -interjú.
- 833 Salamon-interjú.

- ⁸³⁴ Major-interjú.
- ⁸³⁵ Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 388–389. o., Portugall, 7. o. (kézirat a szerző birtokában), Bartha-, Kovács X. Ferenc-interjú.
- ⁸³⁶ Hermándy-interjú.
- ⁸³⁷ Bódy-interjú.
- ⁸³⁸ Bayer: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS, 388. o.
- ⁸³⁹ A német vezetés a fogságba esett katonák két csoportjának: a zsidónak minősülőeknek és a politikai tisztaknak („komisszár-parancs”) rendelte el a megsemmisítését. Utóbbi parancsot nem hajtották konzekvensen végre és 1942-ben végleg visszavonták: a későbbi Vlaszov-hadseregben számos volt politikai tiszt vezető szerepet töltött be.
- ⁸³⁹ A hadifoglyok helyzete a Szovjetunióban eleinte tisztázatlan volt, mivel egyrészt a Szovjetunió a hadifogságot mint intézményt nem ismerte el, másrészt a „*halál a német betolakodókra*” jel-szót több parancsnok is úgy értelmezte, hogy a hadifoglyokat likvidálni kell. Ezt a tarthatatlan állapotot a szovjet főparancsnokság 1942-re megszüntette, Sztálin külön hadparancsot adott ki e kérdésben, mellyel deklarálta, hogy „*a Vörös Hadsereg hadifogságba ejt német katonákat és tiszteteket, ha azok megadják magukat.*” Részletesen lásd: Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. Band 4. Die Angriff auf die Sowjetunion. 778–790. o. Methoden des Vernichtungskrieges. Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt, 1983.
- ⁸⁴⁰ Hoffmann: Stalins Vernichtungskrieg, 85–86. o.
- ⁸⁴¹ Bugyonnij marsall 5. számú hadparancsa 1941. július 16-án. BA–MA RH 24–3/134.
- ⁸⁴² Befreier und Befreite, 124. o.
- ⁸⁴³ Einsatzgruppen im Verbande des Heeres I, 10. o.
- ⁸⁴⁴ Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg, 784. o., Hoffmann: Stalins Vernichtungskrieg 212. o.
- ⁸⁴⁵ Az idézetekre lásd Ilja Ehrenburg: „A német” c. művét.
- ⁸⁴⁶ Magyarország felszabadulása, 266. o.
- ⁸⁴⁷ CSEKA: Vseszsojuznaja Cserevicsajnaja Komisszija po borbe sz Kontrevoljucii i szabotazsem (Össz-szövetségi rendkívüli bizottság az ellenforradalom és a szabotázs elleni harcra) [1917–1922]. GPU: Goszudarsztvennoe Polityicseszkoe Upravlenye (Politikai rendőrség) [1922–1941]. NKGB: Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Államvédelmi Népbiztosság) [1941-től]. NKVD: Narodnij Komisszariat Vnutrennyik Gyel (Belügyi népbiztosság) (1922-től). OSNAS: Oszobovo naznacsenyija (különleges rendeltetésű alakulatok az NKVD csapatain belül).
- ⁸⁴⁸ Csebotarev: A parlamenten halála, 713. o.
- ⁸⁴⁹ Ezekről a jelenségekről, melyek az összes szovjet/orosz háborút végigkísérték, legutóbb Alekszandr Lebegy tábornok, afganisztáni veterán, a 14. moldovai hadsereg volt parancsnoka, Jelcin leváltott tanácsadója nyilatkozott igen őszintén a sajtónak. Lásd: 2000 Ezredvégi beszélgetés Alekszandr Lebeggyel 1997. május. Sztálin már 1941. július 16-án elrendelte a szökevényeket, gyanúsakat kivéző „záróosztagok” felállítását, majd a november 17-én kiadott parancsában különleges egységeket is felállított, melyeknek feladata a frontmenti települések elpusztítása volt. Egyes front mögött tevékenykedő csoportjaikat német ruházattal kellett a parancs szerint felszerelni, hogy ezzel is gyűlöletet keltsen a megszállók iránt. Bár tevékenységük nem volt annyira szervezett, mint a hasonló német alakulatoké, tagjaik – hasonlóan az SS-Einsatzgruppékhoz – nem tartották be a háborús konvenciókat.
- ⁸⁵⁰ Katona Tamás, az I. kerület (Várkerület) egykori polgármestere 13 éves korában volt szemtanúja egy ilyen esetnek (Katona-interjú).
- ⁸⁵¹ Portugall, 7. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁸⁵² Portugall, 6. o.
- ⁸⁵³ Lukács Gyula: A pokol stációi, 176. o.
- ⁸⁵⁴ Kaszás-interjú.
- ⁸⁵⁵ Tabódy-interjú.
- ⁸⁵⁶ BA–MA RH 19 XV/6, 1945. február 22. és RH 2/2685, 1945. március 26.
- ⁸⁵⁷ Hoffmann: Stalins Vernichtungskrieg 274–276. o. pontos forrásmegjelöléssel számtalan ilyen parancsot idéz.
- ⁸⁵⁸ A parancsból 1945 elején a német-magyar csapatok is zsákmányoltak egy példányt.
- ⁸⁵⁹ A Kelet-porosországi kegyetlenkedésekről lásd: Maurice de Zayas: Die Wehrmacht Untersuchungsstelle. Deutsche Ermittlungen über alliierte Völkerrechtverletzungen im Zweiten Weltkrieg. Ullstein Verlag 1987.

- ⁸⁶⁰ Határ Győző: Életút, 954. o.
- ⁸⁶¹ Kogelfranz: Jalta öröksége, 9. o.
- ⁸⁶² Idézi: Források Budapest történetéhez, 565. o.
- ⁸⁶³ Benefi-interjú.
- ⁸⁶⁴ A svájci követség jelentését idézi: Gosztonyi: Háború, 175. o.
- ⁸⁶⁵ Szombat, 1997, 2. sz.
- ⁸⁶⁶ A báró örökösei a háború után Pfeffer-Wildenbruch csapatait gyanúsították a képek eltüntetésével, mivel az SS-tábornok kezdetben a Werbőczy utca 7. sz. alatti Hatvany-palotát foglalta le főhadiszállásának, ahol a gyűjteményt is eredetileg tárolták. A német kormány 35 millió márka kártérítést több részletben ki is fizetett. Csak később derült ki, hogy a gyűjteményt nem Németországba vitték. Miután a Hatvany-család nevében 50%-os sikerdíjért eljáró ügyvédrel bebizonyosodott, hogy több kártérítési ügyben is megtévesztően járt el, és nem létező, illetve nem németek által elrablott tárgyakért követelt és vett fel kártérítést, beszüntették a hátralévő milliók kifizetését. BA–MA N370/7, Pfeffer-Wildenbruch hagyaték.
- ⁸⁶⁷ Gazsi József: Akit Mózesként tiszteltek, 28. o.
- ⁸⁶⁸ Idézi: Siegfried Kogelfranz: Jalta öröksége, 96. o.
- ⁸⁶⁹ Czágányi József levele a szerzőhöz, 1995. február 19.
- ⁸⁷⁰ Pl.: Bondor Vilmos, Gazsi József már említett műveiben.
- ⁸⁷¹ Gazsi József: Akit Mózesként tiszteltek, 29. o.
- ⁸⁷² Gazsi József: Akit Mózesként tiszteltek, 22. o.
- ⁸⁷³ Benedek-Vámos: Tépd le a sárga csillagot, 59. o.
- ⁸⁷⁴ Kovács Imre: Magyarország megszállása, 186. o.
- ⁸⁷⁵ A kérdésről lásd: Ember Mária: Ránk akarták kenni. Budapest: Héttorony könyvkiadó, 1992.
- ⁸⁷⁶ BA–MA Carl Lutz levele Pfeffer-Wildenbruchnak, N 370/6.
- ⁸⁷⁷ Idézi Montgomery: Magyarország a vonakodó csatlós, 206. o.
- ⁸⁷⁸ Idézi Kogelfranz: Jalta öröksége, 96. o.
- ⁸⁷⁹ Így pl. K. B.-nének egy jóindulatú szovjet tiszt megmondta, hogy három napig ne menjen ki az utcára, mert szabad rablás van.
- ⁸⁸⁰ Sasvári-interjú.
- ⁸⁸¹ HL TGY, Péchy: Csapattiszt voltam a honvédségnél, 161. o. és HL VKF, 306/b. doboz, 1945. január 15-i jelentés.
- ⁸⁸² Zamercev: Emlékek, arcok, Budapest, 67. o.
- ⁸⁸³ A jelentést idézi Montgomery: Magyarország a vonakodó csatlós, 203–209. o.
- ⁸⁸⁴ OSZK, Tonelli, 145. o.
- ⁸⁸⁵ OSZK, Tonelli, 198. o.
- ⁸⁸⁶ Az elhurcoltak számáról csak töredékes adatok maradtak fenn. Magyarország mai területéről 94 788, Budapestről 18 977 ember elhurcolásáról vannak iratok, de a tényleges szám ennek többszöröse volt. A szakirodalomban a Budapestről elhurcoltak számát mindenütt 50 000 főben adják meg. Az elhurcoltak kb. 20%-a nő és gyerek volt. (Magyarország a második világháborúban, 498. o.)
- ⁸⁸⁷ Kovács Imre: Magyarország megszállása, 191. o.
- ⁸⁸⁸ Seidl Marietta: Ostrom kiegészítés, 2. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁸⁸⁹ Rádi-interjú.
- ⁸⁹⁰ Finta-, Wáczek-interjúk.
- ⁸⁹¹ Szakács-Zinner: A háború megváltozott természete, 19. o.
- ⁸⁹² OSZK, Faragó Ödönné, 66. o.
- ⁸⁹³ A jelentést idézi Montgomery: Magyarország a vonakodó csatlós, 207. o.
- ⁸⁹⁴ S. Sára levele, valamint az esetről tudósító korabeli újságcikk (fénymásolat a szerző birtokában) alapján. Bár az eset Esztergomban és nem Budapesten történt, mégis jellemző az akkori állapotokra.
- ⁸⁹⁵ Kishon: Volt szerencsém, 74. o.
- ⁸⁹⁶ HL M. Kir. Rendőrség főfelügyelője, 21. doboz, 667. sz. jelentés. Bár a jelentés elsősorban a Székesfehérváron tapasztaltak alapján készült, reprezentatív volta miatt mégis relevánsnak tartjuk közlését.
- ⁸⁹⁷ Szakács-Zinner: A háború megváltozott természete, 10–12. o.
- ⁸⁹⁸ Szakács-Zinner: A háború megváltozott természete, 9. o.
- ⁸⁹⁹ Ötvenéves lapok egy pilisi község historia domusából (kézirat a szerző birtokában).

- ⁹⁰⁰ Polcz Elaine: Asszony a fronton. Egy fejezet életéből. Budapest: Szépirodalmi, 1991.
- ⁹⁰¹ A megcrószakolás problematikájáról részletesen lásd Sander-Johr: Befreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder. Fischer Verlag 1995, és Pető Andrea: Budapest ostroma 1944–1945-ben – női szemmel. In: Budapesti Negyed, 29–30. szám, 2000. ősz-tél, 221–225. o.
- ⁹⁰² Uo. 54. o.
- ⁹⁰³ HL M. Kir. Rendőrség felügyelője 21. doboz, 667. sz. irat.
- ⁹⁰⁴ Képes Figyelő, 1945, 13. sz.
- ⁹⁰⁵ Ítélet. 1946, 38. sz, október 3.
- ⁹⁰⁶ Szablya-interjú, Kajetán Endre: Batu Kán második látogatása, 91. o., dr. Vadász Sándor egyetemi tanár közlése.
- ⁹⁰⁷ BA–MA RH 2/3031.
- ⁹⁰⁸ Fehér Lajos: Így történt, 575. o.
- ⁹⁰⁹ Boldizsár Iván: Don–Buda–Párizs, 178. o.
- ⁹¹⁰ „...1944 őszén... a Vörös Hadsereg katonái és csoportjai olyan gyakran, olyan komoly atrocitásokat követtek el a lakossággal és a jugoszláv hadsereg tisztjeivel szemben, hogy ez már politikai problémát jelentett az új rendszer és a kommunista párt számára.” Đilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal, 81. o.
- ⁹¹¹ Đilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal, 86. és 101. o.
- ⁹¹² Márai: Napló 1944–45, 287. o.
- ⁹¹³ Idézi Benedek-Vámosi: Tépd le a sárga csillagot, 67. o.
- ⁹¹⁴ Erről és a megcrószakolásokról is beszámol pl. az elesett szovjet Korosics hadnagy naplója, mely a HL Lisszay Aurél: A Budapestért vívott harc TGY 3072. számú iratban található.
- ⁹¹⁵ BA–MA N 370/6, Carl Lutz levele Pfeiffer-Wildenbruchhoz, 1956. február 14.
- ⁹¹⁶ OSZK, Tonelli, 166. o.
- ⁹¹⁷ Kovács X. Ferencné-interjú.
- ⁹¹⁸ OSZK, Tonelli, 143. o.
- ⁹¹⁹ Benéfi-interjú.
- ⁹²⁰ Márai: Napló 1945–57, 10. o.
- ⁹²¹ Márai: Föld!, Föld! idézi Kiss Károly: Találkozások a Vörös Hadsereggel I. In: MN, 1995. április 1.
- ⁹²² Kiss Károly: Találkozások a Vörös Hadsereggel II. In: MN, 1995. április 4.
- ⁹²³ Steinert Gyula: Budapest ostroma egy orvos szemével, 388. o.
- ⁹²⁴ Márai: Napló 1945–57, 7. o.
- ⁹²⁵ OSZK, Tonelli, 144–146. o.
- ⁹²⁶ OSZK, Tonelli, 139. o.
- ⁹²⁷ OSZK, Tonelli, 150. o.
- ⁹²⁸ K. B.-né közlése (interjú).
- ⁹²⁹ Kishon: Volt szerencsém, 75. o.
- ⁹³⁰ Zamercey: Emlékek, arcok, Budapest, 97. o.
- ⁹³¹ OSZK, Tonelli, 239. o.
- ⁹³² Sasvári-interjú.
- ⁹³³ Zamercey: Emlékek, arcok, Budapest, 14. o.
- ⁹³⁴ Thassy Jenő: Veszélyes vidék, 458–459. o.
- ⁹³⁵ Thassy Jenő: Veszélyes vidék, 461. o.
- ⁹³⁶ Szakács–Zinner: A háború megváltozott természete, 83–84. o.
- ⁹³⁷ Az MKP előzőleg kikérte a szovjet városparancsnokság engedélyét is, nehogy „a felvonuló tüntetőket esetleg munkába vigyék”. Idézi Szakács–Zinner: A háború megváltozott természete, 86. o.
- ⁹³⁸ Sulyok Dezső: A magyar tragédia, 275. o.
- ⁹³⁹ Szakács–Zinner: A háború megváltozott természete, 94. o.
- ⁹⁴⁰ OSZK, Tonelli, 244. o.
- ⁹⁴¹ OSZK, Tonelli, 250. o.
- ⁹⁴² Szabadság, 1945. február 8.
- ⁹⁴³ Szirtes Tibor, 10. o. (kézirat a szerző birtokában).
- ⁹⁴⁴ Tétény-Promontor. Budapest XXII. kerületének története, 365. o.
- ⁹⁴⁵ Vas Zoltán polgármester jelentése a Székesfőváros közigazgatásának működéséről 1945. május 16.–1946. november 16.

- ⁹⁴⁶ Bárdos Lajos: Nincsen Isten – Istenünkön kívül. In: Jel, 1997. március.
- ⁹⁴⁷ Kossuth Népc, június 10. sz.
- ⁹⁴⁸ Seidl Gábor-interjú.
- ⁹⁴⁹ Dobai-interjú.
- ⁹⁵⁰ Hadtudományi Tájékoztató, 1994/10, 161. o.
- ⁹⁵¹ 1944 előtt és 1945 után átlag 18 000 fő halt meg a fővárosban, 1944-ben azonban 25 855, 1945-ben 49 364, a többlethalálozás tehát 38 000 fő. Figyelembe kell venni, hogy az ostrom a lakosságnak csak egy részét érintette, mivel sokan elmenekültek, illetve jelentősebb budai területek harc nélkül szovjet kézre kerültek. Ezért a többlethalálozásokat valójában kisebb létszámú lakosságra kellene számítani -- ez csak némileg módosít az arányokon.
- ⁹⁵² Az adatok a nyilas terror és a szovjet megszállás alatt bekövetkező veszteségeket is tartalmazzák.
- ⁹⁵³ Lévai Jenő 6200 esetről tud, mely népbíróság elé került. A leghírhedtebb – zuglói – nyilas csoport egyedül 1200 embert végzett ki.
- ⁹⁵⁴ Hadtudományi Tájékoztató, 1994/10, 162. o.
- ⁹⁵⁵ Stark Tamás szerint a hadifoglyok átlag 70%-a tért haza a szovjet fogságból, Hadtudományi Tájékoztató, 1994/10, 163. o.
- ⁹⁵⁶ Budapest közállapotai az 1945/46-os tél küszöbén, 47. o.

7. Epilógus

Budapest ostroma az európai hadszíntér egyik legvéresebb városostromaként vonult be a történelembe. A Vörös Hadseregnek 240 056 sebesültje és 80 026 halottja vesztett el a fővárosi és vele összefüggő hadműveletek során (a német felmentési kísérletek okozta veszteségekkel együtt).⁹⁵⁷ Ez a szám éppen fele a trianoni Magyarországra eső összes szovjet veszteségnek – tehát minden második, Magyarországon elesett szovjet katona Budapestért áldozta életét (a szovjet statisztikusok a Magyarországtól 1947-ben elcsatolt területek veszteségeit nem a magyarországi veszteségek között tartják nyilván). Az anyagi veszteségek hasonló nagyságrendűek voltak: a budapesti hadművelet 108 napja alatt (a szovjetek 1944. október 29-től számítják Budapest ostromát) összesen 135 100 kézilőfegyvert, 1766 harckocsit és rohamlőveget, 4127 löveget és 293 repülőgépet vesztett Malinovszkij 2., és a később bekapcsolódó Tolbuhin 3. Ukrán Frontja.⁹⁵⁸ A szovjet statisztika a 2. Ukrán Front összes (1944. október 29.–1945. február 13. közt, ill. a 3. Ukrán Front 1944. december 12.–1945. február 13. közt) keletkezett magyarországi veszteségét a budapesti hadművelet veszteségeként tartja nyilván, akkor is, ha maguk a veszteségek Ercsi, Hatvan vagy Nagybajom térségében keletkeztek. Ezért majdnem lehetetlen összehasonlítani a két fél veszteségeit, mivel német–magyar részről csak a Budapest védelmében és a felmentési kísérletek során keletkezett veszteségek megközelítően pontos adatai ismertek.

Számításaink szerint a Budapesttel kapcsolatos szovjet veszteségek kb. 25%-a keletkezett a Konrad-hadműveletek, 55%-a a városért folytatott harc és 20%-a az egyéb, német–magyar szempontból nem Budapestért folytatott harcok következtében. Magyarországi hadműveletekért (a trianoni területre számolva) összesen 382 fő kapta meg a legmagasabb szovjet kitüntetését, a „Szovjetunió Hőse” érdemrendet. Ha levonjuk ebből azokat, melyeket általános, helyhez nem köthető érdemekért adományoztak, érdekes eredményre jutunk:

Helyhez köthető adományozás összesen	276	100,0%
Az Ercsi térségében végrehajtott folyamátkezésért	115	42,7%
Harcokért Pest előterében	15	5,4%
Budapesti harcokért	24	8,7%
A kitörés elhárításáért	6	2,2%
A felmentő hadműveletek elhárításáért	4	1,4%
Budapesti hadműveletekért összesen	164	60,4%
Egyéb hadműveletekért	112	39,6%

30. táblázat. A „Szovjetunió Hőse” érdemrend adományozása magyarországi hadműveletekért (az 1938-as határokon belül).⁹⁵⁹ Feltűnő az Ercsinél kieroszakolt folyamátkezésért adományozott kitüntetések rendkívül nagy részesedése (értelmezésével az 1.3. fejezetben foglalkoztunk)

A német és a magyar katonai veszteségről csak megközelítő becsléseink vannak, mivel nem lehet tudni, hogy a felmentési kísérletek áldozatainak száma tartalmazza-e a magyar veszteségeket is (ez azonban legfeljebb 10%-kal módosítaná az adatokat). A német–magyar összveszteség nem haladhatta meg a szovjet veszteség 60%-át, annak ellenére, hogy Budapest védőserege teljes egészében veszteséglistára került. A veszteségadatok kiszámítását bonyolítja, hogy 1944 novembere és a körülzárás között számos alakulatot vontak ki Budapestről, másokat viszont a fővárosba irányítottak.

A magyar főváros körül kialakult harcok, és az ezek során máshonnan elvont szovjet alakulatok tették lehetővé a német hadvezetésnek, hogy egyáltalán fenntartsa kártyavárként düledező magyarországi állásait. Ezért a bekerítésig az itt kialakult hadműveleteket német szempontból sikerként is lehet értékelni. Karácsony után is csak a védők kitartása miatt lehetett stabilizálni a dunántúli arcvonalat – Budapest jelentős szovjet erőket kötött le, melyeket a német hadvezetés megfelelő német vagy magyar csapatok hiányában másként nem lett volna képes ellensúlyozni. A felmentő német erősítések beérkezése és az ezáltal megerősödő külső német arcvonalak miatt azonban Budapest szerepe rohamosan csökkent. Az ellátási zavarok miatt a védők még azzal a harcértékkel sem rendelkezettek, amelyre potenciálisan képesek lettek volna, és ez tovább gyöngyöztette a védelem pozícióit – a nehézfegyverzet például már az első hetekben kiesett. A felmentési kísérletek kudarca után nyilvánvalóvá vált, hogy négy német hadosztály teljes felszerelése, valamint közel százezer hadrafogható német és magyar katona lesz az ára az arcvonal december végi megszilárdításának. A német hadvezetés ezért csak rövid távon járt jól az ostrommal: az itt bevetett erők maradvék-talanul elvesztek és később pótolhatatlannak bizonyultak.

Ez a magatartás végig rányomta bélyegét a német hadvezetésre: Magyarországon egymás után három alkalommal is összpontosítottak hatalmas tartalékokat, melyekkel ellentámadásba akartak átmenni, de mindhárom alkalommal megelőzték őket a szovjetek. Az óriási crőösszpontosítás csupán tűzoltásra volt elég, vagy (mint a németek utolsó „Tavaszi ébredés” fedőnevű háborús offenzívájában) üzemanyaghiány miatt vallott kudarcot: fel kellett robbantani a harckocsikat, nehogy a támadó szovjet csapatok zsákmányul essenek.

A magyar hadszíntér fontosságát jól érzékeltetik a következő adatok:

	Német hadosztályok száma		Harckocsik és rohamlővegek	
		ebből páncélos	bevethető	javítás alatt
1944. szeptember 25.	14	4	192	85
1945. január 10.	28	9	499	603
1945. március 15.	29	12	772	1024

31. táblázat. A Dél Hadseregcsoport német hadosztályainak száma⁹⁶⁰

A növekedés még nagyobb mérvű annak fényében, hogy időközben négy német hadosztály teljesen megsemmisült és eltűnt a hadrendből. 1945 márciusában a keleti front német páncéloshadosztályainak fele (ez az összes páncéloshadosztály kb. 30%-ának felelt meg!) Magyarországon tevékenykedett, miközben a szovjet csapatok már csak 60 kilométerre voltak Berlinton.

Bár sikerült elfoglalniuk a fővárost, szovjet szempontból Budapest ostroma kudarcok sorozata volt: Malinovszkij marsall csapatai sem 1944. november 7-re, sem november harmadik, majd december első, illetve negyedik hetének végére sem tudták bevenni Budapestet – a főparancsnokság teljesíthetetlen parancsai miatt állandóan

módosultak az időpontok. Malinovszkij saját bevallása szerint dühös volt a harcok elhúzódása miatt: „*ha nem kellene a fejével Moszkvában elszámolnom, Buda főterén akasztatnám fel!*” – kiabálta a kihallgatáskor Pfeffer-Wildenbruchnak.⁹⁶¹ A főváros bevételé annyiira elhúzódott, hogy emiatt nem tudott érvényesülni az itt felszabaduló hadtestek ereje a németekkel szemben: 1945. február elejére a szovjet erők zöme még alig tért magához a Konrad-hadműveletek veszteségei okozta sokkból, a németek viszont éppen ekkor kezdték meg a 6. páncéloshadsereg Magyarországra csoportosítását. Styemenko vezérezredes, aki 1945-ben a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke volt, maga is bevallotta emlékirataiban, hogy Budapest ellenállása hiúsította meg a haditerveket: „*vezérkarunk terveit, mely szerint december végén Bécset és 1945 márciusában Dél-Németországot kell elérni, döntő részben a magyar főváros hosszú ostroma borította fel.*”⁹⁶² Ebből is kitűnik, hogy a Vörös Hadsereg eredetileg korántsem csak a későbbi „baráti” országok területeire tartott igényt, határait legszívesebben a Rajnáig tolta volna ki – ez érthető is, hiszen a „szerzés joga” mindig az adott területen belül lévő rendszert illette.

A városokért és településekért vívott küzdelmek több szempontból is eltérnek a hagyományos csatáktól. Az épületek átláthatatlan tengerében sokkal nehezebb a tájékozódás, könnyebb a védekezés. Gyakran megszűnik a központi irányítás, a harcok atomizálódnak, kis cselékmenyek tucatjaira esnek szét. Az irányítás az 50–250 fő felett rendelkező harccsoportparancsnokok kezébe kerül. A nehézfegyverek hatása jelentősen csökken, általában szemtől szemben, közelharcban kell legyőzni az ellenséget. A varsói gettófelkelők több mint 30 napig tartották magukat, pedig csak kézfegyverek álltak rendelkezésükre, szemben a támadók lángszóróival, bombázóival és páncélosaival. Jellemző, hogy még az amerikai stílusú szőnyegbombázások sem tudták a német nagyvárosok összes lakóját elpusztítani – Stuttgartban például az épületek 80%-a megsemmisült, és az amerikai szakértők elképzelhetetlennek tartották, hogy az infrastruktúra teljes összeomlása után lehet még élet egy nagyvárosban. Megdöbbenésük háttérmentes volt, amikor a bevonulás alkalmával az ellenkezőjéről kellett meggyőződniük.

A harcok hevessége fokozódásának irányában hat az a tényező is, hogy az ostrom előrehaladtával a védők ereje ideiglenesen nő, mert a védett terület általában csökken, hiszen a védők koncentrikusan vonulnak vissza. Mivel a front hossza csökken, nő az egységnyi védőszakaszra jutó nehézfegyverzet aránya is. A budapesti ostromgyűrűben 7 hét alatt 90%-kal csökkent a védendő frontvonal hossza, és az eredetinek kb. 3%-ára zsugorodott a védendő terület. A csökkenés üteme 1944 decemberétől a kitörésig folyamatosan lassult: 1944. december 24-én még 87, 1945. január 15-én 21, február 11-én már csak 5 kilométer hosszú volt a front. Ezzel szemben a védekezők létszáma sokkal lassabban csökkent (lásd a 16. táblázatot).

A nyílt csatákban viszonylag gyorsan bekövetkezik a vesztes összeomlása, a város-harc viszont hetekig, hónapokig is elhúzhatja az agóniát. Hozzájárul ehhez, hogy a városra jellemző civilizációs vívmányok is csak lassan omlanak össze – a katonák és a lakosság szenvedése ezáltal még tovább tart: ezt példázza Leningrád ostroma, ahol százezrek haltak éhen, fagytak meg az ostrom következtében – a védősereg mégsem kapitulált.

Az elhúzódó védelmi harcok szempontjából Budapest ugyan minden más németek által védett helységnél tovább kitartott, de a harcok elhúzódására korántsem csak a magyar főváros esetében volt példa. A német csapatok a keleti fronton már 1941–42 fordulóján is sikerrel tartottak ki teljes vagy részleges bekerítésben Demjanszkban, vagy Velikije Luki térségében. Hitler 1944 májusában kelt parancsában „Feste Platz”-nak (megerősített helynek) nyilvánított számos várost és megtiltotta ezek feladását – a védőknek visszavonulás helyett ki kellett tartaniuk a felmentésig. Ezen parancs

hátterében Hitlernek a Wehrmacht tábornoki karával szembeni beteges bizalmatlansága állt – meggyőződése volt, hogy tábornokai nincsenek átítatva a totális háború és a nemzetiszocializmus gondolatával, és csak félvállról veszik a küzdelmet. A „Feste Platz”-ok taktikájának elve fennmaradt, annak ellenére, hogy részben ennek köszönhetően semmisült meg 1944 nyarán a Heeresgruppe Mitte. A városokba zárt védőse-
reget a szovjet támadó ékek kikerülték és néhány nap múlva már több száz kilométe-
res távolság választotta el a védőket saját csapataiktól. A „Feste Platz”-ok felmentését
ezért még csak meg sem lehetett kísérelni. A magukra hagyott katonák zöme fegyver-
letétel helyett inkább a kitörést választotta: a „Rückkämpfer” (magát visszaharcoló)
fogalma is az 1944-es nyári harcokban keletkezett. Akadtak katonák, akik 700 kilo-
méteres bujkálással és harcokkal tarkított emberfeletti menet után érték el sajátaikat!

A keleti front fontosabb német városharcai foglalja össze a következő táblázat:

A város neve (zárójelben a mai elnevezés)	Védelem időtartama	Védősereg létszáma	Kitörés
Posen (Poznań)	1945. jan. 18.–febr. 22. (január 23-tól katlanban)	12 000	2000 fő kitört, töredékük elérte a saját vonalakat.
Scheidemühl	febr. 4–14.	12 000	A védők kis része kitört, néhányan átjutottak.
Graudenz (Grudziadz)	jan. 25.–márc. 5. (február 18-tól katlanban)	5000	1000 fő kitört, kevesebb mint százan érték el a saját vonalat.
Elbing (Elbląg)	jan. 23.–febr. 12.	néhány ezer	A védősereg kitört, néhányan átjutottak.
Küstrin (Kozłyszyn)	febr. 3.–márc. 29. (március 24.-től teljesen bekerítve.)	18 000	1 600 katona kitört és nagyrészt átjutott. Hitler letartóztatta a kitörés vezetőjét.
Kolberg (Kolobrzeg)	márc. 4–18. (március 7-től teljesen bekerítve)	3300	A védőket a tengeren át evakuálták.
Heiligenbeil	március 18–28.	60 000	A védőket részben Pillau kikötőjén át evakuálták.
Königsberg (Kalininyigrád)	jan. 26.–ápr. 9. (teljesen bekerítve jan. 31.–febr. 19. között és márc. 13. után)	31 000	A kitörés összeomlott, két tiszt átúszott Pillauba.
Breslau (Wrocław)	febr. 12.–máj. 8. (teljesen bekerítve febr. 15-től)	46 000	A védők május 8-án kitörés nélkül kapituláltak.
Glogau	febr. 10.–márc. 31.	18 000	800 fő kitört, 50 átjutott.
Danzig (Gdańsk)	márc. 19–29.	néhány ezer	A védőket a tengeren keresztül evakuálták.
Thorn (Toruń)	jan. 18.–febr. 4.	néhány ezer	A védősereg kitört és átjutott.

32. táblázat. A keleti front fontosabb városharcai 1945-ben

A német csapatok még a háború utolsó heteiben is példaértékű harckészségről tettek tanúságot – a szó szoros értelmében az utolsó házig és az utolsó szobáig harcoltak, és csak ezután tették le a fegyvert. Ennek a katonai szempontból figyelemre méltó magatartásnak az okairól az előző fejezetekben már esett szó. Értékelését meg-

nehezíti az a tény, hogy a katonák önfeláldozása egy totális diktatúra agóniáját hosszabbította meg. A katonák kitartása azonban ennek ellenére sem a német politikai rendszer iránti hűségéből fakadt. A hagyományos német katonai erények mellett döntő szerepet játszott az a tény, hogy a háború az egyszerű Landser számára is csak mint totális háború jelent meg, melyben neki személy szerint nincs módja a választásra. A korlátlan terrorbombázások és az ellenféltől való rettegés, valamint a Morgenthau- és Ehrenburg-idézetekkel operáló, (nem megalapozatlan) náci propaganda még az ingadozókat, a nemzetiszocialista diktatúrával szemben fenntartásokkal viseltetőket is egységessé tette. A „mi is mennyit szenvedtünk” élménye pedig megbénította a személyes felelősséggel való szembenézés lehetőségét.

Ugyanez a magyar csapatoknál differenciáltabb formában jelent meg. Számukra a háború nem lét vagy nemlét kérdése volt. Magyarország történelme során az utolsó 500 évben szinte minden háborút elvesztett, ezért a vereség elviselése és az ezzel kapcsolatos tapasztalatok inkább voltak jelen a magyar köztudatban, mint a németben. Nem tett jót a harci kedvnek az a tény sem, hogy a katonák zömének nincstelen földművelőként csak kevés vesztenivalója volt. Mindezen negatív hatásokat fokozta, hogy a magyar katona sokkal rosszabb fegyverekkel, esélytelenebbül vehette fel a harcot, mint német társa, akinek ráadásul gyakran alá is rendelték.

A budapesti csata részletes katonai veszteségeit a 33. és a 34. táblázat tartalmazza.

	Magyar	Német	Összesen
Védőserég létszáma az Attila-vonalban 1944. november elején	kb. 54 000	kb. 48 000	kb. 102 000
Veszteség (meghalt, eltűnt, megsebesült, fogságba esett) Pesten 1944. november 3.– december 24. között	kb. 17 000	kb. 6 000	kb. 23 000
Ebből hadifogoly	kb. 9 500	kb. 500	kb. 10 000
Védőserég létszáma 1944. december 24-én	kb. 38 000	kb. 41 000	kb. 79 000
Veszteség Pesten 1944. december 24.– 1945. január 18. között	kb. 12 000	kb. 10 000	kb. 22 000
Ebből hadifogoly	kb. 9 000	kb. 1 000	kb. 10 000
Veszteség Budán 1944. december 24.– 1945. február 13. között és a kitörés áldozatai	kb. 26 000	kb. 31 000	kb. 57 000
Ebből hadifogoly	kb. 20 000	kb. 10 000	kb. 30 000
Összes veszteség	kb. 55 000	kb. 47 000	kb. 102 000

33. táblázat. Az ostrom magyar–német katonai veszteségei⁹⁶³

A II. világháború ütközeteinek közel 30%-át teszik ki a helység harcok. Jelentős részük városostrom volt, és az összecsapások közül ezek bizonyultak a legvéresebbnek. Az olasz arcvonalon 1943 és 1945 között heti átlagban 400 embert vesztek a németek, és ez a szám a nyugati arcvonalon sem haladta meg az ezret. Ezzel szemben csak a varsói felkelés leverése heti 1250 katonájába „került” a német hadvezetésnek.⁹⁶⁸ Budapesten 7 hét alatt a német védőserég létszáma 45 000 főről 24 000 főre csökkent: hetente majdnem 3000 német katona esett ki a harcból, háromszor annyi, mint a nyugati front heti vesztesége, és akkor a magyar veszteségeket még nem is

Veszteségek 1944. november 3. és 1945. február 11. között	Sebesült	Halott	Hadifogoly	Összvesztés
A szovjet ostromlók veszteségei ⁹⁶⁴	kb. 130 000	kb. 44 000	max. 2 000	kb. 176 000
A román 7. hadtest veszteségei ⁹⁶⁵	kb. 12 000	kb. 11 000	max. 1 000	kb. 24 000
Magyar–német védősereg veszteségei	[a hadifoglyokhoz számítva]	kb. 40 000	kb. 62 000	kb. 102 000
A Konrad-hadműveletek szovjet veszteségei	kb. 60 000	kb. 15 000	kb. 5 100 ⁹⁶⁶	kb. 80 000
A Konrad-hadműveletek magyar–német veszteségei ⁹⁶⁷	kb. 26 000	kb. 8 000	max. 1 000	kb. 35 000
Összes magyar–német veszteség	kb. 26 000	kb. 48 000	kb. 51 000	kb. 125 000
Összes szovjet–román veszteség	kb. 202 000	kb. 70 000	kb. 8 000	kb. 280 000

34. táblázat. Az ostrom katonai veszteségeinek összehasonlítása

számoltuk! A városostrom a szovjetek számára is a legvesztésegteljesebb hadművelekhez tartozott. Az alábbi táblázat tartalmazza a Vörös Hadsereg öt legnagyobb, városok birtoklásáért vagy megtartásáért folytatott támadó hadműveletének veszteségadatait:

Hadművelet	Veszteség/létszám⁹⁶⁹	Napi	Harc-kocsik	Napi	Löveg és aknavető	Napi	Repülők	Napi
Budapesti hadművelet (108 nap)	320 082	2 964	1766	16	4 127	38	293	2-3
Bécsi hadművelet (31 nap)	167 940	5 417	603	19	1 005	19	614	20
Berlini hadművelet (23 nap)	352 475	15 325	1997	87	2 108	92	917	40
Sztálingrádi támadó hadművelet (76 nap)	485 777	6 392	2915	38	3 591	47	706	9
Moszkvai támadó hadművelet (34 nap)	370 955	10 910	429	13	13 350	393	140	4

35. táblázat. A szovjet hadsereg nagyobb támadó hadműveleteinek veszteségei⁹⁷⁰

Mint a táblázatból is látható, a Vörös Hadsereg csak ebben az öt támadó hadműveletben mintegy 1 690 000 halottat és sebesültet, 24 100 harckocsit, 7700 löveget és aknavetőt, valamint 2670 repülőgépet veszített (a szovjet történetírás összesen 51 nagyobb támadó és védekező hadműveletet tart számon) – majdnem annyit, sőt esz-

közök tekintetében többet, mint Anglia vagy az USA teljes második világháborús katonai vesztesége! A budapesti hadműveletnél szovjet szempontból csak Sztálingrád és a Kaukázus védelme, Ukrajna felszabadítása tartott tovább (125, 160, ill. 116 napig), de Sztálingrádban a közvetlen városostrom a budapestinél rövidebb ideig tartott, és a polgári lakosságnak lényegesen kisebb veszteséget okozott. Az elképesztő veszteség-adatokból láthatjuk, hogy a szovjet legfelsőbb vezetésnek a cél elérése érdekében semmilyen áldozat sem volt túl drága. A berlini hadművelet veszteségei hadászatiilag még ezzel az indoklással sem magyarázhatóak – a végórát élő Harmadik Birodalom szétzúzását feltehetően kisebb erőkkel is meg lehetett volna oldani.

A német védők tudatába, helyzetük reménytelensége és a nélkülözések mértéke miatt, Budapest ostroma „második Sztálingrádként” vonult be. Ott is, akárcsak Budapesten, az utolsó töltényig folyt a harc. Amikor végre az életben maradt katonák megadhatták magukat, jó részük már nem is volt bevethető állapotban, ezért a fogság megpróbáltatásait is összehasonlíthatatlanul kevesebben éltek túl, mint más esetekben (Sztálingrádban 96 000 hadifogolyból 4000 tért haza, Budapest vonatkozásában nincsenek pontos adatok).

Számszerűleg a magyar veszteségek nem haladták meg a németekét, és a szovjetekétől messze elmaradtak. Ennek ellenére ez az áldozat volt a három közül a legértelmeletlenebb. A magyar katona – bármelyik oldalhoz is csatlakozott – csak statisztája lehetett az ország feldúlásának. Sokan úgy érezték, hogy katonai esküjük kötelezi őket a harc vállalására, még akkor is, ha látták a háború végkifejletét, mások Horthy Miklós fegyverszüneti kérelmére hivatkozva kapituláltak. A magyar katona választani csak a rossz és a kevésbé rossz között tudott: kitartásával meghosszabbította a vesztes és rossz ügyért indított háborút, a megadás pedig nem járt igazi felszabadulással.

Sokan Budapest ostromának végét felszabadulásként élték meg. Valójában a szovjet hadsereg az általa képviselt diktatúra természeténél fogva képtelen volt arra, hogy bárhol is szabadságot hozzon létre. Sajnos a szélsőjobboldalnak a bolsevizmus természetéről terjesztett vádjainak lényegét az idő igazolta. A moszkovita kommunisták kezdettől fogva titkos diktatúra kiépítésére törektek. Ezt bizonyítja, hogy az 1939–1944 közötti antifasiszta ellenzék egy részét a kommunista titkosrendőrség kezdettől fogva potenciális ellenfélként kezelte. A szociáldemokrata Peyer Károlyt, a liberális-konzervatív gróf Bethlen Istvánt és a polgári demokrata Rassay Károlyt, vagy a már említett kommunista Demény Pált egyaránt elhallgattatták. Bethlent azonnal a Gulagra küldték, míg Rassay vagy Peyer eleinte azt gondolhatta, hogy egy szabad ország kezdhet 1945-ben új életet. Az Andrassy úton székelő, Péter Gábor által vezetett kommunista titkosrendőrség azonban az első perctől fogva elkezdte a demokrácia intézményeinek aláásását és a polgári világ megsemmisítését. Bár 1945 és 1948 között Magyarországon névleg parlamentáris rendszer működött, mindez csupán formalitás és a kommunista „menetrend” egyik állomása volt.*

Budapest ostroma emlékezetének változásai a mai magyar emlékezetkultúrában

Budapest ostromának emlékezetét 1990-ig szigorú kánon keretein belül tartották fenn. E sorok írója jól emlékszik még arra az időszakra, amikor az iskolai ünnepélyeken úttörők és kisdobosok mondták fel a kötelező történeteket az éppen hogy csak

* Lásd Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2002.

karórákat nem osztogató szovjet katonák humánusáról, és a gaz fasiszták rémtetteiről. A liberalizálódó diktatúra ugyan már 1986-ban megengedte, hogy a Svájcban élő Gosztonyi Péter a „felszabadulás” tézist cáfoló előadást tarthasson a Kossuth Klubban, de az effajta rendezvények kivételesnek számítottak.

A budapesti lakosságnak ama része, amely átélte az ostromot, meglehetősen széles skálán értékelte annak következményeit. Akiknek életét mentették meg a szovjet katonák, azok számára 1945 érzelmi okokból elsősorban felszabadulást jelentett. Akik viszont nem ebbe a csoportba tartoztak, azok vérmérsékletüktől függően a megszabadulás, a megszállás vagy a bolsevista terror kifejezést használták a történetekre. Ennek azonban a nyilvánosság előtt 1990-ig nem adhattak hangot.

Érdekes módon ezen a helyzeten Magyarország 1989-es felszabadulása egy ideig nem sokat változtatott. Az összes politikai párt továbbra is megünnepelte Budapest „felszabadulását”, legfeljebb abban volt különbség, hogy a liberálisok és az MDF komoly teret szenteltek a szovjet megszállás következményeinek is, illetve abban, hogy a Szocialista Párt gesztenyészkerti felszabadulási megemlékezésein semmilyen más párt nem volt hajlandó megjelenni. Még 1995-ben is botrányt okozott, amikor az apám és általam szerkesztett, 52 napon át napi 5 percben főműsoridőben sugárzott Ostromnapok filmsorozat első részeit leadta az MTV. Bauer Miklósné már a harmadik adáskor tiltakozott a film ellen az MTV elnökénél, és az utolsó rész túl peszsimista kicsengésén némi igazítás is szükségessé vált. Ugyanabban az évben pedig egy tévévita során Szabó István filmrendező meglehetősen vehemenciával utasította vissza azt az állítást, amely szerint Budapestet a szovjet csapatok nem szabadították fel (szembeszállva Máraival is: „hogyan hozzon szabadságot az, akinek magának sincs?”).

Néhány évvel később azonban Budapest felszabadításának tagadása már nem váltott ki extrém érzelmeket. Amikor 1998-ban „Budapest ostroma” című monográfiám megjelent, a teljes magyar sajtó, a Demokratától a Népszabadságig méltatta a kötetet. Igaz, mindenki más részét.

Egy évvel a kötet megjelenése előtt azonban jelentkezett egy új, szélsőjobboldali értelmezés is, amely akkoriban még nem kapott közfigyelmet. A Magyar Nemzeti Front ebben az évben rendezte meg először néhány tucat résztvevővel a „Becsület Napja” rendezvényt. Interpretációjukban a kitörés hősiessé tett volt, amely az SS „becsülete a hűség” jelmondata jegyében példája a katonai erényeknek és az antikommunizmusnak. A résztvevők a Hadtörténeti Múzeum előtti Kapisztrán-szobrot választották ünnepségük színhelyéül, nyilván azért, mert ezzel is a „nyugat védőbástyája a bolsevizmus ellen” értelmezést szerették volna alátámasztani. Talán nem teljesen véletlen, hogy ennek a szimbólumnak más jelentősége is van, Kapisztrán ugyanis nemcsak a nándorfehérvári csatában küzdött a pogányok ellen (megjegyzendő, hogy akcióival komolyan veszélyeztette a magyar sereg sikerét), hanem ezt megelőzően mint meggyőződéses antiszemita több száz zsidót égetett el inkvizítorként. Hogy Kapisztrán választása nem lehet véletlen, azt az is bizonyítja, hogy sok más helyszín is létezik, amely szimbolikusan alkalmas lenne antikommunista szellemiségű emlékhelynek – a Bécsi kapu, mint a kitörés egyik gyülekezőpontja, az Ördögárok kijárata, vagy a Vérmező, mint volt német hadi reptér helyszín szempontjából hitelesebb is, mint a Hadtörténeti Múzeum előtti tér, ahol az ostrom alatt semmi különösebb nem történt.

A neonácik koszorúzásai először 1999-ben keltettek figyelmet, amikor a megemlékezés után a Wiking-klubban verekedés tört ki az igazoltató rendőrök és a skinheadek között. Többeket börtönbüntetésre ítélték. Ettől kezdve 2003-ig semmilyen megemlékezésre nem került sor a Kapisztrán-szobor előtt (részben azért sem, mert a Had-

történeti Múzeum a területet jó előre lefoglalta). 2003-tól azonban minden évben megrendezik a „Becsület napját”-t.

A pártok minden jel szerint továbbra sem tudtak mit kezdeni Budapest ostromának emlékezetével. A szocialisták ragaszkodtak az antifasiszta tradícióhoz, és ódzkodtak annak kimondásától, hogy a történetek politikai értelemben nem nevezhetők felszabadításnak. A Fidesz az „egy a tábor egy a zászló” elv alapján nem akart előugrani egyértelmű saját üzenettel, mivel ez a szavazóbázis bővítését veszélyeztette volna. Ennek érdekében médiájának egy része, mint például a Demokrata hetilap, megkísérelte elszívni a szélsőjobbtól a levegőt, amennyiben maga is szélsőjobboldali tartalmú emlékezetkultúrát terjesztett. Példa erre az újság 2005. februári száma, amelynek címlapján csak az szerepelt, hogy „Európa hősei voltak”. Ezen a lap a m. kir. honvédség mellett a Wehrmacht és a fegyveres SS katonáit értette, azt a kérdést, hogy a nyilas pártszolgálatosok is ide tartoznak, tudatosan nyitva hagyta, szót sem ejtett a városban zajló, magyarok által elkövetett tömeggyilkosságokról, de fontosnak tartotta részletesen taglalni a szovjet katonák barbarizmusát.

Ugyanebben az évben a XII. kerületben Turul-szobrot avattak fel. A szobor talpazatán a kerület „hősi halottainak” nevei láthatók. A kifejezést idézőjelbe kell tenni, mert a halottak jelentős része (kb. 300 fő) azért pusztult el, mert zsidónak született és magyar honfitársaik egy része ezt elégnek tartotta ahhoz, hogy meggyilkolja őket. Mivel a XII. kerület jegyzője megtagadta a szobron szereplő nevek személyi adatainak közzétételét, ezért azt sem tudhatjuk, hogy a kerület tömeggyilkos nyilasai, akiket később ítéltek halálra, vagy még az ostrom alatt haltak meg, „hősi halottnak” tekintendők-e? Hozzá kell tennünk, a kerületben elpusztult lakosságon belül a meggyilkolt zsidók száma feltehetően eléri az összes áldozat 30–50%-át. Ugyancsak a XII. kerület volt az, amely a Városmajor utcai zsidó kórházban meggyilkoltak emlékére olyan táblát állított, amelyről hiányzik az utalás is arra, hogy az áldozatok hogyan haltak meg (csak annyi szerepel hogy „életüket vesztették”), semmilyen adat nincs a tettesekről (a nyilasok), nem adják meg az áldozatok számát (149 fő) viszont meghamisítják az áldozatok vallási, illetve származási adatait, ugyanis nemcsak zsidókat gyilkoltak le, hanem keresztény ápolóikat is. Ez mellékesnek tűnhetne, de mégsem az, mivel a kegyeleti táblának az volna feladata, hogy közös gyásszá – és ne csak a zsidók ügyévé – tegye a történeteket.

Az emlékezet másik, nem kevésbé sajátos megoldása a teljes tiltás. Ez történik a budaörsi német katonai temetőben, amelyet február 11–13. között bezárnak. Ezzel mindenkinek lehetetlenné teszik azt, hogy leróhassa kegyeletét. Nehéz ezt másnak nevezni, mint embertelenségnek, még akkor is, ha biztos nem örömdetes látvány, ha neonácik rendezvényeket tartanak egy temetőben – amihez egyébként egy jogállamban lehetőséget kell adni addig, amíg nyíltan törvényeket nem sértenek.

Mivel a politika csakis aktuálpolitikai szempontokat követett, ezek alkalmatlank voltak az ostrom emlékezetének ápolására. Így az ügy légüres térbe került, és ezzel függnek össze azok a civil kezdeményezések is, amelyekkel egyre gyakrabban találkozhatunk.

Ezek közül a legismertebb a Börzsöny Akciócsoport által 2005 óta szervezett és akkreditáltatott kitörés teljesítménytúra, amely most már ezres nagyságrendű résztvevőt mozgat meg. Az akció egy része némi humorral értelmezhető: az egyes állomásokon korhű egyenruhás fegyveresek fogadják a jelentkezőket, akik három távot is teljesíthetnek és felvarrót kapnak, a tízszeres teljesítéséért egy másodosztályú Vas-kereszt másolata jár. Az ehhez szolgáló ideológiai körítés azonban már nem ilyen vicces. Honlapjuk szerint céljuk: *„hogy minden év februárjában megemlékezzen azokról a magyar és német katonákról, akik a II. világháborúban két és fél hónapon*

keresztül hősiiesen védték Budapestet – és ezzel együtt Nyugat-Európát – a bolsevik Vörös Hadsereggel szemben.

Miután 1944 karácsonyán a szovjet ostromgyűrű bezárult a vár körül, az 'Európa Erőd' védői a harc nélküli lemeszárlást jelentő kapituláció helyett – esküjükhöz híven – 1945. február 11-én a kitörést választották..."

A túraleírás ugyan utal a politikamentességre, de hogy képzavarral éljek: a szervezők szövegéből mégis kilóg a politikai lóláb. Mással ugyanis nem magyarázható, hogy a Vörös Hadsereg esetében szükségesnek tartják politikai jelzők alkalmazását, de ettől a német és magyar csapatok esetében eltekintenek. A „hősiesség” reflektálatlan használata még nem volna nagy gond, ha mindez nem kapcsolódna egyértelműen pozitív tethhez, nevezetesen Nyugat-Európa védelméhez. Így azonban csak féligazságot tükröz, mivel ez a védelem egyúttal a náci Németország népiirtó politikájának és a magyar nyilas uralomnak meghosszabbítását is jelentette. Az az állítás pedig, hogy a kitörés alternatívája a harc nélküli lemeszárlás lett volna, egyszerűen hamis. Épp a kitörés vált a szovjet csapatok számára egy agyaggalamblovészet-szerű hadműveletté, amit a német veszteségi adatok is bizonyítanak (mintegy 20.000 halott három nap alatt).

A kitörés emlékezetének előbbé válásával függ össze, hogy a Budai-hegyekben az erdőben fennmaradt katonasírokat egyre inkább ápolják, sőt az ezek környékén található, 1944 nyarán ástott, de sohasem használt lövészárkokba már sokan harcokat is beleképzelnek. Hidegkúton a kitörés áldozatainak emléktáblát is állítottak. Mindez azonban lokális kezdeményezés, és csak néhány lelkes amatőr magánügye.

Konszenzusteremtő próbálkozás érdekes módon Budapest néhány zsidó túlélőjétől indult ki, akik a Széna téren, halálának helyszínén emléktáblát szeretnének állítani a kitörés során elesett Gerhard Schmidhuber vezérőrnagynak, a gettó megmentőjének. Egy német tábornok, akitől egyúttal távol áll a náciizmus, és aki sok társával együtt a város ma legforgalmasabb pontján halt meg, bizonyára alkalmas lenne arra, hogy különböző nézeteket valló emberek is elhelyezhessék szimbolikus sírján a kegyelet koszorúit. Érdekes módon ezt a kezdeményezést – bár az ezzel kapcsolatos tényeket még az izraeli Yad Vashem Intézet sem vitatja – semmilyen politikai oldal nem volt hajlandó felkarolni.

Szerencsére kisebb helyi jellegű, konzenzust kereső megemlékezések vannak. Országos szempontból azonban az egyetlen megvalósult és minden szempontból méltó megemlékezés Cseh Tamás és Bereményi Géza érdeme. 1997-es albumukban jelent meg „Széna tér” című daluk, amely emléket állít az ostrom névtelen magyar és német áldozatainak. Emlékmű, mely értelmetlen és méltatlan pusztulásukra emlékeztet, emlékhely, amely lehetővé tenné a méltó megemlékezést az ostrom összes magyar és német áldozatára, mind a mai napig várat magára.

Jegyzetek

⁹⁵⁷ Grif szekretnosztyi sznyát, 211–212. o. Gosztonyi: *Harc Budapestért* (3. rész. In *Magyarok Világlapja*, 1994. október 59. o.) című cikkében forrásmegjelölés nélkül 240 136 sebesültről és 79 946 halotról írt.

⁹⁵⁸ Grif szekretnosztyi sznyát, 372. o.

⁹⁵⁹ Az adatok a Hősök. A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban c. könyvből származnak.

⁹⁶⁰ BA-MA RH2 Ost Karten (Panzerlage) 4999-6257.

⁹⁶¹ Gosztonyi: *A magyar honvédség*, 239. o.

⁹⁶² Gosztonyi: *Ungarns militärische Rolle im zweiten Weltkrieg, Teil IV*, 160. o.

- ⁹⁶³ Az adatokat a fennmaradt töredékes veszteségjelentések és saját becsléseink alapján számoltuk ki.
- ⁹⁶⁴ A már említett szovjet összveszteségnek 25%-át számoltuk a Konrád-hadműveletek, 55%-át a főváros ostroma veszteségeihez.
- ⁹⁶⁵ Becsléseinket a Hadtudományi Tájékoztató 1994/10, 114. o. és România în Războiul anti-hitlerist részadatai alapján számítottuk.
- ⁹⁶⁶ A Dél Hadseregcsoport összefoglaló jelentése szerint 1944. december 24.–1945. február 10. között összesen 5138 hadifoglyot ejtettek. A szovjet veszteséglistákban a fogságba csettek eltűntnek lettek nyilvánítva, ezért ezek a szovjet forrásokban a halottakat és eltűnteket nyilván tartó (bezvozvratnij) veszteségek rovatában jelentkeztek.
- ⁹⁶⁷ A Balck-seregcsoport 34 108 fős veszteséget jelentett az 1944. december 24.–1945. február 10. közti időszakra, de ez a szám nem tartalmazza az eltűntek – véleményünk szerint legalább 1000 fős – számát (KTB Hgr. Süd alapján idézi Maier: Drama zwischen Budapest und Wien 521. o.)
- ⁹⁶⁸ Az 1944. év históriája. História könyvek, 99. o.
- ⁹⁶⁹ Az oszlop a halottak, sebesültek, eltűntek számát tartalmazza, a harcokban részt vevő szövetséges csapatok veszteségei nélkül.
- ⁹⁷⁰ Grif szekretnosztyi sznyát, 174., 182., 212., 217., 219., 224–227., 368–373. o.

1. Vonatkozó és felhasznált irodalom⁹⁷²

13. Panzerdivision. Das waren wir, das erlebten wir. Der Schicksalsweg der 13. Panzerdivision. Hannover: Traditionsverband Hannover, 1971.
- Adonyi-Naredy Ferenc–Nagy Kálmán: Magyar huszárok a II. világháborúban. Sárvár: Huszár Múzeum, 1990.
- Ami Budán a „Kitartás” nyomában maradt... (riport). In: Feltámadás, 1945. február 19.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Budapest: Kossuth, 1968.
- Az I. huszárhadosztály a II. világháborúban. Harctéri naplók, visszaemlékezések. Szerk.: Süptei István. Sárvár: Huszár Múzeum, 1992.
- Az 1944. év története. História évkönyv 1984. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest: Lapkiadó, 1984. (História évkönyvek.)
- Andrjusenko, Szergej Alekszandrovics: A Duna hullámain II. In: HK, 1966/ 1.
- Árokey Lajos: Emlékező tájak. Budapest: Zrínyi, 1970.
- Asik, Mihail: Emlékeim a Budai Önkéntes Ezred harcosaira. HK, 1981/ 2.
- Asztalos István: Író a Hadak útján. Budapest: Magvető, 1978.
- A 100 éves állatkert. Szerk.: Anghi Csaba. Budapest: 1966.
- Az elsodort város. Emlékkötet a Budapestért folytatott harcok 60. évfordulójára. 1944/45, I. kötet, Budapest: PolgArt, 2005.
- Baktai Ferenc: A kőbányai előőrs. Budapest: Szikra, 1956.
- Balassa Erik: „Csia testvér! Kérem ezt az ügyet rövid úton kivizsgálni...” In: Képes Figyelő, 1945. 13. sz.
- Balck, Hermann: Ordnung im Chaos, Erinnerungen 1893–1948. Osnabrück: 1980.
- Bangha Ernő: A magyar királyi testőrség 1920–1944. Bp.: Európa, 1990.
- Bárdos Lajos: Nincsen Isten – Istenünkön kívül. Ostrovnápló. In: Jel, 1997. március.
- Bayer, Hanns: Kavalleriedivisionen der Waffen-SS. Gailberg-Heidelberg: Selbstverlag, 1980.
- Benedek István–Vámos György: Tépd le a sárga csillagot. Budapest: Pallas, 1990.
- Beszélnék a szemtanúk. In: Ország–Világ, 1968. 14–16. sz.
- Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. Bp.: RTV-Minerva-Kossuth, 1982.
- Bokor Péter: Verolino érsek, az ostrom tanúja. In: Magyar Hírlap, 1995. február 11.
- Boldizsár Iván: Buda 1945. február 13. In: M. N., 1951. február 13.
- Boldizsár Iván: Érttem esett el. In: M. N., 1951. február 13.
- Boldizsár Iván: Don–Buda–Párizs. Budapest: Magvető, 1982. (Tények és tanúk).
- Boldt, Gerhard: Hitler, die letzten zehn Tage in der Reichskanzlei. München: Heyne Verlag, 1976.
- Bondor Vilmos: A Mikó-rejtély. Bp.: Püski, 1995.
- Budapest közállapotai az 1945–46-os tél küszöbén. Közrebocsátja Kővágó József polgármester. Budapest Székesfőváros házinyomda, 1946.
- Budapest története. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
- Budán harcoltak. Szerk.: Sárközi György. Budapest: 1995.
- Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. In: HK, 1961/1.
- Command Magazin. Military history, strategy and analysis. New York: 1994/10.
- Csapó György: Ahol Steinmetz utolsó éjszakáját töltötte. In: MN, 1954, 304. sz.
- Csebotarev, G. Sz.: A parlament halála. In: HK, 1967/4.

- Csebotarev, G. Sz.: A béke katonái. Budapest: Kossuth, Zrínyi, 1975.
- Csepel története. Budapest: Csepel Város Fémművek, 1965.
- Cseres Tibor: Bizonytalan század. Budapest: Zrínyi, 1968.
- Csiby Mihály: SZU-ráta 1459 nap. Bp., 1995, EFO-Kiadó.
- Dr. Csiffáry Nándor: Dorog a II. világháborúban. In: Dorogi Füzetek, 1995. 5. sz.
- Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért folytatott harcokban. In: HK 1965/1.
- Cs. Lengyel Beatrix: Budapest ostroma. Széchenyi Viktor gróf feljegyzései 1944. december 24.–1945. február 12. In: Tanulmányok Budapest múltjáról, XXIV.
- Darnóy Pál: A Budapestért vívott harc. In: Hadak útján, 1962–1970 (cikksorozat).
- Darvas József: Város az ingoványon. Budapest: Szikra, 1945.
- Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Herausgegeben vom ehemaligen Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Augsburg: Weltbild Verlag, 1994.
- Dernői Kocsis László: Pest 1945. január 18. Zuglótól a Belvárosig. In: M. N., 1955. 14. sz.
- Déry Tibor: Két emlék. Budapest: Szépirodalmi, 1955.
- Déry Tibor: Alvilági játékok. In: Magyar írók tanúságtétele 1944–45. Budapest: Magvető, 1975. (30 év).
- Dezsényi Miklós: A szovjetország hajóraj harcai Magyarország felszabadításáért. Budapest: Athe-naeum, 1946.
- Đilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal. Budapest: Magvető, 1989.
- Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 5. 1939 szeptemberétől 1945 ápriliséig. Budapest: Szikra, 1955.
- Dombrády Lóránt–Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945. Budapest: Zrínyi, 1987.
- Egy farkasréti lakos naplója. In: M. N., 1949. január 30.
- Ehrenburg, Ilja: A német. Bp.: Szikra, 1945.
- Elek László: Az olasz Wallenberg. Budapest: Széchenyi Kiadó, 1989.
- Ember Mária: Ránk akarták kenni. Budapest: Héttorony Könyvkiadó, 1992.
- Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944–45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Koblenz: Bundesarchiv, 2003.
- Eszenyi László: Trianoni nemzedék. Dabas: Magyar Világ Kiadó, 1990.
- Fancsali Petronella (szerk.): Budapest felszabadulásának kronológiája. A hadműveletek előrehaladása szerint, bibliográfiai utalásokkal. Budapest: Főv. Szabó Ervin Könyvtár, 1954.
- Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és partizánharcok történetéből. Szerk.: Gazsi József–Pintér István, Budapest: Zrínyi, 1968.
- Fegyverrel a hazáért: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Szerk.: Dombrády Loránd–Nagy Gábor. Budapest: Kossuth, Zrínyi, 1980.
- Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. Budapest: Szikra, 1955.
- Fehér Lajos: Így történt. Budapest: Magvető, 1979. (Tények és tanúk).
- Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Szerk.: Száva Péter. Bp.: Zrínyi, 1975.
- Fenyő Miksa: Az elsodort ország (visszaemlékezések). 2. kiad. Budapest: Magvető, 1986.
- Fiala Ferenc: Így történt. London: Hídő könyvtár, 1968. 2. sz.
- Fogarassy-Feller Michael: Die Geschichte und Volkskunde der Gemeinde Werischwar/Pilisvörösvár. Budapest: Technical Publ., 1994.
- Források Budapest történetéhez 1919–1945. Szerk.: Szekeres József. Budapest Főv. Levéltárának kiadványa, 1972.
- Fortusz, Marija: Visszaemlékezéseim. Budapest: Zrínyi, 1982.
- Friedrich, Helmut: Wanderer zwischen Krieg und Frieden. Szerzői kiadás, hely és évszám nélkül.
- Fricssner, Hans: Árulások, veszített csaták. Budapest: Co-Nexus, 1992.
- Galántay Ervin: Az utolsó kadét. Budapest 1944–1945. Budapest 2011 Militaria.
- v. Galántay Ervin: Budapest védelme 1944–1945. In: Duna Tudósító XXXVI. évf. 2. sz.
- v. Galántay Ervin: Boy Soldier. Five days in the life of a dispatch-runner. Excerpts from the defense of Budapest 1944–45. Saját kiadás.
- v. Galántay Ervin: The defense of Budapest. Rise and fall of the volunteer VANNAY Bataillon. Sandhurst: War Studies Departement, The Royal Military Academy.
- Gazsi József: Akit Mózesként tiszteltek. Budapest: Raoul Wallenberg Alapítvány, 1995. (Wallenberg füzetek II.).
- Gács Teri: A mélységből kiáltunk hozzád. Budapest: Tábor kiadás, 1946.
- Gáspár László: Így történt! Budapest ostroma és felszabadítása orosz, angol, és amerikai katonai szakírók és hadijelentések alapján. In: Új Magyarország, 1947.

- Gobbi Hilda: Megszállás, ostrom, felszabadulás. In: Béke és Szabadság, 1955. 13. sz.
- Gosztonyi Péter: Der Kampf um Budapest 1944–45. München: 1964.
- Gosztonyi Péter: Der Kampf um Budapest 1944–45. In: Studia Hungarica, 1964.
- Gosztonyi Péter: Endkampf an der Donau. München: Fritz Molden Verlag, 1969.
- Gosztonyi Péter: Die militärische Lage in und um Budapest im Jahre 1944. In: Ungarn Jahrbuch, Band 8, Separatum 1977.
- Gosztonyi Péter: Ungarns militärische Lage im zweiten Weltkrieg. In: Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1982. 2–5. sz.
- Gosztonyi Péter: Budapest ostroma. In: M. N., 1984. december 6.
- Gosztonyi Péter: Háború van, háború. Budapest: Népszava Kiadó, 1989.
- Gosztonyi Péter: Légiveszély Budapest. Budapest: Népszava Kiadó, 1989.
- Gosztonyi Péter: Vihar Kelet-Európa felett. Budapest: Népszava Kiadó, 1990.
- Gosztonyi Péter: A magyar Honvédség a második világháborúban. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992.
- Gosztonyi Péter: Harc Budapestért. In: Magyarok Világlapja, 1994. október.
- Gosztonyi Péter: Politikusok, katonák, események. München: Herp Verlag (évszám nélkül).
- Gosztonyi Péter: Budapest lángokban. Bp., 1998, Móra.
- Grif szekretanosztyi sznyát. Potyeri vooruzsennüh szil SzSzSzR v bojah, bojevüh gyejsztvijáh i vojennüh konfliktah. Moszkva, Vojennoje Izdatyelsztvo, 1993.
- Grossman Sándor: Nur das Gewissen. Carl Lutz und seine Budapester Aktion. Geschichte und Porträt. Wald, 1986.
- Guderian, Heinz: Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg: 1952.
- Gyórfy-Spáczay: A IX. SS-Hadtestparancsnokság titkos napi jelentései a Budapesten folyó harcokról. In: HK, 1975/1.
- György István: Kétezer-ötszázan voltak. Budapest: Zrínyi, 1975.
- Hadtudományi Tájékoztató. A Budapesti csata 1944–1945. Az 1944. december 15–16-án megtartott tudományos ülészak anyaga. HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály kiadványa Budapest: MH Központi Nyomda, 1994/10.
- Hazánk felszabadulása, 1944–1945. Budapest: Zrínyi, 1970.
- Határ Győző: Életút. Minden hajó hazám. In: Életünk, 1994. 11–12. sz.
- Herczeg Ferenc: Hűvösvölgy. Herczeg Ferenc emlékezései. Budapest: Szépirodalmi, 1993.
- Hitler hatvannyolc tárgyalása. Bp.: Magvető, 1983.
- Hoffmann, Joachim: Stalins Vernichtungskrieg. 2. Auflage. München: Verlag für Wehrwissenschaften, 1996.
- Honcsar, Olesz: Zászlóvivők. Budapest: Kossuth, 1979.
- Hősök: A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944–1945. Szerk.: Tóth Sándor. Budapest: Zrínyi, 1975.
- Huszár János: Honvéd ejtőernyősök Pápán 1939–1945. A Magyar Királyi „vitész Bertalan Árpád” Honvéd Ejtőernyős Ezred története. A pápai Jókai kör kiadványa, 1993.
- Így vitte vágóhídra a budapesti rendőröket Hitschler SS-tábornok. In: Népbírósi Közlöny, 1946. 2. sz.
- Így élt és ölt a Vannay-zászlóalj. In: Kossuth Népe, 1945. 37. sz.
- Izsáky Margit: Ország a keresztfán. Budapest: Müller, 1945.
- Jerezian, Ara: A védett ház. Ungvár, Budapest: Intermix Kiadó, 1993.
- Józsa Béla: Egyetemisták az ostromgyűrűben. A Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története. Budapest: Militaria, 1999.
- Juhászi Imre: Az ostrom. Regényes korrajz Budapest ostromából. Budapest: Ladányi, 1947.
- Kabdebő Loránd: A háborúnak vége lett. [Interjúk]. Budapest: Kozmosz, 1983.
- Kadosa (Kiss) Árpád: Vizionlátásra, hadnagy úr. Budapest: Népszava, 1989.
- Kalakán László: A Svábhegy és környéke története.
- Kántor Zsuzsa: Feledhetetlen ifjúság. Budapest: Szikra, 1955.
- Katona Gyuláné Sz. Katalin: A Szentendrei Római Katolikus Egyház és Plébánia története, 1002–1992. Szentendre: Hunga-Cord, 1996.
- Kemény Simon: Napló, 1942–1944. Budapest: Magvető, 1987.
- Kern, Erich: Die letzte Schlacht Ungarn. Welsermühl Verlag, 1960.
- Kertész Róbert: Egy gyerek ostromnaplója. In: K. R.: Ne felejts. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
- Kis Ervin: Vallomás és körülmények. Budapest: Magvető, 1965.

- Kishon, Ephraim: Volt szerencsém. Kishont Ferenc önéletrajza. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- Kiss Károly: Találkozások a Vörös Hadsereggel. In: M. N., 1995. április 1., 20. o., 1995. szeptember 30., 20. o.
- Klietmann, K. G.: Die Waffen-SS. Eine Dokumentation. Osnabrück: 1965.
- Kogelfranz, Siegfried: Jalta öröksége – az áldozatok, és akik megúszták. Budapest: AB független kiadó, 1990.
- Kókay György: A budai Vár 1945. évi ostromáról. In: Tanulmányok Budapest múltjából, XXVII. Komisarov, N. V.: Harc Budapestért. In: HK, 1980/1.
- Kovács Béla: Tizenhat pilisi hős. In: Új Világ 1955, 2. sz.
- Kovács Imre: Magyarország megszállása. Budapest: Katalizátor Iroda 1990.
- Kovalovszky Miklós: Lidércnyomás. Napló. 1944. október 8.–1945. január 8. Budapest: Argumentum, 1995.
- Kőszegi Imre: Budavár ostroma 1945-ben. Budapest: Müller, 1945.
- Kőszegi Imre: Négy nap Budán 1945-ben. In: Népszava, 1955. 25–28. sz.
- Kövendy Károly: Magyar Királyi Csendőrség. A csendőrség békében, háborúban és emigrációban. Toronto: Sovereign Press, 1973.
- Kraetschmer, E. G.: Die Ritterkreutzträger der Waffen-SS. 2. Auflage, Schütz Verlag, 1982.
- Kutuzov-Tolsztoy, Mihail Pavlovitsch: Mein Leben. Von Petersburg nach Irland. Blaue Hörner Verlag, 1988
- Kuznyecov, P. G.: Marsal Tolbuhin. Moszkva: Vojennoje Izdatyelsztvo, 1966.
- Láng Judit: Negyvennégy. (Közreadja Frank Tibor). In: Történelmi Szemle, 1982. 2. sz.
- Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Budapest: Officina, 1946.
- Lévai Jenő: Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről. Budapest: Officina, 1946.
- Lévai Jenő: A pesti gettó csodálatos megmenekülésének története. Budapest: Officina, 1947.
- Lévai Jenő: Raoul Wallenberg. Budapest, 1947, Magyar Téka.
- Lestyán Sándor: Az utolsó órák. M. N., 1949. január 30.
- Luknyickij, Pavel: Magyar napló. Budapest: Kossuth, Zrínyi, 1980.
- A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom 1939–1945. Válogatott bibliográfia. Budapest: 1982.
- Magyarország felszabadítása. Szerk.: Száva Péter. Budapest: Zrínyi, 1975.
- Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen, 1941–1945. Szerk.: Gazsi József. Budapest: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1966.
- Magyarország a Második Világháborúban. Lexikon, szerk.: Ravasz István. Bp. Petit Real, 1997.
- Magyarország 1944. Üldöztetés – Embermentés. Szerk.: Szita Szabolcs. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Szerk.: M. Kiss Sándor. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- Maier, Georg: Drama zwischen Budapest und Wien. Osnabrück: Munin Verlag, 1985.
- Mandics Endre: Emlékképek Budapest ostromáról. In: Budai Polgár 2004. február 13 6.o.
- Markó György: A jelszó mozijegy. In: Új Tükör, 1988. október 30., 18–19. o.
- Mándy Iván: Arcok és árnyak. In: M. I.: Vendégek a palackban. Budapest: Új Idők, 1949.
- Maniescu, Antone-Romanescu, Gheorghe: Armata Română în războiul antihitlerist. București: Editura Militară, 1980.
- Márai Sándor: Budai séta. In: Budapest, 1945. december, 96. o.
- Márai Sándor: Napló. 1943–1944. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Márai Sándor: Napló. 1945–1957. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Martin Kornél-Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. In: HK, 1995/3.
- Máté György: Budapest szabad! Budapest: Móra, 1980.
- Matolcsy Károly: Az „utolsó nap” a Várban. In: M. N., 1955. február 13.
- Mészáros Sándor: A Budapesten körülzárt német-magyar hadseregcsoport légi ellátása. In: Aero Historia, 1988. december, 1989. június, december.
- Minaszjan, M. M.: Oszvobozhgyenyije narodov Jugo-Vosztocsnoj Jevropü. Bojevüje gyejsztvija Krasnoj Armii na tyerritorii Rumünii, Bolgarii, Vengrii i Jugoszlavii v 1944-1945 gg. Moszkva: Vojennoje Izdatyelsztvo, 1967.
- Montgomery, John Flournay: Magyarország, a vonakodó csatlós. Budapest: Zrínyi, 1993.
- Nagy Lajos: Pincenapló. Budapest: Hungária, 1945.

- Nagy László: Mi történt február 11-én. In: Budai Polgár, 1945. július 22.
- Nagy Gábor: A 3. Ukrán Front felszabadító hadműveleteinek első szakasza. In: HK, 1972/2.
- Nagy Gábor: Adalékok Komárom megye felszabadulásának történetéhez. In: HK, 1983/3.
- Némethy Károly: Karácsony Budapest 1944. In: Budapest, 1945.
- Neulen, Hans Werner: An deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen-SS. München: Universitas Verlag, 1985.
- Noel Péter: Az Egyetemi Rohamzászlóalj kitérési kísérlete. In: Bajtársi Levél, 1974. 5. sz.
- Noll, Reinhard: Im Kessel von Budapest. In: Wiking Ruf, 1953. március.
- Nonn György: Így szabadultam. Budapest: Kossuth, 1975. (Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből).
- Nyecseporuk, N. A.: A magyar föld felszabadítása. In: HK, 1967/1.
- Nyíri János: Die Judenschule. München, Leipzig: List Verlag, 1989.
- Nyíri János: A bajnai plébános naplójából. Ahol orosz és német pusztított. In: Magyar Nemzet, 1998. április 16.
- Oldner Vladimir: A budapesti harcok krónikája. In: Néphadsereg, 1955. február 12.
- Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk.: Krizsán László. Budapest: MSZMP Pest megyei bizottsága, 1960.
- Ot Volzsszkih sztepej do avsztrijsszkih Alp. Vojevoj puty 4-ij gvargyejszkoj armii. Moszkva: Voje-noje Izdatyelsztvo, 1971.
- Ölvedi Ignác: A budai Vár és a debreceni csata. Horthyék katasztrófapolitikája 1944 őszén. Bp.: Zrínyi, 1974.
- Örkény István: Hóviharban. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954.
- Örkény István: Budai böjt. Budapest: Székesfővárosi Irodalmi Intézet, 1948.
- Összefoglaló kimutatás Magyarország háborús káiról. In: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, Budapest: KSH, 1947.
- Pálfalvi Nándor: Esküszöm, hogy hű leszek. Bp.: Hálózati, 1990.
- Papné Wighard Edit: Napló a pincében töltött napokról. Budapest ostroma egy diáklány élményeinek tükrében. Budapest: Szerző kiadása, 1994.
- Palich-Szántó Olga: A vérző város. A németek menekülése a Várból. In: M. N., 1949. március 3.
- Péchy Blanka: Este a Dunánál. Budapest: Magvető, 1977.
- Pest megye felszabadulása és az új élet megindulása a korabeli sajtó tükrében. Szerk.: Boros Pál. Budapest: Pest Megyei Könyvtár, 1970.
- Pesterzsébet. Soroksár, Budapest XX. kerületének múltja és jelene. Tanulmányok. Budapest: Budapest Főváros Tanácsa, 1972.
- Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. In: Történelmi Szemle 1999/1-2
- Petyke Mihály: A Gestapo foglya voltam. Budapest: Gábor Áron K., 1945.
- Polcz Alaine: Asszony a fronton. Egy fejezet életemből. Budapest: Szépirodalmi, 1991.
- Pongrácz György: Hol legyen Buda környékén az 1945-ös budai kitérésnél elesettek katonai temetője. In: Hidegkúti Hírek, 1994. május.
- Pongrácz György: Mi van az Aszú utcában. In: Hidegkúti Hírek, 1993. június.
- Révész Sándor: Aczél és korunk. Budapest: Sík Kiadó, 1997.
- Ruffy Péter: A tábornok úr. (Ferencvárosi szél.) Budapest: 1970.
- Sander, Helke; Johr, Barbara: Befreier und Befreite. Krieg, Vergewaltigungen, Kinder. Frankfurt: Fischer Verlag, 1995.
- Sárközi Sándor: Küzdelmes katonaévek. Budapest: Zrínyi, 1979.
- Sárközi Sándor: Budán harcoltak. Bp.: 1995.
- Schmidt Mária: Kollaboráció vagy kooperáció. A budapesti Zsidó Tanács. Budapest: Minerva, 1990.
- Simmler, Karl: Die Belagerung von Budapest. Zürich: 1989.
- Soldaten-Jahrbuch 1994. München: Schild Verlag, 1994.
- Sólyom József, Szabó László: A zuglói nyilasper. Budapest: Kossuth, 1967.
- Srágli Béla-Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... A budapesti felszabadító harcok (cikksorozat) In: Néphadsereg, 1955. 1., 8., 11., 14., 25., 31., 33., 35., 37. sz.
- Stark Tamás: Zsidóság a vészidőszakban és a felszabadulás után, 1939–1945. Bp.: MTA, 1995.
- Steiner, Felix: Die Armee der Geachteten. Oldendorf: Schütz Verlag, 1971.
- Steinert Gyula: Budapest ostroma egy orvos szemével. In: Vigilia, 1995. 5.
- Sulyok Dezső: A magyar tragédia. Newark: 1954.

- Sztechlo Gábor: Isten kezében. Budapest: A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1984.
- Strassner, Peter: Europäische Freiwillige. Die 5. SS-Panzer-Division Wiking. Osnabrück: 1977.
- Styemenko, Szergej Matvejevics: Európa szívében. In: Fáklya, 1972. 10. sz.
- Styemenko, Szergej Matvejevics: Ahol a győzelmet kovácsolták. Budapest: Kossuth, Zrínyi, 1969.
- Szabó Balázs: A 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének I. szakasza. In: HK, 1964/4.
- Szabó Balázs: A 2. Ukrán Front budapesti támadó hadműveletének II. szakasza. In: HK, 1970/ 1.
- Szabó Borbála: Budapesti napló (1944. november–1945. január). Budapest: Magvető, 1983.
- Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború megváltozott természete – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. Bp.: 1997.
- Szalai György: Kőbánya története. Budapest Főváros X. Kerület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Budapest: 1970.
- Számvéber Norbert: Adalékok a budapesti hídfőben harcoló magyar alakulatok harcértékéhez az újabban hazatért levéltári források tükrében. In: Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. Budapest: Petit Real, 2002.
- Számvéber Norbert: Kard a pajzs mögött. A Konrad-hadműveletek története 1945. Budapest: Püldo, 2007.
- Számvéber Norbert: Páncélosok a Felvidéken. Páncélosütközetek a Dunától északra 1944–1945. Budapest: Püldo, 2008.
- Számvéber Norbert: Páncéloshadviselés a budapesti csatában 1944. október 29–1945. február 13. Budapest: Püldo, 2011.
- Szántó Piroska: Bálám számara. (Visszaemlékezések.) Budapest: Szépirodalmi, 1989.
- Szentesi Tibor: A budai Vár ostroma. In: Budai Polgár, 2005. február 11., 6–7.o.
- Szentgróti Éva: Egy szovjet hadijelentés nyomában. In: M. N., 1955. 37. sz.
- Szentiványi Kálmán: Az utolsó üzenet. In: ÉS, 1965. október 8.
- Szép Ernő: Emberszag. Visszaemlékezések. Budapest: Szépirodalmi, 1989.
- Széplaki Kálmán: A Budai Önkéntes Ezred tagja volt. In: Hegyvidék, 2005. február 9, 5.o.
- Szilágyi István: A kör bezárul (Tanulmányrészlet). In: Szilágyi: Három fekete évtized. Budapest: 1946.
- Szidnainé Csete Ágnes: A 125 éves Budapesti Állat- és Növénykert története: 1866–1991. Budapest: 1991.
- Szirmai Rezső: Fasiszta lelkek: Pszichoanalitikus beszélgetések háborús főbűnösökkel a börtönben. Budapest: Pelikán K., 1993.
- Szószó. Taksony község krónikája 1998.
- Szovjetszkaja Vojennaja Enciklopedija (Vojenizdat, Moszkva, 5. kötet – 1978: 8. kötet: 1980.)
- Szmirnov, Szergej: Harcban Budapestért. Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1952.
- Szmirnov, Szergej: Harcban született barátság. In: Új Világ, 1949. 7. sz.
- Szuworow, Viktor: Der Eisbrecher. Hitler in Stalins Kalkül. 9. Auflage. Stuttgart: Klett-Cotta, 1996.
- Tanulmányok Rákospalota–Pestújhely történetéből. Szerk.: Czoma László. Budapest: Főv. XV. ker. Tanács V. B., 1974.
- Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Budapest: 1974.
- Tersánszky Józsi Jenő: Egy kézikocsi története. Budapest: Révai, 1949.
- Tersánszky Józsi Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan. (Visszaemlékezések.) Budapest: Magvető, 1962.
- Tétény-Promontor. Budapest XXII. kerületének története. 2. bővített kiadás. Budapest: Főv. XXII. ker. Tanács V. B., 1988.
- Thuróczi György: Kropotov nem tréfál. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár, 1993.
- Tiszay Andor: Budapest felszabadulásának dokumentumai. Budapest: Főv. Szabó Ervin Könyvtár, 1955.
- Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. Budapest: Zrínyi, 1975.
- Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred. Budapest: Zrínyi, 1980.
- Tóth Sándor: Budai önkéntesek. Budapest: Zrínyi, 1985.
- Tóth Sándor: Steinmetz Miklós. In: Forradalomban, háborúban. Budapest: Zrínyi, Kossuth, 1974.
- Újlaki László: A galántai zászlóalj és a „vörös Csepel”. In: Egyesületi Értesítő, Cleveland, Oh., 19. sz.
- Újpest története. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1977.
- Ungváry Krisztián (szerk.): Budapest ostromai. Budapesti Negyed, 2000. ősz-tél, 29–30. o.

Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest: Osiris, 2002.

Varga László: Kérem a vádlott felmentését. New York: Püski, 1981.

Vargáné Toldi Sarolta: Életünk Budán a háború után. In: Budai Polgár 2003/5 -- március 6.

Veress D. Csaba: A Dunántúl felszabadítása. Budapest: Zrínyi, 1985.

Verolino érsek, az ostrom tanúja. In: Magyar Hírlap, 1995. február 11.

Vízművek az ostrom alatt. In: A Szabad Nép naptára. Budapest: Szikra, 1947.

Walendy, Udo: Einsatzgruppen im Verbande des Heeres. Preußisch Oldendorf: 1983.

Woche, Klaus: Die Soldaten der Feldherrnhalle. In: Zeitschrift für Heereskunde, 1977. 272. sz.

Zaharov, Matvej Vasziljevics: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása. Budapest: Zrínyi, 1973.

Zákó András: Őszi harcok 1944. Budapest: Hungaria, Kráter Kiadó, 1991.

Zamercev, Ivan Tyerentyevics: Emlékek, arcok, Budapest. Egy szovjet városparancsnok visszaemlékezései. Budapest: Zrínyi, 1969.

Zayas, Alfred Maurice: Die Wehrmacht-Untersuchungsstelle. Deutsche Ermittlungen über alliierte Völkerrechtsverletzungen im zweiten Weltkrieg. München: Ullstein, 1980.

Zentai Gyula: Budapest felszabadítása. In: HK, 1955/1.

Zolnay László: Decembertől februárig. In: Népszabadság, 1985. február 9.

Zolnai László: Hírünk és hamvunk. (Tények és tanúk). Budapest: Magvető, 1986.

Zsolnai László: Egy SS-főhadnagy leleplezte a Margit híd felrobbantásának titkát. Nyilas gonosztevők okozták a sok száz ember halálát előidéző borzalmas szerencsétlenséget. In: Világosság, 1947. 77. sz.

Zsolt Béla: Kilenc koffer. Budapest: Magvető, 1980.

Zsombor János: Így történt. Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1955.

Folyóiratok:

Budai Összetartás
 Délmagyarország
 Hungarista
 Igaz Szó
 Ítélet
 Képes Figyelő
 Magyar Futár
 Magyar Játékszín
 Magyarság
 Új Magyarság
 Nemzetőr
 Népbírósi Közlöny
 Néplap. Debrecen
 Összetartás
 Pápai újság
 Szabadság
 Új Szó vonatkozó számai az 1944/45/46-os évfolyamból.

2. Levéltári anyagok

Hadtörténelmi Levéltár Budapest (HL)

Korabeli dokumentumok

Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályának iratai (VKF) 304, 304/a, 305, 306, 306/a, 306/b.
 10. gyaloghadosztály iratai. 90. sz. doboz.
 12. tartalékhadosztály napi jelentései. 29. sz. doboz.
 IX. SS-hegyihadtest/13. páncélosadosztály iratai.
 Magyar Királyi Rendőrség Országos Főfelügyelőjének iratai. 21. doboz, I. 107.
 Heeresgruppe Süd hadinaplója és mellékletei mikrofilmen. 896–901. sz. tekercs.

Hindy Iván peranyaga mikrofilmen. 1068. sz. tckercs.
Winkelman feljegyzései 1053. sz. tckercs.

Tanulmánygyűjtemények

Almay Béla: A Budapestért vívott harc. TGY 3314.
Almay Béla előadása és magánnaplója. TGY 3091.
Bakos Tibor–Gödry Ernő: Feljegyzés az egykori M. Kir. 153. kerékpáros utászszázadról. Szám nélkül.
Berthold Hermann: Visszaemlékezés a második Ukrán Frontnál eltöltött időre. TGY 2814.
Bíró József: A Tatárhágótól Budapestig. TGY 3053.
Bíró József: Budapest védői. TGY 3251.
Botár Elek: A Morlin-csoport. TGY 3368.
Darnói Pál dokumentumgyűjteménye, benne: levelezés a M. Kir. Rendőrség és Csendőrség volt tisztjeivel Budapest ostromáról. TGY 3070
Egyedi Balázs: Sorstól úzve, hányavetetten. TGY 3029.
Elischer Gyula: Visszaemlékezés a M. Kir. I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj megalakulásának napjaira 1944-ben. TGY 3180.
Horváth Dénes: A 201/1 légvédelmi ágyúüteg részvétele a budapesti harcokban. TGY 3078.
Kokovay Gyula: (cím nélkül) TGY 3369.
Konkoly-Thege Aladár: Tépett lobogó. TGY 3273.
Lám Béla: Emlékek gyertyafénynél. Szám nélkül.
Lisszay Aurél: A Budapestért vívott harc. TGY 3072.
Marosújházi Géza: Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei. TGY 2904.
Mucsy Iván: Békéstől Békésig. Egy volt hadapródiskolai növendék emlékiratai. Szám nélkül.
Paulits József: Budapest végnapjai. TGY 2829.
Péchy György: Csapatistizt voltam a Magyar Királyi Honvédségben. TGY 3184.
Pothradzsky Ádám: A „Hunyadi” hadosztály. TGY 2830.
Rakovszky István: A M. Kir. Jurisics Miklós Honvéd Tüzér Osztály harcai Budapest védelmében. TGY 3269.
Rhédey Tamás: A Morlin-csoport története a budapesti ostrom idején. TGY 3271.
Salamon Aurél: Budán történt. TGY 3116.
Salamon Aurél: Az elsüllyedt hadosztály. TGY 3179.
Salamon Zsigmond: Katonai szolgálatom a 202. fényszóró osztálynál. TGY 3365.
Sárközi Sándor–Csécsi Barnabás: A Budai Önkéntes Ezred kialakulása és harcai. TGY 2856.
Soltész Emil: Adatok a M. Kir. „Árpád Fejedelem” 2. honvéd huszárczred történetéhez. TGY 3054.
Szalay István visszaemlékezése. Szám nélkül.
Tassonyi Edömér: Zuhanóugrás, Kritika, 1982. január. [Szám nélkül.]
Tomka Emil: A szentesi M. Kir. „Árpád fejedelem” 2/I. huszárosztály harctéri naplója 1944–45.
Vajda Alajos: Az 1. páncélosadosztály története. TGY 2772.
Vajda Alajos: Budapest ostromának anyagi tanulságai. TGY 2832.
Vass Dénes: A M. Kir. I. Egyetemi Rohamzászlóalj 2. századának története. TGY. 3302.

Bundesarchiv–Militärarchiv Freiburg (BA–MA)

Wehrmacht-iratok (Wehrmachtsakten)

Heeresgruppenkommando RH 19 V/58–63 (Bestand Heeresgruppe Süd)
Generalkommando RH 24–72 (LXXVII. Armeekorps)
RH 24–202 (I. Kavallerie Armeekorps)
OKH Generalstab RH 2/96k, 332, 720–723, 1387, 1398, 1418, 1420, 1421, 1426, 1428, 1468, 1950, 2338, 2358, 2468, 2960, 2883
RH2 Ost Karten 4999–6257 (Panzerlage)
General der Panzertruppen RH 10/105, 139, 151, 206, 328, 350
General der Pioniere und Festungen RH 11 III/25

Inspektion der Infanterie RH 12-2/69
13. Panzerdivision RH 27-13/160-165
RH 80/B 11
Wehrmachtführungsstab RW 4/44, 79, 84, 460, 482-485, 494, 584, 670, 714, 801, 802, 845, 900.
Amt Ausland/Abwehr RW49/145

Kéziratgyűjtemény (Manuskriptensammlung)

Hübner, Werner: Geschichte der in Ungarn eingesetzten Panzereinheiten. MSg 2/238
Nachtmann, ?: Die letzten Tage im Ausbruch aus Budapest. RH 39/524
Mückl, Ludwig: Zwischen Don und Donau. Lebensweg eines Volksdeutschen aus Siebenbürgen. MSg 2/5407.
Schweitzer, Ernst: Der Kessel von Budapest. MSg 2/4631.
Nachlässe:
Pfeffer-Wildenbruch, Karl: N 370/1-11
Balck, Hermann: N 647/12-23, 41-43

Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteménye (OSZK)

Csécsey Imre: Napló. OSZK Fond 36/1589 [átrendezés alatt]
bihari Faragó Ödönné báró Urbán Juszтина: Buda ostroma és ami utána történt a Logodi utca 31. sz. házában. Naplóm, 1944. december 22-től 1945. március 16-ig. Fol. Hung. 3646
Judit von Lichtenberg [Láng Judit]: Visszaemlékezések 1945-re. Analekta 11.579
Ney Klára Mária: Budavár ostroma. Analektra 12.172
Rácz Pálné Újfalussy Klára: Naplóm. V. 139/57/95 naplószám
Szuly Gyula: A „Háttér a vár” háttére. Fol. Hung. 3568
Szép Anna: Feljegyzések Szép Ernőről. Fond 81/820
Tonelli Sándor: Budapest szörnyű napjai. Az ostrom története. 1944. október-1945. május. OSZK Fol. Hung [átrendezés alatt]
Tonelli Sándor: Az ostrom története. Emlékek. Canada, 1950 előtt. Fol. Hung. 3629
Újfalussy Lászlóné Murányi Klára: Napló. Budapest-Nyíregyháza. 1944. december 24.-1945. május 7. [eredetileg: névtelen 13 év körüli lány] QH 3171

3. Magángyűjtemények

Köszönettel tartozom Gosztonyi Péter, Dobay Pál, Vass Dénes, Zwack Péter jun., Tóth Sándor kutatóknak és Sugár Tibornak, hogy gyűjteményükből rendelkezésemre bocsátottak anyagokat.

Abasári Rudolfné Wassel Livia visszaemlékezése
Billnitzer Ernő visszaemlékezése [Tóth Sándor gyűjteményéből]
P. Bolyos Rezső Ákos: Pálosok Magyarországon a XX. század első felében
Dr. Dalmy Tibor (budapesti lakos) levele
Dr. Dávid András feljegyzése
Dema Andor (1. páncélos hadosztály) kézirata
Esterházy Kázmérné naplója
Farkas Erik naplója
Farkas Gyula visszaemlékezése
v. Galántay Ervin levelei a szerzőhöz
Gömöri György: Budapest ostroma (napló)
Grelle, Friedrich őrnagy (IX. SS-hegyihadtest) iratai
Dr. Gyöngy Béla visszaemlékezése
Gyurcsy Endre hadnagy visszaemlékezése (101. vegyes híradó század)
Hanák Sándor százados, 10. rohamtüzérszázad-parancsnok 6. számú harctudósítása a Baracska környéki harcokról, 1944. december 8-9.
Helmut Friedrich: Donau, rufst du uns Heim [kézirat]

Herbert, Jakob (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály) visszaemlékezése
 Kretz Mihály visszaemlékezése (1. páncélosadosztály, motorkerékpáros felderítőszázad)
 Litteráti Lóótz Gyula levele Gosztonyi Péternek a budapesti harcokról
 Lukács Gyula: A pokol stációi. Emlékirat a II. világháborúból (köszönöm Lakatos Ernőnének a kézirat rendelkezésemre bocsátását)
 Monspart Gábor huszár ezredes visszaemlékezése
 Nyíredy Szabolcs (honvéd) visszaemlékezése
 Oldenbourg, Anita von naplója
 Papné Wighard Edit visszaemlékezése
 Portugall, Kurt (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály, légvédelmi osztályparancsnok) visszaemlékezése.
 Rácz Livia visszaemlékezése
 Dr. Schermann Szilárd naplója
 Schlosser, Franz (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály) visszaemlékezése
 Schöning-hagyaték
 Schreiner János: A Törpe u. 6. sz. ház Budapest ostroma alatt (napló)
 Schweitzer, Ernst 1945. február 26-i jelentése a 13. páncélosadosztály harcairól és a kitörésről
 Sebes Emil visszaemlékezése „A vérmezei srácok”
 Seidl Marietta: Ostrom [kézirat]
 Dr. Sibalszky Zoltán visszaemlékezése
 Sipeki Balás Lajos: 1945. január 1-jei Mikó-Bondor akció története [kézirat]
 Sulyánszky Jenő visszaemlékezése
 Szirtes Tibor: Három hónapom a székesfővárosi autóbuszüzemben. 1944–1945.
 Teske, Hans Georg (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály) visszaemlékezése
 Török László főhadnagy (Budapest Őrzászlóalj) naplója
 Válás György levele
 Vályi Lajos (1. rohamtüzérsztály) visszaemlékezése
 Varga József: Átélt események 1944. december 23. és 28. között [visszaemlékezés]
 Vározy Péter (1. rohamtüzérsztály) visszaemlékezése
 Vass Dénes: Egyetemisták az ostromgyűrűben. Az I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóalj története
 Wachter, Hans-Otto (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály) visszaemlékezése
 Ismeretlen egyetemista visszaemlékezése a kitörésre és átjutásra [Vass Dénes gyűjteményéből]
 E. v. K. önkéntes ápolónő visszaemlékezése a Sziklakórházban töltött időkre [Vass Dénes gyűjteményéből]

4. Interjúk, levelek

Az alábbi személyeknek szeretnék köszönetet mondani értékes segítségükért és tanácsaikért. Nélkülük ez a mű nem születhetett volna meg.

A nevek mellett szerepel korabeli rendfokozatuk és alakulatuk, illetve hogy milyen minőségben voltak segítségemre. Az interjúk 1993–1997 közt készültek, magnószalagon, illetve jegyzet formájában őriztem meg őket.

Aczél Ferenc (budapesti lakos)
 Alberz, Peter (271. népi gránátoshadosztály)
 Dr. André László csendőrszázados, („Galántai” csendőrzászlóalj)
 Árvavölgyi Béla (tahitótfalui lakos)
 Árvay Rezső (Egyetemi Rohamzászlóalj)
 Baló Zoltán hadnagy (1. páncélosadosztály)
 Baki József (kutató)
 Barabás Béla százados (1. páncélosadosztály I.a.)
 Baranyi László (egyetemi rohamzászlóalj)
 Baross Dénes főhadnagy (4. huszárezred)
 Baróthy Miklós százados (1. páncélosadosztály)
 Bartha Endre (budapesti lakos)
 Bartha István hadnagy (101. forgalomszabályzó század)

Baumgartl, Leo-Franz hadnagy (241. légvédelmi rohamezred)
 Benefi Géza (budapesti lakos)
 Benyovszky Győző (10. gyaloghadosztály vezérkari főnöke)
 Berend Károly százados (Berend-csoport)
 Betzler, Wolfgang hadnagy (IX. SS-hegyihadtest hadinaplót vezető tiszt)
 Bierwirth, Willibald százados (Feldherrnhalle páncélgránátos hadosztály)
 Boosfeld, Joachim SS-Hauptsturmführer (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály)
 Böttcher, Heinz százados (13. páncélosadosztály)
 Bódy Oszkár (Morlin-csoport)
 Czagány József (Prónay-különítmény)
 Czeczidlowszky Béla hadnagy (40. tüzérosztály)
 Csány Balázs hadnagy (16. rohamtüzérosztály)
 Csipkés Ernő jun. (budapesti lakos)
 Csongrádi András (budapesti lakos)
 Deseő László (budapesti lakos)
 Dira Ferenc (budapesti lakos, III. kerület)
 Dobay Pál (erdész, kutató)
 Dormán György (budapesti lakos)
 Emmerich, Wolfgang
 Entzmann, Martin (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)
 Finger, Johannes (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály)
 Finta József (budapesti lakos)
 Galántay Ervin (Vannay-zászlóalj)
 Gaál Anton (SS. SS lovashadosztály tüzérezred)
 Geiß, Erhard (13. páncélosadosztály)
 Gencsy Tibor hadnagy (4. huszárezred)
 Gencsy Tiborné Hellenbach Klotild (budapesti lakos)
 Hanák Sándor százados (10. rohamtüzérosztály)
 Haraszi István (budapesti lakos)
 Héjj Ervin (budapesti lakos)
 Helmut Friedrich százados (13. páncélosadosztály)
 Hermándy Iván főhadnagy (1. páncélosadosztály)
 Hernády Béla százados (1. páncélosadosztály)
 Hingyi László (kutató)
 Dr. Horváth Loránd (budapesti lakos)
 Irmay Ferenc vezérkari százados (12. tartalékhadosztály, hadműveleti osztályvezető)
 Jerezian Ara (budapesti lakos)
 John, Adolf SS-Unterscharführer (8. Florian Geyer SS-lovashadosztály)
 Joó Oszkár (12. tartalékhadosztály)
 Juricska Sándor (budapesti lakos)
 Kamocsay Gyula honvéd (vonatcsapat)
 Kaszás István főhadnagy (1. páncélosadosztály)
 dr. Katona Tamás (történész)
 Kákossy László (budapesti lakos)
 Keller, Ernst (Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály)
 Klein, Andreas Unterscharführer (22. SS-lovashadosztály)
 Klein, Erich százados (Feldherrnhalle páncélgránátos-hadosztály)
 Klein, Michael SS-Unterscharführer (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)
 Kohánszky Béláné (budapesti lakos)
 Kokovay Gyula hadapród (egyetemi rohamzászlóalj)
 Kovács X. Ferenc vezérkari százados (I. hadtest hadműveleti osztályvezetője)
 Kováts László karpaszományos (201/2 légvédelmi gépágyúsüteg)
 Kövendi Dénes (budapesti lakos)
 Kerekes Medárd (Egyetemi Rohamzászlóalj)
 Kézdy-Beck Géza (budapesti lakos)
 Kurdi József (budapesti lakos)
 Kutscher, Otto (13. páncélosadosztály)

Kükedi József (budapesti lakos)
 Lakatos Ernőné (budapesti lakos)
 Lám Béla főhadnagy (galántai csendőrzászlóalj)
 Lénárt Lajos zászlós (16. rohamtüzérosztály)
 Létyay Gyula százados (10. ho., Budai Önkéntes Ezred)
 Linkowski, Alfred (8. SS-lovashadosztály)
 Lőrincz András (II. Egyetemi Rohamzászlóalj)
 Maczkovics István (budapesti lakos)
 Major Norbert zászlós (102. fogatolt vegyiharc-zászlóalj)
 Mandics Endre (budapesti lakos, Mátray utca)
 Mányoky István főhadnagy (1. rohamtüzérosztály)
 Dr. Marthy János (budakeszi lakos)
 Máté József (helytörténész)
 Medgyessy Miklósné (Diósárok utca)
 Mucsy Iván (Morlin-csoport)
 Nádasi Richárd (budapesti lakos)
 Neuburg Pál (londoni – akkor budapesti – lakos)
 Németh József (budapesti lakos)
 Nyárády Gábor főhadnagy (1. páncélosadosztály)
 Paál Zoltán (budapesti lakos)
 Pataki László (Antibolsevista Ifjúsági Szövetség)
 Pintér Géza hadnagy (Buda-Dél légvédelmi csoport)
 Prach, Hans, (1. huszárhadosztály, 4. rohamutászszázad)
 Precz Mária (budapesti lakos)
 Pollok László hadnagy (16. rohamtüzérosztály)
 Rácz Ernő (budapesti lakos)
 Rádi Lászlóné (budapesti lakos)
 Ringhoffer, Josef (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)
 Ruszti György (budapesti lakos)
 Rüblein Richárd (Szuly Gyula) (Vannay-zászlóalj)
 Salamon Aurél hadnagy, kórházparancsnok (4. huszárezred, majd Budai Önkéntes Ezred)
 Sasvári Endre (kutató)
 Scherzl Josef (22. SS-lovashadosztály, III. tüzérposztály 9. üteg)
 Schweitzer, Ernst főhadnagy (13. páncélosadosztály, hadinaplót vezető tiszt)
 Sebes Emil (budapesti lakos)
 Seidl Gábor (budapesti lakos)
 Seidl Marietta (budapesti lakos)
 Sélley-Rauscher Aurél százados (25. rohamtüzérosztály)
 Schattenstein Marianne (budapesti lakos)
 Schäffer, Georg (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)
 Schönfeld, Rolf, (5. SS-páncélosadosztály)
 Solt Pál vezérkari százados (12. tartalékhadosztály anyagi vezérkari főnöke)
 Spanberger, Maria (dorogi lakos)
 Stanley László (budapesti lakos)
 Sulzer, Michael (IX. SS-hegyihadtest)
 Sulyánszky Jenő hadapród
 Szablya János (budapesti lakos)
 dr. Szabó László hadapród (25. rohamtüzérosztály)
 Szántay Lajos (Egyetemi Rohamzászlóalj)
 Sztrilich György (kutató)
 Tasnádi Frigyes (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)
 Tesszáry Zoltán hadnagy (1. páncélosadosztály)
 Tomcsányi Ágnes (budapesti lakos)
 Toperczer Oszkár százados, kutató (1. páncélosadosztály)
 Tóth Sándor (történész)
 Ungváry Gerő (12. tartalékhadosztály)
 Ungváry József (Morlin-csoport)

Vajna Edéné
Válas György (budapesti lakos)
Vasvári Tibor hadnagy (Viharos-csoport)
Vályi Lajos orvos zászlós (1. rohamtüzérosztály)
Városey Péter hadapród őrmester (1. rohamtüzérosztály)
Vass Dénes honvéd (egyetemi rohamzászlóalj)
Wáczek Frigyes vezérkari százados (1. páncélosadosztály vezérkari főnöke)
Wiegand Richárd (budapesti lakos, Budafok)
Wohltman, Willi főhadnagy (13. páncélosadosztály)
Závorai Lajos hadnagy (I. hadtest)
Zeisler, Erwin (13. n. páncélosadosztály)
Zemmel, Gustav (8. SS-lovashadosztály)
Zwack Péter jun. (kutató)
Zsohár György (22. Mária Terézia SS-lovashadosztály)

Jegyzetek

⁹⁷¹ A lábjegyzetekben szereplő műveket, amennyiben levéltárból származnak, a levéltár nevének rövidítésével említjük, amennyiben emlékiratokról, tanulmányokról, visszaemlékezésekről van szó, akkor csak az irat készítőjének nevét és rövid címét közöljük (feloldásukat lásd a levéltári források jegyzékében). Az idézett könyveknek mindig csak a rövid címét adjuk meg, a kiadás körülményeinek ismertetése nélkül: ezek az irodalomjegyzékből visszakereshetők. Ha a hivatkozás magányűjteményre vonatkozik, azt mindig külön feltüntettük. A Dél Hadsereg-csoport naplója mind a budapesti, mind a freiburgi katonai levéltárakban megtalálható, mivel mindkettőben kutattunk, mindig az aktuális levéltári jelzetet adjuk meg. A hadinapló jelentős részét idézi Maier kötete is. Az idegen nyelvű idézeteket a szerző fordította.

⁹⁷² HK – Hadtörténeti Közlemények, M. N. – Magyar Nemzet

Név- és tárgymutató

- Abwehr, 36
Aczél György, 267, 270, 318
Adavkin gárdaőrmeister, 124
Afonyin, Ivan Mihajlovics, altábornagy, 93,
124, 128, 135, 154
Aggteleky Béla altábornagy, 88
Állambiztonsági Rendészeti, 270
Almay Béla alezredes, 238, 240, 344
András Sándor repülő vezérkari ezredes, 42,
91, 138, 263, 265, 266, 273, 318
Angelo Rotta pápai nuncius, 164, 232, 255
Antonov, Alekszej Innokentevics, tábornok,
13
Bajcsy-Zsilinszky Endre, 263, 272, 273
Bakó Barnabás őrnagy, 124
Balck, Hermann, vezérezredes, 51, 52, 85, 103,
113, 119, 176, 181, 185, 217, 224, 337
Barabás Béla vezérkari százados, 288
Bárczy István államtitkár, 278
Bartha Károly hadnagy, 73
Baumann István vezérőrnagy, 91
Beliczky László rendőr százados, 261
Bencdek László orvos, 260
Benkő László hadnagy, 164
Benyovszky Győző vezérkari százados, 9, 46,
52, 53, 86, 138, 141, 224, 276, 347
Bergfy Károly vezérezredes, 176, 232, 233,
246
Bethlen István, 331
Bethlen Istvánné, grófnő, 270
Betzler, Wolfgang, főhadnagy, 201, 288
Bieber, Martin, vezérőrnagy, 86
Biedermann Imre főhadnagy, 310
Billnitzer Ernő altábornagy, 40, 46, 86, 90, 91,
99, 131, 136, 150, 158, 160, 189, 196,
200, 209
Bíró József hadnagy, 52, 71, 80, 138, 207
Boldizsár Iván, 203, 223, 302
Bondor Vilmos főhadnagy, 95, 104, 265, 291
Boosfeld, Joachim, SS-Hauptsturmführer, 158,
211, 214, 347
Borbás Károly főhadnagy, 104, 201
Born, Friedrich, Vöröskereszt-képviselő, 254,
269
Botond Béla őrnagy, 138
Branquinho, Carlos, portugál követ, 257
Breith, Hermann, vezérezredes, 22, 36, 178,
179
Budai Összetartás, 239, 240
Budapester Kessel-Nachrichten, 239
Cavallier József, 239
Churchill, Sir Winston, 13, 47, 229
Churchill, Sir Winston, unokahúga, 229
Conrad, Gerhard, altábornagy, 78
Czech Oszkár báró, vezérkari százados, 88
Czecidlowszky Béla tüzér hadnagy, 55
Csebotarev, Georgij Szergejevics, ezredes,
287
Csécsy Imre, 60
CSEKA [szovjet politikai rendőrség 1922-ig],
287
Cseresznyés László főhadnagy, 276
Csernyisov vezérőrnagy, 295, 309
Csiky Erich, Budapest nyilas katonai
parancsnoka, 238, 239
Csiky Lajos őrnagy, 102
Csillik Gábor, 269
Csipkés Ernő ezredes, 37, 70, 98, 104
Csorba János, 263
Csűrös Tibor főhadnagy, 29
Dallam-csoport, 270, 273
Danielsson, Carl Ivan, svéd követ, 252
Deli Piroska nyilas pártszolgálatos, 252
Demény Pál, 267, 268, 291, 331
Déri István őrnagy, harccsoportparancsnok,
147
Deutsch György egyetemi hallgató, 100, 110
Deutsche Jugend Nagy-budapesti szervezete,
157
Dienstl András ezredes, 270
Dirlewanger, Oskar, SS-Brigadeführer, 29
Domonkos Miksa, Zsidó Tanács műszaki
előjárója, 255, 292
Dörner, Helmut SS-Oberführer és rendőr-
ezredes, 129, 152, 190, 200, 201, 202,
203, 225
Dilas [Gyilas], Milovan, 303

- Ehrenburg, Ilja, 287, 320, 329
 Eichmann, Adolf, SS-Sturmbannführer, 85, 86, 87, 238, 246
 Eksparré alczredes, 122
 Elischer Gyula tartalékos hadnagy, 56, 65, 95, 101, 102, 103, 105, 146
 Esterházy Pál herceg, 293
- Fallon Kund százados, 72
 Faragó Ödönné, báróné, 296
 Fegelein, Hermann-Otto, SS-Brigadeführer, 113
 Fegyveres Nemzetszolgálat, 97, 101, 156, 237, 238
 Fehér csendőrmester, 238
 Fehér Lajos, 267, 272, 302
 Feller svájci követségi irodavezető, 239, 292
 Ferenczy László csendőralezredes, 255
 Ferenczy, Joseph von, 271, 272
 Finta József, 277
 Flügel, SS-Obersturmbannführer, 210
 Fortusz, Marija, őrnagy, 271
 Földes Gyula testőrszázados, 90, 109
 Földes László, 268, 273
 Fretter-Pico, Maximilian, vezérezredes, 30, 33, 36, 37, 47, 51, 52
 Friedrich, Helmut, százados, 157, 192
 Friessner, Hans, vezérezredes, 14, 16, 19, 21, 29, 34, 35, 36, 41, 49, 51, 52, 99, 228
 Fürjes Sándor százados, 267
- Galántay Ervin, 10, 99, 152, 153, 165, 170, 230, 317
 Gencsy Tibor huszár százados, 23
 Gera József nyilas pártépítés-vezető, 256
 Gestapo (Geheime Staatspolizei), 66, 102, 238, 244, 246, 263, 317
 Gidófalvy Lajos tartalékos hadnagy, 141, 271, 272, 273
 Gillic, Otto, SS-Obergruppenführer, 149, 157, 175, 180, 181, 182, 183
 Gobbi Ede huszár százados, 271
 Gobbi Hilda, 271
 Gorskov, Sz. I., vezérezredes, 12
 Gosztonyi Péter hadtörténész, 9, 57, 67, 103, 108, 109, 114, 116, 118, 119, 224
 Govorunenko, P. D. altábornagy, 50
 Görgey Guidó főhadnagy, 310
 GPU (szovjet politikai rendőrség 1934-ig), 286, 287, 292, 300, 310
 Grolman vezérőrnagy, 51, 113
 Guderian, Heinz, vezérezredes, 18, 19, 29, 31, 32, 35, 41, 49, 50, 51, 113, 175, 176, 178, 182
 Gundel János, 311
- Gyulay Gyula rendőr százados, 256
- Gyulay-Molnár Ferenc százados, 98
- Hain Péter rendőrfelügyelő, 270
 Hanák Sándor rohamtűzér százados, 28, 70, 131, 136, 150, 157
 Hasomér Hacáir (Ifjú Örök), 270, 273
 Hátszeghi-Hatz Ottó vezérkari ezredes, 266, 272
 Hausser, Paul, SS-Obergruppenführer, 187
 Hermándy Iván főhadnagy, 259, 285
 Hindy Iván vezérezredes, 37, 42, 51, 52, 53, 54, 57, 83, 87, 88, 89, 90, 96, 104, 109, 113, 114, 120, 164, 168, 189, 200, 201, 204, 205, 230, 232, 233, 234, 239
 Hitschler, Konrad SS-rendőrtábornok, 87, 141, 244
 Hiwi (Hilfswillige), 19, 46, 284
 Hodenko, Nikolaj, alhadnagy, 114
 Hódosy Pál nyilas rendőrfelügyelő, 250
 Honvéd Vezérkar, 18, 231
 Horthy Miklós, 11, 84, 263, 264, 331
 Horváth Dénes légvédelmi tűzér hadnagy, 63, 147
 Horváth P. István, 268, 273
 Horváth Sándor vezérkari ezredes, 55, 67, 88, 152, 205
 Höttl, Wilhelm, SS-Sturmbannführer, 238
 Huszárvágta dunai vállalkozás, 181
 Hübner, Werner, törzsorvos, 201, 214, 215, 224
- Ideiglenes Nemzeti Kormány, 274, 294, 310
 Illés Endre, 305
 Iszajev, Alekszej, szakaszvezető, 154
- Jánosi Béla, 270
 Jerezian, Ara, 256, 257
 Jermolajev, Sz. I. alhadnagy, 173
 John Adolf, 211
 Joó Ferenc őrnagy, 124
- Kádár János, 267, 309, 310, 318,
 Kajdy őrnagy, 124
 Kalándy Imre, vitéz, altábornagy, 89, 90, 109, 233
 Kállay-kormány, 267
 Kammerer Ernő hadnagy, 112
 Kamocsay Gyula honvéd, 56
 Kardos László, 266
 Kaszás István páncélos főhadnagy, 288
 Katona Péter nyilas pártszolgálatos, 252
 Keitel SS-Sturmbannführer (őrnagy), 20
 Keitel, Wilhelm, vezértábornagy, 120
 Kelecsényi István, a zsidótalanítási osztály vezetője, 250
 Keleti Jövő Csoport, 267, 272

Keller, Ernst, tizedes, 194
 Kemény Gábor nyilas külügyminiszter, 232, 247
 Kerekes László csendőr százados, 139, 205
 Keresztes Sándor, 88
 Kern alezredes, 239
 Kesseő László vezérőrnagy, 31, 33
 Kis Ervin, 260
 Kisfaludy József vezérőrnagy, 42
 Kishont Ferenc (Efraim Kishon), 298, 307
 KISKA (Kisegítő Karhatalom), 29, 68, 69, 70, 101, 106, 263, 264, 267, 268, 271, 272, 273, 274,
 Kiss János altábornagy, 173, 263, 273
 Kiss Károly, 268, 273
 Kiss Sándor, 266
 KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség), 269
 Klein, Erich, százados, 115, 116
 Koczkás Ferenc, 267
 Kokovay Gyula hadapród, 206, 212
 Kolcsuk vezérőrnagy, 276
 Kollarits Béla főhadnagy, 101, 147
 Komoly Ottó, 269
 Konkoly-Thege Aladár orvos zászlós, 215
 Konrad hadművelet, 175, 176, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 325, 327
 Kovách Endre főhadnagy, 98
 Kovács Gyula altábornagy, 176
 Kovács Imre parasztpárti politikus, 263, 264, 273, 294
 Kovács Pál amerikai főhadnagy, 270, 272
 Kovács X. Ferenc vezérkari százados, 10, 42, 53, 55, 104, 139, 200, 204, 205
 Kovalovszky Miklós, 11, 14, 227
 Kovarcz Emil nyilas totális mozgósítási miniszter, 56, 66, 95, 97, 102, 229, 238
 Kozma György rohamtűzér főhadnagy, 40
 Kozma József ezredes, 163, 170
 Köllő őrnagy, 158
 Kővágó József, 263
 Kövendi Dénes bölcsészhalgató, 278
 Kravcsenko, Andrej Grigorjevics, vezérezredes, 33
 Kröszl Vilmos, XIV. kerületi nyilas pártvezető, 238
 Krupiczner Ferenc, 275
 Kubinyi Tibor százados, 133
 Kudar Lajos ezredes, 264
 Kun „páter”, 235, 239, 252, 254, 260, 261, 262
 Kun Alfréd huszár százados, 72
 Kunfalvy László hadnagy, 260
 Kutscher, Otto tiszthelyettes, 212
 Kutuzov-Tolsztoj gróf, 228
 Kuzsabaj Zsazsikov szakaszvezető, 66
 Kündiger alezredes, 63, 86, 128, 134, 142, 191, 194
 Lajtos Árpád vezérkari őrnagy, 41
 Lakatos Géza vezérezredes, 68
 Lám Béla csendőr főhadnagy, 238, 261
 Latabár Kálmán, 313
 Lazjko, G. Sz., vezérőrnagy, 125
 Lehmann főhadnagy, 198
 Lehoczky Lajos tűzér ezredes, 168
 Lénárd tűzér ezredes, 207
 Létay Gyula főhadnagy, 276
 Lichtenberg Judit, 198, 206
 Lindenau, Usdau, vezérkari alezredes, 55, 83, 84, 85, 104, 201, 202
 Litteráti-Loótz Gyula főhadnagy, 115, 116, 117, 120, 151, 171, 209
 Lőcsei István nyilas miniszteri biztos, 258, 262
 Lutz, Carl, svájci ügyvivő, 249, 254, 292, 304
 Magyar Front, 263, 267, 269, 270, 272, 309
 Magyar Kommunista Párt, 263, 267, 300, 309
 Magyar Szabadság Mozgalom, 267, 273
 Magyar Endre, 271
 Magyarossy Sándor nyilas kiürítési kormánybiztos, 229
 Major Norbert zászlós, 167, 237, 284
 Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics, marsall, 13, 14, 15, 16, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 41, 45, 67, 92, 93, 94, 95, 111, 114, 115, 125, 132, 138, 139, 171, 177, 178, 182, 288, 292, 293, 308, 311, 325, 326, 327
 Managorov, Ivan Mefodjevics, altábornagy, 154
 Mányoky István rohamtűzér főhadnagy, 129
 Márai Sándor, 244, 303, 305, 306, 332
 Margelov, Vaszilij Filippovics, 220
 Marista Iskolatestvérek Kongregációja, 267, 273
 Marót-csoport, 267, 269
 Maróthy Károly nyilas képviselő, 250
 MDSZF (Magyar Diákok Szabadságfrontja), 266, 267, 272, 273
 Mehliasz, Lev Zaharovics, vezérezredes, 13
 Messik hadnagy, 263
 Mészáros Zoltán huszár őrnagy, 23
 Mikó Zoltán vezérkari százados, 52, 95, 264, 273, 291
 Mikulich Tibor páncélos százados, 156, 173, 263
 Mistéthy Endre, 267
 Mitzlaff vezérkari őrnagy, 84
 MNFFB (Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság), 263, 264, 267, 272, 273
 Mohay Gyula nyilas polgármester, 228
 Molnár Ferenc százados, 98
 Morlin Imre tűzér százados, 44, 103, 134, 135, 136, 138, 143, 284

- Nagy Jenő ezredes, 173, 263, 273
 Nagy Zsombor csendőr százados, 156, 207
 Németh János százados, 45, 111
 Németh Dezső vezérkari százados, 67, 76, 164, 266, 273
 Nemzeti Számonkérő Szervezet, 173, 238, 244, 264, 267, 268, 270, 273
 Ney Károly huszár főhadnagy, SS-Obersturmbannführer, 176, 184, 185
 Ney Klára, 241
 NKGB (szovjet belügyi népbiztosság), 198
 NKVD (szovjet belügyminisztérium), 223, 266, 287, 290, 292, 298, 306, 310
 Noel Péter honvéd, 169
 Noll, Reinhard, SS-altszt, 237
 Nonn György, 270
 NSFK (Nationalsozialistisches Fliegerkorps), 79
 Nyefedov őrnagy, 306
 Nyikolajcsuk százados, 122
 Nyilaskeresztes Pártszolgálat, 238
 Nyisztor Zoltán utász alezredes, 97
 OKH (Oberkommando des Heeres), 16, 18, 22, 31, 32, 34, 53, 182, 217, 219
 Oldner, Vladimir, főhadnagy, 235
 Orendy Norbert csendőr ezredes, 238
 Orlov főhadnagy, 118
 Orsós Ferenc professzor, 102, 259, 291
 OSNAS, 287
 OSS (Office of Strategic Services), 270, 272, 292
 Ostián Antal nyilas pártszolgálatos, 56
 Oslányi Kornél vezérőrnagy, 42, 91, 274
 Osztapenko, Ilja Afanaszjevics, százados, 115, 118, 119, 120
 Pálffy György, 267
 Pape, Günther von, vezérőrnagy, 29, 30, 59, 60, 86
 Paulics József, 57, 200
 Péchy Blanka, 236
 Péchy György százados, 124
 Perjési Ferenc rendőrtiszt, 256
 Perlasca, Giorgio, 254, 255, 261
 Petrov, Iván Jefremovics, vezérezredes, 12, 45, 93
 Pfeffer-Wildenbruch, Karl 35, 36, 37, 50, 51, 52, 53, 54, 67, 79, 83, 84, 85, 103, 104, 107, 113, 114, 118, 119, 120, 129, 139, 150, 157, 158, 160, 164, 165, 166, 170, 171, 182, 187, 188, 189, 190, 191, 200, 201, 202, 205, 215, 217, 221, 223, 230, 232, 233, 250, 257, 262, 318, 321, 327
 Philipp őrnagy, 181
 Pintér Géza hadnagy, 54, 55, 65, 242
 Pisky-Schmidt Frigyes, 267
 Pitschoff András, 249
 Plijev, Issza Alekszandrovics, vezérezredes, 12, 22, 24, 41
 Polcz Elaine, 301
 Porkai Márton, 290
 Portugall, Kurt, SS-Hauptsturmführer, 288
 Prónay Pál alezredes, 44, 61, 95, 96, 97, 106, 158, 264
 Puskin gróf pravoszláv lelkész, 228
 Radó Imre, 271, 273
 Rajk Endre nyilas kormánybiztos, 229
 Rajk László kommunista politikus, 229
 Rákosi Mátyás, 108, 291, 301
 Rapcsányi Kálmán pánccelos hadnagy, 40
 Rátz Tibor rohamtüzér főhadnagy, 28, 70, 143
 Ravasz László református püspök, 256, 261
 Rettmann Kurt főkerületvezető, 238
 Révay Kálmán huszár százados, 263
 Ries István igazságügy-miniszter, 310
 Rotyis József keretlegény, 310
 Röder Jenő vezérőrnagy, 52
 RSHA (Reichssicherheitshauptamt), 238
 Rumohr, Joachim, SS-Brigadeführer, 85, 147, 196
 Ruszkay-Ranzenberger Viktor testőr őrnagy, 95
 Safáry Endre vezérkari százados, 60
 Ságvári-partizáncsoport, 269
 Sahvorosztov őrnagy, 118
 Salamon Aurél tartalékos huszár hadnagy, 23, 47, 72, 107, 275
 Salzer Vilmosné nyilas pártszolgálatos, 252
 Sanz-Briz, spanyol ügyvivő, 255
 Schmidhuber, Gerhard, vezérőrnagy, 83, 85, 86, 119, 128, 129, 131, 132, 157, 158, 160, 168, 190, 196, 260, 262, 334
 Schöning, Wilhelm, Oberstleutnant, 131, 150, 152, 154, 212
 Schweitzer, Ernst, főhadnagy, 196, 207, 210, 224
 SD (Sicherheitsdienst), 86, 238, 246
 Sédey Gyula rendőr vezérőrnagy, 205, 256, 260, 261
 Serédi Jusztinián hercegprímás, 256, 261
 Simonffy-Tóth Ernő vezérkari őrnagy, 263, 266, 272
 Sipeki Balás Lajos hadiműszaki törzskari százados, 102, 146, 156, 265, 266
 Sólyom László, 267, 272, 309
 Sova, Nicolae, tábornok, 139, 140
 Spätelse (kései szüret) hadművelet, 31
 Steinmetz Miklós szovjet százados, 92, 115, 116, 117, 118, 119
 Stollár Béla, 267, 268, 273
 Sulgin tábornok, volt cári hadsegéd, 228
 Sulyánszky Jenő hadapród, 169

- Szakasits Árpád, 267
 Szalai Pál rendőrtiszt, 256, 260
 Szálasi Ferenc, 19, 34, 35, 68, 91, 97, 98, 101, 144, 176, 185, 227, 229, 238, 239, 246, 247, 252, 255, 256, 257, 261, 268, 300
 Szalay István zászlós, 101, 230
 Szamódy Olaf tartalékos repülő hadnagy, 146
 Széchenyi Pál gróf, zászlós, 263
 Szent-Györgyi Albert, 267
 Szekeres János honvéd, 169
 Szekercs százados, 98
 Szilágyi Ernő, 270
 Szilasi Szabó László tartalékos főhadnagy, 211
 Szír-csoport, 267, 268, 269, 272
 Szirotjuk, Naumovics, százados, 141
 Szkripkin őrnagy, 203
 Szmirnov őrmester, 26
 Szociáldemokrata Belbiztonsági Szervezet, 310
 Szombathelyi Ferenc vezérezredes, 97
 Szovjetunió Hőse kitüntető cím, 27, 47, 66, 94, 112, 114, 122, 133, 179, 325
 Szögyény alezredes, 54
 Szőke Andor vezérőrnagy, 90
 Szőlősi Jenő nyilas miniszterelnök-helyettes, 240
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 13, 14, 16, 21, 22, 24, 46, 47, 51, 58, 94, 114, 182, 185, 239, 246, 274, 275, 288, 289, 292, 295, 303, 306, 308, 320
 Sztchlo Gábor, evangélikus lelkész, 254
 Sztójay Döme miniszterelnök, 252, 256
 Szuly Gyula (Rüblein Richárd), 99
 Szügyi Zoltán vezérőrnagy, 187
- Tabódy István huszár főhadnagy, 288
 Tarnay Taszilo hadnagy, 55, 65
 Tartsay Vilmos huszár százados, 263, 273
 Tassonyi Edömér ejtőernyős őrnagy, 20, 41
 Tegethoff főhadnagy, 53
 Teleki Géza gróf, közmunkaügyi miniszter, 293
 Terstyánszki Géza huszár főhadnagy, 27
 Tetétleni Pál, 270
 Thassy Jenő főhadnagy, 310
 Thuróczy György rohamtüzér hadnagy, 38
 Tolbuhin, Fjodor Ivanovics, marsall, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 45, 94, 95, 114, 147, 177, 178, 185, 221, 325
 Tomka Emil huszár alezredes, 27
 Tonelli Sándor, 304, 306
 Trenker, Alfred, SS-Sturmbannführer, a budapesti Gestapo vezetője, 246, 263
 Turcsányi Lajos, 269
- Tyimosenko, Szemjon Konsztantinovics, marsall, 24, 30
- Vajda Alajos vezérkari alezredes, 139, 193, 272
 Vajna Áron nyilas pártszolgálatos, 207, 212
 Vajna Ernő nyilas pártmegbízott, 238, 258, 260, 262
 Vajna Gábor nyilas belügyminiszter, 246; 250, 252, 258, 261
 Vannay László őrnagy, 44, 64, 69, 95, 97, 98, 99, 100, 112, 142, 143, 144, 149, 150, 152, 153, 155, 158, 165, 166, 170, 192, 193, 260
 Váradi Kázmér tüzér százados, 275
 Varga Béla, 291
 Varga László ügyvéd, 88
 Váriházy Oszkár alezredes, 98, 273, 276
 Várnai Zseni, 267, 272
 Vas Zoltán, 311
 Vass Dénes honvéd, 141, 156
 Vecsenmayer, Edmund, a Német Birodalom teljhatalmú megbízottja, 35, 227, 247, 250
 Veresváry László alezredes, 52, 64, 91
 Verolino, Gennaro, követségi titkár, 232
 Vértessy János ezredes, 91, 194
 Viharos Gyula őrnagy, 147, 170, 234, 283
 Vogel, Fritz, SS-Untersturmführer, 214
 Volksbund, 269, 309
 Vorosilov, Kliment Jefremovics marsall, 295
 Vörös János vezérezredes, 18
- Wácsek Frigyes vezérkari százados, 10, 42, 43, 164, 194, 223, 272
 Wallenberg, Raoul, 252, 254, 256, 257, 259, 260, 262, 264, 270, 291, 292
 Weinberger Dezső, 269
 Weller, Karl, SS-Sturmbannführer, 150
 Wenck, Walther, vezérezredes, 176, 182
 Winkelmann, Otto, SS-Obergruppenführer, 34, 35, 36, 37, 51, 86, 238
 Wolff, Helmut, alezredes, 85, 86, 187, 198, 209, 210, 212, 223, 226
 Wöhler, Otto, vezérezredes, 52, 217, 219
- Zadravetz István püspök, 230
 Zagorjan, M. U., főhadnagy, 203
 Zaharov, Matvej Vasziljevics, vezérezredes, 92
 Zaharcenko, Vaszilij ukrán költő, 305
 Zákó András vezérőrnagy, 91
 Zamerccv, Ivan Tyerentyevics vezérőrnagy, 245, 298, 301, 309
 Zehender, August, SS-Brigadeführer, 85, 196
 Zimányi Tibor, 267
- Zsakó István nyilas vezető, 56, 102
 zsidó ellenállás, 269, 270
 Zsidó Mentőbizottság, 269
 Zsidó Tanács, 238, 246, 255, 258
 zsidóüldözés, 13, 55, 58, 87, 88, 98, 100, 103, 199, 239, 244, 246, 253, 261, 262,

Helymutató

10. sz. honvédkórház, 229

Acsa, 28

Adony, 177, 178

Alag, 29, 39

Alagút, 83, 108, 143, 156, 164, 167, 168,
201, 214, 216, 304

Albertfalva, 64, 142

Albertirsa, 14

Alcsút, 33, 49

Áldás utca, 155, 156

Alföld, 11, 12, 14

Alkotás utca (Gömbös Gyula út), 117, 149,
166, 279, 262, 279

Állatkert, 133, 245

Almásfüzitő, 176

Alsógöd, 16, 39

Alsóhcgy utca, 169

Alsónémedi, 19

Alsórákos, 125

Andor utca, 143

Angolpark, 133

Angyalföld, 112, 132, 133, 136

Anyácsa-pusztá, 211, 212

Apátkúti-völgy, 60

Árpádföld, 122

Aszód, 39

Asztalos Sándor utca, 133

Átrium mozi, 160

Attila út, 77, 78, 158, 160, 162, 163, 165,
168, 169, 191, 242, 276, 314

Attila-vonal, 16, 18, 21, 29, 34, 36, 42, 44,
64, 111, 321

Avar utca, 167, 169

Baár Madas gimnázium, 278

Baja, 12, 294

Bajna, 58

Bajza utca, 135

Balassagyarmat, 24, 29

Balaton, 16, 31, 60, 177, 180, 193, 271

Baracska, 28, 33, 184

Baross utca, 138

Bartók Béla (Horthy Miklós) út, 147, 169, 276

Batthyány tér, 64

Batthyány utca, 193, 194, 223

Bécs, 9, 13, 26, 29, 32, 35, 50, 53, 62, 85,
114, 183, 214, 290, 327

Bécsi kapu tér, 191, 278

Bécsi út, 97, 144, 149, 207, 230

Békásmegyer, 144

Béla király út, 163, 197, 198, 199, 206

Belgrád, 15, 26, 304

Berlin, 9, 10, 51, 112, 119, 175, 183, 214,
223, 250, 290, 301, 323, 330

BESZKÁRT, 34, 62, 77, 158, 307, 299

Bethlen utca, 136

Bia, 27, 49, 63

Biatorbágy, 62

Bicske, 33, 49, 50, 62, 176, 178, 182, 237,
239, 300

Bicskei utca, 239

Bimbó út, 64, 152, 190, 198, 242, 264, 265,
266

Bíró-hegy, 21

Bocskai út, 148, 154, 155, 163, 167, 169

Bolyai Akadémia, 56, 62, 66, 190, 200, 202,
203

Börzsöny, 264

Böszörményi út, 150, 158, 163, 166, 244

Breslau (Wroc³aw, Boroszló), 9, 78, 120, 328

Budafok, 63, 64, 112, 169, 266, 273, 292

Budafoki út, 276

Budagyöngye, 53, 56, 194, 196, 197, 203, 230

Budajenő, 50, 209, 210

Budakalász, 66, 144

Budakeszi, 14, 49, 50, 53, 54, 60, 62, 190,
196, 198, 199, 201, 207, 214, 281, 284

Budakeszi erdő, 54, 218

Budakeszi út, 54, 55, 56, 58, 60, 64, 189,
198, 199, 202, 204

Budaörs, 27, 50, 56, 63, 103, 150, 152

Budaörsi út, 115, 118, 163, 166, 168

Budavári Palota, 34, 214, 229, 234, 244, 245,
276

Bugát lépcső, 160

Bűrök utca, 64, 65, 148

Cegléd, 21, 22, 294

Cinkota, 114, 122, 311

Citadella, 88, 147, 168, 169, 188, 191
Corvin tér, 234
Czakó utca, 191
Czobor utca, 132

Csaba utca, 144, 155, 156
Csákvár, 27
Csanády utca, 128, 136
Csatárka, 152
Csepel (község), 23, 37, 151, 227, 228, 267,
272, 291, 308, 311
Csepel-sziget, 22, 24, 72, 81, 112, 125, 129,
131, 132, 133
Csillaghegy, 144
Csillebérc, 54, 62
Csobánka, 63, 66, 207
Csolnok, 59, 62, 285, 315
Csomád, 39
Csömör, 44, 54, 64, 98, 111, 112, 122, 129
Csömöri út, 132
Csömöri-patak, 29
Csúcs-hegy, 207

Dág, 59
Dagály utca, 134, 135
Dány, 39, 41, 42
Daróczi út, 148, 155, 157, 158, 163
Debrecen, 12, 276, 310
déli összekötő vasúti híd, 114, 142, 154
Déli pályaudvar, 73, 90, 158, 163, 165, 166,
167, 168, 169, 191, 210, 244, 276
Disznófó, 207
Dobogókő, 58, 66, 181, 182, 213
Dorog, 59, 62, 181, 190, 237
Dorottya utca, 138
Dózsa György (Aréna) út, 128, 133
Döbrentei tér, 166, 169, 191, 205, 224, 276
Dömös, 60, 181
Dömsöd, 22
Dráva utca, 128
Duna, 14, 16, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 33, 45, 54, 60, 63, 66, 67, 82, 98,
100, 112, 128, 129, 132, 134, 135,
138, 139, 141, 142, 143, 150, 151,
154, 155, 157, 163, 169, 176, 178,
179, 181, 183, 185, 191, 219, 227,
232, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
253, 255, 257, 258, 259, 260, 262,
268, 271
Duna-kanyar 44, 67, 105, 125, 182
Dunaföldvár, 26, 42, 185
Dunaharaszti, 16, 19, 20, 21, 39, 289
Dunakeszi, 16, 21, 29
Dunántúl, 26, 28, 29, 30, 31, 34, 37, 94,
175, 185, 190
Dunapentele (Dunaújváros), 183, 185
Duna-Tisza köze, 12, 13, 14, 15, 17, 21

Ecser, 16, 19, 64, 111
Eger, 24
Egressy út, 131, 132
Egyesült Izzó, 29
Epreserdő, 133
Ercsi, 24, 26, 27, 47, 325
Érd, 14, 22, 27, 33, 39, 45, 50, 63
Erdély, 11, 12
Erzsébet híd, 139, 141, 142, 157, 169, 250,
271, 272, 273
Esztergom, 30, 47, 58, 59, 60, 63, 66, 178,
180, 181, 213, 218
Etyek, 33
Ezredes utca, 56

Farkasréti temető, 141, 143, 148, 150,
151, 153, 154, 163, 164, 165, 166,
167, 275
Felsőerdősor, 135
Fény utca, 165, 192, 281
Fenyőgyöngye, 146
Ferdinánd híd, 128, 136, 271, 273
Ferenc József laktanya (ma Rendőri Ezred),
134
Ferencvárosi pályaudvar, 133, 136, 268
Ferenc-hegyi barlang, 267, 272
Ferihegy, 113, 124
Ferihegyi repülőtér, 20
Filatori gát, 144
Fillér utca, 157, 190, 194, 281, 282
Fiumei út, 128, 133, 134
Fogaskerekű vasút, 54, 56, 57, 62, 65, 141,
143, 144, 150, 153, 155, 198, 204, 209,
246, 282, 284
Forgács utca, 312
Fót, 29, 30, 39, 69, 111, 112, 129
Földalatti vasút, 133, 245
Francia út, 267
Frangepán utca, 134

Gábor Áron út, 62, 65
Galgamácsa, 28
Garam, 33, 178
Gázművek, 312
Gellért Szálló, 169, 170, 191, 313
Gellért-hegy, 57, 118, 160, 166, 167, 168,
170, 188, 191, 235, 276, 296, 308
Gerecse-hegység, 176
gettő, 13, 58, 87, 97, 121, 229, 230, 231,
238, 246, 247, 249, 252, 253, 255,
256, 257, 258, 259, 260, 261, 262,
264, 269, 280, 292, 308, 327, 334
Gizella-malom, 311
Goldmark Károly út, 158
Gomba, 19
Gödöllő, 38, 39, 44, 86, 293, 294, 310
Gvadányi utca, 124

Gyál, 20, 21, 114
 Gyöngyös, 36
 Győr, 125
 Győző utca, 169
 Gyűrő, 49

 Hajnóczy (Bors) utca, 158, 160, 162, 163, 191
 Haller utca, 128
 Hamzsabégi út, 163, 169
 Hankóczy Jenő utca, 157, 165
 Harkály utca, 169
 Hármashatár-hegy, 49, 142, 146, 199, 205, 207, 209
 Határ út, 132
 Határór utca, 279
 Hatvan, 22, 24, 26, 28, 41, 325
 Hatvany-palota, 321
 Hattyú utca, 193
 Hegyalja út, 161, 163, 166, 169, 191, 288
 Hegytető utca, 164, 289
 Herceghalom, 33, 50
 Hermánd utca, 154, 155, 304
 HÉV, 62, 64, 66
 Hévízgyörk, 42
 Hitelbank, 138, 290, 291
 Honvédelmi Minisztérium, 223, 255, 254
 Horváth Mihály tér, 135
 Hungária körút, 128, 132, 133, 134, 136, 138, 267
 Hunyadi út, 131
 Huszti-villa, 164
 Húvösvölgy, 53, 54, 55, 56, 61, 62, 64, 98, 142
 Húvösvölgyi (Hidegkúti) út, 54, 62, 141, 189, 197, 202, 209, 283

 Ignotus (Klára) utca, 192
 II. János Pál pápa (Tisza Kálmán) tér, 309
 Illatos út, 133
 Iparcsarnok, 133
 Ipoly, 26, 29, 32, 37
 Ipolyság, 31
 Isaszeg, 14, 16, 38, 39, 41, 42, 43, 44
 Isten-hegy, 153
 Izabella utca, 136
 Izbég, 66
 Izsák, 14

 János Kórház, 56, 57, 64, 65, 98, 142, 143, 144, 153, 190, 193, 194, 197, 198, 199, 203, 204, 221
 János-hegy, 49, 54, 62, 64, 190
 Jász utca, 134
 Jászsai Mari tér, 141
 Jászberény, 22, 276, 277, 294
 Jókai utca, 258
 József utca, 136
 Józsefvárosi pályaudvar, 128, 132, 133

 Kamara-erdő, 62, 236
 Karola-vonal, 16, 42
 Karolina út, 163, 166, 169
 Kárpátok, 11, 12, 15, 18, 24, 45, 108, 318
 Kartal, 26
 Katyn, 102, 114, 259, 275, 287
 Kazánkúti-hegy, 21
 Kazinczy utca, 259
 Kecskemét, 14, 15, 19
 Kecske-hegy, 64, 146
 Kékgolyó utca, 158, 163, 165, 167, 198
 Kelenföld, 63, 142, 191
 Kelenföldi pályaudvar, 142, 143
 Kelenföldi út, 142
 Kelenhegyi út, 169
 Keleti Károly utca, 146
 Keleti pályaudvar, 85, 136
 Kerepes, 39
 Kerepesi temető, 133, 134, 229, 247
 Kerepesi út, 111, 132, 134
 Kereskedelmi Bank, 290
 Kétfükkfa-nyereg, 58
 Királyerdő, 23, 112, 129, 268
 Királyhágó tér, 163, 165
 Kisalföld, 26, 29, 35, 183
 Kiscelli út, 149
 Kiskörút, 128
 Kisoroszi, 67
 Kispest, 14, 19, 129, 131, 132, 227, 268, 291, 311
 Kistarcsa, 39
 Kis-Gellért-hegy, 166, 167, 168, 169, 191
 Kis-Sváb-hegy (Martinovics-hegy), 154, 155, 157, 158, 163, 164, 166, 190, 197, 209
 Klauzál tér, 259, 260
 Klauzál utca, 281
 Klotild utca, 136, 242
 Kóka, 39
 Komárom, 60, 66, 125, 176, 179, 183, 231
 Korong utca, 133
 Kossuth Lajos utca, 293
 Kossuth tér, 64
 Kosztolányi Dezső (Lenke) tér, 169
 Kozma utca, 124
 Kőbánya, 129, 131, 268, 299
 Költő utca, 197
 Könyves Kálmán körút, 128
 Körvasút, 125
 Közép-Európa, 13, 51
 Krakko, 183
 Krisztina körút, 76, 77, 78, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 191, 201
 Kuny Domokos utca, 169
 Kurucles, 60, 199
 Kútvolgy, 62, 65, 97, 100, 141, 144, 198

- lágymányosi (déli) vasúti töltés, 92, 101, 103,
 143, 147, 148, 151, 154, 155, 169, 170
 Lajosmizse, 14
 Lajos-forrás, 213
 Lakihegy, 23, 112, 129
 Lánchíd, 139, 154, 259
 Látó-hegy, 64, 146, 154, 155
 Leányfalu, 134, 135, 305
 Légrády-nyomda, 267, 268, 273
 Lehel utca, 133, 135, 237
 Lénárt utca, 197
 Lepence-patak, 60
 Lipótmező, 65, 198
 Logodi utca, 161, 169, 223, 242, 296
 Lónyay utca, 136
 Lovas út, 241, 278, 305
 Lovasberény, 33
 Lóversenytér, 76, 78, 125, 129, 131, 132
 Lövház utca, 196, 211, 282
 Ludovika Akadémia, 87, 101, 135

 Maglód, 16, 18, 38, 39, 43, 111, 114
 Magyar Szeizmológiai Intézet, 148
 Makkosmária, 54
 Makó, 11
 Mandula utca, 146
 Marczibányi tér, 56, 158
 Margit híd, 141, 160, 163, 192, 227, 228, 230
 Margit körút, 92, 98, 144, 154, 158, 159,
 160, 163, 167, 189, 190, 192, 193, 197,
 230, 234, 242, 243, 244, 263, 264, 270,
 273, 295
 Margitsziget, 150, 158, 227, 235, 292
 Margit-vonal, 16, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 142,
 175, 178
 Máriahalom, 188, 211
 Maros utca, 144, 191, 252, 260, 262
 Márton-hegy, 153
 Martonvásár, 28, 49, 63
 Márvány utca, 167, 276
 Mátray utca, 161, 193
 Mátyás király út, 197
 Mátyás templom, 237
 Mátyás utca, 136
 Mátyásföld, 122, 311
 Mátyás-hegy, 147, 151, 152
 MÁV, 52, 131, 132, 229, 267, 307
 MÁVAG, 267, 272
 Mechwart tér, 154, 194, 197
 Meredek utca, 161
 Mészáros utca, 23, 169, 191, 243
 Mexikói út, 132, 133
 Miskolc, 24, 26
 Mogyoród, 16, 39, 111
 Mogyoródi-patak, 30
 Mohács, 36
 Monor, 20, 21

 Mór, 60, 178
 Móricz Zsigmond körtér, 55, 170
 MTK-pálya, 131
 Munkácsy Mihály utca, 58
 Múzeum körút, 293

 Nagy Sándor utca, 131
 Nagyenyed utca, 165
 Nagykopasz, 209
 Nagykovácsi, 61, 62, 64, 207, 209, 210, 218,
 220
 Nagykőrös, 14
 Nagykőrösi út, 64
 Nagykörút, 128, 136, 138, 140, 241, 250,
 260, 293
 Nagymaros, 134
 Nagyszénás, 209
 Nagytétény, 50, 54, 63, 311
 Nagyvárad, 11, 40
 Nagyvásárcsarnok, 138
 Nagy-Kevély, 213
 Nap-hegy, 169, 187, 188, 191, 243
 Németvölgyi út, 160, 163, 164, 165, 166,
 260, 261, 276
 Nemzeti Bank, 214, 291
 Nemzeti Múzeum, 136, 138, 309
 Népliget, 132, 133, 134
 Népstadion, 76
 Népszínház utca, 138, 248
 Normafa út, 197
 Notre Dame de Sion zárda, 54, 83, 148

 Nyíregyháza, 12
 Nyugati pályaudvar, 135, 136, 141
 Nyugati tér, 112, 138
 Nyúl utca, 282
 óbudai vasúti töltés, 144

 Ócsa, 19, 21
 Október 6. utca (Bálvány utca), 130
 Oktogon, 310
 Orbán-hegy, 148, 149, 151, 153, 157, 163,
 164, 165, 209
 Orczy tér, 128, 133, 134, 135
 Ostrom utca, 55, 193, 196, 224, 233, 278

 Ördög-árok, 149, 190, 200, 201, 202, 204, 205
 Örkény, 14, 21

 Paks, 26, 94
 Palota út, 278
 Parlament, 141, 235, 240, 242, 246
 Pasarét, 53, 57, 64, 141, 152, 194, 230
 Páty, 50, 58, 207
 Pécel, 16, 19, 40, 41, 111, 113, 114
 Perbál, 50, 58, 62, 90, 190, 209, 218, 220,
 319

Perc köz, 142
 Perényi út, 144
 Pesthidegkút, 62, 207, 208, 209, 218
 Pestszcsterzsébet, 129, 131, 227, 311
 Pestszentimre, 16, 64, 114, 122, 298
 Pestszentlőrinc, 93, 112, 122, 124, 227, 268, 273, 289, 311
 Pestújhely, 112, 122, 124, 125, 129, 131, 132,
 Petőfi híd, 136
 Petőfi laktanya (Károly király laktanya), 148, 154
 Pilisborosjenő, 218
 Piliscsaba, 50, 59
 Piliscsév, 59, 62
 Pilismarót, 60, 63, 314
 Pilisvörösvár, 27, 58, 59, 62, 66, 18, 210, 218
 Pilis-hegység, 66, 134, 147, 178, 182, 209, 218, 219, 284, 285
 Pilisszentiván, 53, 59
 Pilisszentkereszt, 58, 59, 63, 66, 181, 182, 190, 218, 284, 300
 Pilisszentlélek, 66, 178, 217, 218, 285
 Podmaniczky utca, 136
 Pomáz, 59, 63, 66, 144, 149, 181
 Postapalota, 100, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 191, 192, 194
 Pozsonyi út, 112
 Pusztaszeri út, 62, 65
 Pusztazámor, 33, 49

 Rác fürdő, 191
 Radetzky (Bem-) laktanya, 58
 Rákóczi út, 103, 136, 138, 247, 293
 Rákosc saba, 19, 112
 Rákosfalva, 125, 131
 Rákoskeresztúr, 112, 113, 124, 268, 273
 Rákospalota, 112, 122, 124, 129
 Rákosrendező pályaudvar, 131, 132, 133
 Rákos-patak, 124, 125, 133, 252
 Rákosszentmihály, 112, 114, 122, 291
 Regent-ház, 154, 242
 Remetehegyi út, 144
 Rcmete-hegy, 144, 146, 189, 199, 211, 221
 Retek utca, 86, 143, 165, 190, 192, 194, 196, 277, 278, 282
 Rézmál, 155
 Rigó utca, 136
 Róbert Károly körút, 128, 133, 136, 229
 Római fürdő, 144
 Rottenbiller utca, 128, 134, 135, 136
 Rózsa utca, 136
 Rózsadomb, 55, 64, 106, 142, 146, 147, 154, 158, 160, 197, 243, 264, 265, 273, 276, 284, 288, 296, 308
 Röppentyű utca, 133
 Ruggyantaárugyár 133

 Salgótarjáni út, 134
 Sáríásap, 59, 62
 Sashalom, 124
 Sas-hegy, 80, 88, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 160, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 186, 289, 308
 Simontornya, 185
 Síp utca, 255
 síugrósánc, 207
 Solt, 19, 42, 285
 Solymár, 207, 208, 209, 218
 Soroksár, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 38, 111, 122, 129, 133, 227, 229
 Soroksári út, 133
 Sós-kút, 266
 Stefánia út, 134, 135, 252
 Sváb-hegy (Szabadság-hegy), 54, 55, 106, 199, 206, 209

 Szabadság híd, 138
 Szabadság tér, 313
 Szabolcs utca, 134, 135
 Szamos utca, 144, 155
 Szarvas Gábor utca, 220
 Százhalombatta, 26, 63
 Széchenyi fürdő, 133
 Szeged, 100, 266, 306
 Székesfehérvár, 30, 31, 33, 50, 176, 178, 182, 183, 184, 185, 301
 Szekszárd, 26
 Széll Kálmán tér, 99, 144, 152, 160, 163, 164, 165, 166, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 200, 205, 222, 223, 230, 244, 282, 319
 Szemlőhegyi út, 146
 Széna tér, 53, 55, 86, 155, 189, 192, 193, 194, 196, 198, 221, 295, 334
 Szent István körút, 112, 139, 141
 Szent István park, 257
 Szent László út, 133
 Szentendre, 62, 63, 66, 149, 181, 182, 218, 265
 Szentendrei-sziget, 44, 66, 67
 Szentháromság tér, 92, 278
 Szentpétervár (Leningrád), 9, 246, 327
 Szépilona, 51, 56, 57, 62, 105, 141, 142, 203
 Szépjuhászné, 54, 61, 62
 Szépvölgyi út, 146, 157
 Szigetszentmiklós, 23
 Sziklakórház, 64, 214, 241, 242
 Szilágyi Erzsébet (Olasz) fasor, 56, 63, 64, 95, 143, 152, 165, 190, 194, 197, 198, 221, 281
 Szilas-patak, 113, 122
 Színház utca, 278
 Szinyei Merse utca, 128

Szolnok, 12, 14, 22
Szomor, 27, 58, 59, 62, 188, 211, 218

Tabán, 76
Tahi, 66
Taksony, 22
Táncsics Mihály (Werbőczy) utca, 83, 278
Tápiószentgyörgy, 44
Tarján, 59

Tárogató út, 55
Tata, 60, 176
Tatabánya, 59, 60
Tatai utca, 133
Taurus gyár, 267
Tavaszmező utca, 136
Teleki tér, 134, 248, 311
Telki, 209, 218

Temes utca, 144, 150
Testvér-hegy, 207
Tétényi út, 152
Teve utca, 133, 248
Tinnye, 58, 62, 178, 189, 190, 209, 218
Tisza, 14

Tokod, 59, 62

Torda, 11

Torockó tér, 295

Tótfalu, 66

Tóth Árpád sétány, 284

Tök, 58, 62, 87, 220

Tököl, 23

Törökbálint, 50, 54, 62, 63

Törökőr, 133

Törökvész, 62, 64, 146, 155, 157, 190, 197,
205

Trombitás utca, 143, 144, 279, 280

Új Köztemető, 122, 124

Újlaki templom, 158

Újmajor, 112, 113

Újpest, 14, 29, 129, 132, 133, 311, 312

újpesti víztorony, 268, 273

Uri utca, 278

Ügetőpálya (Tattersaal), 247

Üllő, 19, 20, 21

Üllői út, 20, 64, 111, 115, 117, 122, 131, 134

űrömi vasútállomás, 144

Vác, 22, 26, 37, 39, 44

Váci út, 133

Vadaspark, 146, 209

Vadász utca, 98, 258, 259, 262

Vak Bottyán út, 131

Váli-víz, 185

Valkó, 42, 43

Várfok utca, 161, 162, 163, 193, 242, 278

Vár, 9, 34, 45, 51, 65, 79, 83, 92, 97, 108,
143, 150, 160, 161, 163, 166, 167, 168,
169, 170, 187, 188, 191, 193, 214, 221,
223, 224, 233, 235, 238, 240, 241, 244,
245, 271, 276, 278, 279, 296, 305

Várhegy, 83, 147, 158, 160, 163, 166, 168,
188, 201

Várnegyed, 161, 191, 196, 244

Városi Színház, 269, 309

Városliget, 69, 132, 133, 134, 135, 252,
313

Városmajor, 56, 64, 143, 144, 149, 150,
151, 152, 155, 156, 158, 164, 167,
190, 194, 224, 252, 260, 262, 279, 297,
333

Varsó, 9, 34, 175, 304

Vasas sportpálya (Pasarét), 152

Vaskapu (Esztergomnál), 213

Vecsés, 20, 38, 39, 43, 111, 112, 115, 227

Velencei-tó, 16, 30, 31, 33, 44, 49, 50, 185

Vereb, 185

Veresegyház, 16, 44

Vérhalom, 146, 155, 155, 157, 222

Vérmező, 35, 56, 76, 77, 78, 147, 157, 158,
159, 160, 162, 163, 165, 166, 167, 168,
169, 191, 194, 198, 235, 240, 243, 244,
278, 307, 332

Vértes, 60, 178, 180

Vértesacska, 33

Vidámpark, 133, 245

Vigadó, 138, 259

Villányi út, 167, 168, 169

Virányos út, 142, 190, 197, 219

Visegrád, 60

Volgográd (Sztálingrád), 9, 74, 125, 229, 246,
330, 331

Vörösmarty utca, 136

Wesselényi utca, 259, 260, 262, 271, 273

Zágráb, 37

Zámoly, 179

Zugliget, 54, 60, 64, 220

Zugló, 106, 112, 129, 131, 132, 252, 264, 268

Zsámbék, 50, 176, 178, 217, 218

zsidó szeretetházak és szanatóriumok, 260,
262

A fényképek jegyzéke

Corvina Archívum: 18, 20, 23, 24, 25, 28,
34, 40, 48a, 48b, 49, 51, 53, 62, 63, 74,
75

Hadtörténeti Intézet és Múzeum fényképtára:
1, 2, 9, 10, 11, 12, 17, 22, 26, 30, 31, 33,
36, 38, 41, 42, 46, 47, 57, 58, 59, 60, 66,
68, 70, 71, 73

Deutsche Verlagsgesellschaft: 7

Hingyi László archívuma: 8

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: 13, 16, 39,
56, 67, 69

A szerző archívuma: 3, 4, 5, 14, 15, 19, 21,
27, 29, 37, 43, 44, 45, 50, 61, 64, 65,
72

Magyar Nemzeti Múzeum: 6, 32, 35, 52, 55

Bundesarchiv Koblenz: 54

A térképmellékletéről

A kötetet Budapest-térkép egészíti ki, amelyet Mihályi Balázs készített. Ezen a térképen szovjet és német adatok felhasználásával minden napra megadjuk a frontvonalat, amely azonban csak tájékoztató jellegű és az esti órákra vonatkozik. Mivel a jelentések nem voltak pontosak, a front viszont állandóan mozgott, elképzelhető, hogy a valós helyzet helyenként ettől eltért. A térképre ezenfelül felvettük az ismertté vált budapesti erődítési vonalakat, a kilőtt harckocsikat és rohamlövegeket, valamint a német és magyar önjáró tüzérségi eszközöket is. Az egyes kilőtt harckocsikat fényképek és interjúk alapján azonosítottuk be. Budapest ostroma során feltehetően kb. 250-300 harcjárművet lőttek ki a térképen jelzett területen. Ebből térképünkön 125 szovjet és 83 német–magyar harcjárművet sikerült azonosítanunk. A harcok után a roncsokat a lakossággal a nagyobb tercken és parkokban gyűjtötték össze, ezért sokszor lehetetlen megállapítani, hogy ott lőtték-e ki, vagy csak oda vitték az adott járműveket. A felderítetlen harckocsikilövések jelentős részben a kevésbé beépített területeken, elsősorban a pesti külvárosi részekben történhettek. A szovjet hadsereg saját kilőtt harckocsijait viszonylag gyorsan elszállította, a német–magyar harckocsironcsok ellenben hetekig, sőt hónapokig is az utcákon maradtak. A városba szorult német lövéspáncélosokat hely hiányában a térképre nem vettük fel.

Tördelés: Alinca Kft.

Készült a Szekszárdi Nyomdában, 2016-ban
Felelős vezető: Vadász Katalin